

**Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului
și Memoria Exilului Românesc**

Ștefan Bosomitu, Mihai Burcea
(coordonatori)

Spectrele lui Dej

*Incursiuni în biografia
și regimul unui dictator*

POLIROM

Ștefan Bosomitu, Mihai Burcea
(coord.)

Spectrele lui Dej

Incursiuni în biografia
și regimul unui dictator

Studiu introductiv de Dennis Deletant

POLIROM
2012

Volum apărut cu sprijinul Institutului de Investigare
a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc

© 2012 by Editura POLIROM

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;

sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

ISBN ePub: 978-973-46-3262-6

ISBN PDF: 978-973-46-3263-3

ISBN print: 978-973-46-3188-9

Coperta: Radu Răileanu

Pe copertă: © Muzeul Național de Istorie al României, <http://www.comunismulinromania.ro>

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright și este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informației, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a

legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată în colaborare cu elefant.ro

PREZENTAREA AUTORILOR

Ștefan Bosomitu (n. 1982), cercetător în cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. Doctor în istorie (2011) al Universității „Al.I. Cuza” din Iași (titlul tezei de doctorat: „Miron Constantinescu – destinul unui intelectual angajat”). Domenii de interes: istoria comunismului românesc interbelic, biografiile nomenclaturii, intelectualii și regimul comunist, structuri sociale și de putere. Publicații semnificative: „Miron Constantinescu – profilul intelectualului angajat”, în *Intelectualii și regimul comunist. Istoriile unei relații. Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România*, vol. IV, Editura Polirom, Iași, 2009, pp. 167-195; „Notes and Remarks on the (Re)Institutionalization of Sociology in Communist Romania in the 60s”, în *History of Communism in Europe*, The Annales of ICCMER, vol. II, *Avatars of Intellectuals under Communism*, Zeta Books, Bucharest, 2011, pp. 169-197.

Mihai Burcea (n. 1976), expert cercetător în cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. A absolvit Facultatea de Istorie a Universității din București (2005) și programul de masterat „România în secolul XX” desfășurat în cadrul aceleiași universități (2007). Membru fondator al mișcării civice *Miliția spirituală* (9 mai 2002), documentarist la *Academia Cațavencu* (2004 – mai 2006) și redactor la *Evenimentul Zilei* (mai 2006 – martie 2007). Este coautor al volumelor: *Dicționarul ofițerilor și angajaților civili ai Direcției Generale a Penitenciarelor (1948-1989). Aparatul central*, vol. I și II, Editura Polirom, Iași, 2009 și 2011.

Dan Cătănuș (n. 1971), doctor în istorie (titlul tezei de doctorat: „*Politica externă a României în contextul conflictului sovieto-chinez, 1956-1965*”), cercetător științific gradul III în cadrul Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române. Domenii de interes: istoria PCR, colectivizarea agriculturii, politica externă a regimului Gheorghiu-Dej. Volume recente: *Tot mai departe de Moscova... Politica externă a României în contextul conflictului sovieto-chinez, 1956-1965*, INST, București, 2011; *Gh. Gheorghiu-Dej la Stalin. Stenograme, note de convorbire, memorii, 1944-1952*, INST, București, 2012 (co-editor).

Mihai Croitor (n. 1980), lector doctor la Facultatea de Istorie și Filosofie, Departamentul de Studii Internaționale și Istorie Contemporană, din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-

Napoca (titlul tezei de doctorat: „*România și conflictul sovieto-chinez [1956-1971]*”, teză susținută public în 2009). Publicații semnificative: *În numele revoluției: Mao și cultura politică chineză*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2008 (în colaborare); *România și conflictul sovieto-chinez (1956-1971)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009.

Dennis Deletant (n. 1946), „Visiting Professor” la Catedra de Studii Românești „Ion Rațiu” din cadrul Georgetown University, Washington, DC. Este profesor emerit al Școlii de Studii Slavonice și Est-Europene din cadrul University College, Londra. Între 2003 și 2010 a fost profesor de „Studii românești” la Universitatea din Amsterdam (detașat de la University College, Londra). În 1990 a fost numit de către Guvernul Britanic în Consiliul „Know-How Fund for Central and Eastern Europe” și s-a implicat activ în diferite proiecte în România și Republica Moldova, până în 1999. A primit titlul de Ofițer al „Ordinului Imperiului Britanic” (1995) și a fost decorat cu „Ordinul pentru merit” în rang de comandor pentru serviciile aduse democrației românești (2000). Este autorul mai multor monografii și volume despre istoria recentă a României: *Ceașescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, Editura Humanitas, București, 1998; *Teroarea comunistă în România. Gheorghe Gheorghiu-Dej și statul polițienesc (1948-1965)*, Editura Polirom, Iași, 2001; *România sub regimul comunist*, Academia Civică, București, 2006; *Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său (1940-1944)*, Editura Humanitas, București, 2008.

Cristina Diac (n. 1978), cercetător științific gradul III în cadrul Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române. Doctor în istorie (titlul tezei de doctorat: „*Partidul Comunist din România în anii celui de-al Doilea Război Mondial. 1940-1944*”, teză susținută public în 2010). Domenii de interes: Partidul Comunist în perioada dintre cele două războaie mondiale, politici de cadre ale PCR, politici culturale ale regimului comunist. Publicații recente: *Viața lui Ceaușescu. Ucenicul partidului*, vol. I, Editura Adevărul Holding, București, 2012 (coautoare); *Lungul drum spre nicăieri. Germanii din România deportați în URSS*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2012 (coautoare).

Dan Drăghia (n. 1982), cercetător în cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. Doctor în științe politice (2012) cu o teză intitulată „*Forme ale contestării politice în spațiul românesc. Studiu de caz: mișcarea sindicală din România 1917-1921*”. Domenii de interes: socialismul românesc și începuturile comunismului în România, libertatea de mișcare în România comunistă, istorie socială românească. Publicații: „Proletariatul la putere! Impactul Revoluției din Octombrie asupra socialismului românesc”, în *Studia Politica. Revista română de știință politică*, vol. XII, nr. 3, 2012 (în curs de publicare); „Securitatea și atentatele cu colete-capcană împotriva lui Nicolae Penescu, Paul Goma și Șerban Orescu din 3-4 februarie 1981” (coautor, împreună cu Ștefan Bosomitu și Andrei Muraru), în Cosmin Budeancă și

Florentin Olteanu (coord.), *Stat și viață privată în regimurile comuniste*, Editura Polirom, Iași, 2010; „Apărarea regimului sau apărarea frontierelor? Trupele de grăniceri (1944-1960)”, în *Structuri de partid și de stat în timpul regimului comunist. Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România*, vol. III, Editura Polirom, Iași, 2008.

Luciana M. Jinga (n. 1982), licențiată în istorie, doctor în istorie din 2011 al Universității „Al.I. Cuza” Iași și Universității din Angers, cercetătoare în cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. Domenii de interes: istoria comunismului românesc, organizațiile de masă în comunism, istoria femeilor, feminism, studii de gen. Este editor al volumului de eseuri *Elev în comunism*, Editura Curtea Veche, București, 2009, coautoare a volumului Corina Doboș (coord.), *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu. O perspectivă comparativă*, vol. I, Editura Polirom, Iași, 2010, și coordonatoare, împreună cu Florin S. Soare, a volumului *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu. Instituții și practici*, Editura Polirom, Iași, 2011.

Dumitru Lăcătușu (n. 1982), cercetător în cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, doctorand al Facultății de Istorie, Universitatea „Al.I. Cuza” Iași (titlul tezei de doctorat: „Politici represive și birocrati ai puterii în România comunistă. Studiu de caz: Alexandru Drăghici”). Domenii de interes: represiune și conformism, torționari și victime, structuri de putere în regimurile comuniste. Publicații semnificative: coautor la Andrei Muraru (coord.), *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, Editura Polirom, Iași, 2008; *Casa terorii. Documente privind penitenciarul Pitești (1947-1977)*, Editura Polirom, Iași, 2010 (coeditor).

Clara Mareș (n. 1977), absolventă a Facultății de Istorie a Universității din București și a unui master în relații internaționale în cadrul Centrului de Studii Euro-Atlantice al Universității din București. Între 2000 și 2005 a fost cercetător în cadrul serviciului de cercetare al Consiliului Național de Studiere a Arhivelor Securității. Este autoarea lucrării *Membrii CC al PCR. Dicționar*, Editura Enciclopedică, București, 2004, editor al lucrării *Nicu Steinhardt în dosarele Securității (1959-1989)*, Editura Nemira, 2005. Din 2006 este cercetător al Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, coautore a volumului Andrei Muraru (coord.), *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, Editura Polirom, Iași, 2008, redactor-șef al *Anuarului Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România. Intelectualii și regimul comunist. Istoriile unei relații*, Editura Polirom, 2009. În 2011 a publicat *Zidul de sticlă. Ion D. Sîrbu în arhivele Securității*, Editura Curtea Veche, București, lucrare premiată de revista *Observator Cultural* în 2012, la categoria „Eseu-Memorialistică”.

Manuela Marin (n. 1980), licențiată în istorie, doctor în istorie din anul 2008 al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, cercetător postdoctoral în cadrul aceleiași universități în perioada 2010-2012. Domenii de interes: istoria comunismului românesc în perioada lui Nicolae Ceaușescu, viața cotidiană în comunism, cultul personalității lui Nicolae Ceaușescu. Este autoarea volumului *Originea și evoluția cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu. 1965-1989*, Editura Altip, Alba Iulia, 2008.

Mara Mărginean (n. 1980), doctorandă a Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române (titlul tezei: „Procesul de urbanizare în centrele industriale Hunedoara și Călan, 1945-1968”). A beneficiat de burse de studiu și cercetare în Canada, Marea Britanie și Rusia. Domenii de interes: cultura vizuală a războiului rece, estetică și modernizare în Europa secolului XX și sociologia profesiilor.

Maria Mureșan (n. 1950), prof. univ. dr. în cadrul Academiei de Studii Economice din București, Departamentul de Filosofie și Științe Socioumane. Licențiată a Facultății de Comerț (1972). Doctor în economie, specialitatea „*Doctrină economică contemporană*” (1981, Academia de Studii Economice, București). I s-au decernat Premiul AGER (2003) pentru cel mai bun manual de cultură economică și Premiul „Victor Slăvescu” al Academiei Române (2007) pentru lucrarea *Ion Răducanu. Opera și viața*. A publicat 28 de lucrări, în calitate de autor sau coautor, și este autoarea a peste 150 de studii, articole și comunicări științifice.

Liviu Pleșa (n. 1973), consilier în cadrul Direcției de Cercetare – CNSAS. Domenii de interes: istorici români în perioada comunistă, politica de cadre și organizarea instituțională a Securității, grupurile de rezistență din Munții Apuseni, nomenclatura PCR. Volume recente: *Organizația de rezistență condusă de maiorul Nicolae Dabija*, Editura CNSAS, București, 2009.

Octavian Roske (n. 1956), cercetător științific gradul I și secretar științific în cadrul Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, conferențiar universitar și director al Departamentului de Engleză din cadrul Facultății de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București, redactor-șef al revistei *Arhivele Totalitarismului*. Volume recente: *Mecanisme represive în România, 1945-1989. Dicționar biografic, T-Z*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2011 (coordonator); *România 1945-1989. Enciclopedia regimului comunist. Represiunea, A-E*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2011 (coordonator).

Alexandra Toader (n. 1986), doctorandă a Facultății de Istorie a Universității „Al.I. Cuza” Iași (titlul tezei: „Cultul personalității lui Gheorghe Gheorghiu-Dej: origini, evoluție, forme de manifestare”). Domenii de interes: cultul personalității liderului în regimurile totalitare, istoria comparată a statelor comuniste, psihologie politică. A participat la conferințe naționale și

internaționale pe teme ce se subscriu domeniilor sale de interes. Publicații: „Explorations in Trotsky's Interpretation of Stalinism”, în *Dialogi Europaei*, nr. 5, Iași, 2010; „Khrushchev's Secret Speech and the Implications of Stalin's Cult of Personality”, în *Dialogi Europaei*, nr. 3-4, Iași, 2009, „Raportul secret al lui N.S. Hrușciiov: limitele și contradicțiile destalinizării”, în Stela Cheptea (coord.), *Paradigmele istoriei. Discurs. Metodă. Permanențe. Omagiu Profesorului Gh. Buzatu*, vol. II, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009.

CUVÂNT ÎNAINTE

În noiembrie 2011, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc a organizat Conferința „Spectrele lui Dej”. Evenimentul avea ca scop discutarea rolului lui Gheorghiu-Dej în istoria comunismului românesc și era prilejuit de împlinirea a 110 ani de la nașterea acestuia. O astfel de abordare era mai mult decât necesară, dat fiind că acestui personaj central al istoriei comunismului românesc nu i-a fost dedicată încă o biografie/monografie exhaustivă. Conferința a analizat personalitatea și biografia liderului comunist, activitatea sa în perioada ilegalității partidului, dar și ascensiunea sa în poziția de lider absolut al Partidului Comunist. Totodată, au fost supuse analizei și cele mai importante aspecte ale funcționării partidului-stat în perioada conducerii dejiste. În urma conferinței, dar și a unei pozitive receptări a comunicărilor prezentate în cadrul acesteia, IICCMER și-a asumat transformarea proiectului într-unul editorial, urmând a publica *in extenso* contribuțiile participanților la conferință. De asemenea, a fost elaborat un plan în temeiul căruia au fost adăugate și alte contribuții, cu scopul de a oferi coerență demersului. Astfel a apărut ideea volumului de față, care reunește majoritatea lucrărilor prezentate la conferința desfășurată în urmă cu un an la sediul IICCMER, dar și alte câteva contribuții.

Volumul *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator* abordează o latură mai puțin cunoscută, studiată și teoretizată a istoriografiei comunismului românesc. Urmând noile tendințe ale istoriografiei occidentale, care au reconsiderat locul genului biografic în câmpul cercetării istorice, volumul sondează istoria comunismului românesc din prisma unui destin individual. Astfel, demersul nostru are drept scop reorientarea istoriografiei comunismului românesc către un nou tip de abordare: încercarea de reconstituire a contextului prin raportare la destinul individual și încercarea de a explica unele evenimente, decizii și fapte din prisma complexității personalității unui individ, a destinului său nonliniar și a contradicțiilor care îi marchează existența. De asemenea, volumul își propune și să infirme concepția conform căreia biografia este asociată cu o cronologie ordonată, o personalitate coerentă și stabilă, cu acțiuni fără inerție și decizii fără incertitudini.

Lucrarea a fost structurată în cinci părți, fiecare dintre ele abordând un aspect distinct al biografiei sau regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej. Aceste cinci părți sunt „prefațate” de un amplu „Studiu introductiv”, semnat de profesorul Dennis Deletant.

Prima parte analizează genealogia ascensiunii politice a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, insistând asupra evenimentelor care au contribuit la formarea și consolidarea prestigiului politic al acestuia:

grevele de la Grivița, din ianuarie-februarie 1933 (Cristina Diac); scenariul cominternist care a plănuț evadarea din închisoare a liderilor de la Grivița (1935), ignorându-l totuși pe Gheorghiu-Dej, care avea să rămână în închisoare pentru încă zece ani (Mihai Burcea); sau avaturile evadării lui Gheorghiu-Dej din lagărul de la Târgu-Jiu, cu câteva săptămâni înainte de 23 august 1944 (Dumitru Lăcătușu).

În partea a doua a volumului se insistă pe conflictele care au măcinat Partidul Comunist Român/Partidul Muncitoresc Român în deceniile cinci și șase ale secolului trecut. Gheorghiu-Dej a fost un actor important în toate cele patru mari conflicte care au marcat istoria PCR/PMR – cele care a dus la eliminarea fizică a lui Ștefan Foriș (Dan Cătănuș) sau Lucrețiu Pătrășcanu (Liviu Pleșa) sau cele care l-au opus pe Dej grupurilor „deviaționiste” Pauker-Luca-Georgescu (Dan Drăghia) și Miron Constantinescu – Iosif Chișinevschi (Ștefan Bosomitu). Cele patru texte care alcătuiesc această parte a volumului conturează un personaj machiavelic, care reușea să iasă învingător din toate conflictele politice, sporindu-și astfel exponențial prestigiul și influența în cadrul partidului.

Partea a treia a volumului insistă pe imaginea din epocă a lui Gheorghiu-Dej și pe posteritatea acestuia. Sunt discutate aspecte legate de cultul personalității lui Dej (Alexandra Toader), de avaturile succesiunii acestuia, dar și chestiuni legate de posteritatea sa în România lui Nicolae Ceaușescu (Manuela Marin).

Partea a patra supune analizei aspecte care țin de politicile și practicile regimului Gheorghiu-Dej, încercând să deslușească modalitățile de funcționare a statului în primele două decenii ale regimului comunist din România. Sunt abordate subiecte legate de politica externă a regimului (Mihai Croitor), politicile de emancipare și promovare a femeilor (Luciana Jinga) sau problemele economiei în anii socialismului (Maria Mureșan).

Ultima parte a volumului își propune să dezbată articularea identităților individuale în timpul regimului Gheorghiu-Dej, insistând și asupra unor elemente cotidiene. Vor fi discutate trei cazuri: cel al muncitorilor din marile centre industriale emergente, cu o privire mai atentă asupra cazului Hunedoara (Mara Mărginean), cel al intelectualilor nevoiți să se adapteze noilor realități sociale, politice și culturale (Clara Mareș) și cel al țaranilor, a căror existență avea să fie puternic influențată de procesul colectivizării agriculturii (Octavian Roske).

Realizarea acestui volum nu ar fi fost posibilă fără implicarea necondiționată a unor persoane devotate și fără sprijinul unor colegi și prieteni. Coordonatorii acestei lucrări doresc să le mulțumească în primul rând tuturor contributorilor la acest volum, care au acceptat și respectat termenele impuse și au răspuns prompt oricăror solcitări sau sugestii. Mulțumirile noastre se îndreaptă și către vechea și noua conducere a Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, care a aprobat și susținut demararea și realizarea acestui proiect editorial. Le suntem recunoscători domnilor Vladimir Tismăneanu, Ioan Stanomir, Dinu Zamfirescu și Andrei Muraru. Fără sprijinul lor necondiționat, acest volum nu ar fi apărut într-un timp atât de scurt.

Recunoștința noastră se îndreaptă și către Dennis Deletant, care a susținut încă din start proiectul pe care ni-l asumaserăm și care a acceptat să „deschidă” volumul, printr-un amplu studiu introductiv. Îi mulțumim și pentru bunăvoința, spiritul academic și răbdarea cu care a lecturat toate contribuțiile incluse în volum, oferindu-ne sugestii și indicații pertinente. Îi suntem recunoscători și lui Bogdan Cristian Iacob, unul dintre cei mai înimoși susținători ai acestui proiect, pentru contribuția sa la definitivarea planului final al volumului, dar și pentru sprijinul său permanent.

Mulțumirile noastre se îndreaptă și către colegii și prietenii care ne-au încurajat pe întreaga perioadă a editării volumului. Inițial, și Mihail Bumbes a făcut parte din proiectul nostru, el fiind unul dintre organizatorii conferinței care a stat la baza volumului de față. Îi mulțumim pentru întreaga contribuție, dar și pentru încurajările ulterioare. Le suntem recunoscători colegilor noștri de la IICCMER Corina Doboș, Dan Drăghia, Luciana Jinga, Dumitru Lăcătușu, Clara Mareș, Florin S. Soare și Marius Stan: unii dintre ei au contribuit cu studii la realizarea acestui volum, iar ceilalți ne-au fost întotdeauna aproape, gata oricând să ne ofere sugestii pertinente și sfaturi utile. Mulțumirile noastre se îndreaptă și către colegile de la Departamentul Secretariat-Comunicare: Cristina Bordaș, Roxana Ciuciucu și Iulia Vladimirov.

Domnul Dorin Dobrinu, fostul director general al Arhivelor Naționale ale României, și personalul sălii de studiu „Aurelian Sacerdoțeanu” (Gabriela Dumitrașcu și Doina Sima) ne-au facilitat accesul la toate fondurile instituțiilor de partid și de stat din perioada supusă analizei. Le mulțumim pentru tot sprijinul și disponibilitatea de care au dat dovadă.

În final, coordonatorii acestui volum doresc să mulțumească tuturor celorlalți care le-au fost aproape pe parcursul derulării acestui proiect: familii, prieteni și cunoscuți care ne-au sprijinit și încurajat.

*Ștefan Bosomitu,
Mihai Burcea noiembrie 2012*

STUDIU INTRODUCȚIV

Dennis Deletant

Într-o serie remarcabilă de eseuri, intitulată *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Vladimir Tismăneanu reflecta:

În avalanșa de articole acuzatoare la adresa comunismului românesc, în puzderia de texte incriminante în legătură cu dictatura familiei Ceaușescu, îmi pare că se pierde cumva din vedere istoricitatea și natura fenomenului totalitar din România. Mai mult, există tendința de a uita cine, cum și în ce condiții a prezidat asupra stalinizării și sovietizării țării. [...] Numele lui Gheorghe Gheorghiu-Dej a fost pomenit în ultima vreme doar sporadic, fără a se încerca o pătrundere în spațiile obscure și chiar tenebroase ale biografiei politice a celui care a condus Partidul Comunist Român între 1944 și martie 1965¹.

Practic, prin eseurile sale, Tismăneanu pătrunde în acele „spații obscure și tenebroase”. Acest volum, coordonat de Ștefan Bosomitu și Mihai Burcea, duce această incursiune și mai departe. Ce reiese, în parte, este imaginea unui criminal gregar, lipsit de scrupule, ale cărui cinism și perfidie rămân neegalate în istoria românească a secolului XX: „Stalinismul lui Dej era unul de instinct, iar nu de ideologie. Iubea puterea, o adulmeca voluptos, își alegea cu agilitate de felină victima, se pricepea să simuleze blândețe și chiar tandrețe umană, numai pentru a lovi mai sigur și fără ezitare când celălalt se aștepta mai puțin”². Aceste caracteristici personale sunt esențiale pentru evaluarea și interpretarea motivelor lui Dej.

Până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, Partidul Comunist din România (PCdR) s-a aflat la periferia vieții politice românești. Identificarea sa cu politicile comunismului internațional, ca și amenințarea reprezentată de Uniunea Sovietică, în calitate de vecin ostil, l-au lipsit de sprijinul maselor. Intervențiile Internaționalei Comuniste (Cominternul) de la Moscova în activitatea partidului au fost întotdeauna dezastruoase și au marginalizat și mai mult partidul, deoarece a fost considerat aservit intereselor sovietice. În special două dintre politicile Cominternului au stârnit indignarea: cererea de retrocedare a Basarabiei către Uniunea Sovietică și solicitarea autodeterminării pentru minoritățile din România. Această imagine a partidului ca „străin” și unealtă a Uniunii Sovietice a determinat guvernul român să-l scoată, în 1924, în afara legii. Interdicția a rămas valabilă douăzeci de ani și a paralizat activitatea partidului. Cei rămași fideli au fost obligați să activeze în clandestinitate, riscând să fie prinși de Siguranță, poliția secretă. De aceea, mai toți activiștii partidului din perioada interbelică au fost întemnițați. Șederea în închisoare le-a cristalizat credințele și i-a convins pe mulți dintre ei de dreptatea cauzei lor. În aceste circumstanțe, partidul a devenit mai curând o sectă, membrilor lipsindu-le acea atât de necesară verificare a convingerilor proprii pe care o oferă participarea la viața politică.

Apartenența la Comintern a spulberat șansele comuniștilor din România în perioada interbelică. Surse ale Cominternului au arătat că PCdR avea în 1922 doar 2.000 de membri³. În data de 11 aprilie 1924, la scurt timp după ce negocierile cu privire la reluarea relațiilor diplomatice dintre România și Uniunea Sovietică au fost blocate de refuzul părții sovietice de a accepta o formulă care ar fi putut fi interpretată ca o recunoaștere a suveranității românești asupra Basarabiei, guvernul român a emis un ordin de interzicere a PCdR. Din acel moment, partidul a fost

obligat să-și desfășoare activitățile în secret sau prin intermediul unor organizații de fațadă. În ambele cazuri erau afectate recrutările de membri și conducerea democratică a partidului. Cu toate că nu era decât un grup marginalizat, Cominternul îi cerea să se comporte ca un „adevărat” Partid Comunist, adică să organizeze congrese și să aplice linia partidului. Congresele au avut loc, dar în secret și în afara României – al treilea la Viena (1924), al patrulea la Harkov (1928), iar cel de-al cincilea și ultimul din perioada interbelică la Moscova (1931).

Cele mai mari obstacole în calea popularității PCdR-ului au fost directivele Cominternului care periclitaau integritatea teritorială a României. Ele erau diametral opuse sentimentelor imensei majorități a românilor, inclusiv ale clasei muncitoare. Partidul Comunist, în ciuda interzicerii sale, a reacționat la această situație prin activități desfășurate în mediul muncitoresc. A organizat câteva greve, una dintre acestea aducând în prim-plan un muncitor ceferist care, după impunerea dominației comuniste în România, a ajuns conducătorul țării.

Gheorghe Gheorghiu-Dej era o raritate printre membrii PCdR, fiind și român, și de origine muncitorească (tatăl său era muncitor). Neavând studii, s-a îndepărtat de intelectualii din partid, cum erau soții Ana și Marcel Pauker sau Lucrețiu Pătrășcanu, și chiar de cel ce avea să-i devină mai târziu un prieten apropiat, Emil Bodnăraș, care absolvise o școală românească de ofițeri. Punctele-cheie din biografia lui Dej pentru această perioadă sunt analizate în volum din perspectiva unor date noi de Cristina Diac, Dumitru Lăcătușu și Mihai Burcea. La 19 august 1933, Dej a fost condamnat la 15 ani de „muncă silnică” pentru rolul de instigator al grevei de la Atelierele Grivița și trimis în închisorile Jilava, Craiova, Ocnele Mari, Aiud și Doftana. Aici, în 1936, i s-au alăturat toți ceilalți comuniști închiși, ca urmare a deciziei autorităților de a-i ține pe toți

comuniștii în aceeași închisoare. Deși au fost folosite ocazional carcerile, în care deținuții erau ținuti singuri și în beznă, cei din celule puteau să comunice cu vecinii. Deținuții de la Doftana puteau primi vizitatori, pachete cu alimente, bani și materiale de lectură⁴. Li se strecura chiar și corespondență, ceea ce i-a permis lui Gheorghiu-Dej să mențină legătura cu conducătorii partidului, el fiind cooptat în 1935, *in absentia*, în Comitetul Central al PCdR⁵. Având în vedere originea etnică și socială, el era unic printre membrii CC, cu excepția lui Ilie Pintilie, care era tot ceferist. Spre deosebire de Constantin Pârvulescu, Iosif Chișinevschi, Petre Borilă și Gheorghe Stoica, din rândul comuniștilor români, sau Klement Gottwald, Ernő Gerő, Bolesław Bierut sau Iosip Broz Tito, din cadrul celorlalte partide comuniste est-europene (mai târziu egali ca poziție cu el), Dej nu a studiat la școala Cominternului de la Moscova.

Odată cu participarea României la atacul german asupra Uniunii Sovietice, în iunie 1941, comuniștii aflați în detenție, ale căror sentințe expiraseră, au fost transferați de la Caransebeș în lagărul de la Târgu-Jiu, înființat în toamna anului 1939 pentru refugiații polonezi⁶. Printre cei mutați s-a aflat și Teohari Georgescu, care fusese prins de poliție și întemnițat la Caransebeș la începutul lui 1941. Acești comuniști nu mai erau, din punct de vedere legal, deținuți, ci „internați”. Dej s-a impus ca lider al acestui grup, „grupul din închisori”, așa cum a fost numit uneori⁷. În ciuda internării lor în lagăr, comuniștii au reușit să țină legătura cu membrii de partid care nu fuseseră arestați, mituindu-i pe paznici. Figurile principale ale celui de-al treilea grup din partid erau Ștefan Foriș, confirmat de către Comintern ca secretar general al PCdR în 1940, adjunctul său, Remus Kofler (care, se pare, a preluat funcția după arestarea lui Teohari Georgescu), Constantin Agiu, Lucrețiu Pătrășcanu,

Constantin Pârvulescu și Iosif Rangheț. Activitatea lui Foriș și Pătrășcanu, doi dintre rivalii lui Gheorghiu-Dej, reprezintă subiectul textelor din volum semnate de Dan Cătănuș și Liviu Pleșa.

La Târgu-Jiu, „grupul din închisori” condus de Gheorghiu-Dej a luat, în aprilie 1944, decizia de a-l înlătura pe Ștefan Foriș din funcția de secretar general al partidului. Circumstanțele în care a fost adoptată această hotărâre nu sunt în întregime clare, întrucât negura distorsiunii politice mai stăruie asupra acestui subiect. Potrivit versiunii oficiale oferite ulterior, la 4 aprilie s-a desfășurat o ședință la infirmeria lagărului, fiind prezenți Gheorghiu-Dej, Emil Bodnăraș, Constantin Pârvulescu, Iosif Rangheț și Chivu Stoica. Gheorghiu-Dej a cerut înlăturarea lui Foriș invocând că acesta era informator al poliției. În locul lui, cei prezenți au numit un secretariat provizoriu format din Bodnăraș, Pârvulescu și Rangheț. Care au fost temeiurile pentru această învinuire adusă lui Foriș? Au acționat Dej și tovarășii săi din proprie inițiativă, sau în conformitate cu instrucțiunile Moscovei, transmise prin intermediul agentului sovietic Bodnăraș? În fond, Foriș fusese confirmat în funcția de secretar general al partidului de către Comintern, dar legăturile cu acest organism au încetat în timpul războiului. Înlăturarea lui Foriș, în aprilie 1944, și uciderea sa cu brutalitate, mai târziu, la ordinele lui Dej, simbolizează, așa cum a scris Vladimir Tismăneanu, caracterul esențialmente represiv, antidemocratic al comunismului românesc⁸. Acțiunile lui Dej erau caracteristice pentru incapacitatea comuniștilor români de a urma vreo procedură democratică în realizarea schimbărilor din conducerea partidului. Zvonurile și delațiunile au fost preferate unei discuții raționale cu Foriș, iar înlăturarea lui a deschis un deceniu de luptă mafiotă pentru putere în sânul partidului.

Studiul comunismului românesc nu a fost posibil în România înainte de 1989, din motive evidente: controlul ideologic al Partidului Comunist

Român, contactul extrem de limitat cu specialiștii străini, lipsa de acces la sursele primare. Dar prăbușirea comunismului a deschis calea studierii acestui subiect. O generație mai tânără, a cărei memorie istorică nu are cum să cuprindă impunerea comunismului din România, are acum ocazia, grație cercetărilor făcute și de specialiști tineri, reprezentați în acest volum, să afle că, departe de a fi rezultatul unei „revoluții populare” a maselor înfuriate pe regimul burghez și pe exploatarea capitalistă și imperialistă, regimul comunist a fost de fapt produsul ocupației militare sovietice, al opțiunii lui Stalin de a transforma România, prin instrumentele sale, în frunte cu Dej, într-o țară-satelit, și de a-i impune sistemul politic, social și economic sovietic.

Reiese clar din acest volum – și este o lecție importantă pentru studenții de astăzi care trăiesc într-o Românie membră a Uniunii Europene – că odată cu impunerea dominației comuniste România a fost obligată să întoarcă spatele Occidentului și să privească spre Răsărit. Cea mai evidentă trăsătură a acestei noi poziții a fost adoptarea practicii staliniste a arestărilor în masă și a întemnițării fără judecată. Aplicarea modelului sovietic în sistemul juridic românesc a impus acele procese publice notorii care au permis regimului să se debaraseze de adversarii săi sub acoperirea unei false legalități. Faptul era într-un contrast evident cu sistemul juridic interbelic, care, în ciuda numeroaselor sale imperfecțiuni, nu era instrumentul unui singur partid politic. Guvernele românești dinainte de război nu au încercat să elimine o întreagă clasă politică și nici nu s-au bazat pe principiul vinovăției prin asociere.

Metodele folosite de Dej împotriva poporului român au fost folosite și împotriva membrilor de partid – cei mai proeminenți fiind Pătrășcanu, Ana Pauker, Luca și Georgescu – pentru a-i împiedica să se abată de la linia partidului. Capitolele din volum semnate de Dan Cățanuș, Liviu

Pleșa, Dan Drăghia și Ștefan Bosomitu sunt grăitoare în acest sens. Acest lucru a presupus încălcarea statutului partidului. Interesul lui Dej față de procesul înscenat lui Pătrășcanu, dovedit prin ascultarea benzilor cu ședințele procesului, amintește de prezența lui Stalin la balcon care supraveghea procesele publice de la Moscova, în 1937. Ambii conducători comuniști au întruchipat intruziunea statului polițienesc, surprinsă de formula lui George Orwell din *O mie nouă sute optzeci și patru: Big-brother is watching you!* („Fratele cel mare veghează!”).

În anii '60, s-a produs o reîntoarcere parțială spre Occident. Creditele acordate de guvernele occidentale au permis României să-și dezvolte industria și să-și redirecționeze o parte a comerțului în afara blocului comunist; în același timp, a avut loc o destalinizare a politicilor culturale românești. Într-un anumit sens, aceste schimbări pot fi interpretate ca un triumf al culturii și atitudinii românești asupra culturii comunismului. Însă nu li s-a permis să devină o amenințare pentru dominația comunistă din România și și-au găsit locul printre principiile marxism-leninismului. Radiografii ale unora politici și practici ale regimului lui Gheorghiu-Dej sunt oferite în volum de Luciana Jinga, Maria Mureșan și Mihai Croitoru.

Contribuțiile la acest volum ne amintesc că Dej a fost cel care a creat condițiile pentru apariția și continuitatea „cele mai mari nulități” (după cum l-a caracterizat Gheorghe Apostol pe Ceaușescu) în rolul de conducător al României⁹. Cultul personalității lui Gheorghiu-Dej este analizat în mod sugestiv de Alexandra Toader, în timp ce Manuela Marin evaluează modul în care imaginea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej s-a perpetuat în perioada conducerii lui Nicolae Ceaușescu, punând accentul pe evenimentele anterioare momentului aprilie 1968. În această perioadă au fost trasate și puse în aplicare principalele măsuri privind „eternizarea memoriei” lui Gheorghiu-Dej, stabilite imediat după moartea sa. Autoarea

prezintă modul și măsura în care elemente ale biografiei politice a fostului lider al PCR se vor regăsi în cultul personalității lui Nicolae Ceaușescu. Sub aspect economic, Maria Mureșan arată, folosind un bogat aparat documentar, cum România, intrând în sfera de influență sovietică, a început o dificilă și frământată tranziție pe o altă cale, respectiv integrarea în lagărul socialist, numit ulterior sistemul socialist mondial. Procesul integrării României în lumea socialistă, derulat pe parcursul a aproape o jumătate de secol, se manifestă în două planuri: intern și extern. În plan intern, este statuat un model politico-economic și social străin până atunci de lumea românească, respectiv economia de comandă, denumită și economie a planificării centralizate. În plan extern, încadrarea în fluxurile economice dintre țările sistemului socialist este dirijată de către Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, înființat la începutul anului 1949.

Nici lupta lui Dej pentru dominație în cadrul Partidului Comunist Român, nici felul în care s-a menținut în frunte până la moartea sa, în martie 1965, nu pot fi înțelese fără a lua în considerare relația partidului cu Uniunea Sovietică. Această relație era, la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50, de dependență totală. Supunerea totală față de Stalin a caracterizat acțiunile lui Dej din perioada 1944-1953, când a respectat scenariile livrate de dictatorul sovietic. În 1952, Dej a fost singurul care, atunci când a venit ordinul de epurare a pretinșilor sioniști, a fost în măsură să profite de oferta lui Stalin de a distribui personajele în roluri. Deoarece Stalin fusese singura persoană care îi putea cere socoteală lui Dej, acesta din urmă a făcut ce a vrut, cu acordul lui Stalin. Cât timp a trăit Stalin, Dej a servit interesele sovietice, dar după ce succesorii lui Stalin s-au îndepărtat de stalinism, și-a schimbat modul de gândire.

Într-adevăr, relațiile cu Uniunea Sovietică au fost definitorii pentru unele interpretări din mediul academic occidental privitoare la epurările

din România de la începutul anilor '50. Acestea au fost văzute în termenii unui conflict între așa-numiții „comuniști locali”, conduși de Dej, care stătuseră în lagărele din România în timpul războiului, și „moscoviți”, avându-i în frunte pe Ana Pauker și Luca, care și-au petrecut anii de război la Moscova¹⁰. Însă această împărțire este înșelătoare și incorectă. Tocmai datorită loialității sale față de Moscova a reușit Dej să-și eclipseze rivalii „moscoviți”. Documentele devenite disponibile de curând confirmă faptul că la baza luptei pentru putere a stat conflictul personal dintre Dej, pe de o parte, și Ana Pauker și Vasile Luca, pe de alta, și nu o confruntare ideologică¹¹.

Punerea în circulație în România, după 1989, a documentelor privitoare la arestarea, anchetarea și procesul lui Lucrețiu Pătrășcanu a scos la lumină aspecte ale luptei pentru dominație în cadrul partidului din perioada 1944-1954. În acest deceniu, Dej a reușit să înlăture trei tovarăși pe care îi considera potențiali rivali la putere: doi dintre ei, Ștefan Foriș și Lucrețiu Pătrășcanu, au fost executați, iar al treilea, Ana Pauker, a fost redusă la starea de „cadavru politic”.

Faptul că Dej a putut ajunge în această poziție s-a datorat, în parte, calităților sale de tactician răbdător și de manipulator experimentat. Însă consolidarea puterii a depins și de abilitatea de a nu-i da stăpânului sovietic vreun motiv de îndoială în privința loialității. El era cu atât mai expus suspiciunilor lui Stalin, cu cât era singurul dintre personalitățile de frunte din PCR care nu fusese pregătit la Moscova; de aceea, era o entitate necunoscută, așa cum a afirmat Gheorghe Dimitrov, secretarul Cominternului, în fața Anei Pauker, în septembrie 1944¹². Pentru a compensa acest dezavantaj, Dej a făcut două lucruri. În primul rând, s-a înconjurat de agenți NKVD care stătuseră în pușcărie în timpul războiului și i-a numit în posturi importante ale serviciilor de securitate și ale

Ministerului de Interne, oferindu-i astfel lui Stalin o garanție a loialității sale. Printre aceștia erau Pantelimon Bondarenko, Serghei Nikonov, Piotr Goncearuc, Mișa Postanski și Vania Didenko. Ultimul era unul dintre cei mai apropiați prieteni ai lui Dej: evadaseră împreună de la Târgu-Jiu, în august 1944. În al doilea rând, Dej a folosit toate ocaziile pentru a exploata inevitabilele greșeli din activitatea rivalilor săi, oferindu-i lui Stalin motive de îndoială față de aceștia și, în același timp, înmulțindu-și propriile dovezi de credință. Dacă Stalin era singura persoană care-i putea cere socoteală lui Dej, atunci acesta din urmă putea să facă în România tot ce poftea, cu condiția de a avea acordul stăpânului.

În primele săptămâni după lovitura de stat de la 23 august 1944, Pătrășcanu l-a pus în umbră pe Dej, fiind cel mai important comunist; eclipsarea treptată din această poziție de frunte ilustrează perfect modul în care a știut Dej să exploateze în avantajul său suspiciunea sovietică față de un potențial rival. În cazul lui Pătrășcanu, motivația lui Dej era susținută și de un interes special; îl deranja superioritatea lui Pătrășcanu în privința momentului intrării în partid: Pătrășcanu se alăturase mișcării comuniste cu mai bine de un deceniu înaintea lui Dej, acesta din urmă având bănuieli în privința trecutului său. Născut la Bacău în 1900, Pătrășcanu provenea dintr-o familie din clasa de mijloc, diferită de originile muncitorești ale lui Dej. Tatăl său era scriitor și profesor, el însuși având studii strălucite, diplomă în drept la Universitatea din București, în 1922, și doctoratul la Leipzig, cu o teză despre reforma agrară din România în perioada 1918-1921. Și-a continuat studiile în Franța și a fost unul dintre cei cinci comuniști aleși în Parlamentul României în 1931, deși nu și-a îndeplinit nici o clipă mandatul, alegerile fiind invalidate. Din toamna lui 1933 și până în primăvara lui 1934 a fost reprezentantul permanent al PCdR la Comintern. La întoarcerea sa în

România a lucrat la Iași, la secția de propagandă, a partidului. În această perioadă a fost avocatul apărării al unor comuniști, fiind el însuși arestat de șase ori între 1924 și 1941 (deși cea mai lungă perioadă de reținere pentru anchetă a fost de două luni)¹³.

Contrastul dintre Dej și Pătrășcanu a fost evidențiat chiar de atitudinea autorităților față de ei. În vreme ce Dej și asociații săi, ca, de exemplu, Apostol, Moghioroș și Stoica, au fost condamnați la închisoare pe perioade lungi, Pătrășcanu a fost doar pus sub supraveghere de către Siguranță, iar domiciliul său a fost percheziționat în mod frecvent. Această aparentă bunăvoință manifestată de poliție față de Pătrășcanu a fost folosită mai târziu de Dej ca argument al acuzației că acesta era informator al poliției; după arestarea lui Pătrășcanu în 1948, Dej a ordonat anchetatorilor să obțină declarații în acest sens din partea prietenilor lui Pătrășcanu. Numirea ulterioară a lui Pătrășcanu ca singurul ministru comunist din guvernul Sănătescu, iar apoi ca ministru al Justiției, din noiembrie 1944 până în februarie 1948, a întărit poziția sa în anumite cercuri din cadrul partidului, ca și la nivelul întregii țări. Nemulțumirea lui Dej față de creșterea popularității lui Pătrășcanu se împlenea și cu invidia față de capacitățile intelectuale ale acestuia. Dej nu avea studii și nu publicase nimic. În 1944 și 1945, Pătrășcanu a publicat două studii politice importante și era autorul câtorva articole din *Scânteia* despre industrializarea din România. Scrierile sale analitice despre perioada interbelică îi conferiseră deja un oarecare prestigiu printre intelectualii din PCR, iar Dej se temea că Pătrășcanu încerca să-l valorifice, pentru a deveni liderul unei mișcări populare care să rivalizeze cu tandemul Dej-Bodnăraș de la conducerea partidului¹⁴. Această tendință devenise manifestă odată cu propagarea sloganului „Pătrășcanu la putere!”, care a fost strigat la câteva mitinguri organizate de comuniști în septembrie și

octombrie 1944. O manifestare a iritării lui Dej față de popularitatea lui Pătrășcanu a fost semnalată de Gheorghe Pintilie, care a povestit cum, atunci când o coloană de susținători au strigat numele lui Pătrășcanu, în timpul unei demonstrații de la începutul lui 1945, Dej l-a strâns de braț și a șoptit „Porcul acesta de Pătrășcanu!”¹⁵. Însă, în timp ce Pătrășcanu, cu aspectul său îngrijit, cu costum și cravată, oferea lumii o față liniștitoare a partidului, în spatele imaginii lui publice agreabile pândeau neîncrederea pe care rușii începeau să o simtă față de el. Pătrășcanu trezise suspiciunea rușilor încă din timpul negocierilor pentru armistițiu din septembrie 1944, când i-a adresat lui Molotov câteva întrebări foarte precise cu privire la unele condiții.

Până la revenirea Anei Pauker și a lui Luca din Uniunea Sovietică, la mijlocul lui septembrie 1944, conducerea PCdR era alcătuită în principal din etnici români care stătuseră în timpul războiului în România: Dej, Pătrășcanu, Pârvulescu, Georgescu și Apostol. În acest grup era inclus și Bodnăraș, un român născut din părinți germani și ucraineni. Cu excepția lui Bodnăraș, grupul era necunoscut sovieticilor și tocmai pentru că Stalin și Dimitrov, șeful Cominternului („înghețat” după 1943), nu știau prea multe despre ceea ce se întâmpla printre comuniștii din România, Dimitrov i-a ordonat Anei Pauker să preia conducerea partidului. În timpul anchetării ei de către o comisie de partid, în iunie 1956, Ana Pauker a afirmat că Dimitrov îi ordonase în septembrie 1944 să revină în România, împreună cu doi specialiști în transmisiuni radio. Ea avusese rețineri: „Tovarășe Dimitrov”, a explicat ea, „sunt femeie, n-am fost în România în timpul războiului, am stat în închisoare (în România) și nu cunosc situația; au trecut zece ani, și îmi cereți un lucru greu. Sunt femeie, evreică și intelectuală”. Apoi, susține că i-ar fi spus lui Dimitrov că Dej ar trebui să fie conducătorul partidului: „Nu știam prea multe despre el, l-am

văzut câteva ore la (închisoarea) Caransebeș, dar știam că era un tovarăș foarte popular, ceferist, o persoană cu experiență și de nădejde”. Dimitrov nu a fost de acord: „Noi n-am avut nici o informație din România în ultimii cinci ani. Nu cunoaștem pe nimeni, însă pe tine te știm”¹⁶. În același timp, probabil că Dimitrov avea în minte și faptul că, spre deosebire de Ana Pauker și, într-adevăr, Pătrășcanu, Dej nu trecuse prin mâinile instructorilor Cominternului, nici la Moscova, nici în altă parte.

Astfel, dominația grupului lui Dej în cadrul conducerii PCdR s-a stabilit odată cu sosirea Anei Pauker. Ea a sosit la București în data de 16 septembrie 1944, împreună cu fiica ei, Tatiana, cu un avion militar sovietic: de la aerodromul din Popești-Leordeni a fost condusă la una dintre casele conspirative ale partidului. A doua zi, sau poate mai târziu, s-a întâlnit cu Dej, iar rivalitatea dintre ei s-a declanșat imediat. Se spune că de la prima întâlnire a conducerii provizorii a partidului la care a participat l-a ridiculizat pe Pârvulescu și le-a lăsat lui Dej, Bodnăraș și celorlalți impresia că venise de la Moscova cu instrucțiuni precise pentru reorganizarea partidului. „A fluturat o foaie de hârtie, pe care o tot scotea din geantă și o puneă, pentru a ne lăsa impresia că acelea erau ordinele pe care le primise”, și-a amintit Bodnăraș la o ședință a Biroului Politic, în martie 1961¹⁷.

Ideea de a-i înlătura pe ea și pe Luca a venit – a pretins ulterior Ana Pauker – de la Andrei Vîșinski¹⁸. Acesta era clar împotriva actului oficial semnat în august 1945 de Teohari Georgescu, în numele Anei Pauker, și Nicolae Pătrășcu, unul dintre liderii Gărzii de Fier, prin care au fost primiți în rândurile Partidului Comunist mulți dintre membrii organizației legionare. La o întâlnire dintre Stalin și Dej care a avut loc la Moscova, în februarie 1947, Stalin ar fi întrebat retoric dacă există naționalism în Partidul Comunist Român – aluzie la originea etnică a Anei Pauker și a lui

Luca – și apoi a declarat: „suntem un partid de clasă, nu de rasă”¹⁹. Potrivit propriei relatări a întâlnirii, Dej i-ar fi răspuns lui Stalin: „Nu știm să fie astfel de probleme, dar probabil vă gândiți la cazul Pătrășcanu. Este bine cunoscut”. Stalin a replicat: „Nu, nu este bine cunoscut”. Cu toate că replica lui Stalin suna a dojană pentru Dej, incidentul este semnificativ nu numai pentru rivalitatea dintre Dej și Ana Pauker și Luca, dar și pentru preferința lui Vîșinski pentru Dej, în detrimentul Anei Pauker și a lui Luca. Cât timp Molotov a rămas în funcție, Ana Pauker s-a bazat pe sprijinul ministrului de Externe pentru a depăși obstacolul reprezentat de adjunctul acestuia.

Ea a găsit sprijin și în servilismul lui Bodnăraș, în calitatea lui de agent al sovieticilor. Într-o confruntare cu Ana Pauker, Luca și Bodnăraș de la începutul verii lui 1947, Dej a fost acuzat de Bodnăraș că înclină prea mult spre englezi și americani. Bodnăraș s-a plâns și generalului Susaikov, adjunctul șefului Comisiei Aliate de Control, adăugând că „trebuie să se ia măsuri radicale”. La 10 iunie, Susaikov i-a transmis această acuzație lui Mihail Suslov, secretarul Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, dar a adăugat și propriul comentariu, anume că autorul se înșela; Dej ceruse ajutor economic de la englezi și americani, însă numai pentru că simțea că Uniunea Sovietică însăși avea probleme economice²⁰.

Aceste tensiuni din conducerea partidului au fost redată într-un raport detaliat despre situația politică din România, făcut de un oficial superior al Secției pentru Relații Internaționale a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. V. Lesakov a vizitat România în perioada 7-20 august 1947, iar la șase zile după întoarcerea la Moscova i-a prezentat șefului său, L.S. Baranov, rezultatele misiunii. Era și el de părerea generalului Susaikov, că

Dej căuta să-i înlăture pe Ana Pauker și Luca din conducerea partidului. Lesakov raporta:

Ana Pauker consideră că toate erorile lui Gheorghiu-Dej pot fi atribuite lipsei sale de pregătire politică și generală. El nu se ocupă în mod corespunzător de problemele pe care trebuie să le rezolve în prezent. Este foarte preocupat de problemele sale din minister, și abia dacă se mai ocupă cu problemele de partid. La fel, nu face nimic pentru a-și îmbunătăți nivelul ideologic și politic. În seara de 19 august am avut o discuție cu Gheorghiu-Dej. La cererea mea, el s-a referit la problemele politice cu care se confruntă țara în prezent. În privința rolului partidului, a subliniat că principala problemă este slaba pregătire politică a membrilor de partid și, în acest sens, a conducerii sale. Dej crede că, drept urmare, se fac multe greșeli, dar, în același timp, linia politică fundamentală este corectă. El nu s-a referit la problema diferențelor de opinie din conducerea partidului, însă, când a vorbit despre lupta cu social-democrații și despre divergențele dintre ei, Dej a remarcat că „și noi avem diferențele noastre în cadrul partidului, și sărim câteodată unul la gâtul celuilalt”²¹.

În aparență, conducerea colectivă a partidului s-a menținut din 1945 până în 1948. La prima Conferință Națională de după război, în octombrie 1945, *Scânteia* nu a indicat nici un nou secretar general și au fost declarați secretari patru dintre cei șapte membri ai Biroului Politic, adică Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu. Gheorghiu-Dej a prezentat la conferință raportul politic, iar Ana Pauker a făcut un raport despre statutul partidului; cei doi au avut întâietate în ziarul partidului, Dej fiind primul trecut pe listă, în ordine alfabetică, și această situație a durat trei ani²². Secretariatul l-a numit pe Gheorghiu-Dej secretar „politic”²³.

Rolul public al lui Dej fusese întărit prin includerea sa, în noiembrie 1944, în cel de-al doilea guvern Sănătescu, în calitate de ministru secretar de stat la Departamentul Comunicațiilor (4 nov. 1944 – 28 feb. 1945) și la Departamentul Comunicațiilor și Lucrărilor Publice (6 mart. 1945 – 29 nov. 1946). Alături de tovarășii comuniști Dej și Pătrășcanu, în noul

guvern apărea și Georgescu, promovat din funcția de subsecretar de stat în cea de ministru de Interne. În noiembrie 1946, Dej a preluat Ministerul Economiei Naționale (care în anul următor și-a schimbat denumirea: Ministerul Industriei și Comerțului); în această calitate, el a avut grijă să fie îndeplinite obligațiile economice ale României față de Rusia, în conformitate cu prevederile armistițiului, și a estimat resursele și bogățiile naționale în perspectiva naționalizării. Această sarcină specială a presupus deplasări repetate la Moscova, ocazii pe care Dej le-a folosit, fără îndoială, pentru a-și evidenția supunerea față de conducerea sovietică.

Intrarea Anei Pauker în arena publică a debutat la 7 noiembrie 1947, când a fost numită ministru de Externe. I s-a alăturat Vasile Luca, numit ministru de Finanțe în aceeași zi. Poziția de frunte a Anei Pauker în cadrul partidului a propulsat-o într-o poziție importantă în aparatul de stat, care urma să-i aducă recunoașterea internațională. O delegație la cel mai înalt nivel, condusă de premierul Groza, Dej și Ana Pauker, a plecat la Moscova, la 4 februarie 1948. Aceștia au semnat un tratat de prietenie, cooperare și asistență mutuală. Însă fotografia făcută la plecarea delegației, 11 februarie, care a apărut în *Scânteia*, prezintă punctul de vedere sovietic în privința ierarhiei din cadrul PCR, chiar dacă aceasta nu era reflectată și de legenda ei, concepută la București. Iată ordinea din fotografie, impusă de autoritățile sovietice: Groza, Molotov, Dej și Vîșinski în rândul din față; Ana Pauker și Vasile Luca în rândul al doilea. Dej, al doilea din delegația română doar față de premierul Groza, a fost considerat conducătorul PCR-ului. În orice caz, datorită poziției ei, prima din stânga fotografiei, în legendă Ana Pauker este menționată prima, urmată de Groza, Luca, Molotov, Dej și ceilalți²⁴.

Preferința lui Stalin pentru Dej a fost confirmată la primul Congres, desfășurat la 21-23 februarie 1948, al noului Partid Muncitoresc Român,

formațiune provenită din fuziunea dintre PCR și Partidul Social Democrat. Dej a fost ales secretar general, iar Ana Pauker și Vasile Luca au fost numiți în secretariatul partidului și în Biroul Politic. Ridicarea lui Dej la o poziție de *primus inter pares* în cadrul partidului a fost urmată de eclipsarea finală a rivalului său anterior, Pătrășcanu. Acesta nu a fost ales în nici unul dintre forurile PMR și, la scurt timp după aceea, a fost demis de la Ministerul Justiției. Pedepsa finală a venit după câteva săptămâni, când i s-a interzis să mai predea la Facultatea de Drept a Universității din București²⁵.

Ștefan Bosomitu analizează în studiul său, ultimul conflict major de la vârful PMR, cel care avea să îi opună lui Gheorghiu-Dej pe Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi. Practic, evenimentele din 1956-1957 i-au asigurat posteritatea lui Miron Constantinescu care, împreună cu Iosif Chișinevschi, s-a alăturat grupului de indezirabili ai lui Gheorghiu-Dej, al detractorilor și al celor care aspiraseră la poziția acestuia. Miron Constantinescu își „câștiga” astfel un loc alături de personaje cu o anvergură politică vădit superioară – Lucrețiu Pătrășcanu, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu. Comparativ cu alte situații similare însă, destinul lui Constantinescu nu a avut caracterul dramatic al eliminării lui Pătrășcanu sau al excluderii Anei Pauker. Mai mult decât atât, eșecul din plan politic a fost, într-o anumită măsură, atenuat de posibilitățile lui intelectuale. Eșuând lamentabil în plan politic, Miron Constantinescu a avut șansa devenirii intelectuale. Vechile pasiuni din tinerețe – istoria și sociologia – au avut darul de a conferi sens existenței acestuia.

Discursul din noaptea de 25 februarie 1956 ținut de Nikita Hrușciiov într-o sesiune secretă a Congresului al XX-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, în care l-a acuzat pe Stalin de încălcarea repetată a

tuturor normelor de moralitate și a legilor sovietice, de arestarea și deportarea în masă a membrilor de partid, de execuțiile fără judecată și fără ancheta cuvenită și de instaurarea groazei și disperării, l-a descumpănit complet pe Dej: i-a trebuit o lună întreagă ca să-și revină. Deși Hrușciiov nu menționa în discursul său țările-satelit, el a fost totuși receptat ca un semnal de oamenii lui Stalin, care obținuseră funcții la ordinul sau prin bunăvoința lui. Dej condusesse delegația română participantă la congres – ceilalți membri au fost Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu și Petru Borilă –, dar abia la 23 martie a apărut primul lui comentariu despre concluziile congresului, într-un raport al delegației române în fața unei plenare lărgite a Comitetului Central al PMR, al cărui rezumat a fost publicat și în *Scânteia*, după șase zile. Dej a afirmat doar că Stalin își pătase reputația dând curs unui cult al personalității și permițând forțelor de securitate să aplice teroarea; el a adăugat că „îndepărtarea lui Stalin de conceptul marxist-leninist privitor la rolul personalității” a avut o „influență negativă”. Nu s-a amintit nimic de discursul „secret” al lui Hrușciiov. În raportul său, Dej a încercat să anticipeze și să deturneze criticile referitoare la apartenența sa la stalinism, arătând că Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu erau adevărații staliști din cadrul partidului, fără să-i numească însă. După îndepărtarea acestor tovarăși, a spus el, partidul făcuse pași decisivi în direcția democratizării, indicând Congresul al II-lea al PMR din decembrie 1955 ca început al unei noi faze, în care fuseseră reintroduse conducerea colectivă și democrația internă.

Vulnerabilitatea lui Dej legată de incriminarea lui Stalin s-a dezvăluit odată cu atacul lansat împotriva lui, în timpul plenarei, de alți doi membri ai delegației ce fuseseră la Moscova, Constantinescu și Chișinevschi; aceștia l-au acuzat că a urmat principiile staliniste și că a folosit metode

staliniste. Opoziția față de Dej îi unea pe cei doi. Amândoi erau îmboldiți de oportunism, încercând să exploateze schimbările de la Moscova pentru a-i lua locul lui Dej. Potrivit declarației lui Dumitru Petrescu, Chișinevschi fusese profund implicat în afacerea Pătrășcanu; la fel și Constantinescu. Constantinescu a văzut în discursul lui Hrușciiov o ocazie pentru aducerea în discuție a nevoii de liberalizare în partid și în țară, precum și un mijloc pentru îndepărtarea lui Dej²⁶. Pentru Dej, pe de altă parte, demolarea cultului personalității lui Stalin era o mare amenințare, având în vedere supunerea lui față de dictatorul sovietic; în consecință, a făcut tot ce a putut pentru a o minimaliza, transformând-o într-un „subiect pentru uneltirile din cadrul partidului, și nu pentru dezbateri publice”²⁷.

Prudența lui Dej în această privință e dovedită de convocarea unei ședințe secrete, la sala de sport Floreasca, la sfârșitul lui martie 1956, la numai câteva zile după plenara Comitetului Central. Audiența, 3.000 de persoane, era formată din elita partidului. Ședința a fost prezidată de Dej și s-a anunțat că era interzisă luarea de notițe. Dej a citit o versiune prescurtată a discursului lui Hrușciiov de la Congresul al XX-lea al PCUS, precizând că discursul nu avea nici o relevanță pentru Partidul Muncitoresc Român, deoarece „mulțumită solidei politici marxist-leniniste a Comitetului Central”, excesele cultului personalității fuseseră eliminate în 1952. Gheorghe Apostol a rostit un discurs docil în favoarea lui Dej, iar dintre cele care au urmat, toate venite din partea unor personaje minore din cadrul partidului, doar unul a făcut notă discordantă, cerând evaluarea acțiunilor conducătorilor partidului în lumina criticilor făcute de Hrușciiov. Discursul lui Dej a stabilit linia partidului pentru următorii trei ani; el plasa PMR-ul printre cele mai inflexibile formațiuni din lagărul comunist. Ședința în sine a avut o semnificație deosebită. A fost singura din România în cadrul căreia s-a prezentat textul discursului

lui Hrușciiov, chiar dacă în fața unui public limitat; a arătat împotrivirea conducerii partidului la procesul de destalinizare; și, în cele din urmă, a demonstrat slăbiciunea opoziției față de Dej în interiorul partidului²⁸.

Absența de la această ședință a personalităților de prim rang ale partidului, cu excepția lui Apostol, reflectă disensiunile din Biroul Politic provocate de refuzul lui Dej de a adopta destalinizarea. Constantinescu și Chișinevschi l-au atacat din nou pe Dej în ședințele Biroului Politic din 3, 4, 6 și 12 aprilie. Procesele-verbale ale acestor ședințe îl prezintă pe Dej în defensivă în fața criticilor lui Constantinescu și Chișinevschi cu privire la abuzurile Securității, pentru care el era considerat în ultimă instanță responsabil, și la represiunea din deceniul precedent. Constantinescu a continuat să sublinieze necesitatea unei dezbateri largi asupra consecințelor cultului personalității din jurul lui Dej, care dusesse la slăbirea rolului partidului. Aceste opinii au declanșat furia lui Dej, pe care s-a mulțumit însă să o exprime doar în adnotările proceselor-verbale. Dej și-a manifestat deschis aversiunea față de Constantinescu, pe care îl bănuia că încerca să-i ia locul, și față de Chișinevschi, pe care îl acuza de trădare. Constantinescu l-a atacat pe Dej chiar de la începutul ședinței din 3 aprilie. Acesta a susținut că, în ciuda îmbunătățirii climatului din partid ca urmare a înlăturării Anei Pauker, a lui Vasile Luca și a lui Teohari Georgescu în 1952, apăruseră câteva motive de îngrijorare. Erau extrem de îngrijorătoare „anormalitățile” din activitatea Ministerului de Interne. Dintre acestea, el a subliniat prezența ofițerilor de Securitate în diverse ministere și instituții, fără știrea miniștrilor, în special când acei miniștri sau șefi de instituții erau membri ai Biroului Politic. A enumerat câteva cazuri în care cetățenii fuseseră bătuți și șantajați pentru a deveni informatori, iar unele dintre aceste cazuri îi fuseseră raportate lui Dej.²⁹

Unii membri ai Biroului Politic i-au luat apărarea lui Dej. Gheorghe Apostol, Chivu Stoica și Alexandru Moghioroș au contestat afirmațiile lui Constantinescu. Stoica l-a întrebat pe Constantinescu de ce a ales acel moment pentru a-și lansa atacul împotriva lui Dej, amintindu-i că și el contribuise la cultul personalității. Dej, refuzând să adopte destalinizarea, a reușit să-și instituie controlul asupra partidului și să-l lege mai strâns de sine. Rezistența la încercările de a „liberaliza” partidul s-a dovedit, culmea, a fi în folosul lui Hrușciiov în a doua parte a anului, în toiul marilor mișcări anticomuniste din Polonia și Ungaria.

Mihai Croitor ne vorbește despre „Declarația de independență” din 1964 a lui Gheorghiu-Dej și plasarea PMR-ului între Moscova și Beijing. El ajunge la concluzia că rațiunile care au stat la baza elaborării Declarației din aprilie 1964 au fost atât de ordin intern, cât și extern. Astfel, ilustrarea divergențelor economice din cadrul CAER, precum și „prelucrările” documentului în cauză, aveau menirea de a crea un minim suport (date fiind văditele sentimente antisovietice în rândul populației) pentru un regim politic instaurat cu sprijinul nemijlocit al Armatei Roșii. În egală măsură, Declarația transmitea un mesaj clar Occidentului, anume că România era pregătită să mențină o „atitudine sfidătoare” la adresa Moscovei și chiar să și-o asume public.

Ultima parte a volumului, intitulată „Identitate și cotidian în România populară”, tratează aspecte ale urbanizării și industrializării României din timpul lui Gheorghiu-Dej (Mara Mărginean), rolul intelectualilor (Clara Mareș) și o viziune a colectivizării prin prisma presei oficiale din epocă (Octavian Roske). Concluzia lui Roske – „cele peste patru decenii de propagandă în favoarea muncii în comun nu reușiseră să schimbe mentalitatea țăranului” – este edificatoare și relevantă și pentru societatea de astăzi.

În ce măsură regimul lui Dej a schimbat mentalitatea unor segmente din societatea românească? Iată o întrebare la care volumul ne invită să răspundem. În același timp, volumul ne face să ne gândim la o pervertire a societății și la prețul acestei pervertiri: soții întemnițați au divorțat de soțiile lor – și viceversa –, așa încât partenerii de viață și copiii să nu poarte stigmatul deținutului politic, un obstacol pentru accesul în învățământul superior și pentru obținerea unui loc de muncă. Copiilor deținuților politici li s-a interzis accesul la facultate până în 1962. Tocmai acești copii au fost cei care au părăsit România cu prima ocazie, în anii '60 și '70, cu consecințe semnificative pentru apariția opoziției față de Ceaușescu. În concluzie, regimul lui Gheorghiu-Dej l-a făcut posibil pe Ceaușescu.

1. Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Editura Univers, București, 1995, p. 105.
2. *Ibidem*, p.107.
3. Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceaușescu: A Study in Political Leadership*, Boulder, CO, Lynne Rienner, 1989, p. 20.
4. Informație furnizată de Gheorghe Apostol, în timpul unei discuții cu Dennis Deletant, 7 mai 1990.
5. Mircea Bălănescu, un secretar al lui Ștefan Foriș, a relatat cum Foriș și Gheorghiu-Dej au menținut legătura prin curieri de sex feminin, cunoscuți ca „tehnicile”. Acestea erau tinere femei frumoase prin intermediul cărora scrisorile lui Foriș erau transmise lui Mircea Bălănescu: acesta le expedia lui Iosif Șraier, avocatul lui Gheorghiu-Dej, care le ducea clientului său la Doftana (interviu cu Mircea Bălănescu, Televiziunea Română, 28 iulie 1994).
6. Comuniștii întemnițați au fost mutați la Caransebeș în noiembrie 1940: închisoarea Doftana fusese distrusă de cutremur.
7. Îi includea pe Gheorghe Apostol, Nicolae Ceaușescu, Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu, Alexandru Drăghici, Teohari Georgescu și Alexandru Moghioroș.
8. Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, Editura Eminescu, București, 1992, p. 106.
9. Dennis Deletant, *Communist Terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948-1965*, Hurst, Londra, 1999, p. 295.
10. Vezi Stephen Fisher-Galați, *The New Rumania: From People's Democracy to Socialist Republic*, MIT Press, Cambridge, 1967, p. 31. Victor Frunză, în studiul său *Istoria*

stalinismului în România, Humanitas, București, 1990, p. 219, face o împărțire similară, numindu-i pe „moscoviți” „exteriori”, iar pe „comuniștii locali” „interiori”.

- [11.](#) Trei cercetători au subliniat faptul că nici unul dintre cele două grupuri, „comuniștii locali” și „moscoviții”, nu putea fi definit perfect ca atare, deoarece afinitățile personale treceau adesea peste această împărțire artificială. Astfel, Leonte Răutu, care în timpul războiului a stat la Moscova, în apropierea Anei Pauker, a trecut de partea lui Dej, în timp ce Miron Constantinescu, deținut împreună cu Dej în lagărul de la Târgu-Jiu, s-a asociat la început cu Ana Pauker; vezi Bela Vago, „Romania”, în *Communist Power in Europe, 1944-1949*, Macmillan, Londra, 1977, p. 113; Michael Shafir, *Romania: Politics, Economics and Society*, Pinter Pub Ltd, Londra, 1985, p. 35; Mary Ellen Fisher, *Nicolae Ceaușescu*, ed. cit., p. 42.
- [12.](#) Dennis Deletant, *Communist Terror in Romania...*, ed. cit., p. 162.
- [13.](#) Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, ed. cit., p. 40.
- [14.](#) Opinie a lui Eduard Mezincescu, comunicată personal autorului, la 30 decembrie 1992.
- [15.](#) Cristian Popișteanu, „Cazul Grupului Pătrășcanu (V)”, în *Magazin Istoric*, nr. 11/noiembrie 1991, p. 44. Silviu Brucan, redactor-șef adjunct la *Scânteia* în acea perioadă, și-a amintit și el cum Pătrășcanu le spunea diplomaților străini, la recepții, că el ar fi trebuit să fie liderul partidului. Este indiscutabil că rapoarte despre aceste remarci au ajuns pe masa lui Dej (discuția între Dennis Deletant și Silviu Brucan, 15 iunie 1994).
- [16.](#) R. Levy, „Power Struggles in the Romanian Communist Party Leadership During the Period of the Formation of the Groza Regime”, în vol. 6 *martie 1945. Începuturile comunizării României*, Editura Enciclopedică, București, 1995, pp. 79-90. Levy citează dintr-o transcriere a interogatoriului pe care Alexandru Moghioroș, Constantin Pârvulescu și Ion Vințe i l-au luat Anei Pauker la 18 iunie 1956.
- [17.](#) „Stenograma ședinței Biroului Politic din 13-14 martie 1961”, p. 158. Le sunt recunoscător lui Vladimir Tismăneanu, Robert Levy și Marius Oprea pentru că mi-au pus la dispoziție acest document.
- [18.](#) Ana Pauker a afirmat acest lucru la 18 iunie 1956, în fața unei comisii de partid, înființată pentru a o interoga și alcătuită din Alexandru Moghioroș, Constantin Pârvulescu și Ion Vințe (R. Levy, „Power Struggles...”, în *op. cit.*, p. 83, n. 3). Dej a confirmat într-o ședință a Biroului Politic din 29 noiembrie 1961 faptul că ideea înlăturării Anei Pauker fusese lansată în ianuarie 1946 de Vișinski; vezi „Stenograma Ședinței Biroului Politic al CC al PMR din ziua de 29 noiembrie 1961”, pp. 12-13, reprodusă în *Sfera Politicii*, nr. 48/1997, p. 36.
- [19.](#) R. Levy, „Power Struggles...”, în *op. cit.*, p. 83. Potrivit Tatiane Pokivailova, propunerea pe care Dej i-a făcut-o lui Stalin, de a-i îndepărta pe Ana Pauker și pe Luca, a fost făcută în februarie 1948; „Tragica greșală a lui Lucrețiu Pătrășcanu”, în *Magazin Istoric*, vol. 30, nr. 8/august 1996, p. 49; vezi și: Vladimir Tismăneanu, *The Devil in History. Communism, Fascism, and Some Lessons of the Twentieth Century*, University of California Press, Berkeley, 2012, p. 80.

- [20.](#) G.P. Murashko, A.F. Noskova, T. Wolokitina, „Das Zentralkomitee der WKP(B) und das Ende der «nationalen Wege zum Sozialismus»”, în *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*, 1994, p. 17.
- [21.](#) Notele discuțiilor purtate de Lesakov cu Susaikov, Vasile Luca, Ana Pauker și Dej, care erau anexate la raportul său către Baranov, au fost publicate de Ioan Chiper în *Dosarele Istoriei*, nr. 3(8), 1997, pp. 61-63.
- [22.](#) Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, ed. cit., p. 44.
- [23.](#) R. Levy, „Power Struggles...”, în *op. cit.*, p. 82, n. 1.
- [24.](#) Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, ed. cit., p. 46.
- [25.](#) S-au exercitat presiuni asupra lui George Fotino, secretarul personal al lui Teohari Georgescu, pentru a-l „demasca” pe Pătrășcanu în fața studenților, dar Fotino l-a prevenit pe Pătrășcanu: când a intrat în sală Pătrășcanu rostea deja primele cuvinte ale cursului, nelăsându-i în acest fel lui Fotino ocazia de a-l ataca (discuție a lui Dennis Deletant cu G. Fotino, 9 aprilie 1994).
- [26.](#) Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania, 1944-1962*, Oxford University Press, Londra, 1964, p. 261; vezi și V. Tismăneanu, „Miron Constantinescu or the Impossible Heresy”, în *Survey*, vol. 28/iarna 1984, p. 182.
- [27.](#) S. Verona, *Military Occupation and Diplomacy: Soviet Troops in Romania 1944-1958*, Duke University Press, Durham, NC, 1992, p. 88.
- [28.](#) G. Haupt, „La genčse du conflict soviéto-roumain”, în *Revue Française de Science Politique*, vol. 18, nr. 4/august 1968, p. 676.
- [29.](#) V. Tismăneanu, „Arhivele secrete și istoria comunismului românesc”, în *Sfera Politicii*, nr. 25/februarie 1995, pp. 16-18.

Partea I

GENEALOGIA UNEI ASCENSIUNI

LIDERUL NEVĂZUT. GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ ȘI GREVELE DE LA GRIVIȚA

Cristina Diac

Activitatea din perioada ilegalității a conferit legitimitate liderilor comuniști atât în raport cu propriul partid, cât și cu ansamblul societății. Notorietatea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și-a aflat originea în participarea sa la pregătirea grevei de la Grivița, soldată cu o lungă condamnare. Pe legenda Griviței și pe anii mulți de închisoare s-a întemeiat apoi și autoritatea sa în cadrul partidului, până la 23 august 1944. Valorizat până în 1965, trecut sub tăcere după moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, acest episod din biografia primului lider al României comuniste poate fi reevaluat cu ajutorul documentelor din arhiva partidului, precum și al rapoartelor întocmite de poliție. Locul său în partid din acea vreme poate fi apreciat din perspectiva proximității personajului față de diferiți centri de putere din partid.

Istoriografia

După 23 august 1944, grevelor din iarna lui 1933 le-au fost dedicate în principal două lucrări, foarte asemănătoare, a doua fiind de fapt o

reeditare a celei dintâi. Prima – *Luptele din februarie 1933* – era semnată de Chivu Stoica și Gheorghe Vasilichi, cu o prefață de Gheorghe Gheorghiu-Dej, și a apărut în februarie 1946 la Editura Partidului Comunist Român. A doua – *Eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din 1933* –, apărută nouă ani mai târziu, în 1955, l-a avut ca autor doar pe Chivu Stoica și a apărut la Editura de Stat pentru Literatură Politică.

Între cele două ediții, ample referiri la grevele din 1933 au mai apărut în biografiile oficiale ale lui Gheorghe Gheorghiu-Dej¹.

În biografia din 1946, Gheorghiu-Dej apare ca un lider sindical local, cu merite în organizarea muncitorilor ceferiști de la Galați și Dej. De pildă, despre perioada petrecută la Galați, Tudor Olaru, autorul biografiei din *Scânteia*, scria că „celula de partid în frunte cu tovarășul Gheorghiu pornește o puternică campanie, reușind să mobilizeze întreaga muncitorime ceferistă și să provoace solidaritatea muncitorilor din marile întreprinderi cu acțiunile ceferiștilor”². În 1931, ca urmare a implicării în mișcarea sindicală, a fost mutat disciplinar în orașul Dej, unde „e principalul îndrumător al acțiunilor întreprinse de muncitorii ceferiști împotriva ultimului val de înrăutățire a situației lor materiale”³.

În lucrarea dedicată grevelor, apărută în același an⁴, în cele 91 de pagini Gheorghiu-Dej este menționat în trei situații, toate fără legătură cu greva propriu-zisă: a) mai întâi, este amintită participarea sa la o conferință a ceferiștilor din Galați, în mai 1932; b) apoi se face referire la călătoria la Berlin din decembrie 1932; c) a treia oară se discută participarea sa la procesul din 1934.

În biografia din 1951 se detaliază activitățile protagonistului din cursul anului 1932. Referitor la greve, se spune că primul episod grevist,

din 28-31 ianuarie 1933, s-a desfășurat „sub conducerea sa”⁵. Despre acțiunile ulterioare în care ar mai fi fost implicat și ce a făcut concret între 31 ianuarie și noaptea de 14 februarie, când a fost arestat, biografia oficială păstrează tăcerea.

În lucrarea din 1955⁶, rolul lui Gheorghiu-Dej apare mai bine reliefat: „Partidul însărcinează o serie de activiști din conducerea Comitetului Central de Acțiune, în frunte cu tov. Gheorghe Gheorghiu-Dej, să meargă în principalele centre ceferiste din țară pentru a organiza pe muncitori”⁷. Sunt enumerate apoi participările acestuia la diferite întruniri ale ceferiștilor, la Iași, Cluj și Galați. În general, Gheorghiu-Dej este poziționat în prim-planul evenimentelor. Nici în această lucrare nu se precizează ce a făcut Gheorghiu-Dej în timpul grevei. „În această perioadă, începutul anului 1933, tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej îndrumază din însărcinarea Partidului Comunist comitetele de acțiune de pe lângă Atelierele CFR pentru folosirea noilor forme de luptă în acțiunea ceferiștilor”⁸.

Pentru a observa cum s-a modificat evaluarea rolului jucat de Gheorghe Gheorghiu-Dej în grevele de la Grivița, concluzii interesante se pot desprinde analizând colecția revistei *Anale*, editată de Institutul de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PCR. Această publicație a fost socotită relevantă pentru tema în discuție, deoarece institutul „producea”, sub îndrumarea înalților activiști de partid, istoria oficială – „linia”, care era preluată ulterior și de celelalte publicații. Din întreaga colecție, am selectat numerele „festive” din anii când se împlineau cifre rotunde de la evenimente, considerând că în acești ani există o mai mare probabilitate ca tema să fie amplu tratată. Astfel, am ales următorii ani: 1958, la 25 de ani de la evenimente, 1963, la 30 de ani, și așa mai departe, din cinci în

cinci ani, până în 1988. În total am selectat șapte ediții din revista menționată. Am determinat numărul de articole dedicate evenimentului și numărul de pagini de revistă alocate acestuia.

Modul în care a fost reflectată participarea lui Gheorghiu-Dej la evenimentele din ianuarie-februarie 1933 în principala revistă de istorie a regimului este descris ținând seama de unele orientări furnizate de metoda analizei de conținut⁹. Numele lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și al altor lideri ai grevei a fost ales atât ca unitate de înregistrare¹⁰, cât și ca unitate de numărare (am urmărit de câte ori apar menționate numele lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, respectiv ale altor lideri). Numele lui Gheorghe Gheorghiu-Dej ține de conținutul manifest al comunicării, în timp ce numele celorlalte persoane implicate într-un fel sau altul în evenimente descriu conținutul latent. Itemul „nume” a fost considerat relevant, plecându-se de la premisa că, în timpul regimului comunist, alegerea persoanelor care erau popularizate în mod oficial nu era întâmplătoare și ținea de un fin algoritm al puterii, arătând importanța respectivului în ierarhiile oficiale. De asemenea, preceptele ideologiei cereau ca accentul să cadă pe structurile de conducere colegiale (Comitet Central, Secretariat, partidul în general), și nu pe unele individualități.

Ca unitate de context¹¹ a fost ales paragraful. Am decupat pasajele în care apărea numele lui Gheorghiu-Dej, fiecărui pasaj atribuindu-i-se o valoare de la 0 la 3, unde 0 reprezintă o apreciere negativă, 1 – neutră, 2 – pozitivă, 3 – laudativă.

Primul număr al revistei *Anale* a apărut în 1955 și nu conține nici un fel de referire la grevele din 1933.

În februarie 1958, la 25 de ani de la evenimente, subiectului Grivița i-au fost alocate 102 pagini din 203, distribuite după cum urmează: editorialul (17 pagini), două studii („Luptele muncitorilor ceferiști din

Cluj în 1933” și „Aspecte ale grevei ceferiștilor din Iași”) din cele trei ale secțiunii „Studii și referate” (34 de pagini), secțiunea „Documente” – integral (34 de pagini) și o secțiune de biografii (17 pagini).

În editorial apar menționate următoarele nume: Gheorghe Gheorghiu-Dej (de 3 ori), Chivu Stoica (2), Ilie Pintilie (2), Constantin Doncea (1), Gh. Vasilichi (1). Contextelor în care apare Gheorghiu-Dej li s-au atribuit următoarele valori: 1, 1 și 2 (de două ori neutru și o dată pozitiv). În cele două studii apar menționate următoarele nume: Gheorghe Gheorghiu-Dej (3), Ilie Pintilie (9) și Tudor Alexandru (1). Contextelor în care apare Gheorghiu-Dej li s-au atribuit următoarele valori: 1, 1 și 2 (de două ori neutru și o dată pozitiv). În secțiunea „Documente”, apar menționate următoarele nume: Gheorghe Gheorghiu-Dej (2), Constantin Doncea (1). Contextelor în care apare Gheorghiu-Dej li s-au atribuit următoarele valori: 1 și 2 (neutru și pozitiv).

Rubrica „Biografii” a fost dedicată unor „eroi ai clasei muncitoare”, decedați înainte de 23 august 1944. În total – cinci portrete, dintre care numai doi au murit în timpul grevelor din 1933 (Vasile Roaită și Dumitru Popa). Ilie Pintilie¹², alt lider al grevelor, a cărei biografie ocupă cel mai mare spațiu, a murit la Doftana, în timpul cutremurului care a surpat închisoarea (10 noiembrie 1940). Constantin David, arestat și el în februarie 1933, a decedat în ianuarie 1941, asasinat de legionari în timpul rebeliunii, după ce căzuse în dizgrația colegilor de partid. În sfârșit, al cincilea portret i-a fost dedicat socialistului Constantin Olcescu, mort înainte de 1900¹³. Datorită profilului rubricii, această secțiune este incomparabil mai bogată în mențiuni decât precedentele. Astfel, apar următoarele nume: Gheorghe Gheorghiu-Dej (4), Ilie Pintilie (52), Constantin David (27), Vasile Roaită (26), Dumitru Popa (19), Chivu

Stoica (1). Gheorghiu-Dej apare în contexte neutre (valoare 1). În total, în 1958, Gheorghe Gheorghiu-Dej apare menționat de 12 ori.

În concluzie, la 25 de ani de la evenimente, în studiile dedicate Griviței apar, în ordine descrescătoare, următoarele nume: Ilie Pintilie (63 de mențiuni), Constantin David (27), Vasile Roaită (26), Dumitru Popa (19), Gheorghe Gheorghiu-Dej (12), Chivu Stoica (3), Constantin Doncea (2), Gheorghe Vasilichi (2) și Tudor Alexandru (1). De remarcat că primii patru clasați aparțineau categoriei defuncților. Dintre personajele în viață, cel mai des apare Gheorghe Gheorghiu-Dej, urmat la mare distanță de favoritul său, Chivu Stoica. În privința „martirilor clasei muncitoare”, statistica este în acord cu realitatea epocii, Ilie Pintilie, Constantin David și Vasile Roaită figurând la acea vreme în panteonul comunist.

Numele lui Gherghiu-Dej apare așadar de 12 ori în 102 pagini, în medie o dată la 8,5 pagini. De remarcat că Gheorghe Gheorghiu-Dej apare, totuși, în contexte predominant neutre. I se atribuie un rol important în evenimente, fără a se exagera și, mai ales, fără a-l singulariza. Alături de el mai apar alte opt personaje, dintre care patru decedați și patru în viață. În 1958, la doi ani după Congresul al XX-lea al PCUS și de la raportul secret care dezavua cultul personalității lui Stalin, Gheorghiu-Dej a împărțit gloria conducerii grevelor de la Grivița cu Chivu Stoica, Constantin Doncea, Gh. Vasilichi și Tudor Alexandru.

Cinci ani mai târziu, în 1963, situația este prezentată diferit. Gheorghe Gheorghiu-Dej se afla la apogeul puterii și numai doi ani îl mai despărțeau de capătul vieții. Sărbătorirea celor 30 de ani scurși de la grevele din 1933 a reprezentat, de altfel, un *summum*, fapt relevat și de revista *Anale*.

Numărul 1 din 1963 alocă momentului Grivița 48 de pagini, structurate astfel: o cuvântare rostită de Chivu Stoica, cu rol de editorial

(„Cuvântarea tovarășului Chivu Stoica rostită la adunarea solemnă cu prilejul celei de-a 30-a aniversări a eroicelor lupte din februarie 1933 ale muncitorilor ceferiști și petroliști”, 16 pagini) și două studii din patru, din secțiunea „Articole” („Acțiuni de solidarizare ale maselor muncitoare din România cu eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933”, 16 pagini, și „Mișcarea de solidaritate internațională cu luptele eroice ale ceferiștilor și petroliștilor din 1933”, 16 pagini).

În cuvântarea lui Chivu Stoica, numele lui Gheorghe Gheorghiu-Dej este doar menționat, de opt ori în 16 pagini, în medie o dată la două pagini. Din punct de vedere calitativ, liderul partidului din acea vreme apare preponderent în contexte laudative (6 contexte din 8 au fost notate cu valoarea 3). De această dată, i se atribuie nu doar rolul de executant, ci și cel de co-participant la procesul de elaborare a deciziei. De pildă, în textul menționat se spune că: „La începutul anului 1932, delegat de ceferiștii din Dej, tovarășul Gheorghiu pleacă la București pentru a lua legătura cu muncitorii ceferiști de la Atelierele «Grivița». Stabilind contactul cu Secretariatul CC al PCR, *el propune crearea organului central de acțiune al ceferiștilor* [subl. n., C.D.], care să fie ales de o conferință de țară a muncitorilor de la căile ferate – propunere ce a fost acceptată”¹⁴. Studiind corespondența dintre diferitele structuri de conducere ale partidului din acea perioadă, rezultă că, în realitate, Secretariatul CC al PCdR din țară avea doar funcție operativă, de punere în practică a deciziilor elaborate de Biroul Politic și de Comitetul Central, care funcționau la Berlin, respectiv Moscova. Bunăoară, Secretariatul din țară nu elabora strategia politică a partidului și nici politicile, ci avea obligația să raporteze Biroului Politic faptele pe baza cărora acesta din urmă stabilea strategia de răspuns. Astfel, în condițiile în care membrii

Secretariatului aveau o putere scăzută de decizie, este greu de presupus că un lider sindical, fie și eficient, ar fi putut impune organizarea unei structuri precum Comitetul Central de Acțiune în rândul ceferiștilor.

Lipsei lui Gheorghiu-Dej din mijlocul greviștilor în zilele fierbinți i s-a dat în 1963 următoarea explicație: grevele de la începutul anului 1933 apar ca o consecință a activității desfășurate de acesta în anul anterior. „Conferința pe țară a ceferiștilor, care a avut loc în martie 1932, a ales un Comitet Central de Acțiune, alcătuit din muncitori din toate centrele feroviare, secretar al comitetului fiind desemnat tovarășul Gheorghiu-Dej. Crearea Comitetului Central de Acțiune și adoptarea programului de revendicări politico-economice al muncitorimii feroviare din întreaga țară *au constituit punctul de plecare pentru ridicarea pe o treaptă superioară a luptei ceferiștilor* [subl. n., C.D.]”¹⁵. Concret, despre Gheorghiu-Dej se scrie că a organizat muncitorimea ceferistă din București, Cluj, Iași, Pașcani, a explicat linia partidului, s-a asigurat că este însușită de activul partidului și masa muncitorilor, i-a combătut pe social-democrați. Concluziv, a dat un exemplu „de felul cum trebuie muncit în mijlocul maselor”¹⁶.

În articolul „Acțiuni de solidarizare ale maselor muncitoare din România cu eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933”, Gheorghiu-Dej nu este amintit în vreun context legat de evenimente. Autorii, Gh. Ioniță, Marin C. Stănescu și M. Covaci citează o opinie a lui Gheorghiu-Dej din „Articole și cuvântări”. Textul următor, „Mișcarea de solidaritate internațională cu luptele eroice ale ceferiștilor și petroliștilor din 1933”, păstrează tendința de unicizare a lui Gheorghiu-Dej în postura de lider al grevei. Bunăoară, se spune că ziarul feroviarilor sovietici a publicat portretele „tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej și ale altor conducători ai grevelor din 1933”¹⁷, fără să

menționeze care anume. Aceeași situație apare și când se vorbește despre acțiunea de solidaritate a muncitorilor praghezi¹⁸.

În total, în cele 48 de pagini dedicate Griviței de revista *Anale* în 1963, numele lui Gheorghiu-Dej apare de 13 ori, adică o dată la aproximativ trei pagini și jumătate. Concluzionând, se observă că în februarie 1963 nici un alt lider al grevelor nu mai este pomenit la aniversare, alături de Gheorghe Gheorghiu-Dej. Interesant, au dispărut din omagieri nu doar liderii în viață, ci și „martirii clasei muncitoare”, precum Ilie Pintilie și Vasile Roaită.

Următorul an luat în considerare este 1968, când se împlineau 35 de ani de la greve. Este, totodată, prima aniversare „rotundă” de după moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Evocarea evenimentelor de la Grivița reflectă însă procesul de condamnare a erorilor comise până în 1965, care a avut ca punct final Plenara CC al PCR din aprilie 1968.

În numărul 1 din 1968 al revistei *Anale*, un singur articol, de 16 pagini, evocă evenimentele din 1933 („Semnificația internă și internațională a luptelor muncitorimii române din 1933”). Gheorghe Gheorghiu-Dej este menționat o singură dată, într-o enumerare, alături de alte 18 persoane. Noutatea față de anii precedenți constă în faptul că, în afară de liderii consacrați, precum Chivu Stoica, Constantin Doncea, Gheorghe Vasilichi, Ilie Pintilie, recunoscuți ca atare și anterior, acum apar pe picior de egalitate cu aceștia nume mai puțin cunoscute, precum Ion Turcu, Ion Alexandrescu, Gheorghe și Tănase Avramescu. Crescând numărul celor cu merite în organizarea și conducerea grevelor, a fost diminuat rolul lui Gheorghiu-Dej. Astfel, acesta apare ca unul printre alții și i se menționează numai funcția (secretar al Comitetului Central de Acțiune), fără a se spune că ar fi coordonat, condus sau îndrumat greva.

O altă noutate: printre cele 19 nume, mai mult sau mai puțin cunoscute, apare și un lider real al partidului din 1932-1933, respectiv Gheorghe Stoica, Moscu Kuhn pe numele său real. În precedentele numere analizate, este remarcat și faptul că, în contextul grevelor de la Grivița, nu a fost menționat nici un membru al Secretariatului din acea vreme. Astfel, structurile de conducere ale partidului ilegal au fost complet trecute sub tăcere. În același spirit al viitoarei Plenare, în textul din 1968 se critică pentru prima oară Cominternul, căruia i se reproșează, pe de o parte, cu privire la greve, că a „subestimat rolul” Partidului Comunist din România, dar și, pe de alta, că, în privința unor probleme ale României, a avut unele „aprecieri eronate”.

Anul 1973 este ultimul în care revista *Anale* mai acordă spațiu grevelor de la Grivița. În acel an, precum și în cei care au urmat, evenimentul crucial de la începutul anului avea să fie considerat nașterea lui Nicolae Ceaușescu. În primul număr din 1973, revista s-a deschis cu un grupaj dedicat „activității revoluționare a tovarășului Nicolae Ceaușescu”. Acest fascicul, conținând inclusiv documente în facsimil, a fost tipărit pe hârtie specială, iar restul revistei pe coli tipografice obișnuite. Subiectul Grivița a fost rezolvat în mod ingenios de Nicolae Popescu, cercetător la ISISP, care a scris un material intitulat „Luptele eroice ale muncitorilor ceferiști și petroliști din 1933 în debaterile parlamentare”¹⁹. Articolul se referă la discuțiile purtate în Adunarea Deputaților și Senat, în noapte din 3 spre 4 februarie 1933, când Armand Călinescu, subsecretar de stat la Ministerul de Interne, a impus votarea în regim de urgență a legii care introducea starea de asediu în București și în principalele centre feroviare. Abordând tema în această cheie, autorul putea lesne să evite nominalizarea capilor grevei. Astfel, în textul din 1973 nu apare numele nici unui lider.

Începînd din 1978, revista nu a mai găzduit nici un text dedicat grevelor de la Grivița. Materialele publicate în primul număr al revistei au titluri asemănătoare – „Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu, cu privire la...”. În astfel de texte erau strecurate câteva fraze și despre greve. De pildă, în 1978, Ion Popescu-Puțuri a semnat un material „Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu cu privire la rolul istoriei patriei, al mișcării muncitorești în dezvoltarea și afirmarea poporului român”²⁰, iar zece ani mai târziu, în 1988, Ion Mamina și Vasile Niculae au semnat textul „Tezele tovarășului Nicolae Ceaușescu cu privire la rolul mișcării muncitorești al partidului revoluționar al clasei muncitoare în contextul evoluției societății românești”²¹.

Astfel, analizând colecția revistei *Anale*, rezultă că anul de maxim în omagierea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej ca lider al grevei a fost 1963. Anterior, acesta împărtășește gloria cu alți ilegaliști, dintre care cei mai valorizați au fost „martirii clasei muncitoare” (pe primul loc, ieșeanul Ilie Pintilie). După moartea lui Gheorghiu-Dej, subiectul a început să piardă din importanță, ultimul an în care s-a mai scris despre Grivița fiind 1973.

Sursele primare

Documente referitoare la greva de la Grivița, în general, și la participarea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej la aceste greve, în particular, se află în mai multe fonduri și colecții din fosta arhivă istorică a Comitetului Central, deținute în prezent de Arhivele Naționale. În funcție de autor, acestea pot fi categorizate în documente create în epocă de Partidul Comunist și documente produse de autoritățile vremii, referitoare la mișcarea comunistă.

Documentele din prima categorie se află, preponderent, în fondurile *CC al PCR – Cancelarie și Microfilme – Uniunea Sovietică* și reprezintă, majoritar, corespondența dintre diferitele structuri de putere ale Partidului Comunist din România (Secretariatul operativ din țară, Biroul Politic din străinătate, Comitetul Central), precum și dintre acestea și Internaționala Comunistă. Documente din fondul *Microfilme – Uniunea Sovietică* (o parte dintre ele aduse în țară după 1990) au fost valorificate în edițiile de documente publicate de un colectiv de cercetători de la Arhivele Naționale²², dar editorii volumelor au selectat puține documente pe tema grevelor de la Grivița.

Multă corespondență purtată între diferite structuri de putere ale partidului din anii 1931-1934 se află actualmente în Fondul *CC al PCR*, mai ales la *Cancelarie*. Aflate inițial în arhiva Cominternului de la Moscova, aceste documente au fost aduse în țară înainte de 1989, în urma unor campanii de documentare realizate în capitala Uniunii Sovietice de istorici de la Institutul de Istorie a Partidului (în anii '70). Înainte de 1989 făceau parte din Arhiva istorică a CC al PCR – *Fondul 1*. După preluarea documentelor din arhiva istorică a Comitetului Central de către Arhivele Naționale, în general s-a păstrat vechea organizare a fondurilor și colecțiilor, așa cum fuseseră ele alcătuite în perioada comunistă. Fondurile au primit o nouă numerotare. Excepție face *Fondul 1*, care a fost încorporat în Fondul *CC al PCR – Cancelarie*.

Anii 1932-1934 sunt bine reprezentați din punct de vedere documentar (vezi Anexa 2). Astfel, din punct de vedere numeric, pentru anul 1932 se observă o creștere importantă a numărului de unități arhivistice (137, față de 77 în anul anterior), iar tendința se păstrează și pentru următorii doi ani (1933 și 1934). Luând în calcul intervalul 1921-1939, se observă că cele mai multe documente din perioada interbelică,

disponibile astăzi, datează din intervalul menționat²³. Pentru cazul de față, fostul *Fond 1* conține corespondența purtată de Secretariatul din țară cu Biroul Politic de la Berlin-Viena, în cursul anului 1932-1933, referitoare la sarcinile partidului în cazul mișcărilor de protest de la CFR. Se poate observa că problema agitațiilor de la căile ferate a ocupat un loc important în amintita corespondență. De pildă, în 1932, din 136 de dosare, 19 conțin informații despre acțiunile partidului printre feroviari. Iar în 1933 – anul grevei și al primului proces, din 199 de dosare, 45 conțin referiri la evenimente (aproape un sfert).

Dincolo de cifre, reiese că acțiunile partidului în rândurile „proletariatului” de la Căile Ferate interesa centrala de la Moscova, care s-a implicat activ, stabilind linia de conduită a activiștilor comuniști și, evident, finanțând partidul. În zilele grevei, Secretariatul PCdR a informat cu regularitate Biroul Politic de la Viena, iar acesta a transmis mai departe rapoarte către reprezentantul României la Internaționala Comunistă și către alți membri ai Comitetului Central, aflați în capitala Uniunii Sovietice. În sens invers, au circulat directive, dinspre Moscova spre București, via Berlin. Totuși, precipitarea evenimentelor și statutul clandestin al partidului au făcut ca în unele situații cerințele Internaționalei Comuniste să nu ajungă la timp. Concluzionând, se poate spune că mișcările greviste din anul 1933 au fost dirijate din umbră de Comintern, însă circuitul informațional a avut și întreruperi.

Din punct de vedere calitativ, documentele din acest fond sunt esențiale pentru istoria comunismului dintre cele două războaie mondiale. Deși sunt mai greu de utilizat, pentru că au fost redactate conform normelor conspirativității, sunt mai concludente decât documentele scrise de autoritățile vremii. Ele dau o imagine asupra partidului din interior, așa cum se raporta activitatea acestuia către forul tutelar. Așadar, este de

presupus că informația conținută este ceva mai aproape de realitate și reflectă activitatea reală a PCdR cu mai multă acuratețe decât rapoartele Siguranței²⁴.

Documente scrise de autorități referitoare la acțiunile premergătoare grevelor, precum și la evenimentele din ianuarie-februarie 1933 se găsesc în fonduri precum: „Procese întocmite de organele justiției, Siguranței și Jandarmeriei pentru comuniști, militanți ai mișcării muncitorești și ai organizațiilor de masă revoluționare” (*Fondul 96*), Colecția Gheorghe Gheorghiu-Dej (*Colecția 80*), Colecția „Documente elaborate de organele represive despre activitatea PCR și a organizațiilor de masă revoluționare” (*Colecția 50*), Colecția „Amintiri, memorii și însemnări ale unor personalități despre situația economico-socială și politică din România” (*Colecția 60*), Colecția „Comitetul Central de Acțiune CFR” (29 u.a., 1931-1934), „Comitetul Central și Comitetele Locale de Ajutorare de pe lângă Sindicatele Unitare” (1923-1933, 135 u.a.), „Comitetul de Apărare a Ceferiștilor” (1933-1934, 20 u.a.), „Consiliul General al Sindicatelor Unitare” (1923-1936, 1229 u.a.).

Ofertantă la prima vedere, Colecția Gheorghe Gheorghiu-Dej a fost constituită prin selectarea acelor documente care se refereau la acesta din fonduri și colecții mai complexe. Uneori, s-au scos documentele originale din fondurile unde se găseau, iar la fondul original a rămas în cel mai bun caz o copie. Pentru momentul Grivița, mai relevant este *Fondul 96*, unde se află ancheta făcută de Poliție și de Parchetul Militar (Consiliul de Război al Corpului II Armată), deoarece oferă o imagine de ansamblu asupra evenimentelor și rolului jucat de personaje. De remarcat că, în ciuda dimensiunilor impresionante ale dosarului, nu se pot afla prea multe date certe despre ce anume a făcut efectiv Gheorghiu-Dej în zilele grevei, pentru că acesta nu s-a arătat la Atelierele CFR Grivița. Se poate vedea

totuși conduita sa în timpul anchetei și gradul în care a respectat sau nu normele impuse comuniștilor în astfel de situații. Dosarul grevei alcătuit de autorități poate fi util pentru multe teme de cercetare, dar pare a fi mai puțin relevant pentru istoria partidului în sine. Instrumentarea cazului impresionează prin cantitate, nu prin calitate. Cei mai mulți dintre arestați nu aveau legătură cu PCdR și erau muncitori obișnuiți. În valul de arestări din noaptea de 14 februarie, bunăoară, Poliția nu a arestat nici un membru al conducerii PCdR. Introduși în proces, Vasile Luca și Moscu Kuhn au fost judecați în contumacie.

Colecția 60 poate fi studiată pentru posteritatea evenimentelor de la Grivița, deoarece conține o parte din discuțiile purtate în 1958 la Institutul de Istorie a Partidului, cu ceferiști care au luat parte la grevă.

Câteva repere despre epoca grevelor se pot găsi în dosarele anchetelor postbelice, aflate la CNSAS. Dintre liderii partidului implicați în sindicate, Vasile Luca a dat în autobiografii și unele amănunte despre grevele din 1932-1933 și despre relațiile sale cu Gheorghiu-Dej din acea perioadă²⁵.

Referiri la perioada grevelor, la obiectivele partidului din acea perioadă și trimiteri la leadership-ul comunist al vremii se mai găsesc și în volume de documente. Unele dintre ele au fost redactate în epocă, altele sunt discuții ulterioare în care liderii partidului au evocat, în diferite chei, acest mit fondator al comunismului românesc²⁶.

Metodologie

Rolul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej poate fi mai corect evaluat încadrând personajul în ansamblul structurilor de putere ale PCdR din acea perioadă

și prin stabilirea proximității acestuia față de centrul de putere.

Evaluarea rolului jucat de viitorul lider al României comuniste în grevele ceferiștilor din ianuarie-februarie 1933 nu se poate face ignorând caracteristicile Partidului Comunist din perioada interbelică, statutul de grupare clandestină influențând decisiv practica politică a PCdR.

În acest context, n-ar fi lipsită de interes o punere în discuție a conceptului de „lider al grevelor”. Conceptul de leadership a fost definit în multiple feluri, politologul James McGregor Burns conchizând că este „unul dintre cele mai studiate și mai puțin înțelese fenomene de pe pământ”²⁷. Leadership-ul este un proces reciproc, tranzacțional și transformațional, prin care indivizilor li se permite să-i influențeze și să-i motiveze pe ceilalți, pentru promovarea scopurilor individuale sau de grup²⁸. Așadar, liderul este o persoană care are capacitatea de a-i influența pe ceilalți, schimbându-le atitudinile, credințele, comportamentul și acțiunile, și de a-i motiva totodată, determinându-i să acționeze voluntar.

Teoriile generale despre lideri, validate de psihosociologie sau știința managementului, sunt în mai mică măsură valabile în cazul liderilor formali ai partidelor comuniste care au acționat clandestin. Leadership-ul este un proces care are la bază influența exercitată asupra mulțimilor în mod nemijlocit. Or, în cazul liderilor formali ai PCdR, aceasta se exercita, de regulă, prin interpuși. Pentru supraviețuirea grupului, normele de funcționare ale PCdR interziceau expunerea liderilor, comportament cunoscut prin sintagma „respectare a normelor conspirativității”. Așadar, în logica grupării comuniste, cu cât un individ se situa mai sus în ierarhia de partid, cu atât acțiunile sale erau mai puțin vizibile, situație care făcea să-i scadă proporțional capacitatea directă de influențare a mulțimilor.

În cazul grevelor de la Grivița, în mijlocul protestatarilor nu s-au aflat nici un moment membri ai Secretariatului operativ din țară. Comunicarea cu mulțimea se făcea prin intermediul unor membri de partid fără funcții, trimiși să activeze în cadrul organizațiilor de masă legale, de tipul sindicatelor, „curele de transmisie” ale ideologiei comuniste în rândul mulțimilor. Ținând seama de caracteristicile PCdR din perioada grevelor, nici un conducător formal al partidului din acea vreme, desemnat ca atare de Comintern, nu putea revendica titulatura de „lider al grevelor”, fapt care nu s-a întâmplat nici atunci, nici ulterior.

În aceste condiții, puteau concura la titlul de „lider al grevei” persoane aflate pe poziții mai joase în ierarhia de partid, membri obișnuiți ce acționau legal sau chiar simpatizanți care să fi fost cunoscuți de conducătorii sindicatelor de la CFR și chiar de masa protestatarilor. Nu exista o relație directă între popularitatea în rândul muncitorilor și locul în ierarhia de partid, popularitatea nefiind un indiciu al importanței în mișcare, ci dimpotrivă.

Au existat așadar lideri vizibili ai grevei și lideri din umbră, necunoscuți de „mase”. De pildă, Constantin Doncea face parte din prima categorie. Membru de partid din 1931, continua să lucreze în meseria sa. Majoritatea liderilor formali ai PCdR făceau parte din categoria „liderilor invizibili”: necunoscuți de protestatari, au influențat atitudinile, credințele, comportamentele și acțiunile acestora, dar nu direct, ci prin interpuși.

Gheorghe Gheorghiu-Dej are, din acest punct de vedere, un statut aparte. Din punct de vedere formal, nu deținea nici o funcție în cadrul partidului. La origine sindicalist, fusese atras de mirajul societății fără clase. În 1931 a devenit membru al Partidului Comunist aflat în ilegalitate. Până în aprilie 1932, când a fost concediat de la Atelierele

CFR din orașul Dej, a fost un lucrător obișnuit, membru al Partidului Comunist. Din 1932 până la greve, a avut un statut ambivalent: era activist al partidului, dar acționa legal. În martie 1932 a fost trimis de partid în Comitetul Central de Acțiune pentru organizarea ceferiștilor, structură creată de Partidul Comunist și menită să îi organizeze pe ferovieri în vederea protestelor. Rolul lui a fost să asigure legătura dintre conducerea partidului și sindicatele de la CFR. Era așadar veriga de legătură dintre partidul invizibil și „masele ceferiste”.

Din documentele de epocă, precum și din evocările ulterioare, se poate trage concluzia că Gheorghe Gheorghiu-Dej nu era un necunoscut pentru liderii PCdR din anii 1932-1933. La momentul grevelor, PCdR era condus de un secretar general, Alexander Danieliuk-Ștefanski (nume conspirativ: Gorn), aflat la Moscova. Tot acolo se aflau și cea mai mare parte a membrilor Comitetului Central. Veriga intermediară era Biroul Politic, aflat, în 1932 și în prima jumătate a anului 1933, la Berlin. În țară, conducerea operativă revenea unui Secretariat, care nu comunica direct cu Moscova, ci numai prin intermediul Biroului Politic. De asemenea, Secretariatul nu elabora documente programatice, sarcină ce revenea Biroului Politic, ci avea doar rolul de a le transpune în practică.

În 1932 și 1933, până la greve, situația Secretariatului din țară a fost ambiguă. Această chestiune apare frecvent în corespondența Secretariatului cu Biroul Politic. Secretariatul, stabilit la începutul anului 1932, la Congresul al V-lea, s-a descompletat din diverse motive (de pildă, Bela Breiner a fost arestat în aprilie 1932). În intervalul menționat, din țară au fost trimise numeroase cereri pentru completarea Secretariatului, dar Biroul Politic și Cominternul au fost incapabili să ia o decizie până la momentul grevelor. Așadar, conducerea propriu-zisă a partidului din acea perioadă este destul de ambiguă²⁹. Totuși, pot fi

identificați unii lideri. Importanți din perspectiva grevelor erau Moscu Kuhn (Gheorghe Stoica), după informațiile Siguranței membru al Secretariatului desemnat cu coordonarea activității partidului la CFR³⁰, după declarațiile lui Vasile Luca³¹ trimis al partidului în Consiliul General al Sindicatelor Unitare (coordonate de comuniști), și Vasile Luca însuși, membru al Secretariatului CGSU. Membru al Secretariatului a mai fost în 1932 și Lucrețiu Pătrășcanu, cu o scurtă întrerupere, cauzată de o arestare de două luni (iulie-august 1932). În țară se afla și Vanda Nicolski, cea care întreținea corespondența cu Biroul Politic. Sarcini în organizarea grevelor a mai avut și Nicolae Goldberger. Alt lider al partidului, care a făcut carieră și după 23 august 1944, aflat atunci în țară, era Alexandru Sencovici. La începutul anului 1933 a revenit în România și Marcel Pauker, dar până la greve nu a primit nici o sarcină. În conducerea de atunci a partidului s-au mai aflat și comuniști între timp uitați, cum este, de pildă, Dvoira Broitman (nume conspirativ Ana Ruski). La Moscova, corespondența Biroului Politic o primea Emil Halițki, originar din Bucovina, reprezentantul PCdR la Comintern.

Există mărturii că Gheorghe Gheorghiu-Dej a lucrat cu o parte dintre acești lideri ai partidului. Se pare că a avut o relație specială cu Moscu Kuhn³², însă biografia acestuia, care ar elucida parțial necunoscutele comunismului românesc interbelic, este dificil de stabilit³³. Într-o autobiografie din 1953, dată în timpul anchetei, Vasile Luca a scris despre Gheorghiu-Dej. Pasionat pescar, Luca petrecea mult timp pe malul lacului Floreasca. Acolo pune la punct mersul acțiunilor comuniste printre feroviari cu viitorul lider al României comuniste. „Gheorghiu-Dej, președintele comitetului de acțiune și membru în CGSU, de multe ori venea și mă găsea la pescuit, plecam cu el prin terenul viran și stăteam de

vorbă sigur, pentru că nu vedeam pe nimeni în jurul nostru.”³⁴ La începutul lui 1933, Nicolae Goldberger a fost „legătura superioară” a ceferiștilor, deci și a lui Gheorghiu-Dej³⁵. În scrisorile-raport către Biroul Politic, Vanda Nicolski l-a menționat în repetate rânduri. Așadar, în preajma grevelor, Gheorghiu-Dej nu era un necunoscut pentru liderii oficiali ai partidului din acea vreme.

Faptele

Documentele de arhivă confirmă că Gheorghe Gheorghiu-Dej a fost implicat în pregătirea protestelor muncitorești de la începutul anului 1933, însă nu a participat la grevele propriu-zise. Concediat în primăvara anului 1932 de la Căile Ferate și cunoscut de poliție ca agitator comunist, prezența sa printre lucrători în zilele grevei nu ar fi putut fi justificată legal.

Din corespondența Secretariatului din țară cu Biroul Politic de la Berlin, precum și din rapoartele poliției, rezultă că încă din primăvara anului 1932 a fost implicat de partid în pregătirea protestelor. Gheorghiu-Dej a jucat rolul „curelei de transmisie” între conducerea partidului și liderii sindicali de la CFR manevrați de PCdR, atât din București, cât și din provincie. Din primăvara lui 1932 și până la arestarea din februarie 1933, a călătorit mult în țară, mai ales la Galați, Iași și Cluj. În decembrie 1932, conducerea partidului l-a trimis la Berlin pentru a primi noi „sarcini” în legătură cu „munca de la CFR”. Mai corect, locul și rolul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în protestele din februarie 1933 reiese derulând o secvență temporală mai amplă din biografia sa, care începe cu

momentul concedierii de la atelierele CFR din Dej și se sfârșește cu arestarea din februarie 1933.

În 1931, ceferistul Gheorghe Gheorghiu a fost transferat de la atelierele CFR din Galați la cele din orașul Dej. În februarie 1932, a inițiat o întrunire sindicală în urma căreia a fost adoptată o moțiune. Expediată Direcției Generale a CFR din București, a produs efecte nedorite: după două luni, conducerea CFR a concediat 300 de muncitori și a închis atelierele din Dej. Devenit șomer, din acel moment și până la arestarea din februarie 1933, Gheorghiu-Dej s-a dedicat exclusiv activității în slujba Partidului Comunist.

Începând din primăvara lui 1932, PCdR a încercat mai multe formule de organizare a ceferiștilor. De pildă, în martie, a fost ales un Comitet Central de Acțiune, în care au fost cooptați lideri sindicali de la atelierele din București (Tudor Alexandru, Iancu Schuler, Nicolae Tudor), Iași (Ilie Pintilie, Crivei Mihai), Galați (Mârzea Constantin, Maxim Alexandru, Lungu Mihalache), Cluj (Popa Emil, Ion Mețiu, Bojan Pavel și Bob Iosef) și Pașcani. Din conducerea PCdR, în Comitetul de Acțiune au fost trimiși Vasile Luca și Moscu Kuhn, membru al CC însărcinat cu organizarea „muncii” la CFR. Alături de acești doi lideri ai partidului, în noua structură a fost numit și Gheorghe Gheorghiu-Dej³⁶.

În aprilie, chestiunea agitațiilor de la căile ferate și-a găsit locul într-o rezoluție a Comitetului Central al PCdR. Spre sfârșitul lunii, poliția consemna prezența lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în București, la o întrunire a Uniunii Sindicatelor, unde câștig de cauză au avut propunerile social-democraților. Nemulțumit de turnura votului, mai consemna poliția, sindicalistul Panait Bogătoiu a instigat facțiunea comunistă din Uniune să se desprindă și să îndrepte syndicatele ceferiste spre revendicări mai radicale.

În vara și toamna lui 1932, rapoartele poliției au înregistrat mai multe călătorii ale șomerului Gheorghe Gheorghiu-Dej prin țară. A fost trimis de partid mai cu seamă la Galați, unde avea legături cu foștii lui colegi ceferiști, la Cluj și la București. A luat parte la conferințe legale ale sindicatelor, dar și la întruniri clandestine. De pildă, la Galați s-a aflat în mai 1932³⁷ și în septembrie același an³⁸. În iunie 1932 a fost trimis de partid la Cluj. În iulie i-a instruit pe câțiva dintre liderii sindicatului comunist de la Atelierele Grivița CFR, precum Dumitru Petrescu, Gh. Vasilichi, Doncea, Tudor Alexandru, Ion Ioniță³⁹. Nemulțumiți de atitudinea oscilantă a social-democraților, în vara lui 1932, comuniștii au căutat să creeze „opoziiții roșii” în sindicate, care să acapareze treptat conducerea sindicatelor legale. Paralel, în marile centre din țară urmau să se creeze comitete de acțiune care să coordoneze viitoarele proteste⁴⁰.

În decembrie 1932, sindicatele social-democrate de la CFR au plănuit o conferință generală în capitală, fără participarea facțiunilor sindicale comuniste de la București, Iași, Pașcani, Galați și Cluj. Conducerea centrală a sindicatelor comuniste a transmis reprezentanților săi din teritoriu să vină la București și să forțeze o participare la întrunirea social-democrată. Instructajul liderilor veniți din teritoriu a fost făcut de Gheorghe Gheorghiu-Dej⁴¹. Acesta i-a învățat pe Ilie Pintilie, Constantin Crivei, Pavel Bojan, Emil Popa, Constantin Doncea și alții, ce anume să susțină și cum să se comporte la reuniunea social-democrată. În principiu, luările de cuvânt ale comuniștilor în astfel de adunări cuprindeau îndemnuri la proteste cât mai radicale și mai grabnice, precum și acuzarea colegilor social-democrați că tergiversează coalizarea muncitorimii. Conform indicațiilor primite de la Partidul Comunist prin intermediul lui Gheorghiu-Dej, sindicalistii veniți din țară s-au prezentat în strada Izvor

nr. 37, unde exista un sediu al sindicatelor social-democrate, și au încercat să pătrundă la consfătuire, însă nu au fost primiți. S-au regrupat în Calea Griviței nr. 261, unde își avea sediul sindicatul comunist de la Atelierele CFR Grivița.

La finele lui decembrie 1932, Secretariatul din țară al PCdR a decis trimiterea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și a lui Chivu Stoica la Berlin. Acolo s-a întâlnit cu membri ai Biroului Politic⁴². Prezența celor doi în Germania este semnalată în documentele interne ale partidului din acea perioadă, nu și în rapoartele poliției. Ceea ce înseamnă că viitorul lider al României comuniste nu a solicitat pașaport și a trecut granița clandestin. Gheorghiu-Dej nu a fost chestionat în legătură cu această călătorie nici în timpul anchetei de după arestare, deși autoritățile statului ar fi avut tot interesul să o facă pentru a demonstra în instanță susținerea mișcării comuniste din România de grupuri din exterior. Sunt argumente pentru faptul că, în acest caz, rețelele clandestine au funcționat și s-a reușit păstrarea secretului misiunii lui Gheorghiu-Dej la Berlin.

Un raport al Biroului Politic al PCdR către Comitetul Executiv al Internaționalei de la Moscova, din 9 ianuarie 1933, detaliază activitatea lui Gheorghiu și Chivu Stoica la Berlin. „Au sosit reprezentanții ceferiștilor, vor prezenta un raport scris”, se precizează în amintitul document. „Deocamdată ascultăm pe cel oral. Schimbul de păreri în legătură cu aceasta încă n-a fost. Vom elabora o rezoluție împreună cu WEB al sindicatelor. Profitând de faptul că unul dintre reprezentanți lucrează în același timp și în Consiliul General [Gheorghiu-Dej, n.n., C.D.], vom clarifica împreună cu el activitatea sindicală în ansamblu și intenționăm să adresăm Consiliului Sindical o scrisoare și, de asemenea, să scriem o serie de articole pentru organele noastre sindicale.”⁴³ Cei doi au stat la Berlin câteva zile. Într-o scrisoare din 12 ianuarie, Biroul Politic

informa la Moscova că „În ultimele zile am expediat Felder, Manole, Gheorghiu, Crivei, și ultimul Luximin”⁴⁴.

Revenit în țară cu noi instrucțiuni, Gheorghiu-Dej și-a reluat călătoriile, din însărcinarea partidului. O nouă scrisoare a Biroului Politic pentru Internaționala Comunistă menționează trimiterea lui la Iași⁴⁵. În 19 ianuarie 1933, conflictul dintre sindicaliștii social-democrați și comuniști de la Atelierele CFR Nicolina s-a acutizat⁴⁶. Disputa s-a purtat în jurul declanșării grevei, dezavuată de primii, dorită de ceilalți.

În timp ce ceferiștii discutau despre cele mai potrivite forme de luptă sindicală, guvernul a anunțat introducerea unei noi curbe de sacrificiu. La 25 ianuarie, „conducătorii sindicatului CFR, sub inspirația lui Gheorghiu-Dej”⁴⁷, consemna poliția, s-au întrunit pentru a discuta modalitățile de reacție. Cum social-democrații și comuniștii nu au căzut de acord, cei din urmă au decis să cheme lucrătorii la o grevă demonstrativă de 45 de minute, în ziua de 28 ianuarie 1933, la ora 10:30. Sarcina organizării protestului a revenit comitetului de acțiune pe fabrică, care, de această dată, a și trecut la fapte. În București, Gheorghiu-Dej a fost implicat în organizarea acestui prim protest. În chiar ziua grevei de avertisment, liderii partidului l-au trimis în provincie, la Galați, pentru agitarea spiritelor. Corespondența liderilor din țară cu Moscova, intermediată de Biroul Politic de la Berlin, a consemnat mișcările sindicalistului Gheorghe Gheorghiu de la finele lunii ianuarie și începutul lunii februarie 1933. „Asupra chestiunii sindicale generale a rămas să discutăm fără Gheorghiu și Crivei, cu ei s-a vorbit mai cu seamă asupra chestiunilor concrete, despre care vouă v-am scris deja (centralizare)”, se spunea într-o scrisoare a Secretariatului către Biroul Politic din 31 ianuarie 1933. „Însă

discutarea chestiei în adânc s-a tot amânat din cauze de mai sus, cât și din faptul că am tot așteptat pe Traian [Vasile Luca, n.n. C.D.]”⁴⁸.

După greva din 28 ianuarie, la București s-a mai organizat un protest, în 31 ale lunii. Nici liderii comuniști nu aveau o strategie bine pusă la punct, motiv pentru care s-au ghidat după empiricul „văzând și făcând”: au decis să își adapteze pașii în funcție de reacția guvernului. În aceste condiții, când prezența fiecărui om conta, conducerea PCdR deplângea într-un raport către superiori plecarea lui Gheorghiu-Dej din București. „Cel mai rău este că tocmai acum conducerea sindicală este plecată. Acest lucru s-a hotărât cu 10 zile în urmă în legătură cu acțiuni în țară, dar Goldberger, care îi vede tot timpul, l-a lăsat să plece pe Gheorghiu-Dej în ziua când s-a declarat greva demonstrativă și când am așteptat desfășurarea pe mai departe a acesteia. Acest lucru ne îngreunează foarte mult munca. Sperăm că vreunul dintre ei, citind din ziare cele ce se petrec, se va reîntoarce”⁴⁹.

Ca urmare a protestelor din ianuarie, în primă fază guvernul a cedat presiunilor și a acceptat o parte din revendicări. În mod neașteptat, autoritățile au acceptat inclusiv comitetul de fabrică, în esență un „soviet” de inspirație bolșevică. Această informație provine din rapoartele trimise de Partidul Comunist centralei de la Moscova, care nu ar fi avut motive nici să dezinformeze, nici să fie culant față de guvernul de la București. După câteva zile, în noaptea de 3 spre 4 februarie 1933, a fost declarată „starea de asediu”. Metoda, deloc inedită, permitea măsuri de retaliere excepționale, iar apoi judecarea făptașilor în tribunalele militare.

În tot acest timp, Gheorghiu-Dej s-a aflat la Galați. Poliția locală a raportat la centru despre o întâlnire din 1 februarie, unde un Gheorghe Gheorghiu-Dej ar fi fost ales în delegația care urma să meargă la minister pentru a prezenta revendicările muncitorilor⁵⁰. Un alt raport al poliției

din Galați transmitea că reprezentanții sindicali din localitate ar fi plecat spre București în seara de 5 februarie⁵¹. Activitatea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej din acele zile la Galați i-a rămas în memorie și lui Gheorghe Apostol, care a consemnat-o în memorii⁵².

Revenit la București, Gheorghiu-Dej a fost implicat în pregătirea grevei generale de la Atelierele Grivița CFR. În noaptea de 13 spre 14 februarie, a fost prezent la o întâlnire conspirativă într-o casă din cartierul Giulești, la care au participat Constantin Doncea, Hugo Barany, Chivu Stoica, Dumitru Petrescu, din partea organizației de București a PCdR, și Moscu Kuhn. Dintre aceștia, cea mai importantă funcție o deținea Moscu Kuhn, membru al Comitetului Central al PCdR. Cu acel prilej, sindicaliștilor de la Grivița li s-a transmis că trebuie să declanșeze greva generală în 15 februarie și li s-a comunicat totodată și lista de revendicări⁵³.

Rolul lui Gheorghiu-Dej s-a încheiat în noaptea următoare, când o serie de lideri comuniști cunoscuți, inclusiv el, au fost arestați. Viitorul lider al PCR a fost ridicat de poliție din casa lui Nicu Tudor, lucrător la CFR și membru al Partidului Comunist, întors în țară după un stagiu de trei luni la Moscova⁵⁴. Arestarea lui a fost adusă la cunoștința Cominternului⁵⁵.

Concluzii

Dintre liderii formali ai PCdR (membri ai Secretariatului din țară, ai Biroului Politic sau ai Comitetului Central), nici unul nu putea și nici nu a revendicat titulatura de „lider al grevelor din 1933”. La momentul producerii faptelor, expunerea ar fi contravenit flagrant normelor

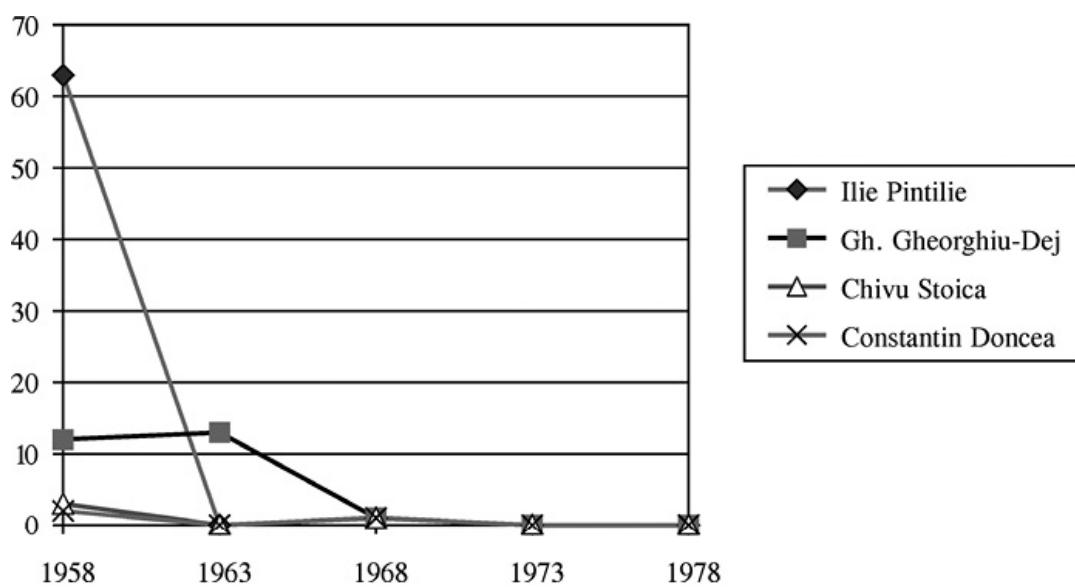
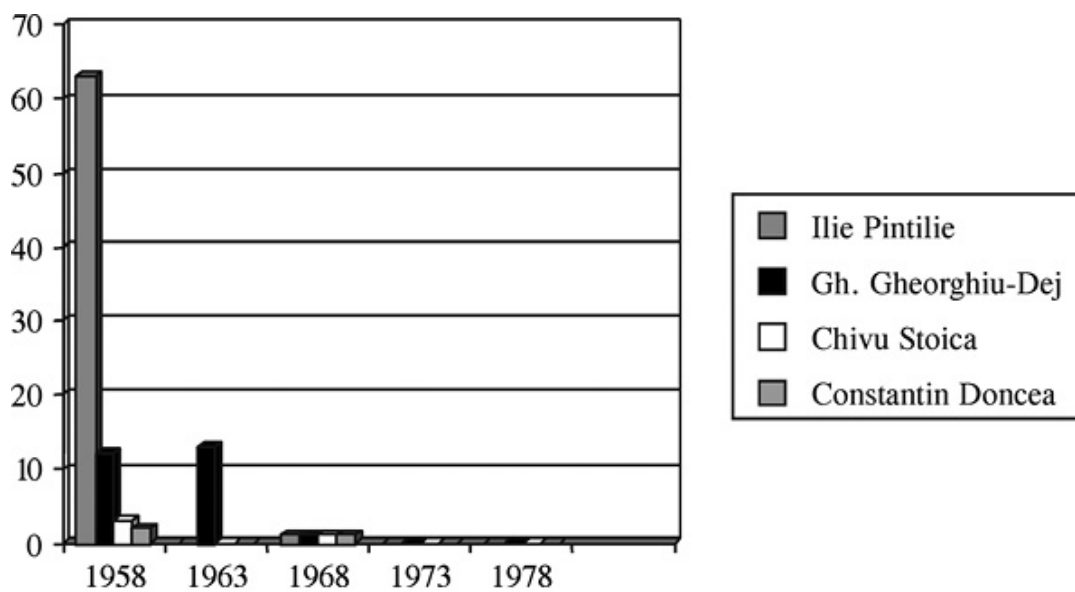
conspirativității după care se conducea mișcarea comunistă clandestină. Mai cunoscuți mulțimilor au fost liderii sindicatelor manevrate din umbră de PCdR, precum Constantin Doncea. Gheorghe Gheorghiu-Dej avea o poziție mediană: din martie 1932 era activist plătit al partidului, cunoscut ca atare de conducere. Călătoria la Berlin din decembrie 1932, unde a mers pentru instructaj prin canalele clandestine ale PCdR, fără știrea autorităților vremii, demonstrează că era un activist pe felul căruia se putea conta. La Berlin a cunoscut membri ai Biroului Politic, „superiorii” Secretariatului din țară. A avut așadar un contact nemijlocit cu un centru important de putere din partid.

Totuși, în ierarhia PCdR, Gheorghe Gheorghiu-Dej era situat pe o treaptă superioară comparativ cu sindicalistii, dar pe una inferioară comparativ cu liderii formali, nedeținând la acel moment nici o funcție în partid. Rolul său în evenimente poate fi relevat decupând o secvență mai amplă din biografia sa, care debutează cu concedierea de la atelierele CFR din orașul Dej, în martie 1932, și se sfârșește cu arestarea din noaptea de 14 spre 15 februarie 1933. Rolul lui în ansamblul grupării comuniste decurge nu atât din statutul său formal, cât mai ales din acțiunile întreprinse, așa cum au fost ele înregistrate în documentele de partid și în actele poliției. De asemenea, din faptul că a avut acces nemijlocit la o serie de lideri formali, ilegalizați, ai PCdR, precum Moscu Kuhn și Vasile Luca, care nu erau accesibili membrilor de rând.

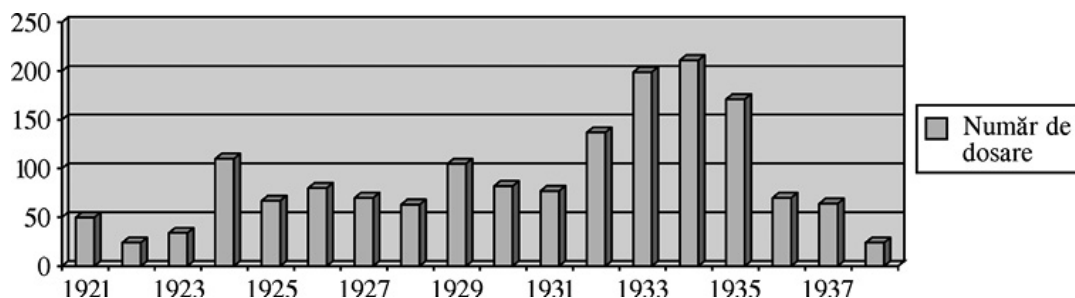
Rolul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în protestele muncitorești din iarna anului 1933 poartă pecetea ambiguității, asemenea întregii istorii a comunismului dintre cele două războaie mondiale.

Anexa 1. Frecvența cu care apar numele liderilor grevei în eșantionul selectat din revista *Anale*

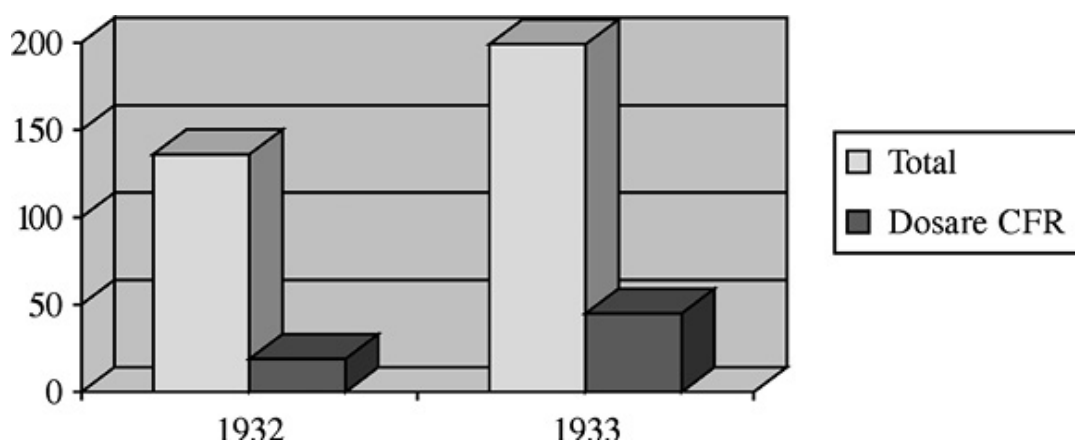
Nume de persoane	Ani	1958	1963	1968	1973	1978	1983	1988	Total menționări
Ilie Pintilie	63	–	1	–	–	–	–	–	64
Constantin David	27	–		–	–	–	–	–	27
Gheorghe Gheorghiu-Dej	12	13	1	–	–	–	–	–	26
Vasile Roaită	26	–		–	–	–	–	–	26
Dumitru Popa	19	–	1	–	–	–	–	–	20
Chivu Stoica	3	–	1	–	–	–	–	–	4
Constantin Doncea	2	–	1	–	–	–	–	–	3
Tudor Alexandru	1	–	1	–	–	–	–	–	2
Gheorghe Vasilichi	–	–	1	–	–	–	–	–	1
Dumitru Petrescu	–	–	1	–	–	–	–	–	1
Gheorghe Stoica	–	–	1	–	–	–	–	–	1
Vasile Bâgu	–	–	1	–	–	–	–	–	1
Panait Bogătoiu	–	–	1	–	–	–	–	–	1
Ion Turcu	–	–	1	–	–	–	–	–	1
Traian Hulubescu	–	–	1	–	–	–	–	–	1
Mihai Crivei	–	–	1	–	–	–	–	–	1
Ion Alexandrescu	–	–	1	–	–	–	–	–	1
Gheorghe Avramescu	–	–	1	–	–	–	–	–	1
Tanase Avramescu	–	–	1	–	–	–	–	–	1
Nicolae Moraru	–	–	1	–	–	–	–	–	1
Gheorghe Vidrașcu	–	–	1	–	–	–	–	–	1
Total persoane menționate	8	1	19	–	–	–	–	–	

Anexa 2. Evoluția numărului de dosare din Fondul CC al PCR – Cămarie

Anexa 3. Dosare în care figurează problema feroviarilor (Fond CC al PCR – Cămarie)

1. De pildă, Tudor Olaru, „Gheorghe Gheorghiu-Dej. Primul candidat al Capitalei”, în *Scânteia*, III, anul XVI, nr. 681, 18 noiembrie 1946; *Gheorghe Gheorghiu-Dej. Schiță biografică*, Editura PMR, București, 1951.
2. Tudor Olaru, loc. cit.
3. *Ibidem*.
4. Chivu Stoica, Gheorghe Vasilichi, *Luptele din februarie 1933*, Editura PCR, București, 1946.
5. *Gheorghe Gheorghiu-Dej. Schiță biografică*, Editura PMR, București, 1951, p. 38.
6. Chivu Stoica, *Eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din 1933*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1955.

- [7.](#) *Ibidem*, p. 47.
- [8.](#) *Ibidem*, p. 62.
- [9.](#) Metoda poate fi definită în mai multe moduri, dintre care amintim: „tratarea cantitativă a unui material simbolic calitativ” (Petre Iluț, *Abordarea calitativă a sociumanului*, Polirom, Iași, 1997, p. 135) și „un set de tehnici de cercetare cantitativ-calitativă a comunicării verbale și nonverbale, în scopul identificării și descrierii sistematice a conținutului manifest și/sau latent al comunicării, pentru a trage concluzii privind individul și societatea sau comunicarea însăși ca proces de interacțiune socială” (cf. Septimiu Chelcea, *Introducere în cercetarea sociologică*, Comunicare.ro, București, 2004, p. 268). Analiza de conținut este așadar o metodă de cercetare complexă și laborioasă. Pentru studiul de față au fost reținute doar câteva elemente, necesare și suficiente pentru descrierea cât mai obiectivă a temei (reflectarea de revista *Anale* a rolului jucat de Gheorghe Gheorghiu-Dej în grevele de la Grivița, din 1933).
- [10.](#) Acea parte din comunicare ce urmează a fi caracterizată și introdusă în una dintre categoriile schemei de analiză. Cf. Septimiu Chelcea, *op. cit.*, p. 268.
- [11.](#) Unitatea de context reprezintă acel segment al comunicării care permite să se vadă dacă unitatea de înregistrare are o orientare pozitivă, negativă sau neutră. Este condiționată de mărimea unității de înregistrare, putând fi mai mare sau cel puțin egală cu aceasta.
- [12.](#) Lider al grevelor ceferiștilor de la Iași.
- [13.](#) Deoarece depășește cu mult subiectul, această biografie a fost exclusă din analiză.
- [14.](#) „Cuvântarea tovarășului Chivu Stoica rostită la adunarea solemnă cu prilejul celei de-a 30-a aniversări a eroicelor lupte din februarie 1933 ale muncitorilor ceferiști și petroliști”, în *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR*, anul IX, nr. 1, 1963, p. 8.
- [15.](#) *Ibidem*.
- [16.](#) *Ibidem*.
- [17.](#) „Mișcarea de solidaritate internațională cu luptele eroice ale ceferiștilor și petroliștilor din 1933”, p. 41.
- [18.](#) *Ibidem*, p. 46.
- [19.](#) Nicolae Popescu, „Luptele eroice ale muncitorilor ceferiști și petroliști din 1933 în dezbaterile parlamentare”, în *Anale de istorie*, An XIX, nr. 1, 1973, pp. 93-105.
- [20.](#) Ion Popescu-Puțuri, „Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu cu privire la rolul istoriei partiei, al mișcării muncitorești în dezvoltarea și afirmarea poporului român”, în *Anale de istorie*, An XXIV, nr. 1, 1978, pp. 44-59.
- [21.](#) Ion Mamina, Vasile Niculae, „Tezele tovarășului Nicolae Ceaușescu cu privire la rolul mișcării muncitorești al partidului revoluționar al clasei muncitoare în contextul evoluției societății românești”, în *Anale de istorie*, An XXXIV, nr. 1, 1988, pp. 106-123.
- [22.](#) Alina Tudor-Pavelescu (ed.), *Copilăria comunismului românesc în arhiva Cominternului*, Editura Arhivele Naționale ale României, București, 2001, și *Partidul Comunist din România în anii celui de-al Doilea Război Mondial. 1939-1944*, București, 2003.

- [23.](#) Statistica se referă la documentele existente în arhivele românești, la fondul CC al PCR. Este posibil ca acest calcul să nu fie reprezentativ pentru arhiva Partidului Comunist în întregul ei, din două motive. Primul: părți ale acesteia au fost distruse intenționat sau accidental, înainte de 23 august 1944. În al doilea rând, documentele disponibile astăzi sunt rezultatul selecției făcute de cercetătorii care au studiat în arhiva Cominternului de la Moscova.
- [24.](#) Denumim generic cu termenul de Siguranță autoritățile polițienești ale vremii, deși existau și alte structuri ale Ministerului de Interne care aveau ca atribuții supravegherea mișcărilor așa-zis subversive, inclusiv mișcarea comunistă.
- [25.](#) ACNSAS, Fond *Penal*, dosar 148, vol. 1, ff. 1-97.
- [26.](#) Alina Tudor, Dan Cătănuș, *Amurgul ilegalistilor. Plenara CC al PMR din 9-13 iunie 1958*, postfață de Florin Constantiniu, Editura Vremea, București, 2000; Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa, *Dosarul Ana Pauker. Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961*, cuvânt înainte de acad. Florin Constantiniu, 2 vol., Editura Nemira, București, 2006.
- [27.](#) Pierre de Visscher, Adrian Neculau, *Dinamica grupurilor. Texte de bază*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 322.
- [28.](#) *Ibidem*, p. 334.
- [29.](#) Marin C. Stănescu, *Moscova, Cominternul, filiera comunistă balcanică și România. Studii documentare*, în colab. cu Gh. Neacșu, Editura Silex, București, 1994, p. 121.
- [30.](#) ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 84, ff. 2-3.
- [31.](#) ACNSAS, Fond *Penal*, dosar 148, vol. 1, f. 67.
- [32.](#) Stelian Tănase, *Clienții lui tanti Varvara. Istории clandestine*, Editura Humanitas, București, 2006, pp. 206 și urm.
- [33.](#) Gheorghe Stoica, un foarte interesant personaj al comunismului românesc, a cărui biografie este insuficient cunoscută, a fost foarte longeviv la vârful puterii. A fost membru al CC neîntrerupt din 1952 până în 1974. Nu a fost afectat la Plenara din iunie 1958, deși rolul său în evenimente a fost mai important decât al lui Gheorghiu-Dej și Constantin Doncea. Interesante legături a avut Gheorghe Stoica și cu Nicolae Ceaușescu, pe care l-a cunoscut îndeaproape cât i-a fost șef în 1946, la Constanța. Apropiat de Gheorghiu-Dej, a reușit să-și păstreze influența și după 1965. În toamna lui 1967 a fost desemnat președintele comisiei CC însărcinată cu reabilitările (cf. Grigore Răduică, *Crime în lupta pentru putere. 1966-1968: ancheta cazului Pătrășcanu*, Editura Evenimentul Românesc, București, 1999, pp. 22-23). În 1974, a pierdut funcțiile de membru al CC al PCR și membru al CPEx. Până la moartea survenită în 1976, a fost președinte al Comisiei Centrale de Revizie (cf. Florica Dobre [coord.], *Membrii CC al PCR, 1945-1989. Dicționar*, Editura Enciclopedică, București, 2004, pp. 549-559).
- [34.](#) ACNSAS, Fond *Penal*, dosar 148, vol. 1, f. 67.
- [35.](#) ANIC, Fond *CC al PCR – Cancelarie*, dosar 14/1933, f. 8.
- [36.](#) ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 84, ff. 2-3.

- [37.](#) *Ibidem*, dosar 83, f. 9.
- [38.](#) *Ibidem*, dosar 89, f. 10.
- [39.](#) *Ibidem*, f. 2.
- [40.](#) *Ibidem*, dosar 84, f. 3.
- [41.](#) *Ibidem*, dosar 67, f. 2.
- [42.](#) Această structură nu mai funcționa în țară din 1926.
- [43.](#) ANIC, Fond *CC al PCR – Cancelarie*, dosar 5/1933, f. 20.
- [44.](#) *Ibidem*, dosar 7/1933, f. 7.
- [45.](#) *Ibidem*, dosar 18/1933, f. 11.
- [46.](#) *Ibidem*, dosar 70, f. 4.
- [47.](#) *Ibidem*, dosar 86, f. 3.
- [48.](#) *Ibidem*, dosar 13/1933, f. 8.
- [49.](#) *Ibidem*, dosar 14/1933, f. 8.
- [50.](#) ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 71, f. 4.
- [51.](#) *Ibidem*, dosar 74, f. 4.
- [52.](#) Gheorghe Apostol, *Eu și Gheorghiu-Dej*, Editura Paco, București, 2010, p. 15.
- [53.](#) ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 82, f. 8.
- [54.](#) ANIC, Fond 96, dosar 5675, f. 137.
- [55.](#) ANIC, Fond *CC al PCR – Cancelarie*, dosar 28/1933, f. 11.

3 IANUARIE 1935: UN SCENARIU COMINTERNIST? FUGA DIN ÎNCHISOARE A TREI DINTRE LIDERII CEFERIȘTIILOR ȘI PETROLIȘTIILOR PARTICIPANȚI LA GREVELE DE LA ÎNCEPUTUL ANULUI 1933

Mihai Burcea

Despre acțiunile revendicative ale muncitorilor din anii '30, infiltrarea de către comuniști a sindicatelor, organizațiilor obștești sau de masă, dar și despre procesele politice intentate de autorități principalilor lideri ai PCdR s-a scris foarte puțin după 1989. Istoriografia românească antedecembristă a interpretat toate aceste evenimente în spiritul adevărului „partinic”, în funcție de indicațiile Comitetului Central. După 1989 în schimb, istoricii au evitat să se mai aplece metodic asupra acestor subiecte, ignorându-le. Discursul anticomunist postdecembrist al elitei intelectuale de dreapta a influențat profund și narațiunea istorică. Acțiunile revendicative muncitorești care fuseseră „confiscate” de către istoricii partidului au devenit, după 1989, ținta ironiilor și a relativismului interpretativ. Același lucru poate fi spus și despre modul în care au fost tratate (mai bine zis, neabordate) procesele politice, anchetele la care erau supuși de către Siguranță arestații care comiseseră infracțiuni „contra

siguranței statului” sau detenția deținuților politici din perioada interbelică.

Nu există deocamdată o analiză riguroasă a legislației represive interbelice, precum și a fondurilor arhivistice care conțin sutele de procese politice soldate cu mii de ani de condamnări politice. Acest studiu își propune o analiză descriptivă a unui eveniment important din istoria clandestină a Partidului Comunist care a avut o strânsă legătură cu acțiunile judiciare deschise de statul român împotriva liderilor ceferiștilor și petroliștilor participanți la grevele din ianuarie-februarie 1933. Este vorba despre acțiune organizată de conducerea PCdR la începutul anului 1935, care a dus la evadarea a trei dintre liderii importanți ai grevelor: Constantin Doncea, Dumitru Petrescu și Gheorghe Vasilichi. Gheorghe Gheorghiu-Dej, o altă figură centrală a evenimentelor de la „Grivița” și un personaj care avea să marcheze istoria postbelică a României, nu a făcut parte din „lotul” evadaților. Motivele vor fi expuse în cele ce urmează.

Procesul „Griviței”

În urma „rebeliunii” provocate de muncitorii de la Atelierele CFR Grivița, liderii greviștilor, printre care Constantin Doncea, Dumitru Petrescu sau Gheorghe Gheorghiu-Dej, au fost arestați preventiv în noaptea de 14 spre 15 februarie 1933, fiind depuși alături de alte sute de muncitori la Închisoarea militară Jilava. Până în vara anului 1933 arestații preventivi au fost ținuti în condiții grele de detenție din cauza supraaglomerării închisorii și tratamentului dur la care erau supuși de către anchetatori. În această perioadă, partidul s-a mobilizat, încercând să procure fonduri pentru viitorul proces și să convingă avocații „democrați” să pledeze cauza muncitorilor arestați. Nici misiunea procurorilor militari/comisari

regali nu a fost una ușoară, aceștia fiind nevoiți să ancheteze sute de martori, să culeagă mărturiile a peste 100 de inculpați și să pregătească un voluminos rechizitoriu care urma să demonstreze implicarea comuniștilor, dar mai ales a Sovietelor în „rebeliunea” de la Grivița.

Pe 18 iulie 1933 începea acțiunea în instanță împotriva ceferiștilor greviști. În timpul grevelor, guvernul instituisese starea de asediu¹, astfel că acțiunile muncitorilor de la Grivița intrau sub incidența acestei legi. Astfel, procesul s-a judecat de către o instanță militară – Consiliul de Război al Corpului II Armată din București, cu sediul în cazarma Malmaison din Calea Plevnei. Procesul s-a desfășurat într-o atmosferă extrem de tensionată: clădirea era înconjurată de militari, presa apărea sub ștampila cenzurii militare, iar presiunea autorităților politice și de stat ale vremii asupra magistraților militari era foarte puternică. Acestea încercau din răspunderi să demonstreze că grevele fuseseră puse la cale de către bolșevicii români (la ordinele Cominternului), cu scopul de a crea dezordine printre muncitorii ceferiști în vederea declanșării unei revoluții comuniste. Pe fondul crizei economice, guvernul încerca să-și ascundă incapacitatea de a rezolva revendicările profesionale și sindicale ale muncitorilor: încetarea concedierilor și a curbelor de sacrificiu, creșterea nivelului de trai al muncitorilor, îmbunătățirea condițiilor de muncă etc. Zeci de muncitori s-au aflat în boxa acuzaților în procesul care a urmat după grevele din februarie '33. Dintre aceștia, cele mai mari pedepse aveau să le primească Constantin Doncea și Dumitru Petrescu (condamnați la muncă silnică pe viață), Gheorghe Vasilichi și Gheorghe Gheorghiu-Dej (condamnați la 20, respectiv 15 ani de muncă silnică)².

Implicarea comuniștilor români sprijiniți de Comintern a fost evidentă, însă aceștia nu ar fi avut nici o șansă de reușită în privința declanșării grevelor și a scoaterii a mii de muncitori în stradă dacă situația

socială a acestora nu ar fi fost deja extrem de precară³. Acuzarea s-a chinuit din răsputeri și a reușit să pună turbulențele de la Atelierele CFR Grivița pe seama unor complotiști/rebeli dirijați de Moscova. Acest efort a avut și un revers al medaliei întrucât, după instaurarea regimului de democrație populară, Partidul Comunist și-a legitimat astfel paternitatea protestelor, iar liderii săi de la acea vreme au devenit eroi ai clasei muncitoare, deși, trebuie spus, în fruntea greviștilor s-au aflat și mulți reprezentanți ai muncitorilor care nu au avut nici o legătură cu mișcarea comunistă ilegală.

Procesul s-a rejudecat după un an de zile la Craiova, tot de către o instanță militară – Consiliul de Război de pe lângă Corpul I Armată⁴. La Craiova, numărul celor din boxa acuzaților a scăzut vertiginos, de la 125 la 8: comuniștii Constantin Doncea, Dumitru Petrescu, Gheorghe Vasilichi, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Alexandru Rosenberg, Marin Ion-Ionescu și David Kerner. Mai precis, acuzații care primiseră cu un an în urmă cele mai aspre pedepse și care, între timp, atacaseră cu recurs deciziile primei instanțe de judecată.

În timpul ambelor procese, liderii marcanti ai acuzaților au fost Doncea, Petrescu și Vasilichi, cei care transformaseră boxa acuzaților într-o tribună de luptă împotriva „statului opresor burghez”. Stelian Tănase crede că Gheorghiu-Dej ar fi jucat în această perioadă un rol secundar⁵, fiind eclipsat de ceilalți trei „colegi de suferință”. Și totuși, în ecourile favorabile ale presei de stânga, care-i cultiva ca pe niște eroi, se regăsesc numeroase referiri și la Gheorghiu-Dej.

În cele din urmă, pe 30 iunie 1934, în baza Codului Penal și a Legii pentru reprimarea unor noi infracțiuni la liniștea publică⁶, Consiliul de Război de pe lângă Corpul I Armată a pronunțat pedepse grele, reducând

doar cu câțiva ani condamnările emise la București cu un an înainte: Constantin Doncea și Dumitru Petrescu – câte 15 ani de muncă silnică; Gheorghe Vasilichi, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica și Marin Ion-Ionescu – câte 12 ani de muncă silnică; Alexandru Rosenberg – 5 ani de închisoare, iar David Kerner – 18 luni⁷.

La doar câteva luni de la arestare, conducerea ilegală a partidului și Cominternul au decis să-i „scoată” prin orice mijloace pe comuniștii care s-au aflat în fruntea greviștilor de la Atelierele CFR Grivița în februarie 1933. În cele ce urmează, vom încerca să relatăm modul în care a fost pregătită și pusă în practică una dintre cele mai importante operațiuni ale PCdR din perioada anilor '30. Documentarea acestui studiu are la bază atât mărturiile unor lideri ai Partidului Comunist, implicați direct în acele evenimente, cât și documentele întocmite de autoritățile vremii (Parchete, Siguranță, Consilii de Război sau Direcția Generală a Penitenciarelor).

În arest la Craiova

În perioada în care procesul muncitorilor care participaseră la „rebeliunea” din februarie 1933 s-a rejudecat la Consiliul de Război al Corpului I Armată din Craiova, inculpații din procesul „Griviței” s-au aflat în detenție preventivă la Închisoarea militară din Craiova. Inspectoratul Regional de Poliție Craiova a avut pe toată durata desfășurării procesului unul sau doi agenți în sala în care aveau loc dezbaterile și care raportau periodic Direcției Generale a Poliției din București aspecte din sală. Dintr-o asemenea informare (datată 19 iunie 1934) aflăm și care erau vexațiunile la care erau supuși acuzații de către autorități. În ședința care avusese loc în ziua anterioară, avocatul apărării, Iosif Schraier, șef al Biroului juridic al PCdR, s-a plâns instanței militare

de faptul că autoritățile locale nu i-au permis să ia contact cu clienții săi decât în prezența comisarului regal. El a solicitat ca apărarea să fie lăsată să comunice direct cu deținuții, fără a „beneficia” de ochiul vigilent al acuzării. De asemenea, un alt avocat al apărării, M. Papilian, s-a plâns instanței că a fost împiedicat să consulte dosarele aflate pe rol și că aceleași autorități au împiedicat participarea publicului la ședințele de judecată. Solicitățile avocaților apărării au fost admise de către instanța militară⁸.

În memoriile sale, Marin Ion-Ionescu⁹ povestește că, în timpul procesului, acuzații erau aduși pe jos, prin centrul orașului, de la Închisoarea militară Craiova către sala de judecată, oferind astfel un spectacol dezolant pentru privitorii stradali¹⁰. După primirea pedepselor, condamnații au rămas la Închisoarea militară din Craiova până la sfârșitul lunii august 1934, când au fost transferați la Arestul central din Craiova. Aici au fost cazați într-o secție separată, având calitatea de preveniți, deoarece declaraseră recurs la Curtea Superioară de Justiție Militară împotriva sentinței emise de instanța militară craioveană. După ce acest înalt for militar de justiție le-a respins recursul (17 noiembrie 1934), deținuții Doncea, Petrescu, Vasilichi, Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Marin Ionescu și Al. Rosenberg au atacat această decizie/hotărâre la Înalta Curte de Casație și Justiție din București. Procedura a fost realizată prin intermediul unei procuri speciale prin care deținuții sus-menționați i-au împuternicit în ziua de 22 noiembrie 1934 pe avocații Iosif Schraier și Lizeta Gheorghiu să atace hotărârea Curții Superioare de Justiție Militară¹¹. Cu această ocazie, deținuții au reușit să-și prelungească șederea la Arestul central din Craiova (unul dintre reproșurile făcute de presa vremii autorităților – după producerea evadării – a fost că acestea au

tergiversat mult prea mult transferul celor trei deținuți către Penitenciarul Special Doftana, unde, de regulă, își ispășeau pedepsele spionii și deținuții politici comuniști cu pedepse grele).

Arestul central din Craiova era o unitate de detenție demilitarizată, personalul fiind format din funcționari publici la fel ca în majoritatea unităților de detenție din subordinea Direcției Generale a Penitenciarelor. Regimul de detenție era mai relaxat decât în alte penitenciare în care erau internați deținuți politici, în sensul că deținuților li se permitea să muncească în atelierul de tâmplărie, unde își puteau fabrica diverse obiecte de uz personal. De asemenea, deținuților li se permitea să se întâlnească în celule unde, de regulă, aveau loc ședințe ilegale de partid și cursuri de limbă franceză.

Primele planuri de evadare

Într-o notă depusă la Institutul de Istorie a Partidului în data de 31 octombrie 1962, vechiul ilegalist Nicolae Goldberger rememora etapele organizării celebrei evadării din 1935^{[12](#)}. Potrivit acestuia, chestiunea evadării liderilor ceferiștilor de la Atelierele „Grivița” s-a pus pentru prima dată în timpul judecării procesului de la București, mai precis în perioada iulie – august 1933, când majoritatea greviștilor arestați se găseau la Închisoarea militară Jilava. Însă conducerea partidului a renunțat rapid la întocmirea planului, deoarece nu dispunea de resursele materiale și umane în vederea îndeplinirii lui^{[13](#)}.

Această primă tentativă este confirmată și de memoriile lui Dumitru Petrescu^{[14](#)}. Încă dinaintea începerii procesului, acesta afirma că partidul îl însărcinase să organizeze evadarea lui Gheorghiu-Dej, la acea dată

secretar al Celulei de partid din Închisoarea militară Jilava, singurul care avea legătură cu cei din conducerea PCdR pe această linie¹⁵. Din cauza faptului că cei din conducerea partidului nu reușeau să găsească soluția optimă pentru evadare, lucrurile au trenat, iar între timp începuseră dezbaterile procesului, ceea ce a condus la amânarea „chestiunii organizării evadării” până după proces¹⁶. După pronunțarea sentințelor, deținuții politici au fost readuși la Jilava de unde Gheorghiu-Dej – cu avizul conducerii partidului – a reluat demersurile pentru organizarea unei evadări¹⁷.

Dumitru Petrescu își amintește variantele luate în calcul de Gheorghiu-Dej. Astfel, s-a propus săparea unui tunel pornind de la closetul din curtea închisorii, variantă la care s-a renunțat. Mai apoi, s-a încercat atragerea în conspirație a doi soldați din garda închisorii care urmau să sprijine acțiunea, după care ar fi urmat să fugă odată cu evadații. Și acest plan a fost abandonat atunci când unul dintre ei s-a speriat de propunere. A treia variantă prevedea contactarea militarilor condamnați pentru diferite infracțiuni militare sau de drept comun, care aveau dreptul de a părăsi închisoarea pentru a lucra la ateliere. Gheorghiu-Dej a luat legătura cu unul dintre acești militari – un evreu basarabean condamnat la peste 10 ani închisoare pentru comiterea a două crime în Basarabia – pe care l-a convins să fabrice în interiorul atelierelor o cheie identică cu cea folosită pentru lacătul de la „Reduitul” Jilavei. Însă după ce au convenit asupra detaliilor și după ce ostașul condamnat i-a prezentat mai multe variante de chei (una dintre ele a fost văzută și de Petrescu), acesta a început să „tărăgăneze” lucrurile. Timp de două luni l-a evitat pe Gheorghiu-Dej. Una dintre chei mai avea nevoie de câteva ajustări în atelier, după care s-ar fi potrivit perfect în lacătul de la „Reduit”. Într-o dimineață însă, deținuții comuniști l-au văzut pe comandantul gărzii,

însoțit de câțiva fierari, schimbând lacătul „Reduitului” și protejându-l cu mai multe bare de fier. Au înțeles că planul lor eșuase. Se pare că ostașul se speriasse de amploarea operațiunii și a anunțat administrația închisorii. Pentru gestul lui, a fost recompensat de către șeful unității cu ameliorarea regimului de detenție. Ulterior, soldatul a încercat să se eschiveze în fața liderilor deținuților politici comuniști, spunându-le că pierduse cheia cu pricina care fusese găsită de gardienii închisorii¹⁸.

Eforturi și pregătiri pentru evadarea comuniștilor se făceau și în exterior. La începutul anului 1934, Biroul Politic al PCdR de la Praga a decis începerea demersurilor pentru scoaterea din detenție a cel puțin cinci tovarăși dintre cei condamnați la pedepse grele și foarte grele (15 ani de muncă silnică sau chiar mai mult). Hotărârea înaltului for de partid de la Praga a coincis cu transferarea arestaților de la Închisoarea militară Jilava la Penitențiarul Corecțional Văcărești iar de aici, în aprilie 1934, la Închisoarea militară din Craiova – fapt care a încurajat eforturile de înlesnire a evadării. Resortul militar al CC al PCdR a identificat și un tânăr utecist care făcea parte din paza arestaților judecați de instanța militară craioveană. Nicolae Goldberger¹⁹ a relatat ulterior modul în care conducerea partidului a hotărât ca acest utecist să fie elementul-cheie în organizarea evadării:

Știu că s-a ținut legătură strânsă în această problemă și cu tovarășii din închisoare, că s-a stabilit și ziua și ora de evadare. După cum îmi amintesc, planul era astfel: sentinela trebuia să deschidă ușa, era de spart numai un zid foarte subțire și tovarășii ar fi putut ajunge pe câmp, în a cărui apropiere trebuia să-i aștepte 2 mașini, care erau pregătite, aducând cu ei și pe tovarășul militar. Îmi aduc aminte că s-a hotărât și pregătit ca, împreună cu tovarășii evadați, acest utecist militar să fie trimiși în Uniunea Sovietică²⁰.

Întregul plan de evadare care-l avea în centru pe tânărul utecist a fost dat peste cap în septembrie 1934, atunci când cei care trebuiau să evadeze au fost transferați – la cererea avocatului Stelian Nițulescu – de la Închisoarea militară din Craiova în Arestul central din oraș. Acest lucru s-a întâmplat cu o săptămână înainte de plecarea lui Nicolae Goldberger la Internaționala Comunistă de la Moscova.

Gheorghe Vasilichi își amintește că planul care îl avea în centru pe utecistul-gardian îi aparținea lui Petrescu și prevedea spargerea peretelui celulei care dădea în câmpul ce ducea spre șoseaua Craiova-București:

Urma să ieșim la 12 noaptea, să traversăm 4-500 m până la șosea, să urcăm în cele 2 mașini care veneau de la București cu Ecaterina Petrescu și până la ora 3 când se schimbau santinelele, noi am fi fost departe. Acesta era pe scurt planul evadării noastre de la Închisoarea militară, plan care a fost studiat și aprobat de CC al PCR și MOPR-ului [Ajutorul Roșu Internațional – n.n.], care trebuia să ne ajute materialicește. Totul era gata. Urma ca noi să plecăm luni noaptea spre marți (data?) un fapt neprevăzut intervine în ultimul moment și ne împiedică. Câte emoții, câte nădejdi, ce încordări se curmau, dar numai pentru scurtă vreme²¹.

Neprevăzutul despre care vorbește Vasilichi a constatat în vizita la vorbitor a avocatului Stelian Nițulescu, care i-a anunțat cu trei zile înainte de data fixată pentru evadare că a obținut de la autoritățile militare acordul de a fi transferați la unitatea de detenție civilă din aceeași localitate. Deținuții politici comuniști se adresaseră și ei în câteva rânduri magistraților militari pentru a obține transferul, în special comisarului regal, maiorul V. Gelep, însă fuseseră refuzați, deoarece acesta nu-i suporta pe comuniștii care-l sfidaseră în nenumărate rânduri. Deși se aștepta ca această veste să-i înveselească, Nițulescu a constatat tocmai contrariul, nebănuind nici o clipă ceea ce plănuiau clienții săi.

Cu 3 zile înainte însă am fost trimiși la închisoarea civilă. Faptul s-a petrecut astfel: Pentru a nu da de bănuț că pregătim evadarea imediat după proces, am făcut o cerere la comandantul Corpului I Armată să ne mute la închisoarea civilă, arătând că acolo mai avem tovarăși de ai noștri și condiții mai bune [la acea dată mai rămăseseră de judecat doar recursurile a 6 dintre cei condamnați la București: Gheorghiu-Dej, Doncea, Chivu, Vasilichi, Petrescuș și David Kerner care colaborase între timp cu autoritățile, ceea ce a condus la scăderea pedepsei de 5 ani de închisoare – n.n.]. Știind de la început că el n-o să aprobe, cererea ne-a fost respinsă. Avocatul Nițulescu [Stelian Nițulescu – n.n.], aflând despre acest lucru și ca fost ofițer, a intervenit el să ne mute. Lui i s-a aprobat și a venit la închisoare să ne anunțe „bucuria”. Comandantul închisorii militare care avea o frică grozavă de evadare, fiindcă acolo nu avea condiții să ne păzească, cum a văzut hârtia cu aprobarea a chemat 2 trăsură și a mers chiar el cu noi la închisoarea civilă. Aici evadarea în grup nu se mai putea pune căci direct din închisoare era imposibil de evadat. Trebuia de căutat alte căi și aceasta se putea numai ieșind în oraș sub diferite motive²².

Trebuie spus că, după ce au fost aduși de la Văcărești la Închisoarea militară din Craiova, comandantul acestei unități de detenție – un ofițer inferior cu gradul de căpitan – nu a avut o zi de liniște, făcând demersuri permanente pentru ca deținuții politici comuniști să fie mutați la închisoarea civilă din același oraș, deoarece se temea de o evadare a acestora. Se pare că, în cele din urmă, temerile sale s-au dovedit justificate. Închisoarea comandată de acest căpitan întrunea toate condițiile pentru a înlesni evadarea. În memoriile sale, Vasilichi o descria astfel:

Închisoarea însăși era foarte puțin păzită ziua, iar noaptea mai mult. Desigur că, cu venirea noastră, paza s-a întărit. Închisoarea se compunea dintr-o clădire joasă, fără etaj, zidită dintr-o jumătate de cărămidă și ocupa două părți ale careului. Restul de două părți erau împrejmuite cu sârmă ghimpată, foarte simplă și ușor de sărit peste ea. Așa se explică de ce directorul acestei închisori, un căpitan al cărui nume nu mi-l amintesc, avea o frică grozavă de evadare. Se poate spune, fără exagerare, că omul acesta n-a avut o noapte de somn liniștit cât timp noi am stat acolo²³.

Artizanii planului evadării

După acest eșec, Secretariatul CC al PCdR a trecut la întocmirea unui nou plan de evadare, însărcinându-i cu elaborarea lui pe Moscu Cohn (viitor Gheorghe Stoica) și Alexandru Sencovici. Stelian Tănase, citându-l pe Gheorghe Vasilichi, afirmă că responsabili de planul de organizare a evadării au fost liderii PCdR care au acționat prin intermediul avocaților apărării, Moscu Cohn și Marcel Pauker alias „Luximin” din partea Cominternului; aceștia ar fi fost însărcinați să „supervizeze toată operația, inclusiv scoaterea din țară a celor trei”²⁴. Despre Moscu Cohn există numeroase mărturii ale participanților sau ale terților implicați în evadare; este menționat ca unul dintre principalii artizani ai planului de evadare din partea Cominternului. În cazul celui de-al doilea lider marcant al PCdR, mărturiile referitoare la implicarea sa în această operațiune sunt extrem de rare. Nemenționarea lui în amintirile/memoriile evadaților nu înseamnă că „Luximin” nu ar fi avut un rol important în această operațiune. La acea dată el era unul dintre cei patru membri ai Secretariatului CC al PCdR, cel din care mai făceau parte Bernath Andrei (din partea UTCdR), Moscu Cohn (Gheorghe Stoica) și Alexandru Sencovici.

Inițial, cei din Secretariat au decis scoaterea a patru tovarăși din detenție, care urmau să fie însoțiți și de doi gardieni cu ajutorul cărora ar fi fost pusă în practică evadarea. Cei șase urmau să se deplaseze către granița estică cu două automobile. Analizând situația, Moscu Cohn și Marcel Pauker au realizat că acesta era un plan cu șanse mici de reușită din cauza lipsei celor două mijloace de transport (!).

Într-o declarație dată pe 25 octombrie 1962, Alexandru Sencovici își amintea despre nenumăratele discuții care aveau loc între cei însărcinați cu evadarea, precum și despre diversele ipoteze de lucru luate în calcul

care priveau trei mari probleme: câte persoane urmau să evadeze; direcția în care urmau să se deplaseze deținuții după evadare; cine erau cei care trebuiau să evadeze?

Moscu Cohn s-a pronunțat pentru folosirea de către evadați a caselor conspirative sigure pe care partidul le avea în Ardeal, iar Sencovici a susținut ca evadații să se îndrepte către București, acolo unde tovarășii ar fi putut fi ascunși în condiții optime.

În privința nominalizării persoanelor care urmau să evadeze, Sencovici povestește că această problemă a iscat cele mai aprinse discuții. În cele din urmă s-a convenit ca dintre cele trei persoane care erau propuse pentru evadare, două să facă parte din rândul muncitorilor ceferiști (Constantin Doncea și Dumitru Petrescu) și una dintre petroliști (Gheorghe Vasilichi), deoarece grevele din prima jumătate a anului 1933 nu fuseseră numai ale muncitorilor ceferiști, ci și ale petroliștilor din Valea Prahovei:

De ce au fost aleși cei ceferiști? Oamenii au fost bine cunoscuți din viață în ceea ce privește activitatea lor. Am cunoscut atitudinea lor, chiar și din închisoare. Cu toții ne-am înțeles că oricare dintre ei, dacă ar fi lăsat în închisoare și restul evadează, intră în demoralizare. Susțin cu toată tăria cuvântului (nu am stat niciodată de vorbă de atunci despre această problemă cu tovarășul Gheorghe Stoica, totuși sunt convins că ar reda literalmente aceleași idei pe care am redat-o aici), din considerent politic, dar din considerent politic negativ, a fost hotărât că aceștia doi trebuie să iasă. Rămânerea în închisoare a unuia dintre ei, trăgea după sine, pe baza socotelilor noastre, prăbușirea procesului ceferiștilor. Cu toții am subliniat că pe lângă marele prestigiu ce va căpăta partidul nostru prin această evadare, punctul slab al acestei acțiuni rămâne neevadarea tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej. Bineînțeles că toate aceste lucruri le judecam cu capul nostru și experiența noastră de atunci, și nu din ziua de astăzi. În noi a trăit această hotărâre că nu vom lăsa nici pe restul tovarășilor în închisoare și vom găsi modalitatea ca să fie cu timpul organizată evadarea lor. Istoria nu a confirmat poziția noastră. Deci subliniez cu toată tăria cuvântului că din considerente politice pozitive, cunoscând tăria moral-politică de convingere de comunist a tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej, noi am considerat că numai el poate să suporte această presiune morală, eventual chiar și fizică pe care trebuie să o suporte prin rămânerea în închisoare. Dacă este confirmat sau nu această logică, prin care noi

am judecat lucrurile, aceasta este deja o altă problemă. Pe noi ne-au condus cele mai curate gânduri, pornind din situația dată²⁵.

Evident, atât relatarea lui Goldberger, cât și cea a lui Sencovici trebuie privite prin prisma faptului că, la acea dată, liderul de necontestat al PMR era chiar cel care fusese omis de pe lista celor propuși pentru evadarea din ianuarie 1935: Gheorghe Gheorghiu-Dej. Totodată, mărturiile lui Goldberger și Sencovici sunt făcute la mai puțin de un an de la Plenara CC al PMR din noiembrie-decembrie 1961, în cadrul căreia Gheorghiu-Dej s-a răfuit cu vechii săi rivali (în absența acestora): Ana Pauker, Teohari Georgescu, Vasile Luca și Ștefan Foriș. La aceeași plenară se hotărâse demararea unui proiect gigantic privind scrierea istoriei PMR și la care un aport însemnat l-ar fi avut mărturiile vechilor membri de partid cu stagiul din ilegalitate, propunere venită chiar din partea viitorului secretar-general al PCR, Nicolae Ceaușescu²⁶.

Gheorghe Vasilichi avea să relateze ulterior și pașii pe care i-au parcurs cei trei deținuți politici în arestul civil din Craiova până la producerea evadării. Astfel, încă din perioada în care au fost ținuti în arest preventiv la Jilava, Văcărești și Închisoarea militară din Craiova, cei trei comuniști au urmat tratamente medicale la cabinetele acestor unități de detenție. Odată ajunși la Arestul central din Craiova, cei trei deținuți i-au solicitat în scris directorului arestului (N. Beștelei) – care era un om cu vederi mai „liberale” – să le permită continuarea tratamentelor la Spitalul Militar din Craiova, deoarece arestul civil nu beneficia de serviciile unui cabinet medical (cei trei urmăreau prin aceasta continuarea tratamentelor, pe de-o parte, iar pe de alta, să se folosească de deplasările către spital ca pe o oportunitate de evadare)²⁷.

Directorul arestului a înaintat petiția semnată de Doncea, Vasilichi și Petrescu, pe 21 octombrie 1934, prim-procurorului Parchetului județului Dolj. În acest document, cei trei infractori politici declarau că au nevoie de tratament antisifilitic:

Domnule Prim Procuror, Subsemnații deținuți politici Gh. Petrescu, Doncea Constantin și Ghiță Vasilichi, condamnați de Consiliul de Război al Corpului I Armată primii 2 la câte 15 ani, iar al treilea la 12 ani, actualmente fiind în recurs și deținuți în Penitenciarul Central Craiova, fiind suferinzi și având absolută nevoie de tratament antisifilitic, tratament care l-am urmat și în timpul cât am stat la închisoarea militară din localitate, iar actualmente nemaiavând posibilitatea de a ne trata, deoarece închisoarea nu dispune de medicamentele necesare. Respectuos vă rugăm Dle Prim Procuror să binevoiți a încuviința să ne putem deplasa până la spitalul (Filantropia) Militar, unde ni se va face tratamentul, fără a fi obligați să cumpărăm noi medicamentele, care de altfel sunt scumpe și noi neavând resurse materiale ar însemna să ne lipsim de tratament și să ne expunem diferitelor accidente inerente acestei boli. Convinși fiind Domnule Prim Procuror că veți da încuviințarea cerută ne permitem a vă adresa deosebita noastră considerațiune²⁸.

În memoriile depuse de către cei trei evadați la Institutul de Studii Istorice și Social Politice de pe lângă CC al PCR, nici unul nu mai face referire la această boală de care ar fi suferit la acea vreme. Nu știm dacă erau sau nu doar un pretext pentru a găsi o cale de a părăsi unitatea penitenciară, ca parte a planului de evadare

Cererea celor trei a fost respinsă de autorități, preocupate, poate, de faptul că aceștia ar fi putut să facă propagandă comunistă în rândul militarilor din Spitalul Militar. Răspunsul prim-procurorului nu menționează motivul pentru care Spitalul Militar din Craiova nu a fost de acord ca ei să urmeze tratament la această unitate spitalicească. Se preciza doar că cei trei puteau fi tratați la infirmeria unui regiment din apropiere, achitând însă contravaloarea medicației²⁹. Cu toate acestea, directorul arestului nu le-a clasat solicitarea, ci a redirectionat-o către conducerea

Spitalului civil Filantropia din același oraș, care a fost de acord ca deținuții să urmeze diferite tratamente în spital. Merită menționat și faptul că postul agentului sanitar al arestului fusese suprimat din rațiuni bugetare. După ce directorul arestului le-a comunicat celor trei comuniști că pe data de 26 noiembrie 1934 Spitalul Filantropia a fost de acord să-i primească pentru tratament³⁰, le-a cerut acestora să fie atenți și să nu încerce să-i facă probleme. În acest fel, începând cu data de 29 noiembrie 1934, după ce au obținut avizul directorului Spitalului Filantropia din Craiova, cei trei deținuți au început să efectueze vizite regulate la acest spital din centrul orașului, în vederea continuării „tratamentelor” medicale³¹.

Potrivit regulamentului de ordine interioară al arestului, un gardian nu putea însoți în afara unității mai mult de trei deținuți, iar dacă aceștia aveau condamnări de peste 3 ani de închisoare, arestaților urmau să li se aplice lanțuri („fiare”) la picioare. Cu toate acestea, unora dintre deținuții politici comuniști nu li s-au aplicat „fiare” la mâini și picioare, printre „scutiți” numărându-se și Doncea, Petrescu și Vasilichi. Acest lucru se explică și prin faptul că, așa cum reiese din memoriile foștilor participanți la evadare, directorul arestului civil era un personaj care simpatiza cu cauza lotului de comuniști judecați de instanța militară craioveană. Pe lângă faptul că nu li s-au aplicat lanțuri la mâini și picioare, aceștia aveau dreptul la ziare și vorbitor fără limită. Mai mult decât atât, pe toată durata șederii lor la Arestul central din Craiova, cei trei deținuți au avut un comportament exemplar care nu a dat de bănuț nici o clipă administrației unității asupra planurilor de evadare pe care le urzeau.

Cel care a fost însărcinat cu organizarea evadării din interiorul detenției a fost Dumitru Petrescu, care ținea legătura cu exteriorul prin intermediul soției sale, Ecaterina Petrescu (n. 1912 – d. 1946). Planul

prevedea ca, în timp ce se deplasau împreună cu gardianul în oraș pentru „tratament” sau pentru a cumpăra materiale necesare atelierului arestului – regulamentul de ordine al arestului permitea ieșirea deținuților din arest pentru a cumpăra diferite bunuri și alimente –, Vasilichi să simuleze o criză gravă de sănătate și împreună cu gardianul, care era complicele lor, să se urce într-o mașină care-i aștepta pe marginea drumului pentru a se deplasa la spital.

Imobilul care adăpostea Arestul central din Craiova, precum și împrejurimile sale nu permiteau organizarea unei evadări. Din acest motiv, era absolut necesar ca acțiunea să fie organizată undeva în exterior:

Închisoarea era înconjurată de un zid înalt de 5 metri, deasupra căruia erau construite gheretele santinelor de pază. În spatele acestui zid, la o distanță de 4 metri, era încă un zid tot așa de înalt. Între aceste două ziduri circulau în permanență sentinele înarmate. Astfel că o evadare din închisoare era imposibilă. Trebuia neapărat un pretext ca să ieșim afară din zidurile închisorii și de acolo să facem ceva³².

În continuare Vasilichi povestește cum s-a hotărât care să fie cele trei persoane desemnate pentru evadare:

Desigur că între cele 3 persoane putea fi oricare dintre tovarăși, căci Directorul și contabilul nu se opuneau. Însă dacă era vorba să plece în oraș 4 persoane atunci obligatoriu trebuiau să fie 2 gardieni. Deci în acest caz ar fi putut pleca cel mult doi. Eu presupun că hotărârea ca să plece cei 3 a fost determinată de următoarele împrejurări:

1. s-a avut în vedere greutate pedepselor de la București (viață și 20 de ani) și că primii 2 au fost considerați ca figurile principale în proces;
2. s-a avut în vedere purtarea proastă a lui Doncea în închisoare, care era în stare ca la cea mai mică greutate să trădeze. Nu o dată a afirmat el că nu este dispus să sufere de foame și că dacă nu se va avea grijă specială de el va căuta să se aranjeze personal.

Având în vedere această situație, cred eu, că tovarășii de afară au considerat că trebuie scos și astfel salvat. Trebuie să arăt că afară se știa bine despre Doncea, căci li s-a comunicat toată purtarea lui. De altă parte, Doncea care era și fricos n-a vrut în general să evadeze căci aceasta

prezenta și un risc. Se risca chiar viața. El intenționa să devie un erou în închisoare, un fel de Bujor [referire la M. Gh. Bujor – n.n.]³³.

Conform declarațiilor lui Vasilichi, în dimineața zilei evadării, Dej și-ar fi exprimat dorința de a participa la acțiune, însă acesta i-a recomandat să vorbească cu Dumitru Petrescu, cel însărcinat de partid să organizeze evadarea. Totodată, Vasilichi i-a declarat că șansele ca el să fie inclus în această operațiune sunt foarte mici, deoarece de pe poarta arestului nu puteau ieși mai mult de trei deținuți, deoarece acest lucru ar fi presupus un alt gardian care să însoțească grupul:

Nu știu ce a vorbit cu Petrescu. În tot cazul hotărârea CC nu putea fi schimbată pe loc. Personal am discutat cu Petrescu că având în vedere că Doncea nu vrea în general să plece fiindu-i frică ar fi mai bine ca să plece tov. Dej. Nu știu dacă el a mai avut timp să comunice afară³⁴.

Dumitru Petrescu își amintește și el ultimele luni petrecute la Arestul central din Craiova. Și Petrescu menționează faptul că după ce au fost transferați de la Închisoarea militară din Craiova la cea civilă, conducerea superioară de partid a hotărât să-l degreveze pe Dej și legătura sa exterioară cu PCdR, avocatul Iosif Schraier, de sarcinile privind organizarea unei evadări și să-l însărcineze cu această misiune pe el și soția sa, Ecaterina:

Lucrurile s-au petrecut astfel: Un tovarăș din Secretariatul CC a instruit pe soția mea și i-a dat indicațiile asupra a ceea ce avea de făcut. În acest scop, s-a stabilit ca cel care să organizeze acțiunea din interiorul închisorii să fiu eu. De asemenea, mi-a fost transmis că Secretariatul a stabilit că cei care vor evada vor fi: Doncea, Vasilichi și Petrescu. Eu, la început, n-am fost de acord și am propus ca cel puțin și Gheorghiu să fie inclus. Toate aceste lucruri le discutam când soția mea venea la vorbitor. Și acest lucru se petrecea aproape săptămânal. Mi s-a răspuns că Secretariatul nu e de acord cu propunerea făcută de mine. Am cerut atunci să vină cu cineva cu care să stau de vorbă personal³⁵.

Petrescu își amintește că, la solicitarea sa, Secretariatul CC al PCdR a trimis un tovarăș de încredere pentru a-l lămuri asupra modului în care urma să se petreacă evadarea și care i-a explicat de ce tovarășul Dej nu putea să facă parte din grupul evadaților. Întâlnirea dintre Petrescu și delegatul Secretariatului a avut loc în timp ce acesta se afla într-una din vizitele pe care le făcea la Spitalul civil Filantropia din Craiova în vederea efectuării ședințelor de tratament. Petrescu relatează indicațiile pe care i le-a trasat delegatul partidului cu ocazia întâlnirii conspirative de la Spitalul Filantropia (nu menționează numele acestuia, motivând că nu și-l amintea). Secretariatul CC al PCdR nu era de acord ca mai mult de trei persoane să părăsească arestul, deoarece acest lucru ar fi presupus doi gardieni desemnați pentru escortarea grupului (pentru trei persoane era nevoie doar de un singur gardian). De asemenea, tot din motive tehnice, conducerea partidului nu era de acord cu patru candidați pentru evadare, deoarece după evadare urmau să se deplaseze cu o mașină către București, or în automobil nu erau locuri decât pentru trei persoane. Pe lângă cei trei evadați, cu automobilul urmau să se deplaseze către București gardianul, șoferul și organizatorul transportului, în total șase persoane. Al treilea motiv, cel mai important în opinia noastră, pentru care Secretariatul CC al PCdR se opunea includerii lui Dej în grupul evadaților nu ne este înfățișat de Petrescu, acesta declarând doar că așa a fost hotărârea „categorică” a Secretariatului:

În al treilea rând, cei 3 care trebuie să evadeze sunt: Doncea, Vasilichi și Petrescu. Am propus să fie înlocuit Doncea cu Gheorghiu (acesta din urmă simțind că acum mă ocup eu de organizarea evadării, insista mult să conving organul de partid să fie inclus și el). Legătura Secretariatului mi-a spus că hotărârea categorică a Secretariatului este să evadeze numai 3 – Doncea, Vasilichi și Petrescu. Mi-a atras chiar atenția să nu vorbesc nimic cu Gheorghiu³⁶.

În memoriile sale, Petrescu menționează că prin soția sa a stabilit data și locul (strada) unde urma să-i aștepte mașina, dar și itinerariul. Însoțitorul șoferului trebuia să țină în mână o garoafă – semnul conspirativ de identificare a automobilului. Planul era simplu: la data fixată pentru evadare, cei trei urmau să plece însoțiți de gardianul Ghiță către Spitalul Filantropia din oraș, urmând același traseu pe care îl parcurgeau periodic cu ocazia vizitelor medicale. Pe drum aveau să fie „culeși” de mașina cu garoafa albă la vedere. La punctul de întâlnire cu automobilul, Vasilichi urma să simuleze o criză și să cadă brusc la pământ, moment în care ceilalți doi deținuți trebuiau să-l convingă pe gardian să-l urce în mașina „cu garoafă” de pe marginea drumului pentru a-l transporta la spital. Odată urcați în mașină, gardianul urma să fie atacat, dezarmat și adormit cu ajutorul unei fiole de cloroform.

Ziua „Z” – 3 ianuarie 1935

Ziua de 3 ianuarie 1935 a fost aleasă de către cei din detenție ca zi a evadării, deoarece întreg personalul arestului putea fi încă sub efectul petrecerilor din timpul sărbătorilor de iarnă, iar în interiorul unității se mai găsea destulă băutură rămasă de la petrecerile de Crăciun și Anul Nou. După ce conducerea CC al PCdR a aprobat planul evadării, fixând în acest sens și data la care urma să aibă loc evenimentul, Lazăr Grünberg³⁷ a fost însărcinat să pună la punct detaliile evadării (găsirea unei mașini cu șofer și însoțitor etc.).

Mărturia lui Vasilichi este captivantă și plină de detalii, fiind de departe cea mai amănunțită descriere a acestui faimos episod din istoria ilegală a PCdR. Astfel, în dimineața zilei de 3 ianuarie 1935, Doncea,

Petrescu și Vasilichi s-au trezit la ora prevăzută de programul arestului, și-au pus câte două cămăși pe ei, și-au luat aparatele de ras și au părăsit încăperea fără a-și lua rămas-bun de la colegii de cameră: Chivu Stoica, Gheorghiu-Dej, Marin Ion, alias „Neica” etc. Cei trei deținuți au coborât în atelier unde au băut un ceai, apoi, către orele 9 dimineața, s-au îndreptat spre poarta arestului pentru a-l aștepta pe gardianul care trebuia să-i însoțească la Spitalul Filantropia din Craiova, deoarece era „zi de spital”³⁸. La poarta arestului, deținuții l-au rugat pe prim-gardianul Dumitru Vișan să-i permită colegului său, nea’ Ghiță, să-i însoțească la spital. Acesta îi însoțea de obicei prin oraș, existând între ei o relație reciprocă de încredere. Însă nea’ Ghiță plecase la tribunal, cu 10 minute în urmă cu un alt deținut. Prim-gardianul le-a sugerat că îl pot aștepta la poartă. Cei 3 erau deja în criză de timp, așa că au preferat să plece cât mai repede, însoțiți de oricare dintre gardienii disponibili. Cu toate că prezența lui nea’ Ghiță ar fi facilitat succesul operațiunii, deținuții i-au solicitat prim-gardianului repartizarea unui alt coleg care să-i conducă la spital. Acesta l-a desemnat pe tânărul gardian Ion Stoica pe care cei trei deținuți nu-l cunoșteau. La auzul sarcinii primite, care presupunea însoțirea la spital a trei deținuți politici comuniști cu pedepse foarte grele, fără lanțuri la mâini și picioare, acesta s-a opus categoric, rugându-l pe superiorul său să-i desemneze încă un coleg sau să-i pună în lanțuri pe deținuți. Între timp, în incinta arestului și-a făcut apariția directorul unității care s-a îndreptat către cei trei deținuți. Aceștia l-au informat că gardianul nu vrea să-i însoțească, deși în acea zi erau programați la spital pentru tratament. Directorul s-ar fi întors nervos către subordonatul său căruia i-a ordonat pe un ton imperativ să execute numaidecât misiunea încredințată. Chestiunea era tranșată. Gardianul s-a conformat și i-a scos pe cei trei din unitate pornind către spital. După parcurgerea a cca 800 de metri, conform

planului stabilit, Vasilichi a simulat criza, care se „agrava” pe măsură ce se îndepărtau de arest. Colegii săi s-au apropiat de el conspirativ, întrebându-l ce are și dacă are nevoie de ceva. Între timp, în depărtare a apărut și automobilul cu garoafa albă în parbriz. Staționând însă la o distanță destul de mare, cei trei nu au fost siguri de adevărata identitate a celor din mașină. Abia după ce aceștia au coborât prefăcându-se că repară motorul mașinii deținuții au fost încredințați că era mașina care îi aștepta pe ei. Vasilichi tocmai se pregătea să leșine, însă chiar în acel moment, pe strada Frații Golești a apărut un alt gardian (Constantin Bundăriță) care efectua serviciul de curierat între poștă și arest și care îi cunoștea destul de bine pe condamnați:

Văzând că eu sunt grav bolnav și că noi suntem trei deținuți cu un singur gardian, el se adresează celuilalt să-i propună să-l ajute să ne ducă la spital, căci la poștă el poate merge și mai târziu. Celălalt însă, se vede treaba că s-a simțit jignit în amorul său propriu sau poate s-a supărat de ce-i făcuse directorul, i-a răspuns că nu este nevoie, că el ne va duce și singur până la spital. Supărat puțin, gardianul cu poșta a luat-o înaintea noastră și s-a depărtat. Noi am încetinit pasul, cu scopul de a-l lăsa să se ducă mai departe. În fine, ajungem în dreptul mașinii. Boala mea, care se agravase tot timpul, devine catastrofală. Corpul mi se înțepenește, picioarele mi se înmoaie, nu mai pot face nici un pas și cad, făcând niște gesturi ca un om care nu mai are mult de trăit. Tocmai în momentul acela vine spre noi o trăsură. De frică ca gardianul să n-o oprească și să nu ne ceară să ne urcăm în ea, noi nu spuneam nimic. Numai după ce trăsură s-a îndepărtat, eu mă adresez pe un ton plângăreț gardianului, cerându-i să caute vreo trăsură sau vreo mașină să mă ducă până la spital. Văzând șovăiala gardianului, Doncea începe să țipe la el: „Ce faci domnule gardian, lași omul să moară așa în mijlocul drumului?”. Atunci gardianul speriat se adresează șoferului [un anume Averescu – n.n.] din față și-l întreabă dacă poate să ne ducă până la spitalul Filantropia. La răspunsul afirmativ al șoferului, Doncea și Petrescu mă iau în brațe și mă aruncă în mașină, așezându-mă pe banca din spate, în colț. După mine se urcă Petrescu. Gardianul, om prevăzător, înainte de a se urca în mașină îl întreabă pe Doncea cine va plăti șoferul, căci el n-are bani. „Avem noi bani” îi răspunde Doncea și amândoi iau loc în mașină, pe aceeași bancă cu mine, iar Petrescu în picioare chircit în fața noastră. Lângă șofer, în față, era însărcinatul partidului [din păcate, Vasilichi nu-i menționează numele în această relatare – n.n.], care în afară de un revolver și sfoară ca să legăm gardianul, adusesese și o fiolă de cloroform ca să-l adormim. Când toți eram în mașină. Șoferul ambalează și mașina

pornește. Cum mașina era întoarsă în direcție opusă spitalului, gardianul îi spune șoferului s-o ia pe a doua stradă la dreapta. Pe măsură ce mergeam, șoferul mărea viteza și dădea drumul la multe gaze, ca să facă zgomot mare. Era ora 10 dimineața. Pe stradă lume multă. Eram în apropiere de piață. Șoferul trece a doua și chiar a treia stradă și nici nu se gândește s-o ia la dreapta așa cum îi spusese gardianul. Acesta se neliniștește puțin și ni se adresează nouă, spunând că șoferul ăsta nu cunoaște orașul și nu știe unde este spitalul Filantropia. Unul din noi îi răspunde: „Nu te teme, căci știe el unde merge”³⁹.

În continuare, Vasilichi relatează cum Petrescu a spart fiola cu cloroform într-o batistă după care i-a aplicat-o gardianului Stoica pe față. Fiola însă nu și-a făcut efectul așa cum era de așteptat. Evadații preconizau ca gardianul să rămână adormit circa două ore. Însă gardianul era un om solid, și după numai 45 de minute s-a trezit. Moment în care ceilalți ocupanți ai mașinii au fost nevoiți să intervină: l-au legat la ochi și la mâini și i-au băgat o batistă în gură în loc de căluș. Gardianul a izbucnit în plâns crezând că evadații îl vor lichida pe marginea șoselei către București.

Când mai aveau de parcurs doar 31 de km până la intrarea în București, automobilul a rămas în pană de combustibil într-un sat. Eroarea era a șoferului, care nu luase în calcul numărul mare de călători, fapt care a condus la suprasolicitarea motorului. Evadații au hotărât ca tocmai cei veniți din București să plece în căutare de benzină în satele din apropierea șoselei, iar ei să rămână pe loc în mașină alături de gardian. După câteva minute, circa 10-15 țărani s-au adunat curioși în jurul mașinii. Pentru a-i ține cât mai departe de mașină, Petrescu a coborât și a început să discute cu ei. Unul dintre țărani s-a oferit să-i tracteze cu boii până la București, spunându-le că benzina era greu de găsit în acea zonă. În acest timp, pentru a nu fi zărit de țărani, Vasilichi și cu Doncea l-au acoperit pe gardian cu paltoanele, amenințându-l în același timp cu revolverul.

După un sfert de oră șoferul și însoțitorul s-au întors la mașină cu un bidon de benzină: evadații și-au continuat drumul către București. Pe drum gardianul a fost debarcat din mașină, fiind lăsat pe marginea drumului legat fedeleș și cu 3.000 de lei introduși în buzunarul hainei. Inițial, acesta crezuse că va fi împușcat ceea ce l-a făcut să izbucnească în plâns și să le ceară evadaților să i se cruțe viața deoarece este tatăl a patru copii⁴⁰.

O nouă problemă a apărut când mașina se pregătea să treacă linia ferată la Chitila. Vasilichi povestește în continuare:

Tocmai când să traversăm calea ferată Chitila se închide bariera în fața noastră. Ce-i de făcut? Bariera poate rămâne închisă mult timp. După noi pot veni alte mașini care, chiar dacă nu sunt de poliție, văzând gardianul în mijlocul șoselei, vor afla despre noi și pot da alarma. S-o luăm la dreapta sau la stânga nu era posibil. Să ne întoarcem înapoi, de asemenea. Nici să așteptăm mult timp nu se putea. Petrescu se dă jos din mașină și se ascunde în șanț să-și facă nevoile stomacale. Ceilalți ne uităm unii la alții. Schimb câteva cuvinte cu Doncea și hotărâm, cu orice risc, să ridicăm amândoi barierele, ca să treacă mașina. În definitiv ce-o să fie? O să țipe la noi, o să ne înjure de câteva ori și gata. În orice caz omul care deschidea și închidea bariera nu putea să ne împiedice, căci el se găsea la vreo 2-300 de metri de la barieră și, până să vină el, noi am și trecut și eram chiar departe. Fără să mai stăm un minut pe gânduri, Doncea ridică o barieră, eu una și mașina trece, în timp ce ceferistul din cabina lui ne înjură ca la ușa cortului. Văzând că mașina a plecat, Petrescu, cu pantalonii în mână, fuge după noi și ne ajunge. Ne urcăm cu toții în mașină și o pornim⁴¹.

Ajunși în București în jurul orei 14:30, cei trei evadați s-au despărțit de însoțitorii lor și s-au îndreptat către casele conspirative pregătite dinainte de conducerea partidului. Povestea evadării așa cum ne este înfățișată de memoriile lui Vasilichi a fost confirmată și de una dintre numeroasele declarații date de gardianul Ion Stoica după evadare. Acesta a fost nevoit să dea o serie de declarații atât în fața directorului său, cât și

în cadrul anchetelor la care a fost supus de către Siguranță și procurorii din Capitală:

Eșind pe poarta arestului cu ei deslegați cum de altfel au fost și celelalte excorte până în prezent, după cum dovedește însuși condica de expediție pentru excorte, a corpului de gardă, cum și declarațiile acelor care au escortat, dacă eventual ar fi nevoie. Am luat-o pe strada Vasile Alexandri și apoi pe frați Golești, până în Strada Știrbei Vodă și mergând pe această stradă, ce duce în direcția Spitalului, unde urma tratamentul, se face unul din cei trei deținuți bolnavi, iar cei 2 îl apucă de braț, unul dintr-o parte și altul din cealaltă și în mod insistent pe lângă mine, să iau o trăsură și cum pe această stradă nu a fost nici o trăsură puțin mai înainte, o mașină care sta pe loc, a fost rugată de acești comuniști, să se ducă până la Spital și cât o costa o plătesc, atunci eu fără să bănuiesc căci această mașină este convenția lor, le-am acceptat propunerea. Iar odată urcați în mașină, am fost apucat cu un fular de gât, iar unul din ei mi-a pus mâna în gât și la gură, iar cel prefăcut bolnav m-a pus imediat mână pe revolver, iar șoferul își continua mersul, batistele cu care am fost înfundat, și băgate în gură, au avut un miros care mi-a făcut să stau în nesimțire mai mult timp⁴².

Confuzia autorităților

După aproximativ o oră de la momentul în care fusese lăsat pe marginea drumului, gardianul Ion Stoica a fost luat de niște țărani care se deplasau către București cu un convoi de căruțe cu lemne. Ajuns la Comisariatul de Poliție al Gării de Nord, i-a povestit cele întâmplate; comisarul de serviciu a refuzat să-și alerteze superiorii pe motiv că infracțiunea nu s-a comis pe raza ariei lui de competență jurisdicțională. Dezamăgit, dar nu descurajat, Stoica s-a dus „glonț” la Prefectura Poliției Capitalei unde a istorisit din nou toată întâmplarea. După ce l-au audiat, polițiștii l-au arestat și percheziționat, găsindu-i asupra sa cei 3.000 de lei pe care evadații îi introduseseră în buzunarul hainei. Crezând că după ce va relata întreaga poveste va fi pus în libertate, Stoica a ascuns cei 3.000 de lei primiți de la evadați într-o gheată. Micul tertip la care s-a dat Stoica în speranța că

nu va fi prins cu banii i-a cauzat o serie de neplăceri: după efectuarea percheziției și descoperirea banilor, polițiștii l-au considerat complicele evadaților, fapt speculat imediat și de presa care a cerut la unison pedepsirea exemplară a gardianului⁴³.

În urma reținerii gardianului, Prefectura Poliției Capitalei a contactat telefonic Arestul central din Craiova pentru a verifica declarațiile lui Stoica (gardianul Stoica s-a întors la sediul Arestului în jurul orei 01:30 în noaptea de 3 spre 4 ianuarie). De cealaltă parte a firului li s-a răspuns că nu este nimic adevărat și că toți deținuții politici comuniști sunt închiși în siguranță.

Acest răspuns surprinzător venit din partea Arestului craiovean a fost dat la ordinul directorului unității căruia nu-i venea să creadă că cei trei deținuți evadaseră din cauza slăbiciunii sale și a îngăduinței de care a dat dovadă în privința celor doi. Directorul era convins că deținuții se ascundeau undeva prin Craiova și pentru prinderea lor a alcătuit echipe care au scotocit tot orașul: cârciumi, bordeluri, locuințe ale celor suspectați de adeziune la comunism etc.⁴⁴ Abia în jurul orelor 19:00, directorul a fost nevoit să comunice Bucureștiului că cei trei comuniști evadaseră luându-l ostatic pe gardianul Ion Stoica⁴⁵.

La câteva zile de la producerea evadării, prim-gardianul (Dumitru Vișan) și directorul arestului (N. Beșteliu) semnau un proces-verbal în care menționau că în dimineața zilei de 11 ianuarie 1935 au fost descoperite patru scrisori scrise cifrat (documentul îi era adresat prim-procurorului Parchetului Dolj). Trei dintre scrisori îi aparțineau deținutului politic Petre Bontaș, iar cealaltă deținutului politic Gheorghe Gheorghiu-Dej (cea din urmă îi era adresată unui anume Nicolae G. Ionescu din Focșani). Misivele urmau să fie scoase în afara unității de către Cherciu Constantin în timp ce era escortat pentru rezolvarea unor

probleme judiciare la tribunalul din oraș. Însă deținutul Cherciu nu a dus la bun sfârșit această misiune încredințată de colegii de detenție, ci s-a dus direct la Dumitru Vișan căruia i-a predat scrisorile⁴⁶.

De altfel, într-un raport din 18 februarie 1935 semnat de un subinspector din Siguranța gălățeană, se atrăgea atenția Bucureștiului despre „ușurința” cu care deținuții politici din penitenciare comunicau cu exteriorul, lucru care ar fi contribuit și la reușita evadării din ianuarie 1935. În acest sens, subinspectorul dădea ca exemplu două scrisori găsite în locuința comunistului Petre Isăcescu, lucrător la Atelierele CFR din Galați, cu ocazia unei percheziții efectuate de Siguranță în ziua de 16 februarie 1935. Scrisorile fuseseră expediate din Arestul central din Craiova în zilele de 16 noiembrie și 28 decembrie 1934 de către deținutul politic Gheorghe Gheorghiu-Dej (cele două scrisori erau anexate la raport)⁴⁷.

După evadarea celor trei comuniști, regimul de detenție aplicat deținuților politici comuniști s-a înăsprit. Autoritățile nu au mai fost dispuse să tolereze nici cele mai mici abateri de la regulamentele de deținere interioară. Măsurile luate de organele represive aveau menirea de a preîntâmpina orice tentativă de evadare. Marin Ionescu spune că după evadarea celor trei, administrația penitenciarelor i-a transferat pe ceilalți comuniști condamnați în procesul grevelor din februarie 1933 la Penitenciarul Ocnele Mari (printre ei s-au numărat Gheorghe Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Marin Ion-Ionescu etc.), unde autoritățile sperau ca regimul dur de detenție aplicat de către conducerea penitenciarului să descurajeze orice tentativă de evadare. Însă conducătorii Direcției Generale a Penitenciarelor nu știau că administratorul acestui penitenciar era un simpatizant al cauzei deținuților politici comuniști, astfel că aceștia nu au fost puși să efectueze „corvezile” zilnice la fel ca deținuții de drept

comun. Pe lângă faptul că au fost scutiți de la prestarea muncilor obligatorii din penitenciar, la Ocnele Mari comuniștii erau la curent cu toate știrile politice, deoarece gardienii „strecurau” ziare în penitenciar cu acordul tacit al directorului⁴⁸. De asemenea, comuniștilor de la Ocnele-Mari li s-a permis fabricarea unor obiecte de artizanat (casete, piese de șah, tabachere etc.) pe care le vindeau pentru a-și cumpăra alimente și alte obiecte necesare traiului în reclusiune. Acest regim a încetat odată cu efectuarea unei percheziții ordonate de Siguranță, în urma căreia s-au găsit diferite obiecte interzise de regulamentul de ordine interioară. Două săptămâni mai târziu, comuniștii au fost transferați la Penitenciarul Aiud, unde deținuților politici li s-a aplicat unul dintre cele mai aspre regimuri de detenție.

Despre Gheorghe Gheorghiu-Dej putem spune că în anii de detenție care au urmat a continuat să-și cimenteze poziția de lider la nivelul organizațiilor de partid din închisori, devenind, cel puțin până în anii '40, conducătorul de necontestat al deținuților politici comuniști. În cele din urmă, Dej va părăsi detenția tot în urma unei evadări care a avut loc în zilele premergătoare evenimentelor de la 23 august 1944. Se pare că gândul la o potențială evadare nu l-a părăsit niciodată... dacă ar fi să dăm crezare unui document din arhiva Siguranței⁴⁹. Astfel, la 11 aprilie 1935, Serviciul de informații din Direcția Generală a Poliției trimitea directorului Penitenciarului Special Doftana o notă confidențială prin care-l anunța că deținutul Gheorghe Gheorghiu-Dej, încarcerat la acest penitenciar, s-ar fi arătat: „foarte demoralizat față de tovarășii care îl vizitează și s-a pronunțat că va încerca să evadeze, în cazul când partidul comunist nu va proceda cu el, la fel ca și cu cei trei evadați”⁵⁰.

Se pare că în acest caz informațiile Siguranței nu erau foarte „sigure”: pe document se regăsește apostila unui impiegat de la grefa

penitenciarului care menționează că „deținutul Gheorghiu-Dej, nu se găsește încarcerat la acest penitenciar – 13 aprilie 1935”.

Gheorghiu-Dej nu a fost „nominalizat” de partid pentru evadare deoarece la acea dată nu era o personalitate de prim-plan a mișcării comuniste clandestine. După cum reiese și din mărturiile celor care au luat parte la evadare, și-ar fi dorit să participe la această acțiune. Însă conducerea PCdR a fost de altă părere. Până acum nu cunoaștem dacă organizarea evadării a fost discutată/pregătită în ședințele periodice care aveau loc la nivelul conducerii Cominternului sau dacă în urma acestor discuții Partidul Comunist din România ar fi primit sarcina de a trece la elaborarea planului. Nedispunând de documente/stenograme elaborate de Comintern, nu putem afirma că evadarea celor trei comuniști români s-a produs ca urmare a unor ordine venite strict de la Moscova. În același timp, este plauzibil ca Internaționala a III-a comunistă să fi avut cunoștință de acest demers, deoarece liderii PCdR care au organizat evadarea făceau parte din Comintern: Marcel Pauker, Nicolae Goldberger, Alexandru Sencovici, Moscu Cohn (viitor Gheorghe Stoica).

Evadarea în presa centrală

Marile cotidiene centrale, *Dimineața*, *Curentul*, *Universul*, *Tempo*, au preluat imediat vestea evadării comuniștilor din Arestul central craiovean. Relatările ziariștilor corespund cu amintirile evadaților aflate în custodia Institutului de Studii Istorice și Social Politice de pe lângă CC al PCR, iar în unele cazuri ziariștii detaliază unele aspecte care probabil le-au „scăpat” memorialiștilor. Ziarul de stânga *Dimineața* a publicat în perioada 5-20 ianuarie 1935 numeroase articole despre evadarea celor trei comuniști și în care relatează pe larg evadarea, adăugând și alte amănunte

neprecizate în memoriile celor trei. Astfel, ziariștii de la *Dimineața* afirmau că evadarea s-a produs în dreptul Hanului „Caliceanu” de pe strada Bucureștilor în apropierea Palatului de Justiție. În acest loc, deținuții și gardianul s-au urcat în automobilul trimis de partid de la București. De asemenea, ziariștii de la *Dimineața* precizau că după ce directorul arestului a anunțat oficial evadarea celor trei deținuți (în jurul orelor 19:00), s-au format echipe mixte de jandarmi și polițiști plasate sub comanda directă a chestorilor Scaralat Costângioară și Gheorghe Tescoveanu de la Chestura de Poliție Municipală, care au efectuat numeroase razii în Craiova. În zilele care au urmat evadării, la Arestul central din Craiova au descins inspectori din Direcția Generală a Penitenciarelor și Siguranța Generală care au declanșat anchete și investigații în vederea elucidării întregului episod al evadării, dar și pentru a stabili vinovații principali⁵¹. În paralel cu anchetele declanșate pe linie administrativă, Siguranța a operat în oraș mai multe arestări și percheziții la locuințele muncitorilor comuniști craioveni, precum și la locuința gardianului Ion Stoica din comuna Mălăești, județul Dolj. În cadrul acestui val de rețineri au fost identificați și arestați Gheorghe Bălan (șoferul care a condus automobilul cu cei trei evadați), Gheorghe Voicu (cel care l-a angajat pe Bălan pentru această misiune) și muncitorii bucureșteni Ion Hulubescu și Ilie Olaru. Toți au fost aduși, din ordinul Parchetului județean Ilfov, la București pentru „adâncirea” cercetărilor. În cursul anchetei, șoferul le-a confirmat polițiștilor faptul că gardianul Ion Stoica nu era vinovat și că nu colaborase benevol cu evadații.

Pentru a vedea tonul critic al presei la adresa autorităților care s-au dovedit incapabile să prevină acest plan de evadare, prezentăm un scurt fragment dintr-un articol de presă extrem de acid și ironic apărut în cotidianul *Curentul*:

De la Sidney, unde au avut până acum vremea să ajungă (ba chiar să și sforăie puțin!) desigur că tovarășii Const. Doncea, Gheorghe Dumitru Petrescu și Gheorghe Vasilichie trebuie să-și fractureze pântecul de răs, amintindu-și peripețiile aventuroasei lor evadări din arestul complezent al Craiovei!... Spiritualul triumvirat se poate lăuda – așa la distanță – că ne-a furnizat cel mai feeric divertisment de sărbători: mai sglobiu decât toate episoadele basmelor festive, mai năzdrăvan decât cele mai fabuloase ficțiuni cinematografice cu gangsteri și cu cow-boys. Atât de amuzant și de recreativ, acest ingenios agrement penitenciar, încât îți vine parcă (zău așa!) să dai naibii de doctrină reacționară și să te prezinți și tu ca recrut la conovățul comunismului!... Din moment ce de partea comuniștilor este aici și ingeniozitatea și spiritul și hazul!... Din moment ce – întocmai ca la Guignol – ei sunt cei escortați de simpatia publicului, încântat să-l vadă ciomăgit și ridiculizat pe comisar [...] Să te revolți? Să-i frângi naiv mâinile, în fața magistralului tembelism al responsabililor: cei de la Parchet, care autorizaseră naveta între închisoare și spital, cei de la închisoare care întârziaseră expedierea la Doftana?... Să deplângem lipsa sentimentului patriotic în sufletul pârlitului de gardian, sau poate numai insuficiența lui athletică sub ghionții evadaților, care nu vor fi ezitat să-l bușească oltenește în mașină?⁵².

Ce s-a întâmplat cu „eroii” după evadare?

Timp de doi ani de zile, informațiile legate de soarta celor trei evadați au fost contradictorii. Atât în presa centrală cât și în cadrul Siguranței au sosit o serie de informații false potrivit cărora fugarii ar fi părăsit România prin Bulgaria sau că ar fi trecut Nistrul în URSS la doar două săptămâni de la evadare. De asemenea, aceleași știri colportate pe diverse canale menționau că Doncea ar fi vorbit în seara zilei de 21 ianuarie 1935 la Radio Moscova sau că în 1937 ar fi fost împușcat la Odessa de către agenți OGPU⁵³.

Siguranța a efectuat numeroase descinderi și arestări, atât la Craiova, cât și în București, în urma unor denunțuri făcute de informatori infiltrați în rândurile comuniștilor. De fiecare dată, aceste acțiuni s-au dovedit

inutile, deoarece delațiunile nu s-au confirmat, fiind făcute din invidie, din cauza unor confuzii sau doar pentru a obține recompensele bănești oferite de organele de poliție pentru prinderea celor trei „periculoși” evadați.

După ce autoritățile suferiseră o grea lovitură de imagine prin evadarea celor trei lideri marcanți ai PCdR, Siguranța se temea ca nu cumva ceilalți deținuți comuniști încarcerați să încerce să procedeze în același fel. De exemplu, conducerea Penitenciarului Special Doftana și Comisariatul de Poliție Câmpina erau „bombardate” cu informări și note de diferite structuri centrale sau locale ale Siguranței, în care se făceau referiri la posibile tentative de evadare ale comuniștilor deținuți la Doftana. Pe 16 septembrie 1937, Biroul Siguranței din cadrul Chesturii de Poliție a Municipiului Ploiești îi trimitea directorului Doftanei o informare prin care îl înștiința că liderul PCdR, Bela Breiner, a emis instrucțiuni privind organizarea unei noi evadări. Cei avuți în vedere de această dată erau Gheorghe Gheorghiu-Dej și Chivu Stoica. Polițiștii ploieșteni îi precizau directorului Doftanei și modul în care urma să se producă evadarea: vor fi chemați ca martori la unul dintre procesele din țară și, la momentul oportun, li se vor pune la dispoziție mijloacele necesare pentru a evada. „Cerând relațiuni la Închisoarea Doftana, ni s-a comunicat, că în ultimul timp Gheorghiu-Dej, a fost chemat ca martor într-un proces la Galați, cu caracter judiciar. Aducându-vă la cunoștință cele mai sus, vă rugăm a lua măsuri pentru urmărirea chestiunii, raportându-ne la timp rezultatul.”⁵⁴

Autoritățile aveau temeuri serioase să ia în considerare orice informație referitoare la tentativele de evadare ale deținuților politici de la Doftana după isprava celor trei comuniști evadați. Potrivit unei informări confidențiale a Comisariatului de Poliție Câmpina din 26 octombrie 1938

trimisă comandantului Legiunii de Jandarmi Prahova și Chesturii de Poliție a Municipiului Ploiești, deținuții politici Victor Precup (primul șef al Inspectoratului pentru Educație, Cultură și Propagandă al Armatei, în octombrie 1945) și Vărzaru au săpat un tunel pe sub închisoare, cu scopul de a evada. Planul le-a fost zădărnicit, deoarece prim-gardianul Petre Dobdă – care trebuia să aibă un rol-cheie în planul de evadare – nu a primit suma de bani la care se aștepta din partea celor doi deținuți. Documentul menționează că acesta i-ar fi sugerat directorului locului de deținere să efectueze o inspecție chiar în locul în care se săpase. De asemenea, informarea polițiștilor din Câmpina preciza că în celula deținutului Năstase s-ar fi descoperit un aparat de radio care ar fi fost introdus în penitenciar de către același funcționar⁵⁵.

Dar care au fost pașii pe care i-au urmat evadații imediat după sosirea lor în București? În seara zilei de 3 ianuarie 1935, cei trei evadați ajunseseră la casele conspirative din București stabilite în planul de evadare (în decursul celor 3 luni de zile în care au poposit în București, evadații au schimbat mai multe case conspirative). În aceste imobile cei trei au stat până la sfârșitul lunii martie 1935; Petrescu și Vasilichi au plecat apoi la Cluj însoțiți de Ecaterina Borilă, iar de aici, în ziua de 31 martie 1935, s-au îndreptat către localitatea Halmeu pentru a trece ilegal granița în Cehoslovacia – soția lui Borilă a rămas în țară (Halmeu era o localitate rurală de graniță din județul Satu Mare folosită în dese rânduri de comuniști pentru a trece frontiera cu Cehoslovacia, acolo unde Partidul Comunist activa în legalitate). Constantin Doncea a urmat același „canal” de trecere a frontierei însă în altă zi⁵⁶. La 30 iunie 1935, Petrescu și Vasilichi au sosit la Moscova unde s-au întâlnit și pe Doncea cu care, începând din toamna anului 1935 și până în vara anului 1938, vor urma cursurile Școlii leniniste, secția de predare în limba română (nu vor

absolvi această școală din cauza desființării ei). Aici îi vor întâlni și pe Petre Borilă, Iosif Rangheț, Lazăr Grünberg etc. Perioada petrecută la Moscova de cei trei se suprapune cu marile epurări politice staliniste demarate în a doua jumătate a anilor '30 în timpul cărora și-au pierdut viața și o serie de lideri marcanți ai PCdR, precum Marcel Pauker, Ecaterina Arbore, Vitali Holoștenko, Elena Filipovici, Dori Goldstein, Elek Köblös, Leon Lichtblau etc.

Cei trei au fost, la rândul lor, reținuți și anchetați de organele de securitate sovietice pentru a se afla dacă nu cumva fuseseră infiltrați în Comintern ca spioni ai Siguranței românești, având ca acoperire „legenda” falsă a evadării. Într-un interviu acordat Laviniei Betea, unul dintre fiii lui Dumitru Petrescu, Valeriu Petrescu, afirmă că tatăl său i-ar fi mărturisit că dacă ar fi știut ce avea să i se întâmple la Moscova (referitor la anchetele interminabile la care a fost supus), nu ar mai fi evadat⁵⁷. În cele din urmă, bănuielile care planau asupra lor au fost înlăturate, iar aceștia s-au reîntors la Școala leninistă.

În 1938, Vasilichi și Doncea au plecat în Franța, iar de acolo Doncea a trecut în Spania, unde a luptat de partea republicanilor în cadrul Brigăzilor Internaționale (Vasilichi a rămas la Paris unde a activat în rândurile Partidului Comunist Francez). Către sfârșitul războiului civil (februarie 1939), Doncea s-a refugiat în Franța, fiind internat în lagărul de refugiați St. Cyprien de la Marea Mediterană. După câteva luni, a emigrat în URSS, de unde va reveni abia în preajma zilei de 23 august 1944, când a fost parașutat de sovietici pe teritoriul României. Vasilichi va rămâne să lupte în cadrul Armatei Franceze, unde s-a înrolat ca voluntar, luptând până la capitularea Franței. Ulterior, va intra în rândurile Mișcării de Rezistență Franceză, unde va activa până în 1942, când a fost capturat.

După finalizarea anchetei va fi internat în Lagărul de concentrare de la Dachau (se va întoarce în țară după 6 martie 1945).

După desființarea Școlii leniniste, Dumitru Petrescu a rămas să lucreze la Comintern (1938-1939), apoi a fost transferat în funcția de șef al Secției române din cadrul Editurii în limbi străine de la Moscova (1939-1941). După izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial a fost trimis în lagărele de prizonieri care adăposteau militari români pentru a duce muncă de lămurire/propagandă antifascistă. În octombrie 1943, odată cu înființarea primei divizii de voluntari români – „Tudor Vladimirescu” –, a fost numit în funcția de șef al Secției politice a diviziei. În iulie 1944 a fost numit șef al Secției în limba română a Radioului din Moscova, însă după numai o lună de la „numirea” în acest post a fost trimis pe front cu divizia. Va reveni în țară în 1945, cu gradul de locotenent-colonel.

După 6 martie 1945, odată cu instaurarea regimului de democrație populară, foștii evadați din Arestul central din Craiova au deținut diferite funcții importante în aparatul de partid și de stat.

Posteritatea evenimentului

Despre această acțiune conspirativă a partidului nu s-a vorbit aproape deloc în perioada de după 1945. Unul dintre motive ar putea fi faptul că liderul autoritar al partidului din anii '50-'60 – Gheorghe Gheorghiu-Dej – nu a fost inclus de către conducerea PCdR pe lista celor care urmau să evadeze. Și totuși, nici în perioada de după 1965 istoricii regimului nu s-au aplecat asupra subiectului. Acest lucru s-ar fi putut datora faptului că noul secretar general al partidului nu mai era dispus să acorde importanță revendicărilor muncitorilor ceferiști și conducătorilor lor, deoarece el

însuși nu luase parte la ele. În acea perioadă, propaganda regimului se străduia să rescrie istoria partidului în așa fel încât aceasta să se confunde cu istoria personală a lui Nicolae Ceaușescu.

Ideea popularizării episodului evadării a stăruit însă în mintea celor trei eroi pentru multă vreme. Pe 16 decembrie 1967, Gheorghe Vasilichia i-a trimis o scrisoare lui Doncea, în care îi spunea: „că ar trebui făcut ceva în care să se vorbească despre evadarea noastră din 1935, ca o acțiune bine reușită care a însemnat o lovitură pentru guvernul reacționar de atunci și un succes al Partidului nostru care a organizat-o”⁵⁸.

Vasilichi i se destăinuia lui Doncea spunându-i că încă din 1946, pe când se afla în convalescență la Ialta, s-a apucat să-și scrie amintirile referitoare la evadare, urmând ca pe parcurs acestea să fie completate de amintirile lui și ale lui Petrescu. Întregul material memorialistic urma să fie încredințat unui scriitor care, după prelucrare, l-ar fi transpus într-un scenariu de film sau roman. Bineînțeles, scenariul sau romanul urmau să apară cu numele eroilor modificate. În acest sens, Vasilichi a anexat la misivă un material documentar intitulat „Evadarea”, rugându-l să-l completeze cu memoriile sale referitoare la acest subiect. Aceeași rugămințe i-a fost adresată și lui Petrescu⁵⁹.

De asemenea, Constantin Doncea, într-un memoriu trimis în septembrie 1965 secretarului general al CC al PCR, Nicolae Ceaușescu, se întreba retoric de ce până la acea dată nu se vorbise deloc despre acest episod marcant din istoria PCR. Deși nu-i pronunța numele, Doncea îl făcea răspunzător de această ocultare pe cel care îl marginalizase la Plenara CC al PMR din iunie 1958, respectiv pe Gheorghe Gheorghiu-Dej. Bineînțeles, făcea aluzie la Dej după ce acesta decedase în urmă cu câteva luni (19 martie 1965):

Dacă sunt examinate asemenea cazuri de evadare cunoscute în istoria luptelor partidelor comuniste, cazul nostru se plasează printre cele mai de seamă din lume. Este categoric că, cineva a urmărit cu deosebită răutate să țină ascuns acest act istoric înfăptuit de Partid, pentru a nu fi cunoscut clasei muncitoare, țărănimii muncitoare, intelectualității progresiste⁶⁰.

Este important de subliniat faptul că afirmația de mai sus vine din partea unui personaj care inițial s-a opus organizării unei evadări, așa cum mărturisește chiar el într-un memoriu trimis secretarului general al CC al PCR, pe 18 octombrie 1965. Doncea afirmă că în perioada în care se afla în detenție la Craiova a primit (alături de ceilalți doi tovarăși nominalizați de partid pentru evadare) vestea că CC al PCdR a hotărât alcătuirea unui plan de evadare:

Inițial nu am acceptat ideea evadării, socotind că locul meu este în închisoare alături de ceilalți tovarăși de luptă acuzați și condamnați în proces. Comitetul Central al Partidului mi-a retransmis prin Moscu Cohn, că evadarea noastră este o sarcină de Partid și ea trebuie efectuată în momentul stabilit⁶¹.

Peripețiile prin care au trecut cei trei evadați în lunile de după evadare, în București, până la trecerea ilegală a frontierei, anii petrecuți în URSS, Spania sau Franța pot constitui subiectul unui alt film sau cel puțin al unui roman incitant. La un moment dat, organele de resort⁶² ar fi trebuit să se ocupe de realizarea unui film artistic având ca temă acest subiect, folosindu-se din plin de mărturiile celor trei. Vasilichi compara evadarea lor din 1935 – „cea mai bună evadare organizată în țara noastră” – cu un film american cu gangsteri în care un ofițer de poliție era răpit de către răufăcători, adormit cu ajutorul unei batiste îmbibate cu cloroform, ținut în mașină sub amenințarea revolverului, întreaga echipă făcându-se apoi nevăzută⁶³.

În vederea realizării acestui film, Vasilichi s-a adresat în anii '70 președintelui Consiliului Culturii și Educației Socialiste, dar și conducerii Uniunii Scriitorilor de la acea vreme, reprezentată de George Macovescu. Acestuia i-a trimis un material documentar pe baza căruia să fie realizat scenariul filmului. G. Macovescu ar fi repartizat documentația lui Vasilichi scriitorului Alecu Ivan Ghilia care i-a și intervievat în acest sens de câteva ori, atât pe Vasilichi, cât și pe Gheorghe Stoica și Dumitru Petrescu. În cele din urmă, întreg proiectul a fost abandonat din motive necunoscute⁶⁴.

1. La începutul lunii februarie 1933, subsecretarul de stat la Ministerul de Interne, Armand Călinescu a elaborat, împreună cu aparatul de specialitate al ministerului, actele normative privind Legea pentru Autorizarea Stării de Asediu și Decretul Regal prin care a fost declarată starea de asediu în municipiile București, Cernăuți, Galați, Iași, Timișoara, Ploiești și în regiunile industriale din județul Prahova. Prin impunerea stării de asediu pe o perioadă de șase luni, Guvernul a fost investit de către Parlament cu puteri sporite în domeniul ordinii publice și siguranței naționale. Astfel, o serie de delictе și infracțiuni prevăzute în Codul Penal au intrat în competența investigării și judecării de către parchetele (Consiliile de Război), respectiv instanțele militare. De asemenea, atribuțiile de poliție și siguranță au fost extinse și la organele/autoritățile militare (Corpuri de Armată și Divizii) din subordinea Ministerului de Război. Pe baza acestor acte au fost interzise mai multe publicații, organizații și formațiuni politice, sub motivația că acestea ar fi desfășurat activități comuniste interzise. Ulterior, printr-o „Ordonanță” a Președinției Consiliului de Miniștri din 5 februarie 1933 au fost delimitate și perimetrele unde urma să se aplice starea de asediu. Aceeași „Ordonanță” preciza că în teritoriile intrate sub jurisdicția stării de asediu „erau interzise orice adunări sau întruniri și orice convocare de adunări fără autorizația specială a Comandantului corpului de armată, diviziei sau a garnizoanei respective”. Vezi „Legea nr. 196 din 3 februarie 1933 pentru Autorizarea Stărei de Asediu”, publicată în *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 29 din 4 februarie 1933; „Decretul Regal nr. 201 din 4 februarie 1933 privind declararea stării de asediu la municipiile București, Cernăuți, Galați, Iași, Timișoara, Ploiești și în regiunile industriale din județul Prahova”, publicat în *Monitorul Oficial*, Partea I, nr. 30 din 5 februarie 1933; și „Ordonanță a Președinției Consiliului de Miniștri din 5 februarie 1933”, publicată în *Monitorul Oficial*, Partea I, nr. 31 bis din 7 februarie 1933. Consiliul de Miniștri și-a justificat aceste măsuri într-o „Proclamație” din 6 februarie 1933, în care se menționa că „o mare primejdie”

amenința țara, prin faptul că organizațiile camuflat comuniste activau pentru „răsturnarea prin violență a ordinii de stat”. Totodată, puterea executivă făcea apel la muncitorii, țărani, funcționarii, studenții și ziaristii de bună-credință să nu se lase manipulați de „agenți instigatori” care urmăreau „destrămarea Națiunii”. Vezi „Proclamație a Președinției Consiliului de Miniștri din 6 februarie 1933”, publicată în *Monitorul Oficial*, Partea I, nr. 31 din 7 februarie 1933.

2. Sentința Consiliului de Război al Corpului II Armată din București a fost pronunțată pe 19 august 1933; vezi Ion Spălățelu, *Izbânzi prin vremuri. Comuniștii – o istorie trăită. 1921-1981*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1981, p. 77.
3. Stelian Tănase, *Clienții lu’ tanti Varvara. Istorii clandestine*, Humanitas, București, 2005, p. 211.
4. Pe 29 martie 1934, Consiliul Superior de Revizie al Armatei a casat sentința Consiliului de Război al Corpului II Armată din București, dispunând rejudecarea procesului de către Consiliul de Război al Corpului I Armată din Craiova. În aprilie 1934, inculpații au fost transferați de la București la Închisoarea militară din Craiova, pendinte de Corpul I Armată. Cf. Ion Spălățelu, *op. cit.*, p. 79.
5. Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 214.
6. „Legea pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștii publice” a fost adoptată pe 18 decembrie 1924, avându-l ca inițiator pe ministrul Justiției din guvernul I.I.C. Brătianu, G.C. Mârzesu. Ea a rămas cunoscută în istorie ca Legea „Mârzesu”. Acest act normativ sancționa cu închisoare și amendă „simplul fapt al asocierii în scopul de a prepara sau de a executa crime în contra persoanelor sau proprietăților, oricare ar fi durata asociației sau numărul membrilor ei, precum și orice înțelegere stabilită în același scop”. Astfel, erau considerate delict, și nu infracțiuni politice, discursurile, cuvântările, strigările sau amenințările rostite în public de către cei care susțineau ideile/teoriile enunțate mai sus. Deși în textul legii nu erau menționate în mod expres noțiunile de „comunism”, „comunist” sau „partid comunist”, formulările ambigue ale legii vizau în mod clar programul, membrii și Partidul Comunist din România care cu această ocazie intra în clandestinitate. Vezi „Legea pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștii publice” din 18 decembrie 1924 publicată *Monitorul Oficial*, nr. 279 din 19 decembrie 1924.
7. Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țin, *Viața lui Ceaușescu*, vol. I, *Ucenicul partidului*, Editura Adevărul, București, 2012, p. 113.
8. Nota telefonică nr. 3448 din 19 iunie 1934 a Inspectoratului Regional de Poliție Craiova. Documentul este semnat de către inspectorul general și comisarul de serviciu. ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 902, ff. 31-32.
9. Marin Ion-Ionescu alias „Neica” (n. 28 nov. 1896, com. Vasilați, jud. Călărași – d. 13 aug. 1964, mun. București), fost colonel de Securitate și Justiție Militară în anii ’50, a fost judecat, la rândul său, pentru implicarea în „rebeliunea” de la Atelierele CFR Grivița (Consiliul de Război

din Craiova îl va condamna la 12 ani de muncă silnică). La data producerii grevelor din ianuarie-februarie 1933, Marin Ion-Ionescu îndeplinea funcția de membru în Biroul Comitetului Sectorului IV Verde al PCdR, coordonând din această poziție o serie de acțiuni în rândul muncitorilor greviști de la Atelierele CFR Grivița.

- [10.](#) „Câteva amintiri din închisori de pe unde am stat în timp de 11 și ½ ani” de Colonel Marin Ionescu. Amintiri înregistrate la Institutul de Istorie a PMR la 2 iulie 1955. ANIC, Colecția 60 – *Amintiri, memorii și însemnări ale unor personalități despre situația economico-socială și politică din România* (în continuare Colecția 60), dosar 65, ff. 6-7.
- [11.](#) Procură specială din 22 noiembrie 1934 semnată de către Doncea Constantin, Gheorghe Dumitru, zis Petrescu, Vasilichi Gheorghe, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Marin Ion și Rosenberg Alexandru. ANIC, Fond 95 – *Dosarele personale ale luptătorilor antifasciști întocmite de Ministerul de Interne în perioada 1917-1944* (în continuare Fond 95), dosar 790/721, f. 7.
- [12.](#) „Notă din 31 octombrie 1962 cu privire la organizarea evadării tovarășilor din procesul ceferiștilor” de Nicolae Goldberger, ANIC, Colecția 60, dosar 352, ff. 1-2.
- [13.](#) *Ibidem.*
- [14.](#) Memoriile lui Dumitru Petrescu au fost depuse de către familia sa la un an de la producerea decesului la Sectorul Arhivă și Memorii din cadrul Institutului de Studii Istorice și Social Politice de pe lângă CC al PCR (București, 1970).
- [15.](#) Dumitru Petrescu, „Amintiri despre viața și activitatea sa desfășurată în cadrul mișcării muncitorești, în perioada 1906-1968”, ANIC, Colecția 60, dosar 611, f. 16.
- [16.](#) *Ibidem.*
- [17.](#) Interesant este faptul că, deși inițial partidul îl însărcinase pe Gheorghiu-Dej cu organizarea unui plan de evadare, în prima sa biografie apărută în 1951, acest aspect al vieții sale politice este omis. De asemenea, este ocultată orice referire la evadarea celor trei comuniști din ianuarie 1935, precum și orice explicație cu privire la absența lui Gheorghiu-Dej de la acest eveniment. Vezi *Gh. Gheorghiu-Dej*, Editura Partidului Muncitoresc Român, București, 1951.
- [18.](#) Dumitru Petrescu, „Amintiri despre viața și activitatea sa desfășurată în cadrul mișcării muncitorești, în perioada 1906-1968”, ANIC, Colecția 60, dosar 611, f. 17.
- [19.](#) În perioada 1932-1936, Nicolae Goldberger a fost membru al Biroului Politic și al Secretariatului CC al PCdR. Potrivit studiului Cristinei Diac, *Liderul nevăzut...*, publicat în volumul de față, în anii '30, Secretariatul CC al PCdR „avea doar funcție operativă, de punere în practică a deciziilor elaborate de Biroul Politic și de Comitetul Central, care funcționau la Berlin, respectiv la Moscova. Bunăoară, Secretariatul din țară nu elabora strategia politică a partidului și nici politicile, ci avea obligația să raporteze Biroului Politic faptele pe baza cărora acesta din urmă stabilea strategia de răspuns”.
- [20.](#) „Notă din 31 octombrie 1962 cu privire la organizarea evadării tovarășilor din procesul ceferiștilor” de Nicolae Goldberger. ANIC, Colecția 60, dosar 352, ff. 1-2.

- [21.](#) Gheorghe Vasilichi, „Evadarea”, ANIC, Colecția 60, dosar 674, f. 86.
- [22.](#) „Notă din 1962 în legătură cu evadarea” (documentul este semnat de Gheorghe Vasilichi), ANIC, Colecția 60, dosar 352, ff. 6-7.
- [23.](#) *Ibidem*, f. 82.
- [24.](#) Stelian Tănase, *op. cit.*, pp. 215 și 231.
- [25.](#) „Notă din 25 octombrie 1962 în legătură cu evadarea din închisoarea din Craiova – 3 ianuarie 1953”, document semnat de Alexandru Sencovici; ANIC, Colecția 60, dosar 352, ff. 3-5.
- [26.](#) Liviu Pleșa, Elis Neagoe-Pleșa (eds.), *Dosarul Ana Pauker. Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961*, Editura Nemira, București, 2006, p. 272.
- [27.](#) „Notă din 1962 în legătură cu evadarea” (documentul este semnat de Gheorghe Vasilichi), ANIC, Colecția 60, dosar 352, f. 7.
- [28.](#) Petiție din 21 octombrie 1934 adresată prim-procurorului Parchetului județului Dolj și semnată de către deținuții politici Gh. Petrescu, C. Doncea, Ghiță Vasilichi (este foarte probabil ca documentul să fi fost redactat în numele lor de către unul dintre avocații acestora); ANIC, Fond 95, dosar 790/721, f. 4. De asemenea, în cotidianul *Curentul* din 6 ianuarie 1935, ziaristul Ion Dumitrescu afirma că la Spitalul Filantropia din Craiova cei trei deținuți ar fi urmat un tratament antisifilitic injectabil: Ion Dumitrescu, „Evadați la braț cu sentinela”, în *Curentul*, 6 ianuarie 1935. Aceeași informație referitoare la boala contagioasă a celor 3 deținuți politici se regăsește și în cotidianul *Universul* din 5 ianuarie 1935 (vezi articolul „Evadarea condamnaților principali în procesul rebeliunii de la Atelierele CFR Grivița. Întrebuințând un truc ingenios și având complici, ei au dispărut din Craiova”).
- [29.](#) Adresă din 15 noiembrie 1934 semnată de către prim-procurorul Parchetului județului Dolj. Documentul era trimis către directorul arestului central din Craiova; ANIC, Fond 95, dosar 790/721, f. 11.
- [30.](#) Adresa nr. 1078 din 23 noiembrie 1934 a Spitalului Filantropia din Craiova trimisă prim-procurorului Parchetului județului Dolj prin care directorul acestei unități medicale îl înștiința că „deținuții în cauză pot urma tratamentul antisifilitic zilnic la serviciul de consultații, între orele 9-12 a.m.”. Trei zile mai târziu, nota Spitalului Filantropia a fost redirectionată de către prim-procurorul către directorul arestului central din Craiova (*ibidem*, ff. 16-16v).
- [31.](#) Gheorghe Vasilichi, „Evadarea”, ANIC, Colecția 60, dosar 674, f. 91.
- [32.](#) *Ibidem*, ff. 89-90.
- [33.](#) „Notă din 1962 în legătură cu evadarea” (document semnat de Gheorghe Vasilichi), ANIC, Colecția 60, dosar 352, ff. 6-7.
- [34.](#) *Ibidem*.
- [35.](#) Dumitru Petrescu, „Amintiri despre viața și activitatea sa desfășurată în cadrul mișcării muncitorești, în perioada 1906-1968”, ANIC, Colecția 60, dosar 611, f. 18.
- [36.](#) *Ibidem*, f. 19.

- [37.](#) Lazăr Grünberg (n. 1911 – d. 17 mart. 1944, Râbnița, Republica Moldova) a coordonat, la începutul anilor '30, mai multe acțiuni revendicative ale muncitorilor din regiunea petroliferă a Văii Prahova (Societățile petrolifere „Creditul minier” și „Astra Română”). În 1933, a fost ales în CC al UTCdR, iar după doi ani, la 5 martie 1935 a fost arestat și, ulterior, condamnat pentru activități politice interzise la 9 ani și 10 luni de închisoare. Și-a ispășit pedeapsa la închisorile Văcărești, Doftana și Caransebeș. După eliberarea din Penitenciarul special Caransebeș a fost internat administrativ în Lagărul de internați politici de la Târgu-Jiu de unde, în 1942, a fost transferat împreună cu un grup de internați politici în Lagărul transnistrean de la Vapniarka. De aici, în 1943, a fost mutat la Închisoarea de la Râbnița, unde își va găsi sfârșitul (a fost ucis de naziștii aflați în retragere în timpul unui masacru care a avut loc la acest penitenciar în ziua de 17 martie 1944). Cf. Maria Covaci, „25 de ani de la masacrul de la Râbnița”, în *Anale de istorie*, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă CC al PCR, nr. 2/1969, pp. 86-87.
- [38.](#) Gheorghe Neacșu, „Din amintirile unui fost ilegalist – Gheorghe Vasilichi”, în *Arhivele Totalitarismului*, Anul VIII, nr. 3-4/2000, p. 114.
- [39.](#) *Ibidem*, f. 115.
- [40.](#) *Ibidem*, ff. 115-116.
- [41.](#) *Ibidem*, f. 117.
- [42.](#) „Declarație” din 4 ianuarie 1935, dată în fața directorului Arestului central din Craiova, N. Beșteliu, de către gardianul Ion Stoica, ANIC, Fond 95, dosar 790/721, f. 41.
- [43.](#) Gheorghe Neacșu, „Din amintirile unui fost ilegalist ...”. în loc. cit., p. 117.
- [44.](#) *Ibidem*, p. 118.
- [45.](#) Fostă cunoștință a lui Doncea, Ioan Garofoiu (fost director al Liceului „I.C. Brătianu” din Pitești, președinte al Frontului Plugarilor Argeș între 1944-1948 și deputat de Argeș în Adunarea Deputaților între 1946-1948), declara într-o referință că în perioada în care Doncea a deținut funcția de ajutor de primar al Capitalei (1945-1948), i-ar fi făcut cunoștință – chiar în cabinetul său – cu „fosta santinelă care-l excortase în ziua evadării”. Fără îndoială că santinela nu putea fi decât fostul gardian, Ion Stoica. Garofoiu l-a cunoscut pe Doncea în toamna anului 1944. Referință nedată scrisă de Ioan Garofoiu (este posibil ca documentul să fi fost redactat în anii '60); vezi ANIC, Fond 95, dosar 122.410, f. 87.
- [46.](#) „Proces-verbal” din 11 ianuarie 1935, semnat de către prim-gardianul Dumitru Vișan și de către directorul arestului, N. Beșteliu; ANIC, Fond 95, dosar 790/721, f. 48.
- [47.](#) „Raport”, din 18 februarie 1935; adresat Inspectoratului regional de Poliție București; ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 895, ff. 33-34.
- [48.](#) Colonel Marin Ionescu, „Câteva amintiri din închisori de pe unde am stat în timp de 11 și ½ ani”. Amintiri înregistrate la Institutul de Istorie a PMR, 2 iulie 1955, ANIC, Colecția 60, dosar 65, f. 8.

- [49.](#) Siguranța era în permanență la curent cu activitățile comuniștilor din detenție. În arhiva acesteia se găsesc numeroase documente care certifică faptul că poliția politică interbelică primea informații de la membrii sau simpatizanții partidului aflați în detenție sau în libertate. Informațiile obținute de Siguranță cu privire la activitatea ilegaliștilor comuniști nu erau întotdeauna veridice.
- [50.](#) „Notă confidențială”, nr. 28756 din 11 aprilie 1935, a Serviciului de Informațiuni din Direcția Generală a Poliției adresată directorului Penitenciarului Special Doftana, ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 191, f. 3.
- [51.](#) „Evadarea muncitorilor Doncea, Petrescu și Vasilichie. Se bănuiește că ei au reușit să dispară în timp ce erau transportați la spital”, în *Dimineața*, 5 ianuarie 1935; „Cum au evadat cei trei muncitori ceferiști deținuți la Craiova. Ce declară gardianul care îi escorta”, *Dimineața*, 6 ianuarie 1935; „După evadarea deținuților de la Craiova cercetările de ieri. Câteva arestări”, *Dimineața*, 7 ianuarie 1935; „După evadarea celor trei deținuți de la Craiova cercetările Siguranței”, *Dimineața* din 8 ianuarie 1935; „Cum s-au produs evadările de la Craiova. O anchetă la închisoarea locală” în *Dimineața*, 11 ianuarie 1935, ANIC, Fond 95, dosar 122411, ff. 308-315.
- [52.](#) Ion Dumitrescu, „Evadați la braț cu sentinela”, *Curentul*, 6 ianuarie 1935.
- [53.](#) ANIC, Fond 95, dosar 790 și dosar 790/30.
- [54.](#) „Adresă nr. 3.476 din 16 septembrie 1937 a Biroului Siguranței din cadrul Chesturii de Poliție a Municipiului Ploiești către șeful Comisariatului de Poliție Câmpina, ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 363, f. 1.
- [55.](#) Informarea nr. 1110 din 26 octombrie 1938 a Comisariatului de Poliție Câmpina trimisă Legiunii de Jandarmi Prahova și Chesturii Poliției Municipiului Ploiești. ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 433, f. 1.
- [56.](#) Dumitru Petrescu, *Amintiri despre viața și activitatea sa desfășurată în cadrul mișcării muncitorești, în perioada 1906-1968*, ANIC, Colecția 60, dosar 611, f. 19.
- [57.](#) Lavinia Betea, *Povești din Cartierul Primăverii*, București, Editura Curtea Veche, 2010, p. 118.
- [58.](#) „Scrisoarea lui Gheorghe Vasilichi din 16 decembrie 1967 adresată lui Constantin Doncea în legătură cu tema lucrării menționate mai sus [evadarea – n.n.]”, ANIC, Colecția 60, dosar 675, f. 1.
- [59.](#) „Amintiri intitulate: *Evadarea* scrise de Gheorghe Vasilichi la 16 decembrie 1967”. Materialul documentar a intrat în posesia ISISP după decesul lui Doncea, pe 15 ianuarie 1974, fiind primit de la familia defunctului (*ibidem*, f. 2).
- [60.](#) „Memoriu trimis de către Constantin Doncea secretarului general al CC al PCR, Nicolae Ceaușescu (septembrie 1965)”, ANIC, Fond 95, dosar 122410, ff. 62-63.
- [61.](#) „Memoriu” trimis de către Constantin Doncea secretarului general al CC al PCR, Nicolae Ceaușescu (18 octombrie 1965), *ibidem*, f. 73.

- [62.](#) Deși Vasilichi nu precizează instituțiile care ar fi trebuit să se ocupe de realizarea unui lung metraj, cel mai probabil este vorba despre Secția de propagandă și agitație al CC al PCR, Consiliul Culturii și Educației Socialiste, Consiliul Național al Radioteleviziunii Române, Uniunea Cineaștilor și Uniunea Scriitorilor.
- [63.](#) Vasilichi Gheorghe, „Amintiri despre viața și activitatea sa desfășurată în cadrul mișcării muncitorești, în perioada 1902-1960”, ANIC, Colecția 60, dosar 673, f. 117.
- [64.](#) *Ibidem*, f. 118.

„FUGA SPRE PUTERE”. EVADAREA LUI GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ DIN LAGĂRUL DE LA TÂRGU-JIU

Dumitru Lăcătușu

După mai multe tentative organizate de Partidul Comunist sau de simpatizanți, Gheorghe Gheorghiu-Dej a reușit să evadeze din lagărul de internați politici de la Târgu-Jiu în august 1944. Studiul nostru va face o analiză a inițiativelor și planurilor legale sau ilegale de scoatere a lui Gheorghiu-Dej din lagărul de la Târgu-Jiu. Au existat și alte tentative de evadare, anterioare internării lui Gheorghiu-Dej la Târgu-Jiu, însă acestea nu fac obiectul analizei noastre. Reconstituirea acestui eveniment și analiza noastră are la bază surse primare, arhivistice și memorialistice. Am optat să nu utilizez informațiile sau interpretările din studiile și cercetările publicate de-a lungul timpului în periodicele comuniste sau de diferiți cercetători după 1989, pentru ca reconstituirea acestui episod din biografia lui Dej să nu fie influențată de stereotipurile caracteristice publicațiilor mai sus menționate.

În cadrul cercetării, am apelat la două categorii de surse. Prima o reprezintă documentele create în perioada comunistă referitoare la acest eveniment, mai precis solicitările Institutului de Istorie a Partidului adresate participanților de a-și „(re)scrie” memoriile cu privire la evadarea fruntașilor comuniști din lagărul de la Târgu-Jiu, precum și

interviurile realizate de aceeași instituție cu unii dintre comuniștii participanți la acest act, cum ar fi Manole Bodnăraș sau Constantin Agiu. Cele mai multe dintre „memoriile”/„amintirile” participanților recunoscuți¹ au fost colectate în cursul anului 1963. Acest lucru relevă că a existat un interes pentru „elucidarea” acestui episod din trecutul lui Gheorghiu-Dej și stabilirea unei *istorii oficiale* despre derularea lui. Tot în această categorie, se încadrează și „interpelările” lui Emil Bodnăraș din perioada 1952-1960². A doua categorie de surse este formată din memoriile unor foști lideri comuniști, apropiați ai lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, publicate după 1989. Aceștia au relatat, printre altele, și amănunte legate de evadarea lui Dej din lagărul de la Târgu-Jiu.

Analizei noastre îi lipsește însă o versiune, care ar fi fost extrem de utilă demersului de față. Ea ar fi avut darul de a elucida unele dintre necunoscutele ce planează asupra acestui act. Este vorba de relatarea personajului principal al evadării – Gheorghiu-Dej. Chiar dacă această versiune nu există sau poate nu a fost descoperită până în prezent, avem o mărturie indirectă, transmisă prin intermediul lui Paul Sfetcu, șeful de cabinet al lui Dej în ultimii săi ani de viață. În memoriile sale, Paul Sfetcu prezintă ceea ce s-ar putea considera „versiunea” lui Gheorghiu-Dej în legătură cu acest eveniment: „După ce a citit scrisoarea, Gheorghiu-Dej a spus: «Tot ce scrie Mihai Roșianu în legătură cu evadarea mea din lagăr, este adevărat [subl. n.]. De aceea nu-l pot refuza, nu-l pot lăsa să se frământa de un deznodământ tragic în viața fiicei sale»”³.

În aceste condiții, analiza noastră pornește de la afirmația atribuită lui Gheorghiu-Dej, care validează memoriile lui Mihai Roșianu despre actul evazionist din august 1944. În mod firesc, un rol central în refacerea firului narativ al evadării îl au relatările acestuia. Alte surse extrem de importante pentru recuperarea principalelor aspecte legate de acest episod

sunt memoriile lui Ion Gheorghe Maurer. Fostul prim-ministru comunist ne-a lăsat două relatări despre această evadare, parțial diferite. Aceste versiuni sunt marcate de momentul în care au fost redactate: înainte și după 1989. În ambele versiuni, Maurer diminuează rolul unor participanți la reușita „operațiunii” din august 1944, neezitând să-și asume principalul merit. Conform mărturiilor colectate de Institutul de Istorie a Partidului, el și Mihai Roșianu sunt persoanele care au avut cea mai importantă contribuție în organizarea și reușita evadării. Importantă pentru reconstruirea istoricului evadării este și relatarea lui Gheorghe Apostol, internat în lagăr alături de Gheorghiu-Dej în perioada evadării. Desigur, memoriile „participanților” au fost influențate de contextul politic în care au fost scrise, din relatări fiind eliminate anumite aspecte și subliniate altele. Totuși, acest lucru nu înseamnă că ele sunt invalide din punct de vedere documentar. Tzvetan Todorov sublinia faptul că memoria este o interacțiune între doi termeni antagonici – ștergerea (uitarea) și păstrarea, adică ceea ce au omis/uitat voluntar cei implicați în eveniment și ceea ce au păstrat sau relatat, operând, așa cum subliniază autorul menționat, un proces de selecție⁴. De aceea, memoria lor este, și în cazul de față, „singura sursă de referință la trecut”⁵.

Inițiativele de eliberare a lui Gheorghiu-Dej din lagăr

Planurile de evadare nu au fost singurele acțiuni organizate pentru scoaterea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej din lagăr. Au mai fost întreprinse o serie de măsuri, legale sau la limita legalității, de aducere a lui în „sânul familiei”. Acestea implicau activarea relațiilor pe care comuniștii le aveau la acea dată în aparatul administrativ al statului antonescian, precum și

utilizarea „mijloacelor” de care dispunea organizația comunistă. Din documentele păstrate reiese că, într-o primă fază, conducerea partidului, reprezentată de Ștefan Foriș, a sprijinit acțiunile întreprinse de Bodnăraș, care primise însărcinarea de a se ocupa cu chestiunea „scoaterii” lui Dej din lagăr. În același timp, l-a asigurat pe acesta că va fi ajutat pentru îndeplinirea sarcinii. Ca o dovadă a sprijinului de care se bucura, conducerea partidului i-a cerut lui Bodnăraș elaborarea unui plan care să conțină mai multe „căi” pentru eliberarea lui Gheorghiu-Dej, inclusiv o „cale legală”⁶. Astfel, se poate deduce că Foriș a girat „inițiativele” lui Bodnăraș, cu condiția ca ele să fie cât mai legale. Cel din urmă consideră însă acordul și sprijinul partidului o dovadă a șireteniei lui Ștefan Foriș: „Este interesant că ei n-au luat atitudine împotriva acestei chestiuni. Foarte șiret, ca să nu mă pună în gardă. Au spus: «suntem de acord, noi nu-ți cerem să renunți la această misiune [...]»”⁷. În toată această perioadă de simulată colaborare între cele două tabere care se prefigurau, mesajele transmise de conducerea partidului lui Gheorghiu-Dej au fost încurajatoare. Bodnăraș îi „mărturisea” lui Constantin Pârvulescu că Foriș i-a cerut „să mă duc să văd pe tovarășul Dej și să-i arăt toată dragostea și toată grija Partidului”. El recunoștea în fața aceluiași Pârvulescu că „și ei au făcut demersuri”, cel mai probabil prin mituirea unor funcționari⁸. O altă tentativă a fost inițiată de Bodnăraș pe cont propriu, cu „ajutorul lui Precup și Orban”, deoarece el nu putea „controla în ce măsură ei [conducerea partidului – n.n.] o făceau”, subliniind astfel neîncrederea în Foriș și ceilalți membri ai conducerii. Această din urmă inițiativă viza eliberarea lui Gheorghiu-Dej din Penitenciarul Caransebeș, înainte de internarea lui la Târgu-Jiu.

Eliberarea lui Gheorghiu-Dej „prin mijloace legale” a fost și subiectul unor discuții între acesta, Emil Bodnăraș și Chivu Stoica. O primă

discuție între Bodnăraș și Chivu Stoica, înregistrată de documente, a avut loc în spitalul de la Târgu-Jiu, în data de 20 septembrie 1943. Cu această ocazie, cei doi au analizat posibilitățile de a-l „scoate pe tov. Feraru prin mijloacele legale”. Conform relatărilor lui Bodnăraș, „scoaterea” lui Gheorghiu-Dej era considerată de Costache „urgent[ă] și imperios necesară”⁹, după cum rezultă din minuta întrevederii dintre Felix (Bodnăraș) și Costache (Chivu Stoica) din ziua mai sus menționată¹⁰. „Mijloacele legale” discutate de cei doi nu au fost însă consemnate în document. „Poziția” lui Gheorghiu-Dej față de aceste inițiative ale partidului este indicată într-o altă relatare, redactată de Bodnăraș în urma întâlnirii cu acesta din 12 octombrie 1943¹¹. Conform documentului, Gheorghe Gheorghiu-Dej „mulțumește cât mai călduros CC pentru eforturile ce le depune în vederea eliberării sale și privește cu încredere ziua în care aceste eforturi vor fi urmate de succes, și în care va putea aduce partidului și cauzei clasei muncitoare noi dovezi ale devotamentului său neclintit”.¹² Răspunsul a fost unul convențional, menit să disimuleze intențiile reale ale celor doi față de Ștefan Foriș. Acest lucru reiese din următoarea declarație a lui Bodnăraș, care cuprinde mesajul lui Gheorghiu-Dej ce trebuia transmis secretarului general: „lui Foriș să-i transmit că l-am văzut că a luat act de comunicarea făcută și că mulțumește pentru cuvintele bune, iar în ce privește eliberarea lui să se caute o cale legală”¹³. Se poate desprinde din acest răspuns următoarea concluzie: spre deosebire de Foriș, care părea adeptul mijloacelor legale de eliberare a lui Gheorghiu-Dej și a altor comuniști din lagăr și închisori, acesta din urmă părea să ia în calcul orice variantă.

În relatarea din 12 octombrie 1944, Gheorghiu-Dej se autodisculpa și în legătură cu posibilele acuzații de fracționism care, se pare, urmau să-i

fie imputate de Ștefan Foriș. Acestea au fost indicate de Bodnăraș în mai multe documente ulterioare¹⁴. Astfel, în afară de mulțumirile pentru „eforturile” de eliberare a lui din lagăr, Gheorghiu-Dej îi reamintea și comportamentul său de la „cădere și după aceasta”, expunând dovezile sale de atașament față de partid. În sprijinul său invocă faptul că „în întreaga sa activitate” el „nu a cunoscut altă linie de conduită, decât aceea dictată de principiile de bază și interesele partidului”. Sublinia și faptul că „în acest sens a apărut și susținut în toate împrejurările linia politică a partidului, unitatea sa, autoritatea comitetului central și disciplina de partid”. Pentru a întări aceste afirmații, Gheorghiu-Dej făcea precizări în legătură cu „activitatea depusă la conducerea celor mai importante unități politice din închisori (Ocnele Mari, Aiud, Doftana și Caransebeș)” și cu reușita acesteia, care a constat în a reintroduce și restabili „unitatea și disciplina de partid”¹⁵ în lagărul de internați politici de la Târgu-Jiu.

Rezultatul „*mijloacelor legale*” întreprinse pentru eliberarea lui Gheorghiu-Dej a fost descris de Bodnăraș într-o scrisoare din 28 ianuarie 1944, adresată lui Teohari Georgescu, aflat la aceea dată în penitenciarul de la Caransebeș. Bodnăraș preciza că până în acel moment, „două cereri [de grațiere – n.n.] ale lui F au fost respinse cu toate eforturile ce le-am depus aici cu ajutorul unor prieteni cu multă trecere”. Îi menționa, de asemenea, lui Teohari Georgescu faptul că „chiar astăzi i-am comunicat lui F situația” și că „punem la punct acum o altă cale”. „Atmosfera este mizerabilă”¹⁶, concluziona acesta.

În categoria mijloacelor legale putem încadra și cererile de grațiere adresate de Gheorghiu-Dej ministrului de Interne. În scrisoarea din 28 ianuarie 1944, Emil Bodnăraș menționează două cereri de grațiere ale lui Gheorghiu-Dej, ambele respinse. Una dintre aceasta a fost redactată la 19 decembrie 1943 și înaintată comandantului lagărului de la Târgu-Jiu în

data de 8 ianuarie 1944, cu rugămintea ca ea să fie transmisă ministrului de Interne¹⁷:

Subsemnatul, Gheorghiu Gheorghe, în prezent internat în Lagărul Tg. Jiu, cu profund respect supun solitudinii Domniei Voastre cererea de față, rugându-Vă să bine-voiți a aproba favorabila ei rezolvare. La data de 26 iunie 1943 am fost internat în Lagăr după ce am ispășit 10 (zece) ani și patru luni din pedeapsa la care am fost condamnat de instanțele militare pentru participarea la greva dela Atelierele C.F.R. Grivița din Februarie 1933. Unde, la ieșirea mea din închisoare socoteam că în sfârșit, după atâția ani de grele privațiuni mă voi putea îngriji, m-am văzut în continuare internat în Lagăr, unde stau de mai bine de o jumătate de an. Astfel se împlinesc aproape unsprezece ani de când îmi petrec viața în regim de închisoare, zdruncinându-mi serios starea sănătății mele. Prin internarea mea în Lagăr, această stare a sănătății mele a continuat să se agraveze. Sufăr de ulcer duodenal care necesită o intervenție chirurgicală urgentă iar după aceasta – lucru principal – un regim alimentar de durată, imposibil de asigurat în condițiunile pe cari Lagărul le oferă. Recent m-am supus la spitalul din Tg. Jiu și unei operații de hemoroizi, o altă boală contractată în timpul detențiunii mele. Un reumatism cronic mă chinuiește în ultimul timp de nesuferit, iar starea mea nervoasă – firește – a suferit și ea. Astfel simt acum nevoia unei îngrijiri serioase și îndelungate, spre a evita complicații ireparabile. De aceea, respectuos Vă rog, Domnule Ministru, să binevoiți a aprecia considerațiunile ce V'am expus, îngăduind punerea mea în libertate sau dacă acest lucru nu este posibil, fixarea unui domiciliu obligatoriu. Doresc să mă stabilesc la București, unde am o soră și unde îmi voi putea câștiga ușor mijloace de existență, fiind maistru electrician¹⁸.

Din această cerere rezultă că Gheorghiu-Dej solicita eliberarea lui din lagăr sau, dacă acest fapt nu era posibil, fixarea unui domiciliu obligatoriu. Ca loc de stabilire a indicat orașul București, deoarece, așa cum menționează, avea o soră în capitală și îi era foarte ușor să își asigure existența ca electrician. Fără îndoială, alegerea Bucureștiului era determinată și de faptul că aici se afla conducerea Partidului, iar Gheorghiu-Dej urmărea să se afle în centrul evenimentelor ulterioare. Motivele invocate pentru „punerea” lui în „libertate” erau de natură medicală: boli contractate în lunga sa detenție. Internarea sa în spital este atestată în mai multe documente ale vremii, dar trebuie evidențiat faptul

că aceste „spitalizări” au mascat și diversele întâlniri conspirative pe care Gheorghiu-Dej le-a avut cu Emil Bodnăraș sau alți lideri comuniști.

De asemenea, acesta nu a ezitat să-și exprime și dezamăgirea cu privire la faptul că, după ce a fost eliberat din Penitenciarul Caransebeș, a fost internat administrativ în lagărul de la Târgu-Jiu. Acest lucru, arată el în partea a doua a cererii, i-a afectat inclusiv starea psihică. Respingerea acestei cereri, cel mai probabil cea de-a doua, este databilă în aceeași perioadă în care Bodnăraș îi scria lui Teohari Georgescu.

Eliminarea lui Foriș – o condiție a evadării

Declinarea cererii de grațiere a lui Gheorghiu-Dej din decembrie 1943/ianuarie 1944 a grăbit acțiunile de eliminare a lui Ștefan Foriș, condiție considerată necesară pentru succesul unei eventuale evadării. După cum a indicat și Pavel Câmpeanu, înlăturarea acestuia din funcția de secretar general al partidului a fost „operația hotărâtoare în procesul de pregătire a evadării lui Gheorghiu-Dej”¹⁹. Motivația unei asemenea maniere de a privi lucrurile este una extrem de simplă și ține de logica comuniștilor: nu se putea acționa fără aprobarea și indicațiile conducerii de partid. Chiar și atunci când Gheorghiu-Dej nu a fost de acord cu recomandările lui Ștefan Foriș, el a simulat că le respectă. Dezavuarea lor ar fi însemnat acuzarea lui de fracționism și de acte provocatoare²⁰ sau angrenarea sa într-o luptă deschisă, pe care nu era sigur, la aceea dată, că o putea câștiga. De asemenea, în condițiile în care Foriș și grupul său nu au manifestat un real interes pentru eliberarea lui Gheorghiu-Dej din lagăr, așa cum rezultă din relatările lui Bodnăraș, singura soluție pentru realizarea acestui deziderat părea înlăturarea lui. La acestea se mai adăugă

și suspiciunea care plana asupra lui Foriș că ar fi fost agent al Siguranței, suspiciune susținută de Gheorghiu-Dej și acoliții săi, cât și faptul că Foriș și grupul său plănuiau înlăturarea lui Dej din funcția de lider al comuniștilor din închisori și din cadrul nucleului decizional al partidului. Acest lucru ar fi echivalat cu anihilarea sa politică și privarea lui de centrul său de putere, reprezentat de grupul comuniștilor din lagăr.

Astfel, teama că Foriș s-ar fi putut opune noului plan de evadare, așa cum se întâmplase în timpul detenției la Caransebeș, a relevat și soluția „pentru cei convinși de realitatea provocării”: „neutralizarea provocatorului”.^{[21](#)}

Eșecul „mijloacelor legale” de eliberare a lui Gheorghiu-Dej a dus la intensificarea planurilor pentru o evadare. Momentul urgenterii acestor acțiuni ilegale poate fi stabilit cu precizie în ianuarie 1944, ca urmare a scrisorii lui Bodnăraș către Teohari Georgescu și ca o consecință a refuzului autorităților vremii de a-l grația pe Gheorghiu-Dej.

În economia întregii istorii, un alt eveniment, extrem de important chiar și pentru evoluția ulterioară a Partidului Comunist, avea să cântărească decisiv – îndepărtarea lui Ștefan Foriș din funcția de secretar general și sechestrarea lui într-o casă conspirativă a partidului (4 aprilie 1944). Această acțiune, dusă la bun sfârșit de Emil Bodnăraș, a fost o precondiție pentru succesul operațiunii evadării lui Gheorghiu-Dej. În cele ce urmează, nu vom insista asupra acestui episod, însă vom prezenta câteva detalii pentru a indica legătura directă dintre cele două evenimente.

În scrisoarea către Teohari Georgescu, menționată mai sus (28 ianuarie 1944), Emil Bodnăraș îi relatează situația din partid și comportamentul lui Marius (Foriș), „capul familiei”, care, împreună cu „grupulețul din jurul lui continuă să ducă metodic linia de desorganizare și distrugere a tot ce a mai rămas bun și întreg în familie”. După

sublinierea principalelor disfuncționalități din cadrul „familiei”, Bodnăraș îi împărtășește lui Teohari Georgescu concluzia sa cu privire la Foriș: „înlăturare imediată prin orice mijloace”²². Scrisoarea atestă și atragerea lui Teohari Georgescu în complotul împotriva lui Foriș.

Faptul că Gheorghiu-Dej a considerat esențială eliminarea lui Foriș și instituirea provizorie a unei noi conduceri care să aibă ca punct central în program eliberarea sa din închisoare este o certitudine. O asemenea ipoteză este indicată în cel puțin trei documente identificate în arhivele fostului Comitet Central al PCR, create ulterior datei de 4 aprilie 1944: a) relatările lui Bodnăraș din 30/31 octombrie 1952 și 18 ianuarie 1960; b) scrisoarea aceluiași Bodnăraș din 16 aprilie 1944 către Gheorghe Gheorghiu-Dej și Teohari Georgescu; c) scrisoarea trimisă de Gheorghiu-Dej din lagăr la 25 aprilie 1944, după „eliberarea din funcție” a lui Foriș.

În cele două relatări (1952 și 1960), Emil Bodnăraș prezintă două versiuni cu privire la datele la care a avut loc întâlnirea cu Gheorghiu-Dej, consemnată în documentele partidului (septembrie 1943 – relatarea din 1952; august 1943 – relatarea din 1960). Întâlnirea a însemnat proiectarea acțiunilor de eliminare a lui Foriș, intensificarea lor, desemnarea complotiștilor și implicit punerea în aplicare a planului de scoatere a lui Dej din lagăr. În mod sigur, Emil Bodnăraș a făcut două deplasări la Târgu-Jiu pentru a discuta cu Gheorghiu-Dej, însă numai în cadrul celei de a doua s-a întâlnit cu acesta. Prima deplasare a fost determinată de răspunsul „îngrijorător” primit de la Gheorghiu-Dej, după ce l-a informat cu privire la întâlnirea cu Ștefan Foriș de la sfârșitul lui mai 1943/începutul lui iunie 1943. Această îngrijorare este sesizabilă în stenograma din ianuarie 1960:

Eu bucuros că în sfârșit am dat de o legătură serioasă, secretarul general al partidului, fac raport lui Gheorghiu-Dej. [...] Îi scriu treaba asta că în sfârșit am ajuns la o legătură cu Marius

[Foriș] și îi descriu tot ce i-am spus. Ce primesc de acolo înapoi este un dezastru. Pe scurt: Regretăm foarte mult că nu ai respectat indicația primită. Te rog să încetezi orice fel de preocupare în legătură cu planul de care ți-am vorbit, să-ți vezi de treburile. Noi încetăm orice fel de legături. Tovarășii sunt foarte surprinși, deci este serios.

Bodnăraș arată că acest răspuns l-a „pus pe gânduri”. El menționează că „nu-i lucru simplu să ți se comunice dintr-odată ca să întrerupi orice legătură” și atunci a „cerut stăruitor” să se explice și să se justifice. În acest scop, i-a trimis lui Gheorghiu-Dej o scrisoare la care nu a primit nici un răspuns, deoarece „tovarășii erau rezervați le era teamă, pentru că ei cunoșteau, ce cunoșteau, eu însă nu cunoșteam nimic”²³.

Documentele întocmite de poliția orașului Târgu-Jiu atestă faptul că Gheorghiu-Dej a fost internat în spitalul din Târgu-Jiu în lunile august și septembrie 1943, fapt confirmat și de deplasările lui Bodnăraș la Târgu-Jiu. În cele două versiuni asupra datelor la care a avut la întâlnirea cu Dej coincid problemele discutate în timpul întrevederilor: atitudinea defetistă a lui Foriș, măsurile ce se impuneau și poziția ce trebuia adoptată.

În versiunea din 1952, care este de fapt stenograma unei discuții dintre Bodnăraș și Constantin Pârvulescu, un alt complotist, se menționa:

Spre sfârșitul anului, după ce ei au ajuns în lagăr, pare-mi-se în septembrie, am făcut un drum la Tg. Jiu unde m-am văzut cu Chivu. Credeam că găsesc pe tov. Gheorghiu la spital, dar el plecase de acolo și mi l-a lăsat pe Chivu în loc, dacă vine cineva să-l găsească. Eu îl trimiseseam înainte de venirea mea, pe Orban care să deschidă drumul acestei legături și să pregătească venirea mea. Când am venit am găsit pe tov. Chivu²⁴.

Această întâlnire a avut loc în data de 20 septembrie 1943 la spitalul din Târgu-Jiu și a fost consemnată de Bodnăraș în relatarea întrevederii cu tovarășul „Costache”. În ea sunt descrise și discuțiile dintre cei doi. Stabilirea locului este posibilă datorită unei adrese a Poliției orașului

Târgu-Jiu, nr. 3960/30 ianuarie 1944, către Inspectoratul Regional de Poliție Craiova, care indică perioada internării lui Chivu Stoica în spital: 7 septembrie – 8 octombrie 1943²⁵.

În cea de-a doua versiune, Bodnăraș arată că, în august 1943, a mers la Târgu-Jiu, „în chip de negustor”, pentru a se întâlni cu Gheorghiu-Dej, după ce acesta i-a transmis următorul mesaj: „s-a încălzit destul de bine ca să putem discuta”²⁶. Probabil că mesajul se referea la situația din partid și la faptul că aceasta era favorabilă unei discuții despre eliminarea lui Foriș. Între timp, Chivu Stoica și Gheorghiu-Dej s-au putut lămurii cu privire la poziția lui Bodnăraș, astfel că acesta s-a convins că cel din urmă îi era devotat lui, și nu lui Foriș. Prin urmare, a mers din nou la Târgu-Jiu pentru a discuta, de această dată personal, cu Gheorghiu-Dej.

Pentru această a doua întâlnire, care a avut loc la 12 octombrie 1944, Gheorghiu-Dej a aranjat să se interneze din nou în spital. Aceeași adresă a Poliției orașului Târgu-Jiu indică precis perioada: 27 iulie – 2 septembrie 1943 și 25 septembrie – 24 octombrie 1943²⁷. Se poate constata că cei doi lideri comuniști, Chivu Stoica și Gheorghiu-Dej, au stat perioade îndelungate în spital, ceea ce le-a permis comunicarea cu trimișii Partidului Comunist prin schimbul de mesaje cu aceștia și definitivarea, departe de ochii indiscreți ai administrației lagărului de la Târgu-Jiu, a planurilor de înlăturare a lui Foriș și de organizare a evadării. De altfel, și Emil Bodnăraș precizează în stenograma din 1952 că, „la vreo lună după întrevvedere cu tov. Chivu, știu că a reușit să revină în spital tov. Gheorghiu și atunci am hotărât să mă duc eu personal și să clarific toate problemele, să mă ajute”. În document Bodnăraș afirmă că „la spital am stat cu tov. Gheorghiu o noapte întreagă”, întâlnirea fiind organizată chiar de Gheorghiu-Dej cu ajutorul unei infirmiere, „o olteancă foarte pricepută”. Din pasajul următor reiese clar că eliberarea lui Gheorghiu-

Dej era o prioritate, ea putând fi însă periclitată de implicarea lui Foriș: „Acolo, tov. Gheorghiu mi-a descifrat un șir de probleme care pentru mine nu erau clare. Mi-a caracterizat perfect pe Foriș, mi-a arătat în ce constă situația foarte periculoasă în care se găsește Partidul și foarte grea în care mă găsesc eu și toată acțiunea, toată sarcina pe care inițial o primea de eliberare”. Bodnăraș relatează și că Gheorghiu-Dej

mi-a vorbit așa, încât la un moment dat am avut impresia că se gândește să-mi retragă mandatul de a mă ocupa de problema eliberării lor [...] În orice caz pe mine m-a frământat foarte mult noaptea aceea. Cei doi au conceput în aceea noapte „tot planul acțiunii unde trebuia jucat un joc foarte bine acoperit să nu trădez prin nimic, că în fond am o altă față de Foriș, că las impresia că îmi execut însărcinarea primită cu toată conștiinciozitatea, nici o atitudine care să dea lui de gândit. Dar, să trecem imediat la acțiuni concrete, de organizate a înlăturării a acestei conduceri. Să te cauți pe tine [Constantin Pârvulescu – n.n.], să pot să mă leg cu Rangheț.

În final, după această noapte, Emil Bodnăraș a „plecat încurajat, lămurit, asupra ceea ce este de făcut. Știam că va fi greu, dar aveam o orientare clară”²⁸. În relatarea lui Bodnăraș cu privire la întrevvedere cu Felix din 12 octombrie, cele discutate sunt prezentate distorsionat, cu scopul de a disimula intențiile reale ale celor doi cu privire la Foriș, după cum rezultă din citările anterioare.

Iată ce declara Bodnăraș în ianuarie 1960 cu privire la această întâlnire și la cele stabilite atunci: „momentul 1: înlăturarea lui Marius și toată conducerea lui burgheză. Să las evadarea, acum nu evadarea ne interesează. Principalul este clarificarea în conducere [...] A doua, unitatea de acțiune a clasei muncitoare; FUM; găsirea soluției cu social democrații [...]”²⁹. Faptul că evadarea s-a aflat în atenția lui Gheorghiu-Dej, fiind astfel prioritară constituirii unui front, este confirmată de scrisoarea trimisă de Dej după eliminarea lui Foriș. De asemenea, este

evidentă și în prima versiune a lui Bodnăraș despre întâlnirea cu Gheorghiu-Dej.

În această scrisoare, din 26 aprilie 1944, Feraru (Gheorghiu-Dej) considera efectele înlăturării lui Foriș similare celor ale unui „bombardament înăuntrul Part. nostru pentru curățirea elementelor dușmănoase, incapabile, lașe și oportuniste”³⁰. După descrierea principalelor sarcini ce trebuiau realizate de noua conducere, Gheorghiu-Dej arăta forțele pe care se putea baza troica ce l-a înlocuit pe Foriș:

în primul rând puteți conta pe cadrele cinstite și hotărâte, cari vor trebui grupate în jurul CC, înțelegând prin acestea pe cele din libertate cât și pe cele vremelnic prizonieri în închisori și lagăr. Prin răspunsul dat apelului din comunicarea C.C., activul de bază cât și conducerea de aici, în jurul căreia fac zid 67 m.p., au dovedit maturitatea lor și constituie o forță pe care vă puteți bizui în orice împrejurare³¹.

Gheorghiu-Dej, după ce evidențiază caracterul indispensabil al cadrelor din lagărul de la Târgu-Jiu, considerate principala forță pe care se putea baza noua conducere „în orice împrejurare”, nu ezită să solicite realizarea următoarei acțiuni: eliberarea comuniștilor din închisori și lagăre. Ea este prezentată codificat:

Data fiind importanța acestor cadre, va trebui să trecem neîntârziat la cel de al doilea pas din angajamentul luat de S. Am în vedere un număr de minunați activiști și cari abia așteaptă clipa pentru a-și dovedi capacitatea și hotărârea în fața Partidului. Aici s-au luat toate măsurile indicate de voi, în sensul evitării oricărei surprize³².

O altă dovadă că evadarea era al doilea angajament asumat de Bodnăraș și noua conducere o găsim în scrisoarea trimisă de acesta comuniștilor din lagăr, la 16 aprilie 1944. Scrisoarea a fost expediată după ce operațiunea de înlocuire a lui Foriș a reușit: „Cu aceasta, dragi [F.

L.]³³, o parte a sarcinei pe mi-ați dat-o și a angajamentului pe care mi l'am luat în fața voastră, și prin voi, în fața întregii familii, a fost îndeplinită. O parte doar, pentru că ați mai rămas voi. Acum va fi înfăptuită și această parte". Posibilitatea îndeplinirii acestui angajament reiese din faptul că acum Bodnăraș se putea baza se concursul celorlalți membri ai Comitetului Central, după cum reiese din următorul pasaj: „Acum va fi înfăptuită și această parte. Nu mai sunt singur ca altădată, în fața unui munte ce părea de netrecut, înconjurat de privire bănuitoare și împiedicat de mâini nevrednice. Avându-l în frunte pe [Constantin Pârvulescu] și alături de el pe [Iosif Rangheț], angajamentul este acum al tuturor și este susținut ferm de întreaga familie. El va fi îndeplinit”³⁴.

Sintetizând cele de mai sus, se poate concluziona că evadarea lui Gheorghiu-Dej a fost o preocupare centrală a acestuia și a grupului său. Planul de evadare s-a suprapus cu acțiunile întreprinse pentru eliminarea „provocatorului” Foriș, considerată o condiție pentru reușita planului.

Evadarea din lagăr: participanții

Un document emis cel mai probabil de Institutul de Istorie a Partidului și intitulat „Lista tovarășilor care și-au dat contribuția la îndeplinirea planului de evadare elaborat de nucleul conducător în frunte cu tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej”, menționează numele a 46 de persoane care au participat, într-un felul sau altul, la succesul evadării. Două lucruri consider că trebuie precizate în legătură cu acest document. Primul este că, aparent, ordinea în care sunt prezentați participanții este aleatorie și nu dezvăluie în nici un caz importanța lor în reușita evadării. Acest lucru reiese din faptul că Mihai Roșianu, care a avut un rol principal în

organizarea și reușita evadării, figurează la poziția a douăsprezecea, după persoane care au avut o contribuție minoră comparativ cu cea a lui Roșianu.

Faptul că primele două poziții sunt ocupate de Maurer și Bodnăraș este, în mod cert, o reflectare atât a poziției deținute în partid în anii 1963-1964, data când a fost emis documentul, cât și a rolurilor avute de cei doi în evadare. Despre Bodnăraș se poate afirma că, până la 4 aprilie 1944, a avut o contribuție crucială la planurile de organizare a evadării și a actului de eliminare a lui Foriș. După această dată, împreună cu ceilalți membri ai secretariatului, Bodnăraș s-a rezumat la coordonarea din exterior a acțiunilor întreprinse pentru succesul operațiunii de „scoatere” a lui Gheorghiu-Dej și trasarea unor indicații, în baza rapoartelor primite de la cei responsabili, precum și de la comuniștii din lagăr. Retragera lui Bodnăraș din poziția de coordonator al acestor planuri a fost suplinită prin desemnarea lui Ion Gheorghe Maurer și Mihail Roșianu care, în perioada următoare și până în ziua evadării, au fost împuterniciți cu organizarea acestei evaziuni. Cei doi și-au disputat, după 23 august 1944, rolul principal în organizarea și „reușita” evadării. Dovezile par să indice faptul că Mihail Roșianu, care în 1944 era secretarul Regionalei Oltenia a Partidului Comunist, a avut o contribuție mai însemnată în această istorie. El dispunea în regiune de o rețea de comuniști capabilă să organizeze în bune condiții operațiunea. De asemenea, el era și „legal”, iar ca inspector școlar se putea deplasa în regiune fără a trezi suspiciunile autorităților. Spre deosebire de el, Maurer era „illegal” și se afla probabil în atenția și sub supravegherea autorităților, ceea ce reprezenta un risc pentru succesul operațiunii. Se prea poate ca Maurer³⁵ să fi fost trimis doar pentru a-l secunda pe Roșianu. O astfel de ipoteză este consemnată și în volumul memorialistic al lui Gheorghe Apostol³⁶.

Dacă ordinea în care figurează cei care au participat la organizarea evadării pare aleatorie, nu același lucru putem spune și despre lista în care figurează membrii „nucleul[ui] conducător al PCR din lagărul de la Tg. Jiu”, cei care ar fi organizat evadarea din lagăr. Îi redăm în ordinea în care sunt menționați: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Nicolae Ceaușescu, Gheorghe Apostol, Alexandru Drăghici. Majoritatea detaliilor par să indice faptul că acest document a fost creat în ultimii ani de viață ai lui Gheorghiu-Dej, mai precis între 1963 și 1964³⁷, interval de timp în care au fost culese și mărturiile participanților. În legătură cu această enumerare, stranie poate părea doar menționarea lui Nicolae Ceaușescu printre artizanii operațiunii din interior. Dacă Nicolae Ceaușescu a avut un rol, acesta a fost extrem de modest. De fapt, în toate documentele colectate există o singură mărturie în legătură cu implicarea acestuia într-un fel sau altul în organizarea evadării. Aceasta aparține cumnatului său, Gheorghe Petrescu: „Încă din primăvara anului 1944 am primit sarcina de la tov. Gheorghiu-Dej să comunic surorii mele Elena Petrescu o parolă și instrucțiuni. Împreună cu mine, pentru îndeplinirea acestei misiuni a mers tov. Nicolae Ceaușescu, care i-a comunicat surorii mele tot ceea ce trebuia să facă la Tr. Severin”³⁸. Aceasta este singura mărturie în care este menționat numele lui Nicolae Ceaușescu. Una dintre direcțiile propuse și spre care urmau să se îndrepte „fugarii”, după evadarea din lagăr, era Turnu Severin, după cum menționează Ion Popescu-Puțuri³⁹. Această variantă avea să fie abandonată în favoarea unei direcții mai sigure, spre Râmnicu Vâlcea. Revenind la evadare și la rolul lui Nicolae Ceaușescu, acesta a cunoscut probabil intenția de evadare, dar nu a participat activ la organizarea planurilor. Același Ion Popescu-Puțuri indică în relatarea sa

că la curent cu evadarea erau numai cei implicați, iar Ceaușescu nu pare să fi fost unul dintre aceștia⁴⁰.

Întâietatea lui Chivu Stoica, sugerată din enumerarea respectivă, este justificabilă. Acesta era unul dintre cei mai vechi tovarăși ai lui Dej din perioada ilegalității. Numele lui și cel al lui Gheorghiu-Dej apar pe cele mai multe dintre documentele vremii, iar biografiile lor interbelice prezintă multe similarități⁴¹. Alexandru Bârlădeanu îl caracteriza ca „unul dintre oamenii de încredere” ai lui Gheorghiu-Dej, pe care acesta „îl folosea [...] ca pe o bătă [...] Când voia să facă ceva dur, se folosea de Chivu”, menționa acesta⁴². Conform documentelor disponibile, Chivu Stoica a fost desemnat inițial să evadeze cu Gheorghiu-Dej. În final, deoarece Chivu s-a îmbolnăvit, el a fost înlocuit cu Vania Didenko (Ion Vidrașcu)⁴³.

Enumerarea despre care discutăm conține, așa cum am mai precizat, 46 de nume în prima versiune și 50 în cea de-a doua⁴⁴. Printre acestea se regăsesc și câteva prezențe insolite, cum ar fi Eva Krug, fiica lui Samoilă Krug. Acesta era șeful atelierului de pietrărie din lagărul de internați politici de la Târgu-Jiu, personaj-cheie care a facilitat comunicarea deținuților comuniști cu exteriorul. În dreptul numelui Evei, care figurează la poziția 11, există și următoarea relatare referitoare la rolul ei în evadare: „Fiica lui Samoilă Kruk, în vârstă de 11 ani, a cunoscut unele lucruri și fapte din activitatea revoluționară a părinților dar a păstrat conspirativitatea lor”⁴⁵. Poate mai puțin neobișnuită decât cea a Evei Krug este menționarea Didinei Ionescu, fiica învățătorului Dumitru Ionescu și a Mariei. La data evadării, Didina avea 17 ani și era elevă în clasa a V-a. Locuința familiei Ionescu a fost una dintre casele conspirative „organizate” de Mihai Roșianu. În privința ei sunt menționate următoarele

„acte revoluționare”: Didina și mama ei „au stat de veghe cu schimbul în fiecare noapte pentru a face siguranța tovarășilor”, dar și că adolescența „a pregătit menajul evadaților și i-a aprovizionat cu țigări și alte lucruri”⁴⁶. Un alt nume de pe listă este cel al preotului Ion [Ioan] Marina, viitorul patriarh Iustinian Marina, care este menționat cu următoarea activitate: „Preot cu vederi înaintate care avea legături cu tovarășii din conducerea partidului, în locuința lui din Rm. Vâlcea, grupul a făcut primul popas în drum spre București. Aici tovarășul Dej s-a întreținut cu câțiva muncitori din Rm. Vâlcea, țărani și învățători din împrejurimi”⁴⁷.

Merită semnalat și faptul că lista menționează și persoane care „și-au dat contribuția la îndeplinirea planului de evadare”, fără a cunoaște însă importanța și scopul acțiunii la care erau părtași. Este cazul lui Dumitru Alexandru, care, „fără să știe de scopul acțiunii, a ajutat pe M. Dugăeșescu⁴⁸ în seara zilei de 9 august⁴⁹, transportând cauciucurile necesare mașinii aflate în pană în drum spre Tg. Jiu”⁵⁰. Menționarea în listă a lui Gheorghe Marcea, proprietarul restaurantului „Țapu” din Horezu, un loc de întâlnire pentru unii dintre complotiști, este cel mai probabil o consecință a gestului lui Petrișor Iliescu⁵¹. Altfel, Marcea nu a fost implicat în planurile de evadare.

Numărul mare de mărturii colectate de istoricii partidului, dar și data la care a fost realizată această anchetă relevă importanța acestui episod în biografia lui Gheorghiu-Dej și implicit interesul de a produce o versiune oficială despre evadare. Desigur, persoanele incluse în lista oficială a „participanților” la eveniment au avut parte de beneficii, favoruri și facilități din partea lui Gheorghiu-Dej. Cazurile cele mai cunoscute sunt cele ale lui Mihai Roșianu și ale preotului Iustinian Marina, care avea să fie întronat Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române. Despre primul,

Alexandru Bârlădeanu menționează că „toți îl cunoșteau ca protejat al lui Dej și atât”⁵²; după 1945, el a fost ambasador în Bulgaria și Ungaria. Este foarte posibil ca relația privilegiată pe care o avea cu Gheorghiu-Dej să-l fi salvat de la o posibilă excludere din partid și chiar de la o eventuală arestare. În dosarul său personal se regăsesc mai multe note incriminatorii la adresa lui⁵³.

Paul Sfetcu menționează în volumul său memorialistic unele dintre favorurile de care au beneficiat cei implicați în episodul evadării, cum ar fi Petrișor Iliescu din comuna Bărbătești, județul Vâlcea. Cu mașina acestuia, viitorul secretar general al Partidului Comunist a ajuns în București, după consumarea actului de la 23 august. El a beneficiat de un ajutor mai degrabă simbolic, primind „câteva mii de lei și [...] stofă pentru două costume”, după ce îi scrisese lui Gheorghiu-Dej că „nu este bine îmbrăcat”. În lucrarea sa, fostul șef de cabinet al liderului comunist prezintă rolul lui Petrișor Iliescu și așa cum i l-a relatat Gheorghiu-Dej: „Deși Petrișor Iliescu nu a fost și probabil nici nu este simpatizant al Partidului Muncitoresc Român, mi-a pus la dispoziție în noaptea de 23 spre 24 august automobilul și pe șoferul ce-l deservea pentru a mă transporta la București. Pe vremea aceea avea o situație materială bună și deși nu a vrut să mă însoțească personal m-a ajutat foarte mult”⁵⁴. Spre deosebire de ceilalți participanți care au lăsat mărturii cu privire la evadare, cea a lui Petrișor Iliescu se deosebește prin verticalitatea ei, fiind probabil cea mai corectă relatare despre cele întâmplate în august 1944 și în lunile precedente. În descrierea propriei contribuții la evadare, acesta concluzionează:

Poate că nu este convenabil în prezent tot ce am scris aici, – dar ce să fac dacă mi s-a cerut acest lucru după 20 de ani și mi s-a spus să arăt adevărul gol goluț și nu adaptat sau șlefuit,

după cum este necesar în unele cazuri. Recunosc că nu sunt diplomat sau abil și nici nu susțin acest lucru, mai ales când este vorba să prezint faptele în mod avantajos pentru mine. Sunt însă sincer și mai ales cinstit. Nu este vorba a fi cinstit, pe ici colea. Cuvântul acesta trebuie să cuprindă acțiunea ce merge în profunzimea lucrurilor, cât și spre orientare mult mai largă, așa cum cere ziua de astăzi, cât și pătrunderea în viitor⁵⁵.

Anterior, acesta menționase numele altor persoane care au avut cunoștință de evadare, printre care comisarul de poliție Iolanda sau proprietarul restaurantului „Țapu” din Horezu care, probabil, la data redactării acestei mărturii era șicanat de autoritățile comuniste⁵⁶. Un alt beneficiar indicat de Sfetcu este avocatul Nache Simionescu. La data evadării, acesta era unul dintre profesorii din cercul lui Mihail Roșianu. Paul Sfetcu mai precizează că „la un moment dat, [Simionescu] a venit foarte supărat la mine. Mi-a spus că deși el a făcut servicii partidului nu s-a bucurat de aprecierea și sprijinul ce i se cuvenea, fapt pentru care nu mai vrea să fie membru de partid. Și-a scos din buzunar carnetul și l-a pus pe masă”. „Motivul”, care „nu avea legătură cu politica partidului”, a fost soluționat prin suplimentarea numărului celor admiși la ASE cu încă 20 de locuri, ceea ce a permis ca și fiul acestuia să devină student al acestei instituții⁵⁷.

Evadarea din lagăr: planuri și măsuri

Ca urmare a schimbărilor de la vârful PCdR, după 4 aprilie 1944 evadarea lui Gheorghiu-Dej a devenit o prioritate. Această realitate este confirmată de conținutul scrisorii lui Bodnăraș din 16 aprilie transmisă comuniștilor din închisori. Prin intermediul acestei scrisori, Bodnăraș îi asigura pe Gheorghiu-Dej și Teohari Georgescu că „acum va fi înfăptuită și această

parte [evadarea]”. Tot el preciza că de această dată nu mai era singur, ca până atunci, și nici „înconjurat de privire bănuitoare și împiedicat de mâini vrednice”. Îi asigura pe cei doi că „angajamentul” eliberării lor era de această dată al tuturor, fiind „susținut ferm de întreaga familie”. În final, Bodnăraș le garanta că „el va fi îndeplinit”.

O primă măsură luată în acest sens a fost convocarea, chiar în data de 5 aprilie 1944, a secretarului Regionalei Oltenia a PCdR, Mihail Roșianu. Cu această ocazie, Roșianu a putut observa că superiorii lui se schimbaseră. Acceptând modificările survenite între timp la nivelul conducerii partidului, care i-au fost prezentate de Bodnăraș și Rangheț, Roșianu a primit „noi însărcinări”⁵⁸. Despre planurile Comitetului Central de a-l elibera pe Dej a fost informat cu ocazia unei alte întâlniri, în iunie 1944⁵⁹. Atunci i s-a comunicat că înainte de a întreprinde orice fel de acțiuni, datoria lui era să organizeze evadarea lui Gheorghiu-Dej. Foarte probabil, în cadrul convorbirilor din aprilie 1944, Bodnăraș, Rangheț și Pârvulescu au căutat să se asigure de fidelitatea lui Roșianu. Este posibil ca astfel de întâlniri să fi fost organizate și cu alți lideri regionali ai PCdR, căutându-se soluția cea mai bună. Conform informațiilor disponibile, recomandarea lui Roșianu pentru coordonarea în teren a planurilor de eliberare a lui Gheorghiu-Dej i-a aparținut lui Constantin Agiu, care „a indicat drumurile și în parte legăturile prin care evadarea poate fi asigurată”⁶⁰.

Odată informat în legătură cu sarcinile ce îi reveneau, Mihail Roșianu precizează că „imediat am trecut la organizare”. În acest sens, a „mers personal” pe teren, unde a „cercetat și desemnat 3 case de adăpost la tovarășii din satele așezate în Munții Jud. Vâlcea”. De asemenea, a ales „călăuzele și paza” și a făcut rost de „planul lagărului și

împrejurimilor”⁶¹. Într-un document din 1963, Roșianu a indicat și localitățile în care au fost organizate „case conspirative”: comunele Romani, Bărbătești și Voineasa. Referitor la eforturile sale din acea perioadă, el a mai arătat că, pentru succesul planurilor de evadare, „lucram neîntrerupt zi și noapte folosind toate mijloacele de transport tren, mașini, căruțe, cai”⁶².

În iulie 1944, Ion Gheorghe Maurer a fost desemnat pentru a-l ajuta în aceste planuri:

După toate aceste pregătiri, am mers la București la întâlnirea din iulie și am raportat tovarășilor Em. C. Bodnăraș și Rangheț. La această ședință tov. Bodnăraș și I. Rangheț mi-au comunicat că de curînd a venit de pe front tov. Maurer Gheorghe și pentru a nu fi din nou trimis pe front sau arestat, s-a hotărât să vină la Craiova și să mă ajute în operația evadării tov. Gheorghiu-Dej⁶³.

Pe Maurer, Roșianu l-a găsit în Craiova, „găzduit în mod provizoriu în casa tov. Manole Bodnăraș”. Pentru început, cei doi au redactat o „scrisoare cifrată către tov. Gheorghiu-Dej care a fost expediată la lagărul din Tg. Jiu prin tov. Gheorghe Vidrașcu, militar concentrat la Craiova”. Până la primirea răspunsului, Roșianu s-a deplasat „în zonele de munte pentru a controla activitatea celulelor de partid”. După reîntoarcerea în Craiova, l-a „instalat [pe Maurer] într-o altă casă conspirativă la locuința tov. Dugoesescu, mecanic la flotila de aviație”⁶⁴. Acesta a fost șoferul mașinii cu care Roșianu și Maurer au plecat din Craiova spre Târgu-Jiu în ziua evadării.

Referitor la implicarea sa în evadarea lui Gheorghiu-Dej, Maurer a expus două variante, parțial diferite. În ambele se descrie ca inițiator al măsurilor prezentate anterior. Prima versiune a fost redactată în anii comunismului și îl prezintă pe Mihail Roșianu ca ajutorul său desemnat

de Comitetul Central. În cea de-a doua, care se regăsește în interviurile acordate Lavinei Betea, eludează orice contribuție a lui Roșianu, asumându-și în totalitate organizarea evadării. Din prima versiune reiese că Maurer s-a reîntors din Crimeea în mai sau iunie, iar primul lucru întreprins a fost să reia „legătura cu partidul pentru a cunoaște situația și a vedea astfel ce am de făcut pe linia sarcinilor primite în discuția avută cu Tov. Gheorghiu-Dej în lagăr”⁶⁵. Singurul membru al conducerii PCdR cu care a reușit să se întâlnească a fost Lucrețiu Pătrășcanu, care i-a transmis că „problema Foriș a fost rezolvată și că este acum o nouă conducere de partid și că are stabilită legătura”. I-a solicitat acestuia să-i intermedieze contactul cu noua structură de coordonare a partidului, „la care el mi-a răspuns că trebuie să dau o relatare scrisă a ceea ce am făcut în tot acest interval de timp, lucru pe care l-am făcut”. Deoarece „legătura cu partidul întârzie”, Maurer a reușit să se întâlnească cu Bodnăraș, „pe altă linie”. Acesta l-a „lămurit cum a fost rezolvată problema Foriș și m-a întrebat dacă sunt de acord cu modul [în care] a fost înșfârșit tranșată această problemă”. În urma răspunsului său afirmativ, i s-a „comunicat că am sarcina din partea CC-ului de a conduce la fața locului și de a organiza evadarea Tov. Gheorghiu-Dej din lagăr”. Înainte de plecarea lui în teritoriu, i-au fost arătate și acțiunile întreprinse de Comitetul Central al Partidului pentru eliberarea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej „pe cale legală”, precizându-i-se că „aceste demersuri au rămas fără rezultat”. Bodnăraș i-a mai solicitat să „procedeze repede și cu cumpăneală” și să informeze „secretariatul de orice întreprind și așteptând pentru măsurile decisive confirmarea acestuia”. Astfel, este foarte posibil ca rolul lui Ion Gheorghe Maurer în evadare să fi fost cel de intermediar între comuniștii coordonați de Roșianu pentru organizarea efectivă a evadării și conducerea partidului. Pentru informarea Secretariatului, lui Maurer i-a fost „predat

cu această ocazie un cod secret [...] pentru a comunica cifrat atât cu Tov. Gheorghiu în lagăr cât și cu secretariatul”. Pentru contactul cu lagărul i-a fost indicat „tovarășul Krug”, șeful atelierului de pietrărie din lagăr, care dispunea de posibilitatea de a ieși în oraș. Astfel, aceasta putea „să transmită corespondența din lagăr și din afară în lagăr”. Pentru deplasarea la Craiova, Maurer a primit o „mașină bună (un Packard al lui Bernarcki) cu care în cazul reușitei operațiunii urma să mă deplasez rapid, împreună cu tov. Gheorghiu la București”. În continuare, aceasta precizează că „întrucât pentru rezolvarea acestor sarcini trebuia să dezertez din armată fiind încă concentrat și deci urmând să mă ilegalizez mi s’a dat ca ajutor pe tov. Mihail Roșianu” care, subliniază Maurer, „era legal”. Roșianu „putea astfel să se miște mult mai ușor decât mine pentru realizarea diverselor sarcini care trebuiau să concure la eliberare”⁶⁶. Desemnarea lui Maurer ca principalul responsabil pentru organizarea evadării și a lui Roșianu ca ajutor al acestuia este puțin probabilă, în condițiile în care, după cum chiar el a relatat, cel din urmă avea posibilitatea „să se miște mult mai ușor decât mine”, fiind inspector școlar pe județele Vâlcea și Gorj. De aceea, este posibil ca el să fi fost desemnat ca ajutor al acestuia, și nu invers. De altfel, Roșianu a indicat și motivul pentru care Maurer a fost trimis să-l ajute: posibilitatea ca el să fie retrimis pe front sau chiar arestat.

În versiunea sa, Maurer precizează că „în ce privește planul concret al evadării”, Bodnăraș i-a „recomandat” ca acesta să fie stabilit după indicațiile lui Gheorghiu-Dej și „în strâns contact cu acesta”. Înaintea plecării lui la Craiova, acesta i-a reamintit obligația lui de a „comunica concluziunile la cari am ajuns CC-ului și a primi acordul său înainte de a întreprinde pașii hotărâtori”⁶⁷. Pentru succesul evadării, Maurer a primit de la Bodnăraș și „banii necesari acestei operațiuni”. Ajuns la Craiova,

Maurer s-a instalat în casa lui Manole Bodnăraș unde l-a și găsit Mihail Roșianu, după cum am arătat mai sus. Imediat, mașina a fost trimisă la București, deoarece „nu exista posibilitatea de a găsi o asemenea mașină fără a atrage atențiunea”. El menționează și „primul lucru” pe care l-a întreprins după ce a ajuns în oraș: „să comunic – prin scrisoare cifrată – tov-ului Gheorghiu, în lagăr, sosirea mea, și sarcinile ce am primit în legătură cu evadarea sa din lagăr”⁶⁸. Din relatarea lui Roșianu reiese că scrisoarea a fost trimisă de cei doi, nu doar de Maurer. Faptul că primul precizează și persoana prin care a fost transmisă această scrisoare indică faptul că Maurer eludează și în acest caz contribuția lui Roșianu, asumându-și toată inițiativa. Deoarece nu avea cum să-și asume și organizarea caselor conspirative, necunoscând regiunea, Maurer îl reintroduce în relatare și pe Roșianu:

Prin intermediul tovarășului Mihail Roșianu am procedat la organizarea caselor conspirative de adăpost atât pentru tov. Gheorghiu, cât și pentru deplasarea și așezarea definitivă a celui alt lot de tovarăși [Gheorghe Apostol și Alexandru Drăghici] a căror evadare urma să fie organizată paralel cu a tov. Gheorghiu-Dej, dar [subliniază Maurer] numai în măsura în care nu periclita în nici un fel pe aceasta din urmă, în ipoteza că nu vom putea ajunge dintr’odată la București sau vom fi siliți să ne ascundem mai multă vreme și undeva mai aproape⁶⁹.

Reîntors la Craiova după inspectarea caselor conspirative, Roșianu a primit de la Maurer „vestea neplăcută și îngrijorătoare că răspunsul la scrisoarea cifrată nu a sosit”. Acesta „trebuia adus tot de tov. Vidrașcu”. Astfel, cei doi au decis ca Roșianu să plece la Târgu-Jiu și să „fac tot ce e posibil să iau legătura cu lagărul”. La Târgu-Jiu, l-a găsit pe Krug, cel care îi fusese indicat de Maurer ca intermediar. Acesta i-a spus că „răspunsul la scrisoare fusese scos din lagăr prin el dar că tov. Vidrașcu n-a mai venit să-l preia și a fost nevoit să-l înapoieze în lagăr”⁷⁰. Răspunsul

la scrisoarea cifrată a ajuns la Roșianu în scurt timp, prin același Krug. Înainte de orice, Gheorghiu-Dej solicita o întrevedere, care urma să aibă loc la una dintre casele aflate în construcție în Târgu-Jiu și la care lucrau deținuții comuniști din lagăr. De această dată, Roșianu și Maurer au decis să meargă împreună la Târgu-Jiu pentru a discuta personal cu Gheorghiu-Dej planurile evadării. Deși inițial Maurer trebuia să se întâlnească cu Gheorghiu-Dej, acesta s-a temut că „s-ar putea să fie recunoscut de cineva până ajunge acolo”, motiv pentru care s-a hotărât ca la întâlnire să meargă Roșianu. Discuțiile dintre cei doi au fost relatate de același Roșianu în memoriile sale ulterioare. Astfel, el arată că Gheorghiu-Dej a propus să fie organizată „evadarea a cel puțin patruzeci de cadre valoroase ale Partidului”, nu doar a lui. Acesta i-a indicat și locurile pe unde se putea evada: punctele de lucru unde urmau să fie repartizați la muncă comuniștii în perioada imediat următoare, pe grupe – Mănăstirea Tismana, Cărbunești și Novaci⁷¹. Planul organizării unor evadări din primele două locații este indicat și de Maurer. Acesta arată că pentru organizarea unei evadări de la Tismana, unde urma să fie repartizat la muncă Gheorghiu-Dej, a fost trimis acolo preotul Marina cu misiunea de a stabili „legătura necesară în sat”. Tot el precizează că „planul acesta a eșuat, din cauză că tov. Gheorghiu nu a mai fost trimis la lucru”⁷². Varianta unei posibile evadări de la Tismana este susținută și de Gheorghe Apostol în memoriile sale, care relatează însă că Gheorghiu-Dej și alți comuniști au ajuns la mănăstire, unde erau întrebuințați la „lucrări de zidărie și tâmplărie”. El mai adaugă și că, „după 2 săptămâni intense de lucru”, și ca o consecință a ascunderii tezaurului Băncii Naționale în „muntele pe care era construită mănăstirea”, s-a dispus ca „întregul grup de comuniști în frunte cu Gheorghiu-Dej să fie trimis urgent în lagăr la Tg. Jiu, sistându-se astfel lucrarea și planul nostru”⁷³. Același eșec s-a

înregistrat și la Cărbunești. În cele din urmă, aici s-a reușit trimiterea unui grup de comuniști, printre care și Apostol, care avea să evadeze ulterior.

După discuția cu Gheorghiu-Dej, Mihail Roșianu a mers la București pentru a raporta Secretariatului propunerile acestuia. La întâlnirea cu Rangheț și Bodnăraș, cei doi i-au precizat că prioritară era evadarea lui Dej, și abia după aceea a celorlalți comuniști: „La București, tov. Emil Bodnăraș și Rangheț mi-au arătat că în primul rând trebuie organizată operația evadării tov. Gheorghiu-Dej, cu cel mult un însoțitor și după aceea să se organizeze și evadarea unor grupe de tovarăși folosindu-se cele mai bune condiții și împrejurări”⁷⁴.

Discuțiile din lagăr despre evadare

Concomitent cu acțiunile întreprinse în exterior pentru organizarea evadării, în lagăr au avut loc discuții în acest sens, fiind sugerate și analizate mai multe planuri. O relatare asupra acestor discuții aparține lui Ion Popescu-Puțuri. Acesta menționează că „pe la sfârșitul lui mai, începutul lui iunie”, Gheorghiu-Dej l-a consultat asupra „posibilităților de evadare”. Cu această ocazie, i-a „expus schița unui plan, cu direcția spre Turnu Severin”. Popescu-Puțuri a fost de acord cu ideea evadării, dar a avut obiecții referitoare la direcția în care urmau să se îndrepte fugarii: „obiectez însă alegerea Mehedințiului și Turnului Sverin, cunoscând pozițiile nefavorabile în această parte. Susțin retragerea noastră spre Vâlcea, unde aveam condiții optime geografice și oameni devotați: muncitori, țărani, învățători, preoți”. Această alegere se baza pe faptul că Popescu-Puțuri îi cunoștea pe cei mai mulți dintre membrii de partid din zonă. Majoritatea fuseseră recrutați chiar de el în perioada în care activase, din însărcinarea partidului, în Vâlcea. Popescu-Puțuri își încheie

relatarea cu mențiunea că a „avut impresia, în urma acestei discuții, că tov. Dej” a fost „de acord cu propunea făcută, să se aleagă Vâlcea ca loc al evadării”.

Imediat după această convorbire pe care a avut-o cu Gheorghiu-Dej, Popescu-Puțuri a aflat de la Vanea Didenco că în lagăr s-a constituit „un comitet militar însărcinat cu pregătirea evadărilor, din trei tovarăși: Tov. Kivu Stoica, Ion Didenco și subsemnatul [Popescu-Puțuri]”. Acest comitet se afla sub conducerea directă a lui Gheorghiu-Dej și „hotărârile [acestuia] sunt obligatorii executându-se militărește”⁷⁵. A fost desemnată și o persoană care trebuia să asigure paza în timpul evadării, s-a stabilit locul unde avea să se petreacă, precum și faptul că, după evadare, deținuții vor trebui să se comporte ca și cum Gheorghiu-Dej s-ar afla încă în lagăr. Intenția comuniștilor era ca administrația lagărului să afle cât mai târziu despre fuga lui Gheorghiu-Dej și a lui Vanea Didenco (Ion Vidrașcu), astfel încât aceștia să aibă timpul necesar de a se pune la adăpost sau de a se îndepărta cât mai mult.

Datele evadării

Documentele referitoare la acest episod relevă mai multe date cu privire la momentul evadării lui Gheorghiu-Dej; le vom prezenta și analiza în cele ce urmează. Astfel, participanții au avansat următoarele date precise: 9-10 august, 12 august, 13 august, 14 august și 16 august. Paul Sfetcu mărturisea că Gheorghiu-Dej i-ar fi relatat unele detalii care par să explice de ce sunt vehiculate mai multe date: „încă înainte cu câteva săptămâni de ziua evadării, am simulat eu și cu Vidrașcu că suntem bolnavi. De aceea, nici n-am mai ieșit din baraca în care dormeam. De altfel, despre evadarea noastră s-a aflat după eșuarea evadării ulterioare a unui grup de comuniști

în frunte cu Apostol și Drăghici”⁷⁶. Mărturisirile participanților la evadare, înregistrate în 1963 sau chiar anterior, sugerează că cei doi ar fi avut un comportament menit să creeze impresia că Gheorghiu-Dej se afla încă în lagăr. El era strigat în curtea câmpului concentraționar, prizonierii simulau că merg în baraca lui pentru a-l consulta în diferite privințe. Scopul acestor manevre viza atât inducerea în eroare a conducerii lagărului, cât și crearea impresiei și chiar a convingerii, în rândul celorlalți deținuți, că Dej se afla încă acolo. Desigur, ne putem întreba în ce măsură aceste încercări vor fi avut succes. E greu de crezut că autoritățile statului antonescian ar fi putut fi amăgite atât de ușor, mai ales în condițiile în care aveau informații că se intenționează organizarea unei evadări. În aceste condiții, nu este exclus ca ofițerul de informații al lagărului și ceilalți angajați ai administrației să-l fi ținut chiar sub strictă supraveghere pe Gheorghiu-Dej. Desigur, există și posibilitatea ca ei să fi fost deja „cumpărați” de către deținuții comuniști, refuzând astfel să mai ducă la îndeplinire ordinele primite de la inspectoratele de poliție care solicitau supravegherea continuă a lui Gheorghiu-Dej.

Prima dată (9-10 august) a fost avansată de cei mai mulți dintre membrii celulei organizate de Roșianu la Târgu-Jiu, și chiar de Roșianu însuși. De asemenea, ea apare și într-un document despre evadarea lui Gheorghiu-Dej, redactat cel mai probabil de Institutul de Istorie a Partidului. Însă același Roșianu a relatat în autobiografiile lui redactate în 1949, deci după numai cinci ani de la evenimente, o altă dată: 16 august. Memoria proaspătă a acestuia și intervalul de timp scurs de la evadare sunt argumente solide pentru a crede că aceasta este ziua exactă când a avut loc evadarea. Mai mult, menționarea evadării lui Gheorghiu-Dej apare pentru prima oară în mai multe documente emise în 17 și 18 august. Acestea sunt informări ale locotenentului Bogdan Titus⁷⁷, șeful grupei a

II-a, și ale ofițerul de serviciu, Grigore Trepăduș, din 17 august⁷⁸, adresate administrației lagărului de la Târgu-Jiu, și telegrame ale comandantului adresate Direcției Generale a Poliției și Inspectoratului General al Jandarmeriei. În acestea din urmă sunt menționați 12 deținuți, printre care și cei care evadaseră de la Cărbunești⁷⁹. Trebuie să precizăm că evadarea grupului de la Cărbunești ar fi avut loc, conform informațiilor din diferite documente, în noaptea de 16 spre 17 august.

Cei care au propus celelalte date au fost Ion Popescu-Puțuri (12 august), Ion Gheorghe Maurer (13 august) și Gheorghe Apostol (14 august). Trecând peste o chestiune care probabil nu va fi elucidată niciodată pe deplin, putem concluziona că evadarea a avut loc, cu siguranță, în intervalul 9-17 august 1944.

Poziția autorităților față de evadare

Încă de la începutul anului 1944, Inspectoratul General al Jandarmeriei și Direcțiunea Poliției de Siguranță au transmis o adresă Legiunii de Jandarmi Gorj. În aceasta se preciza că se urmărește organizarea evadării lui Gheorghiu-Dej. Două lucruri sunt surprinzătoare. Primul este că autoritățile erau extrem de bine informate asupra modului în care urma să se producă evadarea, prezentând în detaliu, în Ordinul nr. 51600 din 28.I.1944, măsurile luate în acest sens și mijloacele:

I.G. al Jandarmeriei, este informat că Comitetul Central al Partidului Comunist din România, a luat hotărârea să organizeze evadarea fruntașilor comuniști Chivu Stoica și Gheorghiu Dej, internați în lagărul de la Tg. Jiu. În acest scop, au fost trimise la Tg. Jiu elemente de încredere ale Partidului, care au studiat posibilitățile de evadare și au depus un raport în această chestiune, cu concluzia că evadarea poate reuși. Delegații P. Comunist, au arătat în raportul lor, că evadarea este ușoară prin faptul că cei 2 fruntași comuniști, se află în spitalul din T. Jiu, sub

pază insuficientă. Pentru evadare este pregătit un șofeur membru de partid, care are misiunea de transporta pe evadați. De asemenea în vederea reușitei evadării, s’au pregătit case conspirative pentru adăpostirea lor și li s’au întocmit acte de identitate false. Față de cele de mai sus, luați măsuri de supravegherea celor 2 comuniști și raportați IGJ măsurile luate⁸⁰.

Al doilea lucru surprinzător este că, deși autoritățile lagărului au fost informate despre posibila evadare, nu au luat nici o măsură pentru a o preveni. Cel puțin aceasta pare a fi situația. Pe documentul transmis administrației lagărului apare următoarea adnotare a locotenent-colonelului Enășel: „1. Șeful grupei respective la mine pentru a lua măsuri și 2. Comunicare legiunii Jand”. Reiese din același document că și șeful grupei în care erau internați Gheorghe Gheorghiu-Dej și Chivu Stoica, locotenentul Bogdan Titus, a luat la cunoștință despre aceste intenții/planuri, angajându-se că „vor fi supravegheați atât ziua cât și noaptea”⁸¹. Nu putem întreba deci de ce au rămas impasibile autoritățile în fața unei previzibile evadări. Este posibil ca inacțiunea administrației lagărului să fi fost determinată de momentul în care a avut loc evadarea, ultima săptămână înainte de 23 august 1944, când direcția războiului și o posibilă schimbare a forțelor guvernamentale erau evidente și conștientizate inclusiv de conducerea lagărului de internații politici. Dacă admitem o astfel de ipoteză, se poate afirma că autoritățile au permis evadarea, nu prin participare directă, ci prin inacțiune. Poate situația ar fost alta dacă evadarea s-ar fi produs la începutul anului 1944.

De la Târgu-Jiu la București *via* Râmnicu Vâlcea

Vom încerca să prezentăm mai jos într-o manieră cât mai coerentă evenimentele petrecute în ziua evadării și în perioada imediat următoare.

Intenționăm să recompunem acest puzzle pe baza informațiilor ce se regăsesc în memoriile participanților. Vom folosi aici relatările lui Dugăeșescu Mihail, șoferul mașinii care i-a transportat pe Maurer și Roșianu de la Craiova la Târgu-Jiu, Ion Pripășu, subofițerul care i-a preluat pe Gheorghiu-Dej și Ion Didenco din cimitir și i-a transferat într-un loc sigur, cele ale membrilor celulelor comuniste înființate de Roșianu în Vâlcea și Târgu-Jiu, mărturia lui Petrișor Iliescu, proprietarul autoturismului cu care Gheorghiu-Dej a ajuns la București, după 23 august 1944, precum și cele ale lui Gheorghe Apostol, Ion Gheorghe Maurer și Mihail Roșianu. Pentru cursivitatea firului narativ am preferat să redăm în subsolul textului pasajele cele mai relevante din declarațiile participanților cu privire la traseul evadaților, după evadarea din lagărul din Târgu-Jiu și până la sosirea lor în București.

În ziua și la ora convenită, Maurer și Roșianu au plecat din Craiova spre Târgu-Jiu cu mașina condusă de Mihail Dugăeșescu. La scurt timp după aceea, în jurul orei 17.00, au apărut primele dificultăți: o pană a autoturismului l-a făcut pe șofer să se întoarcă în oraș pentru a aduce noi cauciucuri cu care să le înlocuiască pe cele deteriorate.

Există două versiuni asupra „cauzelor” care au dus la acest incident. Știm că Maurer a primit un autoturism și o sumă de bani necesar desfășurării în bune condiții a acțiunii, dar acesta susține că parcare a unei asemenea mașini oriunde în Craiova ar fi atras atenția autorităților. În consecință, a trimis automobilul în București. De asemenea, cumpărarea unei mașini era „imposibilă”, iar închirierea „exclusă”. Achiziționarea unui autoturism „ar fi bătut imediat la ochi, dată fiind necesitatea de a face o serie de acte oficiale în legătură cu tranzacția”. Închirierea ei era, de asemenea „exclus[ă] fiindcă aceasta ar fi însemnat introducerea – cel puțin în parte – a proprietarului în cunoașterea unui secret ce nu i se putea

încredința nici în întregime și nici în parte fără a compromite grav șansele de reușită a planului și aceasta cu atât mai mult cu cât nu exista nici un proprietar de mașină care să fie cât de cât apropiat de noi”. Maurer mai preciza că exista și un risc crescut ca autoritățile să îi „găsească mai ușor”, după „descoperirea evadării”. Atunci, ne spune Maurer⁸², s-a „recurs la soluția de a reconstrui o mașină”, un „Citroen vechi, cu multe piese lipsă” al șoferului Mihail Dugășescu⁸³.

Gheorghe Apostol prezintă o versiune diferită de cea a lui Maurer, atribuindu-i acestuia întreaga responsabilitate pentru problemele întâmpinate pe traseu și implicit pentru întârzierea cu care a ajuns la Gheorghiu-Dej: „din păcate, Maurer a cheltuit toți banii dați pentru mașină și nu a mai cumpărat un autoturism în stare bună de funcționare, dar a închiriat de la un șofer, simpatizant al partidului, o mașină veche”. Ca atare, subliniază acesta, „în drum spre Tg. Jiu a avut câteva pene de cauciuc și tehnice, pierzând ore în șir cu aceste defecțiuni”⁸⁴. Ca o consecință a acestora, lui Maurer și Roșianu le-a fost imposibil să ajungă la ora și în locul stabilite cu Gheorghiu-Dej, pentru a-l prelua pe acesta și pe companionul lui.

La Târgu-Jiu însă evenimentele se desfășurau în conformitate cu planul stabilit. După evadare, Dej⁸⁵ și Vania Didenco au fost preluați de Ion Pripasu⁸⁶, subofițer de poliție⁸⁷ și apropiat al lui Roșianu, care, observând că cei din Craiova întârzie să-și facă apariția, i-a transportat la depozitul de muniție pe care îl păzea. Aici au fost găsiți mai târziu de Maurer⁸⁸, de unde au plecat cu aceeași mașină condusă de Dugășescu⁸⁹. Prima oprire a avut loc într-o casă conspirativă din comuna Miloștea, jud. Vâlcea, care aparținea mecanicului Constantin Tundrea. De la Miloștea, grupul evadaților a fost condus de învățătorul

Ioniță Bărbulescu⁹⁰ până în cimitirul comunei Vaideeni, de unde grupul a fost preluat de Ion Simionescu⁹¹. Acesta i-a condus pe „fugari” în casa învățătorilor Dumitru și Maria Ionescu din Râmești⁹², unde au ajuns fără incidente⁹³.

La Râmești⁹⁴, evadații au stat un timp îndelungat⁹⁵. De aici aveau să plece la București, în dimineața zilei de 24 august 1944, cu un autoturism condus de Petrișor Iliescu din comuna Bărbătești, județul Vâlcea. Gheorghe Maurer stătea în dreapta șoferului, iar Gheorghiu-Dej și Ion Vidrașcu pe locurile din spate, împreună cu P. Gutt, băiatul care îl „însoțea totdeauna la drum” pe Petrișor Iliescu. Pe drum, aceștia s-au oprit și în casa preotului Ioan Marina unde, conform informațiilor disponibile, viitorul secretar general al Partidului Comunist „s-a întreținut cu câțiva muncitori din Rm. Vâlcea, țărani și învățători din împrejurimi”⁹⁶. Din casa lui Ioan Marina, viitorul patriarh al BOR, Gheorghiu-Dej a plecat direct spre București, în cursa cea mai importantă a existenței sale, cea către preluarea puterii.

1. Mă refer la cei incluși în „Lista tovarășilor care și-au adus contribuția la îndeplinirea planului de evadare elaborat de nucleul conducător în frunte cu tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej”.
2. Este vorba despre stenogramele întâlnirilor dintre Emil Bodnăraș și Constantin Pârvulescu din 30 și 31 octombrie 1952, editate parțial de istoricii Dan Cătănuș și Ioan Chiper în volumul: *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în PCR. De la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu* (Editura Vremea, București, 1999), respectiv cea din 18 ianuarie 1960 dintre același Bodnăraș cu Walter Roman, generalul Gheorghe Zaharia și Ada Gregorian. În cadrul lor s-a discutat și despre evadarea lui Gheorghiu-Dej din lagărul de la Târgu-Jiu. Varianta integrală a stenogramei discuției dintre Emil Bodnăraș și Constantin Pârvulescu se găsește în ANIC, Fond *CC al PCR – Cancelarie*, dosar 97/1952, iar cea a convorbirilor din 1960 în ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 675.
3. Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000, p. 189.

4. Tzvetan Todorov, *Abuzurile memoriei*, traducere de Doina Lică, Editura Amarcord, Timișoara, 1999, p. 14.
5. Paul Ricœur, *Memoria, istoria și uitarea*, traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik, Editura Amarcord, Timișoara, 2001, p. 38.
6. „1952 octombrie 30. Stenograma convorbirii dintre C. Pârvulescu și E. Bodnăraș privind pregătirea și punerea în aplicare a planului de înlăturare a lui Ș. Foriș din conducerea PCR (fragmente)”, în continuare, „Stenograma convorbirii dintre C. Pârvulescu și E. Bodnăraș...”, în Dan Cătănuș, Ioan Chiper (eds.), *Cazul Ștefan Foriș...*, ed. cit., pp. 137-138.
7. *Ibidem*, p. 137.
8. Acest lucru reiese din întrebarea lui Constantin Pârvulescu și răspunsul lui Emil Bodnăraș: „Tov. Pârvulescu: Ei te-au informat că și ei au încercat să intervină cu bani. Tov. Bodnăraș: Da, că și ei au făcut demersuri” (*ibidem*, p. 138).
9. ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 655, f. 2.
10. Întrevederea a avut loc în spitalul de la Târgu-Jiu, unde Chivu Stoica a fost internat în perioada 7 septembrie – 8 octombrie 1943, după ce Gheorghiu-Dej fusese externat la 2 septembrie (ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 661, f. 2).
11. Documentele păstrate indică, de asemenea, că Gheorghiu-Dej se afla internat la acea dată în spitalul de la Târgu-Jiu. A doua internare, după cum se arată într-un document al Poliției orașului Târgu-Jiu, a fost în perioada 25 septembrie – 24 octombrie 1943 (*ibidem*).
12. *Ibidem*, ff. 2-3.
13. „Stenograma convorbirii dintre C. Pârvulescu și E. Bodnăraș...”, în loc. cit., p. 143.
14. În scrisoarea din ianuarie 1944 către Teohari Georgescu, Emil Bodnăraș menționează și aceste acuzații. Redau aici pasajul relevant: „Acum trei luni, când în activitatea mea am tot insistat, el a și pregătit repede un document trecut prin filiera majorității de patru (aceiași patru) în care F și M sunt calificați ca autori morali ai poziției «fracționiste» a celor 3 sanatorii care au respins legătura cu ei. A ezitat totuși până astăzi să dea curs acestui document de compromiterea voastră, dar sunt convins că la cea mai mică nedibăcie a mea ar face-o (dacă nu a făcut-o cumva fără știrea lui Mihai [Iosif Rangheț – n.n.] și a mea” (ANIC, Fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 14/1944, f. 16).
15. ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 655, f. 3.
16. ANIC, Fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 14/1944, f. 14.
17. Prezentăm aici scrisoarea adresată de Gheorghe Gheorghiu-Dej comandantului lagărului de internați politici de la Târgu-Jiu: „Domnule Comandant, Subsemnatul, Gheorghiu Gheorghe, internat în Lagărul ce cu onoare îl conduceți, Vă rog bine-voiți a aproba și dispune înaintarea alăturatei cereri către Dl Ministru de Interne, rugându-Vă respectuos totodată să bine-voiți a-i pune un aviz favorabil. Primiți, Domnule Comandant, asigurarea deosebitului meu respect: Gheorghiu Gh. [semnătură olografă], Tg. Jiu. 8 ianuarie 1944” (ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 659, f. 2).

- [18.](#) ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 659, ff. 3-4.
- [19.](#) Pavel Câmpeanu, *Ceașescu, anii numărătorii inverse*, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 98.
- [20.](#) Afirmția din text referitoare la o posibilă acuzație de fracționism și de acte provocatoare, poate fi susținută de următorul pasaj din declarația lui Ion Popescu-Puțuri: „Noi am [fi] putut să evadăm de pe Valea Jiului în grupe mari; puteam [puteam] pleca cu armele ostașilor și chiar cu unii dintre ei. Am organizat în așa fel munca încât să putem evada câți vrem. Am cerut dezlegare de afară și ni s-a răspuns să nu evadăm, că orice încercare de evadare din partea noastră va fi considerată o provocare. Privește și dumneata [Gheorghiu-Dej] câți stăm aici imobilizați. De ce stăm aici?”. Vezi Ion Popescu-Puțuri, „Unele precizări cu privire la organizarea evadărilor din lagărul de la Tg. Jiu din august 1944, 16 aprilie 1963”, ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. I, f. 79.
- [21.](#) Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, p. 98.
- [22.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 14/1944, f. 15.
- [23.](#) ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 675, ff. 32-33.
- [24.](#) „Stenograma convorbirii dintre C. Pârvulescu și E. Bodnăraș...”, în loc. cit., p. 139.
- [25.](#) ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 661, f. 2.
- [26.](#) *Ibidem*, dosar 675, f. 34.
- [27.](#) În adresă se arată că „din informațiunile deținute de noi rezultă că în timpul cât a fost în spital Gheorghiu Gheorghe a fost vizitat de mecanicul Dogaru Voicu dela fabrica CAM” și că „dela această informațiune, noi am început investigațiuni și supravegheri printre mecanicii dela CAM, stabilind până în prezent un contact permanent și zilnic între mecanicii: Dogaru Voicu, Knabe Gheorghe, Munteanu C-tin, Lenu Petre și soția lui Dograu Voicu, Soia, care, de asemenea, este suspectată de soția pentru activitate comunistă” (ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 661, f. 2).
- [28.](#) „Stenograma convorbirii dintre C. Pârvulescu și E. Bodnăraș...”, în loc. cit., pp. 142-143.
- [29.](#) ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 675, f. 35.
- [30.](#) *Ibidem*, dosar 669, f. 2.
- [31.](#) *Ibidem*, f. 5.
- [32.](#) *Ibidem*.
- [33.](#) În documentul original, inițialele adresanților sunt ilizibile. Istoricii Dan Cătănuș și Ioan Chiper au stabilit că este vorba despre Gheorghiu-Dej și Teohari Georgescu, cărora le-a fost transmisă scrisoarea din 16 aprilie 1944. Documentul a fost editat în volumul Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *op. cit.*, pp. 44-47.
- [34.](#) ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 668, f. 2.
- [35.](#) Sub numele conspirativ „Vladimir”, acesta este autorul unui raport despre evadarea din 2 iulie 1944 și care este prezentat în dosare în două variante: una criptată, cealaltă decriptată. În acest raport, evadarea este redată prin „vopsea”, prin „rude” sunt desemnați „activiști de partid” care puteau evada cu „F” (Gheorghiu-Dej), „starea copiilor tăi” se referea „la măsura în care

era asigurată conspirativitatea” comuniștilor, iar „copiii lui Tanti Varvara” erau un eufemism pentru agenții Siguranței. Un alt termen folosit în acest raport pentru evadare este „ceremonie”. Sintagma „3-4 rude dintre cele bogate” se referă la activiștii de răspundere ai partidului care urmau să evadeze. Întâmpinarea lui Gheorghiu-Dej, după evadarea din lagăr, este redată prin expresia „luarea miresei”, iar prin „cavaleri de onoare de frunte sunt dansatori vechi” se înțelegea „cadre cu experiență îndelungată în lupta ilegală a partidului”. Documentul decriptat se găsește în ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. II, ff. 32-38.

- [36.](#) Gheorghe Apostol, *Eu și Gheorghiu-Dej*, ediție de casă, Regie proprie, f.a., p. 60.
- [37.](#) Acest lucru reiese dintr-o a două variantă revizuită a acestei liste și datată 9 septembrie 1964. Spre deosebire de prima versiune a listei, în cea de-a doua sunt consemnate numele a 50 de participanți la evadare. Spre deosebire de cei 46, în dreptul ultimilor patru, adăugați ulterior, nu se menționează însă în ce a constat contribuția acestora.
- [38.](#) Petrescu N. Gheorghe, „Notă, 15 aprilie 1963”, în ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. I, f. 85.
- [39.](#) Acesta menționează că planul i-a fost propus de Gheorghiu-Dej, la începutul lui iunie 1944. Ion Popescu-Puțuri, „Unele precizări cu privire la organizarea evadărilor...”, în ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. I, f. 79.
- [40.](#) *Ibidem*, f. 81.
- [41.](#) Elis Pleșa-Neagoe, „«Camarila» lui Gheorghe-Gheorghiu-Dej”, p. 153, articol disponibil online la adresa http://www.istorie.uab.ro/publicatii/colectia_aush/annales_10/studii/9%20elis_plesa.pdf.
- [42.](#) Lavinia Beta, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu. Convorbiri*, Editura Evenimentul Românesc, București, 1997, p. 73.
- [43.](#) Ion Popescu-Puțuri, „Unele precizări cu privire la organizarea evadărilor...”, f. 79, în loc. cit.; Krug Samoilă, „[Mărturie din 9 aprilie 1964]”, în ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. I, ff. 234-235. O versiune diferită asupra rolului lui Nicolae Ceaușescu aparține Lavinei Betea și echipei de cercetători care au publicat în cursul acestui an un volum despre Nicolae Ceaușescu. Conform autoarei menționate, la Ceaușescu „se gândise, primul să-i organizeze evadarea [...]”. O astfel de variantă pare însă puțin probabilă. Vezi Lavinia Betea (coord.), Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu, *Viața lui Ceaușescu. Ucenicul partidului*, Editura Adevărul, București, 2012, pp. 263-264.
- [44.](#) A doua versiune a listei se găsește în ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosarul 674, vol. II, ff. 3-13.
- [45.](#) „Lista tovarășilor care și-au dat contribuția la îndeplinirea planului de evadare elaborat de nucleul conducător în frunte cu tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej”, ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. I, f. 25.
- [46.](#) În rubrică se mai menționează că „din conversațiile pe care tov. Dej le-a avut atunci cu ea se vede grija deosebită a conducătorului partidului nostru față de educația comunistă, practică, a

tineretului”. Vezi „Lista tovarășilor care și-au dat contribuția la îndeplinirea planului de evadare...”, ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. I, f. 28.

47. *Ibidem*, f. 28.

48. Șoferul mașinii care l-a transportat pe Maurer de la Craiova spre Târgu-Jiu în noaptea evadării.

49. Asupra datei evadării există mai multe variante. Vom discuta aceste variante într-un subcapitol separat.

50. „Lista tovarășilor care și-au dat contribuția la îndeplinirea planului de evadare...”, ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. I, f. 30.

51. Documentul a reținut următoarea contribuție a lui Gheorghe Marcea „proprietarul restaurantului <<Țapu>> din Horezu care era un loc sigur de întâlnire a celor antrenați în acțiunea de evadare”, *Ibidem*. Despre gestul lui Petrișor Iliescu vezi *infra*.

52. Lavinia Betea (coord.), *op. cit.*, p. 29.

53. ANIC, Colecția *Dosare de partid ale membrilor de partid cu stagiul de partid din ilegalitate care au încetat din viață* (Fond 53), dosar R/89 (Mihail Roșianu), *passim*.

54. Relatare a lui Gheorghiu-Dej, consemnată de Paul Sfetcu în memoriile sale. Autorul precizează că mărturia lui Dej s-ar fi încheiat cu un discurs moralizator al acestuia, adresat lui Sfetcu, pentru a-i semnala „greșeala” de a-i cere lui Petrișor Iliescu „să certifice ceea ce primise. Îngrozit, omul a răspuns că așa ceva nu se face și mai bine renunță la ajutor deoarece nici el când și-a pus automobilul și șoferul la dispoziția lui Gheorghiu-Dej nu a făcut-o pe bază de înscris”. Discursul atribuit lui Gheorghiu-Dej este următorul: „Ai săvârșit o gravă impolitețe, m-a certat Gheorghiu-Dej când l-am informat deși procedura era conform uzanțelor. Petrișor Iliescu a considerat că dovada scrisă poate fi apreciată ca plată pentru serviciile ce mi le-a făcut. Omul merită respect și recunoștință pentru curajul său din acel moment când trupele naziste staționau pe teritoriul României chiar dacă nu s-a apropiat de regimul nostru politic” (Paul Sfetcu, *op. cit.*, pp. 190-191).

55. Petrișor Iliescu, „[Relatare] în legătură cu evadarea fruntașilor PCR din lagărul de la Tîrgu Jiu, 19 aprilie 1963”, ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. I, f. 209.

56. Acest lucru reiese din mărturia lui P. Iliescu, pe care o redăm mai jos: „Amintesc în treacăt locul de întâlnire de la Horezu – acel centru important cât și sprijinul material de la Gheorghe Marcea, de care n-a mai pomenit nimeni nici măcar Nache Simionescu care era dator să facă acest lucru – dar de care nu mă mir, – pentru că știu prin ce a trecut mama lui, care s-a îmbolnăvit după aceia. Văd că toți menționează, – astăzi – întâlnirile din Horezu la «Țapu», pentru că aceasta era firma, dar nu firma aducea sprijinul, – care atunci prindea bine, – Gheorghe Marcea al cărui nume nu se mai pomenește astăzi, pentru că a fost proprietar de restaurant. Marcea a venit de copil mic dezbrăcat și desculț pentru că nu s-a putut face profesor, – ca noi [–] și s-a băgat slugă, băiat de prăvălie la «Țapu», unde ani de zile a spălat vasele și dușumeaua, mâncând pe unde putea și – poate mai multă bătaie decât mâncare, iar patronul văzînd că este harnic și cinstit și neavînd moștenitori, la lăsat pe el să conducă

restaurantul. Trebuie reținut însă, că în împrejurări ca acelea acest om modest și sărac până dincolo de jumătatea vieții lui, n-a uitat de unde a plecat, – iar astăzi ca recunoștință, este frecat și învârtit cerându-se fel de fel de referințe despre el, tocmai de la cei care dacă ar fi fost puși în situația lui de atunci, ar fi fost primii care denunțau, ceea ce Marcea a înțeles să respecte și să ajute” (*ibidem*, ff. 208-209).

- [57.](#) „Nache Simionescu deși este avocat are puține cunoștințe despre partidul nostru, a comentat Gheorghiu-Dej gestul acestuia. Nu pentru că și-a pus pe masă carnetul de partid l-am ajutat, ci pentru că a avut curajul să mă ajute într-un moment în care el risca mult. Este bine că am reușit să-i facem o bucurie de care vor beneficia încă 19 tineri ce se vor trezi studenți fără să știe cui datorează admiterea la facultate” (Paul Sfetcu, *op. cit.*, pp. 191-192).
- [58.](#) Referitor la această întâlnire și la modul în care a reluat contactele cu partidul, Mihail Roșianu precizează în autobiografie următoarele: „În ianuarie 1944, am fost demobilizat. Venind în țară, nu m’am dus acasă, deși lipsisem de un an ci am luat imediat legătura cu Comitetul Central prin Tov. Agiu. Am fost pus în curent cu situația de aici și mi-am reluat munca de Resp. al Regionalei Oltenia, având în Birou pe tovii: Nicolae Celac, Gheorghe Jianu și Ion Bică. În aprilie 1944, am fost chemat de tov. Rangheț care mi-a comunicat schimbările intervenite în conducerea partidului. De aci înainte legăturile mele au fost – tov. Rangheț și tov. Emil Bodnăraș. Pe lângă sarcina de Secretar al Regionalei, tov. Bodnăraș, mi-a dat și sarcina de comandant militar având misiunea de a organiza echipe de sabotaj și detașamente de partizani în Oltenia”, în „Autobiografie”, ANIC, Fond 53, dosar R/89 (Mihail Roșianu), f. 25.
- [59.](#) Există mai multe versiuni asupra lunii în care a fost informat Roșianu despre organizarea evadării. Constantin Cheață, membru al celei comuniste din Târgu-Jiu, consideră că Roșianu a fost informat în mai 1944, nu în iunie. Luna iunie, ca dată la care a fost informat despre organizarea evadării, este indicată de Roșianu într-o autobiografie din iunie 1949.
- [60.](#) „Informații primite de [la] tov. C. Agiu, în ziua de 5 iunie 1952 în legătură cu actul dela 23 august 1944 și evenimentele premergătoare”, ANIC, Colecția 60 – *Amintiri, memorii și însemnări ale unor personalități despre situația economico-socială și politică din România* (în continuare Colecția 60), dosar 36, f. 7.
- [61.](#) Mihail Roșianu, „Evadarea din lagăr a tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej și a altor conducători ai Partidului Comunist Român. Oamenii care au participat și faptele așa cum s-au petrecut ele, martie 1963”, ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. I, f. 93.
- [62.](#) *Ibidem*.
- [63.](#) *Ibidem*.
- [64.](#) *Ibidem*.
- [65.](#) Conform lui Ion Gheorghe Maurer, discuția cu Gheorghiu-Dej, anterior eliberării sale, a avut loc la atelierul de pietrărie, cei doi fiind în grupe diferite. Maurer arată în relatarea sa ulterioară că exista posibilitatea ca el să fie eliberat, deoarece „era vorba ca în curând să vină în lagăr o comisie de triere, împreună cu Tov. Gheorghiu am stabilit ce trebuie să fac eu dacă eu sunt

eliberat. Astfel s'a stabilit ca eu să iau contact cu Tov. Emil Bodnăraș care cunoaște problema și cu care să mă sfătuiesc și să muncesc pentru rezolvarea ei așa cum se va stabili și cum va fi indicat de împrejurări. Am analizat împreună ce am de făcut dacă mi se va cere să mă ilegalizez și am ajuns la concluzia că nu trebuie să ilegalizez ci să fac tot ce se poate pentru a rămâne independent de Foriș socotind că dacă mă ilegalizez și aceste bănuieli față de mine, mă pot face repede să cad". Tot în cadrul acestei întâlniri s-a convenit și ce urma să facă Maurer, dacă acesta era „mobilizat și trimis pe front”. El subliniază că a primit instrucțiuni, „dacă nu am încotro, este mai bine să plec pe front decât să mă ilegalizez, pe front urmând să fac ceiace are de făcut un comunist, în plus să caut să trec liniile sovietice și să ajung la Moscova unde să iau contact cu tovarășii din țară stabiliți acolo și să-i informez despre ceiace închisorile au reușit să stabilească în legătură cu activitatea lui Foriș”. Maurer a fost eliberat la sfârșitul verii anului 1943, iar după aceea a încercat să-l găsească pe Bodnăraș, dar nu a reușit. La câteva zile a fost mobilizat și trimis în Crimeea „la o companie de pază a unui depozit de subsistență din Simferopol” (ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 673, f. 12).

[66.](#) *Ibidem*, ff. 12-14.

[67.](#) *Ibidem*, ff. 13-14.

[68.](#) *Ibidem*, f. 14.

[69.](#) *Ibidem*, f. 15.

[70.](#) Mihail Roșianu, „Evadarea din lagăr a tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej...”, ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. I, f. 94.

[71.](#) *Ibidem*, ff. 94-96.

[72.](#) ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 673, f. 15.

[73.](#) Gheorghe Apostol, *op. cit.*, p. 57.

[74.](#) Mihail Roșianu, „Evadarea din lagăr a tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej...”, ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. I, f. 96.

[75.](#) Ion Popescu-Puțuri, „Unele precizări cu privire la organizarea evadărilor...”, ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. I, f. 79. În document, mai sunt relatate și unele măsuri întreprinse în vederea evadării: împărțirea pe grupe a comuniștilor ce urmau să evadeze, numirea unui responsabil pentru fiecare dintre acestea, realizarea de marșuri, „identificarea potecilor din jurul lagărului” și alcătuirea unor „mici schițe” (*ibidem*, ff. 79-80).

[76.](#) Paul Sfetcu, *op. cit.*, p. 189.

[77.](#) Locotenentul Bogdan Titus indică data: 17 august, ora 21:00 (ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 671, f. 8)

[78.](#) Locotenentul de jandarmi Grigore Trepăduș, alias „Spaima Văii Jiului”, apare menționat în mai toate mărturiile internaților politici din Lagărul de la Târgu-Jiu. Este cel care îi tortura pe deținuți, mai ales pe șantierele unde aceștia prestau diferite munci. El indică data de 17 august, orele 20:00-22:00 (*ibidem*, f. 18).

- [79.](#) Cei 12 deținuți erau Neagu Andrei, Vass Ladislau, Simion Ștefan, Drăghici Alexandru, Ivanovici Dumitru, Guțan Alexandru, Apostol Gheorghe, Ionescu Fl. Marian, Kovacs Iuliu Pius și Ivanier Haber Strul „evadați dela lucru din Tg. Cărbunești în noaptea de 16 spre 17 august 1944, ora 23”, Gheorghiu Gheorghe-Dej și Didenco Ion „evadați din lagăr în seara zilei de 17 august” (ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 671, f. 15). În adresa către Direcția Generală a Poliției se arată că „Toți aceștia sunt comuniști periculoși și [în] special Gheorghiu Gheorghe, Didenco Ion și Drăghici Alex.[andru] condamnați la 12 și 10 ani muncă silnică și 9 ani închisoare” (*ibidem*, f. 4).
- [80.](#) ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 662, f. 4.
- [81.](#) *Ibidem*, f. 4v.
- [82.](#) În interviurile acordate Lavinei Betea, Ion Gheorghe Maurer expune o variantă diferită de cea prezentată în text cu privire la repararea mașinii stricate, găsită „cu ajutorul omului la care stăteam”. El precizează că „a durat și reparația ei o bună bucată de timp. După care l-am rugat pe fostul ei proprietar să-i cumpere șase cauciucuri noi”. Prolelele apărute în timpul deplasării sunt atribuite acestuia, al cărui nume nu este menționat în interviu, care, „ca să mai câștige ceva, peste înțelegere, nu a cumpărat cauciucuri noi și, din cauza vechiturilor ce mi l-a pus, am pățit-o, din nou” (Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 64).
- [83.](#) ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 673, f. 17.
- [84.](#) Apostol își încheie relatarea „șlefuiind” caracterul lui Gheorghiu-Dej: „Se vede că Dej nu i-a purtat pică lui Maurer. Așa era el, foarte înțelegător cu cei care greșeau față de el. Nu era o fire răzbunătoare, ca, de pildă, Ceaușescu mai târziu...” (Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 61).
- [85.](#) Reproducem aici relatarea lui Gheorghiu-Dej despre acest episod: „În noaptea stabilită, armurierul Pripășu [...] ne-a scos din lagăr. Ne-a ascuns apoi în atelierul său unde am așteptat sosirea lui Maurer cu un automobil care urmă să ne preia și să ne transporte la București. Pentru că acesta nu a ajuns la ora stabilită, am devenit neîncrezători în reușita acțiunii noastre. Pripășu ieșea deseori afară să asculte dacă nu se aude zgomotul provocat de funcționarea unui motor de automobil”. Deoarece „Maurer venise cu un mijloc de transport nepotrivit și cum cel de-al doilea grup de evadați fusese prins de autorități, n-am putut să ne continuăm drumul spre București conform planului, astfel că în loc de Capitală am ajuns la Râmnești în casa unui învățător” (Paul Sfetcu, *op. cit.*, pp. 189-190). Astfel, justifică Gheorghiu-Dej absența lui din București la data de 23 august și implicit neparticiparea lui la această conspirație.
- [86.](#) Varianta lui Pripășu cu privire la același episod este următoarea: „Mașina conform planului trebuia să sosească la ora 21 însă datorită unor defecțiuni tehnice avute pe drum a venit cu o întârziere de mai multe ore. După așteptări zadarnice și îngrijorătoare atât pentru evadați cât și pentru mine, am luat hotărârea să-i conduc la un loc sigur având în vedere că apărea luna și ne descoperea locul unde eram ascunși [într-un boschet mai mare din parc]. [...] Fiind în această situație am luat hotărârea de a-i ascunde în depozitul de armament și muniții pe care îl aveam în pază care se găsea în strada Eroilor colț cu strada Griviței în apropierea prefecturii și

poliției. [...] Am ieșit din ascunzișul din parc și ne-am continuat drumul spre adăpostul stabilit. Datorită curajului tov. Gh. Ghe.-Dej însoțiți de subsemnatul care eram în uniformă de polițist am trecut și aceste obstacole foarte primejdioase ajungând la depozit unde i-am adăpostit, iar eu făceam paza așteptând mașina” (Ion Pripasu, „Informare”, ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. 1, f. 126).

87. Paul Sfetcu precizează că Ion Pripasu ar fi fost armurier (Paul Sfetcu, *op. cit.*, p. 89), iar un alt participant, șoferul Dugășescu, menționează că acesta era gardian la închisoarea din Târgu-Jiu (Mihail Dugășescu, „[Informare], 8 aprilie 1963”, în *loc. cit.*, ff. 138-139). Pripasu arată în declarația sa despre evadarea din Târgu-Jiu că în perioada războiului a fost subofițer în Direcția Generală de Poliție, Inspectoratul de Gardieni Publici – București, fiind transferat din cauza războiului la Târgu-Jiu. Sarcina sa era să păzească „2 vagoane cu cazarmament-armament și muniții ale Insp. Gard. Publici ce au fost depozitate într-o magazie situată în. Str. Eorilor colț cu str. Griviței” (Ion Pripasu, „Informare”, ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. 1, f. 124).

88. Maurer relatează astfel întâlnirea dintre el și evadați: „Lângă depozit am găsit pe tov. [Pripasu Ion – scris de mână cu creionul] care însfârșit ne-a comunicat că tov. Gheorghiu și Vania sunt înăuntru. – Am intrat în depozit. – Pe un maldăr de paturi Tov. Gheorghiu și Vania dormeau. – M’am apropiat de tov. Gheorghiu și scuturându-l binișor de umăr i-am spus: «Ghiță școală». Bine că te-am găsit! Tov. Gheorghiu s’a trezit brusc din somn și la început nu m’a recunoscut (eram îmbrăcat în uniformă militară și-mi lăsasem mustăți). Mi-am dat seama că nu mă recunoaște, că se crede descoperit și că vrea să mă lovească cu ceva în cap. I’am spus «Ghiță» nu mă recunoști, sunt eu Maurer. În sfârșit m’a recunoscut. Ne-am îmbrățișat. Am adus repede hainele militare din mașină. Tov. Gheorghiu și Vania s’au îmbrăcat și am plecat” (ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 673, f. 22). Același Maurer prezintă o variantă aproape identică și în interviurile acordate Lavinei Betea (*op. cit.*, p. 65).

89. Redăm aici și varianta lui Mihai Dugășescu cu privire la deplasarea de la Craiova la Târgu-Jiu. „În ziua de 9 august ora 7,30 am plecat din Craiova cu mașina «Citroen» împreună cu tov. Ion Gheorghe Maurer care era îmbrăcat sublocotenent și cu tov. Mihai Roșianu. După 18 km. de mers deși aveam cauciucuri noi, am avut până la 3 cauciucuri. Din cauza acestor defecțiuni a trebuit să mă înapoiez la Craiova luând cauciucurile vechi de la atelierul de vulcanizare al tov. Dumitrescu care mi-a [m-a] ajutat cu mașina lui să mă reîntorc la locul unde am lăsat mașina și de unde am plecat (după montarea cauciucurilor vechi) la Tg. Jiu. Din cauza timpului pierdut cu această defecțiune nu am ajuns la ora planificată. În Tg. Jiu i-am găsit la gardianul închisorii din Tg. Jiu, tov. Pripasu Ion pe tov. Gheorghe Gheorghiu-Dej și pe Didenco Ion (Vidrașcu Ion). Am îmbrăcat pe tov. Gheorghiu în haine de sergent major de aviație iar pe Didenco în aceeași uniformă cu gradul de sergent, apoi am plecat cu ei în direcția Râmnicului Vâlcea. În comuna Miloștea am lăsat pe tov. Gheorghiu, Maurer, Roșianu și Didenco la

mecanicul Țundrea. Eu m-am înapoiat la Craiova prin Bălcești” (Mihail Dugășescu, „[Informare], 8 aprilie 1963”, *ibidem*, ff. 138-139)

90. Ioniță Bărbulescu relatează că au plecat din casa mecanicului Țundrea seara, în jurul orei 21. Ei au fost însoțiți de acesta până la ieșirea din comună, iar după aceea au simulat că se îndreaptă spre „culmea dealului Ciocâltea, înspre nord, pentru a-i lăsa și lui impresia că ne adăpostim în munți”. După despărțirea de Țundrea, aceștia au urmat vechiul drum al „haiducilor” care trecea „pe lângă cazarma graniței din timpul ocupației austriece, ale cărei urme încă se mai văd și azi [1963], în partea de sus a satului Fomețești”. Apoi, evadații au „trecut destul de greu prin zăvoaiele din Valea Cernii și apa Recii – partea de nord a comunei Slătioara, unde era postul de jandarmi și care trebuia ocolit. După ce am traversat cele două râuri, cu văile și dealurile respective, am ieșit deasupra comunei Slătioara, în satul Coasta Corbului”. Pentru traversarea satului, cu scopul de a nu fi descoperiți, grupul evadaților s-a strecurat prin grădini, urmărind să ajungă în Valea Omului, „unde eram în deplină siguranță”. Apoi, „au mers pe fundul văii, pînă am ieșit din sat, iar după aceea, peste livezi, am continuat drumul spre Vaideeni, pentru a ajunge la puntea de peste râul Luncavăț, în partea de sus a comunei, întrucât era cu neputință de trecut apa prin vad, în urma ploii din cursul acelei zile. Ne-am îndreptat apoi spre locul stabilit pentru întâlnirea cu tov. Simionescu”. Din prudență, arată Ioniță Bărbulescu, i-a adăpostit „pe tov. Gheorghiu și ceilalți [...] într-o claie de fân din apropierea cimitirului, iar eu am mers în căutarea tov. Simionescu, în cimitir”. Cei doi s-au recunoscut prin parola convenită anterior „un tușit de două ori”, la care Simionescu a răspuns „Recea” (vezi și relatarea lui Simionescu, în loc. cit., f. 167). După întâlnire, cei doi au „schimbat câteva cuvinte asupra continuării drumului, căzând de acord să-i primească după cei îi voi trece eu peste șoseaua Vaideeni-Horezu” (Ioniță Bărbulescu, „20 martie 1963”, loc. cit., ff. 144-145). Ocolirea jandarmilor este redată într-o altă relatare a lui Ioniță Bărbulescu (loc. cit., f. 154). Se pare că Gheorghiu-Dej a apreciat contribuția lui Ioniță Bărbulescu la succesul evadării, deoarece, după 23 august, acesta a fost numit secretar al PCR Vâlcea până în 1946, iar ulterior deputat în „primul parlament democrat – perioada 1946-1948” (loc. cit., f. 159).

91. Simionescu descrie și îmbrăcămintea purtată de cei trei evadați: „tov. Gheorghiu-Dej – uniforma de sergent aviator, tov. Ion Gheorghe Maurer – uniformă de ofițer superior în aviație, iar tov. Ion Vidrașcu era îmbrăcat în soldat aviator”. Acestea fuseseră procurate de Manole Bodnăraș (Ion Simionescu, „Informare privind atribuția subsemnatului la acțiunea evadării PCR din lagărul de la Tg. Jiu, 1963”, ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. 1, f. 168).

92. Locuința familiei Ionescu a fost aleasă deoarece „prezenta o serie de condiții, mai mult decât potrivite” și care, în eventualitatea descoperirii evadaților de către autorități, permitea o „retragere sigură spre pădurea Măgurilor”, după cum arată Ion Simionescu. Astfel, aceasta era o „casă izolată, gospodăria era închisă de jur împrejur cu gard puternic și înalt și plasată într-o livadă de pomi și porumb înalt, rezemându-se cu spatele spre răsărit spre pădurea Măgurilor,

iar ceea ce era mai important [subliniază acesta] era faptul că avea W.C. interior, mai multe camere, câini de nădejde, condițiuni optime de găzduit, încât orice surpriză era exclusă și putea fi dejucată cu ușurință” (Ion Simionescu, „Informare privind atribuirea subsemnatului la acțiunea evadării PCR din lagărul de la Tg. Jiu, 1963”, ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. 1, f. 166).

- [93.](#) Mihail Roșianu, „Evadarea din lagăr a tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej..., martie 1963”, ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. I, ff. 102-103.
- [94.](#) Ruta urmată de evadați din cimitirul comunei Vaideeni până la locuința familiei Ionescu din Râmănești a fost următoarea: „cimitirul Vaideeni – râul Urșanilor – valea Ursului – valea Adâncă, trecerea printre satele Olari – Tănăsești, coborârea în matca râului Râmănești”. Ion Simionescu arată în relatarea sa că la „apa Râmănești, ocolind puntea ce traversa râul și care ducea direct în mijlocul satului, ne-am oprit, am făcut un scurt popas și pentru că cei trei tovarăși erau încălțați în bocanci și trecerea direct prin apă i-ar fi expus răcelii, fiind vorba de apă rece de munte, i-am luat pe rând pe fiecare în spate și i-am trecut apa pe celălalt mal, am desfăcut gardul din fața noastră, am intrat în livada tov. Maria Ionescu, am ajuns în șoseaua Râmănești și după o prealabilă verificare, am traversat-o, am intrat în curte și de acolo în casa acesteia”. (Ion Simionescu, „Informare privind atribuirea subsemnatului la acțiunea evadării PCR din lagărul de la Tg. Jiu, 1963”, ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. 1, f. 168).
- [95.](#) Potrivit lui Ion Gheorghe Maurer, în casa Mariei Ionescu au stat până în 23 august 1944, când au auzit la aparat „comunicarea evenimentelor”. A doua zi a venit la ei Mihail Roșianu. (ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 673, f. 26)
- [96.](#) Petrișor Iliescu, „[Relatare] în legătură cu evadarea fruntașilor PCR din lagărul de la Tîrgu Jiu, 19 aprilie 1963”, ANIC, Colecția *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, dosar 674, vol. I, ff. 204-210.

Partea a II-a

**UN PROFESIONIST AL DISPUTELOR PENTRU
PUTERE. RIVALII LUI GHEORGHIU-DEJ**

GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ ȘI ȘTEFAN FORIȘ

Dan Cătănuș

În ciuda organizării sale pe baza principiului „disciplinei unice de partid” și a imaginii de „partid-monolit”, Partidul Comunist Român¹ a avut de-a lungul existenței sale numeroase convulsii interne, în special în perioada ilegalității. Aflat sub permanenta presiune a Siguranței, nevoit să se conformeze fără discuție deciziilor schimbătoare ce veneau de la Moscova, partidul a avut și propriile slăbiciuni structurale: lipsa de coeziune a organizațiilor componente (înclicate de multe ori fie spre autonomism, fie spre subordonarea față de unele partide de peste graniță, precum cele din Ucraina, Ungaria sau Bulgaria), lipsa de omogenitate a cadrelor (atât sub raportul originii etnice și sociale, cât și al formației profesionale), dar și veleitățile personale ale multora dintre membrii de partid. Acest din urmă aspect, care ține de domeniul mai larg al psihologiei politice, a fost foarte puțin analizat în România. În cazul liderilor PCR, s-a urmărit mai mult acțiunea practică și motivarea politică a acesteia, neglijându-se, de regulă, rațiunile de natură psihologică, deși nu de puține ori ele au jucat un rol major în determinarea cursului evenimentelor.

Un astfel de caz este conflictul dintre Gheorghe Gheorghiu-Dej și Ștefan Foriș, care a constituit unul dintre cele mai misterioase și mai

tragice episoade din istoria PCR și ale cărui reverberații au continuat să se resimtă mai bine de două decenii de la asasinarea celui care a fost secretarul general al partidului în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Studiul de față își propune să reliefeze originile, evoluția și consecințele acestui conflict, în primul rând din perspectiva confruntării a două personalități și apoi din cea a motivațiilor politice. Documentele utilizate provin din Arhiva Serviciului Român de Informații (astăzi la CNSAS), Arhivele Naționale Istorice Centrale și Arhiva Istorică a Bibliotecii Academiei Române (preluată ulterior de ANIC). O bună parte din aceste documente au fost reproduse de noi în volumul *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în PCR, 1940-1968. Documente* (Editura Vremea, București, 1999), pe care l-am realizat împreună cu Ioan Chiper și Gheorghe Neacșu.

Mic portret psihologic

Dincolo de evenimentele ca atare, care ridică semne de întrebare, conflictul dintre Gheorghiu-Dej și Ștefan Foriș nu poate fi înțeles fără un scurt portret psihologic al celor doi opozanți. Gheorghiu-Dej a dominat istoria partidului și a regimului comunist din România mai bine de 20 de ani. Cu toate acestea, au fost foarte puține tentative de introspecțiune psihologică în cazul său. Printre cei care au încercat să schițeze un astfel de portret se numără Paul Sfetcu, fostul său șef de cabinet, și Pavel Câmpeanu, tovarăș de închisoare la Caransebeș cu Dej, în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Chiar dacă, pe alocuri, anumite tușe poartă amprenta unui subiectivism inevitabil, caracterizările făcute de cei doi sunt veridice și confirmate în mare măsură de documentele epocii.

„Gheorghiu-Dej a fost și a rămas un om sentimental, trăsătură dominantă a caracterului său, care i-a influențat uneori deciziile politice”, ne spune Paul Sfetcu în memoriile sale². Râdea deseori și era un „bun povestitor” de întâmplări trăite de-a lungul vremii, „pe care le relata cu expresii plastice și convingătoare”³. „În ansamblu, nu era vindicativ”, ne mai spune Sfetcu, dar, *„pe cei care considera însă că i-au pricinuit neazuri și nedreptăți [...] nu i-a uitat și iertat niciodată [subl. n.]”*⁴.

În ceea ce privește conduita politică, Sfetcu îl prezintă pe Dej ca un om curajos, dar precaut, care nu-și dezvăluia gândurile și intențiile și știa să-și stăpânească sentimentele până se ivea momentul cel mai prielnic acțiunii⁵. La rândul său, Pavel Câmpeanu relatează din perspectiva vieții de lagăr: „Convorbirile cu Gheorghiu-Dej aveau o notă umană, făcându-te să te simți egal cu el, în pofida nenumăratelor inegalități, naturale ori impuse, care îl situau în altă sferă”⁶. Comparându-l apoi cu un alt deținut și viitor lider al partidului, Nicolae Ceaușescu, fostul ilegalist observă: „La fostul ceferist, gesturile de putere abuzivă erau inspirate de calcule politice; la fostul ucenic-cizmar, de capriciile lui necontrolate”⁷. Prin urmare, Gheorghiu-Dej era uman și chiar sentimental în relațiile cu tovarășii săi, dar, în același timp, avea o fire răzbunătoare, iar „gesturile de putere abuzivă” nu îi erau străine. În schimb, în acțiunea politică era calculat până la detaliu.

Dacă relatările memorialistice oferă o imagine din exterior, o adevărată mină de aur pentru înțelegerea modului de a gândi și a acționa al lui Gheorghiu-Dej o reprezintă stenogramele ședințelor de partid, în special cele din prima jumătate a anilor 1960. Eliberat de pericolul contestărilor venite din interiorul partidului, după confruntările din deceniul anterior, Dej a devenit după 1960 tot mai destins, presărându-și

intervențiile din ședințe cu povestiri ale unor întâmplări mai vechi sau mai recente, condimentate cu ironii și accente nostalgice. Aceste digresiuni ne arată un Gheorghiu-Dej mult mai puțin complexat, spre deosebire de mulți dintre tovarășii săi.

După război, și mai ales după preluarea puterii, o bună parte dintre liderii partidului care aveau un stagiul important în ilegalitate au îmbrăcat uniformă militară și au obținut gradul de general în armată sau la Interne, fără a avea școala militară și fără să fi urmat cursuri formale (Dumitru Petrescu, Gheorghe Stoica, Leontin Sălăjan, Nicolae Ceaușescu, Vasile Vâlcu, Pavel Ștefan etc.). Alți membri ai conducerii de partid, precum Iosif Chișinevschi, au fost tentați și ei de prestația uniforme. Gheorghiu-Dej nu a simțit o astfel de tentație. „Lăsați-mă, tovarășe. Eu am fost sergent în armată și tot sergent am să rămân”, a răspuns el când a fost tatonat în acest sens⁸.

De asemenea, nu s-a simțit jenat de profesia sa de muncitor-electrician la Atelierele CFR; dimpotrivă, s-a arătat de fiecare dată mândru și dornic să explice și altora din tainele meseriei pe care o practicase. Inclusiv Hrușciov a făcut obiectul unor astfel de explicații, în timpul unei vizite pe care acesta a efectuat-o în România, în iunie 1962. Dej va povesti mai târziu:

La Craiova am avut într-adevăr o dispută. Acolo, ai noștri spuneau: avem în prezent o producție de atâtea locomotive, așa se eșalonează, cam atâta în final, iar el spune: ei, asta-i producție? Apoi, o locomotivă Diesel nu este un aparat de radio sau niște lucruri mărunte. Aceasta este o mașină complicată, complexă. Pe parcurs i se mai arată cutare, cutare și ajunge într-o secție unde se bobinau transformatorii. O dată, cum stătea cu pălăria pe ochi, a deschis ochii mari și spune: aceasta este producție meșteșugărească. [...] Eu sunt de meserie și îmi dau seama că atunci când înfășori sârma izolată, asta nu merge ca la șuruburi. [...] Aici se lucrează cu foarte mare atenție. Nu este o piesă de metal pe care o pui într-o menghină, o lucrezi, o

păsuești acolo. Aici, numai dacă undeva n-ai lucrat cum trebuie, capeți o străpungere, ai stricat un lucru la care ai lucrat o lună de zile⁹.

Mândru că fusese un bun meseriaș și conștient de faptul că puterea de gândire a unui om nu depindea neapărat de numărul anilor de școală, Dej nu a simțit nici tentația diplomelor de studii sau a gradelor științifice. Lăsând la o parte confruntările de natură politico-ideologică, unde nu a manifestat nici o reținere în luarea unor măsuri dintre cele mai dure, imaginea sa despre cărturari/savanți era mai curând depreciativă – oameni cu multe cunoștințe teoretice, dar ruși de realitate:

Am cunoscut eu [în închisoare] unul, săracul, care avea două diplome, era un latinist cum nu se găsesc mulți în lume. Trebuia să scoatem paiele afară din saltea, în fiecare săptămână, să le primenim, să le batem și pe urmă iar să le băgăm în saltea. Ca să scoată paiele din saltea s-a băgat cu capul în saltea și stătea așa. Eu l-am pișcat de picior, că era cu capul în saltea, și a ieșit afară să vadă, cine glumește cu el? Cum stătea, zice, vai tovarășe Gheorghiu, dumneata erai? Eu, dar ce faci aici cu capul plin de paie? Păi scot paiele din saltea. Dar nu așa, ia de aici. Am apucat de două trei ori de fundul sacului și zice, vai ce simplu este. Deci trebuie văzuți oamenii, felul cum se orientează, analizează adâncirea gândirii lor, în ce măsură sunt superficiali¹⁰.

Această ultimă remarcă ne oferă un indiciu esențial despre modul în care Gheorghiu-Dej se raporta la cei din jur. Curios și, probabil, invidios pe notorietatea de care Ana Pauker se bucura în partid, dar și pe plan internațional, Dej a folosit prilejul de a o întâlni în închisoare și a o observa. Impresia produsă nu a fost în favoarea Anei Pauker:

Am văzut cât de superficială este, ce lipsă de spirit de observație are. În general, când treceam la aprecieri politice, nu era în stare să-și ducă până la capăt ideea, n-avea un fir, sărea cum sare o păsărică dintr-o cracă în alta, sărea de la o idee la alta. Spuneam, probabil se vede că este așa de deșteaptă femeia asta că ea presupune că este destul pentru mine ca numai să-mi pompeze ideea, nu e nevoie să o ducă până la capăt, ca eu să-mi dau seama, să ghicesc ce avea să spună. Eu căutam la mine motive, defecțiuni, însă era un om superficial, un om care asimilase singur

un vocabular cum mulți asemenea aveau. [...] Dar puteam eu oare, după primele impresii, să-mi fac o părere, ar fi fost pripit, greșit din partea mea, a trebuit să aștept, cum poți cunoaște? Cum poți să-ți dai seama de capacitatea unui om? Când îl vezi în muncă, cum așază lucrurile și cum organizează, îl vezi după rezultatele muncii¹¹.

Concluzia lui Dej a fost: „așteaptă, observă ce om este, cu ce umblă, ce caută, ce e de capul lui, cântărește-l bine, bine de tot”¹².

Acest mod de a fi al lui Dej și mai ales capacitatea sa de a judeca oamenii fără pripeală, stabilind o corespondență între vorbele și faptele lor, i-au creat o imensă autoritate și l-au ajutat să se impună treptat ca principalul lider al colectivului de comuniști din închisoare. Relatând despre situația din penitenciarul de la Caransebeș, în primii ani ai celui de-al Doilea Război Mondial, fostul ilegalist Pavel Câmpeanu remarca:

Poziția de „numărul unu” a lui Gheorghiu-Dej nu era instituționalizată sub nicio formă: nimeni nu l-a ales, nimeni nu l-a numit, nimeni nu încerca să explice de ce acest rol i s-ar fi potrivit lui mai bine decât altcuiva; o eventuală tentativă de a i se inventaria meritele ar fi provocat, în atmosfera dată, doar confuzie și consternare. Și astfel, nu din gesturi elogioase ori din acte ostentative, ci din țesătura invizibilă a nenumărate gesturi uzuale se degaja recunoașterea supremației lui atât înăuntrul, cât și în afara organizației [de partid] – administrația, gardienii, spionii sovietici ș.a.¹³.

Gheorghe Gheorghiu-Dej a devenit membru al Partidului Comunist Român în 1930, dar nu a apucat să activeze prea mult în libertate. Implicat în organizarea grevei ceferiștilor de la Atelierele „Grivița”, a fost arestat la 14 februarie 1933, iar după procesul de la Craiova a fost condamnat la 12 ani de muncă silnică¹⁴. A folosit anii petrecuți în închisoare pentru a acumula experiență politică, pentru a-și ridica nivelul ideologic și cultural (avea doar patru clase primare). Treptat, grație calităților politice, organizatorice și inteligenței sale native a început să

capete tot mai multă autoritate în rândul deținuților comuniști și să urce în ierarhia partidului. În ciuda vieții dificile, închisoarea i-a fost până la urmă o pavază. Ea l-a ținut pe Dej departe de frământările care aveau loc „afară”, în conducerea din clandestinitate a partidului, și mai ales l-a ferit de execuțiile cărora le-a căzut victimă, spre sfârșitul anilor 1930, mulți dintre activiștii de frunte ai PCR refugiați în URSS¹⁵.

Dacă lipsa de notorietate i-a folosit pe termen lung, Gheorghiu-Dej a resimțit-o totuși deseori ca pe o frustrare. Nu o dată a văzut cum alți tovarăși ai săi erau promovați sau beneficiau de sprijinul partidului și al conducerii cominterniste de la Moscova. De exemplu, pentru evadarea din închisoarea din Craiova, din 1935, au fost aleși Dumitru Petrescu, Gh. Vasilichi și Constantin Doncea, dar nu și Gheorghiu-Dej¹⁶. Mai târziu, în 1941, în cadrul unui schimb cu prizonieri români, Moscova i-a cerut pe Ana Pauker și Gheorghiu-Dej, dar, când a trebuit până la urmă să opteze doar pentru unul dintre ei, a ales-o pe Ana Pauker¹⁷.

Era firesc ca fostul ceferist să facă o paralelă între el și liderii oficiali ai partidului și să ajungă la concluzia că nu era cu nimic mai prejos decât ei, ba dimpotrivă. Acest lucru îi va spori stima de sine și îi va stimula ambiția de a ajunge în vârful partidului. Astfel de convingeri îl vor determina pe Gheorghiu-Dej să își asume rolul de a supune deciziile conducerii de partid propriei judecăți și de a le respinge atunci când va considera că sunt greșite. Sigur, atitudini de acest fel mai fuseseră manifestate și de alți membri ai PCR în perioada ilegalității, dar nici unul nu avusese în spatele său o organizație atât de influentă precum aceea constituită în închisoare.

Din multe puncte de vedere, Ștefan Foriș era exact opusul lui Gheorghiu-Dej. Avea pregătire intelectuală, fiind absolvent al Facultății de Matematică-Fizică a Universității din Budapesta, și vorbea mai multe

limbi: română, maghiară, germană, franceză. Totodată, cariera lui în mișcarea revoluționară era mai lungă și mai impresionantă decât a lui Dej. Fost locotenent în armata austro-ungară, în decembrie 1918 a devenit membru al Partidului Comunist din Ungaria și a participat la luptele duse de regimul bolșevic al lui Béla Kun împotriva armatelor române și cehoslovace. După 1919, a venit în România (era originar din com. Târlungeni, jud. Brașov) și a activat în presa socialistă și apoi comunistă. Membru al PCR din 1926, a fost arestat de mai multe ori pentru activitate revoluționară (după ultima condamnare, a petrecut patru ani la Doftana, între 1932 și 1935). Pe când se afla la Doftana, a făcut un gest care va rămâne o pată neagră în biografia sa: în februarie 1935, a semnat o declarație de renunțare la propaganda comunistă în închisoare. Chiar dacă a revenit în scurt timp asupra ei, gestul în cauză l-a făcut să piardă stima tovarășilor de închisoare, iar mai târziu a devenit un argument pentru cei care îl vor acuza de trădare. Totuși, acest moment nu i-a împiedicat ascensiunea în structurile de conducere ale partidului. În 1936 sau 1937 a redevenit membru al CC – organism din care mai făcuse parte, pentru scurtă vreme, în 1930 –, iar în 1938 activa deja în Secretariatul (din țară) al CC al partidului¹⁸.

Deși era la curent cu punctele vulnerabile ale carierei sale¹⁹, conducerea Cominternului i-a acordat totuși credit și, în a doua jumătate a anului 1940, l-a desemnat în funcția de secretar general al PCR. Ceea ce a prevalat a fost solida sa pregătire din punct de vedere ideologic și devotamentul nemărginit față de partid și Internaționala Comunistă. Totuși, Ștefan Foriș nu a dovedit calități de conducător²⁰. Rigid, cu un spirit exagerat al disciplinei de partid, vanitos și impulsiv²¹, va intra în conflict cu o bună parte dintre membrii de partid care mai rămăseseră în

libertate și, în cele din urmă, cu activul de partid din închisoare, al cărui lider neoficial era Gheorghiu-Dej.

Conflictul dintre Foriș și Gheorghiu-Dej

Declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial, intrarea României în războiul antisovietic și o serie de evenimente interne au pus PCR într-una dintre cele mai dificile situații întâmpinate după trecerea în ilegalitate. La 10 martie 1940, Béla Breiner, conducătorul Secretariatului CC, a încetat din viață²². Plecați la Moscova cu misiunea de a raporta conducerii Cominternului despre situația din partid, alți doi lideri, Vasile Luca și Ștrul Zighelboim, au fost arestați în aprilie, când încercau să treacă granița în URSS²³. O altă echipă, formată din Teohari Georgescu și Ștefan Foriș, a plecat în mai 1940 și a reușit să ajungă la Moscova²⁴. După mai multe luni petrecute sub ancheta funcționarilor cominterniști, cei doi au fost anunțați că Foriș a fost învestit de conducerea Internaționaliei Comuniste în funcția de secretar general al PCdR.

Teohari Georgescu s-a întors în România în octombrie, iar Foriș la sfârșitul lui decembrie 1940. Dar desemnarea oficială a unui nou lider al partidului și întoarcerea în țară a acestuia nu a dus la îmbunătățirea situației. Activitatea PCR va fi puternic afectată de nenumăratele căderi și de disputele continue în care noua conducere va fi angrenată cu activiștii din subordine și cu organizațiile din închisori. În același timp, neputința de a restabili legăturile cu Uniunea Sovietică, după căderea canalului de legătură, în mai 1941, a accentuat haosul din partid. În lipsa indicațiilor Cominternului, actele de indisciplină s-au înmulțit, mergând până la punerea la îndoială a deciziilor luate de secretarul general al partidului și

mai ales a onestității acestuia. Un rol decisiv în evoluția lucrurilor va juca poziția adoptată de organizațiile de partid din închisori, în special de cea din Caransebeș, unde se afla nucleul cel mai important de deținuți comuniști, condus de Gh. Gheorghiu-Dej.

După prăbușirea Doftanei, la cutremurul din 4 noiembrie 1940, penitenciarul de la Caransebeș devenise principalul centru de detenție pentru comuniștii români (inclusiv spionii sovietici de origine basarabeană). Grupul de aici avea propriile reguli, iar una dintre cele mai importante o constituia anchetarea prealabilă a celor nou veniți în închisoare, cu scopul de a afla împrejurările în care fuseseră arestați, de a descoperi eventualii provocatori sau trădători, și de a afla cum se comportaseră în timpul anchetei, dacă cedaseră la tortură și divulgaseră numele altor tovarăși etc.²⁵ Potrivit lui Pavel Câmpeanu, care trăise un astfel de moment la sosirea sa la Caransebeș, în 4 noiembrie 1941, primirea făcută era mai degrabă ostilă, suspiciunea fiind literă de lege²⁶.

Cazurile care au îndreptat atenția către Foriș au fost în principal căderea tipografiei ilegale a CC din Parcul Rahova, în martie 1940, și apoi arestarea, în aprilie 1941, a membrilor Secretariatului CC (Teohari Georgescu, Iosif Roitman [Chișinevschi] și Gavril Birtaș), cu excepția secretarului general. În primul caz, ideea unei posibile trădări a lui Foriș s-a conturat pe baza afirmațiilor repetate făcute în fața conducerii colectivului din închisoare de Eugen Müller, conducătorul tipografiei, potrivit cărora în timpul anchetei ar fi descoperit că Siguranța știa unele lucruri de care numai el și Foriș ar fi avut cunoștință²⁷. În cel de-al doilea caz, suspiciunea a fost stârnită de faptul că Foriș fusese singurul membru al Secretariatului CC care scăpase de arestare și întărită de acuzația lui Chișinevschi, care l-a indicat pe liderul PCR ca vinovat de căderea sa din aprilie 1941, prin încălcarea flagrantă a regulilor conspirativității

(insistase să cunoască neapărat casa conspirativă în care se ascundea Chișinevschi)²⁸. Prin datele oferite, Müller și Chișinevschi au reușit să convingă în cele din urmă conducerea organizației de partid de la Caransebeș de faptul că Foriș era vinovat de aceste căderi, de aici nu a mai fost decât un pas până la concluzia că secretarul general era agent al Siguranței și că desfășura activitate trădătoare în rândurile partidului.

Teoriile conspirației sunt puternic adiționale: odată identificată o conspirație de bază, va rezulta că o serie lungă de evenimente fusese generată de același nucleu de conspiratori. Caracterul slab al legăturilor dintre evenimente este compensat de numărul lor copleșitor. Coincidența n-ar fi posibilă pentru atâtea²⁹.

Impresia negativă legată de Foriș a fost întărită de o serie de evenimente din trecut și de altele care nu au întârziat să apară. În prima categorie intrau „capitularea” de la Doftana, din 1935³⁰, acuzațiile aduse de Elena Balogh, care îl făcuse vinovat de căderea ei, în 1938, suspiciunea că prin teoria legalizării activiștilor de partid ar fi facilitat arestarea lui Ilie Pintilie, în 1939 ș.a.³¹.

Loviturile primite de PCR din partea Siguranței nu s-au oprit însă la momentul aprilie 1941. Căderile au continuat și în lunile următoare: în august-septembrie a fost descoperită așa-numita organizație a balonașelor (răspândeă manifeste comuniste cu ajutorul unor balonașe); în noiembrie a căzut resortul de sabotaj al PCR, care plănuia aruncarea în aer a trenurilor militare, iar cinci membri de origine evreiască ai acestei organizații vor fi executați (Francisc Paneth, Ada Marinescu, Lili Paneth, Elisabeta Nagy și Adalbert Kornhauser, șeful organizației)³². Apoi, în 1942, alte căderi: în august-septembrie cade organizația UTC din Ilfov, în frunte cu Ion Vințe, pentru ca în decembrie să aibă loc arestarea

Constanței Crăciun, responsabilă resortului de femei din partea CC, urmată, la câteva zile, de căderea organizației PCR din Sectorul III Albastru³³. După ce a ajuns în închisoarea de la Caransebeș, Vințe, care se afla, la rândul său, în conflict cu Foriș, a întărit ideea că „afară” se petreceau lucruri care nu puteau fi explicate decât prin faptul că în fruntea partidului se afla un dușman³⁴.

Pe de altă parte, stilul excesiv de rigid cu care Foriș a tratat actele de indisciplină ale subordonaților săi, cu lungi ședințe de prelucrare, urmate de suspendări din activitate și chiar excluderi, precum și birocratismul manifestat de el, nepotrivit condițiilor de război (tendința de a întocmi procese-verbale amănunțite ale ședințelor desfășurate, solicitarea de rapoarte de activitate și liste detaliate cu toți membrii unor organizații³⁵ etc.) au generat nenumărate nemulțumiri și convulsii în partid și au alimentat și mai mult atmosfera de suspiciune generalizată. Totodată, în aceeași perioadă au existat și puternice divergențe pe linie tactică între conducerea reprezentată de Foriș și organizațiile din închisoare. Câteva dintre aceste divergențe sunt menționate în scrisoarea intitulată „Către toți membrii partidului din Văcărești, Caransebeș și Mislea”, trimisă de Foriș în octombrie 1943. În scrisoare erau criticate o serie de decizii precum: „atitudinea oportunistă și capitulantă” prin care colectivul din lagărul de la Târgu-Jiu l-a susținut pe comandantul lagărului, sub motiv că era „anglofil”; decizia celor de la Caransebeș de a da afară din colectiv 100 de comuniști care cedaseră în timpul anchetei la Siguranță, precum și cererea ca aceștia să nu mai primească ajutoare prin Apărarea Patriotică (fostă Ajutorul Roșu), Foriș considerând că cei excluși vor fi demoralizați și împinși în brațele dușmanului; recomandarea – catalogată „oportunistă și lașă” – a conducerii de la Caransebeș de a nu respinge ferm o eventuală propunere de trimitere pe front; participarea celor din Caransebeș la

construcția aeroportului din localitate, sprijinind astfel „mașina de război a lui Hitler”³⁶.

Documentul de mai sus relevă discrepanța uriașă dintre aprecierile conducerii de partid și situația cu care se confruntau cei din închisori. În timp ce Foriș continua să elaboreze directive care urmau întocmai ideologia marxist-leninistă, cei din închisori încercau să-și asigure supraviețuirea, adoptând o atitudine mai pragmatică, fără a renunța neapărat la principiile pentru care luptaseră. Din scrisoare rezultă că cei din Caransebeș încetaseră încă din martie 1942 să mai răspundă la scrisorile CC, iar în octombrie 1942 prin Teohari Georgescu (alias M, cel care fusese desemnat să țină legătura între cele două structuri) anunțaseră ruperea oricăror legături cu CC și Apărarea Patriotică³⁷. Această atitudine s-a extins apoi la colectivele din Văcărești și Mislea, care vor refuza, la rândul lor, să mai transmită informații despre organizațiile pe care le conduceau³⁸.

În evoluția conflictului dintre Gheorghiu-Dej și Ștefan Foriș trebuie luat în considerare și un alt element, cu caracter personal, dar important pentru evoluția relației dintre cei doi lideri. Astfel, din cauza temerii că fie Siguranța, fie Gestapoul, sub evoluția evenimentelor, ar putea lua decizia lichidării liderilor comuniști din închisori, s-a pus problema organizării evadării lui Gheorghiu-Dej. Momentul cel mai prielnic a fost considerat cel din vara lui 1943, când Dej, ispășindu-și pedeapsa, a fost trimis de la Caransebeș în lagărul de la Târgu-Jiu. Foriș a ezitat să organizeze însă evadarea, invocând faptul că nu exista o casă conspirativă suficient de sigură pentru a-l adăposti pe evadat³⁹. Gheorghiu-Dej a receptat aceste ezitări ca pe un oct ostil la adresa lui, fiind convins că Foriș ar fi dorit de fapt ca el să rămână în închisoare, unde putea mult mai ușor să cadă

victimă unei provocări înscenate de autoritățile vremii și să fie asasinat⁴⁰. Ulterior, a refuzat să mai dea curs propunerilor venite în acest sens de la Foriș, lăsând organizarea evadării sale în grija lui Bodnăraș.

Lovitura de partid

Așadar, din datele pe care le primise pe diverse căi, Gheorghiu-Dej a ajuns la concluzia că secretarul general al partidului trădase mișcarea și se afla în slujba Siguranței. Cu această idee cristalizată – undeva în toamna lui 1941 sau primăvara lui 1942 –, deciziile tactice neadecvate ale lui Foriș, disputele acestuia cu unii activiști din subordine și mai ales continuarea căderilor vor fi privite doar ca niște confirmări. În aceste condiții, Gheorghiu-Dej a început să comunice și altor membri sau grupări din partid suspiciunea că Foriș ar fi un trădător. Comunicarea se făcea discret, de la persoană la persoană, și fără vâlvă. Treptat, a reușit să atragă de partea sa, într-o tabără potrivnică lui Foriș, organizațiile de partid din închisori, dar și pe unii dintre membrii conducerii de „afară”, precum Constantin Pârvulescu sau Iosif Rangheț, nemulțumiți de modul în care fuseseră tratați de secretarul general. Foriș în schimb, așa cum am arătat mai sus, a reușit prin stilul său de conducere să-și înstrăineze o bună parte din, altfel, micul aparat de partid care mai lucra în clandestinitate. Cu timpul, a devenit tot mai izolat, conducând partidul stând închis în casa conspirativă și elaborând lungi scrisori și directive, folosind-o pentru comunicare pe tehnica și, se pare, soția sa, Victoria Sârbu. De altfel, într-o scrisoare trimisă în 5 decembrie 1944 noii conduceri a partidului preciza că: „Din octombrie 1939 am stat fără aer și soare, în cameră, aproape cinci ani”⁴¹.

În mod paradoxal, deși Gheorghiu-Dej era cel „închis”, iar Foriș „în libertate”, cel dintâi s-a dovedit mult mai activ și mai hotărât în acțiunile întreprinse. Treptat, el și-a lărgit alianțele în partid, profitând de orice nemulțumire la adresa secretarului general, iar apoi, prin Emil Bodnăraș, a organizat lovitura de partid din 4 aprilie 1944.

Nu ne propunem să intrăm în detaliile acestei acțiuni, dar trebuie remarcate câteva aspecte. Creierul operațiunii a fost Gheorghiu-Dej, iar Bodnăraș executantul. În afara lor, foarte puține persoane au fost implicate efectiv, deși necesitatea îndepărtării lui Foriș era împărtășită de un colectiv mai larg de activiști. Din această cauză, nu există prea multe informații despre pregătirea operațiunii. Sursa cea mai importantă o reprezintă relatarea pe care Emil Bodnăraș a făcut-o la 30 octombrie 1952, în cadrul unei discuții cu Constantin Pârvulescu, pe marginea evenimentelor care au premers actul de la 23 august 1944.

Potrivit acestei relatări, nici măcar Bodnăraș nu a fost pus la curent de la început cu trădarea lui Foriș, din cauza temerii lui Dej de o eventuală „defectare” a sa în tabăra adversă. Cu puțin timp înainte de eliberarea fostului spion sovietic din închisoarea de la Caransebeș, în noiembrie 1942, Dej l-a instruit doar în sensul de a nu lua legătura cu partidul și de a încerca să-i organizeze, prin mijloace proprii, evadarea din închisoare⁴². Bodnăraș nu a reușit nici una, nici alta, așa că tactica a fost schimbată, în sensul câștigării încrederii lui Foriș și a contactării unor membri ai conducerii clandestine, nemulțumiți de relația lor cu liderul partidului. Abia în noiembrie 1943, după mutarea lui Gheorghiu-Dej în lagărul de la Târgu-Jiu, acesta i-a spus lui Bodnăraș că principala sarcină care trebuia avută în vedere era înlăturarea lui Foriș. De asemenea, i-a dat liber în sensul contactării lui Constantin Pârvulescu și a lui Lucrețiu Pătrășcanu⁴³. Ulterior, prin intermediul unei scrisori cifrate, transmise în

ianuarie-februarie 1944, Dej și-a dat acordul și pentru folosirea lui Iosif Rangheț, cel mai bine situat dintre nemulțumiți în conducerea de partid. Totodată, scrisoarea îi semnală lui Bodnăraș să treacă la acțiune cât mai rapid în vederea îndepărtării lui Foriș, fiind de preferat „internarea în sanatoriu” (reținerea lui sub pază într-o casă conspirativă a partidului). De asemenea, Dej recomanda ca Pârvulescu, Rangheț și Bodnăraș să formeze nucleul provizoriu al noii conduceri⁴⁴. Deși Bodnăraș își formase între timp o grupă de șoc înarmată, a preferat să păstreze varianta de forță în rezervă și să încerce debarcarea lui Foriș printr-o înșelătorie, speculând credința oarbă a acestuia în Comintern. Astfel, bazându-se pe faptul că Foriș era la curent cu activitatea sa anterioară ca agent sovietic, în martie 1944 Bodnăraș i-a transmis liderului PCR că găsisse o modalitate de a lua legătura cu sovieticii și a primit din partea acestuia însărcinarea de a concretiza legătura respectivă⁴⁵. „Orice sarcină vom primi” – a spus atunci Foriș – „trebuie s-o privim ca o datorie sfântă și s-o executăm”⁴⁶.

La 4 aprilie 1944, înarmat cu un pistol și un ciocan, Bodnăraș s-a prezentat la Foriș și i-a transmis acestuia o hârtie nesemnată, provenită, chipurile, de la GPU, în care i se comunica desărcinarea din funcția de secretar general și i se cerea să predea arhiva și legăturile cu organizațiile de partid⁴⁷. Ștefan Foriș nu s-a împotrivit. A dat o declarație în scris de supunere fără rezerve, pe baza căreia un nou CC să preia conducerea partidului⁴⁸, după care a fost trimis sub pază într-o casă conspirativă din cartierul Floreasca.

Noua conducere, formată din Pârvulescu (noul „stâlp al familiei”), Rangheț și Bodnăraș, și-a împărțit atribuțiile și a trimis, la 16 aprilie, o scrisoare de informare către Gheorghiu-Dej și Teohari Georgescu (rămas lider al organizației din Caransebeș), în care anunța reușita operațiunii și

exprima, printre altele, necesitatea de a limita pentru moment informarea despre noua situație doar la „cadrul de bază cel mai restrâns”⁴⁹. În scrisoarea de răspuns datată 25 aprilie, Dej a salutat înlăturarea lui Foriș și a transmis o serie de indicații privind viitoarele direcții de acțiune ale partidului în perioada imediat următoare. În ceea ce privește atitudinea față de Foriș, el recomanda: „Cu fostul cap al familiei și acoliții lui imediați să nu vă permiteți ușurinți ce ar putea fi scump plătite de partid. Până va sosi ziua marilor răsplătiri, ei trebuiesc bine asigurați și puși în imposibilitate de a mușca, iar cât privește declarațiile de pocăință, ele trebuiesc luate sub rezerva unui studiu politic minuțios și păstrate în arhiva partidului [...]”⁵⁰.

Sugestia lui Dej către conducerea din clandestinitate, de a nu se încrede în sinceritatea „pocăinței” lui Foriș și de a evita folosirea acestuia în activitatea de partid, dovedește că la nivelul noilor lideri existau încă ezitări în privința atitudinii ce trebuia adoptată față de fostul secretar general. De altfel, după dramatica noapte din 4 aprilie 1944, Foriș fusese lăsat să lucreze la Agitație și Propagandă, respectiv la redactarea ziarului clandestin *România liberă*. La 9 mai, probabil ca urmare a „atenționării” primite din partea lui Dej, regimul de pază sub care era ținut s-a înăsprit, a fost scos din munca de redacție și i s-a cerut un raport asupra activității sale de după 1940. După predarea, la 25 mai, a acestui raport, i s-a cerut să răspundă la un chestionar care conținea mai multe acuzații⁵¹.

În iulie 1944, într-o scrisoare redactată probabil tot de Bodnăraș în numele triumviratului de la conducerea partidului, acesta își făcea autocritica pentru că în informarea din 16 aprilie folosise o expresie destul de slabă pentru a-l desemna pe Foriș – „forța nedestoinică” –, și nu „dușman al partidului”, așa cum îl declarase între timp Teohari Georgescu. Bodnăraș indica în scrisoare și o serie de acuzații concrete

care i se aduceau în acel moment „fostului cap al familiei”: „politica criminală față de cadre” dusă de acesta și faptul că se înconjurase de „elemente mic-burgheze, lașe și docile”⁵². Erau acuzații grave, dar nu se pomenea nimic de o eventuală colaborare cu Siguranța.

Asasinarea

În schimbul de scrisori dintre Gheorghiu-Dej și Emil Bodnăraș din aprilie 1944 se spunea că Foriș nu fusese lichidat din dorința de a nu provoca tulburări în partid și de a nu-i da Siguranței ocazia să se amestece în afacerile interne ale partidului⁵³. Adevăratul motiv pentru alegerea variantei mai puțin radicale pare să fi fost însă teama de o reacție negativă a Moscovei, care îl desemnase pe Foriș secretar general cu patru ani în urmă.

Această ipoteză este susținută de cel puțin două argumente. Primul are în vedere faptul că, deși începând cu luna mai atitudinea conducerii provizorii față de Foriș cunoscuse o înăsprire graduală, la trei zile după schimbarea de regim de la 23 august 1944 fostul secretar general a fost pus în stare de semi-libertate, primind permisunea de a se plimba prin oraș alături de un însoțitor⁵⁴. Cel de-al doilea argument are în vedere prima reacție a Anei Pauker atunci când s-a întors în România, în septembrie 1944. „Mergând la întâlnire cu dânsa” – va relata Gheorghiu-Dej în 1961 –, „noi [el și Pârvulescu – n.n.] am schimbat păreri să-i facem o informare cuprinzătoare în ce privește situația și activitatea partidului nostru în timpul ilegalității până la eliberare și să ne oprim mai temeinic, să analizăm momentul acela când au început să-și facă apariția în partidul nostru elemente provocatoare, când am descoperit existența lui Foriș, care

îndeplinea cea mai înaltă funcție în partid, ce s-a petrecut în legătură cu el, cum a fost înlăturat ș.a.m.d., despre noua conducere care a luat ființă”⁵⁵. Deși Pârvulescu era în acel moment liderul cvasioficial al partidului, acesta l-a rugat pe Gheorghiu-Dej să facă expunerea. Dej relatează:

Am început s-o iau de la '48, cum se zice și am depănat, pentru că am trăit doar viața și activitatea partidului în toată această perioadă până la eliberare și după eliberare. [...] Era ca un film de cinematograf, ca un roman în cea mai frumoasă descriere posibilă. A ascultat, a ascultat și observam, manifesta semne de grabă, de nerăbdare. Cum am ajuns la momentul 4 aprilie, la înlăturarea clicii în frunte cu Foriș și la noua conducere, deodată m-a oprit. *Dar cine a schimbat o conducere aleasă* [subl.n.], cum se poate? Atunci spun: tovarășă Ana, poate n-am fost suficient de clar, de complet, am să repet această parte. Și am repetat, așa cum se spune, sacadat și punctat, ca să se întipărească în cap, să se rețină. Cum ajungeam la momentul acesta cu noua conducere, zicea, dar cine a schimbat o conducere aleasă?⁵⁶.

Este greu de crezut că printr-o astfel de întrebare Ana Pauker intenționa să pună în discuție reinstalarea vechii conduceri a partidului, înlăturată în aprilie 1944. În realitate, având propriile aspirații la șefia PCR, ea găsisese punctul slab al argumentației lui Dej: acesta îndrăznise să conteste și să acționeze împotriva unei decizii a Moscovei, adevărată „crimă de lezmaiestate” pentru un comunist.

Din acel moment, „afacerea Foriș” pare să fi devenit, măcar pentru o vreme, o miză a luptei pentru putere în partid, ceea ce ar explica tratamentul aplicat fostului secretar general. Astfel, la 15 septembrie 1944, după ce a trimis prin Victoria Sârbu o scrisoare către CC al PCR, Ștefan Foriș a fost ridicat seara din locuința sa și închis în arestul Comandamentului Formațiunilor de luptă patriotice. La începutul lui ianuarie 1945 a fost pus în libertate, dar la 23 martie a fost arestat de Siguranță, fiind bănuț că ar fi redactat un manifest împotriva conducerii

PCR. După aproximativ 20 de zile a fost pus în libertate, dovedindu-se nevinovat. Ulterior, din indicația lui Gheorghiu-Dej, la 9 iunie 1945 a fost ridicat de pe stradă de o grupă condusă de Gheorghe Pintilie și ținut închis, când la sediul partidului, când la Pintilie acasă. În cele din urmă, în vara anului 1946, a fost asasinat de același Gheorghe Pintilie, prin lovituri aplicate cu o rangă și aruncat într-o groapă săpată dinainte în subsolul clădirii CC din Aleea Alexandru⁵⁷. Mama lui Foriș, care deranja cu cererile repetate de a afla de soarta fiului său, a fost ridicată în aceeași perioadă, dusă la Oradea și ținută în casa unui membru de partid. A decedat la începutul lui 1947 în condiții nu foarte clare, iar cadavrul i-a fost aruncat în râul Crișul Repede cu un pietroi legat de gât, pentru a nu mai fi găsit⁵⁸.

Până în acest moment, nu avem informații despre o luare de poziție a sovieticilor în cazul Foriș, după 23 august 1944. Faptul că Ana Pauker, abia sosită de la Moscova, a ridicat problema înlăturării fostei conduceri poate fi privit ca o inițiativă personală. În același timp însă, este evident că, bine informată și având relații în cele mai înalte cercuri ale puterii sovietice, ea nu ar fi adoptat o astfel de atitudine dacă ar fi știut de vreo condamnare a lui Foriș din partea Moscovei.

Interesul Anei Pauker în exploatarea cazului Foriș pare să fi dispărut în vara anului 1945. Potrivit unei scrisori a Victoriei Sârbu din 6 noiembrie 1945, ea fusese primită de Ana Pauker cu patru luni înainte, ocazie cu care soția lui Foriș susținuse că istoria partidului din perioada războiului era „falsificată” și că, la o cercetare ulterioară, va aduce dovezi în sprijinul afirmațiilor sale. Ana Pauker i-a promis că o va asculta mai amănunțit atunci când va fi și Vasile Luca de față. Ulterior, pe Victoria Sârbu nu a mai primit-o decât acesta din urmă, care i-a spus că Foriș este un trădător și a invitat-o să facă o declarație scrisă⁵⁹.

Cazul era închis, iar în octombrie 1945 Conferința națională a PCR consfințea noua conducere a partidului. Cei patru lideri care conduseseră partidul din toamna lui 1944 formau acum în mod oficial Secretariatul CC: Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu și Gheorghiu-Dej. Doi dintre ei erau veniți din emigrație, ceilalți doi reprezentau conducerea din închisori. În acest cerc restrâns se va lua în vara anului 1946 și decizia lichidării lui Foriș. Momentul nu este cunoscut cu exactitate. Teohari Georgescu a oferit mai multe variante: pe când se afla în arest, în 1953-1954, și apoi în 1967, în fața comisiei de partid care cerceta cazul.

În prima versiune, din 18 mai 1953, el afirma:

În anul 1946 a venit la mine generalul Nicolschi și m-a întrebat: „Ce facem cu Foriș? Stă de mult”. Eu am răspuns că am să întreb și am să-i comunic. După câteva zile, m-am dus la secretarul general al Partidului și l-am întrebat: „Ce facem cu Foriș, îl ținem de mult, îl suprimăm?” Față de propunerea mea, secretarul general al Partidului mi-a spus că este de acord să-l suprimăm. – După aceasta am căutat pe Vasile Luca și Ana Pauker. I-am găsit împreună într-o cameră a lui Ana Pauker de la etajul I. I-am întrebat ce facem cu Foriș, în sensul dacă să-l suprimăm. Amândoi au fost de acord. – După aceasta i-am comunicat lui Pintilie ca să-l ridice pe Foriș, deoarece s-a hotărât suprimarea lui. – Foriș Ștefan a fost dus într-o casă și suprimat de către o echipă condusă de Petre Bulgaru. – După aceasta, generalul Pintilie mi-a confirmat că a fost executat⁶⁰.

La un interogatoriu din 1954, Teohari Georgescu a declarat că, după ce i-a cerut acordul lui Gheorghiu-Dej, acesta l-ar fi trimis să ceară și părerea Anei Pauker și a lui Vasile Luca. Ascultând informarea făcută de ministrul de Interne cu privire la „activitatea dușmănoasă” desfășurată de Foriș în timpul războiului, Ana ar fi întrebat dacă și conducătorii Cominternului știau despre aceste fapte, dar apoi atât ea, cât și Vasile Luca și-au dat acordul în vederea suprimării⁶¹.

În 1967, Teohari Georgescu a revenit de mai multe ori asupra declarațiilor sale. În cele din urmă a recunoscut că propunerea ca Foriș să fie executat a venit nu din partea lui Alexandru Nicolschi, în acel moment șeful Corpului Detectivilor din Direcția Generală a Poliției⁶², ci a fost ridicată și documentată de Gheorghiu-Dej într-o ședință a Secretariatului CC ținută în cabinet la Ana Pauker, la care au participat toți cei patru secretari ai partidului⁶³. Potrivit fostului ministru de Interne, „Ana a fost singura care a ridicat problema: «să întrebăm Moscova» și atunci s-a spus: «ce rost are»”⁶⁴. Ulterior, el l-a informat pe Gheorghe Pintilie despre decizia luată, dar acesta i-a spus că știa deja de la Gheorghiu-Dej. Secretarul general nu doar că a fost mai prompt, dar s-a interesat apoi insistent dacă misiunea fusese finalizată. Relatarea făcută în acest sens de Gheorghe Pintilie în fața comisiei de partid din 1967 este edificatoare:

După un timp, [Gheorghiu-Dej] m-a întrebat: „Ai terminat?”. Am spus că nu. După 2-3 săptămâni de când mi-a spus, m-a întrebat din nou dacă am terminat. Nu puteam să termin pentru că se putea face percheziție de sovietici, de asemenea la fiecare intersecție se făcea percheziție. I-am spus lui Ghiță și acesta îmi spune: „Mă, ce ești așa de prost”. I-am cerut un sfat. El mi-a spus: „Ție să-ți dau sfat, dar ce, tu nu ai cap?”. Așa am găsit singur soluția și i-am spus lui Ghiță că am terminat și m-a felicitat. Mi-a spus: „Bravo, bine că ai terminat. Dă-l în ... mă-si” [sic!]. După aceea s-a făcut o masă mai mică. M-a întrebat încă o dată: „Măi, ai terminat? Bine că ai terminat și tu și noi”. Aceasta mi-a spus și Ana. Poate că l-am jignit pe Teohari când i-am spus că știu deja. Eu am încercat să mai zic ceva față de Ana și mi-a spus: „Hai, hai...”⁶⁵.

Lupta continuă post-mortem

Execuția sumară, fără anchetă judiciară, a celor considerați trădători ai mișcării comuniste a fost o practică des utilizată în primii ani de după

război. În săptămâna care a urmat asasinării lui Foriș, alte două persoane considerate informatori ai Siguranței au fost lichidate și aruncate în aceeași groapă⁶⁶. Spre deosebire însă de aceștia din urmă, asupra cărora s-a așternut tăcerea, Ștefan Foriș se va bucura de o atenție aparte chiar după moartea sa.

În perioada 1949-1954, în paralel cu ancheta întreprinsă în cazurile Pătrășcanu și Vasile Luca, Securitatea a întreprins cercetări și în ceea ce privește „trădarea” lui Foriș. Foști colaboratori ai acestuia, precum Remus Koffler, Victoria Sârbu, Nicolae Petrea sau Constantin Carp, au fost arestați și anchetați în privința modului în care Foriș condusesse partidul în perioada celui de-al Doilea Război Mondial. Primele declarații date de aceștia nu au oferit elemente care să susțină acuzația că fostul secretar general ar fi fost agent al Siguranței și dușman al partidului, ci au evidențiat doar o serie de lipsuri și greșeli ale acestuia în activitatea de partid. Mai târziu însă, supuși constrângerilor fizice și morale, ei vor declara că Foriș desfășurase o „activitate antipartinică, dușmănoasă, trădătoare”⁶⁷. Printre altele, li s-a sugerat că interesele partidului cereau ca ei să dea astfel de declarații. Koffler, de exemplu, a fost vizitat pe când se afla în spitalul penitenciar de „un tovarăș de la CC”, care l-a sfătuit să declare că Foriș și Pătrășcanu „ar fi fost trădători în slujba Siguranței antonesciene și a spionajului englez”⁶⁸. Anchetatorilor, la rândul lor, li s-a spus că „partidul” deține anumite probe incriminatoare la adresa lui Foriș și Pătrășcanu, dar că ele nu pot fi utilizate în anchetă pentru că implicau probleme interne ale partidului⁶⁹.

Atât Teohari Georgescu (pentru perioada de până în 1952), cât și generalul Gheorghe Pintilie au declarat mai târziu că cercetările întreprinse de ei după moartea lui Foriș au fost inițiative pur personale.

De asemenea, au declarat că nu s-au găsit elemente care să confirme acuzațiile aduse fostului secretar general, nici în arhiva Siguranței, nici prin cercetarea unor comisari de poliție, precum Nicolae Turcu sau Ion Taflaru, responsabili cu supravegherea mișcării comuniste în timpul ilegalității⁷⁰. Și totuși, fiecare dintre ei a recunoscut că discutaseră cu Dej despre aceste investigații, iar liderul partidului le-a spus că nu vor găsi dovezi, pentru că Foriș lucrase mult mai abil, la un nivel superior Siguranței. „Ni s-a spus răspicat” – a declarat Teohari Georgescu în 1967 – „că ce credem noi că Foriș și Pătrășcanu au lucrat cu inspectori ca Taflaru, a fost pe scară largă, internațională, ca Gestapoul”⁷¹. Toate aceste relatări venite pe filiera organelor represive arată că Gheorghiu-Dej era nu numai informat în legătură cu mersul cercetărilor, dar, direct sau prin intermediari, și cel care a orientat ancheta în cazul Foriș. Indiferent însă de cercetările întreprinse de ministrul de Interne sau șeful Securității, Ștefan Foriș fusese deja condamnat la nivel politic, chiar înainte de decizia asasinării sale.

În raportul prezentat la Conferința Națională a PCR din octombrie 1945, Gheorghiu-Dej vorbise despre cele „câteva elemente provocatoare și dușmănoase” pe care regimul fascist antonescian reușise să le strecoare în conducerea partidului și care dăduseră „lovituri dureroase organizațiilor noastre, distrugând o serie de cadre ale partidului și împiedicând dezvoltarea sănătoasă a muncii”⁷². După câțiva ani, în discursul ținut cu ocazia aniversării a trei decenii de la întemeierea PCR, Gheorghiu-Dej l-a catalogat pe Foriș ca „trădător” și „agent imperialist”. Acesta, împreună cu alte „elemente trădătoare contrarevoluționare” pătrunse în conducerea partidului, ar fi provocat numeroase arestări în rândurile partidului, ar fi dus „o acțiune perfidă și criminală de descompunere și lichidare a organizațiilor de partid”, predând Siguranței și Gestapoului cadrele de

bază ale partidului și denunțând acțiunile de sabotaj și de partizani organizate de comuniști⁷³. La 4 aprilie 1944, a arătat Dej, „principalele cadre de partid din afară și din închisori și lagăre” au reușit să înlăture „agentura dușmană din conducerea partidului”⁷⁴. De asemenea, el a explicat pătrunderea „dușmanilor” în interiorul PCR prin faptul că „serviciile imperialiste de diversiune și spionaj au depus mari eforturi în timpul războiului pentru a-și strecura agenți în conducerea partidelor comuniste”⁷⁵.

Cuvântarea lui Dej din 8 mai 1951 a devenit versiunea oficială asupra cazului Foriș și a situației partidului în perioada 1940-1944, elementele sale constitutive fiind preluate atât în orientarea anchetei întreprinse de Securitate, cât și în alte lucrări de profil⁷⁶. Cu aceeași ocazie au fost legitimate lovitură de partid din 4 aprilie 1944 și conducerea provizorie instaurată ulterior, ceea ce nu se întâmplase cu prilejul raportului din 1945⁷⁷.

După lansarea campaniei de destalinizare de către Nikita Hrușciiov, în februarie 1956, Gheorghiu-Dej a redus problema represaliilor îndreptate împotriva membrilor de partid doar la perioada care a urmat conflictului dintre Tito și Stalin. El a scos în evidență faptul că în PCR, spre deosebire de alte partide „frățești”, nu fuseseră victime. Condamnarea lui Pătrășcanu și a lui Vasile Luca, precum și măsurile luate împotriva Anei Pauker și a lui Teohari Georgescu au fost considerate justificate⁷⁸. Concluzia a fost clară: „nu suntem în situația de a reabilita azi oameni post-mortem”⁷⁹. Despre Foriș și alții executați fără judecată nu a pomenit nimic și nimeni nu l-a întrebat de ce.

Cazul Foriș a revenit într-o anumită măsură în atenție la plenara din 9-13 iunie 1958, când mai mulți foști ilegaliști au fost acuzați de „activitate

antipartinică și fracționistă”. Doi dintre aceștia – Ovidiu Șandru și Grigore Răceanu – au fost asociați, printre altele, cu Ștefan Foriș. Ovidiu Șandru, care fusese desemnat la un moment dat de Foriș să reorganizeze conducerea organizației comuniste din lagărul de la Târgu-Jiu, a fost acuzat în raportul prezentat de Nicolae Ceaușescu în numele Biroului Politic că ar fi fost „unul din principalii purtători ai liniei capitulante, lichidatoriste și trădătoare a dușmanilor Foriș și Koffler”⁸⁰. La rândul său, Grigore Răceanu, deși s-a aflat în conflict cu Foriș și a fost exclus de acesta din partid, a fost acuzat că ar fi făcut „jocul trădătorilor Foriș și Koffler, care aveau drept scop fracționarea și distrugerea partidului”⁸¹. Mai mulți vorbitori la plenară, și ei foști ilegaliști, precum Vasile Vâlcu, Simion Bughici, Ofelia Manole, Ileana Răceanu (soția lui Grigore Răceanu), Anton Moiescu, au întărit acuzațiile aduse în materialul Biroului Politic cu privire la cei doi împlicinați și, indirect, la Foriș. Spre finalul discuțiilor, Gheorghe Apostol, membru al grupului din închisori, i-a adus un elogiu lui Gheorghiu-Dej în legătură cu actul înlăturării lui Foriș, subliniind importanța acestui eveniment: „Acest 4 aprilie [trebuie] să fie considerat ca un moment istoric în viața partidului nostru și contribuția tovarășului Gheorghiu-Dej să fie apreciată la justa ei valoare cu privire la acest moment”⁸².

Ștefan Foriș a făcut din nou obiectul unei ședințe de partid la nivel înalt cu ocazia plenarei din noiembrie-decembrie 1961. Menită să dea semnalul unei noi campanii de destalinizare, în spiritul celei declanșate la Moscova în aceeași perioadă, plenara a fost folosită de Gheorghiu-Dej pentru a creiona reperele unei noi istorii, adusă la zi, a partidului. Rescrisă pe model maniheist, sub forma unei lupte între bine și rău, istoria PCR a fost prezentată ca o succesiune de conflicte/etape la capătul cărora avea să triumfe „nucleul sănătos” din conducerea partidului, grupat în jurul lui

Gheorghiu-Dej. Printre „simbolurile răului”, pe seama cărora au fost puse aspectele negative din istoria PCR, s-a aflat și Ștefan Foriș, alături de alți lideri ai partidului care la un moment dat intraseră în conflict cu Dej, precum L. Pătrășcanu, A. Pauker, V. Luca, T. Georgescu, M. Constantinescu, I. Chișinevschi ș.a. Lupta cu Foriș a reprezentat un capitol aparte al acestei istorii, întrucât ea asigurase propulsarea lui Dej la conducerea partidului. Pe parcursul dezbaterilor, liderul PCR s-a lansat în lungi digresiuni cu privire la modul în care în rândul celor din închisoare se formase convingerea că Foriș era un „trădător”: de la „capitularea” acestuia în timpul detenției la Doftana (1935), la diversele căderi de la începutul anilor 1940, demoralizarea activului de partid din clandestinitate, cererile de liste cu nume ale activului din închisoare, refuzul de a organiza evadarea, disprețul lui Foriș față de „barbara” limbă română etc.⁸³. Printre cei care au formulat acuzații similare s-a aflat și Nicolae Ceaușescu. Acesta a susținut concluzia la care ajunsese Dej în închisoare, anume că Foriș era trădător, afirmând: „Existau fapte, dovezi certe [...]”⁸⁴.

Plenara din noiembrie-decembrie 1961 nu a schimbat perspectiva de receptare a lui Ștefan Foriș, dar a oferit foarte multe detalii care, pentru prima dată, urmau să fie transmise în afara cercului restrâns al puterii și să ajungă, în doze diferite, la cunoștința eșaloanelor inferioare ale partidului și ale opiniei publice în general. Pentru istoricul de astăzi, plenara din 1961 este importantă și din alt punct de vedere. Stenograma discuțiilor permite accesul la trăirile personale ale lui Dej, la modul în care a resimțit acțiunile lui Foriș și le-a judecat. Formate la începutul anilor 1940, convingerile liderului PCR în privința lui Foriș au rămas neschimbate până la sfârșitul vieții sale, în martie 1965, iar timp de 20 de ani istoria partidului a fost scrisă în strânsă legătură cu acestea.

Reabilitarea

Lucrurile au luat un alt curs odată cu instaurarea la conducerea partidului a lui Nicolae Ceaușescu. Din diverse motive (dubii neexprimate până atunci, pragmatism politic, nevoia de relegitimare), acesta a instituit la scurtă vreme după preluarea puterii o comisie care să cerceteze cazurile unor membri de partid care suferiseră sancțiuni sau fuseseră condamnați pe nedrept sub regimul lui Gheorghiu-Dej. Instituită în 1966 la nivelul Secției pentru controlul muncii la MApN, MAI și Justiție a CC al PCR, sub conducerea generalului Grigore Răduică, comisia a avut inițial ca scop anchetarea împrejurărilor în care Lucrețiu Pătrășcanu fusese cercetat, condamnat la moarte și executat⁸⁵. În anul următor însă, ancheta a fost încredințată unei comisii de partid de rang superior⁸⁶, care a extins cercetarea asupra altor cazuri, printre care și cel al lui Foriș.

Un an de zile, comisia a cercetat documente din arhiva CC al PCR privind activitatea lui Ștefan Foriș în mișcarea comunistă, documente provenite de la Serviciul Special de Informații și Siguranță privind activitatea PCR în timpul războiului, declarații date la Securitate de foștii polițiști care se ocupaseră de problema comunistă, declarații date de foști membri de partid anchetați de Securitate în perioada 1949-1954. De asemenea, au avut loc discuții cu T. Georgescu, Gh. Pintilie, Victoria Sârbu, alți membri de partid implicați în evenimentele din anii războiului, precum și cu unii dintre foștii anchetatori de la Securitate⁸⁷. La capătul acestui uriaș efort de cercetare, comisia a ajuns la concluzia că principalele învinuiri aduse lui Foriș – că ar fi fost agent al Siguranței sau că ar fi desfășurat activitate trădătoare în rândurile partidului – erau neîntemeiate, nefiind găsită nici o probă în acest sens. Dimpotrivă, comisia a descoperit că toate căderile din 1940-1944 puse pe seama lui

Foriș aveau ca explicație fie activitatea unor informatori ai Siguranței (fără legătură cu Foriș), fie neglijența unor membri de partid (Ion Vințe, Petre Gheorghe, Ileana Răceanu, C. Pârvulescu ș.a.)⁸⁸.

Pe de altă parte, comisia a constatat în activitatea lui Foriș pe linie de partid „greșeli grave”, datorate în principal unor trăsături negative ale caracterului său (vanitate, impulsivitate, birocratism excesiv), care au făcut ca actul din 4 aprilie 1944 să fie „deplin îndreptățit și necesar”⁸⁹. Potrivit comisiei, aceste greșeli nu justificau însă prin nimic tratamentul la care a fost supus ulterior fostul secretar general și mai ales asasinarea lui pe baza unor „vechi supoziții, amplificate de patimi și alte elemente subiective”, în condițiile în care o anchetă judiciară ar fi fost întru totul posibilă, PCR aflându-se la putere⁹⁰. Mai târziu, au fost căutate probe ale vinovăției lui Foriș, dar nu s-au găsit. Totuși, pentru a justifica decizia asasinării fostului secretar general, în perioada 1949-1954 s-a căutat să se obțină prin tortură fizică și morală declarații incriminatoare din partea foștilor colaboratori ai acestuia⁹¹. În toți acești ani, era concluzia comisiei, partidul a fost dezinformat, acreditându-se ideea că Foriș era un „trădător” și că PCR nu avea de reabilitat pe nimeni post-mortem⁹².

Pe baza acestor constatări, comisia de anchetă a propus conducerii de partid condamnarea asasinării lui Ștefan Foriș, reabilitarea acestuia și redarea calității de membru de partid post-mortem. În ceea ce privește rămășițele lui Foriș, comisia a recomandat ca după găsirea lor, acestea să fie incinerate și depuse la hemiciclul Monumentului Eroilor Comuniști⁹³. Plenara CC al PCR din 22-25 aprilie 1968 și-a însușit principalele concluzii ale comisiei de anchetă în cazul Foriș, a acceptat recomandările acesteia și a hotărât reabilitarea politică a fostului secretar general și depunerea osemintelor acestuia la Monumentul Eroilor Comuniști, „în

semn de prețuire a activității revoluționare și pentru cinstirea memoriei” sale⁹⁴.

Concluzii

Pentru a înțelege cazul lui Foriș trebuie să îl abordăm din două perspective: una ține de contextul perioadei celui de-al Doilea Război Mondial, iar a doua de conflictul dintre cei doi lideri ai partidului, în care trăsăturile lor de caracter au jucat un rol esențial. Intrarea României în război a accentuat presiunea pusă de autoritățile de la București pe PCR, sporind riscurile activității în partid la o cotă nemaiîntâlnită până atunci. În același timp, pierderea legăturii cu Cominternul a lăsat PCR fără orientare într-una dintre cele mai grele perioade pe care acesta le-a traversat de la înființarea sa, în 1921. Combinarea celor doi factori a dus la instaurarea în partid a unei atmosfere tensionate, plină de suspiciune, care a favorizat indisciplina, greșelile, pozițiile radicale și deciziile pripite. Cu nervii întinși la maximum de prigoana Siguranței, dar și de condamnarea la moarte a unora dintre tovarășii lor (grupul Kornhauser, Petre Gheorghe ș.a.), membrii de partid trăiau o permanentă senzație de pericol, vedeau peste tot conspirații și erau gata să recurgă la orice gest ca să se apere.

Pe acest fond a apărut și s-a dezvoltat conflictul dintre Gheorghiu-Dej și Ștefan Foriș. Deși obiectul disputei era unul politic – supremația în partid –, conflictul s-a derulat în primul rând ca o ciocnire dintre cele două personalități. Iar personalitatea cea mai puternică a învins. „Cazul Foriș” este o reflectare cât se poate de fidelă a modului de a fi, gândi și acționa al lui Gheorghiu-Dej. Într-o epocă marcată de suspiciune și de sindromul teoriei conspirației, el a început – în calitate de lider al celei

mai influente organizații din închisori – să treacă prin filtrul propriei judecăți evenimentele traversate de partid după 1940. Având o încredere fără margini în capacitatea sa de analiză, Dej le-a coroborat cu acțiunile lui Foriș și cu lucrurile pe care le știa despre acesta din anii anteriori. A ascultat relatările făcute de diverse persoane, dar nu s-a grăbit să tragă concluzii. A strâns cu mîgălă informații pe parcursul mai multor luni. Deși în închisoare exista un colectiv de conducere, analiza i-a aparținut în exclusivitate. A avut discuții între patru ochi cu unii dintre oamenii săi de încredere, dar fără să le împărtășească acestora din gândurile sale mai mult decît era cazul. Din momentul în care a ajuns la concluzia că Foriș este trădător, Dej a început să acționeze. Cu aceeași prudență, și-a construit alianțele necesare, iar, când a considerat că a venit momentul potrivit, a lovit decisiv, îndepărtându-l cu forța pe Ștefan Foriș de la conducerea partidului.

Gheorghiu-Dej s-a dovedit un desăvârșit strateg. Folosind la maximum greșelile unui adversar depășit de misiunea ce-i fusese încredințată de Comintern, și-a atins obiectivul fără a se expune în mod direct. Pentru a se proteja de o reacție neprevăzută a Moscovei, a instaurat la cârma partidului o conducere provizorie, din care nu făcea parte nominal, dar pe care o dirija din umbră. Debutul și derularea în primă fază ale conflictului cu Foriș au scos la iveală ambiția lui Dej de a accede la conducerea partidului, inteligența, vanitatea, dar și calitățile strategice deosebite. Ulterior, după 4 aprilie 1944, au ieșit în evidență alte trăsături ale lui Dej: duritatea cu care își trata adversarii și convingerea asupra caracterului infailibil al judecăților sale. El a îndepărtat ezitățile unora dintre tovarășii săi în privința tratamentului aplicat lui Foriș, i-a convins pe noii parteneri de conducere (Luca și Ana Pauker) cu privire la vinovăția acestuia și, în cele din urmă, a pus capăt „problemei” printr-o

execuție sumară. Așa cum am arătat la începutul acestui studiu, Gheorghiu-Dej nu și-a iertat niciodată adversarii, nici măcar după ieșirea acestora din politică sau din viață, iar Ștefan Foriș nu a făcut excepție. Până la sfârșit, Dej a rămas convins că omul care îl precedase la conducerea partidului a fost un trădător și l-a tratat în consecință, punându-l în galeria personajelor negative ale istoriei partidului. Convingerea sa, împărtășită de mulți dintre cei care activaseră în partid înainte de 23 august 1944, s-a dovedit în cele din urmă eronată. La trei ani după preluarea puterii, Nicolae Ceaușescu a demonstrat că acuzația de trădare a mișcării comuniste adusă lui Foriș fusese neîntemeiată și l-a reabilitat, alături de alte victime ale luptelor din interiorul PCR. Momentul 4 aprilie 1944 nu a fost însă incriminat. Acesta fusese punctul de plecare pentru reconfigurarea partidului într-o structură de putere dominată de grupul din închisori, care se va perpetua practic până în 1989.

1. Deși de-a lungul celor aproape trei decenii pe care se focalizează atenția acestui studiu Partidul Comunist a purtat diverse denumiri (Partidul Comunist din România, Partidul Comunist Român, Partidul Muncitoresc Român), am ales să utilizăm, pentru cursivitatea expunerii, o singură formulă: Partidul Comunist Român (PCR).
2. Paul Sfetcu, *13 Ani în anticamera lui Dej*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000, p. 51.
3. *Ibidem*, p. 54.
4. *Ibidem*.
5. *Ibidem*, p. 55.
6. Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 70.
7. *Ibidem*, p. 71.
8. Stenograma plenarei CC al PMR din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961, reprodusă în Dan Cățanuș, *A doua destalinizare. Gh. Gheorghiu-Dej la apogeul puterii*, Editura Vremea, București, 2005, pp. 213-214.
9. ANIC, Fond CC al PCR – Cămară, dosar nr. 64/1964, Convorbirea lui Gh. Gheorghiu-Dej cu I.K. Jegalin, ambasadorul URSS la București, 16 octombrie 1964, ff. 21-22.

- [10.](#) Stenograma plenarei CC al PMR din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961, în Dan Cătănuș, *A doua destalinizare...*, ed. cit., p. 146.
- [11.](#) *Ibidem*, pp. 145-146.
- [12.](#) *Ibidem*, p. 146.
- [13.](#) Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, p. 60.
- [14.](#) Cristina Diac, „Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901-1965)”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 56-57, 3-4/2007, pp. 254-255.
- [15.](#) Printre aceștia s-au numărat Ecaterina Arbore, I. Dic-Dicescu, Teodor Diamandescu, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Elena Filipovici, Alexandru Nicolau, Elek Köblös, Marcel Pauker, David Fabian și alții. Ei au fost reabilitați la plenara din 22-25 aprilie 1968. Vezi „Hotărârea Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la reabilitarea unor activiști de partid”, în *Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 22-25 aprilie 1968*, Editura Politică, București, 1968, p. 75.
- [16.](#) Vezi descrierea evadării și apoi a fugii celor trei comuniști români în URSS, în Gheorghe Neacșu, „Din amintirile unui fost ilegalist – Gheorghe Vasilichi”, *Arhivele Totalitarismului*, nr. 28-29, 3-4/2000, pp. 113-119, dar și studiul lui Mihai Burcea, „3 ianuarie 1935: un scenariu cominternist? Fuga din închisoare a trei dintre liderii ceferiștilor și petroliștilor participanți la grevele de la începutul anului 1933”, din acest volum.
- [17.](#) *Dokumentî vneșnei politiki 1940-22 iuniia 1941*, tom XXIII, kniga vtoraiia (ceasti 1), Moskva, Mejdunarodnîe otnoșeniia, 1998, p. 428.
- [18.](#) Vezi nota biografică privitoare la Ștefan Foriș realizată de Secția Cadre a Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste la 15 noiembrie 1940, în Alina Tudor-Pavelescu (ed.), *Partidul Comunist din România în anii celui de-al Doilea Război Mondial, 1939-1944*, Arhivele Naționale ale României, București, 2003, pp. 138-139.
- [19.](#) *Ibidem*, pp. 139-141.
- [20.](#) Secția Cadre a Cominternului concluzionase, de altfel, că Foriș era „mai degrabă jurnalist și pedagog decât organizator și conducător” (*ibidem*, p. 141).
- [21.](#) Arhiva Serviciului Român de Informații (în continuare: ASRI), Fond *Documentar*, dosar 9604, vol. 14, „Raport final privind cazul Ștefan Foriș”, 11 martie 1968, f. 8.
- [22.](#) Dan Cătănuș, Gheorghe Neacșu, „Conducerea Partidului Comunist din România, 1921-1944”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 22-23, 1-2/1999, p. 143.
- [23.](#) „Proces-verbal al interogatoriului lui Teohari Georgescu, 20 mai 1953”, în Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în P.C.R.*, Editura Vremea, București, 1999, pp. 160-161.
- [24.](#) *Ibidem*.
- [25.](#) Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, p. 49. Un membru important al comisiei de control care îi prelua pe noii veniți era spionul sovietic de origine basarabeană Gheorghe Pintilie (Pantiușa Bodnarenco), apropiat al lui Dej și viitor șef al Securității. Gh. Pintilie se bucura de o încredere

atât de mare din partea conducerii organizației de partid din închisoare, încât prin el se derula schimbul de scrisori cu cei din afară. „Stenograma declarației lui Gh. Pintilie”, 30 octombrie 1967, în *Cazul Ștefan Foriș...*, ed. cit., pp. 261-262.

[26.](#) Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, p. 49.

[27.](#) „Proces-verbal al interogatoriului lui Teohari Georgescu, 11 ianuarie 1954”, în Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș...*, ed. cit., pp. 192, 196; intervenția lui Dej la plenara din 1961, în Dan Cătănuș, *A doua destalinizare...*, p. 152. În realitate, căderea s-a datorat informațiilor date Siguranței de Nicu Tudor, membru al Secretariatului PCR. „Declarația fostului comisar de poliție Ion Taflaru, 23 februarie 1963”, în *Cazul Ștefan Foriș...*, ed. cit., p. 229.

[28.](#) „Proces verbal al interogatoriului lui Teohari Georgescu, 11 ianuarie 1954”, în Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș...*, ed. cit., pp. 190-191. Membrii Secretariatului au fost arestați grație informațiilor date de Ștefan Reck și prin urmărirea nepoatei lui Chișinevschi, Thea Lupu Roitman. „Declarația fostului comisar de poliție Ion Taflaru, 23 februarie 1963”, *ibidem*, pp. 236-237.

[29.](#) William A. Rusher, *The Rise of the Right*, William Morrow and Co., New York, 1984, pp. 58-59.

[30.](#) „Scrisoarea lui Feraru (Gheorghiu-Dej) către noua conducere a C.C. al P.C.R., 25 aprilie 1944”, în *Cazul Ștefan Foriș...*, ed. cit., p. 49.

[31.](#) „Proces verbal al interogatoriului lui Teohari Georgescu, 11 ianuarie 1954”, *ibidem*, pp. 192-193; „Stenograma declarației date de Teohari Georgescu în fața comisiei de partid la 30 octombrie 1967”, *ibidem*, p. 274. Elena Balogh fusese de fapt cea care, după arestare, dăduse Siguranței numele lui Foriș și al lui Ion Popescu-Puțuri, care constituiau legăturile ei cu partidul. Cei doi au fost arestați, dar, la scurtă vreme, li s-a dat drumul, întrucât ministrul de Interne Armand Călinescu i-a spus directorului Siguranței că în acel moment nu îl interesau comuniștii, ci legionarii (ASRI, Fond *Documentar*, dosar 9604, vol. 12, „Declarația fostului comisar de poliție Constantin Sterian, 24 februarie 1963”, f. 63).

[32.](#) „Declarația fostului comisar de poliție Ion Taflaru, 23 februarie 1963”, în Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș...*, ed. cit., pp. 234-236. Organizația balonașelor a fost trădată de informatorul Ludovic Ardeleanu, iar resortul de sabotaj de informatorii Petre Melinte și Constantin Valache.

[33.](#) Căderea UTC Ilfov s-a datorat în principal neglijării regulilor conspirativității de către conducătorii organizației (vezi materialul redactat de Foriș „Căderea organizației U.T.C. din județul Ilfov”, nedat, ASRI, Fond *Documentar*, dosar 9604, vol. 12, ff. 40-49). Organizația Sectorului III Albastru fost descoperită prin informatorul Gh. Toma și prin urmărirea lui Ilie Toacă, șeful organizației PCR („Declarația fostului comisar de poliție Ion Taflaru, 23 februarie 1963”, în Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș...*, ed. cit., p. 237).

[34.](#) „Proces-verbal al interogatoriului lui Teohari Georgescu, 11 ianuarie 1954”, *ibidem*, p. 191.

- [35.](#) Vezi intervenția lui Gheorghiu-Dej la plenara din 1961 în legătură cu cererea lui Foriș de a i se trimite o listă cu numele reale și conspirative ale tuturor membrilor organizației din închisoare, inclusiv membrii familiilor acestora. Cererea era justificată prin dorința de a se trimite ajutoare tuturor deținuților (Dan Cătănuș, *A doua destalinizare...*, ed. cit., pp. 203-204).
- [36.](#) „Către toți membrii partidului din Văcărești, Caransebeș și Mislea”, în Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș...*, ed. cit., pp. 26-43.
- [37.](#) *Ibidem*, pp. 35-36.
- [38.](#) *Ibidem*, pp. 38-39.
- [39.](#) „Stenograma discuției dintre Emil Bodnăraș și C. Pârvulescu, 30 octombrie 1952”, în Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș...*, ed. cit., p. 139; vezi și materialul „Munca de război. Lipsuri și cauzele lor”, redactat de Foriș probabil în vara lui 1944, *ibidem*, p. 93.
- [40.](#) Vezi relatarea lui Dej la plenara din 1961, în Dan Cătănuș, *A doua destalinizare...*, ed. cit., pp. 205-206.
- [41.](#) „Scrisoarea lui Șt. Foriș către C.C. al P.C.R. din 5 decembrie 1944”, în Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș...*, ed. cit., p. 106.
- [42.](#) „Stenograma discuției dintre Emil Bodnăraș și C. Pârvulescu, 30 octombrie 1952”, *ibidem*, pp. 133-134.
- [43.](#) *Ibidem*, pp. 141-143.
- [44.](#) *Ibidem*, p. 144.
- [45.](#) *Ibidem*, pp. 146-149.
- [46.](#) „Scrisoarea lui Șt. Foriș către C.C. al P.C.R. din 5 decembrie 1944”, *ibidem*, p. 104.
- [47.](#) „Stenograma discuției dintre Emil Bodnăraș și C. Pârvulescu, 30 octombrie 1952”, *ibidem*, pp. 150-151; „Scrisoarea lui Șt. Foriș către C.C. al P.C.R. din 5 decembrie 1944”, *ibidem*, p. 104.
- [48.](#) „Scrisoarea lui Șt. Foriș către C.C. al P.C.R. din 5 decembrie 1944”, *ibidem*, pp. 104-105.
- [49.](#) „Scrisoarea lui S. (Spătaru-Emil Bodnăraș) către Gheorghiu-Dej și T. Georgescu, 16 aprilie 1944”, *ibidem*, pp. 44-47.
- [50.](#) „Scrisoarea lui Feraru (Gheorghiu-Dej) către noua conducere a P.C.R., 25 aprilie 1944”, *ibidem*, pp. 47-48.
- [51.](#) „Scrisoarea lui Șt. Foriș către C.C. al P.C.R. din 5 decembrie 1944”, *ibidem*, p. 105.
- [52.](#) „Scrisoarea C.C. al P.C.R. către comuniștii din închisori și lagăr, iulie 1944”, *ibidem*, p. 57.
- [53.](#) „Scrisoarea lui S. (Spătaru-Emil Bodnăraș) către Gheorghiu-Dej și T. Georgescu, 16 aprilie 1944”, *ibidem*, p. 45; „Scrisoarea lui Feraru (Gheorghiu-Dej) către noua conducere a P.C.R., 25 aprilie 1944”, *ibidem*, pp. 48-49.
- [54.](#) „Scrisoarea lui Șt. Foriș către C.C. al P.C.R. din 5 decembrie 1944”, *ibidem*, p. 105.
- [55.](#) Vezi relatarea lui Dej la plenara din 1961, în Dan Cătănuș, *A doua destalinizare...*, ed. cit., p. 143.
- [56.](#) *Ibidem*, pp. 143-144.

- [57.](#) „Scrisoarea lui Șt. Foriș către C.C. al P.C.R. din 5 decembrie 1944”, în Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș...*, ed. cit., p. 105; „Stenograma declarației lui Gh. Pintilie, 30 octombrie 1967”, *ibidem*, pp. 264-265; Stenograma declarațiilor date de Teohari Georgescu și Gh. Pintilie, 17 ianuarie 1968”, *ibidem*, pp. 333-339; ASRI, Fond *Documentar*, dosar 9604, vol. 14, „Raport privind cazul Ștefan Foriș, 11 martie 1968”, ff. 2-3.
- [58.](#) „Notă în legătură cu rezultatul cercetărilor privind dispariția mamei lui Foriș Ștefan”, în Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș...*, ed. cit., pp. 33-341.
- [59.](#) „Scrisoarea Victoriei Sârbu către CC al PCR, 6 noiembrie 1945”, *ibidem*, p. 108.
- [60.](#) „Proces verbal al interogatoriului lui Teohari Georgescu, 18 mai 1953”, *ibidem*, p. 157.
- [61.](#) „Proces verbal al interogatoriului lui Teohari Georgescu, 11 ianuarie 1954”, *ibidem*, pp. 181-182.
- [62.](#) Pentru mai multe detalii privind biografia lui Alexandru Nicolschi, vezi Mihai Burcea, Marius Stan, Mihail Bumbescu, *Dicționarul ofițerilor și angajaților civili ai Direcției Generale a Penitenciarelor*, vol. II, *Aparatul central (1948-1989)*, Editura Polirom, Iași, 2011, pp. 552-586.
- [63.](#) „Stenograma declarației lui Teohari Georgescu, 30 octombrie 1967”, Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș*, ed. cit., pp. 281-283. Teohari Georgescu a recunoscut că în 1953-1954 era într-o situație specială, sub anchetă, și a preferat să ia asupra sa inițiativa propunerii de lichidare a lui Foriș.
- [64.](#) *Ibidem*, p. 277.
- [65.](#) „Stenograma declarației date de Gh. Pintilie, 30 octombrie 1967”, *ibidem*, pp. 265-266.
- [66.](#) *Ibidem*, p. 280; „Stenograma declarațiilor date de Teohari Georgescu și Gh. Pintilie, 17 ianuarie 1968”, *ibidem*, pp. 337; ASRI, Fond *Documentar*, dosar 9604, vol. 14, „Raport privind cazul Ștefan Foriș”, 11 martie 1968, f. 3.
- [67.](#) „Notă de probleme în legătură cu Foriș Ștefan, 24 octombrie 1967”, în Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș...*, ed. cit., pp. 258-259.
- [68.](#) *Ibidem*, p. 259.
- [69.](#) *Ibidem*.
- [70.](#) „Stenograma declarației date de Gh. Pintilie, 30 octombrie 1967”, *ibidem*, pp. 267-269; „Stenograma declarației lui Teohari Georgescu, 30 octombrie 1967”, *ibidem*, pp. 270-271, 277.
- [71.](#) „Stenograma declarației lui Teohari Georgescu, 30 octombrie 1967”, *ibidem*, p. 271. Dej a avut o exprimare similară și față de Gh. Pintilie. vezi „Stenograma declarației date de Gh. Pintilie, 30 octombrie 1967”, *ibidem*, pp. 268-269.
- [72.](#) „Raportul politic al Comitetului Central la Conferința națională a Partidului Comunist Român, octombrie 1945”, în Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, ediția a IV-a, Editura de Stat pentru Literatură politică, București, 1955, p. 26.
- [73.](#) Gh. Gheorghiu-Dej, „30 de ani de luptă a Partidului sub steagul lui Lenin și Stalin. Raport prezentat în ziua de 8 mai la adunarea solemnă în cinstea celei de a 30-a aniversări a

- întemeierii Partidului Comunist din România”, în *Lupta de clasă*, nr. 5-6, mai-iunie 1951, p. 18. Gheorghiu-Dej a oferit atunci ca exemplu de „trădare” arestarea în 1941 a lui Teohari Georgescu și a lui Iosif Chișinevski. Numele lui Teohari Georgescu nu a mai fost menționat în varianta discursului republicată în 1955 (Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, ed. cit., p. 382).
- [74.](#) Gh. Gheorghiu-Dej, „30 de ani de luptă a Partidului sub steagul lui Lenin și Stalin...”, loc. cit., p. 19.
- [75.](#) *Ibidem*.
- [76.](#) Vezi *Istoria R.P.R. Manual pentru învățământul mediu*, sub redacția acad. Mihail Roller, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1952, p. 684. De asemenea, *Lecții în ajutorul celor care studiază istoria P.M.R.*, Editura Politică, București, 1961, pp. 443-445.
- [77.](#) În raportul din 1945, Dej folosea o frază destul de vagă în această privință: „Îndepărtarea acestora [din grupul lui Foriș, n.n.] de la conducerea partidului a dat un nou elan, un mare avânt muncii partidului și luptei sale în fruntea poporului român”. „Raportul politic al Comitetului Central la Conferința națională a Partidului Comunist Român, octombrie 1945”, în Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, ed. cit., p. 26.
- [78.](#) „Stenograma ședinței Biroului Politic din 3-12 aprilie 1956”, reprodusă în volumul Alina Tudor și Dan Cătănuș (eds.), *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chișinevski, 1956-1961*, Editura Elion, București, 2001, p. 151.
- [79.](#) *Ibidem*, p. 153.
- [80.](#) Alina Tudor, Dan Cătănuș (eds.), *Amurgul ilegalistilor. Plenara C.C. al P.M.R. din 9-13 iunie 1958*, postfață de Florin Constantiniu, Editura Vremea, București, 2000, p. 25.
- [81.](#) *Ibidem*, p. 27.
- [82.](#) *Ibidem*, p. 224.
- [83.](#) Dan Cătănuș, *A doua destalinizare...*, ed. cit., pp. 143-145, 203-206, 231 etc.
- [84.](#) Vezi intervenția lui N. Ceaușescu la plenara din noiembrie-decembrie 1961, *ibidem*, p. 203.
- [85.](#) Grigore Răduică, *Crime în lupta pentru putere. 1966-1968: Ancheta cazului Pătrășcanu*, Editura Evenimentul Românesc, București, 1999, p. 12.
- [86.](#) Comisia era condusă de Gheorghe Stoica, membru supleant al Comitetului Executiv, și îi avea ca membri pe Vasile Patilineț, Ion Popescu-Puțuri, Nicolae Guină și Ion Stănescu (*ibidem*, pp. 22-23).
- [87.](#) ASRI, Fond *Documentar*, dosar 9604, vol. 14, „Raport privind cazul Ștefan Foriș, 11 martie 1968”, f. 1.
- [88.](#) *Ibidem*, ff. 3-7.
- [89.](#) *Ibidem*, ff. 8-9.
- [90.](#) *Ibidem*, f. 9.
- [91.](#) *Ibidem*, f. 10.
- [92.](#) *Ibidem*, f. 9.

- [93.](#) *Ibidem*, f. 9. Totodată, s-a recomandat redarea calității de membru de partid pentru Victoria Sârbu, Nicolae Petrea și Constantin Carp și anularea hotărârilor judecătorești pronunțate în procesele înscenate acestora.
- [94.](#) „Hotărârea Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la reabilitarea unor activiști de partid, în Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 22-25 aprilie 1968”, Editura Politică, București, 1968, pp. 73-75.

GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ ȘI LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU

Liviu Pleșa

Unul dintre cele mai complexe momente din cadrul luptei pentru putere desfășurate la vârful PMR l-a constituit înlăturarea și apoi executarea lui Lucrețiu Pătrășcanu. Conflictul dintre acesta și Gheorghiu-Dej a debutat la începutul anilor '40, dezvoltându-se apoi progresiv. Obligat să-l accepte ca partener în conducerea partidului, Gheorghiu-Dej a urmărit tot timpul eliminarea lui Pătrășcanu, și a așteptat doar ocazia favorabilă pentru a-și pune planul în aplicare. Dar evenimentele nu s-au desfășurat nici pe departe atât de lin precum și-ar fi dorit liderul PMR. Spre surpriza sa, Pătrășcanu nu s-a dovedit a fi tipul de arestat docil ce a existat în PCUS sau în alte partide comuniste, care-și recunoștea și chiar potența vina în cadrul unor adevărate „proces-spectacol”. Tăria sa de caracter a făcut ca ancheta să se desfășoare pe o perioadă îndelungată. Apoi, reabilitarea lui Pătrășcanu, orchestrată în 1968 de Ceaușescu pentru a discredita imaginea lui Gheorghiu-Dej, oferă un corolar târziu și la fel de interesant la acest conflict de durată dintre cele două figuri politice.

Născut la 4 noiembrie 1900, la Bacău, Lucrețiu Pătrășcanu provenea dintr-o familie de intelectuali de valoare. Tatăl său, Dumitru Pătrășcanu, era profesor de istorie și un scriitor cunoscut. Avea, de asemenea, și simpatii de stânga: s-a afiliat grupului „generoșilor”, care orbita în jurul

lui Constantin Stere, pe care l-a urmat în PNL. Lucrețiu a studiat dreptul la București (1922), iar apoi și-a continuat studiile în Franța și Germania. În 1924 și-a luat doctoratul în științe economice la Leipzig, cu teza „Reforma agrară din România din anii 1918-1921”¹. Influențat de mediul în care activa tatăl său, a fost atras și el foarte repede de ideile de stânga. În octombrie 1919, s-a înscris în Partidul Socialist Român, iar în 1921 a devenit membru al PCdR. A dus o activitate intensă în plan publicistic, fiind redactor și editor la mai multe publicații socialiste și comuniste (*Tineretul Socialist*, *Viața Muncitoare*, *Socialismul*, *Înainte*, *Deșteptarea*, *Zorile*, *Manifest* etc.). Din acest motiv, odată cu promulgarea Legii Mârzescu (1924) a fost arestat și închis la Jilava pentru 24 de zile².

Scurta perioadă de detenție nu avea însă cum să-l sperie pe Pătrășcanu, acesta depunând în continuare o susținută activitate comunistă. A participat la majoritatea congreselor PCdR din ilegalitate, inclusiv la unele dintre cele desfășurate în străinătate. La Congresul al V-lea (1931) a fost ales membru al CC al PCdR. Din aceste motive, a fost arestat de mai multe ori (1928, 1932, 1933), fiind însă eliberat de fiecare dată la scurt timp³. Și-a pus la dispoziția partidului și calitățile juridice, ocupându-se de apărarea inculpaților comuniști în procesele de la Cluj (1928), Timișoara și Chișinău (1929) și Arad (1930). De asemenea, a fost numit secretar al Biroului Juridic al „Ajutorului Roșu”⁴.

A urmat apoi cvasinecesarul stagiul la Moscova. În mai 1933, Pătrășcanu a fost desemnat reprezentant al PCdR în Comitetul Executiv al Cominternului⁵. Veșnicele intrigi de partid, dar mai ales dogmatismul rigid din anii de debut ai terorii staliniste nu-l vor atrage însă deloc, astfel încât a solicitat de mai multe ori să i se permită să se întoarcă în țară. Neamulțumit de evenimentele din URSS și de luptele pentru putere din

PCdR, și-a exprimat din nou o serie de opinii contradictorii cu linia partidului, așa încât, până la urmă, i s-a cerut să revină la București.

La întoarcerea sa în România, Secretariatul PCdR, informat de faptul că Pătrășcanu comisese mai multe erori ideologice la Moscova, l-a trimis pentru reabilitare la Iași, ca membru al Biroului Comitetului Regional PCdR Moldova, responsabil cu activitatea culturală⁶. După numai un an, conducerea partidului a fost din nou obligată să apeleze la el, întrucât avea nevoie de un avocat de valoare pentru procesul Anei Pauker. În 1936, s-a ocupat de pregătirea apărării juridice a acuzaților din procesul de la Craiova, precum și a inculpaților din procesul lui Petre Constantinescu-Iași, desfășurat în același an. Dar pentru că activitatea sa comunistă era de notorietate, nu a fost lăsat să pledeze, dar a fost apoi exclus din Baroul Ilfov, astfel încât nu mai putut profesa.

În 1937 a intrat din nou în divergențe cu conducerea PCdR, fiind nemulțumit de tactica aleasă în timpul campaniei electorale⁷. Prin urmare, în 1938 nu a fost reales membru al CC; de atunci practic nu a mai desfășurat nici un fel de activitate comunistă, activând doar sporadic⁸. Oricum, odată cu începerea războiului, a fost închis în lagăr sau i s-a stabilit domiciliu obligatoriu. În momentul intrării României în război, a fost internat în lagărul de la Târgu-Jiu, unde erau aduși toți comuniștii marcați care nu erau condamnați sau căroră le expirase pedeapsa penală.

La Târgu-Jiu au apărut și primele tensiuni între Lucrețiu Pătrășcanu și Gheorghiu-Dej. Sosit în lagăr, Pătrășcanu a observat că anumite probleme de tip administrativ-gospodăresc ale deținuților nu se rezolvau, deoarece nimeni nu le prezenta conducerii administrației, astfel încât a propus constituirea unui colectiv care să discute în mod organizat cu șefii lagărului. S-a format astfel un colectiv de trei persoane, printre care se afla și Pătrășcanu. În scurt timp, măsura a dat roade, întrucât neajunsurile

erau imediat raportate, multe fiind remediate rapid⁹. Ideea lui Pătrășcanu și prezența sa în acel colectiv l-au transformat într-un fel de lider al comuniștilor închiși la Târgu-Jiu. Poziția sa i-a atras însă adversitatea lui Ovidiu Șandru, care deținea poziția de conducător al organizației de partid din lagăr. Conflictul dintre Pătrășcanu și Șandru a dus la apariția unor fricțiuni în rândul comuniștilor de la Târgu-Jiu, fiind afectată unitatea organizației de partid¹⁰.

În acest context, în 1942 la Târgu-Jiu a fost adus și Gheorghiu-Dej. Imediat ce a venit în lagăr, Dej a dorit să-și subordoneze întreaga organizație de partid, așa cum făcuse la Doftana și apoi la Caransebeș. Profitând de nemulțumirile cauzate de lupta pentru putere dintre Pătrășcanu și Șandru și de existența mai multor grupuri antagonice de comuniști, el s-a impus rapid ca lider unic al organizației PCdR de la Târgu-Jiu, subordonându-și toate facțiunile. După ce s-a plasat în fruntea deținuților comuniști, Gheorghiu-Dej a desființat și colectivul ce discuta cu conducerea lagărului, coordonat de Pătrășcanu. Dej a urmărit astfel două obiective: pe de o parte, dorea să fie singurul care tratează cu șefii lagărului sau ca aceste discuții să de desfășoare sub controlul său strict; pe de altă parte, împiedica un potențial lider să dețină poziții la vârful organizației.

Pătrășcanu a fost destul de afectat de decizia lui Gheorghiu-Dej, și s-a plâns soției sale de faptul că acesta îl trata cu ostilitate¹¹. Gheorghiu-Dej era însă destul de îndreptățit să-l privească cu neîncredere pe Pătrășcanu, întrucât disensiunile din rândul deținuților comuniști nu avea cum să fie în beneficiul acestora.

Treptat, resentimentele lui Dej față de Pătrășcanu s-au accentuat. Coroborând acțiunile acestuia din lagăr cu regimul blând de care se bucura din partea autorităților (perioade scurte de detenție, domiciliu

forțat în propria vilă dintr-o stațiune de munte etc.) și cu divergențele sale anterioare față de linia partidului, Gheorghiu-Dej a ajuns la concluzia că Pătrășcanu era agent al Siguranței și că misiunea lui era nu doar spargerea organizației comuniste din lagăr, ci poate chiar preluarea controlului asupra PCdR și subordonarea acestuia regimului antonescian¹². Desigur, din această perspectivă, ipoteza nu avea cum să fie neglijată de liderul PCdR, chiar dacă în realitate era falsă. Nu poate fi omisă nici presupoziția să avem de-a face cu o acuzație lansată intenționat de către Dej, care înțelesese că avea în față un posibil rival la conducerea partidului, mult mai cunoscut în țară și chiar la Moscova și care, pe deasupra deținea, calități și o pregătire intelectuală care lui îi lipseau. În acel mediu din detenție, metoda cea mai eficientă de denigrare a unui adversar era aceea de a-l acuza că este colaborator al Siguranței. Cert este faptul că, după scurta perioadă petrecută de Pătrășcanu la Târgu-Jiu, Gheorghiu-Dej și liderii comuniști din jurul acestuia – viitorii membri ai Biroului Politic și ai organelor de conducere ale partidului – au început să-l privească cu suspiciune pe viitorul ministru al Justiției, față de care nutreau un sentiment de antipatie.

Activitatea politică și intelectuală a lui Pătrășcanu, dar mai ales legăturile pe care le avea la Palat și la nivelul conducerilor partidelor istorice îl vor aduce în poziția ca în vara lui 1944, în momentul în care rușii se apropiau de București, să fie recunoscut ca partener politic din partea PCdR de către toți actorii politici marcanți ai României din acea vreme: mareșalul Antonescu, regele Mihai și principalele partide politice (PNTȚ, PNL și PSD).

Ion Antonescu l-a contactat, prin intermediul lui Piki Vasiliu – șeful Siguranței –, dorind să-și deschidă o altă linie de legătură cu sovieticii în cazul ar fi fost necesară încheierea unui armistițiu cu URSS. Întâlnirile

dintre cei doi au avut loc în martie-aprilie 1944 în biroul lui Antonescu, dar discuțiile au fost întrerupte din ordinul mareșalului, după ce Pătrășcanu a afirmat că o încetare a luptelor cu Uniunea Sovietică putea fi tratată doar de o reprezentanță națională¹³. La scurt timp, a fost rândul regelui și al partidelor istorice să îl invite la negocieri, de această dată pentru răsturnarea lui Antonescu și formarea unui nou guvern. Discuțiile cu Palatul i-au fost facilitate de colonelul Octavian Ulea, maestrul de ceremonii al Curții, cu care era văr primar. La ferma acestuia de lângă București s-a întâlnit în iulie 1944 cu Ioan Mocsonyi Stârcea, care apoi l-a introdus la rege¹⁴. Între Pătrășcanu și Mihai I s-a stabilit imediat o relație de cordialitate, care a durat până la abdicarea regelui.

Pătrășcanu a participat astfel la toate pregătirile premergătoare actului de la 23 august 1944, iar împreună cu gen. Sănătescu a elaborat planul actului adoptat de rege și a scris proclamația citită de suveran la radio¹⁵. Ca răsplată, ținând cont de pregătirea și activitatea sa juridică, Mihai I l-a desemnat ministru secretar de stat și responsabil cu departamentul Justiției în primul guvern Sănătescu. Ulterior, în timpul anchetei, toate aceste contacte ale sale au fost considerate dovezi ale faptului că era colaborator al Siguranței și că ar fi trădat partidul în avantajul „partidelor burgheze”. În realitate, toate discuțiile (inclusiv cele cu Piki Vasiliu) și acțiunile la care a participat erau cunoscute de către PCdR, el informând de fiecare dată – prin intermediul lui Bodnăraș – conducerea provizorie a partidului, de la care a cerut și primit instrucțiuni¹⁶.

Imediat după 23 august 1944, contactele sale și faptul că era singurul ministru al PCdR din guvern, alături de speranța că va reuși să obțină condiții mai bune din partea URSS, au dus la numirea sa ca șef al delegației României ce s-a deplasat la Moscova, la negocierile pentru

semnarea armistițiului cu aliații. Nu va reuși însă să schimbe nimic din conținutul Convenției de Armistițiu, România neaflându-se în poziția de a putea refuza vreuna dintre solicitările Kremlinului. Se pare totuși că speranțele puse în Pătrășcanu nu au fost cu totul deșarte, întrucât acesta și-a manifestat nemulțumirea față de unele cerințe ale Moscovei. Îndeosebi, nu a fost deloc de acord cu pretenția sovieticilor de a se erija în eliberatori ai Bucureștiului. Nemulțumit că la Moscova au fost trase salve de tun și artificii prin care s-a sărbătorit alungarea hitleriștilor din capitala României de către Armata Roșie¹⁷, Pătrășcanu a convocat o conferință de presă, în care a expus mass-mediei internaționale adevărul. Valter Roman, aflat în acea vreme în URSS, ca membru al grupului Ana Pauker, a sintetizat curpînsul acesteia: „Pătrășcanu a convocat o mare conferință de presă [...] Esența interviului dat de el a fost: «Actul de la 23 August se datorează curajului și bărbăției regelui Mihai». Asta a spus Pătrășcanu la Moscova. Noi am fost revoltați atunci”¹⁸. Iar dacă și comuniștii români au fost revoltați, este lesne de înțeles care a fost reacția sovieticilor.

Singura realizare concretă a lui Pătrășcanu la Moscova a fost aceea de a fi stârnit iritarea lui Molotov¹⁹, care se aștepta la o poziție mult mai docilă din partea unui reprezentant, comunist, pe deasupra, al unei țări ocupate militar. Sovieticii oricum nu-l agreau foarte mult pe Pătrășcanu, întrucât îl cunoșteau destul de vag și nu știau dacă vor putea să-l controleze așa cum doreau ei, iar atitudinea acestuia din timpul tratativelor le-a demonstrat că era departe de a fi instrumentul obedient de care aveau nevoie. În acel moment, singura opțiune viabilă a Kremlinului pentru șefia PCdR era Ana Pauker.

Antipatia Moscovei față de Lucrețiu Pătrășcanu s-a transmis în mod automat și Anei Pauker, oricum nemulțumită de faptul că avea un potențial concurent la preluarea poziției de lider al PCdR. În fața acestei

perspective, Ana Pauker a uitat foarte curând faptul că Pătrășcanu a fost unul dintre avocații care o apăraseră la procesul de la Craiova (cum, de altfel, va face, peste ani, și Alexandru Drăghici). Dar la vârful partidelor comuniste și mai ales în timpul luptelor pentru putere nu a fost niciodată loc de prea multe sentimentalisme. În același timp, nu putem spune nici că Pătrășcanu o simpatiza pe Ana Pauker: detesta aroganța acesteia, îndeosebi faptul că se erija în conducător unic al PCdR²⁰. Totodată, comuniștii din interior, conduși de Gheorghiu-Dej, nu doar că și-au păstrat adversitatea față de Pătrășcanu, ci și-au accentuat-o. În timp cei toți trecuseră prin perioade lungi și grele de detenție, Pătrășcanu a fost închis foarte puțin, fiind eliberat în scurt timp prin tot felul de intervenții sau prin plata unor sume de bani. Iar după 23 august 1944, în timp ce nici unul dintre ei nu deținea vreo funcție în stat, Lucrețiu Pătrășcanu era ministru al Justiției.

În același timp, nu se poate afirma nici că Pătrășcanu i-ar fi privit cu mult mai multă bunăvoință pe comuniștii ieșiți din închisori. Relațiile sale cu ei erau distante, considerându-i agramati și ironizându-i sau tratându-i cu condescendență. Îndeosebi, avea o părere foarte negativă referitoare la Gheorghiu-Dej, căruia-i contesta orice fel de calități, cu precădere cele intelectuale²¹. În același timp, i-a intuit și caracterul, ajungând să susțină că „Gheorghiu-Dej e un om periculos, pentru țară și partid. E perfid, dușmănos, orgolios, mărginit, un om rău, nebănuț de rău, plin de venin, feriți-vă de el”. Tocmai din acest motiv, el credea că „nu trebuie ocolit, trebuie înfruntat și înlăturat”²². Opinii de aceeași factură referitoare la Gheorghiu-Dej aveau și alți intelectuali din PCdR, dar ei au știut foarte bine să-și ascundă sentimentele și să treacă peste astfel de „impedimente”, punându-se fără ezitări în slujba conducătorului partidului²³.

Cu toate că în perioada interbelică au existat mai mulți intelectuali din partid care îl admirau pe Pătrășcanu și care ulterior au făcut carieră politică (precum Miron Constantinescu sau Grigore Preoteasa²⁴), în perioada în care ei au fost închiși s-au raliat fără rezerve grupului lui Gheorghiu-Dej. După 1944 nici unul dintre ei nu-l va părăsi pe Dej pentru un lider fără putere reală, cum era Pătrășcanu. Când Miron Constantinescu a ales temporar o altă tabără, a făcut-o doar pentru a se situa de partea Anei Pauker, care în primii ani conducea *de facto* PCdR și avea aureola de a fi investită de Stalin, fiind considerată de mulți ca principalul pol de putere în partid. Totuși, legăturile din trecut ale lui Grigore Preoteasa cu Pătrășcanu au făcut ca acesta să fie privit multă vreme cu suspiciune la vârful partidului, mai ales de către lideri atașați lui Gheorghiu-Dej, cum ar fi Iosif Chișinevschi²⁵.

Beneficiind de gloria coorganizării evenimentului de la 23 august și a faptului că era singurul ministru comunist în primul guvern Sănătescu, Pătrășcanu avea o mare popularitate în interiorul țării. Foarte bun orator, avea priză la public; avea și avantajul că era cunoscut de către populație. La mai multe mitinguri s-a scandat „Pătrășcanu la putere!”²⁶, spre nemulțumirea evidentă a adversarilor săi. Își va dubla acest atu și prin cărțile publicate imediat după 1944²⁷ (scrise chiar în timpul „detenției” de la Poiana Țapului), ce au avut tiraje foarte mari, ceea ce îi va aduce recunoașterea publicului. Toate aceasta nu au convenit deloc celor două tabere din interiorul PCdR/PCR, care nu doreau existența a încă unui centru de putere în partid. În schimb, Gheorghiu-Dej era practic necunoscut de populația României, în acea perioadă influența sa limitându-se practic doar la grupul comuniștilor pe care i-a condus în detenție. De asemenea, pe atunci, Gheorghiu-Dej era și un stângaci

vorbitor, el dezvoltându-și abia ulterior calitățile oratorice. La rândul ei, Ana Pauker – cu toate că era cunoscută în țară – era dezavantajată faptului că era femeie evreică, dar și că fusese impusă de ocupantul sovietic.

De altfel, se pare că tocmai această popularitate a lui Pătrășcanu îl va nemulțumi cel mai mult pe Gheorghiu-Dej. Asistând cu invidie la succesul la mase al ministrului de Justiție, Dej a ordonat încă din primele luni după 23 august ca acesta să fie supravegheat. Și tot din acest motiv și-a dorit din ce în ce mai mult să-l înlăture cât mai repede de la putere. La începutul anului 1945, atunci când o coloană de manifestanți îl aclama pe Pătrășcanu, Gheorghiu-Dej a dat frâu liber ranchiunii sale, oftând „Porcul ăsta de Pătrășcanu”²⁸. Cu altă ocazie, a afirmat: „Ce tot strigă ăștia – Pătrășcanu... mama lui”²⁹. De asemenea, în vara anului 1945, asistând la un miting la care Pătrășcanu a fost aplaudat cu entuziasm, Dej a șoptit unui apropiat: „Vom termina cu el curând”³⁰.

Pătrășcanu mai avea încă un avantaj, și anume faptul că era singurul lider comunist ce participase în mod concret la actul de la 23 august. Potrivit unor foști ilegaliști, meritele reușitei acțiunii nu erau atribuite partidului, ci exclusiv lui Pătrășcanu³¹. În tot timpul pregătirii și desfășurării operațiunii de înlăturare a lui Antonescu, Dej și Ana Pauker se aflau în lagăr, respectiv în URSS. Ulterior, Gheorghiu-Dej a încercat să compenseze acest deficit, lăsând mână liberă propagandei să afirme că ar fi evadat de la Târgu-Jiu pe la începutul lunii august 1944 și că apoi ar fi coordonat acțiunile PCdR de răsturnare a lui Antonescu. În realitate, el nu a avut practic nici un rol în evenimente, spre deosebire de Pătrășcanu, fapt ce nu avea cum să nu-l nemulțumească. Nu în ultimul rând, în unele dintre lucrările sale publicate începând din 1945, ca și în mai multe articole apărute în *Scânteia*³², Pătrășcanu a început să se afirme și ca

doctrinar al societății comuniste pe care Partidul Comunist dorea s-o înfăptuiască în România. Conform unor opinii, volumul *Problemele de bază ale României* este „unica contribuție originală a comuniștilor români la discutarea în termeni sociologici și economici serioși a viitorului țării”³³. Gheorghiu-Dej se situa departe de acest deziderat, dar trebuie să precizăm și faptul că, spre deosebire de Pătrășcanu, el a suportat o detenție lungă și grea, nevând nici timpul și nici condițiile necesare pentru a se ocupa de teoretizarea comunismului. În schimb, chiar dacă nu a fost un teoretician, Gheorghiu-Dej a fost un mult mai bun practician, ceea ce nu se poate afirma și despre Pătrășcanu. Ultimul, în pofida vechimii și experienței sale în partid, precum și a calităților sale intelectuale, nu a reușit să se adapteze la realitățile politice de după 23 august 1944, ceea ce, până la urmă, i-a fost fatal. Revenind însă la ideea inițială, trebuie spus că în acea perioadă Gheorghiu-Dej nu avea cum să privească cu ochi buni contribuțiile teoretice ale lui Pătrășcanu, conștient fiind de faptul că acesta avea un avantaj pe care el nu l-ar fi putut deține niciodată. Invidia lui Dej s-a susținut chiar și peste ani și a ieșit la iveală și la Plenara CC din 1961, când a afirmat că „nici nu erau cărțile lui, le scrisese agentul ăla de la Intelligence Service [...] Zilber”³⁴.

Ministrul Justiției a reușit astfel să-și atragă foarte rapid adversitatea ambelor tabere ale comuniștilor români în toamna lui 1944: atât a grupului moscovit, cât și a grupului comuniștilor din interior. În momentul în care Ana Pauker a sosit în România, Lucrețiu Pătrășcanu a fost practic înlăturat din grupul aflat în conducerea provizorie a partidului, nemaifiind cooptat în conducerea informală a PCdR. Perioada de glorie a lui Pătrășcanu începea să apună. Mai exact, el avea putere în stat (era ministru al Justiției și era simpatizat de rege), avea priză la mase, dar nu avea putere în partid. Nu doar că nu era afiliat nici unei tabere din PCdR,

ci era chiar antipatizat de acestea. Pentru a compensa acest deficit, a încercat să-și atragă sprijinul puținilor intelectuali din PCdR, ca Belu Zilber, Harry Brauner, Nicolae Betea sau Anton Rațiu. Personaje marginale la rândul lor, aceștia nu aveau cum să-i asigure un suport politic real și consistent în cadrul partidului.

Acestui context nefavorabil s-au adăugat și erorile ideologice și politice comise de Pătrășcanu în perioada 1945-1946. Printre deviațiile ideologice se remarcă mai ales cele două discursuri ținute la Cluj, în iunie 1945 și iunie 1946, ambele cu o pronunțată tentă naționalistă, fapt care nu avea cum să le scape adversarilor săi politici, ce se vor folosi apoi de ele pentru a-l înlătura. La 13 iunie 1945, Lucrețiu Pătrășcanu a ținut la Colegiul Academic din Cluj o cuvântare, intitulată „Problemele Ardealului de Nord”, în fața unei asistențe formată din intelectuali, funcționari și diverși reprezentanți ai profesiilor și organizațiilor locale. Unele pasaje din discursul ministrului Justiției au o evidentă nuanță naționalistă, fiind inserate mai multe atacuri la adresa șovinismului maghiar³⁵:

Cred că trebuie făcută atentă întreaga populație – deși mă adresez în special populației maghiare și secuiești – că acceptarea ideii de stat românesc unitar și a simbolurilor lui naționale este o datorie pentru fiecare cetățean [...]

În ce privește drapelul maghiar, desigur că el poate fi arborat, dacă populația maghiară vede în culorile lui simbolul național. Dar iarăși, să-mi fie îngăduit să fac observația și să spun convingerea mea intimă, că acei care arborează steagul maghiar nu ca un simbol de afirmație națională, ci ca mijloc de ațâțare la șovinism sau pentru a marca o atitudine împotriva democrației românești se gândesc nu la Ungaria democratică ci la Ungaria fascistă, la acea Ungarie al cărei „Imperiu milenar” nu o dată a tulburat mințile, făcând atâta rău, în primul rând, maselor maghiare [...]

Aici, în Ardealul de Nord, au funcționat tribunale ad-hoc, având caracterul tribunalelor populare [...] Ar fi fost de așteptat ca aceste tribunale să fi procedat și ele la arestarea, judecarea și condamnarea tuturor elementelor fasciste ungare care au comis împotriva populației românești și a democrațiilor maghiari acte de sălbăticie, de jaf și asasinat [...] Acest

fapt nu s-a petrecut însă. Pe străzile Clujului și ale Oradei se plimbă nestingherite acele elemente care – instrumente ale regimului fascist maghiar – au pe conștiință crime și fărâdelegi. De aceea am hotărât imediata înființarea unui tribunal popular la Cluj.

Cu asemenea afirmații, cuvântarea lui Lucrețiu Pătrășcanu a fost foarte bine primită de cei prezenți³⁶, în rândul cărora sentimentele antimaghiare erau deosebit de prezente, acutizate de ocupația ce a urmat Dictatului de la Viena și abuzurilor asupra populației românești din perioada horthystă. Cu toate acestea, responsabilii locali ai partidului semnalau faptul că „au rămas unele chestiuni nelămurite”, aceasta pentru că discursul a avut pe alocuri „accente șoviniste”, cerând indicații de la conducerea PCR față de modul în care el trebuia popularizat. Iosif Chișinevschi, responsabilul cu propagandă în acea vreme, a tranșat problema, afirmând următoarele: „Cu toate că ținem foarte mult la tov. Pătrășcanu, nu vă recomand discursul pe care l-a ținut la Cluj. Tov. Pătrășcanu a avut unele scăderi. Un comunist român trebuie să combată șovinismul român și invers”³⁷. Mai exact, comuniștii români trebuiau să atace doar intoleranța națională a românilor, iar cei maghiari numai pe cea a minorității din care făceau parte, aceasta pentru a nu se ajunge la escaladarea situației în cazul în care reprezentanții unei naționalități ar fi atacat-o pe cealaltă. Pătrășcanu a avut opinii similare și în timpul unei întâlniri desfășurate la sfârșitul anului 1945 la Timișoara, cu conducerea Partidului Comunist Ungar (reprezentat de Rákosi, Imre Nagy și Ernő Gerő), de partea română fiind prezenți și Gheorghiu-Dej, și Vasile Luca. Dar atunci și Gheorghiu-Dej a avut un discurs asemănător, ripostând și el pretențiilor voalate ale maghiarilor asupra Ardealului de Nord³⁸.

Divergențele lui Pătrășcanu cu linia partidului în problema națională nu erau însă noi. În 1928, prezent la Congresul al IV-lea al PCdR,

desfășurat la Harkov, a protestat față de rezoluția adoptată în problema naționalităților, în care se afirma că moldovenii n-ar fi români, ceea ce i-a atras criticile altor participanți³⁹.

Cu toate că a luat rapid măsuri pentru comunizarea domeniului de care răspundea, acționând pentru transformarea justiției în „justiție de clasă” (decret-lege pentru judecarea criminalilor de război; înființarea Tribunalului Poporului; decret-lege pentru purificarea administrației publice etc.)⁴⁰, au fost exprimate și reproșuri în ceea ce privește activitatea sa profesională. Unele dintre acestea au venit din partea minorității maghiare, care semnalau voalat dacă nu o atitudine deschis naționalistă a lui Pătrășcanu, cel puțin lipsa dorinței de a aplica legile prin care erau acordate diverse drepturi naționalităților conlocuitoare⁴¹. Nici acțiunile sale politice nu au fost întotdeauna pe linie. În timpul „grevei regale”, a încercat – ca soluție pentru deblocarea impasului politic – să-l determine pe rege să-l numească pe el prim-ministru în locul lui Petru Groza. În acest sens, Pătrășcanu a purtat discuții la Palat cu Mihai I, cu Iuliu Maniu, Dinu Brătianu și Titel Petrescu, fără a avea nici un fel de mandat din partea partidului⁴². Chiar și Pătrășcanu a recunoscut în timpul anchetei că a ascuns de partid toate tratativele duse el pentru preluarea șefiei Consiliului de Miniștri⁴³.

În acest context, foarte probabil că și la ordinul sovieticilor, în noiembrie 1945, Bodnăraș (principalul agent sovietic în România și responsabilul cu problemele speciale pe lângă Consiliul de Miniștri) l-a însărcinat pe Gheorghe Pintilie – un alt notoriu spion sovietic – cu supravegherea lui Pătrășcanu⁴⁴. Însă urmărirea atentă a lui Pătrășcanu de către Bodnăraș data din septembrie 1944, imediat după întoarcerea primului de la Moscova, ceea ce atestă încă o dată implicarea

Kremlinului⁴⁵. După mitingul de la 7 noiembrie, în care s-a scandat „Pătrășcanu prim-ministru!”, Bodnăraș a afirmat că „ăsta a devenit prea important. Ar trebui să-l prindem cu ceva” și le-a cerut agenților sovietici din România să-l fileze⁴⁶.

Ținându-se cont de toate aceste fapte și afirmații, la Conferința Națională a PCR din octombrie 1945 Pătrășcanu a fost ales doar membru al CC, dar nu și membru al Biroului Politic, cum și-ar fi dorit și cum considera că ar fi meritat pentru rolul său în timpul evenimentelor de la 23 august. În memoriile sale, Avram Bunaciu afirmă următoarele: „În toamna lui 1945, după Conferința Națională a PCR, am avut o discuție mai lungă [cu Pătrășcanu – n.n.]. Era trist, dar nu resemnat, credea că numai cei trei din fruntea partidului sunt de vină pentru denaturarea marxismului, pentru deziluzia pe care regimul o producea în rândul maselor, muncitori, țărani, intelectuali. Avea o părere ferm negativă despre Gheorghiu-Dej, Ana și V. Luca”⁴⁷. Toate informațiile ce le deținem în acest moment conduc către ideea că cel care s-a opus cu vehemență cooptării lui Pătrășcanu în Biroul Politic a fost Gheorghiu-Dej, întrucât se pare că Ana Pauker ar fi fost de acord cu această alegere. În 1946, divergențele pe această problemă între cei doi lideri marcanti ai PCR au ajuns să fie discutate chiar și în fața lui Stalin, care însă nu a avut o opinie tranșantă, afirmând totuși că ar fi bine să nu fie ales în Biroul Politic⁴⁸. În aceste condiții, s-a ajuns la un compromis, acela al invitării lui Pătrășcanu la unele ședințe ale Biroului Politic, atunci când se discutau probleme de care răspundea direct sau ca înlocuitor al lui Gheorghe Vasilichi, în perioadele în care acesta lipsea.

În opinia noastră, schimbarea de atitudine a Anei Pauker a fost doar aparentă. Foarte probabil, ea a observat adversitatea fățișă dintre Gheorghiu-Dej și Lucrețiu Pătrășcanu și a dorit să se folosească de

ultimul pentru a crea o contrapondere la creșterea continuă și vizibilă a influenței primului în partid. Pătrășcanu, al cărui sprijin în PCR era practic inexistent, putea fi apoi oricând înlăturat de la conducerea partidului. Până la urmă, de voie, de nevoie, cele două tabere au început să-l accepte la vârful partidului și pe Pătrășcanu. Întrucât urma campania electorală, conducerea PCR nu-și permitea să-l destituie sau să-l marginalizeze, dezvăluind astfel populației faptul că în partid existau disensiuni.

Dar chiar în acest moment, Pătrășcanu și-a dat din nou frâu liber temperamentului, deviind grav de la linia partidului. Izbucnită la sfârșitul lunii mai 1946, greva studenților din Cluj amenința să devină o problemă foarte serioasă pentru putere și chiar pentru stat. O escaladare violentă a divergențelor dintre populația românească și cea maghiară putea nu doar să ridice întreaga populație a țării contra PCR, ci chiar să creeze dificultăți României la tratativele de la Conferința de Pace de la Paris, cu toate că la acea vreme revenirea Ardealului de Nord la țara noastră era deja acceptată de aliați. Dorind încetarea imediată a grevei, conducerea PCR a depus mai multe eforturi pentru a-i readuce pe protestatari la ordine. La Cluj au fost trimiși de urgență Teohari Georgescu și Avram Bunaciu (acesta era pe atunci adjunct al ministrului Afacerilor Interne, dar se conta mai mult pe faptul că studiase la Cluj și se spera că va găsi o cale mai ușoară de comunicare cu greviștii și cu corpul profesoral⁴⁹). Cum însă demersurile celor doi au eșuat, conducerea partidului s-a gândit că trebuia să profite de calitățile intelectuale ale lui Pătrășcanu, nădăjduind că acesta va reuși să-i convingă pe studenți să renunțe la proteste. De asemenea, ministrul Justiției avea și avantajul de a fi apreciat de intelectualii și românii din Cluj, după impresia foarte bună lăsată de cuvântarea acestuia din iunie 1945. Profitând de acest prilej, la 8 iunie 1946 Pătrășcanu a ținut la Cluj

două discursuri (unul la Prefectură, în fața a 400 de persoane – „toți capii autorităților civile și militare, precum și a clerului” – și altul în fața studenților și cadrelor didactice de la Universitatea „Ferdinand I”), ambele având accente naționaliste evidente, transformându-se chiar într-un atac direct la adresa guvernului maghiar. A fost remarcată mai ales expunerea ținută la Prefectură⁵⁰, care a avut un ecou extrem de favorabil în rândul ascultătorilor, raportul Poliției subliniind că „în tot timpul cuvântării domniei sale, întreaga asistență a adus aplauze vii și repetate d-lui ministru, iar la plecare asistența a ovaționat pe d-l ministru Lucrețiu Pătrășcanu în aplauze prelungite”⁵¹.

O relatare a acestui discurs a fost raportată de șeful Chesturii de Poliție a Municipiului Cluj, Gheorghe Crăciun:

d-l ministru arată acțiunea guvernului maghiar, spunând că revizionismul de astăzi îl continuă pe cel de ieri. Arată că guvernul maghiar refuză să accepte hotărârea de la Paris, spunând că cele hotărâte acolo sunt numai un provizorat. Arată în câteva cuvinte toată campania primului ministru maghiar în legătură cu atribuirea Ardealului României, spunând că constată cu amărăciune și durere că această nouă ediție a revizionismului se leagă de tendințele binecunoscute ale revizionismului trecut, atât de agitat în Ungaria de ieri. Toate acestea nu sunt considerate decât un amestec direct în treburile noastre interne. Toate aceste soluții propuse de guvernul maghiar nu creează altceva decât noi probleme internaționale. D-l ministru arată că această atitudine a guvernului maghiar a fost luată împotriva hotărârii reprezentanților celor patru mari puteri și să se știe că toate guvernele democratice din întreaga Europă susțin cauza României [...] Arată cu indignare că guvernul maghiar susține că guvernul român subjugă dezvoltarea economică a poporului maghiar din România și că în curând vor ajunge la sapă de lemn. A spus d-l ministru că se bucură că din sărăcia noastră am hrănit sute de mii de oameni din Ungaria, dându-le vite și cereale⁵².

În timpul discuțiilor cu studenții, potrivit afirmațiilor unui participant direct, Ion Gavrilă Ogoranu, aceștia l-au primit la început cu huiduieli, dar după ce a rostit cunoscuta afirmație „întâi sunt român, apoi sunt

comunist” a fost ascultat în relativă liniște. Efectul venirii lui Pătrășcanu la Cluj a fost însă nul, deoarece studenții nu au încetat greva⁵³. Printre cei cărora le-a atras atenția atunci s-a numărat și istoricul David Prodan: „Am asistat și la confruntarea lui cu studenții în sala mare a Casei Universitarilor. Penibil. Se insinuau pe scenă niște patrioți tip legionar, insolent, cu totul în afara situației date, nu prea înțelegeau pe ce lume se găesc, îl înfruntau emfatic. I-am admirat răbdarea, le ținea piept”⁵⁴.

Desfășurarea grevei de la Cluj, dar mai ales discursul cu vădite tente naționaliste al lui Pătrășcanu, care au avut loc în contextul iminenței începerii campaniei electorale pentru alegerile generale (preconizate pe atunci a se desfășura în luna august), au determinat PCR să adopte o reacție rapidă. La 6-8 iulie 1946 a avut loc o Plenară a CC al PCR pentru clarificarea poziției partidului față de „curente șovine și revizioniste”⁵⁵. Cu această ocazie a fost adoptată o rezoluție de dezavuare a afirmațiilor ministrului de Justiție:

Comitetul Central a fost unanim în aprecierea că Lucrețiu Pătrășcanu, în discursul său de la Cluj, unde a afirmat că după 1918 s-ar fi deschis întregii populații din Transilvania, atât română, cât și maghiară, noi izvoare de viață și noi căi de progres, îndreptând focul principal împotriva revizionistilor unguri, nu a accentuat răspunderea politică a partidelor „istorice” în întreținerea urii șovine, în asuprirea națională la care a fost supusă în trecut populația maghiară din Transilvania și în provocările recente inițiate și organizate de către partidele „istorice” [...] Această abatere în discursul lui Pătrășcanu a dat prilej partidelor „istorice” să arunce răspunderea provocărilor șovine din Transilvania exclusiv asupra elementelor revizioniste maghiare și să pretindă că în problema națională există unitate de vederi între partidele democratice și partidele „istorice”⁵⁶.

Pătrășcanu a fost acuzat aproape direct de atitudine șovinistă, fapt care, după doi ani, va constitui pretextul arestării sale: „Acei tovarăși români care iau atitudine numai, sau mai accentuat, împotriva reacțiunii

maghiare, nu privesc problema națională în mod obiectiv, nu văd comunitatea de interese a reacțiunii române și maghiare împotriva democrației. Acești tovarăși suferă de influența curentelor șovine sau de rămășițele educației șovine pe care au căpătat-o în trecut”⁵⁷.

În timpul plenarei, Gheorghiu-Dej a expus public și punctul său de vedere referitor la problema națională, care, desigur, era și poziția oficială a regimului. Spre deosebire de Pătrășcanu, Dej dădea vina pentru apariția disensiunilor naționale între maghiari și români pe Imperiul Austro-Ungar și pe guvernele burgheze din cele două țări de după 1918 („Este un adevăr istoric că Imperiul Austro-Ungar și regimurile reacționare române și maghiare sunt deopotrivă responsabile pentru crearea artificială și întreținerea sistematică a urii șovine și a neînțelegerilor dintre românii și ungurii din Transilvania”⁵⁸). Totodată, conducătorul partidului indica foarte clar care era metoda prin care putea fi contracarată această situație, și anume evidențierea momentelor în care românii și maghiarii din păturile de jos s-au opus împreună claselor dominante:

Tradițiile democratice ale poporului maghiar și român: răscoala de la Bobâlna, răscoala lui Doja și cea a lui Horea, Cloșca și Crișan, revoluția din 1848 și toate celelalte evenimente din istorie care au legat, în lupta lor comună pentru libertate și pentru descătușarea iobăgimii, poporul român și maghiar, ca și luptele date de românii și ungurii din Transilvania împotriva fascismului, trebuie să fie cultivate și date ca exemplu⁵⁹.

Din acest moment, conducerii PCR i-a devenit foarte clar faptul că Pătrășcanu nu se va integra niciodată în disciplina de partid și că va căuta permanent să-și creeze propriul capital politic, ce va încerca să-l valorifice dacă situația îi va permite. Conștienți de faptul că, în cazul unei schimbări a contextului intern sau extern, Lucrețiu Pătrășcanu nu se va da în lături să se plaseze cât mai sus la vârful PCR, rivalii acestuia au înțeles că singura soluție viabilă era îndepărtarea sa din conducerea partidului și

a statului. În pofida faptului că ambele tabere din PCR doreau înlăturarea lui Pătrășcanu, obiectivul nu era chiar atât de ușor de îndeplinit. Situația era net diferită de cazul lui Ștefan Foriș, care fusese eliminat politic și apoi și fizic, grupul Ana Pauker și grupul Gheorghiu-Dej ajungând fără scrupule la consens. Dar fostul lider al PCdR nu doar că nu mai avea nici un suport în partid, el nu deținea nici un fel de funcție publică, fiind practic un anonim în țară sau în exterior. În schimb, Pătrășcanu era ministru de Justiție și fusese printre organizatorii actului de la 23 august; se adăugau faptul că a negociat armistițiul cu aliații și a participat la Conferința de Pace. Era așadar o personalitate bine cunoscută în țară și în străinătate, iar eliminarea sa nu se putea produce fără să apară serioase semne de întrebare. Tocmai din aceste motive, rivalii săi au preferat să aștepte un moment prielnic.

Între timp, nemulțumirile față de activitatea lui Pătrășcanu au continuat să se adune, ele fiind exprimate și de către alți actori politici, cum ar fi Petru Groza sau UPM (Uniunea Populară Maghiară). Criticile – unele dintre ele publice – vizau în general prestația lui Pătrășcanu în calitate de ministru. La 23 august 1946, la o întâlnire cu prim-președinții și procurorii generali ai Curților de Apel, prim-ministrul României afirma că „niciunde nu s-a întâmpinat atâta reacțiune ca în magistratură și aceasta datorită «slăbiciunii titularului departamentului»”⁶⁰. UPM și-a reiterat insatisfacțiile față de nerezolvarea de către Pătrășcanu a unor doleanțe ale minorității maghiare din domeniul de care răspundea. Tergiversările sale în operarea unor modificări la Legea nr. 645 pentru retrocedarea imobilelor, cerute insistent de UPM, l-au determinat pe conducătorul acestei formațiuni, Kurkó Gyárfás, să scrie chiar un articol de presă în care îl ataca pe Pătrășcanu. Escaladarea publică a divergențelor dintre PCR și UPM nu convenea însă partidului,

astfel încât Miron Constantinescu a intervenit pentru a-l aduce la ordine pe Gyárfás⁶¹.

Un moment important în destinul lui Lucrețiu Pătrășcanu îl va constitui vizita lui Gheorghiu-Dej la Stalin din 1947, când secretarul general al CC al PCR a cerut și obținut avizul pentru înlăturarea politică a ministrului de Justiție. Ca o primă consecință, din acel moment Pătrășcanu a fost doar cu numele lider al PCR. Nu mai era informat de nici o decizie majoră a partidului, pe care practic le afla din presă. Și-a păstrat în continuare funcția din guvern, întrucât partidul nu-și permitea să declanșeze o luptă pentru putere la vârf, până când nu prelua integral controlul României. Foarte probabil, nici sovieticii nu au dorit ca apele să se agite în PCR, înainte ca acesta să dețină monopolul puterii. După abdicarea regelui (care l-a surprins plecat din București, neanunțându-l nimeni de ceea ce urma să se întâmple și mai ales necerându-i nimeni să fie prezent), sfârșitul politic al lui Lucrețiu Pătrășcanu a devenit iminent, fiind doar o chestiune de zile.

În februarie 1948, liderii români au fost somați de sovietici să rezolve rapid situația lui Pătrășcanu. Într-un raport către Moscova din 19 februarie 1948, ambasadorul URSS din România, Serghei Kavtaradze, preciza următoarele:

Pătrășcanu a adoptat o poziție anticomunistă și antisovietică și are contacte cu cercuri reacționare ale emigranților [...] Având în vedere faptul că Pătrășcanu poate deveni membru al PMR, al cărui congres se va deschide la 21 februarie 1948, am pus imediat problema lui Pătrășcanu în fața Secretariatului Comitetului Central (Dej, Ana Pauker și Georgescu) și am propus să se facă lumină în cele din urmă în această afacere sumbră și să se ia o decizie. Secretariatul a fost întru-totul de acord cu mine și a hotărât să rezolve problema lui Pătrășcanu înainte de începerea congresului⁶².

La rândul lor, Gheorghe Pintilie și Aleksandr Saharovski – șeful consilierilor sovietici din România pe linie de aparat represiv – au trimis un raport la 20 februarie 1948, conform căruia Pătrășcanu ar fi fost agent al Siguranței în timpul războiului⁶³.

În realitate, graba sovieticilor avea o cu totul altă cauză. În acea perioadă, deranjat de atitudinea de frondă a lui Tito, Stalin și-a dat seama că trebuie să ia cât mai repede măsuri pentru a înăbuși în fașă posibilitatea apariției unor cazuri similare și în alte state din blocul comunist. Astfel, s-a trecut la arestarea și condamnarea mai multor lideri ai unor partide comuniste din Europa de Est, acuzațiile vizând în general atitudinea „naționalistă” și „titoistă” a celor în cauză (procese Rajk, Kostov, Brankov ș.a.). Lucrețiu Pătrășcanu se înscria perfect în această schemă, discursurile sale naționaliste din 1945 și 1946 fiind notorii; pe deasupra, era și detestat de conducerea partidului, care deja ceruse înlăturarea lui.

La Congresul I al PMR, Pătrășcanu nu a mai fost reales membru al Comitetului Central. Mai mult, a fost atacat public de Teohari Georgescu în timpul lucrărilor⁶⁴. La 24 februarie 1948, a fost forțat să-și depună demisia din funcția de ministru al Justiției. Bineînțeles, de o nouă candidatură pentru Marea Adunare Națională, la alegerile din martie 1948, nici nu mai putea fi vorba. Din acel moment, arestarea sa a devenit iminentă.

La 27 aprilie 1948 a fost ridicat de la domiciliu și închis într-o casă a partidului de la Snagov, fiind mutat apoi la Jilava. Pentru început, urmându-se tiparul folosit în cazul lui Foriș, a fost anchetat de către o comisie de partid, formată din Teohari Georgescu, Alexandru Drăghici și Iosif Rangheț⁶⁵. Dar cum aceștia nu au reușit să-l convingă să se recunoască vinovat pentru că așa cereau interesele partidului, a fost predat pentru anchetă organelor de represiune. Întrucât acuzația principală pe

care doreau să i-o aducă era legată de o presupusă activitate trădătoare a sa în favoarea anglo-americanilor – era perioada de debut a Războiului Rece, în care propaganda vitupera continuu contra imperialiștilor –, cu efectuarea cercetărilor a fost desemnat șeful Secției Contraspionaj din SSI, viitoarea Direcție a II-a a Securității, Petre Goncearuk. Măsura avea și avantajul că atât Goncearuk, cât și șeful acestuia, Serghei Nicolau, erau ambii spioni sovietici, care aveau astfel control total asupra anchetei. În 1951, după fuziunea SSI cu DGSP, întrucât nici Goncearuk nu a reușit să obțină vreun succes mai mare, ancheta a fost transferată Direcției Anchete, condusă de col. Mișu Dulgheru.

Principala problemă pentru anchetatori a fost însă că nu existau capete clare de acuzare de care să se lege (ele fiind formulate ambiguu de către partid), dar mai ales lipsa probelor. S-au încercat tot felul de combinații: acuzații de spionaj, de atitudine naționalistă, de trădare, dar nu s-au obținut nici un fel de dovezi care să permită o condamnare. Se pare că Ana Pauker nu a dorit ca Pătrășcanu să fie condamnat fără să existe dovezi concrete ale vinovăției acestuia. Probabil sub influența ei, nici Teohari Georgescu – care răspundea politic de ancheta lui Pătrășcanu – nu le-a cerut subordonaților săi să obțină probe mincinoase sau să folosească tortura pentru a forța declarații false.

În aceste condiții, ancheta a târăgănat multă vreme. Cum Pătrășcanu refuza cu îndârjire să recunoască vreuna din acuzațiile aduse, nu putea fi început nici un proces. Declarațiile sale din 1945 și 1946 nu doar că erau mult prea puțin pentru a se obține o condamnare, dar chiar îi erau favorabile, riscându-se transformarea lui într-un martir. Apoi, după trecerea valului de procese est-europene cu lideri comuniști acuzați de „titoism” și „naționalism”, preocuparea sovieticilor pentru acest caz a

scăzut, ei nemaivând nici un interes politic imediat. Prin urmare, după un an (martie 1950 – aprilie 1951), Pătrășcanu nu a mai fost anchetat.

Totuși, în încercarea de a se obține probe, au fost interogați în calitate de martori mai mulți lideri ai PMR sau ai partidelor istorice care avuseseră contacte cu Pătrășcanu. Printre primii s-a numărat și Avram Bunaciu, cel ce i-a succedat la conducerea Ministerului Justiției. La 3 aprilie 1950, acesta îl va învinovăți pe Pătrășcanu de mai multe fapte, cum ar fi acoperirea criminalilor de război și protejarea aparatului juridic burghez⁶⁶. La acestea se adăuga, desigur, și activitatea sa șovină, antimaghiară, de care ar fi dat dovadă și în exercitarea atribuțiilor de ministru:

Atitudinea sa șovină, naționalistă, care a devenit de notorietate după cuvântarea de la Cluj, s-a manifestat din plin și în activitatea lui ca ministru al Justiției [...] În regiunile cu populație compactă maghiară-secuiască a numit magistrați care nu numai că nu erau din rândurile populației respective, dar nici măcar nu cunoșteau limba maghiară. La fel s-a dovedit această atitudine șovină a sa cu ocazia înființării Tribunalului Poporului din Cluj (în iunie 1945), când, fiind chemat la dânsul și însărcinat cu organizarea Tribunalului, mi-a spus, de acum hotărât și cu satisfacție, ca să judecăm pe toți criminalii de război unguri. Atitudinea sa șovină s-a vădit în discriminarea față de criminalii de război din Ardealul de Nord și criminalii antonescieni, pentru primii autorizația de arestare se dădea fără nici o verificare a faptelor⁶⁷.

În memoriile sale Bunaciu afirmă cu totul altceva: „După 23 august colaborarea noastră a fost deplină, aș putea spune că a fost omul cu care m-am înțeles cel mai bine”⁶⁸.

A început apoi din nou o perioadă de anchetă, dar și de data aceasta cercetările au avansat greu. În 1951, Pătrășcanu nu mai constituia obiectivul principal al nici unei tabere de la vârful PMR. Cele două facțiuni (cea moscovită și cea a comuniștilor din interior) erau mult mai preocupate să se spioneze reciproc, dar mai ales să-i câștige încrederea lui

Stalin. Până nu a fost tranșată disputa între Gheorghiu-Dej și Ana Pauker, nimeni nu a dorit să facă vreo eroare prin eliberarea sau condamnarea prematură și fără probe a lui Pătrășcanu, care putea fi foarte ușor imputată părții adverse.

Dar după eliminarea politică a Anei Pauker, Gheorghiu-Dej și-a îndreptat imediat atenția asupra lui Lucrețiu Pătrășcanu, dorind să soluționeze cât mai curând și acest caz prin condamnarea fostului rival. De altfel, la Plenara CC din mai 1952, printre acuzele aduse lui Teohari Georgescu s-a numărat și aceea că a tergiversat finalizarea anchetei lui Pătrășcanu⁶⁹. Prin urmare, în vara anului 1952, ancheta a cunoscut o nouă turnură, total diferită de cea din anii anteriori. Mișu Dulgheru, șeful Direcției Anchete din cadrul Securității, a fost înlăturat de la conducere, iar la coordonarea anchetei a fost numit col. Ioan Șoltuțiu, care fusese trimis special în Cehoslovacia pentru a asista la anchetarea lui Slánský⁷⁰. Șoltuțiu a primit de la liderii PMR acordul de a utiliza orice mijloace pentru a obține probe împotriva lui Pătrășcanu. Prin urmare, asupra tuturor persoanelor arestate în legătură cu acest caz a început să se folosească violența fizică. Singurul care nu a fost torturat a fost Pătrășcanu, dar nu credem că din considerente umanitare sau legale. În opinia noastră, Gheorghiu-Dej nu putea risca un eventual deces în arest al lui Pătrășcanu ca efect al torturii, care ar fi fost un dezastru pentru întreaga mascaradă ce se pregătea. Ne susținem aserțiunea și pe faptul că în momentele în care Pătrășcanu acuza diferite afecțiuni anchetarea sa era imediat oprită pentru efectuarea tratamentului medical. Era obligatoriu ca el să rămână în viață până la proces, sperându-se că până la urmă va recunoaște și acuzațiile aduse.

Ca efect al folosirii torturii asupra celor anchetați, au început să apară și primele „probe” împotriva lui Pătrășcanu. Pentru a se reuși o cât mai

bună încadrare juridică și a avea mai multe capete de acuzare, au fost arestate diferite persoane. De la acestea s-au obținut „dovezi” pentru mai multe învinuiri: spionaj în favoarea anglo-americanilor, trădarea țării în favoarea „partidelor burgheze” și a „marii finanțe”, complot pentru sabotarea PCdR în perioada 1941-1944 (o mai veche marotă a lui Gheorghiu-Dej) – mergând până la încercarea de a organiza o falsă evadare din închisoare a liderului PMR, astfel încât acesta să fie ucis în timpul acțiunii etc. Încet-încet, soarta lui Pătrășcanu a fost pecetluită. „Martorii” nu aveau cum să reziste torturii și, pe rând, au început să „mărturisească”. Unii anchetați au produs declarațiile necesare și în funcție de alte considerente: să scape de condamnarea la moarte (Bellu Zilber) sau să obțină eliberarea din detenție și avizul de emigrare (Mocsonyi Stârcea și Radu Niculescu-Buzești). Prin urmare, anchetatorii au adunat tot mai multe „probe” care făceau din Pătrășcanu principalul vinovat pentru mai multe fapte.

În tot acest timp, Gheorghiu-Dej a urmărit foarte atent desfășurarea anchetei, dirijând practic, prin intermediul lui Alexandru Drăghici și al lui Gheorghe Pintilie, desfășurarea acesteia. Primea toate declarațiile date de cei anchetați, pe care făcea diverse adnotări, sugerând noi piste de cercetare sau aprofundarea anumitor aspecte⁷¹. În 1953, Gheorghiu-Dej mai avea nevoie doar de încuviințarea Moscovei și de un context extern favorabil pentru a tranșa definitiv cazul Pătrășcanu. Moartea lui Stalin va mai întârzia desfășurarea evenimentelor, dar în același timp a deschis și noi oportunități pentru liderul de la București. Până atunci, practic nu putea lua decizia de eliminare fizică a lui Pătrășcanu fără acordul explicit al liderului de la Kremlin. Evenimentele care au urmat decesului lui Stalin, de care Gheorghiu-Dej a știut să se folosească cu abilitate, i-au

permis conducătorului PMR să ducă până la capăt planul său de suprimare a lui Pătrășcanu.

Procesul de „destalinizare” inițiat de Hrușciov după 1953 se va reflecta și în tot blocul comunist. În Ungaria, Imre Nagy l-a criticat foarte dur pe Mátyás Rákosi, ceea ce a constituit un semnal de alarmă pentru Dej, care și-a dat seama că în orice moment putea fi înlocuit cu un lider mai convenabil. În aceste condiții, Gheorghiu-Dej a dorit să tranșeze cât mai rapid cazul Pătrășcanu și a precipitat evenimentele. Liderul de la București a profitat și de ambiguitățile politice de la vârful PCUS, cauzate de lupta pentru putere dintre Hrușciov, Malenkov și Molotov. În ianuarie 1954, prin intermediul lui Miron Constantinescu, Gheorghiu-Dej a reușit să obțină un fel de acord din partea lui Malenkov pentru a deschide un proces împotriva lui Pătrășcanu. Mai exact, liderul sovietic le-a transmis românilor că „asta este treaba voastră”⁷².

Odată primită de la Kremlin informația că URSS nu va interveni indiferent de desfășurarea procesului, ceilalți pași erau pur formali. În martie 1954, Biroul Politic s-a declarat în unanimitate de acord cu începerea procesului. Completul de judecată a fost constituit foarte rapid, iar procesul a început după câteva zile, la 6 aprilie 1954. Întrucât organizatorii erau conștienți de faptul că Pătrășcanu nu va recunoaște nici una dintre învinuiri, ședințele s-au desfășurat cu ușile închise, fiind prezenți doar un număr restrâns de ofițeri de Securitate (printre care col. Alexandru Demeter, șeful Direcției Cadre a MAI, mr. Gheorghe Ristea, locțiitor al șefului Direcției a II-a Contraspionaj) și activiști de partid de încredere. Procesul s-a desfășurat foarte rapid, finalizându-se după numai o săptămână. Șefii Securității, Gheorghe Pintilie și Alexandru Nicolschi, au fost implicați direct în redactarea capetelor de acuzare⁷³. Pentru a nu exista nici un fel de surpriză, „martorii” aveau depozițiile deja redactate,

și doar le-au citit în fața completului, care nu le-a mai adresat nici o întrebare suplimentară, cu toate că au existat unele contradicții. Singurii care au vorbit liber au fost Bellu Zilber și Gheorghe Tătărescu: pare că prezentau încredere că vor demasca de bunăvoie activitatea „trădătoare” a lui Pătrășcanu⁷⁴. În cazul lui Tătărescu, se sconta probabil și pe antipatia acestuia față de Pătrășcanu, ultimul nefiind niciodată de acord cu prezența primului în guvernul Petru Groza, susținând că partidul acestuia era format din „escroci, șantajști și cunoscuți șperțari”⁷⁵.

Pe parcursul dezbaterilor, Pătrășcanu s-a comportat foarte demn și a respins vehement toate acuzațiile ce i s-au adus. Mai mult, chiar i-a atacat dur pe unii dintre martorii aduși de procuratură. Pe Zilber l-a numit „mincinos” și „trădător”, iar pe Tătărescu „porc bătrân”⁷⁶. Fără îndoială, comportarea sa demnă din lunga perioadă de anchetă și de la proces nu poate să stârnească decât admirația. Până la urmă a fost singurul caz de lider comunist condamnat care a avut tăria de a-și sfida adversarii și de a respinge învinuirile. Cu toate acestea, nu putem să nu ținem cont și de faptul că a avut parte și de un tratament favorabil, acela că asupra sa nu s-a folosit niciodată violența. În fața torturii, opinăm că cerbicia lui Pătrășcanu nu avea cum să reziste, fiind doar o chestiune de timp până ce ajungea să recunoască acuzațiile (dacă exceptăm, desigur, varianta decesului sau a sinuciderii). Dacă am neglija acest aspect, am putea crede că un comportament demn în timpul anchetei și al procesului a fost la îndemâna tuturor deținuților politici din România, ceea ce ar fi o mare eroare. Situația lui Pătrășcanu a constituit excepția și nu regula în timpul terorii comuniste din România acelor ani.

Sentința nu putea fi decât una singură: condamnarea la moarte. Alături de el, a mai primit pedeapsa capitală și Remus Koffler, ceea ce lega activitatea „trădătoare” a lui Pătrășcanu de cea a lui Ștefan Foriș, a cărui

activitate antipartinică fusese deja „dovedită”. Înainte de punerea în aplicare a sentinței, s-a încercat convingerea lui Pătrășcanu să solicite comutarea acesteia în pedeapsa cu închisoare pe viață. Dar fostul avocat și ministru al Justiției știa foarte bine că dacă semna un asemenea act însemna să recunoască justetea procesului și a hotărârii acestuia, astfel încât a refuzat cu hotărâre să facă o asemenea cerere.

Dramatismul cazului este accentuat și de modul în care a fost ucis Pătrășcanu. Cu toate că există un proces verbal, conform căruia el a fost dus în fața plutonului și executat, în realitate faptele s-au petrecut cu totul altfel. Adevărul a ieșit la iveală în 1968, prin mărturiile mai multor ofițeri de Securitate. Conform acestora, în noaptea de 16 spre 17 aprilie 1954, câțiva ofițeri au mers la el în celulă și l-au întrebat dacă mai are ceva de adăugat. Pătrășcanu s-a comportat însă demn și în aceste momente, răspunzându-le „Hai, terminați mai repede ce ați început!”. Nu la fel au procedat însă și ofițerii de Securitate, care, după ce l-au scos pe culoar, l-au împușcat pe la spate⁷⁷.

Odată finalizat cazul Pătrășcanu, chiar dacă nu a avut succesul pe care se conta (acuzatul nu și-a recunoscut „crimele”), Gheorghiu-Dej a trecut la recompensarea celor ce au contribuit la eliminarea adversarului său. Alexandru Drăghici a primit un loc de titular în Biroul Politic, iar echipa de anchetatori a fost premiată. Ulterior, Gheorghiu-Dej își va manifesta deseori satisfacția că a reușit să scape de un asemenea inamic. Spre exemplu, la Plenara CC din 1961 el afirma ironic și sentențios:

pe Pătrășcanu l-am pus la locul său [...] L-am potcovit așa cum trebuia potcovit, după ce am făcut toate încercările de a-l orienta, de a-l ajuta să înțeleagă lucrurile, pentru că o perioadă anumită am crezut poate că nu înțelege, este un intelectual, deși cu stagiul în mișcarea noastră, totuși baza lui de cultură este cultura burgheză, influențele mediului din care a ieșit și unde a

trăit, și stăruiam să-l clarific. În ziua însă când acest Pătrășcanu a ieșit, cum se spune, pe ring și a trebuit să boxăm cu el, am boxat așa cum a trebuit să boxăm⁷⁸.

Paradoxal, liderul PMR recunoștea indirect nevinovăția lui Pătrășcanu și faptul că totul s-a redus la lupta pentru putere în partid.

În mod ironic, dar în același timp tipic pentru regimurile staliniste, tocmai executarea lui Pătrășcanu, pe care l-a detestat atât de mult, va fi folosită ulterior ca pretext pentru discreditarea publică a imaginii și activității lui Gheorghiu-Dej. Participanții la Plenara CC al PCR din 22-24 aprilie 1968 – când Lucrețiu Pătrășcanu a fost reabilitat – au dus numeroase acuze fostului lider al partidului: documentele adoptate au fost difuzate și discutate în întreaga țară. Se poate spune că, într-un fel, în lupta continuă dintre cele două figuri, moartea lui Pătrășcanu a atras după sine și „moartea” lui Gheorghiu-Dej.

1. Pentru toate datele biografice am folosit Florica Dobre (coord.), *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicționar*, studiu introductiv de Nicoleta Ionescu-Gură, Editura Enciclopedică, București, 2004, pp. 456-457.
2. Corneliu Crăciun, *Dicționarul comunizanților din noaptea de 23 spre 24 August 1944*, Editura Primus, Oradea, 2009, p. 399.
3. Merită menționată arestarea din 1928, după ce s-a întors de la Congresul al IV-lea al PCdR de la Harkov; a reușit să fugă din sediul Siguranței și a depus un protest la redacția publicației *Dimineața*, astfel încât a fost lăsat liber (*ibidem*, p. 400).
4. *Ibidem*.
5. *Ibidem*, pp. 400-401.
6. *Ibidem*, p. 402.
7. Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 200.
8. C. Crăciun, *op. cit.*, p. 402.
9. Grigore Răduică, *Crime în lupta pentru putere. 1966-1968: ancheta cazului Pătrășcanu*, Editura Evenimentul Românesc, București, 1999, p. 50.
10. Gheorghe Apostol, *Eu și Gheorghiu-Dej*, f.e., București, 1998, p. 111.
11. G. Răduică, *op. cit.*, p. 50.
12. P. Câmpeanu, *op. cit.*, pp. 202-203.

- [13.](#) G. Răduică, *op. cit.*, pp. 39-40.
- [14.](#) C. Crăciun, *op. cit.*, p. 403.
- [15.](#) *Ibidem*.
- [16.](#) G. Răduică, *op. cit.*, p. 37. Vezi și P. Câmpeanu, *op. cit.*, pp. 198-199.
- [17.](#) G. Răduică, *op. cit.*, p. 57.
- [18.](#) Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa (eds.), *Dosarul Ana Pauker. Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 noiembrie-5 decembrie 1961*, vol. I, Editura Nemira, București, 2006, p. 347.
- [19.](#) Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, ediția a II-a, Editura Allfa, București, 1996, p. 54.
- [20.](#) *Ibidem*, pp. 61-62.
- [21.](#) Potrivit lui Avram Bunaciu, „afirma că Gheorghiu-Dej e un om mărginit, profund mărginit, incapabil de a gândi, de a emite judecăți, fără cultură elementară” (Liviu Țăranu [ed.], *Avram Bunaciu. Biografie. Reflecții. Corespondență*, prefată de Gheorghe Buzatu, Editura Enciclopedică, București, 2011, p. 130).
- [22.](#) *Ibidem*.
- [23.](#) Avram Bunaciu își amintește cum a decurs primul său contact cu Gheorghiu-Dej: „În ziua de 26 august [1944 – n.n.] i-am cunoscut pe Gheorghiu-Dej și pe C. Pârvulescu în sediul din Alea Alexandru. Trebuie să mărturisesc că nici unul nici altul nu mi-au făcut o impresie deosebită. Atât Gheorghiu-Dej, cât și Pârvulescu mi s-au părut oameni de o naivitate și puținătate până la repulsie [...] Primul era evident șiret, veșnic bănuitor, cu un cap care înțelegea greu – și se mișca tot timpul ca un pendul [...] Am împărtășit peste câteva zile, într-o plimbare cu Jenică Maurer aceste impresii, care n-a fost întru totul de acord în ce-l privește pe Gheorghiu-Dej, voind să spună că nu-i chiar prost, fără a fi deștept, dar șiret este” (*ibidem*, p. 118).
- [24.](#) Se pare că în acea perioadă cei doi „îl venerau pur și simplu” pe Pătrășcanu (V. Tismăneanu, *op. cit.*, p. 61).
- [25.](#) E. Neagoe-Pleșa, L. Pleșa (eds.), *op. cit.*, p. 550.
- [26.](#) Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc 1948-1965*, traducere de Lucian Leuștean, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 123.
- [27.](#) *Problemele de bază ale României*, Editura Socec, București, 1945; *Curente și tendințe în filozofia românească*, Editura Socec, București, 1946; *Un veac de frământări sociale: 1821-1907*, Editura Cartea Rusă, București, 1947.
- [28.](#) D. Deletant, *op. cit.*, p. 123.
- [29.](#) G. Răduică, *op. cit.*, p. 51.
- [30.](#) V. Tismăneanu, *op. cit.*, p. 62.
- [31.](#) P. Câmpeanu, *op. cit.*, p. 197.
- [32.](#) D. Deletant, *op. cit.*, p. 122.
- [33.](#) V. Tismăneanu, *op. cit.*, pp. 52-53.

- [34.](#) E. Neagoe-Pleșa, L. Pleșa (ed.), *op. cit.*, p. 182.
- [35.](#) Ioan Scurtu (coord.), *România. Viața politică în documente. 1945*, studiu introductiv de Ioan Scurtu, Arhivele Statului din România, București, 1994, pp. 263-264.
- [36.](#) Conform lui Iuliu Simo, responsabilul cu propaganda din Comitetul Regional PCR Ardealul de Nord, discursul „a făcut o impresie foarte bună, a fost pe placul publicului și a fost mult aplaudat” (ANIC, Fond *CC al PCR – Cancelarie*, dosar 61/1945, f. 11). Presa confirmă aprecierea de care s-a bucurat printre participanți cuvântarea lui Pătrășcanu: „Expunerea, care a durat aproape două ore, a fost întreruptă de nenumărate ori de lungi și puternice aplauze, sala întreagă ovaționând la sfârșit pe vorbitor” (*Universul*, 18 iunie 1945, p. 1).
- [37.](#) ANIC, Fond *CC al PCR – Cancelarie*, dosar 61/1945, f. 121.
- [38.](#) E. Neagoe-Pleșa, L. Pleșa (eds.), *op. cit.*, pp. 371-374.
- [39.](#) C. Crăciun, *op. cit.*, p. 401.
- [40.](#) Florian Banu, „Instrumentalizarea justiției de către regimul comunist (1945-1958)”, în „Caietele CNSAS”, nr. 4/2009, p. 124.
- [41.](#) La 18 iulie 1945, Comitetul Executiv al Uniunii Populare Maghiare (UPM) a înaintat un raport către PCR în care își prezenta mai multe nemulțumiri legate de domeniul justiției: „mai ales pe terenul justiției [...] au fost omiși de la numire funcționarii unguri [...] Instanțele judecătorești [...] nu primesc petițiile scrise și actele întocmite în limba maghiară. D-l ministru Pătrășcanu a promis la Cluj organizarea serviciului de translator judecătoresc [...] Durere, nici această promisiune nu s-a realizat până azi” (Mihnea Berindei, Dorin Dobrințu, Armand Goșu [eds.], *Istoria comunismului din România: documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, Editura Humanitas, București, 2009, pp. 41-42).
- [42.](#) Gh. Apostol, *op. cit.*, p. 113.
- [43.](#) P. Câmpeanu, *op. cit.*, p. 215.
- [44.](#) Cristian Troncotă, *Istoria Securității regimului comunist din România. 1948-1964*, INST, București, 2003, p. 39.
- [45.](#) D. Deletant, *op. cit.*, pp. 123 și 132.
- [46.](#) *Ibidem*, p. 147.
- [47.](#) L. Țăranu (ed.), *op. cit.*, p. 130.
- [48.](#) G. Răduică, *op. cit.*, p. 52.
- [49.](#) L. Țăranu (ed.), *op. cit.*, pp. 70-71.
- [50.](#) Textul integral al cuvântării a fost publicat în cotidianul clujean *Tribuna nouă*, 11 iunie 1946, dar și în Ioan Scurtu (coord.), *România. Viața politică în documente. 1946*, Arhivele Statului din România, București, 1996, pp. 248-258, și Florin Constantiniu, *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania (1945-1946)*, Editura Enciclopedică, București, 2001, pp. 143-156.
- [51.](#) ACNSAS, Fond *Informativ*, dosar 514, f. 43.
- [52.](#) *Ibidem*, ff. 43-44, pentru raportul integral, cu pasaje largi din cuvântarea lui Lucrețiu Pătrășcanu.

- [53.](#) În urma conferinței, Comitetul Studențesc „Petru Maior” a dat un comunicat, semnat de viitorul mitropolit Valeriu Anania, cu următorul cuprins: „Studențimea a hotărât în unanimitate menținerea grevei. În consecință, greva va continua în același spirit de solidaritate și ordine” (*ibidem*, f. 35).
- [54.](#) David Prodan, *Memorii*, ediție îngrijită și postfață de Aurel Răduțiu, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 54.
- [55.](#) Dinu C. Giurescu (coord.), *Istoria României în date*, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 479.
- [56.](#) Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Poziția Partidului Comunist Român față de curentele șovine și revizioniste”, în *Articole și cuvântări*, ediția a III-a, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1952, p. 92. Au existat totuși și unele fapte concrete ce confirmă faptul că cuvântarea lui Pătrășcanu era folosită de propagandiștii partidelor istorice pentru a ataca PCR. Într-o sinteză din 28 iunie 1946 a Siguranței Buzău se afirmă faptul că în oraș „național-țărăniștii duc o propagandă foarte abilă contra actualului regim, afirmând că discursul d-lui ministru Lucrețiu Pătrășcanu, ținut mai târziu la Cluj, nu a avut alt scop decât să-l salveze pe d-l ministru Teohari Georgescu pentru lipsa de măsuri de ordine ce trebuia să le ia la Cluj” (ACNSAS, Fond *Documentar*, dosar 10.632, vol. 23, f. 157).
- [57.](#) Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 95.
- [58.](#) *Ibidem*, p. 86.
- [59.](#) *Ibidem*, pp. 96-97.
- [60.](#) F. Banu, *op. cit.*, p. 126.
- [61.](#) M. Berindei, D. Dobrinu, A. Goșu (eds.), *op. cit.*, p. 60.
- [62.](#) D. Deletant, *op. cit.*, pp. 138-139.
- [63.](#) C. Troncotă, *op. cit.*, p. 39.
- [64.](#) D. Deletant, *op. cit.*, p. 139.
- [65.](#) P. Câmpeanu, *op. cit.*, p. 223.
- [66.](#) „La Lucrețiu Pătrășcanu s-a observat de la începutul activității Tribunalului Poporului o atitudine de frânare, de a feri criminalii de război de judecata dreaptă a poporului [...] mergând până la refuzul de a aproba arestarea unor criminali de război [...] Situația pe care am găsit-o în acest minister nu se deosebea cu nimic de situația unui minister condus de un ministru făcând parte din partidele burgheze reacționare. În primul rând se aflau în funcțiune imensa majoritate a judecătorilor care au servit burghezia și regimul fascist al lui Antonescu” (L. Țăranu [ed.], *op. cit.*, p. 43).
- [67.](#) *Ibidem*.
- [68.](#) *Ibidem*, p. 129.
- [69.](#) P. Câmpeanu, *op. cit.*, p. 211.
- [70.](#) Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu, Cristian Vasile (eds.), *Raport final*, Editura Humanitas, București, 2007, p. 78.

- [71.](#) Nicolae Henegariu, Silvia Colfescu (eds.), *Principiul bumerangului. Documente ale procesului lui Lucrețiu Pătrășcanu*, Editura Vremea, București, 1996, p. 153. Vezi și G. Răduică, *op. cit.*, p. 54.
- [72.](#) V. Tismăneanu, D. Dobrinu, C. Vasile (eds.), *op. cit.*, p. 80.
- [73.](#) V. Tismăneanu, *op. cit.*, p. 63.
- [74.](#) P. Câmpeanu, *op. cit.*, p. 228.
- [75.](#) *Ibidem*, p. 215.
- [76.](#) În 1968, col. Ristea Gheorghe a relatat unele aspecte din timpul procesului: „În ziua în care am participat la dezbateri în procesul lui Lucrețiu Pătrășcanu, am văzut la Lucrețiu Pătrășcanu o poziție extrem de demnă. Foarte demnă aș putea să spun. Respingând cu tărie toate acuzațiile ce i s-au adus [...] Mi-aduc aminte că, în momentul când vorbea Tătărescu, Pătrășcanu s-a sculat în picioare și a spus că minte pe bandă rulantă acest porc bătrân” (ACNSAS, Fond Documentar, dosar 87, f. 35).
- [77.](#) Desfășurarea faptelor a fost sintetizată de Vasile Patilineț în 1968, pe baza mărturiilor unora dintre cei prezenți: „Când au venit să-l ia pe Pătrășcanu să-l împuște, i s-a pus întrebarea: «Dacă mai aveți ceva, că trebuie să trecem dincolo, într-o altă cameră, într-o altă celulă» și Pătrășcanu, cu demnitatea caracteristică unui om nevinovat pentru faptele ce i s-au pus în spinare într-o formă dezgustătoare, a declarat: «Mai terminați o dată cu ce ați început» și cu asta a ieșit afară. Și când a ieșit din celulă, din spate, i s-au tras câteva gloanțe, câteva, multe, pentru că nu la primul glonț a încetat din viață [...] Procesul-verbal ilegal care s-a făcut, că a fost împușcat cică în fața plutonului, cu ochii legați. N-a fost nimica” (*ibidem*, f. 103).
- [78.](#) E. Neagoe-Pleșa, L. Pleșa (eds.), *op. cit.*, p. 437.

GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ VS „GRUPUL MOSCOVIT”

Dan Drăghia

„Când au spus de Merkulov și de toți aceștia care au fost executați împreună cu Beria, spunea Hrușciiov cum s-au dus la Kremlin cu pistoale și noi să ne jenăm? [...] Noi să fim delicați. Parcă ei s-au jenat să ia pe unul sau pe altul sub binoclu, să-l suspecteze. Să nu ne jenăm. Așa s-au petrecut lucrurile, acesta este adevărul istoric.”¹

Discutând pe marginea oportunității publicării și a modului în care dezbaterile aferente Plenarei CC al PMR urmau să fie publicate, Gheorghe Gheorghiu-Dej, secretarul general al partidului, rostea cuvintele de mai sus convins probabil de faptul că nu făcuse nimic rău în lupta sa pentru obținerea puterii absolute în România și că, prin urmare, nu trebuia să facă nici un secret din acest lucru. Discuția a avut loc în cadrul ședinței Biroului Politic al CC al PMR din data de 7 decembrie 1961², organismul colegial suprem al puterii comuniste, nivelul unde apăreau și se desfășurau, de obicei, cele mai ample și acerbe lupte pentru putere. Este drept că aceste cuvinte nu au apărut în presa vremii așa de vulgar cum au fost exprimate de către Gheorghiu-Dej, ci foarte bine „prelucrate” de propaganda comunistă în direcția „căii juste” adoptate de „tovarășul Dej față de dușmanii din interior ai partidului”³. Însă chiar și „atenuate” de

propagandă ele denotă o realitate bine-cunoscută în rândurile partidului cu privire la viziunea și practica organizațională internă a comuniștilor, o realitate cunoscută până la nivelurile de jos ale ierarhiei comuniste, acolo unde, la altă scară însă, era de asemenea întâlnită lupta pentru putere. Miza acestui studiu este legată de formele extreme și specifice de manifestare pe care dorința de putere le ia într-o organizație totalitară. Fără a emite judecăți de valoare, în sensul demonizării lui Gheorghiu-Dej în comparație cu adversarii săi învinși, și fără a merge pe calea istoriei contrafactice, așa cum mulți cercetători au tendința să facă⁴, vom încerca să abordăm realitatea luptei pentru putere dintre acesta și „grupul moscovit” într-un registru care să ne permită să înțelegem „așa cum s-au petrecut lucrurile”, „adevărul istoric” cum spunea însuși Dej.

Încă de la primele semne care prevesteau ieșirea Partidului Comunist din România (PCdR) din ilegalitate și în contextul unei tot mai evidente posibilități de preluare a puterii, „grupul moscovit” a reprezentat cel mai important obstacol pentru Gheorghiu-Dej în drumul său către conducerea absolută a partidului și a statului. Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu au alcătuit, împreună cu Gheorghiu-Dej, cvartetul de conducere al partidului până la evenimentele din 1952⁵. Nu știm cu exactitate dacă cei trei au rămas în istorie grupați astfel datorită faptului că erau într-adevăr asociați și colaborau ca un grup aparte în cadrul puterii comuniste a vremii, sau doar datorită contextului de a fi fost epurați împreună⁶, lucru pe care vom încerca să îl deslușim pe parcursul expunerii noastre.

Cert este că denumirea colectivă și generică pe care am ales-o pentru cei trei lideri comuniști⁷ atacați și eliminați de Gheorghiu-Dej din conducerea partidului începând cu februarie 1952 este cu atât mai

potrivită cu cât, pe lângă faptul că le întărește importanța și face legătura cu Moscova, exprimă și anomia contextuală a luptei pentru putere din interiorul elitelor comuniste, acolo unde, dincolo de alianțele conjuncturale, nu te puteai baza decât pe propria persoană. Fidelitățile erau mai degrabă excepția care confirma regula, de multe ori nici astfel de colaborări conjuncturale nefiind suficiente pentru a scăpa de epurare, cum, de altfel, se pare că a fost și cazul celor trei. Acest lucru face ca situația „grupului moscovit”, lăsând la o parte detaliile fiecărui caz în parte, să fie de fapt situația tuturor celor care au fost epurați în luptele pentru putere⁸. În această economie complicată a disputelor pentru putere, grupul Anei Pauker a fost cel mai puternic și, de aceea, cel mai vizibil și mai cunoscut adversar al lui Gheorghiu-Dej, lucru marcat cum se cuvine în literatura epurărilor politice comuniste⁹.

Nu trebuie să căutăm prea mult pentru a vedea acest lucru în practică. Este de ajuns să spunem că, deși în măsuri diferite, cei trei au contribuit sau cel puțin nu s-au opus eliminării, fizice în cele din urmă, atât a lui Ștefan Foriș (1946)¹⁰ cât și a lui Lucrețiu Pătrășcanu (1948)¹¹, după cum Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu au contribuit din plin la epurarea lui Pauker, Luca și Georgescu în 1952¹², pentru a încerca un atac la Dej după destalinizarea din 1956 și a sfârși apoi epurați de către acesta în 1957¹³. În toată această perioadă, inclusiv Gheorghiu-Dej a trecut prin momente de cumpănă, așa cum au fost primele zile de după izbucnirea conflictului dintre Tito și Stalin, atunci când a fost atacat voalat de Chișinevschi, care a făcut o paralelă cu liderul comunist iugoslav, și apărât la fel de discret inclusiv de către Pauker și Luca¹⁴. Ideologic vorbind, mai toți cei epurați au fost acuzați de „deviaționism de dreapta”, unii de stalinism, deci „deviaționism de stânga”, alții de legături cu

Moscova („anti-naționali”) sau ca „imperialiști” („trădători ai socialismului”), amănunte care fac și mai complicată decelarea exactă a traseului conflictual¹⁵.

În finalul acestei părți introductive, pentru a confirma demersul sinuos al studierii unui astfel de subiect, trebuie să facem câteva precizări bibliografice. Așa cum se poate observa și din referințele de până acum, deși pe larg abordată în literatura de specialitate, tema conflictelor de putere din interiorul elitei comuniste românești nu înregistrează o contribuție amplă dedicată separat relației lui Gheorghiu-Dej cu „grupul moscovit”, aceasta fiind abordată mai degrabă dispart și tangențial altor subiecte mai generale. Studiul nostru încearcă să pună ordine în această bibliografie, căreia nu-i lipsește informația, ci, dimpotrivă, înregistrează o inflație informațională dăunătoare întrucâtva înțelegerii esențialului. Contribuind practic la conturarea unui volum biografic al cărui subiect este Gheorghe Gheorghiu-Dej, studiul își propune să filtreze esențialul unei relații hotărâtoare pentru destinul comunismului românesc, cu ajutorul unui cadru teoretic ordonator.

„A fi sau a nu fi!” – Viziunea și practica leadership-ului totalitar

Adevărul rostit de Gheorghiu-Dej în textul citat la începutul studiului, care fusese întărit, într-o formă sau alta, de către toți ceilalți vorbitori în cadrul Plenarei respective, exprimă realitatea în care trăiau comuniștii din România. O realitate care dăinuia încă de la apariția lor în peisajul politic autohton, pe fundalul de criză din timpul Primului Război Mondial și al Revoluției Bolșevice din Rusia. De multe ori, literalmente, „a fi sau a nu

fi” în grațiile partidului era o chestiune de viață sau de moarte¹⁶. Stelian Tănase și Vladimir Tismăneanu afirmă că, în momentul în care Alexandru Moghioroș, acompaniat de ceilalți membri ai Biroului Politic, mai puțin Ana Pauker și Teohari Georgescu, a citit acuzațiile la adresa lui Vasile Luca la plenara din mai 1952, acesta din urmă a leșinat¹⁷. Ținând cont de practicile organizației comuniste pe care, în calitatea sa de vechi membru, cu peste trei decenii de experiență, Vasile Luca în mod cert le cunoștea, o astfel de reacție este cât se poate de plauzibilă și de normală.

Pe de altă parte, în mod paradoxal, se poate spune că toți vorbitorii de la plenară consimțeau la spusele lui Dej, nu neapărat de frica liderului suprem, ci pur și simplu pentru că știau și conștientizau că acestea erau „regulile jocului comunist”, un sistem care includea frica autoconservantă¹⁸. Iar acest lucru putea fi într-atât de interiorizat, încât, asemenea lui Dej în izbucnirea lui de sinceritate, epurările la vârf, uneori soldate chiar cu moartea celui înlăturat, erau privite ca un fapt obișnuit de logică internă¹⁹, logică în care „asasinatul politic”²⁰ nu era ceva neapărat rău sau, în orice caz, nu ceva atât de revoltător încât să fie ascuns.

În sine, textul citat la început conține toate direcțiile și toate argumentele pe care le urmărim în acest studiu, de la specificul dinamicii leadership-ului într-o organizație de tip autocratic, trecând prin cultura organizațională bolșevică reprodusă pe tărm românesc și până la detaliile luptei propriu-zise pentru putere din interiorul PMR. Întâlnim în acest text trei nume, Merkulov, Beria și Hrușciiov, personaje de la vârful ierarhiei sovietice la începutul anilor '50, primii doi fiind eliminați fizic de cel de-al treilea în cursul luptei pentru succesiune după moartea lui Stalin. Omologii lor români sunt Dej, cel care vorbește, respectiv Ana Pauker și Iosif Chișinevschi, cei la care acesta se referă, toți trei membrii ai Biroului

Politic al CC al PMR în momentul declanșării conflictelor care i-au avut în centru. În text, făcând legătura dintre aceste nume, găsim câteva detalii „de metodă” privind relaționarea dintre persoanele și grupurile care alcătuiau piramida comunistă de putere.

Toate aceste detalii ne îndreaptă mai întâi către „teoria comportamentului organizațional” (*organizational behavior*), care cercetează în general impactul pe care indivizii, grupurile și structurile îl au asupra comportamentului unei organizații²¹. Nu vom insista aici asupra dezbaterilor din interiorul acestui câmp de cercetare cu origini în economie, psihologie și în teoria personalității, modelat ulterior și de sociologie sau alte domenii²²; ne vom rezuma doar să îl luăm drept cadru larg în care poate fi integrată o asemenea organizație politică agresiv-contestatară de genul Partidului Comunist. Iar aici privim Partidul Comunist ca pe un organism internațional, așa cum de altfel a și fost, cu mici excepții²³, cel puțin până la moartea lui Stalin, organizație în care comuniștii români nu erau decât o filială mai mult sau mai puțin (sub)ordonată. De asemenea, ținând cont de matricea „revoluției permanente” în care funcționau, cu prelungirea ei implicită care a fost obsesia „dușmanului din interior”, extindem logica de acțiune contestatară și dincolo de preluarea puterii, eveniment care, așa cum realitatea comunistă la putere o dovedește, nu a făcut decât să întărească logica de funcționare pe care am expus-o, logică în care luptele „fratricide” s-au înmulțit și s-au intensificat.

Deși s-a discutat insistent despre caracteristicile rigide ale Partidului Comunist (inflexibilitate ideologică, organizare ierarhică bine definită, stabilitate a elitelor etc.), istoria ne-a dovedit că, de fapt, această organizație a fost una extrem de adaptabilă, atât în interior, cât și în exterior. De altfel, caracteristicile sale rigide trebuie privite mai degrabă

nuanțat, în sensul că inflexibilitatea și extremismul ideologic i-au permis să atragă aderenți, mulți dintre ei foarte devotați, într-o epocă de frământări sociale, la fel cum organizarea clar definită i-a facilitat deciziile rapide, iar stabilitatea elitelor i-a asigurat o coerență de acțiune conformă obiectivelor pe care și le fixa. Ajungem astfel la unul dintre tipurile de comportament organizațional pe care îl considerăm foarte apropiat de modul de funcționare al organizației comuniste, și anume „comportamentul contextual” (*contingency theory*). Acest concept are la bază ideea potrivit căreia organizațiile care funcționează conform unei asemenea logici se adaptează foarte bine mediului în care își desfășoară activitatea, reușind să profite la maximum de oportunitățile care apar, tipologie pe care o reproduc și în interior²⁴.

Deoarece punctul nostru de interes în acest studiu nu este atât logica de funcționare internă a Partidului Comunist, cât mai ales logica de funcționare a leadership-ului său, vom insista asupra acestui din urmă aspect. Oricum, cele două paliere sunt puternic interconectate, identificându-se sub raportul modului de funcționare în ansamblu. O astfel de logică a funcționării organizaționale, fie și numai pentru faptul că, așa cum știm tot din istoria comunismului mondial, organizația a fost o creație directă a unor ideologi și practicieni devotați „cauzei” revoluționare de clasă²⁵, nu avea cum să nu fie reprodusă și la nivelul elitelor. Privind în aceeași direcție a istoriei partidului, organizația a fost cea care s-a dezvoltat conform preceptelor trasate de la liderii istorici și a reprodus, în mare, comportamentul acestora. Coborâm prin urmare către teoretizarea *leadership-ului organizațional*, acolo unde, corespondent comportamentului organizațional de context, avem, pe același principiu al adaptabilității de moment, *abordarea contextuală* ca logică de funcționare a elitei unei organizații și a organizației în sine²⁶.

Prin aceasta ajungem deja în zona stilurilor de conducere, care ne interesează direct ca mod de funcționare a Partidului Comunist și care ne pot ajuta să explicăm desfășurarea și rezultatul luptelor interne de putere în cazul comunist în general și al PMR în particular, conflictul dintre Gheorghiu-Dej și „grupul moscovit” nefiind decât una dintre întruchipările instituționale. În ansamblu, abordarea contextuală argumentează că nici un stil de conducere nu este potrivit de unul singur pentru a-ți asigura succesul în orice situație și că, pentru succes, este mai degrabă nevoie să adaptezi acțiunile la nevoile momentului, conceptul-cheie fiind acela de „potrivire a liderului” (*leader match*)²⁷. Privind de-a lungul bogatei literaturi asupra leadership-ului din perspectiva tipurilor de lideri care pot să apară într-un context organizațional, este vorba de ceea ce poate fi desemnat prin termenul de „lider orientat către obiectiv” (*task orientated leader*), cealaltă tipologie majoră fiind „liderul orientat către oameni” (*people orientated leader*)²⁸.

Pe linia abordării contextuale însă, având în vedere că anumite situații cer un comportament orientat către mase/oameni, este nevoie și de capacități ce țin de charismă. Acestea reprezintă tot o formă de atingere a obiectivului, deci de potrivire a liderului cu momentul. Ne găsim astfel în fața unei dezbateri vechi și ample mai ales în psihologia socială, și anume cea privitoare la abordările care susțin prevalența individului în rezultatul unei situații, politice în cazul nostru, și la cele care valorizează mai degrabă importanța mediului în care acționează individul respectiv²⁹. De altfel, dacă suprapunem această dezbaterie teoretică cu literatura despre luptele de putere comuniste care l-au avut în centru pe Gheorghiu-Dej, observăm că lucrurile sunt aproape identice: deși mai toate abordările subiectului includ atât elemente ce țin de personalitatea acestuia (intrigant, calculat, hotărât etc.), cât și elemente care țin de mediul politic

în care a acționat (suspiciunile de colaborare cu Siguranța care planau asupra lui Foriș, prăpastia dintre Pătrășcanu și „activul” de partid, antisemitismul lui Stalin în cazul „grupului moscovit” ori proximitatea Revoluției din Ungaria în cazul lui Chișinevshi și Miron Constantinescu), ele se concentrează mai degrabă asupra unor cauze particulare, scoțând în evidență unul sau altul din aspectele enumerate mai sus, și nu accentuează suficient de mult rolul conjugării factorilor, al întâlnirii omului cu momentul, așa cum am menționat puțin mai sus.

Sub raport teoretic, o astfel de abordare integrantă găsim încă din anii '30 la Kurt Lewin³⁰. Acesta, în lucrările sale din 1935, respectiv 1936, *A Dynamic Theory of Personality*³¹ și *Principles of topological psychology*³², susține că rezultatul comportamental pentru o situație dată este, de fapt, o funcție între persoană și mediul său de manifestare, abordare care poartă numele de „teoria mediului” (*field theory*)³³. Deși considerat *behaviourist*, o altă abordare a teoriei leadership-ului, care se apropie totuși foarte mult de abordarea contextuală³⁴, Lewin este util aici pentru că ne ajută să aducem împreună tipologia organizației comuniste, cu tot cu atmosfera internă pe care această tipologie a generat-o, și caracteristicile luptei pentru putere din acest mediu, bazat pe specularea oportunităților. Adept al experimentului de teren³⁵, dornic prin urmare să își verifice teoriile formulate, Lewin a inițiat în 1937 și 1938 echipe de lucru care să cerceteze empiric atmosfera creată în interiorul unor grupuri conduse în mod autocratic, respectiv democratic³⁶. Nu vom insista asupra detaliilor experimentului – devenit ulterior foarte influent, în sensul că tipologia rezultată constituie și astăzi un punct de referință pentru teoria leadership-ului. Vom reține doar detaliile pe care le considerăm relevante

pentru argumentul nostru³⁷, împreună, bineînțeles, cu observațiile la care s-a ajuns.

În ce privește conducerea autocratică, observațiile celor trei din raportul experimentului sunt revelatoare pentru modul de funcționare a unei organizații de tipul Partidului Comunist. Pornind de la inducerea unui stil de conducere specific autocrațiilor (lipsa consultării altor păreri; prietenie medie, detașată, impersonală și interesată; dezinteres față de mijloacele folosite pentru realizarea obiectivelor; nerespectare a procedurilor; ordine dezbinatoare și contradictorii; critici și laude neîntemeiate), experimentul a relevat o atmosferă în care: a) coeziunea de grup și atașamentul față de acesta erau aproape inexistente, iar certurile, cazurile în care cineva era făcut „țap ispășitor” sau „luarea sub binoclu”³⁸, așa cum se exprimă Dej în textul citat, erau extrem de frecvente; b) docilitatea, deși extinsă, se prezenta mai degrabă sub forma unei nemulțumiri latente, care evolua spre o agresivitate surprinzător de mare, în ciuda unei ordini ce părea stabilă³⁹. Referitor la violența reciprocă asociată regimurilor totalitare, poate cea mai interesantă observație pe care o scoate în evidență cercetarea din perspectiva noastră este așa-numita teorie a „short-cut”-ului agresivității, conform căreia „agresiunea este de multe ori un efort imediat de a obține sentimentul de importanță atunci când cineva își simte statusul ori mândria amenințate”⁴⁰.

În volumul *Autocracy and Democracy: An Experimental Inquiry*, publicat de White și Lippitt în 1960 pe baza experimentului din 1938, cei doi autori asociază mediul autocratic și consecințele acestuia cu stilul de conducere întruchipat de liderul orientat către obiectiv, „argumentând că liderii autoritari sunt pur și simplu extrem de bine orientați către

obiectiv”⁴¹. Aceasta este de altfel și ipoteza noastră în studiul de față, studiu în care argumentăm că *regimurile totalitare de tipul comunismului favorizează, în manieră extremă am putea spune, apariția și succesul liderilor foarte bine orientați către obiectiv. Iar prin lider orientat către obiectiv înțelegem o formă integrantă de atingere a scopurilor politice, care pliază „calitățile” personale dovedite pe caracteristicile mediului în care se manifestă. O astfel de conjugare a factorilor favorizează „omul momentului”*⁴².

Așa cum vom vedea în cele ce urmează, cazul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, ca și al lui Stalin, de altfel, pentru a nu mai vorbi de toți ceilalți lideri autocratici din aceeași categorie, nu iese cu nimic din acest tipar. „Grupul moscovit”, asemenea lui Foriș, Pătrășcanu sau Chișinevshi-Miron Constantinescu, ca și Troțki, Zinoviev sau Kamenev înaintea lor, nu au fost în definitiv decât obstacole de context în calea unei fatalități istorice până la urmă, fatalitate care, în alte condiții, care nu au existat și asupra cărora ar fi inutil să speculăm, i-ar fi putut favoriza la fel de bine și pe ei.

Moscova, Cominternul, România – Organizația

Dacă citim memoriile unuia dintre foștii secretari ai lui Stalin, Boris Bajanov⁴³, *Kremlinul anilor '20*, publicate în Occident după emigrarea acestuia, putem avea de multe ori impresia că ne aflăm în Bucureștiul anilor '40-'50. Chiar și rolurile sunt asemănătoare: echivalentul lui Lenin, autoritatea istorică supremă a Partidului, este „Moscova” (Stalin, consilierii sovietici, Cominformul), înțeleasă ca autoritate supremă de necontestat care plana asupra tuturor comuniștilor români; în situația lui

Troțki (popular și activ lider al Revoluției, întrucâtva ideolog, dar fără un sprijin decisiv în organizație, epurat primul din partid de către Stalin) se află Lucrețiu Pătrășcanu (cel mai implicat din partea comuniștilor în evenimentele de la 23 august 1944, relativ cunoscut de către români, dar fără conexiuni semnificative în organizație) – împotriva lor s-au coalizat pentru moment adversarii de mai târziu (Stalin, Kamenev, Zinoviev, respectiv Dej, Pauker și Luca); asemenea lui Kamenev și Zinoviev în anii '20, aparent mai bine plasați decât Stalin prin raportarea la „părintele Revoluției”, Ana Pauker și Vasile Luca par să fi fost adevărații șefi în România prin faptul că își obținuseră legitimitatea direct de la „Moscova”. Și unii și ceilalți fac acte de „bunăvoință”, interesate bineînțeles, față de Stalin respectiv Dej, pe care, ulterior, le vor regreta. La fel cum s-a întâmplat în cazul lui Dej, care, mai întâi, a fost sprijinit de „moscoviți” pentru a fi numit secretar-general al Partidului, iar apoi apărut de aceștia când a fost acuzat voalat de *titoism*, Kamenev și Zinoviev au contribuit decisiv la rămânerea lui Stalin în fruntea Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS)⁴⁴ la Congresului al XIII-lea (1924), când s-a dezbătut testamentul lui Lenin⁴⁵.

Am făcut această scurtă paralelă situațională pentru a sublinia nu atât specificul organizațional în care funcționau comuniștii români, subînțeles de altfel prin natura afilierii lor, cât mai ales pentru a identifica vârful piramidei organizaționale comuniste și sursa comportamentului intern al acestora în cazul comuniștilor români, care nu au făcut decât să reproducă „în filială” impulsurile venite „de sus”. În România, spre exemplu, nu existau comuniști înainte de Revoluția din Octombrie (1917) – cel puțin, nu existau în accepțiunea pe care o dăm astăzi termenului, de adepți ai lui Lenin și ai bolșevicilor⁴⁶. Consecvent ideilor sale privind „revoluția mondială”, în martie 1919 Lenin a pus bazele Cominternului, un organism

al cărui scop, dincolo de „exportul de revoluție”, era, prin concepție și funcționare, de a înființa și controla partidele comuniste din alte țări, mijloacele prin care trebuia să se desfășoare acest „export”. Cu excepția răspândirii comunismului, istoria Cominternului, foarte bine documentată de altfel, ne arată că acesta și-a îndeplinit „cu brio” scopul de a controla partidele comuniste din lume, printre acestea fiind și PCdR, înființat formal în cursul anului 1921. Cominternul, inspirat și supervizat direct de către Moscova, nu putea decât să reproducă organizația PCUS și practicile acesteia⁴⁷. Pe tot parcursul istoriei sale interbelice, ilegală în cea mai mare parte din perspectiva autorităților române, PCdR s-a dovedit a fi una dintre organizațiile naționale cele mai obediente față de indicațiile venite dinspre centrele de la Moscova, așa cum arată numeroasele cercetări publicate pe acest subiect⁴⁸, particularitate care, în mod logic, s-a accentuat la sfârșitul anilor '40 când Armata Roșie s-a aflat în țară⁴⁹.

Din perspectivă organizațională, două sunt aspectele ce reies din paralela de mai sus, în care Cominternul joacă, cel puțin până la un moment dat, rolul principalei „curele de transmisie” între Moscova și București. Sunt aspectele de care Gheorghiu-Dej a profitat cel mai bine în lupta sa pentru putere, și aceasta nu doar în relație cu „grupul moscovit”, speculând contextul în care adversarii săi erau mai rău plasați, fie că a fost vorba de identificarea mult prea accentuată a lui Vasile Luca și a Anei Pauker cu mediul extern partidului din țară sau de faptul că Teohari Georgescu nu a reușit să se impună ca lider mai proeminent decât Dej în mediul comunist din închisoare din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Ambele aspecte organizaționale țin de ceea ce Hannah Arendt consideră a fi dublarea instituțională comunistă, care înseamnă practic un fel de camuflare a sursei reale de autoritate: autoritatea aparentă a statului,

dirijată de autoritatea reală a partidului, prin instrumentul său cel mai „de nădejde”, poliția politică⁵⁰.

Primul dintre aceste aspecte, care explică succesul lui Dej în relația cu Moscova, crucială din perspectivă externă pentru oricare dintre liderii comuniști est-europeni, este legat de modul de funcționare în timp al Cominternului și, ulterior, al Cominformului. Deși acest organism avea rolul de controla direct partidele-surori ale PCUS, controlul său propriu-zis s-a estompat odată cu ascensiunea lui Stalin către puterea absolută în URSS⁵¹. Astfel, a căpătat mai degrabă o încărcătură simbolică, susținută de poliția politică a lui Stalin, pe modelul autorității reale a partidului menționat mai sus⁵². Această dualitate a puterii constituie de altfel și ceea ce înțelegem noi prin *stalinizare*, la care Dej a excelat, și anume flexibilizarea ideologică în detrimentul Cominternului, în paralel cu rigidizarea coercitivă în favoarea poliției politice, aceasta din urmă fiind mult mai „aptă” să vegheze la îndeplinirea obiectivelor fixate de Stalin. Pentru a ne raporta la realitatea comunistă a epurărilor, trebuie să interpretăm preceptele ideologice în conformitate cu necesitățile de moment ale conducătorului, așa cum au făcut atât Stalin în anii '30, cât și Dej mai târziu. La nivelul relațiilor de putere și al liniei decizionale care conta, acest lucru a generat o creștere a importanței agenților spionajului sovietic, care întruchipau „vocea Kremlinului” într-o măsură mai mare decât reprezentanții Cominternului⁵³. Astfel, în cazul deznodământului luptei „fratricide” de la București s-au conjugat abilitatea lui Dej de a detecta și cultiva acest canal real de putere (Malenkov, Beria, Chișinevski, Bodnăraș) și faptul că Ana Pauker s-a bazat mai degrabă pe „canalul cominternist”, de partid (Molotov, Kaganovici, Voroșilov, Kavtaradze)⁵⁴. Totuși, așa cum descrie situația în această privință Pavel

Câmpeanu⁵⁵, prezent, într-un fel sau altul, în mijlocul evenimentelor, situația din perspectiva legăturii cu Moscova a fost ceva mai complicată, înglobând inclusiv norocul de moment sau capriciile lui Stalin, elemente care ne îndreaptă tot către ideea de speculare a contextului.

Al doilea aspect organizațional care l-a favorizat pe Dej a fost acela că pe plan intern a intuit importanța controlului asupra partidului, pe care numai funcția de secretar general al PMR putea să i-o asigure în cel mai înalt grad. Așa cum a dovedit-o Stalin în anii '20, funcția de secretar general, abil gestionată, putea să asigure majoritatea în cadrul organelor deliberative ale partidului, iar acest lucru era capital pentru balanța de forțe în organizație⁵⁶. De această dată, prin raportare la Ana Pauker, a fost vorba mai degrabă de un context favorabil decât de abilitatea lui Dej, având în vedere că Pauker nu avea foarte multe argumente pentru a revendica funcția. Astfel, la ședința Secretariatului din octombrie 1945, Ana Pauker nu doar că l-a susținut pe Dej pentru această funcție, dar l-a și propus invocând considerente care țin de ceea ce s-a numit mai târziu „origine (foarte) sănătoasă”. Nu știm dacă discutase în prealabil acest subiect cu Vasile Luca, însă este cert că acesta din urmă a făcut „imprudența” să menționeze o formulă de genul „Dej autoritate formală și Pauker autoritate de facto”⁵⁷, termeni în care Bajanov ne spune că și Zinoviev a gândit despre Stalin atunci când l-a promovat secretar-general în primăvara anului 1922⁵⁸.

Ajutat și de context, la conturarea căruia contribuise, de altfel, prin „forțarea” eliminării lui Foriș (al cărei principal promotor a fost⁵⁹) în 1944 din funcția de secretar-general, Dej își contura o poziție care să îi permită să devină „omul momentului”. Iar aceasta era calea cea mai potrivită către vârful ierarhiei în cazul unei organizații totalitare de tipul

Partidului Comunist, care nu permitea, prin însăși logica sa de funcționare internă, o conducere colegială pe termen lung.

„Omul momentului”, dincolo de „resentimentarul visceral”

Majoritatea celor care au abordat luptele pentru putere în care a fost implicat Gheorghe Gheorghiu-Dej menționează resentimentul ca o importantă trăsătură de caracter a acestuia, conturată în experiențele avute de-a lungul timpului nu doar cu alți lideri comuniști⁶⁰ și este, așa cum am văzut mai sus, o caracteristică implicită a organizației totalitare. Raportându-ne la „grupul moscovit”, cu excepția, poate, a lui Vasile Luca, nu se poate spune că Dej a avut prea multe interacțiuni ce puteau să-i provoace resentimente față de Ana Pauker sau Teohari Georgescu înainte de accederea la putere.

Stelian Tănase menționează că în momentul intrării lui Dej în mișcare, la cumpăna anilor '30, prin înregimentare sindicală, Vasile Luca era unul dintre șefii sindicatelor comuniste și l-a promovat întrucâtva pe acesta, lucru pe care nu a încetat să i-l reamintească lui Dej pe parcursul a ceea ce s-ar putea numi o rivalitate născută mai ales în timpul grevelor de la Atelierele Grivița și „cimentată” mai târziu în închisoarea Doftana⁶¹. Faptul că Luca, mergând pe aceeași linie a imprudenței față de potențialii rivali – o imprudență izvorâtă dintr-o încredere prea mare în poziția sa de „lider istoric” și în „relațiile” Anei Pauker cu Moscova –, a sugerat la ședința din octombrie 1945 un posibil rol „decorativ” pentru Dej nu poate decât să-i fi întărit acestuia din urmă resentimentele. Spre deosebire însă de Luca, Ana Pauker nu avea un istoric al relaționării cu Dej anterior momentelor de după 23 august 1944 care să fi putut genera un

resentiment aparte al acestuia față de ea. Cei doi se întâlniseră pentru prima dată la penitenciarul din Caransebeș în 1940, în calitate de șefi ai deținutelor comuniste, respectiv deținuților comuniști, din închisori⁶². Același Stelian Tănase vorbește mai degrabă în direcția resentimentului față de elita românească a vremii, amintind de episodul în care autoritățile române au refuzat să îl includă pe Dej într-un schimb de prizonieri cu URSS, acceptând să o trimită doar pe Ana Pauker la Moscova⁶³. După revenirea sa în țară, cel puțin formal, Ana Pauker mai degrabă a contribuit la ascensiunea lui Dej, decât a împiedicat-o. La fel, despre Teohari Georgescu – considerat un apropiat al lui Dej în perioada petrecută în închisoare de cei doi⁶⁴ – nu se poate spune, chiar mai puțin decât în cazul Anei Pauker că i-ar fi putut trezi un resentiment ieșit din comun lui Dej. De altfel, nici relația dintre Ana Pauker și Vasile Luca nu pare să fi fost una de colaborare sinceră, în ciuda activității comune pe care o desfășuraseră în URSS pe parcursul războiului; dimpotrivă, Pauker nu avea o părere deloc bună despre Vasile Luca⁶⁵.

Așa cum se vede, relațiile dintre liderii comuniști erau foarte complicate, iar lupta pentru putere din interiorul acestei elite nu poate fi redusă sub nici o formă doar la simplul resentiment dintre unii și alții sau la „prieteniile” efemere care îi legau. Deși o componentă importantă în dinamica și mai ales în consecințele pentru indivizi ale luptei pentru putere, resentimentul prost gestionat, asemenea altor „slăbiciuni” individuale, putea mai degrabă să se dovedească dăunător într-o cultură instituțională care favoriza adaptabilitatea, așa cum a fost situația, spre exemplu, lui Vasile Luca la Congresul din octombrie 1945. Pauker și Luca, în ciuda animozităților dintre ei, și-au identificat o serie de interese comune pe care le-au dezvoltat în direcția unui grup de acțiune comun, la

care, supralicitând perspectivele de a accede la putere pe care le asocia cu Ana Pauker, s-a alăturat și Teohari Georgescu, chiar dacă acesta din urmă se simțea mai legat de experiența comună din închisoare cu Dej. Era o situație pe care Teohari Georgescu a împărtășit-o în primele momente de după 23 august 1944 și cu Iosif Chișinevschi sau Miron Constantinescu⁶⁶, repliați ulterior din poziția de susținători ai Anei Pauker (și alți lideri au avut un traseu le fel de sinuos). Acest lucru arată că denumirea de „grup moscovit” este întrucâtva artificială⁶⁷ și ține mai degrabă de latura simbolică a unei realități cominterniste de mult apuse⁶⁸.

Prin urmare, o analiză în sensul rivalităților individuale, numeroase, de altfel, în interiorul acestei elite restrânse și educate în logica resentimentului, trebuie să lase loc unei interpretări care să aducă în prim-plan obiectivele politice urmărite asiduu de componenții acesteia. În cultura instituțională stalinistă, care se instaura rapid în România și era puternic alimentată de la Kremlin⁶⁹, mai degrabă resentimentul era cel alimentat de ambițiile de putere ale liderilor de la București decât invers⁷⁰. Cazurile lui Foriș și Pătrășcanu sunt elocvente în acest sens, arătând în același timp că resentimentul și-a atins faza critică atunci când comuniștii erau deja aproape de putere în România și nu în perioada de ilegalitate, ceea ce arată, o dată în plus, ordinea priorităților în interiorul organizației. Cu atât mai puțin a fost vorba de resentiment ca forță motrice a conflictului dintre Gheorghiu-Dej și „grupul moscovit”, o rivalitate care a durat la nivel înalt mai bine de șapte ani și care i-a pus în fața secretarului-general pe toți ceilalți membri ai forului suprem de conducere comunist la un loc. Pur și simplu a fost lupta pentru putere dintr-o organizație care nu permitea decât un singur lider⁷¹, în care Dej a considerat-o pe Ana Pauker cel mai bine plasat adversar în raport cu el.

Dovadă că abia după epurarea „grupului moscovit” în 1952 Dej s-a putut manifesta ca lider absolut al României sub toate aspectele⁷². Iar atingerea unui astfel de obiectiv politic presupune mult mai mult decât simplul resentiment: cere hotărâre, atenție, adaptabilitate și, de multe ori, noroc în specularea unor situații favorabile, contexte care au făcut din Gheorghiu-Dej „omul momentului”.

Măsura conceptului de „om al momentului” în cazul conflictului dintre secretarul-general și „grupul moscovit”, ca și sursa lui în realitatea luptei pentru putere de la București, a fost faptul că, spre deosebire de Gheorghiu-Dej, Ana Pauker era o natură mai ideologizată și mai atașată emoțional de valorile istorice ale comunismului bolșevic⁷³, fie acestea intelectuale sau organizaționale. Despre ea s-a spus că ar fi fost la fel de stalinistă ca și Dej⁷⁴, lucru pe care nu îl combatem din perspectiva „construirii stalinismului” cu orice mijloace⁷⁵, ci din perspectiva înțelegerii de către aceasta a ceea ce însemna cu adevărat stalinismul, dincolo de precepte ideologice și de măsuri contra „dușmanilor de clasă”: o abilitate extraordinară de a fi cu un pas înaintea adversarilor politici și de a specula contextul favorabil⁷⁶, chiar dacă acest lucru însemna trecerea peste principii ideologice „sacre”, totul fiind pus în slujba țelului suprem, puterea absolută⁷⁷. Iar pentru o astfel de atitudine fluctuantă, tocmai în virtutea detașării de ideologie, Gheorghiu-Dej era mult mai „dotat” mental și comportamental decât Ana Pauker.

Elocvent în acest sens este episodul discuției avute de Gheorghiu-Dej și Ana Pauker la Kremlin cu Stalin, în 1949, pe marginea colectivizării agriculturii, de care Pauker se ocupa în mod direct. Cu acea ocazie, spre deosebire de Ana Pauker, care susținea colectivizarea imediată și totală, Dej s-a pronunțat mai degrabă în favoarea unei variante intermediare de

colectivizare, prin crearea mai întâi a unor întovărășiri agricole de mici dimensiuni, lucru ce contrazicea atât doctrina economică stalinistă, cât și modul în care făcuse Stalin colectivizarea în URSS cu două decenii înainte. Deloc surprinzător în lumina practicii staliniste de putere, liderul de la Kremlin se pare că i-a dat dreptate lui Dej apreciind utilitatea mai ridicată a unei astfel de soluții în cazul particular românesc⁷⁸. De altfel, propunerea lui Dej nu însemna sub nici o formă abdicarea de la construirea stalinismului, ci doar o metodă ceva mai „ocolită” către acest scop, care făcea din Dej un personaj mai orientat către obiectiv atât din perspectiva lui Stalin, cât și din perspectiva propriilor ambiții. În mod paradoxal, fiind „mai puțin stalinist” decât Ana Pauker, el era mai apropiat de meandrele gândirii lui Stalin decât aceasta. Cu alte cuvinte, din perspectiva culturii organizaționale comuniste a vremii, se poate spune că Gheorghiu-Dej a fost „mai stalinist” decât Ana Pauker, fie și numai pentru faptul că a răspuns tipologic din start și s-a pliat ulterior mai bine pe ceea ce își dorea liderul de la Kremlin cu privire la România.

Ajungem astfel la cea de-a doua fațetă a ceea ce considerăm că reprezintă conceptul de „om al momentului”, și anume contextul în care s-a manifestat Gheorghiu-Dej. Iar acest context, prin forța schimbărilor aduse în România de urmările celui de-al Doilea Război Mondial⁷⁹, nu poate fi decelat decât privind către evoluțiile viziunii lui Stalin cu privire nu atât la comunizarea Europei de Est, și a României implicit, cât mai ales la cultura organizațională de supraviețuire pe care acesta a imprimat-o partidului, cultură ajunsă către sfârșitul vieții lui într-o fază critică a arbitrarului⁸⁰.

În voia lui Stalin⁸¹

Cu privire la viața internă de partid, am expus până acum atâtea situații contradictorii care au marcat luptele pentru putere din sânul elitelor comuniste, fie acestea din România sau din URSS, încât singura interpretare pe care o găsim plauzibilă cu privire la subiectul nostru de studiu este orientarea individuală de moment pe fondul unei anomii interpersonale depline și a unei dezorganizări profunde, în ciuda aparenței de unitate pe care o degaja organizația⁸². Deși au constituit atuuri importante în drumul către puterea absolută în România, nici cultivarea canalului spionilor sovietici⁸³ sau controlul asupra aparatului de partid, după cum nici detașarea lui Gheorghiu-Dej de ideologie, legată mai ales de personalitatea lui speculativă, nu puteau garanta singure succesul politic. Dacă nu se putea conta doar pe astfel de aspecte, multe dintre ele „forte” în economia organizațională comunistă, cu atât mai puțin se putea miza pe urmărirea și promovarea consecventă a unor linii politice „de fond”, așa cum au fost, spre exemplu, naționalizarea partidelor din Europa de Est ori corolarul său cel mai vizibil, antisemitismul, chiar și atunci când acestea păreau a fi politici venite de la Kremlin. Cu un dictator imprevizibil în fortăreața puterii sovietice, care controla „cu mână de fier” tot ceea ce se petrecea în România, singura cale de supraviețuire politică la vârful piramidei comuniste românești, sinonimă în cazul lui Dej cu obținerea puterii absolute, era atenția și conformarea la dorințele lui Stalin. Prin urmare, toate aspectele succesului politic menționate mai sus, precum și politicile implementate de Gheorghiu-Dej, au fost subordonate acestui imperativ al conformării, care nu însemna altceva decât a fi „omul momentului”. Iar acest lucru se înscrie nu atât în acea abordare care susține că Gheorghiu-Dej a fost cel ales de Stalin pentru a conduce

partidul, cât mai ales în abordarea că acesta din urmă, lăsând la o parte „atenționările” de moment, nu a prea avut ce să-i reproșeze cu adevărat lui Dej în privința respectării deciziilor sale, ba chiar (Dej) a manifestat inițiativă în acest sens. O inerție organizațională din care Dej a ieșit în câștig. Dacă urmărim traseul conflictului dintre Dej și „grupul moscovit”, se pot observa cu ușurință toate aceste lucruri, fie că este vorba de detalii ce țin de relaționarea individuală sau de politicile staliniste aplicate la nivelul întregului „lagăr socialist”.

Deși nu explicit, conflictul dintre cele două tabere slab conturate, însă puternic personalizate de Pauker și Dej, a debutat implicit încă de la venirea Anei Pauker în țară, în septembrie 1944⁸⁴. Într-o anumită măsură, dacă facem abstracție de autoritatea supremă a Kremlinului, necontestată de nici una dintre cele două tabere, germenii conflictului pot fi identificați în ceea ce am putea numi „revolta provinciei față de metropolă”, „provincia” fiind grupul de comuniști din jurul lui Dej coagulat în închisoare, care s-a revoltat tacit atunci când „metropola”, reprezentată de Pauker și Luca, a încercat să își impună punctul de vedere „în fieful local al *lagăriștilor*”. Fără un mandat explicit în acest sens din partea Kremlinului⁸⁵, dar cu o autoritate subînțeleasă, Ana Pauker a creat prin simpla ei prezență în țară atmosfera conflictului „de culise”⁸⁶ pe care Stalin o cultivase în propria organizație și pe care o stăpânea cel mai bine. În ciuda unei serii de „poticniri” inițiale, din ce în ce mai puține pe parcurs⁸⁷, care pot fi înțelese mai degrabă în sensul procesului adaptativ al învățării din greșeli, Gheorghiu-Dej a conștientizat mai bine și mai repede această atmosferă decât Ana Pauker.

În mod paradoxal, primul episod „de anvergură” al acestei lupte a fost unul „de colaborare”, și anume ședința Secretariatului PCR din 24

octombrie 1945, la care Dej a fost *numit*⁸⁸ secretar-general cu acordul Anei Pauker⁸⁹. Deși nu s-a pronunțat explicit în acest sens, ba chiar l-a și contrazis pe Vasile Luca, cel care a propus varianta cu „Dej lider formal și Pauker lider de facto”, pentru Ana Pauker era subînțeles faptul că își imagina relația dintre ea și Dej în termenii exprimați de Luca, după cum și Dej era conștient de ceea ce gândea aceasta despre relația lor⁹⁰. Nu ne este cert totuși dacă ea era conștientă de faptul că Dej nu privea cu ochi buni imaginea pe care „grupul moscovit” o avea cu privire la acest aranjament, deși, cu experiența ei vastă în „dedesubturile” politicii staliniste, probabil că intuia acest lucru. Cert este însă că își supralicita influența în România, grație aureolei de „personalitate istorică” a comunismului și de trimisă a Moscovei, atuuri care, deși importante, nu erau sub nici o formă decisive. Într-o depozitie făcută mai târziu în anchetă, Pauker lăsa să se înțeleagă „sinceritatea” cu care ea privea aranjamentul de putere⁹¹, lucru pe care, în lumina atitudinilor ei ulterioare, tindem să îl considerăm veridic. Pur și simplu, ea își imagina că putea lucra la funcționalitatea unei asemenea formule de putere folosind numai atuurile menționate mai sus⁹², lucru care, deși a insistat asupra lui și mai târziu, se va dovedi cât de curând iluzoriu: în orice organizație, aranjamentele de putere colective, stabile și echilibrate, necesită ori „bună-credință” din partea tuturor celor implicați, ori un sistem de control reciproc bine pus la punct, situații foarte puțin probabile în partidele totalitare. Faptul că, fie și pentru moment, așa cum a fost sprijinirea alegerii lui Dej, Ana Pauker și-a putut imagina că va putea să coabiteze într-un sistem stalinist ale cărui extreme tragice le știa foarte bine, arată încă o dată natura sa ideologizată și avantajul de care beneficia Dej, care nu a crezut nici o clipă într-o astfel de posibilitate.

Pe acest fond ambiguu de evaluări incerte ale propriilor poziții de putere⁹³ a venit cel de-al doilea episod al conflictului, care a readus brusc în atenția ambelor tabere unde se află cu adevărat centrul decizional și a făcut ca ambele părți să conștientizeze formal existența unei dispute, pe care decidentul suprem o încuraja prin tergiversare, fie și numai prin faptul că nu permitea comuniștilor români să știe pe cuvântul căruia din trimișii lui Stalin se puteau baza. Incidentul, pentru că așa pare să fi fost, este descris pe larg de Pavel Câmpeanu și îl are în centru pe „guvernatorul” sovietic al României acelor ani, Andrei Vîșinski⁹⁴; a avut loc în cursul anului 1946⁹⁵ (relatarea îi aparține lui Dej și trebuie privită cu aceeași circumspecție ca și depoziția de mai sus a Anei Pauker)⁹⁶. Pe scurt, este vorba de o inițiativă unilaterală a Anei Pauker de a-l schimba pe reprezentantul Partidului Național Liberal (PNL) din guvernul Groza, transmisă informal lui Dej la un spectacol de teatru și ajunsă pe o cale ceva mai „oficială”, prin intermediul prim-ministrului, la cunoștința lui Vîșinski. Revoltat că nu fusese consultat în prealabil cu privire la această schimbare, Vîșinski i-a sugerat discret lui Dej să o înlăture pe Ana Pauker, problemă pe care Dej se pregătea să i-o ridice lui Stalin, fiind însă împiedicat să facă acest lucru din cauza faptului că la respectiva întâlnire a fost prezentă și Ana Pauker⁹⁷. Totuși, subiectul a fost adus în discuție de către Stalin, mențiune care a uimit-o pe Ana Pauker și l-a pus pe Dej în defensivă pe toată perioada în care a mai rămas la Moscova și a avut întâlniri cu liderii sovietici. Reală sau nu, uimirea Anei Pauker presupune conștientizarea faptului că la București exista un curent activ împotriva ei și îngrijorarea cu privire la faptul că nu cunoaștea intențiile reale ale lui Stalin, ambele alimentate de menționarea ei într-un asemenea context.

Pe de altă parte, pentru Dej începea o perioadă de aproximativ un an și jumătate „de teste” la care a fost supus de Moscova, perioadă în care va trece prin cele mai grele momente ale carierei sale politice. Din perspectiva luptei pentru putere împotriva „grupului moscovit”, cauza acestei situații a lui Dej nu a fost reprezentată atât de acțiunile Anei Pauker, cât de propriile greșeli, care-și aveau originea în necunoașterea obiceiurilor lui Stalin și în ceea ce era necesar pentru a supraviețui. Încă înainte de întâlnirea din februarie 1947 de la Moscova el își atrăsese criticile lui Stalin pentru faptul că obiectase în fața lui Vîșinski cu privire la modul în care erau plătite despăgubirile de război Uniunii Sovietice⁹⁸. O serie de discuții inițiate tot în domeniul economic în 1947 cu reprezentanții americani și englezi din România, denunțate Uniunii Sovietice de către Emil Bodnăraș și care l-au pus într-un conflict „de idei” cu Pauker și Luca, i-au șubrezit lui Dej și mai mult poziția de „gestionar” al relației cu Kremlinul. Acestea nu au avut însă urmări decisive la Moscova, poate și pentru faptul că Stalin nu le-a priceput ca fiind chiar atât de grave⁹⁹, deși personal luăm în considerare mai degrabă faptul că la Kremlin nu erau încă întrunite condițiile unor procese politice de anvergură¹⁰⁰, iar în România poziția lui Dej era prea solidă pentru a putea fi înlăturat pe cale internă, așa cum se procedase cu Foriș sau Pătrășcanu. Lăsând la o parte „criticile colegiale”, în nici unul dintre cele două cazuri „grupul moscovit” nu a încercat să facă pași decisivi împotriva lui Dej. Iar acest lucru s-a datorat, credem noi, dincolo de abilitatea lui Dej de a-și securiza poziția, faptului că Ana Pauker își imagina că poate fi parte a unei conduceri colective de pe poziții tutelare la adresa lui Dej.

Perioada de cotitură a raportului de forțe între cele două grupări s-a înregistrat în 1948, când, motivate în parte și de conflictul izbucnit între

Stalin și Tito, de la Kremlin au apărut primele semne în direcția unor epurări în partidele-satelit din Europa de Est. Este vorba de ceea ce în anii următori, pe de o parte, a luat forma „antititoismului”, iar pe de alta, s-a materializat, cu anumite limite, în procesul de naționalizare a partidelor comuniste, cea mai cunoscută și mai amplă fațetă a acesteia din urmă fiind „antisionismul”, mai bine spus, antisemitismul de sorginte comunistă. În privința „grupului moscovit”, direcțiile mari ale epurării și sursele acțiunii lui Dej pot fi găsite în aceste politici staliniste, aplicate de altfel în tot „lagărul socialist”. Anul 1948 este prin urmare apogeul lui Gheorghiu-Dej din perspectiva a ceea ce am numit „omul momentului”: pe de o parte, reușește să înțeleagă ce îi trebuie pentru a fi în grațiile lui Stalin și să depășească astfel momentul greu pe care i l-a creat în partid „erezia” lui Tito, iar pe de alta, din URSS îi apar oportunități mai mult decât favorabile în raport cu Ana Pauker.

Relativ la „schisma” sovieto-iugoslavă, poate mai important decât detaliile în sine ale episodului cu privire la acuzațiile inițiale de „titoism” care i-au fost aduse lui Dej este atitudinea Anei Pauker, care relevă încă o dată firea ei ideologică și convingerea sa în principii, deloc benefică în asemenea momente. Din analiza episodului¹⁰¹, foarte bine detaliat în lucrarea lui Robert Levy și care explică în bună măsură și de ce Pauker nu a acționat împotriva lui Dej în 1947, reiese că acesteia îi era teamă chiar de acuza care îi va fi adusă mai târziu, și anume „fracționism”, un păcat capital în lumea comunistă pentru victime, însă o armă formidabilă pentru cei care știau să se folosească de ea¹⁰². Reușind să scape cu sprijinul colegilor din Secretariat¹⁰³ de acuzațiile de „titoism”, fondate pe modul în care îl privea pe Tito, dar nefondate în virtutea ușurinței cu care se putea delimita emoțional de acesta, Dej s-a lansat rapid într-o campanie „antititoistă” de anvergură, care i-a redat controlul pe plan intern și l-a

convins pe Stalin că era mai util în poziția pe care o avea decât epurat¹⁰⁴. Momentul rupturii dintre Stalin și Tito și a modului în care Gheorghiu-Dej a gestionat situația a fost cu atât mai important cu cât a avut urmări imediate asupra relațiilor interne din partid și a marcat decisiv în favoarea lui Dej turnura pe care o luase lupta pentru putere dintre cele două tabere¹⁰⁵. Trecând peste acuzația de titoism lansată de Iosif Chișinevschi la adresa lui cu câteva luni înainte, Dej l-a atras pe acesta de partea sa¹⁰⁶, la fel cum a făcut și cu Emil Bodnăraș, un alt membru influent al conducerii comuniste, ambii cu relații la Moscova și extrem de importanți pentru izolarea celor din „grupul moscovit”. La fel s-au întâmplat lucrurile puțin mai târziu, probabil dintr-un oportunism mai accentuat în cazul acestora, și cu Alexandru Moghioroș sau Miron Constantinescu¹⁰⁷.

Dincolo de specularea politicii externe sovietice și de relaționarea la vârful piramidei de partid, Dej a reușit să intuiască și tendințele care se prefigurau în politica sovietică față de partidele subordonate. Prima dintre aceste tendințe a fost creșterea „vigilenței de clasă”, transpusă ulterior în acuzația de „oportunism”, pe care a susținut-o încă din 1947 sub forma necesității unui control mai strict al partidului în această privință și al epurărilor de masă¹⁰⁸. Nu știm dacă acesta a fost de la bun început un calcul deliberat cu privire la Ana Pauker, care se ocupase de recrutările în partid, însă este cert că i-a folosit din plin mai târziu, generând, în 1950, prima acuzație voalată la adresa acesteia¹⁰⁹. Anul 1949, apogeul verificărilor în interiorul partidului, a mai înregistrat două momente care l-au pus într-o poziție favorabilă pe Dej: unul ține de abilitatea sa – punerea în inferioritate a Anei Pauker în fața lui Stalin în problema colectivizării; celălalt ține de context – rivala sa a fost diagnosticată cu o boală incurabilă, lucru care i-a limitat drastic activitatea¹¹⁰.

Tot contextul – schimbările din atitudinea lui Stalin cu privire la evrei și apariția primelor semne în direcția naționalizării partidelor-satelit¹¹¹ – i-a întărit lui Dej poziția în relația cu Kremlinul. Acestea pot explica, în parte, și condițiile politice de ansamblu în care a reușit Dej să scape cu bine de acuzațiile de titoism, precum și „răcirea” atitudinii lui Stalin față de Ana Pauker¹¹². Antisemitismul stalinist, care a reprezentat unul dintre cele mai importante elemente favorabile lui Dej în raport cu Ana Pauker, își are sursele într-o gândire dintotdeauna negativă a lui Stalin față de evrei, însă trebuie privit mai degrabă nuanțat, în sensul izbucnirii controlate atunci când necesitățile ori provocările politice o cereau. Altfel, în măsura în care persoanele respective erau „competente” și contribuiau la „bunul mers” al politicilor staliniste, antisemitismul era „camuflat” prin plasarea în poziții-cheie a unor evrei¹¹³. Ca și Dej¹¹⁴, Stalin a avut lângă el, în poziții de putere dintre cele mai importante, comuniști evrei care i-au rămas fideli până la sfârșit. Spre deosebire de Stalin însă, măcinat de un antisemitism intrinsec și de fobia conspirațiilor, Gheorghiu-Dej nu a făcut decât să folosească aceste temeri ale dictatorului sovietic pentru a-și consolida poziția și a câștiga lupta pentru putere¹¹⁵.

Coroborat cu politica de naționalizare a partidelor comuniste, folosită la fel de interesat și de „discriminatoriu”¹¹⁶ și venită pe aceeași filieră a neîncrederii lui Stalin în „internaționalismul proletar”, reprezentat în ochii acestuia din urmă de către evrei¹¹⁷, antisemitismul i-a dat lui Dej semnalul că, în raport cu „grupul moscovit”, el era preferatul Kremlinului. Verificările, epurările și arestările efectuate în anul 1949 la organisme minorităților evreiască și maghiară, unele afectând chiar rude ale Anei Pauker¹¹⁸, se înscriu pe această linie a fructificării semnelor favorabile primite de la Stalin, pecetluind în același timp din perspectiva culturii

organizaționale, prin apariția „victimelor colaterale” în rândul rudelor, „condamnarea” definitivă a grupului perdant¹¹⁹. Lupta pentru putere era pe cale de a se finaliza definitiv în favoarea lui Gheorghiu-Dej, care a fost totuși suficient de abil pentru a nu forța lucrurile și a aștepta momentul decisiv, pregătind, bineînțeles, și alte aspecte în favoarea sa. Problema în sine nu mai era deținerea pârghiilor de a înlătura „grupul moscovit”, ci modul în care urma să o facă, pentru că de acest lucru depindea felul în care era văzut de Stalin și, implicit, postura de lider absolut ce trebuia să decurgă din eliminarea grupului Pauker-Luca-Georgescu.

Din perspectiva „loviturii finale”, anul 1951 a fost decisiv atât organizațional, cât și politic. Astfel, la alegerea pe țară a organelor conducătoare de partid, desfășurată în martie 1951, pe baza imperativelor românizării partidului și a „vigilenței de clasă”, noua componență de masă a PMR a suferit transformări majore în favoarea lui Gheorghiu-Dej: alogenii, înțelegând prin aceasta comuniștii de origine maghiară sau evreiască, au pierdut numeroase poziții de decizie pe care le dețineau anterior, iar „elementele muncitorești”, înțelegând prin aceasta mulți dintre comuniștii care lucraseră anterior în aparatul de stat, aflat „în curtea” lui Dej, au fost promovate în locul celor dintâi¹²⁰. Fără a fi absentă nici naționalizarea, se observă mai degrabă coloratura organizațională a acestor alegeri, făcute cu scopul de a-i crește influența lui Dej, decât coloratura ideologică propusă de la Kremlin, care ar fi însemnat o turnură națională în sine a partidului, lipsită de sens totuși în virtutea faptului că România se afla mai mult sau mai puțin sub ocupație sovietică¹²¹.

Din punct de vedere politic, acordul explicit pentru înlăturarea „grupului moscovit” a venit direct de la Stalin, într-o întâlnire pe care ginerele Anei Pauker, Gheorghe Brătescu, o plasează în luna august 1951

și la care, în afară de Dej, a mai fost prezent și Iosif Chișinevschi¹²². Chiar dacă au trebuit să mai treacă luni bune, de la acordul lui Stalin și până la epurare (mai 1952), iar ulterior până la arestare (februarie 1953) nu mai era decât un pas.

Un deznodământ concludent

Nu vom insista asupra detaliilor formale, „de partid”, pe care le-a îmbrăcat epurarea și care s-au derulat pe parcursul a patru luni, din februarie și până în mai 1952, continuând cu marginalizarea, arestarea, procesul, închisoarea, diferite pentru fiecare dintre cei trei membri ai „grupului moscovit”. Aceste detalii sunt bine documentate în literatura de specialitate¹²³ și nu folosesc în mod deosebit argumentării dinamice pe care am ales-o în studiul de față, fie și pentru faptul că, în practica stalinistă, prin definiție, un „proces-spectacol” nu reprezintă altceva decât deznodământul dinainte știut al unei lupte pentru putere deja încheiate. Este important însă pentru argumentul nostru faptul că toți ceilalți membri ai „forurilor superioare de partid” au contribuit la acuzarea lui Pauker, Luca și Georgescu în diverse grade¹²⁴, reliefând astfel cultura organizațională despre care am vorbit mai sus, precum și diversitatea unor acuze care au mers în varii direcții (sabotarea unor politici de stat: reforma monetară, colectivizarea; „fracționism”; „deviaționism de dreapta”/sau „de stânga”; „împăciuatorism”; lipsă a „vigilenței de clasă”, „cosmopolitism” etc.)¹²⁵, complet lipsite de coerență doctrinară, însă perfect coerente din perspectiva culturii organizaționale a „șapului ispășitor”, în seama căruia se pun toate „păcatele” posibile.

În logica organizațională totalitară, pentru care nu formalul, ci informalul este hotărâtor, și mai importante pentru concluziile studiului de față considerăm a fi evenimentele conexe epurării în sine, precum și soarta ulterioară a celor trei „moscoviți”. Dintre evenimentele conexe, care complează textul de la începutul studiului nostru, cele mai relevante sunt discuțiile avute de Gheorghiu-Dej cu Stalin pe marginea epurării „deviaționiștilor de dreapta” ulterior declanșării procedurii de epurare, în care Stalin îl îndeamnă vehement pe Dej să grăbească lucrurile și să termine definitiv cu cei trei. Cea mai cunoscută și mai elocventă discuție de acest fel a avut loc în aprilie 1952 la Kremlin, în momentul în care Vasile Luca fusese deja atacat și destituit din funcția de ministru de Finanțe; la ea au mai participat, în afara lui Stalin și Dej, Miron Constantinescu, Iosif Chișinevski și Gheorghe Apostol, din partea română, respectiv Molotov¹²⁶, Beria și Mikoyan, din partea sovietică¹²⁷. Deși relatările cu privire la această discuție sunt întrucâtva contradictorii la nivelul detaliilor, mai ales că vin din două surse diferite (Gheorghiu-Dej și Gheorghe Apostol) fiind alterate de memorie și de interpretarea celor doi, esențialul discuției nu se pierde, iar acest lucru este cel care ne interesează pe noi. Reproducem *in extenso* câteva pasaje pe care le considerăm definitorii pentru argumentul acestui studiu:

Atunci a început Stalin: ce fel de proletar ești tu? A început Molotov că [Dej] are mâini catifelte, că este om subțire. Ne-au întrebat dacă știm cu cine s-a întâlnit Luca la vânătoare¹²⁸. După aceea spunea [Stalin]: vedeți ce se întâmplă? Teohari Georgescu îl apără pe Vasile Luca [...] a fost împăciuitoare [...] Ana Pauker l-a apărut pe Teohari Georgescu și Dej a apărut-o pe Ana Pauker. Când a spus Miron Constantinescu că Dej este puțin sentimental, în loc să fi spus cine s-a ciocnit cel mai mult cu aceștia. Stalin m-a întrebat de ce am procedat așa? De ce n-am fost mai hotărât, mai ferm? Ce te-ai speriat pentru critica [pe] care ți-am făcut-o atunci. Este vorba de chestiunea când s-a pus problema cu Vișinski pentru scoaterea lui Ana Pauker¹²⁹. [...] A spus: te-ai speriat? Am spus: nu m-am speriat. Desigur, am fost

frământat. Dar cât timp îți trebuie să termini cu frământările? Se înfuriase, era foarte pornit. De ce nu i-ai dat drept în frunte? Dar pe cine vrei să aduci pe linie. [...] În bășcălie m-a luat atunci. Ce să spun? Să intri în pământ nu alta¹³⁰.

Explicabilă în lumina faptului că a venit mult mai târziu (aprilie 1988), când „presiunea” momentului nu mai exista, iar tendința regimului era orientată împotriva lui Dej, relatarea lui Gheorghe Apostol este mai scurtă, mai radicală, dar la fel de elocventă:

Stalin l-a întrebat pe Dej: „Dej, de câte ori ți-am spus să scapi de Ana Pauker și tu nu m-ai înțeles?” Dej nu a răspuns. „Dacă aș fi fost în locul tău, demult aș fi împușcat-o în cap [...] Eram convins că prin venele tale curge sânge de proletar, dar acum văd că ai sânge mic-burghez”. În acel moment, Miron Constantinescu a remarcat imprudent: „Tovarășe Stalin, tovarășul Dej este întrucâtva sentimental”¹³¹. Înapoi la hotel, Dej l-a recompensat pe Constantinescu: „Miroane, ești însărcinat să o împuști în cap pe Ana Pauker”¹³². Constantinescu a început să plângă¹³³. Și a plâns tot drumul de la Moscova la București¹³⁴.

Pasajele vorbesc de la sine despre atmosfera ce domnea în organizația comunistă internațională, ai cărei membri neînsemnați păreau a fi Dej și colegii lui de la București. Cu cinci ani înainte, tot la Kremlin, după ce venise la Moscova cu ideea înlăturării Anei Pauker, Dej înțelesese destul de clar dezacordul lui Stalin cu privire la acest lucru¹³⁵, iar acum părea să nu mai înțeleagă nimic. Atunci, în 1947, nu „a fost speriat, dar s-a frământat”. Deși, începând din 1949, a perceput numeroase semnale cum că el ar fi preferat de Stalin în detrimentul Anei Pauker, a continuat „să se frământe” chiar și după acordul pentru epurarea „grupului moscovit”, primit de la același Stalin în august 1951. Culme a orientării într-o organizație care, așa cum am văzut, era de la primul până la ultimul om „la discreția” lui Stalin, Dej se ghida după un principiu sacru al autoconservării: „mai bine să fii muștrătat pentru ceea ce nu ai făcut, decât

să fii pedepsit pentru ceea ce ai făcut”. Se pare că, într-o formă pervertită și complet la discreția despotului ce-i drept, prezumția de nevinovăție (inexistența obiectului delict) funcționa și în stalinism, cu excepția lui Stalin, bineînțeles, deasupra căruia nu se mai afla nimeni care să poată sancționa ceva „comis greșit”.

Remarca lui Miron Constantinescu și urmările acesteia pentru cel care a făcut-o, care vin să confirme aproape literal titlul lui Vladimir Tismăneanu din 1991 cu privire la comunismul românesc¹³⁶, este la fel de elocventă pentru cultura organizațională stalinistă în trepte: la Kremlin, Dej era „un nimeni”, ironizat de Stalin și ceilalți lideri sovietici prezenți la întâlnire, pe când la București era „stăpânul” partidului și al țării, îndreptățit să dispună cum dorea de Miron Constantinescu¹³⁷. La fel a dispus Dej și de cei trei „moscoviți” după întâlnirea relatată mai sus cu Stalin, iar aici, în condițiile în care ecuația de putere, deja rezolvată, nu a mai contat, resentimentul s-a manifestat din plin, temperat totuși de evoluțiile survenite între timp la Kremlin.

În urma epurării, „cel mai bine” a ieșit Teohari Georgescu, asociatul lui Dej din ultimii ani de închisoare politică la Caransebeș și Târgu-Jiu. Acesta, deși se plasase strategic de partea Anei Pauker în cursul luptei pentru putere, nu a fost și un critic asiduu la adresa secretarului general, limitându-se doar la a lua apărarea Anei Pauker și lui Luca, plus că s-a dovedit „foarte cooperant” în ancheta care a urmat și a declarat „ceea ce trebuia”¹³⁸. Eliberat din închisoare în 1956 fără să fi fost judecat, a fost reabilitat ulterior de Ceaușescu (1968) și numit director al Combinatului Poligrafic „13 Decembrie”, fiind chiar integrat ca membru supleant al CC al PCR între 1972 și 1974¹³⁹. Situația lui este ilustrativă pentru „căderea definitivă” în ecuația puterii totalitare, acolo unde, odată epurat, nu mai

există nici o posibilitate de întoarcere la „puterea de altădată”, oricât de sus ai fi repromovat, decât, eventual, cu funcție decorativă, așa cum a fost și cazul lui Teohari după venirea lui Ceaușescu la conducerea partidului¹⁴⁰.

Situația Anei Pauker reflectă mai bine paradoxul organizațional comunist: în ciuda aparențelor de ierarhie rigidă și de predictibilitate a evoluției leadership-ului, nu există o linie de succesiune clară. Destinată execuției sau, în cel mai bun caz, grelei închisori, ea a fost salvată de la această soartă de moartea lui Stalin, în martie 1953, și de faptul că, în „buna tradiție” a succesiunii în organizațiile comuniste, din luptele pentru putere de la Kremlin au ieșit mai bine susținătorii grupului epurat de la București. Deși nu învingători supremi, Molotov sau Kaganovici¹⁴¹ au rămas suficient de influenți pe termen scurt pentru a interveni în favoarea ei, nu însă atât de mult pentru o reabilitare și o reîncadrare politică¹⁴², tardive oricum, având în vedere boala de care suferea, și oricum imposibile sub Dej. Deloc surprinzător din perspectiva ideologizării sale, Ana Pauker a plâns la aflarea veștii că Stalin murise¹⁴³; faptul l-a determinat pe Miron Constantinescu, prezent, așa cum am văzut, atunci când Stalin i-a cerut explicit lui Dej să o „împuște în cap”, să îi spună că dacă Stalin mai trăia, ea ar fi fost executată¹⁴⁴.

Vasile Luca, față de care Dej acumulase cel mai mare resentiment și care nici nu avea în mod special un protector influent la Kremlin (în plus, știa foarte multe despre trecutul unui lider în plină construcție a cultului personalității), a avut cea mai nefericită soartă. Arestat și anchetat foarte dur, sub tortură, a „recunoscut” tot ce i s-a cerut cu privire la el și la ceilalți membri ai „grupului moscovit”, oricât de fanteziste erau acuzațiile aduse. Poate pentru a-i arăta că îl are complet „la dispoziție”, după toată

această „bună purtare” Gheorghiu-Dej l-a condamnat mai întâi la moarte, pentru a-l grația în aceeași zi și închide pentru muncă silnică pe viață¹⁴⁵. Luca s-a iluzionat că Dej l-ar fi putut ierta, și a murit practic cu aceste speranțe. Până la decesul lui în închisoare, survenit în 1963, i-a trimis numeroase memorii și scrisori lui Gheorghiu-Dej în care îi „jura credință nelimitată” și îi „implora mila”. Consecvent mediului politic în care trăiseră amândoi, Dej nota pe una dintre scrisorile primite de la acesta: „Același porc bătrân și fățarnic înveterat”¹⁴⁶.

La doi ani după Vasile Luca, în martie 1965, Gheorghe Gheorghiu-Dej a murit și el, în condiții care, ulterior, au generat tot felul de speculații, cea mai cunoscută și mai vehiculată fiind iradierea sa de către sovietici. Relevant pentru posteritatea culturii organizaționale comuniste, care prelungește răfuiala și dincolo de moartea protagoniștilor de altă dată ai luptei pentru putere¹⁴⁷, acest amănunt este irelevant totuși pentru argumentul nostru principal: asemenea lui Stalin, dar spre deosebire de Hrușciiov, care a fost înlăturat „prematur” de la putere în URSS (1964), Gheorghiu-Dej a murit în patul său ca lider absolut al PMR și al României, dovedind și după eliminarea „grupului moscovit” că, în România, a fost... „omul momentului până la capăt”.

1. Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa (eds.), *Dosarul Ana Pauker. Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961*, vol. II, Editura Nemira, București, 2006, p. 22.

2. *Ibidem*, p. 13.

3. În text, trimerile exacte ale liderului comunist îi au în vedere pe Ana Pauker și Iosif Chișinevschi (*ibidem*, p. 22), însă putem extinde aceste trimiteri către oricare dintre ceilalți lideri comuniști eliminați de acesta în lupta pentru putere. Spre exemplu, tot în 1961, vorbind despre Pătrășcanu, Dej arată că „ar fi fost suprimat” pentru că „era de fapt un agent al burgheziei strecurat în conducerea partidului nostru” (Stelian Tănase, *Clienții lu’ tanti Varvara. Istorie clandestine*, Editura Humanitas, București, 2005, pp. 486-487).

4. A se vedea în acest sens mai ales scrierile cu privire la Lucrețiu Pătrășcanu, prima victimă la vârf a lui Dej în ordine cronologică după ce comuniștii au monopolizat puterea în decembrie 1947, despre care nu de puține ori s-a afirmat că ar fi fost un lider mai bun pentru România decât Dej, trecându-se mai întâi peste faptul că, în contextul dat, nu avea nici o șansă de a prelua puterea, iar apoi peste faptul că, pentru a o putea prelua, „ar fi trebuit să fie Dej”.
5. Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, trad. de Mircea Mihăieș, Editura Humanitas, București, 2008, p. 124. Formal, la prima conferință națională a comuniștilor, din octombrie 1945, cei patru erau membrii CC, fiind și secretari ai acestui organism, cu Gheorghiu-Dej secretar general (Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, trad. de Ion Stanciu, Editura Litera, București, 1994, p. 148), situație care, în linii mari, s-a păstrat până în 1952. Pentru nuanțare, a se vedea și Reuben H. Markham, *România sub jugul sovietic*, Fundația Academia Civică, 1996, p. 142.
6. O discuție utilă în acest sens poate fi găsită la Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, trad. de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 164.
7. Formularea nu ne aparține, fiind preluată din literatura de specialitate. Nu îi putem stabili exact paternitatea, însă privind literatura de după 1989 tindem să credem că a fost forțată, din cele două mari sinteze asupra comunismului românesc pe care le datorăm lui Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania, 1944-1962*, Oxford University Press, 1964, și lui Victor Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, Editura „Nord”, Aarhus, 1984 – ambele reeditate ulterior. Având în vedere că volumul lui Ghiță Ionescu este apărut cu două decenii mai devreme decât cel al lui Victor Frunză, la el găsim prima interpretare detaliată în sensul unor centre divergente de putere comunistă, unul creat la Moscova în perioada războiului, și altul coagulat printre comuniștii din închisorile din țară în aceeași perioadă. Este foarte posibil ca sursa primară pentru această interpretare să se afle chiar în România vremii, preluată și interpretată conform realităților politice autohtone de la începutul anilor '50 în rapoartele de țară americane, iar apoi transpusă în lucrări de sinteză ale centrelor de cercetare de peste ocean, așa cum este și volumul lui Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, Harvard University Press, 1956, pp. 278-279, apărut sub egida The American Foreign Policy Library – Russian Research Center Studies.
8. Un excurs detaliat în eterogenitatea universului grupurilor comuniste de putere în perioada imediat următoare loviturii de stat de la 23 august 1944 găsim la Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, Editura Curtea Veche, București, 2008, pp. 42-48. Vezi, de asemenea, mai analitic pe direcția celor trei centre de putere Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, ed. cit., pp. 119-125. Pentru detaliile fidelităților comuniste în momentul „startului luptei pentru putere”, se poate vedea și Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu, *Viața lui Ceaușescu. Ucenicul partidului*, Editura Adevărul, București, 2012, pp. 260-271. Poate cea mai utilă analiză din perspectiva raportului „putere formală – putere reală” a celor

patru grupuri comuniste din țară o găsim la Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 163.

9. Vezi în acest sens George H. Hodos, *Show Trials. Stalinist Purges in Eastern Europe, 1948-1954*, Praeger Publishing, 1987, și Annie Kriegel, *Les Grands Procès dans les pays communistes: La Pédagogie infernale*, Gallimard, Paris, 1972.
10. Vladimir Tismăneanu, *Scrisori din Washington. Reflecții despre secolul douăzeci*, Editura Polirom, Iași, 2002, pp. 147-148.
11. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, ed. cit., p. 127. Pătrășcanu, la rândul său, a contribuit, fie și doar prin achiesare, la eliminarea lui Foriș de la conducerea partidului, lucru pentru care îl aprobase pe Dej încă din 1943, în închisoarea de la Târgu-Jiu – Lavinia Betea *et al.*, *op. cit.*, p. 251.
12. Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, pp. 168-169.
13. Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej. 1948-1965*, Editura Humanitas, București, 1998, pp. 145-153.
14. Ioan Scurtu, „PMR și criza iugoslavă”, în *Dosarele istoriei*, III, 3(19), 1998, pp. 35-37. Vezi și Florin Constantiniu, *Schisma roșie. România și declanșarea conflictului sovieto-iugoslav (1948-1950)*, Editura Compania, București, 2007, pp. 47-48.
15. Cazul Anei Pauker este elocvent pentru amestecul stalinist de acuzații aparent contradictorii, dar folosite cu un scop precis, epurarea: ea a fost acuzată atât de „deviaționism de dreapta”, deoarece îi tolerase pe chiaburi prin amânarea înființării de gospodării colective (paradoxal, în 1949, spre deosebire de Dej, ea insistase pe lângă Stalin într-o discuție la Kremlin pentru colectivizarea imediată și totală), cât și de „deviaționism de stânga”, deoarece (culmea!) blocase accesul țăranilor în gospodăriile colective pe care, în același timp, a ezitat să le creeze. Vezi Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, ed. cit., p. 168.
16. Pentru o interpretare utilă a comportamentului organizațional comunist în cazul românesc, care se apropie de argumentul acestei secțiuni a studiului, vezi Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, pp. 103-105.
17. Stelian, Tănase, *Clienții lu' tanti Varvara*, ed. cit., p. 472. Vezi și Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, ed. cit., pp. 167, 332. În anul 1961, la plenara în care s-au discutat pe larg evenimentele care au condus la epurarea „grupului moscovit”, Gheorghiu-Dej susținea că Luca „a simulat că i-a venit rău” (Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa [eds.], *Dosarul Ana Pauker*, ed. cit., vol I, p. 83).
18. Vezi „Reflecții asupra omorului stalinist”, în Hélène Carrère d'Encausse, *Blestemul rușilor. Eseu despre asasinatul politic*, trad. de Felicia Ileana Ștefano, Editura Polirom, Iași, 2000, pp. 225-227.
19. Elocventă în acest sens este „pocăința” în anchetă sau în închisoare, care putea lua forme extreme, așa cum au fost cazurile în care acuzatul își păstra credința în infailibilitatea partidului chiar și în fața plutonului de execuție. Spre exemplu, Vasile Luca, într-un memoriu trimis lui

Dej în 1957 din închisoarea de la Râmnicu-Sărat, în timpul severelor privațiuni pe care le suporta în detenție, se gândea tot la „cinstea de muncitor”, la „carnetul de partid” și la „stima poporului muncitor”, „totul ce constituia viața mea și a fost drag și scump pentru mine”, în afară de familie și prieteni totuși (Stelian Tănase, *Clienții lu' tanti Varvara*, ed. cit., p. 139). Poate cea mai bună mărturie despre infailibilitatea Partidului în ochii militanților comuniști o constituie memoriile lui Belu Zilber [Andrei Șerbulescu], *Monarhia de drept dialectic*, Editura Humanitas, București, 1991.

- [20.](#) Când spunem „asasinat politic” nu ne referim doar la dispariția fizică a celui epurat, specifică stalinismului dur de până în anii '50-'60, indiferent de țară, ci și la diverse alte modalități prin care cel epurat era „tras pe linie moartă”, fie prin „simpla” încarcerare, marginalizare sau, în cazurile „fericite”, prin retrogradare în funcții „decorative”, situații întâlnite mai ales după anii '50. Aprecierea nu este totuși una ferm inclusivă din perspectiva celor două categorii, ci mai degrabă una cu valoare generală pentru epurare, deoarece situații specifice poststalinismului întâlnim și în anii '50, după cum „decese suspecte” găsim și după această dată, totul ținând până la urmă de contextul în care se afla victima.
- [21.](#) Gerald F. Davis, Doug McAdam, W. Richard Scott, Mayer N. Zald (eds.), *Social Movements and Organization Theory*, Cambridge University Press, 2005, pp. XIII-XIV.
- [22.](#) John B. Miner, *Organizational behavior, I, Essential theories of motivation and leadership*, M.E. Sharpe, 2005, pp. 3-4.
- [23.](#) A se vedea „fronda” lui Tito.
- [24.](#) Doug McAdam, W. Richard Scott, „Organizations and Movements”, în Gerald F. Davis, Doug McAdam, W. Richard Scott, Mayer N. Zald (eds.), *op. cit.*, p. 7.
- [25.](#) Nu este deloc întâmplător faptul că atunci când spunem comunism ne gândim automat la Marx, Lenin, Stalin sau Ceaușescu. Cu referire precisă la bolșevism, vezi Francesco Alberoni, *Movement and Institution*, Columbia University Press, New York, 1984, citat în Donatella Della Porta, Mario Diani, *Social Movements. An Introduction*, Blackwell Publishing, 2006, p. 142.
- [26.](#) Mai multe detalii despre teoriile leadership-ului pot fi găsite în Edgar F. Borgatta (ed.), *Encyclopedia of Sociology*, ed. a II-a, vol. 3, MacMillan Reference USA, 2000, pp. 1563-1575. Abordarea contextuală a leadership-ului organizațional poate fi găsită mai detaliat în John B. Miner, *op. cit.*, pp. 232-255.
- [27.](#) *Ibidem*, p. 252.
- [28.](#) Ron Aminzade, Jack A. Goldstone, Elizabeth J. Perry, „Leadership Dynamics and Dynamics of Contention”, în Ronald R. Aminzade, Jack A. Goldstone, Doug McAdam, Elizabeth J. Perry, William H. Sewell, Jr., Sidney Tarrow, Charles Tilly, *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, Cambridge University Press, 2001, pp. 127-128. Așa cum arată autorii, este vorba de liderul *pragmatic* și de cel *vizionar* sau, în termenii lui Max Weber, liderul *rațional* și cel *charismatic*.

- [29.](#) Kathleen M. McGraw, „Why and How Psychology Matters”, în Robert E. Goodin, Charles Tilly (eds.), *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, Oxford University Press, 2006, p. 132.
- [30.](#) Kurt Lewin (1890-1947), psiholog american de origine evreiască, născut în Imperiul German, recunoscut ca „părinte” al psihologiei sociale moderne (William J. Darity, Jr. [ed.], *International Encyclopedia of the Social Sciences*, ediția a II-a, MacMillan Reference USA, 2007, pp. 417-418. Contribuțiile lui Lewin, dar mai ales experimentele sale în direcția stilurilor de conducere a unui grup sunt cu atât mai utile aici cu cât sunt realizate „sub imperativele epocii” dominate de cele două mari totalitarisme, comunismul în URSS și nazismul în Germania. Din contrapunerea nazismului, din cauza căruia a și fost nevoit să emigreze în Statele Unite în 1933, democrației americane, situație care, în multe privințe, a și coincis cu experiența sa de viață, s-a născut preocuparea sa, tradusă în cercetare, pentru analiza comparativă a stilurilor de conducere autoritar și democratic (John B. Miner, *op. cit.*, p. 39).
- [31.](#) Este de fapt un volum de studii la care au mai contribuit Donald Keith Adams și Karl Edward Zener (McGraw-Hill Book Co., 1935).
- [32.](#) Volum de autor, McGraw-Hill Book Co., 1936. Contribuțiile sale teoretice au fost reunite de Dorwin Cartwright (ed.), *Field theory in social sciences; selected theoretical papers*, Harper & Row, New York, 1951.
- [33.](#) Kathleen M. McGraw, *op. cit.*, pp. 133-134; William J. Darity, Jr. (ed.), *op. cit.*, pp. 417-418.
- [34.](#) Edgar F. Borgatta, (ed.), *op. cit.*, pp. 1565-1567.
- [35.](#) Murray Hiebert, Bruce Klatt, *The Encyclopedia of Leadership. A Practical Guide to Popular Leadership Theories and Techniques*, McGraw-Hill, 2001, p. 183.
- [36.](#) Ulterior, se pare că datorită dezinteresului manifestat de unul dintre liderii echipelor de cercetare față de sarcinile pe care le avea, proiectul a relevat un al treilea tip de leadership, și anume cel identificat ca *laissez-faire*.
- [37.](#) Având în vedere că experimentul s-a efectuat pe grupuri restrânse, formate din copii de vârstă școlară, iar concluziile se doreau aplicabile unor grupuri largi de oameni, au fost aleși în calitate de cercetători asociați două persoane cu expertiză complementară, fiecare în domeniul unuia dintre cele două tipuri de grupuri. Astfel, Ronald Lippitt era cercetător al dinamicii de grup la Universitatea Michigan, specialist în relațiile de familie și de școală. Interesant din perspectiva noastră este faptul că Ralph White, celălalt asociat al experimentului, ocupa la vremea respectivă funcția de șef al Diviziei de Analiză a Comunismului din cadrul Biroului de Cercetare și Analiză al Agenției de Informații a Statelor Unite, fiind un expert în politică internațională. De altfel, el a fost și principalul autor al raportului de proiect. Vezi William J. MacKinnon, recenzie la Ralph White, Ronald Lippitt, „Autocracy and Democracy: An Experimental Inquiry”, New York, Harper and Brothers, 1960, în *Philosophy of Science*, vol. 29, nr. 2 (apr., 1962), p. 209. Ținând cont că nu am reușit să găsim un exemplar al cărții lui

White și Lippitt, pentru extragerea esențialului din experimentul inițiat de Lewin folosim recenzia din 1962 la volumul celor doi asistenți ai săi.

[38.](#) Dacă am traduce în română formularea autorilor, aceasta ar fi echivalentă cu „a te lua de cineva”.

[39.](#) William J. MacKinnon, *op. cit.*, pp. 210-211.

[40.](#) *Ibidem*, p. 211.

[41.](#) Ron Aminzade, Jack A. Goldstone, Elizabeth J. Perry, *op. cit.*, p. 131. Aminzade, Goldstone și Perry (în studiul în care folosesc observațiile lui White și Lippitt din 1960 cercetează modul în care tipologia liderului se răsfrânge asupra formelor de manifestare și asupra rezultatelor unei mișcări revoluționare), introduc o altă dihotomie importantă, care, deși ține mai degrabă de personalitatea liderului, nu o contrazice pe cea dintre *autoritar* și *democratic*, ci îi este mai degrabă complementară pe un alt palier psihosocial. Astfel, cei trei vorbesc de lideri „auto-modești” (*self-effacing*) și lideri care „se preamăresc” (*self-aggrandizing*). Ultima tipologie, asociată liderilor autocratici și mișcărilor totalitare (Robespierre, Stalin, Mao Zedong, Fidel Castro), caracterizează conducătorii care nu pot separa autoritatea personală de succesul „misunii” pe care o au de îndeplinit (mișcarea pe care o conduc), generând astfel regimuri asociate cu fenomene precum epurarea, teroarea sau cultul personalității (*ibidem*, pp. 131-132).

[42.](#) În literatura de specialitate referitoare la comunismul românesc, o interpretare utilă în acest spirit, aferentă subcapitolului „Lupta internă de partid”, găsim la Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, Fundația Academia Civică, București, 1997, pp. 96-104.

[43.](#) Boris Bajanov (1900-1983), secretar al Biroului Politic al CC al PCUS și, în același timp, secretar personal al lui Iosif Stalin în perioada 1923-1925. După ce a reușit să fugă din URSS, în 1928, a publicat mai multe volume despre politica sovietică la vârf, cele mai importante, așa cum sunt memoriile sale, descriind culisele luptei pentru putere de la Kremlin și „cărțile” jucate de Stalin în cadrul acestor lupte.

[44.](#) Deși partidul din Rusia/URSS a funcționat de-a lungul timpului sub mai multe denumiri, pentru a evita eventualele confuzii, folosim ultima varianta a denumirii, PCUS, stabilită în anul 1952.

[45.](#) Din cele menționate „cu limbă de moarte” de Lenin, nu reieșea deloc că Stalin s-ar fi numărat printre favoriții acestuia, ba dimpotrivă (*cf.* Boris Bajanov, *Kremlinul anilor '20*, trad. de Mihai Coruț, Editura „Cogito”, Oradea, 1991, pp. 66-68).

[46.](#) Primul articol în limba română dedicat special lui Lenin a fost publicat la 1 noiembrie 1917 în ziarul Comitetului de Acțiune de la Odessa, organism inspirat și condus de Cristian Racovski, *Lupta* (Keith Hitchens, „The Russian Revolution and the Rumanian Socialist Movement, 1917-1918”, *Slavic Review*, vol. 27, nr. 2 [iun. 1968], p. 274). Pentru mai multe detalii despre reflectarea în România a ideilor promovate de Lenin, mergând până la identificarea primei mențiuni a numelui său, în ziarul *România muncitoare* din iunie 1905, se poate vedea C. Mocanu, A. Moșco, „Începuturile răspândirii leninismului în România”, în *Analele Institutului*

de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., nr. 2, anul V, 1959, pp. 59-82, precum și Valter Roman, „Răspândirea operelor lui V.I. Lenin în România”, *ibidem*, nr. 2, anul VI, 1960, pp. 32-42. De altfel, acest din urmă număr al *Analelor IIP/ISISP* este dedicat în întregime lui Lenin, cuprinzând, între altele, și un articol despre mențiunile românilor și ale României în scrierile ideologului bolșevic: Gheorghe Vasilichi, V.A. Varga: „Vladimir Ilici Lenin despre unele probleme ale istoriei României”, *ibidem*, pp. 22-31.

- [47.](#) A se vedea în acest sens subcapitolul „Inside the parties”, în Robert Service, *Comrades! A History of World Communism*, Harvard University Press, 2007, pp. 190-201. De asemenea, vezi Branko Lazitch, „Two Instruments of Control by the Comintern: The Emissaries of the ECCI and the Party Representatives in Moscow”, în Milorad M. Drachkovitch, Branko Lazitch, *The Comintern: Historical Highlights. Essays, Recollections, Documents*, Frederick A. Praeger, 1966, pp. 45-65.
- [48.](#) Există multe lucrări ce abordează tema relației PCdR cu Moscova, iar când spunem Moscova vrem să subliniem faptul că în capitala URSS erau nu doar Kremlinul, sediul PCUS, cu principalele sale instituții de forță, ci și sediul Cominternului, o nuanță importantă în cazul argumentării noastre. Deși poate nu este cea mai strălucită analiză a relației PCdR – Moscova, menționăm aici, tocmai pentru că are în centru Cominternul și pentru că este mai puțin cunoscut, volumul lui Marin C. Stănescu, *Moscova, Kominternul, Filiera comunistă balcanică și România 1919-1944*, Editura Silex, București, 1994. O analiză utilă din această perspectivă găsim și la Victor Frunză, *op. cit.*, pp. 28-53. În ceea ce privește mărturiile documentare, poate cea mai amplă colecție de documente o găsim în volumul lui Costin Feneșan, *Sub steag străin. Comuniștii și Partidul Comunist din România în arhiva Kominternului (1919-1924)*, Editura Enciclopedică, București, 2011. Pentru o analiză cursivă în timp asupra modului în care Rusia Sovietică a influențat și, în cele din urmă, și-a impus punctul de vedere în România cu ajutorul comuniștilor autohtoni se poate vedea capitolul „Rumania: A Quiet Revolution”, în Paul Levandai, *Eagles and Cobwebs. Nationalism and Communism in the Balkans*, MacDonald, Londra, 1970, pp. 262-294.
- [49.](#) François Fejtő, *Histoire des Démocraties Populaires. L'Ère de Staline (1945-1952)*, Éditions du Seuil, Paris, 1972, p. 273.
- [50.](#) Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, trad. de Ion Dur și Mircea Ivănescu, Editura Humanitas, București, 2006, pp. 488-489. De altfel, efortul studiilor organizaționale asupra comunismului este de a descifra acest lanț al autorității care, dincolo de ultracentralizare și autoritate rigidă la vârf, se caracteriza printr-o mobilitate instituțională și o rotire a cadrelor din eşaloanele doi și trei foarte mari, susținute însă de principiul sacru al supremației partidului, care își are sursa în „centralismul democractic” enunțat de Lenin (Vladimir Tismăneanu, *Scrisori din Washington. Reflecții despre secolul XX*, ed. cit., p. 123; Stephane Courtois [coord.], *Dicționarul comunismului*, trad. de Mihai Ungurean, Aliza Ardeleanu și Gabriela Ciubuc, Editura Polirom, Iași, 2008, p. 345). „Centralismul democractic” era un principiu

definitoriu de organizare a partidelor comuniste, prin care Lenin credea că poate asigura la nivelul partidului o îmbinare între controlul democratic pe verticală și eficiența decizională de tip autoritar. O prezentare comparativă foarte bună a acestui sistem poate fi găsită online la adresa http://www.dadalos.org/rom/parteien/grundkurs_2/sozialismus.htm, accesată la data 29.08.2012.

51. Pentru tranziția Cominternului spre stalinizare vezi Norman LaPorte, Kevin Morgan, „«Kings among their subjects?» Ernst Thälmann, Harry Pollitt and the Leadership Cult as Stalinization”, în Norman LaPorte, Kevin Morgan, Matthew Worley (eds.), *Bolshevism, Stalinism and the Comintern. Perspectives on Stalinization, 1917-1953*, Palgrave MacMillan, 2008, pp. 124-145.
52. Din multe puncte de vedere, în cazul românesc această „fractură” între vechiul și noul Comintern poate fi localizată la începutul anilor '30, ocazionată fiind de *Raportul Varga* (1929) și materializată în reorganizarea drastică a partidului, survenită la Congresul al V-lea al PCdR din ianuarie 1932 (vezi Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, ed. cit., pp. 66-73, și Victor Frunză, *op. cit.*, pp. 43-47). De altfel, perioada coincide cu „lămurirea” în favoarea lui Stalin a luptei pentru putere de la Kremlin, dar și cu, nu fără o anumită relevanță, intrarea lui Gheorghiu-Dej în rândurile comuniștilor, considerată de Victor Frunză (p. 49), prin speculație, ca o consecință a unor germei de politică antisemită a lui Stalin și a schimbării intelectualilor cu „elementele muncitorești”. Din perspectivă organizatorică, este de fapt trecerea de la Cominternul lui Lenin și Zinoviev, care mai permitea totuși „mișcările în front”, către Cominternul lui Stalin, în care nu era acceptată devierea de la linia oficială, „prețul plătit” pentru aceasta putând fi fatal. Astfel se poate explica și de ce comuniștii români de primă generație care „au rupt-o” cu Moscova înainte de începutul anilor '30 s-au putut delimita relativ fără consecințe de partid (a se vedea cazul proeminent al lui Gheorghe Cristescu, primul secretar-general al partidului), în timp ce mai târziu astfel de încercări au devenit aproape imposibile fără consecințe. Pentru a întări acest lucru, putem adăuga aici dispariția fizică survenită în cadrul Marii Terori din Rusia anilor '30 a cominterniștilor români de primă generație care nu se delimitaseră de partid până la modificarea practicilor instituționale din Comintern. Pentru analiza acestor practici din perspectiva executării cominterniștilor, se poate vedea capitolul „Fear, Obedience, Belief, and Repression” din William J. Chase, *Enemies Within the Gates? The Comintern and the Stalinist Repression, 1934-1939*, Yale University Press, 2002, pp. 404-421.
53. Este și unul dintre motivele pentru care lui Stalin, pe lângă faptul că îi folosea ca manevră tactică de ascundere a intențiilor sale în privința sovietizării teritoriilor cucerite, i-a fost oarecum indiferentă desființarea Cominternului în 1943 (Robert Service, *Stalin. A Biography*, MacMillan, 2010, pp. 444-445), acesta fiind înlocuit în 1947 cu un organism mai degrabă decorativ și de propagandă, Cominformul. În cazul comuniștilor români din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, raportul de forțe între canalul de partid, *cominternist*, și cel de spionaj,

mult în favoarea celui din urmă, este evidențiat de interzicerea strictă a amestecului chestiunilor de partid în cele ale spionajului sovietic, reciproca nefiind însă valabilă (vezi Lavinia Betea, *op. cit.*, pp. 222-223). Așa cum arată Pavel Câmpeanu (*op. cit.*, pp. 153-154) referindu-se la activitatea lui Gheorghe Dimitrov, ultimul președinte al Cominternului, din perioada care a urmat războiului, canalul cominternist putea fi folosit atunci când necesitățile o cereau și fără ca organizația să existe formal, grație „acoperirii” pe care o asigura PCUS prin intermediul serviciilor de spionaj sovietice.

- [54.](#) Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, ed. cit., p. 160. Vezi și Stelian Tănase, *Clienții lui tanti Varvara*, ed. cit., p. 468.
- [55.](#) În *op. cit.*, pp. 161-162.
- [56.](#) Boris Bajanov, *op. cit.*, pp. 105-106. Pentru cazul românesc, vezi Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, ed. cit., p. 165. Ironia sorții a făcut ca prima acuzație la adresa Anei Pauker, care a marcat debutul luptei fățișe pentru putere dintre cele două grupări, să fie tocmai faptul că în timpul recrutărilor de masă în partid din 1945, de care era responsabilă, a permis intrarea unui număr prea mare de „elemente ostile și exploatare” (Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, ed. cit., pp. 208-209).
- [57.](#) Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate...*, ed. cit., p. 159.
- [58.](#) Boris Bajanov, *op. cit.*, p. 105.
- [59.](#) Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, Hoover Institution Press, 1980, pp. 43, 162.
- [60.](#) A se vedea în acest sens Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrășcanu*, Editura Humanitas, 1997, pp. 206-210, *apud* Stelian Tănase, *Clienții lui tanti Varvara*, ed. cit., pp. 339-344.
- [61.](#) *Ibidem*, p. 472.
- [62.](#) Robert Levy, *Ana Pauker. The Rise and Fall of a Jewish Communist*, University of California Press, 2001, p. 53.
- [63.](#) Stelian Tănase, *Clienții lui tanti Varvara...*, ed. cit., p. 342.
- [64.](#) Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, p. 117.
- [65.](#) Robert Service, *Comrades!...*, ed. cit., p. 306.
- [66.](#) Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 306.
- [67.](#) Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 99.
- [68.](#) Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, p. 162.
- [69.](#) Robert Service, *Comrades!...*, ed. cit., p. 248.
- [70.](#) Pentru germenii conflictului Pauker-Dej se poate vedea Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, p. 153.
- [71.](#) A se vedea în acest sens raționamentul expus de Molotov în memoriile sale cu privire la teroarea dezlănțuită de Stalin la jumătatea anilor '30 mai ales împotriva comuniștilor ruși, dar și împotriva cominterniștilor. Conform acestuia, pentru ca partidul să funcționeze ca o unitate deplină tot timpul, atât ideologic, cât și organizațional, era necesară teroarea în scop preventiv, pentru ca leadership-ul comunist să nu se „clatine” și să nu apară neînțelegeri interne care să

ducă la devieri de la linia partidului, lucru pe care numai o piramidă de putere cu un lider legitim și autoritar l-ar fi putut asigura (David Priestland, *Stalinism and the Politics of Mobilization. Ideas, Power, and Terror in Inter-war Russia*, Oxford University Press, 2007, pp. 404-405). Asemenea cazului rus, logica organizațională comunistă în România anilor '50, contractată de la ocupantul sovietic, tindea către același tip de structură piramidală ordonată strict, nevoie care se prezenta cu atât mai acut cu cât primul deceniu comunist a fost marcat de o incoerență majoră a elitelor conducătoare, fapt care, în cele din urmă, a alimentat lupta pentru putere (Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development. The Case of Romania, 1944-1965*, University of California Press, 1971, pp. 132-142). Jowitt chiar leagă epurarea „grupului moscovit”, începută tacit chiar cu o măsură concretă de a crește coerența organizațională (verificarea membrilor de partid), de această din urmă necesitate organizațională (*ibidem*, pp. 137-139), care, la rigoare, însemna instituționalizarea după model stalinist a partidului.

[72.](#) Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, p. 14.

[73.](#) Pentru implicarea sa emoțional-ideologică la adresa comunismului, vezi Robert Levy, *op. cit.*, pp. 34, 41. La fel, în cazul detașării doctrinei a lui Dej, vezi *ibidem*, p. 85.

[74.](#) Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 100. Vezi și Vladimir Tismăneanu, *Irepetabilul trecut*, Editura Curtea Veche, București, 2008, p. 195.

[75.](#) Vezi „Cruzimea Anei Pauker”, în Petre Pandrea, *Noaptea Valahiei. Jurnal intim (1952-1968)*, Editura Vremea, București, 2006, pp. 122-123.

[76.](#) Vezi Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 98; Vladimir Tismăneanu, *Irepetabilul trecut...*, ed. cit., p. 194.

[77.](#) Stelian Tănase, *Clienții lui tanti Varvara...*, ed. cit., p. 469.

[78.](#) Mihaela Coman, Camelia Moraru, Constantin Moraru, Veronica Vasilcov (eds.), *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, vol. IV (partea I), Arhivele Naționale ale României (ANR), București, 2006, pp. XI-XII. O relatare din perspectiva lui Dej a episodului poate fi găsită în Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej*, selecție, introducere și note de Lavinia Betea, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000, pp. 260-262. Într-o paralelă peste timp, Stalin a procedat la fel ca Gheorghiu-Dej în decembrie 1923, atunci când a găsit soluția cea mai utilă în situația dată: confruntată cu spectrul pierderii sprijinului pentru Comitetul Central din partea organizațiilor de partid, care votau tot mai mult împotriva acestui for, *troica* Stalin, Zinoviev, Kamenev a luat în discuție situația creată în țară, susceptibilă a crește influența lui Troțki; dacă Zinoviev s-a lansat într-un discurs lung pe marginea unei „filosofii a epocii”, iar Kamenev a vorbit despre „dușmanul de clasă” și „alianța clasei muncitoare cu țărănimea”, Stalin a propus „măsluirea voturilor”, pe principiul că „important este cine le numără, nu cum se votează”, soluție care a și fost pusă în practică (Boris Bajanov, *op. cit.*, pp. 42-44).

- [79.](#) Pentru dependența atât a României ca țară, cât și a comuniștilor ca organizație de Uniunea Sovietică, vezi Stephen Fischer-Galați, *The New Rumania: From People's Democracy to Socialist Republic*, MIT Press, 1967, pp. 17-18. Așa cum se exprimă Pavel Câmpeanu (*op. cit.*, p. 156), între Dej și Ana Pauker era vorba de un conflict pentru „gestionarea dependenței față de Moscova”.
- [80.](#) Vezi Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate...*, ed. cit., p. 170.
- [81.](#) Cu privire la acest titlu, vezi aforismul Anei Pauker, „To Moscow whenever you please, from Moscow whenever they let go of you!”, amintit de Milovan Djilas, *Rise and Fall*, Harcourt Brace Jovanovich, Londra, 1983, p. 103, și citat în Robert Service, *Comrades!...*, ed. cit., p. 270.
- [82.](#) Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate...*, ed. cit., p. 159.
- [83.](#) Cu privire la acest canal de putere, care constituie excepția ce confirmă regula, dar și dovada că nu exista o certitudine a succesului pe această filieră (uneori depășită în importanță de personaje apropiate lui Stalin pe criterii de partid sau ideologice), este important de menționat, în special pentru cumpăna anilor '40-'50, situația lui Mark Borisovici Mitin, redactorul-șef de la publicația Cominformului, *Pentru pace trainică, pentru democrație populară*, al cărei sediu a fost mutat de la Belgrad la București după izbucnirea conflictului dintre Stalin și Tito. Prin prisma relației sale cu Stalin, acesta a devenit principalul „consilier” sovietic la București, având practic aceeași funcție informală de „guvernator” al României pe care o avusese Andrei Vîșinski imediat după război (vezi Vladimir Tismăneanu, „The Tragicomedy of Romanian Communism”, în Ferenc Fehér, Andrew Arato [eds.], *Crisis and Reform in Eastern Europe*, New Brunswick, Rutgers, 1991, p. 172).
- [84.](#) Cu sursa în practica stalinistă privitoare la partidele-satelit din Europa și favorizat de lipsa legăturilor din timpul războiului dintre comuniștii din țară și Moscova; pentru primii „zori” ai conflictului se poate vedea Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, pp. 156-161.
- [85.](#) Mandatul Anei Pauker de a reorganiza partidul era oarecum informal și venea de la Gheorghe Dimitrov, fostul șef al Cominternului (în mod paradoxal, biroul lui Dimitrov se găsea chiar în sediul PCUS), lucru de care Stalin în mod cert știa, însă căruia i-a imprimat probabil o ambiguitate deliberată, tocmai pentru a „nu favoriza pe nimeni”, deci pentru a controla mai bine lucrurile „în subordine” (*ibidem*, pp. 153-154).
- [86.](#) Pentru o imagine foarte bună a atmosferei „de culise” în momentul culminant al conflictului, și anume imediat după primele acuze aduse lui Vasile Luca în februarie 1953, vezi Robert Levy, *Ana Pauker...*, ed. cit., p. 204.
- [87.](#) Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, p. 163.
- [88.](#) Faptul că spunem „numit” și nu „ales” este o nuanță importantă pentru cultura organizațională stalinistă, în care alegerile libere nu existau propriu-zis, iar *alegerea* unui lider, deși respecta acest procedeu, era de fapt o (*auto*)numire instituțională. Vezi în acest sens și cazul lui Constantin Pârvulescu, ajuns în câteva zile după venirea în țară a „grupului moscovit” „din

poziția de secretar general în cea de șef al unei secții de cadre aflate încă în stadiul de proiect” (Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, p. 160).

- [90.](#) Pentru mai multe detalii cu privire la acest episod, prezentate din perspectiva lui Dej, se poate vedea Paul Sfetcu, *op. cit.*, p. 259.
- [91.](#) În termeni reali de putere, la data ședinței Ana Pauker era „numărul unu în partid”, deși Gheorghiu-Dej deținea formal cea mai înaltă funcție (Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, Editura Evenimentul Românesc, București, 1997, p. 24), lucru care avea să se schimbe și în virtutea poziției deținute de Dej. Lucrețiu Pătrășcanu declara în anchetă că și în 1948 Ana Pauker era percepută ca adevărata conducătoare a partidului (Paul Sfetcu, *op. cit.*, p. 328), lucru plauzibil dacă ținem cont de faptul că Dej nu l-a întâlnit prima oară pe Stalin decât la începutul anului 1945 (Stelian Tănase, *Clienții lui tanti Varvara...*, ed. cit., p. 469), deci era încă puțin cunoscut de acesta, pentru a nu mai vorbi de problemele pe care le-a avut în momentul excomunicării lui Tito din „familia comunistă”, petrecută în iunie 1948.
- [92.](#) *Sfera Politicii*, nr. 60, mai 1998. Stenograma discuției este accesibilă la adresa <http://www.dntb.ro/sfera/arhiva/nr60/articole/articol13.htm>, accesată la data de 5.09.2012.
- [93.](#) Vezi Robert Levy, *Ana Pauker...*, ed. cit., p. 73.
- [94.](#) Poate cel mai bun indicator al acestei situații în care liderii comuniști își urmăreau consecvent propriul interes de putere pe fondul unei ambiguități deliberat induse de la Moscova a fost atitudinea din acei ani a lui Emil Bodnăraș: în mod sigur, acesta își dorea un rol mai important în ierarhie și încerca să speculeze orice oportunitate. Astfel, în timpul episodului înlocuirii reprezentantului PNL din guvern îl găsim încurajându-l pe Dej să „ia atitudine” împotriva Anei Pauker (Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, pp. 161-162), mizând poate și pe o compromitere a lui Dej în ochii Moscovei în caz că propunerea acestuia nu ar fi fost bine primită la Kremlin. Puțin mai târziu, tot în 1947, l-a denunțat pe Gheorghiu-Dej la Moscova pentru dorința de a încheia un acord economic cu aliații occidentali, fiind deci pe aceleași poziții cu Ana Pauker (Robert Levy, *Anei Pauker...*, ed. cit., p. 72). Vezi și Robert Service, *Comrades!...*, ed. cit., pp. 247-248).
- [95.](#) Acesta era reprezentantul sovietic în Comisia Aliată de Control instituită în România imediat după război și trebuia să controleze toate numirile în stat care se făceau la București.
- [96.](#) Robert Levy, *Ana Pauker...*, ed. cit., p. 79, plasează evenimentul în toamna anului 1945.
- [97.](#) Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, pp. 161-162. Vezi acest episod și în Paul Sfetcu, *op. cit.*, pp. 259-260.
- [98.](#) Personal, suntem sceptici că Dej, la 2 februarie 1947, după numai câteva întâlniri cu Stalin, și-ar fi permis să îi ridice acestuia frontal problema înlăturării Anei Pauker, „trimisa Moscovei la București”. În memoriile sale, Paul Sfetcu nu confirmă varianta șefului său, la cabinetul căruia a lucrat mai târziu, preferând să menționeze doar că „până la discuția astfel proiectată [discuția dintre Dej și Vîșinski – n.n.] au trecut vreo cinci ani”. De altfel, și în discuția cu Vîșinski de la

București nu Dej a fost cel care a menționat varianta înlăturării Anei Pauker, inițiativa fiind mereu de partea sovietică: la Moscova, Stalin a menționat varianta, „cu scopul de a o dezavua” (Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, p. 162), iar mai târziu tot Stalin a fost cel care a dat semnalul decisiv al epurării „grupului moscovit”. Pentru descrierea pe larg a momentului întâlnirii de la Kremlin se poate vedea Robert Levy, *Ana Pauker...*, ed. cit., pp. 79-81.

[98.](#) Robert Levy, *Ana Pauker ...*, ed. cit., p. 81.

[99.](#) *Ibidem*, p. 82.

[100.](#) Vezi George H. Hodoș, *op. cit.*, p. 2.

[101.](#) Propriu-zis, imediat după ce Tito a refuzat invitația lui Stalin de a veni la conferința Cominformului din iunie 1948, desfășurată la București, Dej a propus să-i fie trimisă o invitație acestuia din partea celorlalte țări comuniste. A discutat propunerea cu Ana Pauker, care, deși a ezitat, a fost în cele din urmă de acord. Probabil că aceasta din urmă știa ceva, deoarece propunerea i s-a părut lui Stalin mai mult decât deplasată, astfel încât la București s-au organizat manifestări legate de atitudinea favorabilă lui Tito a lui Dej și chiar zvonuri privind o iminentă înlăturare a sa. Profitând de moment, Chișinevschi l-a atacat pe Dej în această privință, iar Dej a cerut Biroului Politic să îl cenzureze pe Chișinevschi. Ana Pauker, deși l-a criticat pe Chișinevschi pentru ieșirea sa, nu a susținut propunerea lui Dej împotriva acestuia, ba, mai mult, l-a admonestat verbal pe Teohari Georgescu, care dorea să se alăture contraatacului declanșat de Dej, pe motiv că l-ar fi încurajat pe acesta din urmă să „ajungă unde a ajuns și Tito” (Robert Levy, *Ana Pauker...*, ed. cit., pp. 82-84).

[102.](#) În fapt, așa cum reiese din mărturiile celor implicați, expuse de același Robert Levy (*Ana Pauker...*, ed. cit., pp. 84-85), se pare că nu exista un acord hotărât la Moscova pentru înlăturarea lui Dej; Ana Pauker afirmase deja că nu putea colabora cu el și îi declarase ambasadorului sovietic Kavtaradze disponibilitatea de a-l înlocui, dar aceasta nu putea acționa din proprie inițiativă tocmai din teama de a nu-i procura acuza de fracționism.

[103.](#) Nu trebuie să uităm că și Luca i-a luat apărarea lui Dej, probabil motivat tot de atașamentul față de disciplina de partid și de încrederea în influența „grupului moscovit”.

[104.](#) Un argument bun pentru „cruțarea” pe motive de utilitate a lui Dej de către Stalin este și rolul avut de România în campania antititoistă care a urmat, în care Stalin avea nevoie de un purtător de cuvânt cunoscut pentru relațiile bune cu Iugoslavia, așa cum din blocul comunist numai România și Dej era. În practica stalinistă, Tito urma să fie condamnat ca trădător și dat ca exemplu celorlalți lideri comuniști, iar Gheorghiu-Dej, fie și numai prin reorientarea sa rapidă și lipsită de remușcări, era personajul cel mai potrivit din acest punct de vedere. Pe această filieră antititoistă Dej a reușit să obțină și anvergură internațională, fiind prezent în paginile ziarului *Pentru pace trainică, pentru democrație populară!*, organul de presă al Cominformului, chiar de Ziua Internațională a Muncii, 1 mai 1949, cu un articol intitulat „Banda lui Tito – inamici de moarte ai socialismului” (cf. Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, ed. cit., 1951, pp. 287-293). De altfel, Dej a fost ales să rostească celebrul discurs de

condamnare a lui Tito la ultima ședință a Cominformului ținută la Budapesta, în noiembrie 1949, discurs intitulat „Partidul Comunist Iugoslav în mâinile unei bande de asasini și spioni”. Paul Sfetcu (*op. cit.*, p. 308) afirmă că ideile discursului i-au fost transmise personal lui Dej de către Stalin. Vezi și *Clica fascistă a lui Tito, dușman de moarte al păcii, democrației și socialismului*, București, 1953, pp. 5-28.

- [105.](#) Așa cum notează Eduard Mezincescu, citat în Robert Levy (*Ana Pauker...*, ed. cit., p. 143), este și momentul în care Dej i-a recâștigat încrederea lui Stalin, la începutul anului 1949.
- [106.](#) Robert Levy, *Ana Pauker...*, ed. cit., p. 85.
- [107.](#) Stelian Tănase, *Clienții lu' tanti Varvara ...*, ed. cit., p. 471.
- [108.](#) Robert Service, *Comrades!...*, ed. cit., p. 302.
- [109.](#) Campania de verificări s-a desfășurat în perioada 1948-1950, sfârșind cu eliminarea din partid a circa 20% dintre membrii acestuia (Ghiță Ionescu, *Comunismul în România...*, ed. cit., pp. 241-242), fapt tradus printr-o foarte slabă „vigilență de clasă” din partea Anei Pauker.
- [110.](#) Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, pp. 164-167.
- [111.](#) Un volum foarte bun pe aceste teme este Paul Lendvai, *Anti-Semitism without Jews: Communist Eastern Europe*, Doubleday, 1971.
- [112.](#) Apariția primelor persecuții generate de antisemitismul postbelic în URSS este anterioară atât izbucnirii formale a conflictului Stalin-Tito, cât și primelor poziții critice exprimate direct de către Stalin față de ideile Anei Pauker (cum a fost și contrazicerea acesteia pe tema colectivizării). Încă de la primele preparative pentru crearea statului Israel, declarat formal în mai 1948, care au coincis și cu renașterea activității sioniste în URSS, Stalin a început să îi perceapă pe evrei ca posibilă „coloană a cincea” din interior, mai ales că noul stat s-a poziționat politic de partea democrațiilor occidentale. Vezi Orlando Figes, *The Whispers: Private Life in Stalin's Russia*, Picador, New York, 2008, p. 493.
- [113.](#) Vezi Boris Bajanov, *op. cit.*, pp. 45-46.
- [114.](#) Dennis Deletant, *op. cit.*, pp. 99-100.
- [115.](#) Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate...*, ed. cit., pp. 166, 170. Pentru politica regimului comunist din România cu privire la evrei, inclusiv sub aspectul represiunii, vezi Nicolas Sylvain, „Rumania”, în Bernard Dov Weinryb, Peter Meyer, Eugene Duschinsky, Nicolas Sylvain, *The Jews in the Soviet Satellites*, Syracuse University Press, 1953, pp. 511-556.
- [116.](#) Lăsând la o parte semnalul antisemit, îndreptat împotriva Anei Pauker, politica de naționalizare i-a șubrezit poziția și l-a pus în defensivă mai ales pe Vasile Luca (Luka László), etnic maghiar după cum bine se știe.
- [117.](#) Vezi în acest sens volumul lui André Gerriets, *The Myth of Jewish Communism. A Historical Interpretation*, Peter Lang, Bruxelles, 2009.
- [118.](#) Ghiță Ionescu, *Comunismul în România...*, ed. cit., pp. 241-242.

[119.](#) Așa cum vedem noi lucrurile, în cultura organizațională totalitar-comunistă, marcată de arbitrarul și de extremismul sentințelor, acolo unde printr-o simplă decizie puteai promova pe cineva în cele mai înalte funcții (a se vedea cazul familiei Ceaușescu) sau puteai trimite la moarte o persoană care nu îți era pe plac (a se vedea cazul doctorului Plăcințeanu în ceea ce îl privește pe Gheorghiu-Dej), „testul familiei” era unul decisiv pentru raportul intern de forțe. O dovadă sistemică sunt și numeroasele cazuri de asociere a condamnărilor și acuzațiilor pe bază de rudenie în timpul regimului comunist. În jargonul comunist abundă formulări precum „o familie burgheză”, „o soție reacționară”, „un frate chiabur” etc. În cazul organizației comuniste, dacă din cauza unei temeri față de propria poziție sau pur și simplu din cauza blocării demersurilor nu puteai interveni nici pentru persoanele apropiate ție însemna că te afli în bună măsură „la discreția” celui care a luat decizia împotriva apropiatilor tăi, de obicei liderul suprem al partidului în cazul celor aflați la vârful piramidei comuniste de putere. Sunt bine cunoscute deciziile lui Stalin în privința membrilor de familie ai celor mai apropiați colaboratori ai săi. Deoarece implică și componenta antisemită, putem aminti aici uciderea lui Moisei Kaganovich (Robert Service, *Stalin*, ed. cit., p. 374), fratele unuia dintre cei mai fideli asociați ai săi la conducerea URSS, Lazar Kaganovich, pentru a nu mai vorbi de arestarea, trimiterea la muncă forțată și pregătirea pentru un proces antisionist a soției lui Viaceslav Molotov, Polina Zhemchuzhina (*ibidem*, pp. 523-524, 577). Ana Pauker nu era în necunoștință de cauză față de aceste practici, având în vedere că execuția soțului său, Marcel Pauker, în timpul Marii Terori din Rusia anilor 1936-1938, nu îi zdruncinase credința în comunism, punând-o practic „la dispoziția” lui Stalin. În anul 1949 se poate spune că Stalin îi transfera pe linie ierarhică organizațională soarta Anei Pauker lui Dej, acesta din urmă urmând „să dispună” de acum înainte de ea.

[120.](#) Ghiță Ionescu, *Comunismul în România...*, ed. cit., p. 242.

[121.](#) A contat aici, fără îndoială, și remarcă „PCR e un partid de clasă sau de rasă?” (Stelian Tănase, *Clienții lui tanti Varvara...*, ed. cit., p. 473), pe care Stalin i-o făcuse lui Dej la începutul anului 1947, imediat după incidentul care l-a avut în centru pe Vișinski și care l-a determinat de Dej să meargă la Kremlin cu propunerea de înlăturare a Anei Pauker. Deși trecuseră mai bine de patru ani de atunci și, între timp, politicile staliniste luaseră o turnură clară în direcția inversă remarcii lui Stalin, Dej nu se hazarda în decizii prea radicale fără consimțământul explicit al lui Stalin, mai ales dacă își putea atinge obiectivele și fără a merge prea departe.

[122.](#) Vezi Robert Levy, *Ana Pauker...*, ed. cit., pp. 199, 349. Vezi și Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, p. 167.

[123.](#) S-au publicat trei volume de documente care cuprind majoritatea discuțiilor de partid în jurul epurării „grupului moscovit” în anul 1952: Mihaela Coman, Camelia Moraru, Constantin Moraru, Veronica Vasilcov (eds.), *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, vol. IV (partea I și partea a II-a), Arhivele

Naționale ale României (ANR), București, 2006-2007; Mihaela Cristea (ed.), *Reconstituiri necesare. Ședința din 27 iunie 1952 a Uniunii de Creație din România*, Editura Polirom, Iași, 2005. De asemenea, există două volume de documente care surprind cea mai importantă discuție ulterioară avută de liderii comuniști pe marginea evenimentelor din 1952. Volumele includ și detalii numeroase cu privire la lupta de putere anterioară anului 1952: Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa (eds.), *Dosarul Ana Pauker*, vol. 1 și 2, *Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961*, Editura Nemira, București, 2006. Sub raport analitic, un instrument foarte bun este volumul lui Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, pp. 167-195. De asemenea, informații importante pot fi găsite și în Alina Tudor, Dan Cătănuș (ed.), *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chișinevschi*, Editura Elion, București, 2001.

- [124.](#) Doar Ana Toma, foarte apropiată colaboratoare a lui Pauker, nu a pus întrebări (*ibidem*, p. 169), poate și pentru faptul că o întrebare pusă într-un asemenea context trebuia să fie cu necesitate una acuzatoare, altfel reprezentând o autoacuzare.
- [125.](#) Vezi mai pe larg în Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, pp. 170-173.
- [126.](#) Cu toate că soția sa, de care a fost forțat să divorțeze, cea arestată și trimisă într-un lagăr de muncă forțată (a se vedea nota 8, pp. 168-169), Molotov era totuși o „prezență activă” la vârful partidului. Speculând, ca susținător al lui Pauker și în situația în care se afla, putem spune că a fost chemat pentru a da și mai mare greutate spuselor lui Stalin cu privire la Pauker.
- [127.](#) Vezi pe larg Robert Levy, *Ana Pauker...*, ed. cit., p. 203.
- [128.](#) O referință voalată la lupta „de culise” și la faptul că la Kremlin „se știe totul”. De altfel, în pasajul imediat următor Stalin chiar le spune comuniștilor români „ce se întâmplă” la ei în partid.
- [129.](#) Vezi nota 2, p. 169.
- [130.](#) Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa (eds.), *Dosarul Ana Pauker...*, ed. cit., vol. I, p. 84. A se vedea și Marius Oprea, „Securitatea în scenariile epurărilor staliniste”, prefață la Mihaela Cristea (*op. cit.*, p. 33). Relatarea îi aparține lui Gheorghiu-Dej și a fost înregistrată la ședința Plenarei din anul 1961, 29 noiembrie.
- [131.](#) În relatările lui Dej și Gheorghe Apostol citate aici, remarca lui Miron Constantinescu pare a fi plasată în două momente diferite ale discuției de la Kremlin. În fapt, este unul și același moment: după reproșurile făcute lui Dej de Stalin pentru că nu a „rezolvat-o” încă pe Ana Pauker, aparenta discrepanță fiind cauzată de relatările diferite ale lui Dej și Apostol cu privire la același eveniment.
- [132.](#) Două luni mai târziu, la ședința Biroului Politic din 26-27 mai în care a fost epurată Ana Pauker, chiar Miron Constantinescu a fost „vârful de lance” al acuzării (Robert Levy, *Ana Pauker...*, ed. cit., p. 352).
- [133.](#) Să fi interpretat oare Miron Constantinescu, asemenea lui Vasile Luca atunci când a leșinat după primele critici la adresa sa, remarca lui Gheorghiu-Dej în sensul unei ulterioare „luări sub

binoclu”? Vezi citatul de început al studiului.

[134.](#) Robert Levy, *Ana Pauker...*, ed. cit., pp. 203-204.

[135.](#) Vezi nota 2, p. 169.

[136.](#) „The Tragicomedy of Romanian Communism”, în Ferenc Fehér, Andrew Arato (eds.), *op. cit.*, p. 121.

[137.](#) Probabil că acesta nu a uitat incidentul atunci când a încercat, împreună cu Iosif Chișinevshi, să îl atace și să îl înlăture pe Dej în 1957, deși încercarea a avut mai degrabă la bază același calcul de putere care l-a animat și pe Dej în cazul de față.

[138.](#) Stelian Tănase, *Clienții lu’ tanti Varvara...*, ed. cit., p. 474.

[139.](#) Vezi secțiunea „Biografiile nomenclaturii” de pe site-ul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (www.iiccr.ro), la adresa [http://iiccr.ro/ro/biografiile_nomenclaturii/#Teohari Georgescu](http://iiccr.ro/ro/biografiile_nomenclaturii/#Teohari%20Georgescu), accesat la data de 10.09.2012.

[140.](#) Oricât am căuta, în sistemele totalitare nu vom putea găsi nicăieri o situație în care un fost lider „decăzut” să-și fi recăpătat anvergura puterii anterioare căderii.

[141.](#) Așa cum am văzut în citatul de la început, Merkulov și Beria, susținători ai lui Dej, au fost executați în decembrie 1953.

[142.](#) Stelian Tănase, *Clienții lu’ tanti Varvara...*, ed. cit., p. 473.

[143.](#) O paralelă elocventă vine tot de la Moscova. Primul lucru pe care l-a întrebat Polina Zhemchuzhina, soția lui Molotov, atunci când a fost eliberată de la Lubianka imediat după moartea lui Stalin, a fost: „Ce face Stalin?”. Aflând că acesta murise, reacția ei a fost mai impresionantă decât a Anei Pauker: a leșinat! (Simon Sebag-Montefiore, *Stalin: The Court of the Red Tsar*, Weidenfeld & Nicolson, 2004, p. 578).

[144.](#) Robert Levy, *Ana Pauker...*, ed. cit., p. 219.

[145.](#) Marius Oprea, *op. cit.*, p. 32.

[146.](#) Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej...*, ed. cit., p. 308.

[147.](#) A se vedea demascarea și condamnarea crimelor lui Stalin la Congresul al XX-lea al PCUS.

GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ ȘI MIRON CONSTANTINESCU

Ștefan Bosomitu

Introducere

Către sfârșitul lunii februarie a anului 1956, un avion românesc ateriza pe pista înghețată a aeroportului din Kiev. Aeronava venea de la Moscova, transportând delegația Partidului Muncitoresc Român, care participase la lucrările Congresului al XX-lea al PCUS. Zborul decursese fără incidente, iar scurta escală la Kiev era justificată de chestiuni tehnice, avionul urmând să fie realimentat cu combustibil. Dintre toți membrii delegației românești, unul singur – Miron Constantinescu, a coborât pe pista aeroportului, făcând câțiva pași pentru a se dezmoști. Profitând de plecarea lui Constantinescu, Gheorghiu-Dej s-ar fi confesat atunci celorlalți doi membri ai delegației, Iosif Chișinevschi și Petre Borilă, pe un ton care părea mai degrabă o cugetare către sine: „Nu-l pot înțelege uneori pe Miron. Insistă mult pentru a-și impune punctul de vedere asupra unor chestiuni pe care nici el nu le aprobă. Mai ales nu-i înțeleg atitudinea din ultima vreme”¹. Dacă ar fi să îi dăm crezare lui Paul Sfetcu, cel care, la rândul lui, făcuse parte din delegația care plecase la Moscova, în calitate de secretar personal al lui Gheorghiu-Dej, cuvintele secretarului general al PMR se refereau strict la atitudinea bizară pe care

Constantinescu o avusese pe parcursul șederii la Moscova. În încercarea de a detensiona această situație, Iosif Chișinevschi i-ar fi răspuns lui Gheorghiu-Dej, făcând o analogie cel puțin ciudată: „Miron este ca un cocoș de munte care când începe să cânte, închide ochii și se îmbată cu propria sa cântare, devenind astfel țintă sigură pentru vânător”², o analogie care ar căpăta sens doar în contextul a ceea ce avea să se întâmple în lunile următoare.

Dar ce se întâmplase la Moscova, și ce l-a îndemnat pe Gheorghiu-Dej să aducă în discuție comportamentul lui Miron Constantinescu? Dincolo de șocul produs de celebrul „raport secret”, același Paul Sfetcu, de altfel singurul care a rememorat din postura de martor ocular detalii despre vizita delegației PMR la Congresul al XX-lea al PCUS, a sugerat existența unor neînțelegeri între Constantinescu, Chișinevschi și Gheorghiu-Dej. Discursul retrospectiv al lui Sfetcu pare alterat de desfășurarea ulterioară a evenimentelor. Nu ne putem explica altfel insistența lui referitoare la atitudinea „necorespunzătoare” a celor două personaje care aveau să comploteze ulterior „pentru înlăturarea lui Gheorghiu-Dej de la conducerea României”. Ne e astăzi greu de crezut și e dificil de demonstrat că o conspirație împotriva lui Dej, „orchestrată” de Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu anterior Congresului al XX-lea al PCUS, ar fi existat. Însă unele dintre evenimentele de la Moscova pot fi luate în considerație ca fapte ce pot explica, cel puțin în parte, conflictul care avea să izbucnească în câteva luni la vârful Partidului Muncitoresc Român. Cel mai semnificativ moment în acest sens l-ar fi reprezentat insistența lui Constantinescu, în a-i cere lui Gheorghiu-Dej să adopte o poziție în legătură cu rezoluția Congresului, în cadrul unei discuții cu studenții români de la Moscova. Un îndemn care nu i-ar fi adus nici un beneficiu lui Dej, dar care ar fi putut fi exploatat ulterior într-un

anumit context. Dej ar fi parat elegant „capcana” pe care i-ar fi întins-o Miron Constantinescu, replicându-i că el nu va „vorbi studenților despre astfel de învățăminte deoarece Partidul Muncitoresc Român nu este partidul studenților”³. Mai mult, Dej ar fi mers chiar mai departe, sugerând că numai conducerea partidului era în măsură să aprecieze dacă „este bine să tragem învățăminte din cele dezbătute la Congresul al XX-lea al PCUS”. Practic, se sugera că discuțiile referitoare la Congresul PCUS se amânau *sine die*, și Dej chiar se întreba în legătură cu utilitatea unui astfel de demers.

Pe pista aeroportului din Kiev, în acea zi geroasă de februarie, Constantinescu s-ar fi plimbat cam jumătate de ceas. Voia probabil să își adune gândurile și să reflecteze la evenimentele din ultimele zile. Se gândea la mitul unei întregi generații, spulberat de către „raportul secret” al lui Hrușciiov. Încerca să înțeleagă și cauzele care vor fi dus la adoptarea unei astfel de atitudini din partea diriguitorilor sovietici. Nu în ultimul rând, reflecta la ce avea să vină. Îi stăruiau în minte, probabil, și amănunte din discuția pe care o purtase cu Palmiro Togliatti, într-una dintre ultimele nopți pe care le petrecuse la Moscova⁴. Ne putem întreba, firește, dacă în acea jumătate de oră solitară, Constantinescu s-ar fi gândit vreun moment la scenariul unui „complot” împotriva lui Gheorghiu-Dej. Putea el oare să spere la o rocadă la vârful partidului care să îl plaseze într-o poziție mai importantă? Ce îl va fi îndreptățit pe el să creadă că sosise momentul în care își putea juca „marea carte”?

Posibilitatea ca un personaj ca Miron Constantinescu să întruchipeze imaginea unui reformator al partidului nu era neapărat o iluzie. Erau destui care vedeau în el o „soluție” și un garant al unei posibile schimbări. Lucian Blaga, care îl întâlnise pe Constantinescu la mijlocul anilor 1950⁵, îl „creiona” într-o lumină extrem de favorabilă, ca fiind „diferit” în raport

cu „ceilalți”⁶. Și scriitorul Petru Dumitriu, cel care într-o vreme cânta osanale odiosului „Canal”, prin intermediul romanului său *Drum fără pulbere*, îl aprecia pe Miron Constantinescu și credea în el, acesta părăd o alternativă la „înghețul” acelor ani⁷.

Ar fi putut acestea să îl îndreptățească pe Constantinescu să spere. După cum știm, diferența fundamentală între el și ceilalți membri ai conducerii de atunci era evidentă. În acel „Olimp” populat de ignoranți și de inculți, Miron Constantinescu, un personaj de un cu totul alt nivel intelectual, părea de multe ori stingher. Mulți s-ar întreba astăzi cum reușea el să reziste în acel mediu. Singura explicație ar fi ambiția lui nemăsurată.

În 1956, Partidul Mucitoresc Român avea să cunoască un ultim episod de convulsii puternice. O genealogie a conflictului ce avea să izbucnească la cel mai înalt nivel în partid e necesară. Pentru a înțelege mai bine care au fost cauzele care au influențat și generat lupta pentru supremație din 1956, vom insista îndeosebi asupra dimensiunii biografice a acestei genealogii.

Biografii născute din subteranele interbelicului

Comunismul românesc s-a născut în ilegalitate și a supraviețuit, până în 1944, în subteranele politicii interbelice. În aceste condiții, revoluționarii animați de idealurile patriei sovietelor au trăit și s-au format într-o lume a lor: o lume a conspirației, a numelor de cod, a caselor conspirative, dar și a intrigilor și a loviturilor perfide. În clandestinitate sau în închisori s-au dezvoltat relații care fie erau de camaraderie, fie de ură viscerală. La 23 august 1944, PCdR era un „cap în căutarea unui corp”, dacă ar fi să

reluăm formula lui Victor Frunză, care ironiza lipsa cvasitotală a cadrelor⁸. Nu e nici pe departe o imagine eronată, însă chiar și în cadrul acelui insignifiant nucleu existau simpatii și animozități, neînțelegeri, suspiciuni și jocuri de culise, care uneori aveau să își găsească „rezolvarea” în vărsarea de sânge.

Pe Gheorghe Gheorghiu-Dej și Miron Constantinescu părea să îi deosebească totul. Proveniți din medii sociale diferite, având parcursuri profesionale distincte, cei doi au trăit o vreme vieți paralele. Istoria însă avea să îi aducă unul lângă altul, unindu-le destinele în cel mai curios mod.

Născut la 8 noiembrie 1901, la Bârlad, într-o familie săracă, Gheorghe Gheorghiu nu absolvise decât patru clase primare. De la vârsta de 11 ani și-a câștigat existența lucrând ca ucenic: la un cizmar din Moinești, la o fabrică de cherestea din Dărmănești, la postăvăria din Buhuși sau la un dogar din Piatra-Neamț⁹. A absolvit ulterior și trei clase industriale (de gimnaziu), devenind electrician¹⁰. Între 1923 și 1925 și-a satisfăcut stagiul militar la Regimentul 3 Pionieri din Focșani, iar din 1926 a lucrat la Atelierele CFR din Galați. S-a căsătorit cu Maria Stere Alexe (1926), mariaj în urma căruia aveau să se nască cele două fete ale sale – Vasilica (1928) și Constanța (1931)¹¹. La 15 august 1931, Gheorghe Gheorghiu a fost mutat disciplinar la Atelierele CFR din Dej, toponim care avea să și-l adauge numelui de familie, devenind „son nomme de guerre”. „Exilul” la Dej avea să producă și o altă ruptură în viața acestuia, întrucât soția sa a refuzat să îl urmeze, rămânând la Galați¹². Doi ani mai târziu, după ce Dej avea să fie condamnat la închisoare în urma evenimentelor de la Grivița, soția sa a înaintat o cerere de divorț.

Miron Constantinescu, în schimb, avusese parte de o viață pe cu totul alte coordonate. Născut la 13 decembrie 1917, la Chișinău, Miron era fiul unei profesoare de limbi străine, cu studii la München, Olimpia Constantinescu¹³, și al geologului, geografului și pedologului Gheorghe Munteanu Murgoci¹⁴. Idila dintre cei doi s-a consumat în afara căsătoriei, motiv pentru care Miron a trăit drama „copilului din flori”, nefiind niciodată recunoscut de tatăl său natural¹⁵. Constantinescu și-a petrecut copilăria și adolescența la Ismail, în Basarabia, iar mai apoi la Arad, unde mamei sale îi fusese oferită o catedră de limbi străine (1923)¹⁶. În 1932, Miron a rămas orfan, după moartea prematură a mamei sale¹⁷. Munteanu Murgoci murise și el, șapte ani mai devreme, la București¹⁸. Ulterior acestui eveniment tragic al existenței sale timpurii, tânărul Constantinescu a trăit dintr-o mică pensie care îi rămăsese de pe urma mamei sale, sporindu-și veniturile acordând meditații¹⁹. Doi ani mai târziu, în 1934, Miron Constantinescu a promovat examenul de bacalaureat și s-a înscris la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București.

Anii 1930 au însemnat, atât pentru Gheorghiu-Dej, cât și pentru Miron Constantinescu, deceniul deciziilor și opțiunilor care le-a marcat destinul ulterior. Sunt anii adeziunii amândurora la Partidul Comunist din România, organizație politică ilegală încă de la sfârșitul anului 1924²⁰, în slujba căruia vor activa cu toată convingerea.

Gheorghiu-Dej s-a apropiat de mișcarea comunistă firesc. Adeziunea și angajamentul lui nu erau de natură politică sau intelectuală. Decizia de a se alătura mișcării clandestine a fost influențată de mediul social din care provenea și de mediul profesional din care făcea parte. Nu se cunoaște precis momentul intrării lui Gheorghiu-Dej în PCdR. Nu va fi

fost însă anterior anului 1930²¹, alte surse indicând anul 1932 sau chiar 1933²². Cert este că prima sa arestare a survenit în 1932, când Dej a fost reținut și interogat de Poliția din Iași, după ce participase la o întrunire sindicală la Atelierele CFR Socola²³. Viața lui Gheorghiu-Dej avea să ia o cu totul altă turnură odată cu evenimentele din februarie 1933 de la Atelierele CFR Grivița. Dej împlinise doar 31 de ani și era șomer, după ce fusese concediat de la Atelierele CFR din Dej. S-a implicat în mișcarea sindicală, alături de Moscu Cohn și Vasile Luca, complotând din umbră în vederea declanșării unei greve generale a ceferiștilor²⁴. La Grivița, în februarie 1933, Gheorghiu-Dej nu a fost unul dintre liderii „revoltei” muncitorilor. A avut însă rolul său, deloc de neglijat, fiind unul dintre coordonatorii „subteranei”, asigurând legăturile dintre reprezentanții PCdR și instigatorii din interior. Dintre aceștia, liderul de necontestat, personajul popular și carismatic era Constantin Doncea. Procesul greviștilor a avut loc în vara aceluiași an, la București, fiind inculpate 125 de persoane. Constantin Doncea și Dumitru Petrescu (muncă silnică pe viață), Gheorghe Vasilichi (20 de ani de muncă silnică), Gheorghiu-Dej și Chivu Stoica (15 ani de muncă silnică) au primit cele mai grele pedepse.

Pentru Gheorghiu-Dej, sentința din vara anului 1933 avea să însemne un punct de cotitură al existenței sale. Au urmat doisprezece ani petrecuți în închisoare: la Craiova, Ocnele Mari, Aiud, Văcărești, Doftana, Caransebeș și Târgu-Jiu. La Craiova, Gheorghiu-Dej primea condamnarea definitivă la 12 ani de închisoare, în urma judecării recursului. Tot la Craiova „încasa” o primă lovitură, nefiind inclus în grupul celor care aveau să evadeze prin implicarea Cominternului: Constantin Doncea, Dumitru Petrescu și Gheorghe Vasilichi (1935)²⁵. La Aiud îi întâlnea însă pe Emil Bodnăraș și pe alți spioni sovietici închiși aici. Relațiile pe care

avea să le lege în acești ani îi vor netezi calea către preluarea puterii. La sfârșitul anilor 1930, Gheorghiu-Dej era închis la Doftana, fiind deja un veteran al închisorilor. Ceferiștii îl considerau deja un lider al lor. Prestigiul lui era sporit și de condamnarea grea pe care o ispășea. În curând, avea să se erijeze în liderul de necontestat al tuturor comuniștilor din închisori²⁶.

În zilele toride ale verii din 1934, când la Craiova se judeca recursul procesului ceferiștilor de la Grivița, tânărul Miron Constantinescu promova meritoriu bacalaureatul la Liceul „Moise Nicoară” din Arad²⁷, pentru ca mai apoi să plece la București, unde avea să se înscrie la Facultatea de Litere și Filosofie. Student al Universității din București, acesta își va dovedi capacitățile intelectuale, fiind unul dintre tinerii apreciați de către profesorul Dimitrie Gusti. Aproape firesc, Miron s-a apropiat de sociologie, frecventând cu pasiune „Seminarul sociologic” patronat de Gusti, participând în 1938-1939 și la campaniile monografice organizate de către sociologii școlii gustiene²⁸.

În paralel cu activitatea cotidiană a unui student, Constantinescu trăia și o realitate conexă, odată cu primele sale contacte cu mișcarea comunistă²⁹. Încă din 1935, acesta devenise membru al Uniunii Tineretului Comunist din România³⁰, iar din 1936 membru al Partidului Comunist din România³¹. Despre adeziunea sa la cauza comunistă, Alexandru Bârlădeanu povestea, peste ani, că n-ar fi fost decât o întâmplare. Oscilând între cele două extreme – legionarismul sau comunismul – Miron ar fi ales, își amintește Bârlădeanu, reclusiunea monastică pentru luarea unei hotărâri. Astfel, după încheierea primului an de studii universitare, Miron alegea liniștea mănăstirii Cheia pentru lectură și reculegere³². După doar două săptămâni, ne spune Bârlădeanu,

Miron luase o decizie, întorcându-se de la mănăstire cu hotărârea fermă de a „deveni comunist”³³. Acest episod este edificator pentru a caracteriza lapidar avaturile adeziunii la comunismul românesc interbelic. Dincolo de asocierea curioasă între reculegerea într-o atmosferă de autentică tradiție creștină și presupusa „revelație marxistă”, se poate spune că adeziunea la comunism în perioada interbelică putea fi un capriciu, care nu ținea cont de anumite simpatii politice sau de un anumit *background* social și moral.

Dincolo de incertitudinea care marchează intrarea lui Constantinescu în mișcarea comunistă, angajamentul său față de cauză a fost total. În a doua jumătate a anilor 1930, Miron Constantinescu și-a clădit o oarecare reputație în rândul comuniștilor din Capitală. A fost membru al Frontului Studențesc Democrat (FSD), încă de la înființarea acestei organizații studențești³⁴, și până în momentul în care mișcarea a fost desființată, odată cu instaurarea dictaturii carliste, devenind una dintre figurile importante ale studențimii de stânga. În paralel cu activitatea sa în cadrul FSD, Miron Constantinescu a întreprins și o bogată activitate publicistică. Încă din 1935 el a devenit colaborator al revistei *Cuvântul liber*, pentru ca, un an mai târziu, să facă parte din echipa cu care N.D. Cocea scotea controversata publicație lunară *Era nouă*³⁵. Tot în perioada 1936-1937, Miron s-a apropiat de echipa de la *Cadran*³⁶ – care va relua publicarea revistei, în seria a II-a, în septembrie 1939, dar și de publicația *Reporter*, la conducerea căreia a ajuns, în 1937, N.D. Cocea³⁷. În 1937, Constantinescu este cooptat și în redacția publicației *Dacia nouă*, apărută la inițiativa lui Aurel Alicu, fruntaș al Tineretului Național-Țărănesc³⁸.

La sfârșitul anilor 1930, Miron Constantinescu era o figură cunoscută în rândul comuniștilor. Atunci când aceștia au decis să reînființeze

Uniunea Tineretului Comunist din România, unul dintre cei însărcinați cu ducerea la bun sfârșit a acestei sarcini a fost Miron Constantinescu³⁹. Rolul său în cadrul partidului nu mai era nici pe departe neînsemnat. În notele Siguranței apare din ce în ce mai frecvent catalogat drept „unul dintre fruntașii comuniști din Capitală”⁴⁰. Propaganda comunistă de după 1945 îi va atribui și organizarea marii manifestații de la Obor, din 3 noiembrie 1940⁴¹, însă sursele arhivistice nu confirmă, dar nici nu infirmă această informație.

În acest context tulbure, Miron urma să facă o alegere care îi va schimba decisiv existența. În toamna lui 1940, acesta a primit sarcina de a merge la Galați pentru a se implica în (re)organizarea regionalei comuniste de acolo. Acceptarea acestei misiuni este inexplicabilă în contextul în care nimic din activitatea lui de până în acel moment nu părea să îl califice pentru o sarcină atât de complexă. Miron era puțin familiarizat cu metodele și preceptele activității de organizare clandestină și nici nu putea fi considerat ca un lider carismatic. Opțiunea sa este paradoxală în contextul în care, în acel moment, Miron ar fi putut să se gândească la o carieră intelectuală, cu infinit mai multe șanse de reușită. Gestul său ne dovedește poate că, dincolo de interesele materiale, dincolo de un angajament intelectual, Miron aderase din convingere la cauza comunistă. O convingere care e greu, dacă nu imposibil de definit sau cuantificat.

La Galați, Miron Constantinescu s-a implicat în activitatea regionalei comuniste „Dunărea de Jos”, fiind însărcinat cu coordonarea resortului de tineret⁴². Ceea ce el nu știa era că activitatea comuniștilor din Galați era strict supravegheată de către Siguranța din localitate⁴³. Nu a trecut prea mult timp până când s-a dat ordinul unei intervenții a Poliției care a dus la

arestarea majorității suspecților din Galați – noaptea de 9 spre 10 ianuarie 1941⁴⁴. Printre cei arestați a fost și Miron Constantinescu⁴⁵. Procesul organizației comuniste descoperite la Galați a avut loc în data de 6 februarie 1941, la Tribunalul Militar al Corpului III Armată. Nu trecuse nici o lună de la primele arestări. În data de 10 februarie 1941, Tribunalul Militar al Corpului III Armată a pronunțat sentințele. Treisprezece persoane au primit condamnări de 5 până la 14 ani de muncă silnică⁴⁶, în timp ce în cazul altor opt învinuiți s-a dispus măsura punerii în libertate⁴⁷. Miron Constantinescu a fost condamnat la 10 ani de muncă silnică, 10 ani de degradare civică și la plata unei sume de 500 de lei, reprezentând cheltuieli de judecată.

Prima întâlnire

În iulie 1941, recursul formulat de Miron Constantinescu prin intermediul avocatului său, Ion Gheorghe Maurer, a fost respins, Tribunalul Corpului III Armată din Galați menținând condamnarea de zece ani de închisoare pe care Constantinescu o primise în februarie 1941⁴⁸. Ca urmare, acesta a fost transferat la Penitenciarul Caransebeș, alături de alți condamnați în același proces⁴⁹. A fost notat în registrul de intrări al închisorii la data de 24 iulie 1941⁵⁰. Caransebeșul devenise, din noiembrie 1940, penitenciarul unde erau închiși majoritatea deținuților comuniști⁵¹.

Nu avem date precise referitoare la ce se va fi întâmplat în primele zile după sosirea lui Constantinescu la Caransebeș. Putem presupune însă că evenimentele se vor fi petrecut în conformitate cu normele care guvernau cotidianul carceral al comuniștilor. Astfel, nou-venitul era izolat

inițial, după care era plasat într-o celulă cu un „veteran”. Urma un interogatoriu dur și amănunțit, prin care celula comunistă din închisoare încerca să afle cât mai multe detalii referitoare la circumstanțele care au dus la arestarea respectivului, cât și despre atitudinea acestuia din timpul anchetelor și procesului⁵². Abia după aceea, nou-venitul urma să fie integrat în colectivul celulei comuniste sau, după caz, izolat din cauza suspiciunilor de trădare sau comportament necorespunzător.

La Caransebeș, Miron Constantinescu l-a întâlnit pentru prima dată pe Gheorghe Gheorghiu-Dej. În iunie 1941, Dej era liderul de necontestat al comuniștilor din închisori și una dintre figurile centrale ale comunismului românesc. I se spunea „Bătrânul”. Miron Constantinescu era un tânăr intelectual, dornic să se integreze și capabil să se adapteze. În curând, el avea să câștige încrederea lui Gheorghiu-Dej, devenind unul dintre liderii celulei din închisoare⁵³. Pavel Câmpeanu își amintea de ședințele conducerii celulei care se țineau într-o încăpere de la etajul al doilea, într-un atelier fictiv. Câmpeanu era unul dintre cei însărcinați, periodic, cu asigurarea conspirativității întâlnirilor, fiind pus de pază. Din câte își amintește Câmpeanu, la aceste ședințe participau: Teohari Georgescu, Emil Bodnăraș, Iosif Chișinevschi, Gheorghiu-Dej, Miron Constantinescu, Chivu Stoica. Alături de cei care urmau să vină de la Moscova, conducerea de la Caransebeș „prefigura viitorul Birou Politic și viitoarea conducere a țării”⁵⁴.

O ascensiune în umbra lui Gheorghiu-Dej

În toamna anului 1944, în fruntea minusculului partid comunist din România se găsea un grup amorf, format din indivizi de diferite origini

etnice, proveniți din diverse medii sociale. Victor Frunză vorbea despre un „cap în căutarea unui corp”, însă la fel de bine putem vorbi și despre un corp în căutarea unui „cap”. Iar în condițiile bizare în care s-a găsit partidul după 23 august 1944 putem vorbi chiar de existența mai multor „capi”, deci a mai multor centre de putere. Interimatul instaurat în aprilie 1944, după înlăturarea lui Ștefan Foriș din fruntea PCdR⁵⁵, nu reprezenta decât o soluție temporară. Întâietatea și-o disputau alții. Vladimir Tismăneanu vorbea despre cele trei „centre”: cel al „ilegaliștilor”, condus de Foriș (cel care „căzuse” în aprilie 1944); cel „din închisori”, în cadrul căruia autoritatea lui Gheorghiu-Dej era practic totală; și centrul „cominterniștilor” sau al „moscoviților”, în fruntea cărora se afla Ana Pauker⁵⁶. După căderea lui Foriș, figura proeminentă a grupului din ilegalitate devenise Lucrețiu Pătrășcanu, un intelectual și, poate, figura cea mai carismatică din rândul comuniștilor. Alături de acesta, ceilalți care puteau avea pretenții la funcția de secretar general al partidului erau Gheorghiu-Dej, susținut de tovarășii din închisori, și Ana Pauker, care avea sprijinul comuniștilor care își petrecuseră anii de război la Moscova.

În aceste condiții, disputele de la vârful partidului erau inevitabile. Membrii „grupului conducător”, care s-au regăsit aleși sau promovați în structurile de putere după Conferința Națională a PCR din octombrie 1945⁵⁷, erau partizani ai unuia sau al altuia dintre pretendenții la șefia partidului. Simpatiile sau antipatiile lor erau, în cele mai multe cazuri, legate de experiențele personale din trecut: camarazii de la Grivița sau cei trecuți prin închisori îl susțineau pe Gheorghiu-Dej, în timp ce „moscoviții” aveau un adevărat cult pentru „tovarășa Ana”. Au existat însă și exemple care nu au confirmat această stare de fapt: Teohari Georgescu, unul dintre comuniștii autohtoni și unul dintre apropiații lui Dej, a devenit unul dintre fideli Anei Pauker, în timp ce Leonte Răutu,

Petre Borilă sau Alexandru Bârlădeanu, care aveau stagii cominterniste la Moscova, i-au fost aproape lui Gheorghiu-Dej.

Miron Constantinescu poate fi și el considerat un paradox din acest punct de vedere, întrucât a fost perceput, pentru o vreme, ca unul dintre apropiații Anei Pauker, în ciuda anilor petrecuți în temniță alături de Gheorghiu-Dej. Însă Constantinescu avea să devină o piesă importantă în cadrul luptelor pentru putere nu din aceste motive, ci în contextul în care el ocupa una dintre primele șapte poziții simbolice de la vârful partidului, odată cu alegerea lui ca membru al Biroului Politic (octombrie 1945)⁵⁸. Ceea ce este însă interesant, vom vedea, este atitudinea lui Constantinescu față de aceste confruntări. Departate de a susține pe unul sau pe altul, Constantinescu a adoptat permanent o poziție despre care se putea spune că ar fi fost prudentă. Ea era însă mai degrabă cinică, întrucât Miron a căutat să se plaseze de fiecare dată de partea celor care întrezăreau mai lesne succesul. Mai mereu în *arrière plan*, vizibil doar în anumite momente, Constantinescu a adoptat poziții care nu erau niciodată hotărâtoare. Astfel, acesta apărea mai degrabă un simplu pion al acestor confruntări de la vârf. Un executant fidel, supus, care căuta să își salveze mai tot timpul pielea și încerca să supraviețuiască oricăror modificări ale structurilor superioare din PCR/PMR.

Partidul Comunist era un monolit în care disciplina prima. Orice atitudine neconformă liniei promovate de partid era sancționată drastic. În anii postbelici, PCR/PMR avea să devină un adevărat „malaxor”, care nu admitea individualitatea. Din această perspectivă, istoria comunismului românesc poate fi percepută și ca o istorie a fidelilor și a dușmanilor sau a celor inițiați și a celorlalți. Istoria PCR a fost dominată de „obsesia inamicului infiltrat în interior, sau de fixația calului troian”⁵⁹. Dușmanul era de multe ori invizibil, însă în permanență căuta să dea lovitura de

grație regimului. Această atmosferă de teamă și suspiciune recrea universul în care comuniștii români fuseseră formați: fie că e vorba despre mediul cominternist, cel al subteranelor clandestinității, fie de universul rigid și aspru al închisorilor⁶⁰. În ciuda ideologiei care promova egalitarismul, grupurile comuniste au fost dominate de ierarhii precise și minuțios stratificate. Regulile stricte ale clandestinității sau cele din închisori aveau să domine și relațiile din „Olimpul” comunist și după 1944.

Gheorghiu-Dej a fost personajul principal al istoriei PMR, antrenat în toate conflictele care au măcinat conducerea partidului în primele două decenii de la instaurarea regimului democrației populare. Pe rând, Ștefan Foriș⁶¹, Lucrețiu Pătrășcanu⁶² sau grupul Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu⁶³ i-au stat în cale lui Gheorghiu-Dej. De fiecare dată, acesta din urmă a reușit să se impună, eliminându-și adversarii cu răbdare și minuțiozitate. În urma fiecărui conflict, Gheorghiu-Dej își consolida poziția de lider de necontestat al partidului⁶⁴.

Avem motive să credem că Gheorghiu-Dej nu va fi văzut în mult mai târziu Miron Constantinescu o amenințare reală. Deși se dovedise extrem de ambițios atunci când, la nici 28 de ani, acceptase să facă parte din Biroul Politic al partidului, alături de nume grele, cu stagii infinite mai importante în perioada ilegalității, Miron Constantinescu își demonstra de fiecare dată loialitatea față de partid și de linia pe care o impunea. Atât în cazul conflictului cu grupul Pauker, Luca, Georgescu, cât și în disputa pe care Dej a avut-o cu Pătrășcanu, Constantinescu s-a dovedit un aliat al secretarului general al partidului. Se spune că tocmai el, împreună cu Iosif Chișinevschi și alți consilieri sovietici, ar fi pregătit textul rezoluției Plenarei CC care avea să ducă la debarcarea Anei Pauker și a lui Vasile

Luca⁶⁵. Tot Constantinescu e cel care fusese însărcinat cu misiunea de a cere acceptul Kremlinului în cazul lichidării lui Lucrețiu Pătrășcanu⁶⁶. El a fost cel care, la Moscova, i-ar fi înmănat lui Malenkov un dosar în care era rezumată desfășurarea procesului Pătrășcanu. Răspunsul sovieticilor a fost unul mulțumitor⁶⁷.

Cu toate acestea, relațiile dintre Gheorghiu-Dej și Miron Constantinescu nu au fost întotdeauna cordiale. Ba dimpotrivă. Lucrând o vreme în subordinea Anei Pauker, Miron Constantinescu a fost considerat ca unul dintre fideliile acesteia. Mai târziu, avea să recunoască că în primii ani după 1944 a nutrit sentimente de respect și admirație dacă nu față de Ana Pauker, cel puțin față de reputația pe care aceasta o căpătase în anii ilegalității⁶⁸. Un amănunt pe care Dej nu avea să îl uite și pe care avea să i-l reproșeze lui Constantinescu peste ani⁶⁹.

Primul dereglaj major în relația dintre cei doi a survenit în ianuarie 1950, în cadrul Plenarei Comitetului Central unde au fost discutate rezultatele procesului de verificare a membrilor de partid. Campania de verificare a dus la eliminarea unui însemnat număr de membri din rândurile PMR, restabilind un echilibru după campaniile de recrutări masive de după război⁷⁰. În mod firesc, existau și vinovați – Ana Pauker și Miron Constantinescu. Cei care coordonasera, din pozițiile lor de secretari ai Secției Organizatorice, campaniile de recrutări de membri între 1945 și 1947⁷¹. În Plenara din ianuarie însă, Dej a evitat să o atace direct pe Ana Pauker, lansându-se într-o tiradă asupra lui Miron Constantinescu⁷². Ar fi sperat atunci ca Miron să nu își asume în totalitate criticile sale, aruncând vina și asupra celei care era la fel de vinovată ca și el. Constantinescu nu și-a asumat o „misiune” atât de

riscantă, alegând calea simplă și mai sigură a asumării responsabilității totale. O atitudine pe care Dej ar fi putut-o cataloga oricum, însă nu favorabilă lui. E foarte posibil ca Dej să fi crezut atunci că Miron îi este încă fidel Anei Pauker. Sau poate îl va fi considerat prea slab și lipsit de curajul de a lua atitudine împotriva acesteia⁷³. Oricare vor fi fost impresiile lui Dej după respectiva plenară, e cert că nu avea să îi ierte vreodată lui Miron acel gest⁷⁴.

Însă cel mai dificil și tensionat moment al relației dintre Miron Constantinescu și Gheorghiu-Dej avea să se consume într-o noapte de pomină, la Moscova, în 1952. Aflați la o întâlnire nocturnă cu liderul de la Kremlin, membrii delegației PMR au fost muștruluiți de Stalin în legătură cu tergiversarea luării unei decizii în privința Anei Pauker și a lui Vasile Luca. În acel moment, Miron Constantinescu ar fi intervenit în discuția cu liderul de la Kremlin, cu o remarcă nefericită, spunând că: „Gheorghe Afanasevici e sentimental”⁷⁵. Stalin ar fi cugetat câteva clipe asupra acestei afirmații, rostind apoi cu voce tare un gând care trăda o oarecare dezamăgire: „nu s-a ivit încă în România mâna de fier”⁷⁶. Dej a înțeles încă de atunci cât rău ar fi putut provoca afirmația lui Miron, fiind conștient că soarta lui atârname în acele clipe de un fir de păr. Peste ani, avea să își reamintească acest episod:

Este clar că atunci ne-am strecurat prin pericole foarte mari și grave. Dacă nu suntem în situația de a reabilita azi oameni post-mortem, se datorește faptului că Ana sau Luca nu au putut să facă până la capăt ce vroiau. Nu încapе îndoială că ei nu ar fi ezitat să fie acea „mână de fier” care să taie capetele oamenilor⁷⁷.

În ciuda tuturor acestor neînțelegeri, relațiile dintre Miron Constantinescu și Gheorghiu-Dej nu au suferit modificări semnificative.

Vreme de câțiva ani, Constantinescu a rămas același personaj care „creștea” în umbra lui Gheorghiu-Dej. Avea să își demonstreze loialitatea față de secretarul general al partidului în anii ce au urmat, în cadrul conflictelor care au măcinat PMR-ul, atunci când avea să îl sprijine necondiționat pe Gheorghiu-Dej. Este evident însă că atitudinea aceasta supusă a lui Constantinescu avea să provoace și acumularea unor frustrări și resentimente care aveau să „erupă” într-un final.

Undele de șoc ale unui „raport secret”

La 14 februarie 1956, în Marele Palat de la Kremlin era inaugurat, sub președinția mareșalului Nikolai Bulganin, președinte al Consiliului de Miniștri al URSS, al XX-lea Congres al PCUS. Timp de zece zile, congresul și-a urmat cursul obișnuit. Alături de liderul de la Kremlin, Nikita Hrușciiov, al cărui discurs însuma peste 100 de pagini, și de Nikolai Bulganin, președintele Consiliului de Miniștrii, au luat cuvântul alți peste 100 de oratori⁷⁸. Nimic nu anunța desfășurarea ulterioară a evenimentelor. Însă în seara zilei de 24 februarie, Hrușciiov i-a invitat pe delegații sovietici să participe la o ședință cu ușile închise, care nu era trecută în program. Timp de aproape patru ore, secretarul general al PCUS a dat citire celebrului „raport secret”⁷⁹. Acesta explica modul în care, timp de peste douăzeci de ani, s-a dezvoltat și impus „cultul personalității lui Stalin” și care au fost manifestările și consecințele acestuia⁸⁰. Întregul discurs ținut de Hrușciiov în fața delegaților sovietici era un atac virulent la adresa lui Stalin. Erau denunțate crimele de care se făcea vinovat fostul lider al Uniunii Sovietice. De această dată, critica perioadei staliniste venea din interior, și nu mai era vocea „dușmanilor occidentali”⁸¹. Șocul

produs de „raportul secret” era de dimensiuni nebănuite. Liderii din țările blocului sovietic au încercat prin toate mijloacele să minimalizeze undele de șoc: în nici o țară socialistă nu a fost dat publicității textul „raportului secret”, cu excepția Poloniei⁸². Însă textul avea să apară în presa occidentală încă din iunie 1956, când avea să fie publicat în *The New York Times*, în ciuda insistențelor conducerii sovietice de conspirativitate⁸³. Se pare că textul „raportului” le parvenise americanilor pe filieră poloneză, țară în care comuniștii l-au făcut public și l-au popularizat pe scară largă⁸⁴.

Dispute în cadrul Biroului Politic

Primăvara anului 1956 avea să fie una teribilă pentru conducerea de la București. Anul începuse sub rele auspicii la Moscova, unde politica noului curs promovată de Hrușciiov provoca unul dintre cele mai însemnate „cutremure” din istoria blocului sovietic. Raportul secret al lui Hrușciiov avea să producă un mic cataclism în Uniunea Sovietică, iar undele de șoc ale acestui eveniment au avut reverberații importante și în statele-satelit. La București, aerul era greu respirabil. Gheorghiu-Dej a încercat să amâne discuțiile referitoare la evenimentele de la Moscova, tergiversând redactarea raportului delegației care participase la Congresul PCUS de la Moscova. O liniște nefirească preconiza parcă furtuna ce avea să izbucnească după nici o lună.

Gheorghe Gheorghiu-Dej părea să aștepte un semnal. „Privea” către Moscova, dar și către celelalte capitale ale blocului sovietic. Își dezvoltase acest reflex de a căuta să înțeleagă, să descifreze și să cântărească orice

indiciu, orice element care putea avea importanță în lupta pentru putere la nivel local⁸⁵.

Abia în 23-25 martie, în cadrul Plenului Comitetului Central avea să se aducă la cunoștința membrilor CC câteva lămuriri cu privire la vizita la Moscova și la cele petrecute în cadrul Congresului al XX-lea al PCUS⁸⁶. Raportul, citit în Plenul Comitetului Central de către Gheorghiu-Dej, prelua, în linii mari, ideile principale expuse de Hrușciov în raportul de activitate din deschiderea Congresului: socialismul – sistem mondial; principiul coexistenței pașnice; relațiile cu Iugoslavia; diferitele forme de trecere la socialism⁸⁷. În linii generale, admitea și unele greșeli care s-ar fi făcut în trecut, însă le pune pe seama „staliștilor” (!) adevărați ai partidului – cu toate că nu îi numea, el se referea la grupul deviaționist eliminat în 1952, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu⁸⁸. Textul expus de Gheorghiu-Dej denunța și unele dintre metodele folosite de fostul lider de la Kremlin, I.V. Stalin: lichidarea unor membri ai *Politbiuro* sau ai Comitetului Central al PCUS; lichidarea unor lideri comuniști din alte țări; deportări; abuzuri puse pe seama cultului personalității. Se mai preciza că Stalin se făcuse vinovat de încălcarea a două principii fundamentale ale marxismului: principiul conducerii colective și nerespectarea democrației interne de partid⁸⁹. Gheorghiu-Dej simplifica astfel într-o manieră grosolană experiența delegației PMR la Moscova și, ceea ce era cu adevărat grav, nu aducea deloc în discuție problema „raportului secret” al lui Hrușciov. Această poziție nu era însă pe placul lui Chișinevschi sau Constantinescu. Atunci când Dej a evitat subiectul „raportului secret”, cei doi s-au simțit datori să sancționeze această atitudine, supunându-l pe acesta unui tir nemilos de întrebări⁹⁰. A fost un prim episod care l-ar fi pus în gardă pe Gheorghiu-Dej.

Pentru a contracara pericolul care se întrevedea, la sfârșitul lunii martie, la doar câteva zile după încheierea Plenarei Comitetului Central, Gheorghiu-Dej a convocat o întâlnire secretă cu elita partidului. În sala Floreasca din Capitală au fost prezenți aproximativ 3 000 de membri importanți ai partidului, guvernului sau armatei⁹¹. Întâlnirea a fost prezidată de Gheorghiu-Dej care a anunțat participanții că le era interzis să ia notițe⁹². A citit apoi o versiune prescurtată a „raportului secret” al lui Nikita Hrușciiov, încheind prin a explica faptul că discursul nu are relevanță pentru Partidul Muncitoresc Român, întrucât datorită politicii marxist-leniniste a Comitetului Central, excesele cultului personalității fuseseră eliminate încă din 1952⁹³. Ca răspuns la discursul lui Dej, dintre „greii” partidului doar Gheorghe Apostol s-a înscris pentru a lua cuvântul, susținând poziția adoptată de secretarul general al partidului⁹⁴.

La nivelul membrilor Biroului Politic situația nu era nici pe departe liniștită. Primele atacuri ale lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi împotriva lui Gheorghiu-Dej aveau să fie urmate de alte evenimente stranii. Astfel, putem cataloga o „întâlnire de taină” între Constantinescu, Chișinevschi și Moghioroș⁹⁵. Pretextul discuțiilor dintre cei trei pare să fi fost necesitatea luării, de către Biroul Politic, a unei hotărâri referitoare la „raportul secret” al lui Nikita Hrușciiov, despre care nu se discutasese nimic în cadrul Plenarei CC din 23-25 martie 1956. O altă persoană contactată ar fi fost Constantin Pârvulescu, vechi militant comunist, unul dintre fondatorii PCdR, dar și Emil Bodnăraș, ambii membri ai Biroului Politic.

Gheorghiu-Dej a simțit pericolul pe care îl reprezenta apariția acestor tendințe centrifuge de la nivelul conducerii partidului. A decis astfel discutarea „nemulțumirilor” în cadrul Biroului Politic. La începutul lunii

aprilie, în mai multe ședințe succesive (3, 4, 6 și 12), „conflictul” care începuse să mocnească la nivelul conducerii PMR avea să își consume prima fază⁹⁶.

Nu ar fi multe de spus despre desfășurarea evenimentelor. În prima ședință, înscriindu-se la cuvânt încă din debut, Miron Constantinescu a avut o poziție ofensivă, chiar curajoasă. Dincolo de acuzele subtile la adresa problemelor și deficiențelor care marcaseră activitatea Biroului Politic, Constantinescu și-a încheiat discursul printr-un atac fără precedent la adresa lui Gheorghiu-Dej. Acesta era acuzat de a fi avut o atitudine tiranică și de a fi desconsiderat în multe rânduri părerile celorlalți. Lui Dej îi mai erau reproșate și ieșirile necontrolate față de colaboratori, Constantinescu expunând câteva cazuri în care chiar el fusese „muștruluit” serios de către secretarul general al partidului⁹⁷, dar și faptul că nu își asuma uneori sarcinile dificile sau mai delicate⁹⁸. Era poate pentru prima dată când se înregistra în cadrul Biroului Politic un atac de o asemenea duritate împotriva lui Gheorghiu-Dej. Până atunci, Dej fusese cel care instrumentase conflictele de la vârful partidului. Mai mereu, el era cel care se afla într-o poziție ofensivă, critică față de adversari. Atacul lui Constantinescu nu era însă nici pe departe unul neașteptat pentru secretarul general al partidului. Dej avea toate motivele să prevadă un astfel de scenariu. Existaseră destule detalii care să îi indice o astfel de desfășurare a evenimentelor. Și întâlnirile nocturne dintre Miron Constantinescu, Iosif Chișinevski, Alexandru Moghioroș, Constantin Pârvulescu și, se pare, Emil Bodnăraș l-ar fi pus în gardă. Mai mult decât atât, astăzi știm că Alexandru Moghioroș nu a convenit asupra unui eventual „puci” și a preferat să îi rămână fidel lui Gheorghiu-Dej⁹⁹.

Se prea poate ca Miron să fi sperat ca poziția sa curajoasă să fie susținută și de ceilalți membri ai Biroului Politic. Însă împotriva lui s-a dezlănțuit un atac concentrat. În prima ședință, din 3 aprilie, Gheorghiu-Dej nu a trebuit să intervină decât rareori. El încă domina „sala” și nu a făcut altceva decât să își îndeplinească misiunea de „moderator” al discuției. Treburile mai puțin delicate le puteau face „locotenenții” săi: fideli Alexandru Drăghici și Gheorghe Apostol. Constantinescu îi atacase pe amândoi în cadrul intervenției, întrucât prin ei dorea să îl „lovească” pe Gheorghiu-Dej. Astfel, Miron Constantinescu a fost supus unui tir de întrebări: Drăghici, Apostol, Chivu Stoica, Moghioroș și N. Ceaușescu apăreau mai degrabă ca un complet de judecată în fața cărora Miron devenise inculpatul. I-au fost aduse învinuiri grave: Chivu Stoica amintea de cazul unui avocat sinucigaș care în scrisoarea funestă scrisese că a recurs la gestul extrem din cauza lui Constantinescu¹⁰⁰; Moghioroș îl chestiona în legătură cu motivele alegerii tocmai acestui „moment” pentru a ridica problema lipsurilor și metodelor lui Gheorghiu-Dej¹⁰¹; Drăghici îl întreba dacă e corect ca în problema cultului personalității să fie adusă în discuție doar persoana lui Dej¹⁰²; Moghioroș insista și se întreba dacă nu cumva Miron urmărea să „facă o analogie cu cele întâmplate în URSS privind cultul personalității lui Stalin”¹⁰³; în fine, Drăghici închidea cumva cercul acuzațiilor, întrebându-se retoric în legătură cu întâlnirile secrete dintre Constantinescu, Chișinevschi și Moghioroș: „Ce vroia tovarășul Miron Constantinescu? Să se găsească o platformă comună?”¹⁰⁴.

Intervențiile ulterioare mai ample ale lui Alexandru Drăghici și Gheorghe Apostol au fost chiar mai dure. Drăghici îl acuza pe Miron că privește CSP (Comitetul de Stat al Planificării) ca pe o „feudă

personală”¹⁰⁵, relua ideea încercării de a „găsi o platformă comună” cu Chișinevschi și cu Moghioroș, scopul ascuns fiind acela de a-l lovi pe Gheorghiu-Dej. Drăghici nu a uitat să îi ia și apărarea secretarului general, afirmând că vina pentru eventualele nereguli o poartă toți, iar în problema cultului personalității, Dej își făcuse o autocritică sănătoasă în ultima plenară a CC¹⁰⁶. Apostol, în schimb, a avut o intervenție care intenționa să stabilească parametrii conflictului, vorbind pentru prima dată deschis despre ceea ce cu toții se fereau să recunoască. Mai mult, Apostol arunca o acuză gravă la adresa lui Miron Constantinescu, invocând un trecut sumbru și aducând în discuție o formulă care aparținea „vocabularului tabu” al partidului¹⁰⁷:

cele două ședințe ale Biroului Politic dinainte și din timpul plenarei s-au desfășurat într-o atmosferă pe care n-am mai întâlnit-o de la existența *deviatorilor* [subl. n.]. Lucrul acesta m-a șocat pentru că fiecare dintre noi cunoaște câtă muncă a trebuit să fie depusă pentru a lichida în partidul nostru și în conducerea sa *stările nesănătoase create de deviatori* [subl. n.]¹⁰⁸.

Discuțiile au continuat în aceeași notă și în ședința de a doua zi, la cuvânt înscriindu-se Emil Bodnăraș, Nicolae Ceaușescu, Constantin Pârvulescu, Alexandru Moghioroș, Petre Borilă și Chivu Stoica. Odată cu intervențiile acestora, lucrurile s-au clarificat. Miron Constantinescu a înțeles că nimeni nu avea să se alăture protestelor inițiate de el și susținute și de Iosif Chișinevschi. E demn de menționat însă faptul că în intervențiile celor șase a fost perceptibilă o anumită tendință de a atenua duritatea pozițiilor lui Drăghici și Apostol din ajun. Nimeni nu părea dispus să se alăture poziției lui Miron sau Ioșca, însă nu admiteau nici acuzele destul de grave lansate de „locotenenții” lui Gheorghiu-Dej. Rămâne de reținut, din această a doua zi de ședințe, autodenunțul tardiv al

lui Constantin Pârvulescu, care abia acum avea să recunoască faptul că și el participase la o întâlnire cu Constantinescu și Chișinevschi, anterior ședințelor Biroului Politic. E clar acum că Pârvulescu a preferat să „joace la două capete”, alegând să nu adopte o poziție clară. Un exercițiu de echilibristică periculos, care avea să îl coste mai târziu¹⁰⁹.

După două zile în care fusese atacat de majoritatea membrilor Biroului Politic, atitudinea lui Miron Constantinescu era complet diferită. Din îndrăzneala și curajul de la început nu mai rămăsese nimic. Era timpul să își facă autocritica, încercând să salveze ceea ce mai putea fi salvat. În a treia zi de ședințe, implorând parcă clemența Biroului Politic, Constantinescu expunea o „genealogie a incompetenței sale”, asumându-și vini și punând pe seama greșelilor și a lipsei de experiență tot ceea ce realizase până atunci¹¹⁰. După mai multe zile și trei ședințe prelungite, partidul se dovedise puternic, reușind să înfrângă din nou, încă din fașă, orice tendință care putea să îl destabilizeze. Încă o dată, se dovedea că opoziția fățișă nu avea șanse de reușită, fiind paralizată înainte de a deveni un pericol real. „Complotiștii” fuseseră reduși la tăcere, izolați, iar acum își așteptau judecata „dreaptă” a partidului. Dintr-o situație de acest fel nu se putea ieși onorabil.

Un armistițiu?

Discuțiile și „conflictul” din cadrul Biroului Politic din aprilie 1956 dovediseră că poziția lui Gheorghiu-Dej în fruntea PMR era mai solidă ca oricând. Atacurile „regizate” ale lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi nu reușiseră să îl destabilizeze deloc pe Gheorghiu-Dej. Din contră, ceilalți membri ai Biroului Politic se întrecuseră în a forma un scut

pentru a-l proteja. „Pariul” lui Constantinescu și Chișinevschi, care mizau pe o susținere a poziției lor curajoase împotriva lui Dej, se dovedise unul necâștigător. Ceea ce a frapat în legătură cu discuțiile prelungite din ședințele din 3, 4 și 6 aprilie a fost atitudinea lui Gheorghiu-Dej vizavi de atacurile și de acuzele ce i se aduceau. Acesta nu a fost nici măcar nevoit să se apere. A luat cuvântul arareori, făcând scurte precizări sau cerând diferite detalii în legătură aspectele care erau discutate. Biroul Politic îi era încă fidel. Gheorghe Apostol, Alexandru Drăghici, Alexandru Moghioroș, Chivu Stoica, Nicolae Ceaușescu sau Petre Borilă nu au privit cu ochi buni inițiativa lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi. Se temeau poate că o atitudine „revoluționară” și „reformatoare” s-ar fi putut transforma într-un tăvălug ce putea avea repercusiuni dincolo de o simplă „rocadă” la vârful partidului. Gh. Apostol, A. Drăghici, Chivu Stoica și Petre Borilă îi erau fideli lui Dej și nu ar fi contat în „puciul” pus la cale de Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi. Însă cei doi au mizat pe suportul celorlalți membri ai Biroului Politic: Constantin Pârvulescu (care putea fi nemulțumit de statutul său minor în conducerea PMR)¹¹¹, Alexandru Moghioroș (care în trecut avusese unele conflicte cu Gheorghiu-Dej)¹¹², Emil Bodnăraș (care părea dispus să accepte „debarcarea” lui Dej) și Nicolae Ceaușescu (care ar fi putut fi atras în „coalitie” mizându-se pe ambiția sa). Un calcul simplu ne relevă un minim avantaj pe care au mizat Constantinescu și Chișinevschi: 6 la 5, calcul care avea să fie răsturnat de realitate.

Putem presupune că precauția lui Gheorghiu-Dej s-ar fi datorat și dorinței acestuia de a afla dimensiunile „complotului”. Știm că Dej fusese informat de Alexandru Moghioroș în privința întâlnirii nocturne cu Miron și Ioșca. În fața a ceea ce părea a fi apariția unor tendințe „reformatoare”, este evident că Dej își stabilise un plan de „apărare”. Calmul cu care a

abordat problema criticilor avea să dea roade. În cadrul discuțiilor, avea să afle că și Pârvulescu fusese o piesă în cadrul „complotului”. Intervenția sa din cadrul ședinței și recunoașterea participării la o altă întâlnire cu Miron și Chișinevschi a fost considerată tardivă de către Dej, care nu îi va ierta „trădarea”¹¹³. De altfel, e foarte probabil ca și poziția lui Pârvulescu să fi fost una cinică, alegând să „joace la două capete”. El nu și-a manifestat susținerea față de Dej decât atunci când a înțeles că puciul pus la cale de Constantinescu și Chișinevschi era sortit eșecului. Tot acele discuții i-au relevat lui Gheorghiu-Dej și alte „adevăruri”: poziția moderată a lui Emil Bodnăraș, de care va ține seama în viitor¹¹⁴, dar și fidelitatea lui Nicolae Ceaușescu, care, la rândul lui, putea fi suspectat, datorită relației personale foarte bune pe care o avea cu Iosif Chișinevschi.

Reușind să strângă toate detaliile referitoare la „puciul” pus la cale de Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi, după trei ședințe lungi și obositoare (3, 4 și 6 aprilie), venise timpul ca Gheorghiu-Dej să intervină și să pună capăt discuțiilor. Tranșarea disputei avea să survină după aproape o săptămână – abia pe 12 aprilie s-au reluat discuțiile în cadrul Biroului Politic – timp îndestulător pentru Gheorghiu-Dej să își fixeze foarte bine obiectivele și să decidă soarta celor doi „complotiști”. De data aceasta, a „vorbit” Gheorghe Gheorghiu-Dej. Într-o cuvântare lungă, care a ocupat aproximativ 2/3 din timpul ședinței, Dej i-a „executat” pe cei care râvniseră la poziția lui. Întregul său discurs a urmat aceleași coordonate lansate de cei care îl susținuseră în ședințele precedente: importanța Congresului al XX-lea, punctându-se cu obstinență faptul că PMR reușise *avant la lettre* o destalinizare – referirea era la eliminarea din partid a grupului deviaționist în 1952 – în sensul celei promovate de Hrușciov abia în 1956. Cei trei „deviatori” (Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu) încă funcționau ca alibi perfect pentru toate relele de

care putea fi acuzat partidul. Ei personificau răul suprem pe care partidul reușise să îl înlăture în 1952. Întreaga retorică a discursului comunist sugera fractura care a intervenit odată cu eliminarea grupului „deviaționist”, anul 1952 devenind o bornă exemplară care separa istoria „neagră” a trecutului de prezentul „luminos”¹¹⁵. În aceste condiții, în limbajul oficial, o asociere cu linia politică promovată și susținută de Ana Pauker și/sau Vasile Luca devenea practic o acuză dintre cele mai grave. Or, discursul lui Gheorghiu-Dej avea să se concentreze tocmai pe această tematică, sugerând și aducând în atenție „greșelile” de care se vor fi făcut vinovați în trecut Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi, în vremea când lucraseră alături de Ana Pauker sau Vasile Luca.

O asemenea practică era de un cinism profund, sugerând poate și schizofrenia în care își desfășura activitatea Biroul Politic. Toți cei prezenți puteau fi acuzați ușor într-o retorică asemănătoare, întrucât cu toții făcuseră parte din conducerea PCR/PMR și înainte de 1952. Alegeau însă să se amăgească și să întrețină această stare de fapt care îi absolvea, momentan, de responsabilitățile erorilor și crimelor din trecut, atribuite în mod voluntar și fără scrupule unui grup care se dovedea, iată, amorf! Un grup pe care ei îl numeau „al deviatorilor”. Poate știau și că în locul lui Miron Constantinescu sau Iosif Chișinevschi s-ar putea regăsi și ei într-un viitor neprecizat. Astfel, cea mai convenabilă poziție era aceea a unui neutru „*ni vu, ni connu*”.

Miron Constantinescu se vedea astfel acuzat de a fi fost promovat în funcții la insistențele Anei Pauker și ale lui Vasile Luca, care intenționaseră să aducă în prim-plan cât mai multe „elemente docile, care să nu stea în calea tendinței lor carieriste și politicianiste”. În aceeași notă, Dej continua prin a afirma că prin prisma funcțiilor pe care le ocupase și a politicii pe care o promovase, Miron adusesese „liniei lui Ana Pauker mari

servicii”: „Este bine stabilit azi că Ana Pauker s-a servit din plin de Miron atunci când a dat dispoziția de deschidere a porților partidului” [116](#). Afirmările lui Gheorghiu-Dej nu erau neapărat eronate, iar greșelile tactice din trecut ale lui Constantinescu aveau să fie readuse în atenție și taxate dur de secretarul general al partidului. Mai precis, lui Miron i se reproșa campania masivă de recrutări din anii 1945-1946, de care se făcea responsabil alături de Ana Pauker; mai mult decât atât, i se reproșa și lipsa unei atitudini autocritice în momentul în care problema fusese dezbătută într-o plenară a Comitetului Central în 1950. Gheorghiu-Dej nu uitase nici afrontul pe care Miron i-l adusese într-o noapte la Moscova, în cadrul unei întrevederi cu Stalin, în 1952.

Dezbaterile ulterioare din cadrul ședinței au stabilit convocarea unei plenare a Comitetului Central în care urma să se prezinte membrilor CC aspectele dezbătute în cadrul Biroului Politic în aceste ședințe. S-a ajuns ulterior la un acord: nu se impunea convocarea unei plenare speciale care să dezbată aceste probleme, ci era de ajuns ca acest aspect să fie inclus pe ordinea de zi a următoarei plenare ordinare. Dej a dovedit încă o dată că reușea să își stăpânească mânia și că nu acționa sub impulsul acesteia, atunci când a temperat elanul lui Alexandru Drăghici, care propunea adoptarea unei soluții extreme: „socotesc că cea mai potrivită calificare care se poate da acestei atitudini [a lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi, n.n.] este «răspândirea de metode antipartinice cu tendințe de fracționism»”. Dej a rămas precaut, propunând să califice atitudinea lui Miron și a lui Chișinevschi ca „nepartinică”: „Cred că cea mai potrivită calificare este de «nepartinic». Tov. Drăghici va trebui să-și revizuiască aprecierea pe care a făcut-o” [117](#).

Un armistițiu? Mai degrabă o amânare a execuției. Trecuseră vremurile când Gheorghiu-Dej se putea descotorosi de un adversar printr-

o sugestie subtilă făcută către cine trebuia. Drăghici nu s-ar fi dat în lături de la a executa ordinul, chiar sugerat. Dar remarca lui Gheorghiu-Dej îl îndemna să adopte, pentru moment, o poziție mai precaută, adecvată parcă vremurilor, dar mai ales contextului geopolitic de atunci.

1957 – tranșarea conflictului

Gheorghe Gheorghiu-Dej dovedise că era un om care își „plătea” datoriile față de cei care îi arătau nesupunere. Extrem de atent cu detaliile, aproape niciodată mânat de instinct, Dej își pregătea cu mare atenție „răspunsurile”. El manifestase o oarecare prudență în 1956, când s-a mulțumit doar cu o „victorie parțială” în conflictul iscat la nivelul Biroului Politic. Nu era însă sub nici o formă o dovadă a unei slăbiciuni a acestuia. Era o precauție cauzată în primul rând de situația internațională încă tulbure, dar și de stilul specific al lui Gheorghiu-Dej, care nu acționa mânat de impulsuri, ci numai după o cuantificare atentă a riscurilor pe care le implică adoptarea unei poziții sau a alteia. Însă din aprilie 1956 trecuse destul timp și o sumedenie de evenimente parcă îi dăduseră dreptate lui Gheorghiu-Dej. Revoltele din Polonia, dar mai ales cele din Ungaria dovediseră că adoptarea unei politici reformatoare se putea transforma într-un bumerang care ar fi putut „mătura” întreg regimul. Era un „succes” pe care Gheorghiu-Dej și-l putea asuma. „Execuția” lui Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu a survenit astfel aproape firesc, în ciuda faptului că fusese amânată pentru mai bine de un an de zile. Acea preconizată plenară, despre care Gheorghiu-Dej vorbea în finalul tumultoaselor ședințe ale Biroului Politic din aprilie 1956 și care urma să ia în discuție atitudinea celor doi, a fost convocată în vara anului 1957.

Plenara Comitetului Central al PMR a avut loc în ședințe succesive în perioada 28-29 iunie și 1-3 iulie 1957. Problemele dezbătute în cadrul acestor ședințe erau privitoare la: „activitatea Partidului Muncitoresc Român în legătură cu sarcinile trasate de Congresul al II-lea al PMR și concluziile care se desprind din evenimentele internaționale și din activitatea partidelor comuniste și muncitorești în lumina învățămintelor celui de-al XX-lea Congres al PCUS”¹¹⁸. În fapt, miza era alta – Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu și atitudinea lor din anul precedent. Primele ședințe au dezbătut „Darea de seamă” a Biroului Politic al CC al PMR, prezentată de Gheorghiu-Dej. Au urmat, în ședințele de la începutul lunii iulie, diferite „luări de poziție” ale membrilor Biroului Politic. Principala problemă adusă în discuție era aceea a „cazului” Iosif Chișinevschi – Miron Constantinescu. Pe rând, Nicolae Ceaușescu, Gheorghe Apostol și Alexandru Moghioroș și-au îndeplinit, cu o conștiinciozitate demnă de o cauză mai bună, misiunea. De cealaltă parte, Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi au încercat să se apere atât cât au putut. Ceea ce este interesant referitor la situația celor doi este atitudinea pe care au avut-o. Departate de ostilitatea și agresivitatea cu care încercaseră să „amendeze” politica lui Dej în urmă cu un an, cei doi au adoptat o atitudine defensivă și autocritică.

Liniile discursului partidului vizavi de chestiunea în cauză fuseseră punctate precis în cadrul dării de seamă a Biroului Politic, citită în debutul plenarei. Era vorba despre „unele manifestări nepartinice ce au avut loc la începutul anului 1956 din partea tov. Chișinevschi și Miron Constantinescu”¹¹⁹. În aceeași notă, ca niște portavoci credincioase ale partidului, Nicolae Ceaușescu, Gheorghe Apostol și Alexandru Moghioroș au amplificat vinovăția celor doi. Discursurile și luările lor de poziție nu mai formulau acuzații subtile și poziții moderate. Situația la nivelul

conducerii partidului era complet schimbată în raport cu cea din aprilie 1956. Atât Chișinevschi, cât și Miron Constantinescu nu mai puteau fi considerați „adversari”, întrucât nu mai reprezentau nici un fel de pericol real. Cei doi îi personificau acum pe nefericiții care se aflau în boxa acuzaților. Asupra lor puteau fi aruncate cele mai abjecte crime. Iar cum la nivelul Biroului Politic al CC al PMR nu putea fi vorba nicicând de vreun sentiment de milă, „căderea” celor doi trebuia să fie răsunătoare.

În fața acuzelor care i se aduceau, Miron Constantinescu nu mai părea capabil să riposteze. Modalitatea și formula prin care își începea expunerea sugerau penitența pe care acesta o accepta fără împotrivire: „De la început trebuie să spun că sunt de acord și susțin darea de seamă a Biroului Politic către Comitetul Central al PMR, expusă de tov. Gheorghiu-Dej, document intern de mare însemnătate”¹²⁰. A urmat un discurs halucinant, în care Miron a găsit de cuviință să își caute vini și erori încă din perioada începuturilor sale ca activist al partidului, la jumătatea anilor '30, când era student al Universității bucureștene¹²¹. Constantinescu a continuat în aceeași manieră expunerea „greșelilor” de care se făcuse vinovat în trecut, în activitatea pe care o desfășurase în diferitele funcții pe care le ocupase: ca secretar al Regionalei Capitalei, ca secretar al Secției Organizatorice a Comitetului Central sau ca președinte al CSP. Miron își însușea abil criticile și încerca să arunce o parte din vină și asupra influenței pe care Ana Pauker o avusese asupra lui. În final, a încercat să își salveze, atât cât mai putea, propria situație¹²², ținând să îi convingă pe interlocutorii săi de neexistența unei „poziții comune” sau a unei „platforme” între el și Iosif Chișinevschi¹²³.

Atât lui Miron Constantinescu, cât și lui Iosif Chișinevschi, soarta le era hotărâtă. Sentința Comitetului Central a fost expusă de Alexandru

Moghioroș care a cerut ca ambii să fie excluși din rândul membrilor Biroului Politic. Susținând că nu se poate accepta „încercarea tovarășului Chișinevschi și Miron Constantinescu” de a-și face autocritica, considerată nesatisfăcătoare și nereprezentând o garanție pentru activitatea lor în viitor, Moghioroș cerea Plenarei Comitetului Central „scoaterea din Biroul Politic a tovarășilor Chișinevschi și Miron Constantinescu, și menținerea lor în Comitetul Central, condiționat de atitudinea lor în viitor”¹²⁴. O decizie care nu avea tragismul eliminărilor lui Ștefan Foriș sau Lucrețiu Pătrășcanu, și nici al căderii „grupului moscovit”.

Un deceniu de mizerie

Perioada care a urmat acestui moment-cheie al existenței lui Miron Constantinescu (căderea din 1957) și până la reabilitarea sa (1965) este una greu de definit. Un raport al postului de radio Europa Liberă din 12 august 1974, care semnala moartea activistului comunist și făcea o scurtă incursiune în biografia fostului nomenclaturist, vorbea despre „eclipsa aproape totală” în care intrase cariera lui Constantinescu după excluderea sa din partid¹²⁵. Nici necrologul publicat în *Scânteia*, în 19 iulie 1974, nu făcea aproape deloc referire la această etapă a vieții sale¹²⁶.

Situația lui Constantinescu nu avea să fie însă nici pe departe atât de tragică precum pare să se întrevadă din aceste surse. Miron Constantinescu își pierduse locul din fruntea partidului, fiind destituit din funcția de membru al Biroului Politic. Mai mult decât atât, la 14 iulie 1957, Miron Constantinescu era destituit și din funcția de ministru al Învățămintului, fiind înlocuit cu Athanase Joja¹²⁷. Rămânea însă

membru al Comitetului Central al Partidului; abia după patru ani Gheorghiu-Dej va găsi prilejul să îl elimine și din această funcție¹²⁸.

Ceea ce ar trebui să reținem referitor la situația lui Constantinescu este atitudinea acestuia față de „căderea” sa. E de presupus că, având ca exemplu alte situații similare din trecut, Miron Constantinescu ar fi înțeles că se putea considera un protejat al sorții. Acuzele grele care îi fuseseră aduse, critica pe care o primise, dar mai ales autocritica pe care și-o făcuse și și-o asumase puteau să fie dovezile unei căderi răsunătoare. În schimb, situația lui era cât se poate de convenabilă. Miron a înțeles acest lucru și chiar a doua zi după încheierea Plenarei Comitetului Central i-a trimis o epistolă lui Gheorghiu-Dej. Pe lângă unele observații minore vizavi de textul rezoluției Plenarei, își exprima devotamentul față de conducere, față de Comitetul Central și de partid¹²⁹. Miron Constantinescu încerca, prin intermediul acestei scrisori, să îl convingă pe Gheorghiu-Dej să aprobe câteva modificări minore în textul rezoluției Plenarei, care ar fi edulcorat amploarea pe care Biroul Politic dorea să o dea gestului său și al lui Chișinevschi. Mai exact, Miron îi cerea lui Dej să se menționeze în rezoluție, în conformitate cu textul dării de seamă, caracterul „unitar al Partidului”, faptul că cei doi excluși își recunoscuseră greșelile și promisese să se îndrepte, că atitudinea lor fusese, mai degrabă, „nepartinică” și nu „antipartinică”. În încheiere, Miron Constantinescu își manifesta adeziunea față de cauza comunismului, promițând că „prin muncă practică” va demonstra atașamentul său față de partid: „Voi avea prilejul să demonstrez în muncă practică faptul că acestea nu sunt angajamente verbale ci voința fermă de a [mă] îndrepta [...] Desigur, mă supun hotărârii Biroului Politic cu toată conștiința și devotamentul față de CC PMR și față de partid”¹³⁰.

Și despre Gheorghiu-Dej s-a afirmat că nu ar fi avut o atitudine revanșardă față de Miron Constantinescu și că, la un moment dat, într-o ședință a Biroului Politic, s-ar fi interesat de soarta acestuia și ar fi dispus să i se acorde o „completare” de cinci mii de lei lunar la venitul său din partea partidului¹³¹. Episodul, relatat de către Apostol, s-ar fi petrecut la doar câteva luni după excluderea lui Miron din cadrul Biroului Politic. Interesante sunt comentariul și însemnătatea pe care acesta o dădea întâmplării: „Așa era Dej. Nu era răzbunător. Dimpotrivă, odată rezolvată problema principial și practic, el devenea pâinea lui Dumnezeu, se comporta cu totul și cu totul uman, concesiv, se preocupa de soarta celor care puteau să fie loviți prin exces, ca și în cazul de mai sus”¹³².

Cariera lui Miron Constantinescu s-a înscris, ulterior momentului 1957, pe o pantă descendentă în raport cu prestigiul pe care și-l câștigase ca membru de seamă al nomenclaturii comuniste. A ocupat, succesiv, funcții mărunte: director al Institutului de Cercetări Economice al Academiei RPR (1957-1958)¹³³; director al Institutului de Istorie a Partidului (1958); șef de secție la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” (1962-1965)¹³⁴; profesor de istorie la Institutul de Perfecționare a Cadrelor Didactice București (1962-1965)¹³⁵. Această perioadă de „degradare profesională” a avut însă un efect uimitor asupra carierei intelectuale a lui Miron Constantinescu. Blocându-i-se căile de revenire într-o funcție importantă în cadrul partidului, lui Constantinescu nu-i mai rămăsese decât soluția „devenirii intelectuale”. Astfel, și-a îndreptat atenția către pasiunile din tinerețe – istoria și sociologia.

Miron Constantinescu nu își va pierde apetitul carierist, iar demonul puterii nu îl va părăsi, în ciuda umilinței la care îl supusese Gheorghiu-

Dej. Timp de un deceniu, avea să cunoască „mizeria” căderii. Dar moartea lui Gheorghiu-Dej, în 1965, i-a oferit o nouă șansă.

1. Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej*, selecție, introducere și note de Lavinia Betea, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000, p. 277.
2. *Ibidem*, p. 278.
3. *Ibidem*, pp. 275-276.
4. Vezi Miron Constantinescu, „Prefață” la volumul Palmiro Togliatti, *Scriseri alese*, Editura Politică, București, 1973, pp. XIX-XX.
5. Întâlnirea dintre Lucian Blaga și Miron Constantinescu ar fi avut loc în noiembrie 1956, la Cluj; vezi Dorli Blaga, *Tatăl meu, Lucian Blaga*, Editura Humanitas, București, 2012, pp. 46-47.
6. „Fără de a-l fi cunoscut vreodată, îl știam de îndelungată vreme pe Constant Mironescu din nume ca pe un intelectual de seamă, cel mai de seamă desigur de la conducerea partidului. Aflând aceasta inima mi se ogoește în piept. Gândul doar și nimic alt, gândul că voi avea întâlnire cu un [intelectual] toarnă în mine o găleată de nesperată liniște [...] După vreo zece minute sunt pofitit să intru în încăperea principală a acestui sediu de partid. Mă așteptau la o masă lungă de ședințe trei persoane necunoscute. Numai pe Constant Mironescu îl recunosc după fotografiile ce apăreau în ziare. Cu experiența diplomatică ce-o acumulasem în mine prin cele străinătăți, am înțeles că, față de Constant Mironescu care domina spațiul prin robustețea sa, ceilalți doi jucau un rol secundar. În cursul prezentărilor [...] aflu că cei trei sunt membri ai biroului politic al Comitetului Central” (Lucian Blaga, *Luntrea lui Caron*, Editura Humanitas, București, pp. 326 și sq).
7. „Miron era descuiat și eu nădăjduiam că se ameliorează nițel [...] Deci, eu speram că se drege nițel. Prin Miron, care mă aprecia. Vedeam că scoate savanți din pușcărie. Sigur că-i puneă – și ei, distruși, se supuneau – să se dea pe brazdă. Chiar el, direct, l-a scos pe Giurescu din pușcărie. Știu, mai ales acum știu, că Miron fusese un tip cumplit, un crunt. Dar îl vedeam constructiv. Se purta bine cu scriitorii, știa literatură. Nu era ca brutele alea [...] Deci, am sperat o îmbunătățire, m-am înșelat” (George Pruteanu, *Pact cu diavolul. Șase zile cu Petru Dumitriu*, Editura Albatros, București, 1995, pp. 74-75).
8. Victor Frunză, *Istoria comunismului în România*, ediția a III-a, EVF, București, 1999, p. 183.
9. Corneliu Crăciun, *Dicționarul comunizanților din noaptea de 23 spre 24 august 1944*, Editura Primus, Oradea, 2009, p. 239.
10. Gheorghe Apostol, *Eu și Gheorghiu-Dej*, București, 2010, p. 11; Paul Sfetcu, *op.cit.*, p. 11.
11. Stelian Tănase, *Clienții lu’ tanti Varvara. Istorii clandestine*, Editura Humanitas, București, 2005, p. 208.
12. *Ibidem*, p. 321.

- [13.](#) Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), Colecția *Dosare de partid ale membrilor de partid cu stagiul de partid din ilegalitate care au încetat din viață* (fond 53), dosar C161 (Miron Constantinescu), „Autobiografie”, f. 12.
- [14.](#) Pentru mai multe detalii referitoare la biografia lui Gheorghe Munteanu Murgoci, vezi: Mircea Ilie, *Figuri de geologi români. Gheorghe Munteanu Murgoci, Ludovic Mrazec, Ion Popescu-Voitești*, Editura Științifică, București, 1957.
- [15.](#) Informația mi-a fost furnizată de către un membru al familiei Murgoci, căruia doresc să îi mulțumesc pe această cale.
- [16.](#) ANIC, Colecția *Dosare de partid ...* (fond 53), dosar C161 – Miron Constantinescu, „Autobiografie”, f. 12.
- [17.](#) *Ibidem*.
- [18.](#) Ion Popescu-Voitești, „Georges Munteanu-Murgoci, (26 juillet 1872 – 5 mars 1925)”, în *Bulletin de la Société des Sciences de Cluj*, tom II, partea a II-a, pp. 218-230.
- [19.](#) ANIC, Fond *Dosare personale ale luptătorilor antifasciști întocmite de Ministerul de Interne în perioada 1917-1944* (în continuare, Fond 95), dosar Boris Beazi Mavro, rola 1235, cadrul 191.
- [20.](#) În istoriografie este cunoscută ca „Legea Mârzescu”: „Lege pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștei publice”, în *Monitorul Oficial*, nr. 279, 19 decembrie 1924, pp. 13777-13780.
- [21.](#) Paul Sfetcu relatează chiar întâmplarea care ar fi precedat momentul intrării lui Gheorghiu-Dej în PCdR: acesta ar fi găsit într-o seară, pe stradă, un manifest comunist; s-ar fi regăsit în spiritul și lozincile acelui manifest, motiv pentru care ar fi încercat să intre în contact cu mișcarea comunistă; nereușind, a ales să țină un discurs virulent la proxima întâlnire sindicală; în mod firesc, cineva l-a remarcat și l-a contactat în zilele ce au urmat (Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000, p. 12). Și alte surse indică aceeași dată: Corneliu Crăciun, *Dicționarul comunizantilor...*, p. 239.
- [22.](#) Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Editura Univers, București, 1995, pp. 118-119.
- [23.](#) Stelian Tănase, *Clienții lui tanti Varvara...*, ed. cit., p. 208.
- [24.](#) Evenimentele din ianuarie-februarie 1933 de la Atelierele CFR „Grivița” au fost influențate de deciziile luate la cel de-al V-lea Congres al PCdR, desfășurat la Gorkovo, în decembrie 1931, și la Congresul Internaționalei Sindicatelor Roșii – Profintern, care a avut loc la Moscova în 1932. Atunci s-ar fi hotărât infiltrarea mediilor industriale, unde se găseau mari concentrări muncitorești și încercarea declanșării unor greve de amploare. Alte dovezi ale legăturilor dintre Profintern și evenimentele din februarie 1933 survin odată cu arestarea la Berlin, la începutul lunii februarie 1932, a Belei Iacobovici, soția lui Eugen Iacobovici și sora Anei Pauker. Asupra ei, poliția germană ar fi descoperit documente cu instrucțiuni sovietice în legătură cu grevele de la Grivița. Documentele respective au fost folosite de procurori în procesul care a urmat grevelor de la Grivița (Stelian Tănase, *Clienții lui tanti Varvara...*, ed. cit., pp. 210-211).

25. Pentru detalii referitoare la evadarea din 1935, vezi Gheorghe Neacșu, „Din amintirile unui fost ilegalist – Gheorghe Vasilichi”, în *Arhivele Totalitarismului*, Anul VII, nr. 28-29(3-4)/2000, pp. 107-125, dar mai ales studiul lui Mihail Burcea „3 ianuarie 1953: un scenariu cominternist?”, din acest volum.
26. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Editura Polirom, Iași, 2005, pp. 121-122; Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej...*, ed. cit., p. 62; Stelian Tănase, *Clienții lui tanti Varvara...*, ed. cit., pp. 326-327.
27. Într-o mărturie din 1946, Miron Constantinescu afirmă că ar fi primit la bacalaureat cea mai mare notă pe țară (ANIC, *Fond 95*, dosar Boris Beazi Mavro, rola 1235, cadrul 191).
28. În urma campaniei din 1938, Constantinescu avea să publice „Șerpeuș. Un sat de agricultori din șesul Tisei”, în *60 de sate românești. Cercetate de echipele studențești în vara 1938*, anchetă sociologică condusă de Anton Golopenția și dr. D.C. Georgescu, vol. IV, *Contribuții la tipologia satelor românești. Sate agricole, sate pastorale*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1943, pp. 1-15; în urma campaniei din 1939 Miron Constantinescu a publicat studiul „Procesul de sărăcire din Oarja”, în Anton Golopenția, Mihail Pop, *Dâmbovnicul, o plasă din sudul județului Argeș. Câteva rezultate ale unei cercetări monografice întreprinse în 1939 sub conducerea lui Mihai Pop și Anton Golopenția*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1942, pp. 56-61.
29. Literatura propagandistică de după 1945 a sugerat în permanență ideea adeziunii timpurii a lui Miron Constantinescu la cauza comunismului – încă din vremea adolescenței sale arădene. Închinările funebre care au urmat morții acestuia din 1974, dar și biografiile propagandistice din 1946 subliniau această idee. Necrologul din *Scânteia* amintea că primele contacte ale lui Miron cu mișcarea muncitorească a avut loc în vremea adolescenței acestuia, petrecută la Arad. Mai exact, se preciza că Miron devenise membru al Uniunii Tineretului Comunist încă din 1933; vezi *Scânteia*, An XLIII, nr. 9924, vineri, 19 iulie 1974. Necrologul publicat în *Analele* Institutului de Istorie a Partidului relua aceeași idee, plasând primele contacte ale lui Miron cu mișcarea comunistă în vremea adolescenței sale: „încă din vremea când era elev, la Arad, a luat legătura cu mișcarea muncitorească, fapt ce avea să îi influențeze întregul curs al vieții”; vezi: „Miron Constantinescu (necrolog)”, în *Analele de Istorie. Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă CC al PCR*, an XX, nr. 4/1974, pp. 184-185. Și o biografie propagandistică din 1946 sugera aceeași idee (ANIC, *Fond 95*, dosar Boris Beazi Mavro, rola 1235, cadrul 191). Însă Miron, într-un eseu autobiografic din 1970, nu insistă asupra unei astfel de idei. Este adevărat că încerca să sugereze în mod subtil o apropiere de mișcarea comunistă, însă nu vorbește deloc despre o adeziune la vreo structură din subordinea PCdR, vezi Miron Constantinescu, „Drumul unei generații”, în *Secolul XX. Revistă de literatură universală*, nr. 3 (111)/1970, pp. 14-18.
30. ANIC, Colecția *Dosare de partid...* (Fond 53), dosar C161 – Miron Constantinescu, „Autobiografie”, f. 12.

- [31.](#) După „autodizolvarea” UTCdR-ului (1936), partidul a luat decizia de a-i înregimenta pe unii membri exponențiali ai tineretului comunist, printre aceștia numărându-se și Miron Constantinescu. Despre intrarea lui Miron Constantinescu în partid relatează Vladimir Tismăneanu: tatăl său, Leonid Tisminețki, pe vremea aceea responsabil cu sectorul studențesc din Capitală, fusese cel care îl „primise” în partid pe Constantinescu. Întreg „procesul” nu a presupus decât informarea verbală a acestuia cu privire la admiterea sa în rândurile PCdR – moment care a rămas unul foarte important în „memoria afectivă” a tânărului Miron (vezi Vladimir Tismăneanu, Cristian Vasile, *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măștile răului*, Editura Humanitas, București, 2008, p. 94).
- [32.](#) Această informație apare și în cadrul unei biografii propagandistice a lui Constantinescu din 1946 (vezi ANIC, Fond 95, dosar Boris Beazi Mavro, rola 1235, cadrul 191).
- [33.](#) Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu. Convorbiri*, în Lavinia Betea, *Partea lor de adevăr*, Editura Compania, București, 2008, p. 84.
- [34.](#) Victor Frunză, *op. cit.*, p. 108; Miron Constantinescu este semnalat și în scriptele Siguranței ca fiind unul dintre conducătorii FSD. O notă olografă, semnată de IMD (un informator al Siguranței), care relatează evenimentele din jurul Adunării generale a FSD-ului, care avusese loc în data de 8 decembrie, preciza că din Comitetul FSD făceau parte Gogu Rădulescu, George Miron Constantinescu, Mihail Dragomirescu și studentul Dinu, de la Drept (ANIC, Fond Documente elaborate de organele represive despre activitatea PCR și a organizațiilor de masă revoluționare [în continuare: Fond 50], dosar 4611, ff. 26-27).
- [35.](#) Pentru mai multe detalii despre revistă, vezi Medeea Freiberg, „Era nouă”, în *Reviste progresiste românești interbelice*, Editura Minerva, București, 1972, pp. 121-131; Mihai Achim, „Era nouă”, în *Tribuna. Săptămânal de cultură*, an XXX, nr. 11 (1525), 13 martie 1986; Nicolae Florescu, „Cocea în dosarele de la Siguranță”, în *Manuscriptum*, nr. 2 (3), 1971, pp. 49-60; Nicolae Florescu, „N.D. Cocea: un caz în dosarele Siguranței”, în *Manuscriptum*, nr. 4 (5), 1971, pp. 38-60; Mircea Ioanid, Titu Georgescu, M. Turzai, V. Trifu, „Periodice legale ale PCR și ale organizațiilor sale de masă”, în *Studii și cercetări de bibliologie*, nr. IV, 1961, pp. 125-168.
- [36.](#) Pentru mai multe detalii despre revista *Cadran*, vezi Emil Manu, „Cadran”, în *Reviste progresiste românești interbelice*, Editura Minerva, București, 1972, pp. 213-218, și Ștefan Popescu, „Din tradițiile presei românești democratice și antifasciste. Cadran”, în *România literară*, an VII, nr. 52, joi 26 decembrie 1974.
- [37.](#) Publicația *Reporter* era un săptămânal ilustrat, politic, literar și artistic, care a apărut pentru prima dată în 1933. În toamna anului 1937, la conducerea revistei vine N.D. Cocea, cel care avea să accentueze tendințele de stânga ale publicației. De-a lungul anilor, în paginile revistei *Reporter* au semnat scriitori și publiciști cunoscuți: Victor Ion Popa, N.D. Cocea, Cezar Petrescu, Eugen Lovinescu, Victor Eftimiu, Gala Galaction, Mihail Sebastian, Miron Constantinescu, Athanase Joja, Miron Radu Paraschivescu, N. Carandino și alții. Publicația a

fost suprimată odată cu instaurarea dictaturii carliste (vezi Marin Bucur, „Reporter”, în *Reviste progresiste românești interbelice*, Editura Minerva, București, 1972, pp. 397-423).

- [38.](#) Revista a apărut la inițiativa unui grup de tineri cu orientări politice diverse: Aurel Alicu, membru al Tineretului Național-Țărănesc, Amedeu Bădescu, fruntaș al tineretului liberal, Silviu Brucan, Miron Constantinescu, Corneliu Mănescu, Roman Moldovan (cu simpatii comuniste), Victor Iliu și alții (vezi Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, Editura Universul și Calistrat Hogaș, București, 1991, pp. 25-26).
- [39.](#) Vladimir Tismăneanu, „Miron Constantinescu sau povestea imposibilei erezii”, în Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura ALLFA, București, 1996, pp. 198-203.
- [40.](#) Această titlatură apare în notele Siguranței în contextul conflictului dintre ziaristii comuniști din Capitală și directorul publicației *Azi*, Zaharia Stancu. Miron Constantinescu este unul dintre „fruntașii” comuniști care au semnat scrisoarea deschisă defăimătoare adresată lui Zaharia Stancu (alături de Athanasie Joja, Matei Socor, Marin Stănoiu și D. Corbea). Scrisoarea a fost răspândită și în cercurile comuniste, ca manifest, cu scopul de a-l defăima pe directorul publicației *Azi* (ANIC, Fond 50, dosar 231, f. 303).
- [41.](#) O relatare aproximativă a evenimentelor din 3 noiembrie 1940 în N. Petrovici, „Manifestația de la Obor din București, organizată de PCR cu prilejul zilei de 7 noiembrie 1940”, *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR*, an IV, nr. 5-6, 1956, pp. 161-166.
- [42.](#) ANIC, Fond 95, dosar Miron Gh. Constantinescu, vol. I, rola 1212, cadrul 547.
- [43.](#) ANIC, Fond 50, dosar 2293, f. 39.
- [44.](#) *Ibidem*, f. 32.
- [45.](#) ANIC, Fond 50, dosar 2295, ff. 1-2.
- [46.](#) După cum urmează: Mendelsohn Herman (14 ani de muncă silnică, 10 ani de degradare civică și 500 lei cheltuieli de judecată); Brociner Solomon (14 ani de muncă silnică, 10 ani de degradare civică și 500 lei cheltuieli de judecată); Zuchman Nathan (12 ani de muncă silnică, 10 ani de degradare civică și 500 lei cheltuieli de judecată); Blitzstein Herman, Zucaman Iulius, Bercovici Ozias, Weinberg Margareta, Constantinescu Miron (10 ani de muncă silnică, 10 ani de degradare civică și 500 lei cheltuieli de judecată); Năstase Marin (6 ani de muncă silnică, 6 ani de degradare civică și 500 lei cheltuieli de judecată); Jora Ioan, Petrică Gheorghe, Jora Alexandru, Florea Dumitru (5 ani de muncă silnică, 5 ani de degradare civică și 500 lei cheltuieli de judecată), ANIC, Fond 50, dosar 2293, f. 91.
- [47.](#) Au fost achitați de pedepse și s-a dispus punerea în libertate a următorilor: Ionas Simon, Casian Blum, Onodie Eugen, Maxim Alexandru, Gheorghe Trifu, Lazăr Vasile, Bulgaru Gheorghe, Fotanie Nicolae (*ibidem*).
- [48.](#) *Ibidem*.
- [49.](#) Blitzstein Herman, Mendelsohn Herman, Zuchman Iulius, Gheorghe Petrică, Năstase Marin, Zuchman Natty, Florea Dumitru, Alexandru Jora, Bercovici Ozias, Brociner Solomon și Jora

Ioan (ANIC, Fond 50, dosar 9430, f. 191).

[50.](#) *Ibidem.*

[51.](#) După cutremurul din toamna anului 1940, care a dus la prăbușirea închisorii Doftana, locul unde, de regulă, erau încarcerati activiștii comuniști, penitenciarul din Caransebeș a devenit principalul centru de detenție al acestora. Un alt loc celebru pentru numărul mare de comuniști încarcerati în timpul celui de-al Doilea Război Mondial este lagărul de la Târgu-Jiu (Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 54).

[52.](#) Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu, *Viața lui Ceaușescu*, vol. I, *Ucenicul partidului*, Editura Adevărul, București, 2012, p. 143.

[53.](#) Vladimir Tismăneanu, „Miron Constantinescu sau povestea imposibilei erezii”, în *op. cit.*, p. 199.

[54.](#) Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, p. 59.

[55.](#) În data de 4 aprilie 1944 a avut loc o „lovitură de palat” în cadrul PCdR. Din însărcinarea lui Gheorghiu-Dej, Emil Bodnăraș a reușit să îl elimine din fruntea partidului pe Ștefan Foriș, care a fost „arestat” împreună cu unul dintre camarazii săi, Remus Koffler. În locul lui Foriș, la conducerea PCdR s-a instituit un comitet format din Constantin Pârvulescu, Emil Bodnăraș și Iosif Rangheț. Pentru o relatare detaliată a evenimentelor din 4 aprilie 1944, vezi „Scrisoare a lui S. (Emil Bodnăraș) către Gh. Gheorghiu-Dej și Teohari Georgescu”, în Dan Cătănuș, Ioan Chiper (eds.), *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în PCR de la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu. Documente 1940-1968*, Editura Vremea, București, 1999, doc. nr. 7, pp. 44-47. Pentru alte detalii, vezi Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate...*, ed. cit., pp. 119-120; Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej...*, ed. cit., p. 140; Vladimir Tismăneanu, „Pagini însângerate din istoria comunismului românesc. Episodul Ștefan Foriș”, în vol. *Arheologia teorii...*, ed. cit., pp. 86-91; Stelian Tănase, *Clienții lui tanti Varvara...*, ed. cit., pp. 345 și urm.; Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx*, Editura Curtea Veche, București, 2006, pp. 48-49.

[56.](#) Dennis Deletant, „New Light on Gheorghiu-Dej’s Struggle for Dominance in the Romanian Communist Party, 1944-49”, în *The Slavonic and East European Review*, vol. 73, nr. 4 (oct., 1995), pp. 659-690; Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej...*, ed. cit., pp. 66-71; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate...*, ed. cit., pp. 119-125.

[57.](#) Componenta Comitetului Central ales la Conferința Națională a PCR: Gheorghe Apostol, Emil Bodnăraș, Constantin Câmpeanu, Nicolae Ceaușescu, Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu, Dumitru Coliu, Constanța Crăciun, Teohari Georgescu, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Vasile Luca, Gheorghe Maurer, Vasile Mârza, Alexandru Moghioroș, Andrei Neagu, Constantin Pârvulescu, Lucrețiu Pătrășcanu, Andrei Pătrășcu, Ana Pauker, Emil Popa, Ilie Popa, Iosif Rangheț, Leontin Silaghi, Chivu Stoica, Elena Tudorache, Vasile Vaida și Gheorghe Vasilichi ca membri plini; Liuba Chișinevschi, Ilie Drăgan, Alexandru Drăghici, Dumitru Focșăneanu, Mihai Mujic, Ion Petre, Gheorghe Radnev și Mihai Roșianu ca membrii supleanți,

(vezi *Scânteia*, 26 octombrie 1945). Un „tablou” cu figurile membrilor Comitetului Central al PCR a fost publicat în oficiosul PCR, imediat după încheierea Conferinței Naționale (vezi *Scânteia*, 26 octombrie 1945). Pentru detalii legate de modul în care au decurs alegerile, vezi Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, Evenimentul românesc, București, 1997, p. 32; Gheorghe Gaston Marin, *Consemnări*, Editura Semne, București, 2003, pp. 109-110; Gheorghe Apostol, *Eu și Gheorghiu-Dej*, Ediție de casă, Regie proprie, 1998, p. 73.

58. Cei șapte membri ai Biroului Politic aleși la Conferința Națională a PCR din octombrie 1945 erau: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, Gheorghe Vasilichi, Chivu Stoica și Miron Constantinescu (vezi „Stenograma Ședinței Plenare a CC al PCR din ziua de 22 octombrie 1945”, în *Sfera politicii*, an V, nr. 40/1996, pp. 29-34).
59. Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej...*, ed. cit., p. 123.
60. Stelian Tănase, *Clienții lu’ tanti Varvara...*, ed. cit., p. 334.
61. Despre conflictul dintre Gheorghiu-Dej și Ștefan Foriș, vezi Dan Cătănuș, Ioan Chiper (eds.), *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în PCR de la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu. Documente 1940-1968*, Editura Vremea, București, 1999, dar și studiul lui Dan Cătănuș, „Gheorghe Gheorghiu-Dej și Ștefan Foriș”, din acest volum.
62. Detalii privind disputele dintre Gheorghiu-Dej și Lucrețiu Pătrășcanu, în Lavinia Betea, *Lucrețiu Pătrășcanu. Moartea unui lider comunist*, ediția a III-a, Editura Curtea Veche, București, 2011; dar și în studiul lui Liviu Pleșa, „Gheorghe Gheorghiu-Dej și Lucrețiu Pătrășcanu”, din acest volum.
63. În legătură cu conflictul care l-a opus pe Gheorghiu-Dej „grupului moscovit”, vezi Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, trad. de Cristina Pupeza și Ioana Gagea, Editura Polirom, Iași, 2002, dar și studiul lui Dan Drăghia, „Gheorghe Gheorghiu-Dej vs «grupul moscovit»”, din acest volum.
64. Pentru mai multe detalii, vezi lucrările: Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, Academia Civică, București, 2010, *passim.*; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate...*, ed. cit., *passim.*; Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej...*, ed. cit., *passim.*; Victor Frunză, *Istoria comunismului în România...*, ed. cit., *passim.*; dar și studiile tematice Dennis Deletant „Considerații privind lupta dusă de Gheorghiu-Dej pentru obținerea supremației în cadrul partidului (1945-1948)”, în *Revista istorică*, tom V, nr. 9-10/1994, pp. 907-926; Gheorghe Buzatu, „Lupta pentru putere la nivelul conducerii comuniste, 1945-1952 (Aspecte inedite)”, în *Analele Universității din Craiova*, Seria: Istorie, an VIII, nr. 8/2003, pp. 199-228; Florin Constantiniu, „O imagine falsă despre confruntările din conducerea PCR/PMR (1947-1952)”, în Ionel Căndea, Paul Cernovodeanu, Gheorghe Lazăr (eds.), *Închinare lui Petre Ț. Năsturel la 80 de ani*, Muzeul Brăilei – Editura Istros, Brăila, 2003, pp. 825-827.
65. Robert Levy, *op. cit.*, p. 174; Florin Abraham, „Iosif Chișinevschi (1905-1963)”, în *Arhivele Totalitarismului*, an IX, nr. 30-31 (1-2), 2001, p. 234.

- [66.](#) Cristian Popișteanu, „Un epilog neașteptat: Malenkov aprobă lichidarea lui Lucrețiu Pătrășcanu”, în *Magazin istoric*, anul XXVI, serie nouă, nr. 3 (300), martie 1992, pp. 37-39; Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu. Convorbiri*, ed. cit., p. 151.
- [67.](#) Marius Oprea, „Securitatea în scenariile epurărilor staliniste”, în Mihaela Cristea (ed.), *Reconstituiri necesare. Ședința din 27 iunie 1952 a Uniunilor de Creație din România*, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 27; Robert Levy, *op. cit.*, p. 124 (vezi și p. 271, n. 159).
- [68.](#) „După eliberare, lucrând în organizația regională București, am avut ca legătură de partid între 1945-1947 pe Ana Pauker. Fără îndoială că am suferit influența ei și am ascultat dispozițiile pe care mi le transmitea ca din partea conducerii. Eu în acea perioadă, privind greșit și unilateral problema sistemului de legătură, executam fiecare dispoziție pe care o primeam din partea ei fără să mă adresez și altor tovarăși din conducerea partidului atunci când vedeam că anumite lucruri nu sunt juste [...] o vedeam atunci [pe Ana Pauker – n.n.] cu ochii din ilegalitate sau imediat după eliberare” (Alina Tudor, Dan Cătănuș [eds.], *O destalinizare ratată*, Editura Elion, București, 2001, doc. nr. 3, pp. 206-207).
- [69.](#) „Ana Pauker se pricepea să prindă oameni slabi, să-i încurce și apoi, când era sigură de ei, să-i promoveze în diferite funcții, chiar și atunci când nu erau pregătiți și nu aveau calitățile necesare ocupării lor. Oare întâmplător Ana Pauker l-a promovat pe Miron ca director al organului de presă central al partidului, la *Scânteia*? apoi ca prim-secretar al Comitetului de partid al Capitalei, deși era slab pregătit ideologic, avea multe confuzii în concepția sa și nu avea aproape nici o experiență practică în munca de partid [...] Dacă Miron a fost promovat cu toată nepregătirea sa și lipsa de experiență în aceste funcții, se datorește stăruinței lui Ana Pauker, care avea nevoie de oameni docili în mâna ei, de care să se servească apoi pentru a asigura executarea întocmai a îndrumărilor ei” (ANIC, Fond CC al PCR – *Cancelarie*, dosar 32/1956, f. 102).
- [70.](#) Pentru detalii despre campania de verificare a membrilor de partid, vezi Nicoleta Ionescu-Gură, *Stalinizarea României. Republica Populară Română: 1948-1950. Transformări instituționale*, Editura ALL, București, 2005, pp. 207-220; Ioan Lăcustă, „1948-1950. Partidul Muncitoresc Român se... verifică”, în *Magazin istoric*, an XXXIV, serie nouă, nr. 4(397), aprilie 2000, pp. 18-21.
- [71.](#) Nicoleta Ionescu-Gură, *op. cit.*, pp. 207 și urm.
- [72.](#) La plenara din iunie 1952, Dej rememora momentul, sugerând că atacul împotriva lui Miron o viza, de fapt, pe Ana Pauker: „Dar știam că nu-l bat pe Miron, ci pe cel care a inițiat asta, și așteptam ca acela care a inițiat, care a dat linia aceasta” să își recunoască vinovăția (Robert Levy, *op. cit.*, p. 76).
- [73.](#) În cadrul unei ședințe a Biroului Politic din 29 noiembrie 1961, Gheorghiu-Dej avea să își amintească faptul că în cadrul plenarei din 1950, în timpul unei pauze, ar fi încercat să îl împace pe Miron Constantinescu, scuzându-se pentru atacul destul de dur din timpul

discuțiilor. Constantinescu ar fi acceptat criticile, dar i s-ar fi confesat lui Dej, spunând că toate acele greșeli le făcuse urmând instrucțiunile Anei Pauker. Când Dej l-a îndemnat să aducă în discuție acest aspect în cadrul ședinței, Constantinescu ar fi refuzat: „tovarășe Dej, se poate pe tov. Ana să o critic aici, în Plenară?”. Vezi „Stenograma ședinței Biroului Politic al CC al PMR din 29 noiembrie 1961”, în Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa (eds.), *Dosarul Ana Pauker. Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961*, vol. I, Editura Nemira, București, 2006, p. 131.

- [74.](#) În Plenara Comitetului Central din aprilie 1956, Gheorghiu-Dej avea să îi reproșeze lui Constantinescu lipsa de reacție acestuia din ianuarie 1950: „Miron Constantinescu a fost criticat de plenara CC, a recunoscut atunci justetea criticii ce i s-a făcut, dar sunt convins că și azi încă el nu a tras toate învățămintele din acea critică. El nu a spus atunci plenarei deschis de unde, de la cine a primit dispoziția de a primi în partid noi membri prin metoda întrecerii. În particular, în discuții, Miron s-a referit la Ana Pauker, în plenară nu a îndrăznit să spună acest lucru pe față” (ANIC, Fond CC al PCR – Cămară, dosar 32/1956, f. 91).
- [75.](#) Episodul apare relatat în memorialistică în mai multe rânduri, atât de martori oculari, cât și de alte persoane care doar au aflat ulterior detalii: Gheorghe Apostol, *Eu și Gheorghiu-Dej...*, ed. cit., pp. 123-124; Sorin Toma, *Privind înapoi. Amintirile unui fost ziarist comunist, redactor-șef al Scânteii din 1947 până în 1960*, Editura Compania, București, 2004, pp. 124 și urm.; Silviu Brucan, *Generația irosită...*, ed. cit., pp. 69-72; Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu. Convorbiri*, în ed. cit., p. 69).
- [76.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Cămară, dosar 32/1956, f. 99
- [77.](#) *Ibidem*.
- [78.](#) Bernard Carantino, Constantin Zarnekau, „Le 20e congrès du Parti communiste de l'URSS”, în *Politique étrangère*, 1956, vol. 21, nr. 4, pp. 467-494.
- [79.](#) Pentru textul „raportului secret”, intitulat „Cu privire la cultul personalității și consecințele sale”, vezi lucrarea reprezentativă Branko Lazitch *Le Rapport Khrouchtchev et son histoire*, Editions du Seuil, Paris, 1976, dar și traduceri în limba română: „Raportul secret al lui Nikita Hrușciov”, în traducerea lui Lars Ulrich, în cinci părți, în *Sfera politică*, an V, nr. 39, iunie 1996, pp. 36-41; nr. 40, iulie 1996, pp. 35-38; nr. 41, august 1996, pp. 30-34; nr. 42, septembrie 1996, pp. 23-27; nr. 43, octombrie 1996, pp. 25-31. O altă traducere, din limba rusă, de către Vasile Limbide, cu note de Armand Goșu, în Doina Jela, Vladimir Tismăneanu (coord.), *Ungaria 1956: revolta minților și sfârșitul mitului comunist*, Editura Curtea Veche, București, 2006, pp. 7-82.
- [80.](#) Nicolas Werth, „Revelații despre raportul Hrușciov”, în Doina Jela, Vladimir Tismăneanu (coord.), *op. cit.*, p. 84.
- [81.](#) Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx...*, ed. cit., p. 205.
- [82.](#) Ioana Boca, „Februarie 1956. PMR la ora «stalinismului antisovietic»”, în *Xenopoliana. Buletinul Fundației Academice „A.D. Xenopol” din Iași*, număr tematic: *Comunismul în*

România: ideologie, întemeiere, dileme, an VII, nr. 1-2, 1997, pp. 116-130.

- [83.](#) Pentru mai multe detalii, vezi Dan Cătănuș, „Difuzarea informațiilor privind raportul «secret» al lui Nikita Hrușciov în mișcarea comunistă internațională”, în *Studii și materiale de istorie contemporană*, Serie nouă, vol. IV, 2005, pp. 147-158.
- [84.](#) Tatiana Pokivailova, „1956. Congresul al XX-lea al PCUS și conflictele politice din țările socialiste din Europa de Est (noi documente și probleme ale istoriografiei ruse contemporane)”, în Romulus Rusan (ed.), *Anii 1954-1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului*, *Analele Sighet*, vol. 8, Fundația Academia Civică, București, 2000, pp. 61-69. Vezi și Elisabeta Neagoe, „Raportul secret al lui Nikita Hrușciov și efectele sale în România”, în *Analele Universității „Dunărea de Jos” Galați*, Seria Istorie, fascicula 19, tom II, 2003, pp. 135-158.
- [85.](#) Dan Cătănuș, „Destalinizarea în versiune românească. Cazul Iosif Chișinevski – Miron Constantinescu, 1956-1961”, în *Arhivele Totalitarismului*, an VII, nr. 24-25, pp. 99-112.
- [86.](#) „Stenograma ședinței plenare lărgite a CC al PMR din zilele 23-25 martie 1956”, ANIC, Fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 27/1956, ff. 65-25.
- [87.](#) Ioana Boca, „Februarie 1956. PMR la ora «stalinismului antisovietic»”, *loc. cit.*, pp. 116-130; textul raportului și în ANIC, Fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 27/1956, ff. 219-267.
- [88.](#) Dennis Deletant, *Communist Terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948-1965*, St. Martin's Press, New York, 1999, p. 254; Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrințu, Cristian Vasile (eds.), *Raport final. Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste în România*, Editura Humanitas, București, 2007, pp. 125-131.
- [89.](#) Elisabeta Neagoe, „Raportul secret al lui Nikita Hrușciov și efectele sale în România”, în *loc. cit.*, pp. 135-158.
- [90.](#) Dan Cătănuș, „The Romanian Communists Under the Impact of Destalinization, 1956-1961” în *Arhivele Totalitarismului*, vol. X, nr. 34-35/2002, pp. 174-191.
- [91.](#) Georges Haupt, „La genèse du conflit soviéto-roumain”, în *Revue française de science politique*, vol. 18, nr. 4/1968, pp. 669-684.
- [92.](#) Dennis Deletant, *Communist Terror in Romania...*, ed. cit., p. 255.
- [93.](#) *Ibidem*.
- [94.](#) După expunerea lui Gheorghiu-Dej, doar șase persoane au luat cuvântul la „dezbateră” care a urmat, cei mai importanți fiind Gheorghe Apostol și Mihail Levente. Singura intervenție critică a fost aceea a unui tânăr profesor de la Academia de Științe Sociale (Academia „Ștefan Gheorghiu”). Vezi Ioana Boca, art. cit., p. 120, și Georges Haupt, art. cit., pp. 675-676.
- [95.](#) Gheorghe Apostol, *Eu și Gheorghiu-Dej...*, ed. cit., p. 135.
- [96.](#) Un rezumat consistent al ședințelor Biroului politic din 3, 4, 6 și 12 aprilie 1956, în ANIC, Fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 32/1956, ff. 1-117, și ANIC, Fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 33/1956, ff. 1-116. Textul stenogramelor acestor ședințe a fost publicat și în Vladimir Tismăneanu, „Arhivele secrete și istoria comunismului românesc”, în *Sfera politicii*,

an IV, nr. 25, februarie 1995, pp. 16-18; an IV, nr. 26, martie 1995, pp. 12-13; an IV, nr. 27, aprilie 1995, pp. 38-42, dar și în volumul *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chișinevschi...*, ed. cit., doc. nr. 2, pp. 50-170.

- [97.](#) „Dau un caz în legătură cu mine. Niciodată în viața mea, nici când eram copil, nu mi s-a întâmplat să fiu admonestat de cineva așa cum m-a admonestat tov. Gheorghiu-Dej în primăvara lui 1955 la telefon. Cred că nici o slugă nu poate fi tratată în felul cum am fost tratat eu. Eu nu am intrat în partid ca să fiu slugă la cineva [subl. n.] [...] Era vorba despre scoaterea unei ediții speciale a *Scânteii* în legătură cu lichidarea cartelelor și reducerea prețurilor. Acest lucru s-a stabilit la CC împreună cu tov. Apostol. Tov. Gheorghiu-Dej nefiind de acord cu textul publicat, m-a apostrofat la telefon cu cuvinte grave: «Când îți bagi mințile în cap? Cine ți-a permis să publici astfel de text?! Când ai să începi să judeci politic?!». Mi-a fost foarte rușine de aceste expresii. Cred că n-am făcut bine că am tăcut”, ANIC, Fond CC al PCR – Cămarie, dosar 32/1956, f. 8.
- [98.](#) „În august 1955, când s-a stabilit de către Biroul Politic ca să se ridice în fața tov. Hrușciov, cu caracter de consultare, problema trupelor sovietice din țara noastră, s-a stabilit ca tov. Gheorghiu-Dej să fie acela care să expună problema. Spre surprinderea noastră, tov. Gheorghiu-Dej nu a executat această sarcină, ci l-a pus fără veste pe tov. [Emil] Bodnăraș s-o expună” (ANIC, Fond CC al PCR – Cămarie, dosar 32/1956, ff. 8-10).
- [99.](#) Dan Cătănuș, „Destalinizare în versiune românească. Cazul Miron Constantinescu – Iosif Chișinevschi, 1956-1961”, în *Arhivele Totalitarismului*, an VII, nr. 24-25/1999, pp. 99-112.
- [100.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Cămarie, dosar 32/1956, f. 15.
- [101.](#) *Ibidem*.
- [102.](#) *Ibidem*, f. 17.
- [103.](#) *Ibidem*, f. 16.
- [104.](#) *Ibidem*.
- [105.](#) Cu privire la perioada în care Miron Constantinescu a fost președinte al Comitetului de Stat al Planificării și despre atitudinea sa autoritară față de angajați, vezi Lavinia Betea, „Alexandru Bărlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu. Convorbiri”, în vol. *Partea lor de adevăr...*, ed. cit., pp. 82-84; Gheorghe Gaston Marin, *Consemnări*, Editura Semne, București, 2003, pp. 189-197; Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej...*, ed. cit., pp. 289-298. Cu privire la unele scandaluri din cadrul CSP din perioada în care Miron Constantinescu a fost președinte, vezi ANIC, Fond CC al PCR – Cămarie, dosar 122/1950, ff. 1-47.
- [106.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Cămarie, dosar 32/1956, f. 19.
- [107.](#) Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx...*, ed. cit., p. 56.
- [108.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Cămarie, dosar 32/1956, ff. 21-22.
- [109.](#) Poziția nu tocmai clară a lui Constantin Părvulescu în dinamica conflictului desfășurat la nivelul Biroului Politic în aprilie 1956 avea să îi fie reproșată acestuia în cadrul Plenarei Comitetului Central din iunie 1958 (vezi stenogramele în Alina Tudor, Dan Cătănuș, *Amurgul*

ilegaliștilor. Plenara CC al PMR din 9-13 iunie 1958, Editura Vremea, București, 2000), dar mai ales în cadrul Plenarei Comitetului Central din noiembrie-decembrie 1961 (vezi stenogramele în Dan Cătănuș, *A doua destalinizare. Gheorghe Gheorghiu-Dej la apogeul puterii*, Editura Vremea, București, 2005).

[110.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Cămarie, dosar 32/1956, ff. 65-66.

[111.](#) Constantin Pârvescu era cel mai vechi membru al partidului dintre cei 11 „grei” care formau Biroul Politic, fiind chiar membru fondator al PCdR. În ecuația simplă a „complotului”, Pârvescu ar fi fost atras promițându-i-se funcția de seretar-general. Atât Chișinevschi, cât și Constantinescu credeau că Pârvescu era destul de manevrabil, putând fi folosit ca o „marionetă”, într-un sistem de conducere în care ei ar fi fost factorii decizionali.

[112.](#) Alexandru Moghioroș putea și el să fie considerat unul dintre membrii Biroului Politic care nu îi erau foarte apropiați lui Gheorghiu-Dej. În timpul discuțiilor din cadrul ședințelor Biroului Politic din 3-6 aprilie 1956, el chiar a pomenit unele conflicte pe care le-ar fi avut cu Gheorghiu-Dej în trecut. Tocmai pe aceste animozități se bazuiau Chișinevschi și Miron Constantinescu.

[113.](#) În cadrul Plenarei Comitetului Central din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961, Constantin Pârvescu a fost exclus din cadrul Comitetului Central, fiind marginalizat ulterior din punct de vedere politic. Pentru biografia lui Constantin Pârvescu, vezi Lavinia Betea, „Constantin Pârvescu, veteranul mișcării comuniste din România, fusese exclus de două ori din partid”, în *Jurnalul Național*, 25 aprilie 2009.

[114.](#) O altă rundă de „epurări” la vârful partidului avea loc în 1961, în urma Plenarei Comitetului Central din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961. Vezi stenogramele Plenarei CC în Dan Cătănuș (ed.), *A doua destalinizare...*, ed. cit., și în Liviu Pleșa, Elis Neagoe-Pleșa (eds.), *Dosarul Ana Pauker*, ed. cit.

[115.](#) „În toată activitatea noastră de la eliberare încocoare am avut de înfruntat, firește, numeroase greutăți. Aceste greutăți ni le crea nu numai dușmanul, dar aveam un șir de greutăți interne în închegarea partidului, a unității sale, în consolidarea conducerii de partid. Aceasta poate era principala greutate. Până la eliminarea deviatorilor, conducerea noastră de partid a fost difuză, puternic străbătută de tendințe carieriste, fracționiste, antipartinice, pe care deviatorii le întrețineau” (ANIC, Fond CC al PCR – Cămarie, dosar 32/1956, f. 87).

[116.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Cămarie, dosar 32/1956, f. 102.

[117.](#) *Ibidem*, f. 116.

[118.](#) „Comunicatul Plenarei CC al PMR”, în *Scânteia*, 9 iulie 1957.

[119.](#) Alina Tudor, Dan Cătănuș (eds.), *O destalinizare ratată...*, ed. cit., doc. nr. 3, p. 176.

[120.](#) *Ibidem*, p. 203.

[121.](#) *Ibidem*, p. 206.

[122.](#) „În încheierea acestei [cuvântări], subliniez că în perioada martie-aprilie 1956 am folosit metode greșite, nepartinice, am călcat normele partinice ale discuțiilor avute cu diferiți

tovarăși. Că unele din convorbirile acelea, deși subiectiv nu urmăreau, dar în mod obiectiv puteau și pot fi considerate cu aceste cuvinte grave din darea de seamă, de ațâțare. Este desigur meritul Biroului Politic de a fi combătut aceste puncte de vedere ale mele, de a fi ridicat prin critica din aprilie spiritul partinic și de a fi prevenit astfel o alunecare care ar fi putut deveni dăunătoare” (*ibidem*, p. 209).

123. *Ibidem*, pp. 208-209.

124. ANIC, Fond CC al PCR – Cămară, dosar 29/1957, ff. 26-27.

125. HU OSA 300-8-3, *Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute (RFE/RL RI), Publications Department, Background Reports*, Box 52, Folder 2, Report no. 162 – „Death of Miron Constantinescu”, p. 1, document disponibil on-line la adresa <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/52-2-162.shtml>.

126. Scânteia, vineri, 19 iulie 1974.

127. HU OSA 300-8-3, *Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute (RFE/RL RI), Publications Department, Background Reports*, Box 48, Folder 6, Report no. 165 – „Romanian Party Shuffle Echoes Shake-Up in Moscow”, p. 4, disponibil on-line la adresa <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/48-6-165.shtml>; vezi și „Protocolul ședinței C.C. al PMR din 13 iulie 1957” și „Stenograma” aceleiași ședinței (ANIC, Fond CC al PCR – Cămară, dosar 33/1957, ff. 1-6).

128. Miron Constantinescu a fost destituit din funcția de membru al Comitetului Central al partidului în urma plinării CC din noiembrie-decembrie 1961.

129. ANIC, Fond CC al PCR – Cămară, dosar nr. 83/1957, ff. 10-13.

130. *Ibidem*.

131. Gheorghe Apostol, *Eu și Gheorghiu-Dej...*, ed. cit., p. 136.

132. *Ibidem*.

133. Florica Dobre (coord.), Liviu Marius Bejenaru, Clara Cosmineanu-Mareș, Monica Grigore, Alina Ilinca, Oana Ionel, Nicoleta Ionescu-Gură, Elisabeta Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa, *Membrii CC al PCR, 1945-1989. Dicționar*, Editura Enciclopedică, București, 2004, pp. 175-177.

134. *Ibidem*.

135. ANIC, Fond personal Miron Constantinescu, dosar nr. 3, f. 16.

Partea a III-a

AVATARURILE „DEJISMULUI”

ASPECTE ALE CULTULUI PERSONALITĂȚII LUI GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ: SĂRBĂTORIREA ZILELOR DE NAȘTERE

Alexandra Toader

În regimurile totalitare, euforia creată în preajma aniversării zilelor de naștere ale liderilor este o realitate consacrată. De la preluarea puterii și până la dispariția lor (fizică sau politică) de pe scena puterii, ceremoniile organizate cu acest prilej demonstrează gradul personalizării puterii și, implicit, dimensiunea cultului creat în jurul conducătorilor totalitari. Fastul și grandoarea cu care aceștia erau celebrați variază de la un an la altul, de la o perioadă la alta. Momentul aniversar nu își pierde însă din monumentalitate. Sărbătorirea zilelor de naștere ale lui Gheorghe Gheorghiu-Dej s-a încadrat, în mod firesc, în această viziune.

Aceste amănunte fac diferența, în comparație cu modul în care erau sărbătoriți liderii politici români, respectiv regii, în perioada interbelică. Există, bineînțeles, puncte de reper comune manifestărilor. Dintre acestea, biografia liderului avea un rol important. Când Iuliu Maniu, președintele Patidului Național-Țărănesc a împlinit șaiszeci de ani, în data de 8 ianuarie 1933, i-a fost dedicat un volum omagial care cuprindea o impresionantă biografie, alături de aprecieri exuberante la adresa „personalității marelui om politic”¹. Acesta nu este însă un caz izolat. Biografia este un element

comun, dar, în același timp, și unul care face diferența între „rolul personalității în istorie”, așa cum îl înțelegea G. Plehanov², și „cultul personalității”³. Cu atât mai mult cu cât, în cazul lui Gheorghiu-Dej, ca de altfel al tuturor liderilor totalitari, biografia încorporează multe elemente false, care aveau menirea de a marca lipsa de legitimitate a puterii.

Un caz aparte îl reprezintă sărbătorirea zilelor de naștere ale regilor. În 1909, când Carol I împlinea șaptezeci de ani, populația Capitalei a avut timp de trei zile „aceeași fizionomie ca în zilele de sărbătoare”⁴. Carol al II-lea a fost cel care a știut cel mai bine cum să-și transforme ziua de naștere într-o sărbătoare a întregului popor, mai ales în 1938⁵. De altfel, în România au existat încă din trecut germenii unei anumite forme de exaltare în preajma anumitor evenimente aniversare sau a comemorărilor. Într-un articol publicat în *Universul* în 1930, Pompiliu Păltănea remarcă ironic că se ajunsese în acea situație în care „nu ajung centenariile”. După cum explica autorul, „mania comemorărilor nu prezintă în fond decât avantagii. Avantagii generale și superioare, pe lângă avantagii speciale și profesionale. Miniștrii și academicienii găsesc un excelent debușeu oratoric; profesorii și erudiții confecționează studii și memorii”⁶.

Am putea înțelege mai bine acest fenomen dacă ne raportăm la funcția îndeplinită, în general, de sărbători în regimurile comuniste. Luând exemplul zilei de 1 Mai, antropologul francez Georges Ballandier aprecia că acest moment devenise o ocazie pentru ca societatea să se înfățișeze „într-o manieră idealizată, construită pe spectacular, având menirea de a egaliza, de a asocia populația cu liderii săi”⁷. Din acest punct de vedere, zilele de naștere ale conducătorilor comuniști oglindesc în cea mai mare măsură relația dintre putere și societatea pe care o reprezintă.

Dacă în literatura de specialitate din Occident au fost abordate aspecte ce țin de sărbătorirea zilelor de naștere ale diferiților lideri totalitari⁸, istoriografia românească duce încă lipsă de astfel de demersuri. În aceste condiții, contribuția noastră este una inedită. Sursele utilizate pentru documentarea acestui studiu sunt în principal arhivistice, din Fondul CC al PCR – Cămară, Secția Propagandă și Agitație, Secția Organizatorică, Secția Gospodăria de Partid, dar și din cadrul Colecției Gh. Gheorghiu-Dej. În același timp, ziare ca *Scânteia*, *Contemporanul*, *Universul*, *Viața Românească*, *România Liberă*, *Lupta de clasă* și scrierile din perioada respectivă au completat informațiile arhivistice, contribuind la înțelegerea aspectului propagandistic al momentului studiat.

Considerând aniversările lui Gheorghiu-Dej puncte de reper în evaluarea dimensiunii dobândite de cultul personalității liderului comunist român, studiul nostru își propune să surprindă modul în care au fost marcate aceste momente, de la debutul pregătirilor până la epuizarea fastului. Intenția noastră este de a evidenția existența unor corelații în privința formelor de sărbătorire a liderilor comuniști. Observarea gradului de implicare a membrilor partidului în organizarea festivităților poate oferi detalii despre mecanismele puterii în regimul comunist românesc. În același timp, am pornit de la premisa că întreg ceremonialul ar fi devenit un noneveniment fără participarea populației: fără darurile primite de Gheorghiu-Dej, fără poeziile compuse pentru „conducătorul iubit”, fără aspectul de sărbătoare pe care acest moment trebuia să îl îmbrace. Astfel, pornind de la aceste considerații, studiul nostru încearcă să analizeze gradul de implicare a membrilor partidului în organizarea serbării. Nu în ultimul rând, vrem să demonstrăm și faptul că zilele de naștere ale liderului comunist român s-au constituit într-o oportunitate pentru susținătorii săi de a-și exhiba devoțiunea.

Prima mențiune în presă cu privire la sărbătorirea zilei de naștere a unui conducător comunist român datează din 14 decembrie 1944, cu referire la Ana Pauker. Pe prima pagină a *Scântei* s-a publicat salutul Comitetului Central al PCR, dedicat celei care „a luptat trei decenii în slujba poporului român”⁹. Mai mult, Liuba Chișinevschi semna, tot în oficiosul partidului, un adevărat articol omagial „Ana noastră”¹⁰. Și în anul următor, de ziua sa, Ana Pauker primea felicitări într-un cadru oficial. În *Scântea* au fost publicate telegramele, scrisorile de felicitare și angajamentele ce i-au fost adresate cu această ocazie, în care se făcea referire la trecutul său „plin de lupte eroice pentru libertatea patriei”¹¹. De obicei, liderii comuniști români erau feliciți doar de reprezentanții organelor conducătoare ale partidului, iar referințele în presă erau lapidare. Telegramele și scrisorile de felicitare din partea diferitelor delegații de muncitori erau trimise la sediul Comitetului Central și nu erau publicate în presă. Celebrarea urma un anumit tipar, liderii marcant primind cadouri simbolice din partea unor delegații alese, ei fiind, de asemenea, decorați. Astfel s-a întâmplat cu prilejul împlinirii, de către Vasile Luca, a vârstei de cincizeci de ani, în iunie 1948¹².

Debutul timid al sărbătoririi lui Georghiu-Dej (1947-1951)

Referințe la Gheorghiu-Dej, în acest sens, apar pentru prima oară în data de 24 aprilie 1947, când era felicitat cu ocazia sărbătoririi zilei onomastice, moment considerat a fi „un prilej de bucurie pentru toți cei care iubesc libertatea poporului și privesc viitorul cu nădejde”¹³. Întrucât zilele sfinților, la fel ca și cele mai importante sărbători religioase, nu au mai fost marcate după proclamarea Republicii Populare, după 1947 nu

mai întâlnim mențiuni în presă la adresa lui Dej cu acest prilej. Situația nu este nicidecum bizară sau anormală pentru un regim ateu. Cu toate acestea, doi ani mai târziu, pe 23 aprilie 1949, Gheorghiu-Dej a fost felicitat cu ocazia zilei onomastice, informația nefiind menționată în presă. Felicitările veneau din partea ambasadorului Republicii Populare Bulgare în România, Boris Manolov. Prin acest mijloc, demnitarul bulgar îl asigura pe secretarul general de „iubirea” pe care poporul muncitor bulgar o nutrea pentru el¹⁴.

Până la împlinirea vârstei de cincizeci de ani, Gheorghe Gheorghiu-Dej a fost aniversat într-un cadru restrâns. Ceremoniile se desfășurau la sediul Comitetului Central al PMR, unde erau invitate delegații din țară, pentru a-l felicita. „Aniversarea” se limita la acest cadru, aparatul propagandistic nefiind antrenat într-o mai mare măsură în această direcție. Documentele arhivistice consemnează informații cu privire la sărbătorirea lui Dej abia din anul 1949, când liderul comunist român împlinea vârsta de patruzeci și opt de ani. Ceea ce nu înseamnă că, până în 1948, astfel de ceremonialuri nu făceau parte din agenda liderilor partidului. Doar că nu există informații în acest sens. Merită menționat faptul că, până în acei ani, aniversările nu au fost marcate de fastul ce le va consacra ulterior. Astfel, pe 8 noiembrie 1949, Dej nu a primit decât o scrisoare semnată de Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, Iosif Chișinevschi și Alexandru Moghioroș. Conținutul textului era simplu, în doar câteva rânduri urându-i-se „ani mulți de sănătate și de luptă dâră în fruntea conducerii partidului pentru construirea socialismului în țara noastră”¹⁵. O altă scrisoare, redactată în același registru, venea din partea lui P. Iudin¹⁶.

În anul următor însă, sărbătorirea zilei de naștere a lui Dej și-a schimbat coordonatele, fără să se mai limiteze doar la urările membrilor

Biroului Politic. Spre deosebire de anul precedent, în vizită la secretarul general au venit, în medie, câte patru, cinci delegați din fiecare regiune a țării. În total s-au adunat optzeci și unu de muncitori, de la diferite întreprinderi din țară, care l-au felicitat pe Dej cu ocazia sărbătoririi zilei de naștere¹⁷. Alături de delegațiile regionale, i-au adus cadouri secretarului general al partidului și 109 muncitori din întreprinderile cele mai importante din București: „Timpuri Noi”, „Grivița Roșie” ș.a.¹⁸. În noiembrie 1949, Vasile Luca a fost cel care a făcut primirea delegaților, mulțumind în numele lui Gheorghiu-Dej pentru „manifestarea spontană isvorâtă din dragoste și încredere în fața tovarășului Gheorghiu-Dej, isvorâtă din dragoste și încredere față de Partidul Muncitoresc Român, încredere și voință de luptă pentru înfăptuirea marii cauze a clasei muncitoare, construirea socialismului în țara noastră”¹⁹. A urmat momentul în care delegații și-au asumat angajamente, Drăgan Andrei transmițându-i, din partea pionierilor din capitală, felicitări „scumpului nostru părinte”²⁰. Spre deosebire de anul anterior, Dej a primit și diverse cadouri: un exemplar din Istoria PC(b)US „îmbrăcat” în piele, diferite statuete, un covor persan cu stema RPR, o servietă diplomatică, un covor cu inscripția „Tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej”, o lampă de masă, un tablou de dimensiuni mari reprezentându-i pe Marx, Engels și Lenin ș.a. Muncitorii au adus și alte daruri: lăzi cu diverse fructe, băuturi, cutii cu legume etc.²¹ – diferență semnificativă în raport cu darurile primite de suverani de ziua lor. De exemplu, în 1909, la împlinirea vârstei de 70 de ani, Carol I a primit din partea Consiliului de Miniștri un vas de argint și bronz, așezat pe un soclu de marmură, având reprezentate pe o parte Castelul Sigmaringen, iar pe cealaltă parte Castelul Peleş²². În consecință, dacă am privi aceste daruri ca simboluri ale puterii sau ca

simboluri ale regimului politic, am putea reconstitui tipul de legitimitate de la care s-a revendicat liderul. Din această perspectivă, în perioada comunistă, cadourile primite din partea populației oglindesc, mai mult decât orice, structura intimă a preceptelor ideologiei comuniste. Acestea evidențiază relația dintre lideri și cei conduși, legătură care reflectă structura ideologiei totalitare. Astfel, darurile simple trimise la sediul Comitetului Central reflectă un sens al puterii de jos în sus, de la nivelul maselor la cel al liderului. Însă această latură este una înșelătoare, fiind o reprezentare deformată a imaginii reale a puterii, și aceasta deoarece zilele de naștere au fost transformate într-un ritual căruia populația i s-a supus din pricina unor hotărâri. Sărbătorirea momentelor aniversare nu se înscrie în logica „manifestărilor spontane” ale populației, așa cum încearcă să demonstreze propaganda din epocă. Dimpotrivă, membrii societății, supunându-se ordinelor oficiale, creează un cadru care vrea să se identifice cu o adevărată sărbătoare, cu un adevărat moment de glorie, așa cum reiese din maniera în care Gheorghiu-Dej a fost sărbătorit la împlinirea vârstei de cincizeci, respectiv șizeci de ani.

Apoteoza liderului: Gheorghiu-Dej la împlinirea vârstei de cincizeci de ani

În pofida acestor forme incipiente de difuzare a cultului lui Dej cu prilejul aniversărilor, ziua sa de naștere nu s-a transformat în „sărbătoare a întregului popor”²³ decât odată cu împlinirea vârstei de cincizeci de ani, în 1951. Importanța acestui moment este cu atât mai mare cu cât manifestările entuziaste specifice nu se vor repeta decât abia după zece ani, la împlinirea de către primul secretar al partidului a vârstei de șizeci de ani, în noiembrie 1961. Pregătirile desfășurate cu această ocazie

demonstrează existența unui corolar specific acestor momente²⁴. Poate fi adusă în discuție, drept urmare, o consecvență în privința atingerii climaxului cultului personalității liderilor totalitari în momente ca sărbătorirea unor vârste „rotunde”. Astfel s-a întâmplat și în cazul lui Stalin, începând din 1929, dar și în cel al liderilor comuniști est-europeni²⁵.

Pregătirile pentru aniversarea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej au început cu mai mult de două luni înainte de ziua sa de naștere, în momentul în care, pe 5 septembrie 1951, membrii Comitetului Central al PMR au alcătuit o „Hotărâre cu privire la sărbătorirea celei de-a 50-a aniversări” a secretarului general. Prima variantă a documentului conținea treisprezece puncte, cu instrucțiuni referitoare la modul în care Gheorghiu-Dej urma să fie felicitat. Alături de acestea, se făceau și propuneri cu privire la adunările solemne care urmau să fie organizate cu acest prilej²⁶. Documentul a fost alcătuit sub forma unor reguli care trebuiau respectate, astfel că se cerea ca în preajma aniversării conducătorului partidului, oamenii muncii (muncitori și tehnicieni, țărani din gospodăriile agricole colective și cei individuali), oamenii de știință, scriitorii și artiștii să îi adreseze scrisori de salut, prin care să mulțumească partidului pentru succesele obținute sau să își ia angajamente pentru noi realizări în domeniul lor de activitate (de exemplu, împlinirea înainte de termen a primului plan cincinal)²⁷. Practica angajamentelor asumate de populație era foarte răspândită. Încă de la instaurarea regimului comunist în România astfel de luări de poziție aveau rolul de a demonstra angajarea și conformarea populației la proiectele dictate de la vârf. De exemplu, se asumau angajamente cu ocazia sărbătorilor oficiale, ca 1 Mai, 23 August, 7 Noiembrie, 30 Decembrie, dar și în cadrul așa-numitelor „întreceri

socialiste”. Practica acestora a atins un asemenea grad, încât, într-o scrisoare adresată Anei Pauker pe 15 mai 1950, Tudor Andreescu menționa parada care se făcea pe seama acestor „înflăcărâte telegrame de «felicitare», de «solidaritate» sau de «devotament» realizate cu prilejul sărbătorilor oficiale ori de ziua nașterii sau a numelui conducătorilor partidului”²⁸. Angajamentele erau de obicei publicate în presă cu câteva zile înainte de momentul celebrat, ca o caracteristică a mobilizării societății, a participării și supunerii acesteia față de ceea ce avea să însemne „noua conduită socialistă”. Cu ocazia zilei de naștere a lui Gheorghiu-Dej, aceste angajamente au fost formulate în telegramele și scrisorile de felicitare adresate conducătorului partidului, care, potrivit unui articol din *Universul*, soseau zilnic cu miile la sediul Comitetului Central al PMR²⁹. Din cauza numărului mare de telegrame și scrisori primite, publicarea acestora a ocupat mai multe numere ale ziarului, până pe 15 noiembrie, așadar la o săptămână după ce Dej împlinise cincizeci de ani³⁰.

Printre măsurile luate în vederea marcării zilei de naștere a liderului comunist român a figurat și organizarea unor sesiuni de studiu pentru cadrele partidului, unde au fost dezbătute problemele politice de partid, pe baza textelor lui Gheorghe Gheorghiu-Dej publicate în *Articole și cuvântări*, dar și studierea broșurii *30 de ani de luptă a Partidului*. În acest scop s-a decis organizarea de seminarii speciale, pe lângă comitetele regionale și cele raionale. Aceste seminarii urmau să se desfășoare pe o perioadă de zece zile³¹. Hotărârea are o importanță deosebită, întrucât a contribuit la accentuarea imaginii de teoretician a lui Gheorghiu-Dej. Într-un articol din *România Liberă* se arăta că „nu există problemă mai însemnată pusă de realitatea noastră în plină transformare pe care

tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej să n-o fi dezbătut în lucrările sale”³². În același timp s-a început să se vorbească despre „învățăturile” sale, care erau considerate o „mărturie măreață a forței de neînving a partidului nostru, a ideilor geniale ale lui Marx, Engels, Lenin și Stalin”³³. Era adusă în prim-plan personalitatea însăși a conducătorului partidului, care nu putea fi pusă mai bine în evidență decât prin hotărârea de a organiza studierea biografiei sale de către populație³⁴. Totodată, s-a propus ca în perioada 25 octombrie – 8 noiembrie să se organizeze în întreprinderi, instituții, sate, gospodării colective, gospodării agricole de stat, în cluburi, cămine culturale și școli, conferințe cu privire la „viața și lupta” lui Gheorghiu-Dej³⁵. În sprijinul acestei hotărâri, presa de partid a publicat, începând cu data de 8 octombrie, articole despre viața și activitatea sa³⁶. Era supusă studiului și cea de-a treia biografie oficială a lui Gheorghiu-Dej. Publicată în preajma sărbătoririi a treizeci de ani de existență a partidului, în mai 1951, lucrarea abordează, pe lângă activitatea lui Gheorghiu-Dej din ilegalitate, și perioada de după venirea acestuia la putere³⁷. Acestea erau cerințele și pentru utemiști, cerințe amplificate de crezul conform căruia tinerii trebuiau să-și arate „dovada dragostei și atașamentului lor nemărginit pentru Partid și iubitul său conducător”³⁸. Așadar s-a luat hotărârea ca 250.000 de tineri și tinere încadrați în învățământul politic al UTM să studieze, în luna octombrie a anului 1951, biografia lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Pentru utemiști au fost organizate, în același timp, conferințe despre viața și lupta conducătorului partidului³⁹. Toate aceste decizii au fost adoptate cu scopul de a informa și familiariza populația cu privire la viitoarea aniversare a conducătorului partidului.

Un alt set de hotărâri viza darurile simbolice care urmau să-i fie aduse lui Gheorghiu-Dej. S-a luat decizia ca la universitățile din București, Iași și Cluj, la politehnicile din București, Iași și Timișoara, precum și la patru mari institute de învățământ superior tehnic să se înființeze câte trei burse „Gheorghe Gheorghiu-Dej” pentru cei mai merituoși studenți, burse în valoare de 6.000 lei lunar⁴⁰. Asupra acestei hotărâri s-a revenit, astfel încât în *Buletinul Oficial al RPR* din data de 8 noiembrie s-a publicat Hotărârea nr. 195, privind înființarea a nu mai puțin de 35 de astfel de burse. Totodată, s-a propus ca în localitățile mai bine reprezentate în biografia sa (Bârlad, Moinești, Dej, Galați), să se organizeze case memoriale⁴¹.

De asemenea, cu prilejul împlinirii vârstei de cincizeci de ani, s-a hotărât ca Gheorghe Gheorghiu-Dej să fie decorat pentru „marile merite în fața patriei, în fața clasei muncitoare și în fața partidului”⁴², atribuindu-i-se titlul de „Erou al muncii socialiste din RPR” și conferindu-i-se medalia de aur „Secera și ciocanul”. Decretul a fost publicat în *Buletinul Oficial al RPR* chiar pe 8 noiembrie⁴³. Nu era pentru prima dată când un conducător comunist era decorat de ziua sa. Și lui Vasile Luca, cu ocazia împlinirii vârstei de cincizeci de ani, în 1948, i s-a conferit „Ordinul Muncii” clasa I⁴⁴, iar exemple am putut găsi și după anul 1951⁴⁵. Diferența constă în faptul că titlul de „Erou al Muncii Socialiste” fusese recent creat, decretul de instituire a titlului și de conferire a medaliei fiind publicat în *Buletinul Oficial al RPR* cu doar zece zile înainte de ziua de naștere a lui Dej⁴⁶, acesta devenind primul „beneficiar” al acestei distincții. Potrivit decretului de instituire, titlul de „Erou al Muncii Socialiste” era considerat a fi cea mai înaltă distincție, acordată pentru „merite deosebite în opera construirii economice și

sociale”, fiind atribuit persoanelor care, prin activitatea lor inovatoare în diferite domenii, au dovedit „merite excepționale față de Stat, au contribuit la ridicarea economiei, culturii și științei și la creșterea puterii și gloriei Republicii Populare Române”⁴⁷. Acest fapt a presupus și elaborarea unei adevărate solemnități pentru decorare, care a coincis cu momentul zilei sale de naștere; la ceremonie au luat parte membri din partea a nu mai puțin de 13 delegații⁴⁸. Printre acestea se afla delegația Uniunii Tineretului Muncitor, al cărei raportor, Petre Drocan, i-a oferit lui Gheorghiu-Dej o scrisoare care conținea numele a 2.319.933 de tineri care se angajaseră față de Partid să „contribuie cu tot elanul tineresc la construirea socialismului în țara noastră”⁴⁹. De menționat că hotărârea obținerii de către utemiști a semnăturilor figura în „Planul întocmit de Comitetul Central al UTM în legătură cu cea de-a 50-a aniversare a tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej”. În plan era prevăzută redactarea unei scrisori care urma să fie semnată de un număr de numai 1.500.000 de tineri⁵⁰. Scrisoarea utemiștilor a fost publicată pe 8 noiembrie atât în *Scânteia tineretului*, cât și în oficiosul partidului. Mai mult decât atât, un exemplar din *Scânteia tineretului* de la această dată, imprimat pe pânză, a fost înmânat conducătorului partidului⁵¹.

Ziua de 8 noiembrie a culminat cu o „masă tovarășească”, la care au luat parte membrii Comitetului Central, membrii supleanți ai Comitetului Central, membrii prezidiului Marii Adunări Naționale, ai Guvernului, reprezentanții ambasadei URSS în România, precum și cei de la redacția ziarului *Pentru pace trainică, pentru democrație populară*⁵², în total 99 de invitați⁵³. Delegații au ținut cuvântări în care l-au preamărit pe „iubitul tovarăș”, Dej mulțumindu-le la final tuturor pentru prezență și urări⁵⁴.

Ceremonialul a avut loc, „pe baza planului stabilit”⁵⁵, în sala mare a Sediului Central al Partidului, unde a primit cadourile, florile și felicitările din partea delegaților aleși. Așadar în data de 8 noiembrie Gheorghiu-Dej nu și-a făcut apariția în public.

Presa a început să sărbătorească ziua secretarului general începând cu 9 noiembrie. Explicația acestei întârzieri constă în faptul că ziua de 8 noiembrie fusese decretată zi liberă, având în vedere sărbătorirea, pe 7 noiembrie, a revoluției bolșevice. Dar ceea ce preconiza că ziua de naștere a lui Gheorghiu-Dej va fi marcată cu fast în numerele următoare ale ziarelor a fost faptul că, față de anii anteriori, ziua de 7 noiembrie nu a fost marcată de grandoearea specifică. Referințele la acest moment și angajamentele oamenilor muncii cu această ocazie nu au mai fost tipărite în paginile ziarelor cu o lună sau două înainte, așa cum se obișnuise în anii precedenți. Totodată, în numerele din 7 noiembrie ale ziarelor, pe prima pagină nu era redat decât discursul Anei Pauker cu privire la eveniment, discurs ținut la cea de-a 34-a Adunare solemnă a aniversării Revoluției, precum și raportul lui Lavrenti Beria⁵⁶. Numele lui Gheorghiu-Dej, precum și alte mențiuni cu privire la apropiatul eveniment au lipsit. Acesta era un semnal pentru faptul că întregul arsenal propagandistic își îndrepta atenția către evenimentele care vor urma. Așadar, începând cu 9 noiembrie, paginile tuturor ziarelor au cuprins, pentru mai mult de o săptămână, referiri la Gheorghe Gheorghiu-Dej. În numărul din 9 noiembrie, conform tradiției deja stabilite, pe prima pagină erau redactate scrisorile de felicitare pe care „scumpul tovarăș” le-a primit din partea Comitetului Central al PMR și a Consiliului de Miniștri. În același timp, nu s-a trecut cu vederea momentul decorării sale. Aceste două evenimente au fost surprinse, pe prima pagină, în toate ziarele epocii, fără excepție. Următorul pas a fost reinformarea „întregului popor

muncitor” în legătură cu cea de-a 50-a aniversare a „conducătorului partidului și poporului”⁵⁷, cuvinte folosite de Chivu Stoica în textul său de salut elaborat cu acest prilej.

O trăsătură specifică acestui moment a fost „întrecerea poezilor”. E de la sine înțeles că aceasta nu a fost o „izbucnire spontană”. În „Planul de muncă al Sectorului de Literatură și Artă” pe anul 1951 se prevedea, printre altele, „*stimularea* [subl. n.] creației literare, îndeosebi în domeniul prozei, literaturii dramatice și literaturii pentru copii, precum și stimularea creatorilor de muzică pentru a scrie lucrări de operă, balet, operetă și simfonie”⁵⁸. Mai mult decât atât, pentru perioada octombrie-decembrie 1951 (trimestru care cuprindea și momentul aniversării lui Dej), se prevedea „studierea materialului literar și artistic ce se creează în cinstea zilei tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej”⁵⁹. Nu sunt specificate titlurile materialelor, dar, analizând publicațiile din perioadă, ne putem da seama cine și cu ce anume a contribuit la proslăvirea numelui lui Gheorghe Gheorghiu-Dej cu prilejul zilei sale de naștere. Cu atât mai mult cu cât numărul poeziilor dedicate secretarului general în 1951 este considerabil mai mare față de cel publicat în anii anteriori, iar poeții și-au dovedit măiestria prin noi teme și figuri de stil utilizate cu această ocazie.

Poeții care l-au cântat pe Dej sunt cei care s-au aflat în legătură stânsă cu partidul încă de la instaurarea regimului comunist. Astfel, în *Scânteia*, reapare numele lui Dan Deșliu, care, sub titlul „Sub steagul Partidului”, compunea, în stil ditirambic, un adevărat omagiu adus vieții și activității celui „legat pe viață de partid”⁶⁰. Și academicianul A. Toma s-a făcut remarcant în momentul când i s-a publicat poezia dedicată lui Dej cu prilejul aniversării sale. Numindu-și creația „Tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej. Luptătorului și îndrumătorului la cea de-a 50-a

aniversare”, A. Toma s-a întrecut pe sine în abuzul de epitete: îl considera pe Gheorghiu-Dej „cel mai brav și cel mai treaz din cei pururea treji” sau „stegar de popor, mult temut de dușman”⁶¹. Nici Maria Banuș nu a lipsit din paginile ziarelor, ea dedicându-i liderului PMR poezia „Sub stele tinere”, în care îndemna patria să-i aducă cadouri „celui mai bun dintre fii”, întrucât aceste daruri trebuiau – potrivit poetei – „în ochi să-i aprinză lumina”⁶². Aceste poezii nu au fost singurele realizate cu acest prilej. Este adevărat, alți poeți, prozatori sau compozitori nu au avut onoarea de a-și vedea publicate operele în paginile ziarelor, dar creația lor din cursul anului 1951 a fost concepută fie cu acest prilej, fie cu ocazia sărbătoririi a treizeci de ani de existență a Partidului (mai 1951). Creația artistică pe anul 1951 a fost considerată „un adevărat succes”, așa cum putem citi în „Darea de seamă cu privire la îndeplinirea planului de muncă pe anul 1951 în domeniul literaturii și artei”. Era subliniat faptul că s-au scris poeme cu teme considerate „extrem de actuale”, dintre care erau menționate „Cântec pentru tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej”, a lui Mihai Beniuc, „Minerii din Maramureș”, de Dan Deșliu, sau „La Doftana”, de Maria Banuș. În același timp, se afirma faptul că „s-au controlat [subl. n.] lucrările literare și de artă create cu ocazia aniversării partidului și aniversării a 50 de ani a lui Gheorghiu-Dej”⁶³. O parte dintre acestea au fost recenzate în paginile ziarelor, așa cum s-a întâmplat cu poemul lui Mihai Beniuc, poetul fiind apreciat pentru „străduința de a prezenta chipul iubit al tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej”, recunoscându-i-se, în același timp, meritul de a fi prezentat personalitatea secretarului general „în legătură organică cu clasa din care face parte”⁶⁴.

Anul 1951 poate fi considerat unul prolific în direcția realizării creațiilor artistice dedicate lui Gheorghiu-Dej. Poezii, proză și cântece au

fost compuse pentru liderul partidului, existența acestora demonstrând un alt nivel pe care cultul personalității lui Gheorghe Gheorghiu-Dej l-a atins în aceste momente. Astfel, Petru Dumitriu publica, în 1951, cunoscutul roman *Drum fără pulbere*, într-un tiraj de 30.000 de exemplare, operă în care a fost inclus un capitol în care unul dintre personaje este însuși Gheorghiu-Dej⁶⁵. În același timp, cu prilejul sărbătoririi a treizeci de ani de existență a Partidului, a apărut o culegere de poezii în care a fost inclus poemul lui Mihai Beniuc, *Cântec pentru tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej*⁶⁶, alături de alte poezii, ca „Balada despre Barta Iosif și ortacii săi”, de A.E. Baconsky, „În satul lui Sahia”, a lui Eugen Jebeleanu, poezii care îl au ca personaj pe secretarul general⁶⁷. A fost publicată, la Editura de Stat pentru Literatură și Artă și o partitură intitulată *Cantată: tovarășului Gheorghiu-Dej*, pe textul lui Eugen Frunză⁶⁸.

Gheorghiu-Dej a reprezentat o sursă de inspirație nu numai pentru artiștii regimului. Pe 14 noiembrie 1951, la numai șase zile de la aniversare, academicianul Petre Constantinescu-Iași a ținut o comunicare la Institutul de Istorie și Filosofie al Academiei RPR, intitulată „Tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, îndrumător pentru știința istorică din RPR”, în care mulțumea partidului și guvenului pentru faptul că „au încurajat și susținut lucrările științifice în domeniul istoriei”. Mai mult, afirma că, în afară de „sprijinul moral și material”, istoricii timpului găseau un sprijin direct în tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej prin folosirea lucrărilor sale, lucrări considerate a fi un „izvor de inspirație pentru studiul istoriei și îndeosebi a epocii contemporane”⁶⁹. Nu mai puțin, Gheorghiu-Dej era considerat „susținător și făuritor al culturii și științei românești”⁷⁰.

O altă particularitate a modului în care a fost sărbătorit Gheorghiu-Dej constă în atribuirea numelui său diferitelor obiective industriale. În

Buletinul Oficial din 12 noiembrie se publica decretul cu privire la atribuirea numelui „Gheorghe Gheorghiu-Dej”, Combinatului Siderurgic Hunedoara. Conform specificărilor din decret, această acțiune era întreprinsă „spre a satisface cererea oamenilor muncii”⁷¹, cu prilejul celei de-a 50-a aniversări a lui Dej. Într-adevăr, cu o zi înainte se publicase un articol în care era menționată „însuflețirea” cu care siderurgiștii de la Hunedoara ceruseră ca uzina lor să poarte numele lui Gheorghiu-Dej⁷². Mai mult, într-un alt articol se făcea referire la „mitingurile-fulger” ale muncitorilor care și-au arătat „dragostea adâncă ce o poartă iubitului conducător al poporului nostru”, manifestări prin intermediul cărora și-au exprimat dorința ca uzina lor să poarte numele „Combinatul Siderurgic «Gheorghe Gheorghiu-Dej»”⁷³. Tot din acest text aflăm că propunerea a fost făcută pe 7 noiembrie de un grup de muncitori fruntași⁷⁴. Trebuie însă menționat că această decizie fusese luată cu mult timp înainte, așadar nu fusese nicidecum o „izbucnire de entuziasm”, cum relata propaganda oficială. În realitate, hotărârea cu privire la atribuirea numelui „Gheorghe Gheorghiu-Dej” Combinatului Siderurgic Hunedoara fusese luată cu două luni înainte, fiind inclusă în deciziile membrilor Comitetului Central din 5 septembrie⁷⁵. Nu după mult timp, pe prima pagină a multor ziare era reprodus decretul cu privire la atribuirea numelui „Gheorghe Gheorghiu-Dej” Termocentralei Doicești⁷⁶. La fel ca în cazul Combinatului Siderurgic Hunedoara, schimbarea denumirii termocentralei Doicești în Termocentrala „Gheorghe Gheorghiu-Dej” a fost prezentată ca fiind întâmpinată cu entuziasm de muncitori, portretul lui Dej fiind împodobit cu ghirlande de flori și așezat „la loc de cinste”, după cum aflăm dintr-un articol publicat o săptămână mai târziu⁷⁷. Nu este pentru prima dată când numele lui Gheorghiu-Dej era atribuit unor obiective industriale. În

perioada 1945-1948, crucială în procesul său de individualizare, numai în oficiosul partidului ne sunt prezentate amănunte cu privire la denumirea a peste zece obiective cu numele său⁷⁸. Această practică a continuat, extinzându-se și în cazul altor lideri importanți ai partidului, ca Petru Groza, Vasile Luca, Gheorghe Apostol, Ana Pauker, Emil Bodnăraș etc.

Faptul că Gheorghe Gheorghiu-Dej nu a mai fost sărbătorit cu același fast până la împlinirea vârstei de șaizeci de ani, în noiembrie 1961, poate fi considerat o consecință a Hotărârii Consiliului de Miniștri al RPR și a Comitetului Central al PMR, din 17 iunie 1952, în care se specifica faptul că, „în cazul sărbătoririi aniversării persoanelor cu merite deosebite față de Stat și societate, precum și a savanților și a altor persoane cu merite deosebite în domeniul dezvoltării științei și tehnicii, literaturii și artei, ceremoniile se vor organiza numai la aniversarea a 50 de ani, 60 de ani, 70 de ani și 80 de ani de la ziua nașterii”⁷⁹. De aceea, în anii ce au urmat, numele lui Dej nu a mai fost pomenit în paginile ziarelor cu ocazia zilei sale de naștere. Membrii Biroului Politic trimiteau doar o scrisoare colectivă de felicitare⁸⁰. Cu toate acestea, deși ziua de naștere a liderului partidului nu era sărbătorită, în paginile ziarelor din luna noiembrie erau publicate adesea aspecte din viața sa sau poezii care îi erau dedicate.

După cum am putut observa, hotărârile cu privire la sărbătorirea zilei de naștere a lui Gheorghiu-Dej au fost din timp pregătite, fiind extrem de laborioase, măsurile ce s-au adoptat consacându-l pe Dej ca lider absolut al partidului. Ca o imagine comparativă, în același an, când Ana Pauker a împlinit vârsta de 58 de ani, pe 13 decembrie, s-a alcătuit un tabel cu numele a doar 14 persoane (membri ai partidului), care urmau să alcătuiască o delegație pentru a o felicita și a-i aduce cadouri⁸¹, ceremonia limitându-se doar la atât. Așadar putem aprecia că modul în care ziua de

naștere a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej a fost marcată dovedește gradul mobilizării membrilor de partid și a societății. În următorii patru ani, Dej nu a primit decât o simplă scrisoare de felicitare, redactată de membrii Biroului Politic⁸². Ziua sa de naștere va fi din nou menționată în presă în noiembrie 1956, la împlinirea vârstei de 55 de ani, însă spațiul publicistic acordat evenimentului a fost insignifiant⁸³. Aceasta din pricina faptului că evenimentul se petrecea în același an cu rostirea, de către N.S. Hrușciov, a cuvântării sale „secrete”, ceea ce a și făcut ca momentul aniversar să fie impregnat de referințe la evenimentul din februarie și consecințele sale. De aceea, în răspunsul lui Gheorghiu-Dej la salutul adus de delegația comitetului de Partid al Aparatului Comitetului Central al PMR, prim-secretarul nu s-a limitat doar la a le mulțumi participanților pentru cuvintele ce i-au fost adresate. Discursul lui Dej s-a îndreptat imediat în direcția aprecierii evenimentelor ce se desfășurau în Ungaria, urându-le delegaților succes în studierea și analiza acestora. Cuvântarea prim-secretarului s-a transformat în acele momente într-o critică directă la adresa birocrăției din cadrul aparatului Comitetului Central, fiind de părere că situația ar trebui „răsturnată”⁸⁴. Aceste atitudini fluctuante ale lui Gheorghiu-Dej cu prilejul momentelor aniversare ar trebui înțelese, înainte de toate, ca o reflectare a schimbărilor intervenite în plan intern și internațional. Astfel, în 1951, în condițiile în care grupul Pauker-Luca-Georgescu nu fusese încă înlăturat de la putere, ziua de naștere a lui Dej a folosit diverse canale care au contribuit la difuzarea și amplificarea cultului său. Aceasta demonstrează poziția sigură în partid a secretarului general. Din 1952 ne confruntăm deja cu o modificare a discursului din presă, o consecință a eliminării grupului moscovit. Pe de altă parte, după moartea lui Stalin, altele au fost direcțiile spre care aparatul propagandistic și-a îndreptat atenția. În 1956, ziua de naștere a lui Dej

abia dacă a fost marcată public, iar discursul anilor '60 din preajma acestui eveniment s-a prezentat cu totul diferit, aparent mult mai moderat.

Gheorghiu-Dej la împlinirea vârstei de șaizeci de ani (1961)

În 1961, imaginea de lider popular a lui Gherghe Gheorghiu-Dej se contura din ce în ce mai mult. În plus, dimensiunea internațională a cultului său tindea spre o mai mare amploare, mai ales după participarea liderului comunist român la Sesiunea ONU, în octombrie 1960, și după lucrările Celui de-al III-lea Congres al PMR. De asemenea, pe 21 martie 1961, Gheorghiu-Dej a fost „înnobilat” cu o nouă funcție importantă în aparatul de stat: președinte al Consiliului de Stat al RPR⁸⁵. Cu toate că, doar cu o săptămână înainte de 8 noiembrie, a fost dată publicității Rezoluția Congresului al XXII-lea al PCUS cu privire la Mausoleul lui Lenin, ziua lui Dej a fost marcată în toate publicațiile, reiterându-se, cu o amploare mult mai redusă însă, fastul din 1951. Totuși, în cuvântarea de mulțumire pe care Dej a rostit-o în seara zilei de 8 noiembrie, liderul partidului a făcut numeroase trimiteri voalate la „conducerea colectivă” și la reevaluarea rolului personalității în istorie. Evenimentele de la Moscova moderau amploarea festivităților. În pofida numeroaselor teme comune între modul sărbătoririi lui Dej la cincizeci și la șaizeci de ani, am putut identifica anumite elemente care diferențiază cele două momente aniversare. Modificările survenite într-un deceniu, atât în plan intern, cât și în plan internațional, și-au lăsat amprenta asupra felului în care a fost organizată și percepută sărbătoarea. Cea mai evidentă asemănare rezidă în mecanismul căruia i s-a supus organizarea celebrării liderului. La fel ca în 1951, propunerile privind sărbătorirea lui Dej au fost elaborate cu cel puțin o lună înainte. Deși documentul în care acestea sunt înscrise nu este

datat, putem deduce momentul întocmirii sale. În prima formulare din text se precizează că Comitetul Central al PMR, Consiliul de Stat al RPR și Consiliul de Miniștri al RPR vor trebui să-i adreseze lui Dej o scrisoare de felicitare, proiectul scrisorii trebuind să fie prezentat Biroului Politic până pe 10 octombrie. Așadar cu aproximativ o lună înainte de aniversarea liderului partidului. Această mențiune ne îndreptățește să apreciem că documentul a fost întocmit cu o săptămână sau chiar două înainte de 10 octombrie 1961. Sau, dacă facem o paralelă cu același tip de formulare din hotărârile adoptate în 1951, documentul putea fi redactat încă de la începutul lunii septembrie. Respectiva scrisoare trebuia înmănată lui Dej pe 7 noiembrie, urmând să fie dată publicității în ziua următoare. Ceea ce s-a și întâmplat, ea fiind publicată în toate ziarele din epocă⁸⁶. La fel ca în urmă cu 10 ani, decorarea lui Dej a fost o prioritate pe agenda programării evenimentului. Potrivit propunerilor, urma să i se acorde pentru a doua oară titlul de „Erou al Muncii Socialiste din RPR”, alături de Medalia de aur „Secera și Ciocanul”. Așadar, dacă ceea ce îl deosebea pe Dej în 1951 de ceilalți medaliați era faptul că a fost primul căruia i se acordase această distincție, în 1961 a devenit primul și ultimul care a primit acest titlu pentru a doua oară. Decretul cu privire la înmânarea distincției a fost publicat în ziarele cele mai importante. Ordinul și medalia îi erau acordate pentru „rodnică și îndelungată activitate muncitorească revoluționară, pentru reușite deosebite în întărirea partidului și a unității sale, pentru contribuția de seamă în crearea și consolidarea statului democrat-popular și în construcția socialistă din țara noastră – cu prilejul împlinirii a 60 de ani dela naștere”⁸⁷. Potrivit propunerilor, festivitatea decorării trebuia să se desfășoare în sala de marmură a Palatului RPR, la eveniment urmând să participe în total 357 de persoane: membri ai aparatului central al PMR, reprezentanți ai

delegaților din București și din provincie⁸⁸. După numai o lună, Dej era din nou decorat, conferindu-i-se Medalia „40 de ani de la înființarea PCdR”. Această distincție îi era oferită atât lui, cât și altor membri marcanți ai partidului, ca Gheorghe Apostol, Emil Bodnăraș, Nicolae Ceaușescu, Leonte Răutu ș.a., pentru „activitate îndelungată în mișcarea muncitorească și merite în opera de construire a socialismului”⁸⁹.

O altă propunere viza expedierea unor mesaje de felicitare din partea diferitor întreprinderi importante, mesaje care urmau să fie înmânate lui Dej într-un cadru festiv, pe 8 noiembrie, la ora 10 dimineața, de către delegații compuse din cinci până la șapte persoane⁹⁰. Se atrăgea atenția, în același timp, ca în ceea ce privește cadourile să se pregătească și să se trimită la Comitetul Central al PMR numai cadouri simbolice (machete, picturi, statuete)⁹¹, această măsură fiind adoptată pentru a se evita degradarea celor din materiale perisabile. Darurile „mai generale” urmau să fie păstrate la sediul Comitetului Central pentru a fi admirate de curioși⁹².

Ziua de 8 noiembrie a culminat cu obișnuita masă festivă din sala de marmură a Palatului, masă la care au participat membrii Biroului Politic și ai Secretariatului CC al PMR, membrii și supleanții CC al PMR, membrii Consiliului de Stat, ai Guvernului, șefii secțiilor CC al PMR, precum și oameni de știință, artă și literatură, în total 416 persoane. Cei prezenți s-au delectat cu acordurile unei orchestre de muzică populară. Ceea ce a deosebit ceremonia din 1951 de cea din 1961 a fost faptul că, în ultimul caz, toate festivitățile au fost filmate, iar cuvântările au fost înregistrate pe bandă magnetică. Totodată, urma să fie realizat un film documentar despre ziua de naștere a conducătorului partidului⁹³.

Cu toate acestea, la nivel oficial, manifestările au fost puternic grevate de lucrările Celui de-al XXII-lea Congres al PCUS, eveniment care avusese loc de curând. Această situație poate fi cel mai bine ilustrată de discursul ținut de Gheorghiu-Dej în ziua de 8 noiembrie în fața ambasadurilor țărilor socialiste acreditați la București și, ulterior, de cuvântarea rostită la masa dată de Comitetul Central al PMR în seara aceleiași zile. Dej reafirma așa-zisa legătură strânsă dintre el și partid, susținând că „tot ce s-a spus la adresa persoanei mele este spus la adresa Comitetului nostru Central, la adresa Partidului, pentru că de unul singur nu faci mare lucru”⁹⁴. De aceea, o doză de histrionism l-a determinat să-și afișeze bucuria falsă că „persoana lui Gheorghiu-Dej nu a fost despărțită de partid, a fost prezentată unită, legată de colectivul din care face parte, legată de partid”⁹⁵. Vedem reluat același discurs din 1952, de după eliminarea grupului „antipartinic”, când disculparea lui Dej se confunda cu vina aruncată asupra deviaționiștilor. Această limitare a fost vizibilă și în presă. Într-adevăr, informația cu privire la ziua de naștere a lui Gheorghiu-Dej a fost publicată încă din data de 8 noiembrie, în Scânteia fiind redactată pe prima pagină scrisoarea Comitetului Central al PMR, a Consiliului de Stat a RPR și a Consiliului de Miniștri al RPR către prim-secretarul partidului, alături de o telegramă de felicitare din partea Comitetului Central al PCUS și a Prezidiului Suprem al URSS⁹⁶. Tot în același număr al oficiosului partidului, pe cea de-a treia pagină au fost publicate telegramele primite de Gheorghiu-Dej din partea unor lideri comuniști ca Todor Jivkov, Kim Ir Sen, Walter Ulbricht etc.⁹⁷. Omagierea liderului comunist român a fost mult limitată, mai ales dacă adăugăm și faptul că referirile la ziua sa de naștere au încetat începând cu 9 noiembrie, când, la fel, în Scânteia erau publicate doar informații cu

privire la solemnitatea decorării sale și la „masa tovarășească” oferită de Comitetul Central al PMR în seara zilei precedente⁹⁸. Știrile cu privire la eveniment s-au limitat la acest cadru. Nu s-a mai recurs la prezentarea în cei mai elogioși termeni a unei sărbători a „întregului popor”, iar poeții nu au mai făcut zel de harul lor liric, ceea ce reconfirmă liberalizarea discursului literar în anii '60. A fost publicat doar un singur volum omagial de poezii, de importanță secundară, o parte dintre creațiile cuprinse în lucrare avându-l ca personaj pe Gheorghiu-Dej. Totodată, poeții care l-au omagiat nu mai erau cei care îl celebraseră zece ani înainte. De această dată întâlnim numele unor poeți mai puțin cunoscuți, ca Leonido Neamțu, Aurel Rău, Létay Lajos ș.a.⁹⁹.

Dacă la nivel oficial ceremoniile s-au dovedit mai ponderate față de 1951, în ceea ce privește sfera publică, situația se prezenta altfel. Tocmai această nouă atitudine/realitate constituie diferența între natura cultului lui Gheorghiu-Dej în 1951 și noua sa dimensiune, cea din anii '60. La aniversarea vârstei de 60 de ani, lui Gheorghiu-Dej populația i-a dedicat poezii, cântece și eseuri. Interesant este că cea mai mare parte dintre acestea veneau din partea pionierilor, ceea ce accentuează mitul și imaginea de „părinte”, încorporat de cultul lui Dej în anii '60. Toate aceste creații au fost integrate în volume omagiale, frumos legate. Pe lângă poezie, de această dată lui Dej i-au fost închinat și proze scurte, o valență pe care preamărirea lui Dej nu o mai cunoscuse până atunci. Aceeași structură își va perpetua baza până la moartea prim-secretarului, imprimând o nouă natură cultului liderului comunist român, accentuată de popularitatea cvasireală de care începea să se bucure¹⁰⁰. Documentele arhivistice din Colecția *Gh. Gheorghiu-Dej* păstrează sute de pagini de poezii, eseuri și telegrame de felicitare care i-au fost dedicate cu ocazia

împlinirii vârstei de șaizeci de ani, ceea ce reconfirmă statura de lider populist pe care Dej a dobândit-o în această perioadă.

În anii următori, ziarele nu au mai publicat mențiuni cu privire la ziua sa de naștere, ceremoniile desfășurându-se în aceleași limite restrânse specifice anilor anteriori, prim-secretarul primind mesaje de felicitare doar din partea membrilor Biroului Politic și ai Comitetului Central.

Concluzii

Formele de manifestare pe care le-a îmbrăcat cultul personalității lui Gheorghiu-Dej în momentele aniversare ilustrează măsura în care aparatul propagandistic din România a fost antrenat cu prilejul acestor evenimente. Exacerbarea dimensiunii cultului lui Dej la împlinirea vârstelor de cincizeci și șaizeci de ani a reușit să transforme aceste momente-simbol într-un adevărat ritual politic. Nu este doar cazul lui Gheorghiu-Dej. Amploarea pe care festivitățile organizate cu ocazia zilelor de naștere ale altor lideri comuniști din aceeași perioadă demonstrează funcția însemnată pe care aceste ritualuri publice au deținut-o în procesul de glorificare a liderilor.

Zilele de naștere abordate în studiul nostru ca ritual (situație impusă de repetitivitatea sărbătoririi acestora), sunt pedestalul pe care personalitatea liderului comunist român a fost ridicată. Ceea ce frapează în abordarea acestui subiect este modul în care propagandiștii partidului au lucrat, în cel mai mic detaliu, la organizarea ceremoniilor, cu precădere în 1951 și 1961. Zilele de naștere ale lui Gh. Gheorghiu-Dej trebuie înțelese ca momente în care cultul personalității liderului comunist român își amplifică exponențial dimensiunea, creându-se falsa impresie că fenomenul și-a pierdut în întregime aspectul fabricat. Explicația rezidă în

succesul repuntat de propagandiștii partidului în privința înregimentării unei mari părți din populație în cadrul acestui proces. Sărbătorirea zilelor de naștere ale lui Gheorghiu-Dej trebuie privite așadar ca un mijloc complex de propagare a cultului său, întrucât ele au antrenat, de la sine, și alte canale de transmisie a cultului: presa, literatura, iconografia, dar și diferite practici, ca redenumirea unor obiective folosind numele liderului partidului sau decorarea sa cu noi distincții create special cu ocazia acestor momente. Comparând maniera în care au fost marcate zilele de naștere ale celorlalți lideri importanți ai partidului cu evenimentele organizate de ziua de naștere a lui Gheorghiu-Dej, putem concluziona că aceste momente s-au constituit în canal privilegiat, prin intermediul căruia cultul lui Dej a dobândit o dimensiune dusă la extrem. Faptul este însă specific doar acestor momente, întrucât nu se poate aduce în discuție o teorie a „bulgărelui de zăpadă”: zilele de naștere reprezintă într-adevăr un moment de vârf al cultului personalității lui Dej, însă odată consumat evenimentul, cultul său a revenit/coborât spre dimensiunea sa reală.

1. De altfel, un capitol al lucrării îl omagia pe „marele om politic” Iuliu Maniu; vezi Nicolae Mantaș, *Iuliu Maniu. Cu prilejul jubileului de 60 de ani al președintelui Partidului Național-Țărănesc (1873-1933)*, f.l., 1933, p. 13.
2. G. Plehanov, *Rolul personalității în istorie*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1956.
3. În definirea sintagmei „cultul personalității” ne-am detașat de definiția primară, propusă de N.S. Hrușciiov în februarie 1956, din pricina conotației peiorative pe care această formulă o îmbracă. Drept urmare, în cercetarea de față am încercat să identificăm un numitor comun între definiția inițială a liderului sovietic și realitățile politice ale epocii. Așadar am abordat cultul personalității ca pe un sistem. Aceasta presupune difuzarea fenomenului atât de jos în sus, cât mai ales invers: de la nivelul liderului și al nomenclaturii la cel al maselor. Suntem de părere că această definiție este singura în măsură să explice bipolaritatea centru-periferie, respectiv existența, în Europa de Est, a unui „cult compozit”, determinat de rolul central al diferitelor personalități politice ale vremii.

4. G. Panu, *Aniversarea de 70 de ani a M.S. Regelui Carol I al României*, Imprimeria Statului, București, 1910, p. 51.
5. *România*, an I, nr. 138, 17 octombrie 1938, pp. 1, 3.
6. Pompiliu Păltănea, „Moda comemorărilor”, în *Universul*, an XLVIII, nr. 265, 27 octombrie 1931, p. 1.
7. Georges Ballandier, *Scena puterii*, Editura AION, Oradea, 2000, p. 21.
8. Ian Kershaw, *The Hitler Myth. Image and Reality in the Third Reich*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1987; Nikolai Ssorin-Chaikov, „On Heterochrony: Birthday Gifts to Stalin, 1949”, în *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 12(2), 2006, pp. 355-375.
9. „Tovarășa Ana Pauker. Trei decenii de luptă în slujba poporului român”, în *Scânteia*, an I, nr. 84, 14 decembrie 1944, p. 1.
10. Liuba Chișinevsca, „Ana noastră”, în *Scânteia*, an I, nr. 84, 14 decembrie 1944, p. 3.
11. „Telegrame primite de tovarășa Ana Pauker cu ocazia împlinirii a 51 de ani”, în *Scânteia*, an XVI, nr. 406, 16 decembrie 1945, p. 1.
12. „D. Ministru Vasile Luca a împlinit 50 de ani”, în *Scânteia*, an XVII, nr. 89, 11 iunie 1948, p. 9. În spațiul redacțional alocat acestui moment era prezentată cititorilor doar telegrama pe care Comitetul Central a adresat-o ministrului Finanțelor și se făcea mențiune despre decorarea sa cu „Ordinul Muncii”, clasa I. Faptul că evenimentul a fost prezentat în penultima pagină a ziarului este o confirmare a faptului că nu i se acorda o importanță prea mare. Același articol a fost publicat și în *Universul*, an LXV, nr. 131, miercuri 9 iunie 1948, p. 5. Și în numărul următor au fost tipărite unele telegrame și urări pe care le-a primit de ziua sa („Alte telegrame de urări trimise d-lui ministru V. Luca cu prilejul zilei sale de naștere”, în *Universul*, nr. 132, 10 iunie 1948, p. 1.).
13. „La mulți ani!”, în *Scânteia*, an XVI, nr. 806, 24 aprilie 1947, p. 1.
14. ANIC, Fond CC al PCR – *Cancelarie*, dosar 140/1949, ff. 2-3. În aprilie 1948, Gheorghiu-Dej a primit o impresionantă scrisoare de felicitare din partea unui muncitor, Ilie I. Stănescu din comuna Țigănești, județul Muscel, care considera onomastica secretarului general „una din cele mai mari sărbători de peste ani” (ANIC, Colecția *Consiliul de Miniștri*, dosar 59/1948, f. 398.).
15. ANIC, Colecția Gh. Gheorghiu-Dej, dosar 697, f. 2.
16. *Ibidem*, f. 3.
17. „Tabel cu delegații veniți pentru ziua tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej”, ANIC, Fond CC al PCR – *Cancelarie*, dosar 244/1950, ff. 16-20.
18. „Tabel cu delegații care vor merge la tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej”, ANIC, Fond CC al PCR – *Cancelarie*, dosar 244/1950, f. 22.
19. „Stenograma de la adunarea delegațiilor venite din țară cu ocazia sărbătoririi zilei de naștere a tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej, din ziua de 8 Noiembrie 1950”, ANIC, Fond CC al PCR – *Cancelarie*, dosar 64/1950, f. 9.

- [20.](#) *Ibidem*, f. 12.
- [21.](#) „Tabel cu o parte din cadourile primite de tov. Gheorghe Gheorghiu-Dej”, ANIC, Fond CC al PCR – Cămară, dosar 244/1950, ff. 9-10.
- [22.](#) G. Panu, *op. cit.*, p. 52.
- [23.](#) Se dorea să se arate că ziua de naștere a lui Gheorghiu-Dej devenise sărbătoare a „întregului popor”, așa cum, în trecut, regii erau sărbătoriți de „întreaga țară”. Cu toate acestea, există o mare diferență între încărcătura celor două formule, aparent asemănătoare. În cazul lui Gheorghiu-Dej, această formulă trădează o lipsă de legitimitate, care nu a putut fi recuperată niciodată.
- [24.](#) ANIC, Colecția Gh. Gheorghiu-Dej, dosar 771/1, dosar 771/3.
- [25.](#) La cea de-a 60-a aniversare a liderului comunist polonez, Bolesław Bierut, în aprilie 1952, a fost editată o antologie de poeme cu titlul *Poeme despre Bolesław Bierut* și o carte pentru tineri, intitulată *Președintele Bolesław Bierut – mare prieten al tinerilor*. În același timp, autoritățile au hotărât redenumirea a două fabrici și a Universității din Wrocław în onoarea sa. Mai mult chiar, un sat a primit numele Bierutowice, denumire pe care și-a păstrat-o până în prezent (Izabella Main, „President of Poland or Stalin’s Most Faithful Pupil? The Cult of Bolesław Bierut in Stalinist Poland”, în Balász Apor, Jan C. Behrends, Polly Jones, E.A. Rees (eds.), *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*, Palgrave Macmillan, 2004, p. 182).
- [26.](#) ANIC, Colecția Gh. Gheorghiu-Dej, dosar 703, ff. 2-4.
- [27.](#) *Ibidem*, f. 2.
- [28.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Cămară, dosar 93/1951, f. 6v.
- [29.](#) „Alte telegrame și scrisori de felicitare primite cu prilejul aniversării d-lui Gheorghe Gheorghiu-Dej”, în *Universul*, an LXVIII, nr. 263, 10 noiembrie 1951, p. 2.
- [30.](#) *Universul*, an LXVIII, nr. 264-267. Decizia publicării telegramelor și scrisorilor de felicitare era cuprinsă în cele treisprezece puncte ale Hotărârii din 13 septembrie 1951. S-a decis ca acestea să conțină mulțumirile oamenilor muncii adresate partidului, pentru realizările obținute (ANIC, Colecția Gh. Gheorghiu-Dej, dosar 703, f. 5).
- [31.](#) *Ibidem*, f. 2.
- [32.](#) H. Dona, „Problemele construcției de stat în opera tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej”, în *România Liberă*, an IX, nr. 2218, 9 noiembrie 1951, p. 2.
- [33.](#) *Ibidem*.
- [34.](#) ANIC, Colecția Gh. Gheorghiu-Dej, dosar 703, f. 2.
- [35.](#) *Ibidem*.
- [36.](#) *Ibidem*.
- [37.](#) Gh. Gheorghiu-Dej, Editura PMR, București, 1951. Această ediție a biografiei lui Gheorghiu-Dej a fost publicată ca urmare a propunerilor cu privire la sărbătorirea a treizeci de ani de la înființarea PCdR, din 11 ianuarie 1951 (ANIC, Fond CC al PCR – Cămară, dosar nr.

7/1951, f. 91). Biografia a beneficiat de o nouă ediție, tipărită în 1952, tot ca urmare a hotărârilor adoptate pe 5 septembrie 1951. O recenzie a biografiei sale din 1951 a fost publicată în *Scânteia*, urmată de fragmente din această lucrare („Gh. Gheorghiu-Dej [biografie] – Recenzie”, în *Scânteia*, an XX, nr. 2032, 7 mai 1951, p. 3; „În fruntea luptei poporului muncitor. Momente din viața tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej”, în *Scânteia*, an XX, nr. 2033, 8 mai 1951, p. 5).

[38.](#) ANIC, Colecția *Gh. Gheorghiu-Dej*, dosar 703, f. 7.

[39.](#) *Ibidem*.

[40.](#) *Ibidem*, f. 3.

[41.](#) *Ibidem*. În privința casei din Bârlad în care s-a născut Gheorghe Gheorghiu-Dej, în anul următor s-au efectuat lucrări de conservare și protejare a clădirii, lucrări în valoare de 165.000 lei. În acest preț intra și construcția unui pavilion de expoziție care urma să cuprindă întreaga clădire, cu spațiu pentru vizitare (ANIC, Fond *CC al PCR – Gospodăria de Partid*, dosar 5/1952, ff. 3-3v.).

[42.](#) ANIC, Colecția *Gh. Gheorghiu-Dej*, dosar 703, f. 3.

[43.](#) „Decret Nr. 195 pentru atribuirea titlului de «Erou al Muncii Socialiste din RPR» și conferirea Medaliei de Aur «Secera și Ciocanul» Tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej”, în *Buletinul Oficial al RPR*, an III, nr. 109, 8 noiembrie 1951, p. 1.

[44.](#) „D. Ministru Vasile Luca a împlinit 50 de ani”, în loc. cit., p. 9.

[45.](#) În mai 1953, Gheorghe Apostol a fost decorat cu ordinul „Steaua RPR” clasa I, cu ocazia împlinirii vârstei de patruzeci de ani, iar în anul următor, lui Emil Bodnăraș, cu prilejul împlinirii vârstei de cincizeci de ani, i s-a conferit același ordin. Exemplele nu se opresc aici (vezi „Decret nr. 216 pentru decorarea tovarășului Gh. Apostol cu ordinul «Steaua RPR» clasa I-a”, în *Buletinul Oficial al RPR*, an II, nr. 16, 16 mai 1953, p. 1: „Decret nr. 39 pentru conferirea ordinului «Steaua RPR» clasa I-a tovarășului General de Armată Em. Bodnăraș, Ministrul Forțelor Armate”, în *Buletinul Oficial al RPR*, an III, nr. 10, 10 februarie 1954, p. 1).

[46.](#) „Decret nr. 168 pentru instituirea titlului de «Erou al Muncii Socialiste din RPR»”, în *Buletinul Oficial al RPR*, an III, nr. 97, 28 septembrie 1951, p. 1.

[47.](#) *Ibidem*.

[48.](#) „Propuneri cu privire la desfășurarea solemnității decorării tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej și la felicitarea tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej de către delegațiile invitate”, ANIC, Colecția *Gh. Gheorghiu-Dej*, dosar 703, f. 25.

[49.](#) ANIC, Fond *CC al PCR – Cancelarie*, dosar 49/1951, f. 3.

[50.](#) ANIC, Colecția *Gh. Gheorghiu-Dej*, dosar 703, f. 7.

[51.](#) Exemplarul l-am putut găsi la Arhivele Naționale ale României, ANIC, Colecția *Gh. Gheorghiu-Dej*, dosar 705/1, f. 2.

[52.](#) *Pentru pace trainică, pentru democrație populară* era oficiosul Cominformului. Redacția publicației era la București.

- [53.](#) „Lista tovarășilor care urmează a fi invitați la masa tovarășească din seara zilei de 8 noiembrie 1951”, ANIC, Colecția Gh. Gheorghiu-Dej, dosar 703, ff. 39-47.
- [54.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Căcancelarie, dosar 49/1951, f. 13.
- [55.](#) ANIC, Colecția Gh. Gheorghiu-Dej, dosar 703, f. 36.
- [56.](#) *Scânteia*, an XX, nr. 2189, 7 noiembrie 1951, *Universul*, an LXVIII, nr. 261, 7 noiembrie 1951.
- [57.](#) Chivu Stoica, „Tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej în fruntea luptei partidului pentru construirea economiei socialiste în RPR”, în *Scânteia*, an XX, nr. 2190, 9 noiembrie 1951, p. 2.
- [58.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Propagandă și Agitație, dosar 6/1951, f. 2.
- [59.](#) *Ibidem*, f. 82.
- [60.](#) Dan Deșliu, „Sub steagul Partidului”, în *Scânteia*, an XX, nr. 2190, 9 noiembrie 1951, p. 3.
- [61.](#) A. Toma, „Tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej. Luptătorului și îndrumătorului la cea de-a 50-a aniversare”, în *Contemporanul*, nr. 231(10), 9 noiembrie 1951, p. 3.
- [62.](#) Maria Banuș, „Sub stele tinere – Fragmente”, în *România Liberă*, an IX, nr. 2218, 9 noiembrie 1951, p. 4.
- [63.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar 6/1951, f. 86.
- [64.](#) „Chipul iubitului conducător al poporului nostru oglindit într-o mare creație artistică. Despre poemul «Cântec pentru Tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej», de Mihai Beniuc”, în *România Liberă*, an IX, nr. 2215, 11 noiembrie 1951, p. 2.
- [65.](#) Petru Dumitriu, *Drum fără pulbere*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1951, pp. 245-254. Este vorba de cel de-al șaselea capitol al romanului, intitulat „Sărbătoare într-o zi de lucru”.
- [66.](#) Mihai Beniuc, *Cântec pentru tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1951.
- [67.](#) *Poezii. Culegere închinată luptei revoluționare a poporului*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1951.
- [68.](#) *Cantată: tovarășului Gheorghiu-Dej. Partitură*, cuvinte de Eugen Frunză, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1951.
- [69.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar 50/1951, f. 1.
- [70.](#) *Ibidem*, f. 28.
- [71.](#) „Decret nr. 196, pentru atribuirea numelui de Combinatul Siderurgic «Gheorghe Gheorghiu-Dej», Combinatului Siderurgic Hunedoara”, în *Buletinul Oficial al RPR*, an III, nr. 110, 12 noiembrie 1951, p. 1.
- [72.](#) „Cu mare însuflețire, siderurgiștii de la Hunedoara au cerut ca uzina lor să poarte numele tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej”, în *Scânteia*, an XX, nr. 2192, 11 noiembrie 1951, p. 1.
- [73.](#) „Să ne arătăm demni de mare cinste ca uzina noastră să poarte numele tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej. Mitingul fulger al oamenilor muncii de la «Combinatul Siderurgic Hunedoara»”, în *România Liberă*, an IX, nr. 2215, 11 noiembrie 1951, p. 3.
- [74.](#) *Ibidem*.

- [75.](#) ANIC, Colecția *Gh. Gheorghiu-Dej*, dosar 703, f. 2.
- [76.](#) „Termocentrala Doicești va purta numele de «Termocentrala Gheorghe Gheorghiu-Dej»”, în *România Liberă*, an IX, nr. 2217, 14 noiembrie 1951, p. 1: „Decret pentru atribuirea numelui de Termocentrala «Gheorghe Gheorghiu-Dej» Termocentralei Doicești”, în *Scânteia*, an XX, nr. 2194, 14 noiembrie 1951, p. 1. Vezi și „Decret nr. 197 pentru atribuirea numelui de Termocentrala «Gheorghe Gheorghiu-Dej» Termocentralei Doicești”, în *Buletinul Oficial al RPR*, an III, nr. 111, 14 noiembrie 1951, p. 1.
- [77.](#) „Sărbătoarea constructorilor Termocentralei «Gheorghe Gheorghiu-Dej» din Doicești”, în *Scânteia*, an XX, nr. 2199, 20 noiembrie 1951, p. 1.
- [78.](#) Mina de lignit Palanca (1945), Arsenalul Armatei din Târgoviște (1945), furnalul uzinei din Simeria (1946), Teatrul muncitoresc de artă (1946), Șantierul Bumbești-Livezeni sunt doar câteva exemple.
- [79.](#) „Hotărârea nr. 977 a Consiliului de Miniștri al RPR și a CC al RPR pentru reglementarea sărbătoririi aniversărilor și a comemorărilor”, în *Buletinul Oficial al RPR*, an IV, nr. 30, 18 iunie 1952, p. 1.
- [80.](#) Vezi ANIC, Colecția *Gh. Gheorghiu-Dej*, dosarele 717, 737, 742, 743, 753 și 769.
- [81.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 65/1951, ff. 1-3.
- [82.](#) ANIC, Colecția *Gh. Gheorghiu-Dej*, dosarele 717, 737, 742 și 743.
- [83.](#) „A 55-a aniversare a tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej”, în *Scânteia*, an XXV, nr. 3748, 9 noiembrie 1956, p. 1.
- [84.](#) „Răspunsul tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej la salutul adus de delegația comitetului de Partid al Aparatului CC al PMR”, ANIC, Colecția *Gh. Gheorghiu-Dej*, dosar 753, f. 8.
- [85.](#) Consiliul de Stat, creat în martie 1961, era format dintr-un președinte (Gh. Gheorghiu-Dej), trei vicepreședinți și 13 membri.
- [86.](#) „Propuneri privind sărbătorirea aniversării a 60 ani de la nașterea tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej, prim-secretar al CC al PMR, președintele Consiliului de Stat al RPR”, ANIC, Colecția *Gh. Gheorghiu-Dej*, dosar 771/3, f. 40.
- [87.](#) *Buletinul Oficial al Marii Adunări Naționale a RPR*, an X, nr. 27, 9 decembrie 1961, p. 1. Faptul că în *Buletinul Oficial* s-a publicat o hotărâre privitoare la decorarea lui Gheorghiu-Dej abia în luna decembrie dezvăluie o anumită doză de neglijență, datorată, în cea mai mare parte, preocupării aparatului de partid cu alte probleme ale momentului, considerate, pe bună dreptate, mai importante. Vezi și *Scânteia*, an XXX, nr. 5342, 8 noiembrie 1961, p. 1; *Contemporanul*, nr. 45 (787), 10 noiembrie 1961, p. 1.
- [88.](#) „Propuneri privind desfășurarea festivităților ce vor avea loc cu prilejul aniversării a 60 de ani de la nașterea tov. Gheorghe Gheorghiu-Dej”, ANIC, Colecția *Gh. Gheorghiu-Dej*, dosar 771/3, f. 10.
- [89.](#) „Decret nr. 120 pentru conferirea medaliei 40 de ani dela înființarea PCdR”, în *Buletinul Oficial al Marii Adunări Naționale a RPR*, Anul X, nr. 30, 31 decembrie 1961, p. 1.

- [90.](#) „Propuneri privind sărbătorirea aniversării a 60 ani de la nașterea tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej...”, ANIC, Colecția *Gh. Gheorghiu-Dej*, dosar 771/3, ff. 40-41.
- [91.](#) *Ibidem*, f. 42.
- [92.](#) „Stenograma ședinței din ziua de 7 noiembrie 1961, la care au participat tovarășii membri și membrii supleanți ai CC al PMR și membrii Consiliului de Stat al RPR”, ANIC, Colecția *Gh. Gheorghiu-Dej*, dosar 771/3, f. 44.
- [93.](#) „Propuneri privind sărbătorirea aniversării a 60 ani de la nașterea tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej...”, ANIC, Colecția *Gh. Gheorghiu-Dej*, dosar 771/3, f. 42.
- [94.](#) „Stenograma primirii de către Gheorghe Gheorghiu-Dej a ambasadorilor țărilor socialiste, acreditați la București, de 8 noiembrie 1961”, ANIC, Colecția *Gh. Gheorghiu-Dej*, dosar 771/3, ff. 47-48.
- [95.](#) „Cuvântarea tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej la masa dată de CC al PMR pe 8 noiembrie 1961”, ANIC, Colecția *Gh. Gheorghiu-Dej*, dosar 771/3, f. 89.
- [96.](#) *Scânteia*, an XXX, nr. 5342, 8 noiembrie 1961, p. 1.
- [97.](#) *Ibidem*, p. 3.
- [98.](#) *Scânteia*, an XXX, nr. 5343, 9 noiembrie 1961, p. 1.
- [99.](#) *Omagiu tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej, cu prilejul celei de-a 60-a aniversări a zilei de naștere, închinăm acest buchet de gânduri și sentimente, în numele scriitorilor români și maghiari din Cluj*, 7.a., 7.l.
- [100.](#) ANIC, Colecția *Gh. Gheorghiu-Dej*, dosare 771/1, 822/4 și 822/5.

POSTERITATEA UNUI DICTATOR

Manuela Marin

Pe 20 martie 1965, *Scânteia* anunța pe prima pagină vestea încetării din viață a liderului Partidului Muncitoresc Român (PMR), Gheorghe Gheorghiu-Dej, precum și măsurile inițiate de conducerea superioară de partid pentru organizarea și desfășurarea funerariilor sale. În zilele premergătoare acestui eveniment, *Scânteia* a publicat scrisorile sau telegramele de condoleanțe adresate Comitetului Central (CC) al PMR. Acestea fuseseră trimise din partea diferitelor organizații locale de partid sau, după caz, de lideri ai Partidelor Comuniste din țările fostului bloc sovietic și din afara acestuia. Reportajele despre prezentarea condoleanțelor de către șefii misiunilor diplomatice din România, cele care prezentau desfășurarea adunărilor de doliu în întreaga țară și, nu în ultimul rând, afluxul oamenilor simpli care aleseseră să aducă un ultim omagiu lui Gheorghiu-Dej s-au regăsit, de asemenea, în paginile ziarului oficial al partidului. La toate acestea s-au adăugat considerațiile elogioase pe marginea activității fostului lider al PMR, țesute din amintirile celor care l-au cunoscut în diferite etape ale vieții sale, dar și din discursurile conducătorilor partidului rostite cu prilejul înhumării sale. Toate aceste materiale publicate în *Scânteia* aveau ca numitor comun transmiterea unui sentiment de regret profund și unanim, provocat de pierderea nu doar a unui revoluționar de profesie, de biografia căruia se legau cele mai

importante momente din evoluția politică a PCR înainte de anul 1948, dar și a unui mare lider politic, a cărui activitate ar fi reprezentat un punct de referință în transformarea socialistă a țării și în dezvoltarea partidului pe care l-a condus.

După aproximativ trei ani, în contextul reabilitării unor foști lideri ai partidului, în aprilie 1968, Nicolae Ceaușescu realiza, în cadrul adunării activului de partid din capitală, un rechizitoriu dur la adresa activității predecesorului său, acuzându-l nu doar de inițierea unor măsuri represive neîntemeiate împotriva adversarilor săi politici, dintre care cel mai important era Lucrețiu Pătrășcanu, dar și de încălcarea flagrantă a normelor de partid și a principiului legalității socialiste.

Din perspectiva subiectului studiului nostru, evaluarea modului în care imaginea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej s-a perpetuat în perioada conducerii lui Nicolae Ceaușescu, evoluția evenimentelor până în momentul aprilie 1968 este importantă din mai multe considerente. În primul rând, analiza schimbărilor politice interne este în măsură să elucideze posibilele motivații, respectiv să evalueze dimensiunile reale ale acțiunilor lui Ceaușescu îndreptate împotriva predecesorului său. În al doilea rând, în această perioadă au fost trasate și puse în aplicare principalele măsuri privind „eternizarea memoriei” lui Gheorghiu-Dej, stabilite imediat după moartea sa. Relevantă din punctul nostru de vedere este identificarea posibilelor rațiuni care au stat la baza aplicării selective a acestora. În al treilea rând, modul în care Gheorghiu-Dej a fost comemorat înainte și după momentul aprilie 1968 ne permite, prin comparație, să evaluăm locul și rolul pe care propaganda oficială i le-a atribuit în cadrul istoriei oficiale a partidului, pe de o parte, iar pe de alta, să identificăm cum și în ce măsură elemente din biografia politică a

fostului lider al PMR se vor regăsi ca parte a cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu.

În acest sens, analiza noastră va viza trei obiective principale. Primul are în vedere schimbările politice din martie 1965 care au dus la alegerea lui Nicolae Ceaușescu ca prim-secretar al partidului și la modificarea structurii organelor superioare ale acestuia. Evident, nu atât episodul alegerii sau al schimbărilor organizaționale vor sta în atenția noastră, cât mai ales semnificația acestora în explicarea atitudinii lui Ceaușescu față de Gheorghiu-Dej și moștenirea sa. Al doilea obiectiv privește modul în care au fost aplicate măsurile privind „eternizarea memoriei” fostului lider al PMR și care a fost semnificația lor în perpetuarea *post mortem* a imaginii sale de conducător politic. Biografia politică a lui Gheorghiu-Dej va constitui ultimul punct al analizei noastre și va avea în vedere modul în care elementele sale s-au regăsit transfigurate în cultul personalității succesorului său la conducerea partidului. Pentru a conferi o mai mare claritate abordării noastre, vom analiza acest subiect dintr-o dublă perspectivă, corespunzătoare evoluției activității politice a fostului lider al partidului: perioada anterioară lunii august 1944, corespunzătoare implicării lui Gheorghiu-Dej în lupta directă împotriva vechiului regim, și cea anterioară acestui moment, interval care marchează ascensiunea sa politică în calitate de lider al partidului, care a ocupat temporar și anumite funcții de conducere în aparatul de stat.

Episodul succesiunii la conducerea partidului din martie 1965 este important din punctul de vedere al subiectului nostru din două perspective. Prima are în vedere natura raporturilor lui Nicolae Ceaușescu cu fostul lider al partidului, raporturi identificate în memorialistica foștilor membri ai conducerii superioare de partid ca fiind principala cauză a acțiunilor sale îndreptate împotriva lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. În al

doilea rând, noile reglementări privind reorganizarea și funcționarea procesului decizional în cadrul organelor superioare de partid și expunerea curentă și festivă a portretelor membrilor conducerii de partid este în măsură să ofere o explicație mai nuanțată diminuării prezenței simbolice a lui Gheorghiu-Dej în cadrul politico-istoric de după martie 1965.

O evaluare generală a biografiei politice a lui Nicolae Ceaușescu înainte de momentul martie 1965 pune în evidență o legătură strânsă între acesta și Gheorghiu-Dej. Astfel, o serie de mărturii memorialistice îl plasează pe viitorul lider al PCR în proximitatea grupului comunist din închisori condus de Gheorghe Gheorghiu-Dej (la Doftana sau Caransebeș)¹. De asemenea, principalele etape ale ascensiunii politice a lui Ceaușescu au coincis cu principalele momente ale luptei pentru controlul asupra partidului dintre Gheorghiu-Dej și adversarii săi politici. În acest sens, el va deveni membru plin al CC al PMR la plenara din 26-27 mai 1952, când Vasile Luca și-a pierdut calitatea de membru de partid, fiind exclus, în consecință, și din celelalte poziții deținute în ierarhia de partid². Ulterior, Ceaușescu va fi, în mod constant, reales ca membru plin al CC al PMR până în anul 1965³. După eliminarea lui Lucrețiu Pătrășcanu, cu prilejul plenarei CC al PMR din 19 aprilie 1954, Ceaușescu va fi ales membru supleant în Biroul Politic și membru al Secretariatului PMR⁴. După plenara din 20 decembrie 1955, el va deveni membru plin al Biroului Politic al PMR⁵. Totodată, viitorul lider al PCR va sprijini poziția lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în conflictele sale cu rivalii politici, transformându-se în principalul acuzator al grupurilor „fracționiste” și „antipartinice” Miron Constantinescu – Iosif Chișinevski (1957) sau al celui al ilegaliștilor condus de Constantin Doncea (1958)⁶.

O sinteză alcătuită de Secția Organizatorică în anul 1962 privind compoziția conducerii PMR îl plasează pe Ceaușescu într-o poziție secundară în ierarhia secretariatului, după Gheorghe Gheorghiu-Dej⁷. Acești doi lideri (Nicolae Ceaușescu și Gheorghiu-Dej) și János Fazekas au rămas constant membri ai acestui organism în perioada 1955-1961⁸. De asemenea, Nicolae Ceaușescu va fi membru permanent al nucleului de conducere din cadrul Biroului Politic, alături de Gheorghe Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Gheorghe Apostol, Alexandru Moghioroș, Emil Bodnăraș, Alexandru Drăghici, Petre Borilă și Ion Gheorghe Maurer⁹.

În cadrul Secretariatului PMR în perioada 1954-1965, lui Nicolae Ceaușescu i-au fost repartizate sectoare de activitate concentrate, în general pe probleme organizatorice și de cadre. El s-a folosit de această poziționare strategică în cadrul conducerii de partid pentru a-și crea și consolida propria bază de putere¹⁰, dar și pentru a organiza epurarea acelor membri de partid care se opuneau politicilor promovate de Gheorghe Gheorghiu-Dej (1958)¹¹.

Fără a nega importanța factorului conjunctural, considerăm că alegerea lui Ceaușescu este în egală măsură și rezultatul poziționării sale în cadrul elitei comuniste de partid și al relației sale cu Gheorghe Gheorghiu-Dej. Ținând cont de etapele ascensiunii lui Nicolae Ceaușescu în ierarhia de partid și de stat, menționate anterior, considerăm că el a fost pregătit pentru preluarea funcției supreme. Evident, a fost vorba despre o promovare controlată și ghidată de Gheorghe Gheorghiu-Dej, care l-a ales ca succesor nu la finalul vieții sale, ci cu mult timp înainte, când i-a permis accesul la sectoare și la pârghii-cheie ale puterii din interiorul PMR. Ilustrative în acest sens sunt competențele extinse ale lui Nicolae Ceaușescu în domeniul organizatoric și al cadrelor, dobândite cu zece ani

înaintea decesului lui Gheorghiu-Dej, ca de altfel și prezența sa constantă în principalele organisme de conducere ale partidului, ca secund al liderului PMR.

Legat de acest aspect, în mărturiile foștilor lideri comuniști (cum ar fi, de exemplu, Gheorghe Apostol, Paul Niculescu-Mizil, Alexandru Bârlădeanu sau Cornel Burtică¹²) se menționează că, în ultima parte a vieții, Gheorghe Gheorghiu-Dej ar fi manifestat unele rezerve față de Nicolae Ceaușescu și de posibilitatea desemnării sale ca succesor al său. Interesant este faptul că toate aceste mărturii menționează aceleași probleme pe care liderul PMR le-ar fi imputat mai tânărului său colaborator, și anume forțarea ritmului colectivizării și setea nemăsurată de putere. O analiză riguroasă a acestor mărturii ridică serioase semne de întrebare privind veridicitatea lor. Aceasta deoarece nu putem să nu observăm o tendință de interpretare retroactivă a raporturilor dintre Ceaușescu și Gheorghiu-Dej, respectiv de disculpare majoră a acestuia din urmă pentru faptul că l-ar fi susținut și promovat pe tânărul Nicolae Ceaușescu în cursul carierei sale politice, neintuind consecințele negative ale opțiunii sale personale în ceea ce-l privește. De asemenea, acuzațiile privind utilizarea de către viitorul lider al PCR a unor metode violente pentru finalizarea transformării socialiste a agriculturii, într-un presupus dezacord cu politica partidului și indicațiile precise trasate de Gheorghiu-Dej, de cooptare benevolă, prin convingere a țăranilor, în organizarea gospodăriilor agricole colective, pot fi, de asemenea, considerate o încercare puțin convingătoare de a-l disculpa moral pe fostul conducător al PMR de inițierea abuzurilor săvârșite în cursul procesului colectivizării.

Evident, episodul nominalizării lui Gheorghe Apostol de însuși Gheorghiu-Dej ca succesor al său la conducerea partidului era de natură să justifice existența unor resentimente față de acesta din urmă din partea

lui Nicolae Ceaușescu. Însă ponderea acestor resentimente în declanșarea atacului simbolic împotriva lui Gheorghiu-Dej, care a culminat cu discursul liderului PCR din aprilie 1968, a fost supraevaluată dacă avem în vedere o serie de fapte concrete legate de raporturile dintre cei doi și episodul alegerii noului conducător al partidului. În primul rând, nu doar că Nicolae Ceaușescu s-a menținut în nucleul cadrelor de conducere ale PMR, dar și-a păstrat și funcțiile deținute pe linie organizatorică și de cadre, care i-au asigurat locul secund în ierarhia de partid, în ciuda așa-ziselor rezerve exprimate de Gheorghiu-Dej. În al doilea rând, din mărturiile memorialistice ale unor personaje din conducerea PMR rezultă că, în realitate, membrii Biroului Politic care trebuiau să adopte decizia desemnării noului lider al partidului nu păreau convinși de calitățile de lider ale candidatului desemnat de Gheorghiu-Dej, varianta Nicolae Ceaușescu impunându-se ca fiind cea mai potrivită în acel moment¹³.

Concluzionând cele menționate anterior, putem afirma că eventualele resentimente ale lui Ceaușescu față de desemnarea de către Gheorghiu-Dej a lui Gheorghe Apostol pentru funcția supremă din partid pot explica doar parțial estomparea treptată a figurii și activității fostului lider al PMR din discursul propagandistic oficial. În acest context, analizarea schimbărilor formale legate de organizarea și desfășurarea procesului decizional, preconizate de noul lider al partidului, este în măsură să evidențieze contextul politic al diminuării frecvenței contribuțiilor comemorative centrate pe persoana lui Gheorghiu-Dej.

Încă din primele luări de poziție, chiar înainte de nominalizarea și alegerea sa oficială în funcția de prim-secretar al partidului, Nicolae Ceaușescu se pronunța pentru aplicarea „cu sfințenie” a principiului „muncii colective în toate organele partidului”¹⁴. Această preocupare de a asigura din punct de vedere formal egalitatea decizională în cadrul

conducerii partidului se va regăsi în formulările documentelor oficiale ale acestuia, în noile reglementări privind cumulul de funcții și (re)prezentarea publică a membrilor organelor de conducere ale PMR/PCR. Astfel, documentele de arhivă înregistrau alfabetic prezența membrilor conducerii de partid în ședințele diferitelor organisme. Același tratament egalitar, marcat prin nominalizare alfabetică, este aplicat și celor trei personaje care ocupau funcțiile de conducere supreme în aparatul de partid (prim-secretar/secretar general) și de stat (Consiliul de Miniștri și Consiliul de Stat)¹⁵. De asemenea, preocuparea pentru a evidenția poziția de egalitate a membrilor conducerii de partid și de stat se observă și în modul de organizare a vizitelor de lucru, cel puțin până la sfârșitul anului 1968. În acest sens, Nicolae Ceaușescu era întotdeauna însoțit, pe parcursul deplasărilor sale oficiale în țară, de alți membri ai conducerii de partid și de stat. Toți aceștia se bucurau de aceeași primire călduroasă din partea localnicilor, iar lozincile scandate sau cele care erau scrise pe panourile de pe traseul delegației făceau referire la personajul colectiv al conducătorilor de partid și de stat. Totodată, indicațiile sau dialogul cu factorii de decizie locali îi implicau, în egală măsură, și pe ceilalți membri ai delegației oficiale venite de la București¹⁶.

Deși inițiată din considerente care priveau strategia lui Nicolae Ceaușescu de consolidare a puterii personale asupra partidului, măsura interzicerii cumulului de funcții de conducere care necesitau desfășurarea unei activități permanente viza, prin preconizatul său rezultat, separarea puterilor pe linie de partid și de stat și conferirea unui statut de egalitate celor implicați în procesul decizional¹⁷.

Modul de (re)prezentare în spațiul public a noii conduceri de partid a vizat reafirmarea acelorași principii de egalitate și colectivitate, care trebuiau să guverneze procesul decizional de la nivelul organelor de

conducere. Măsurile privind pavoizarea și, legat de aceasta, cele care priveau afișarea portretelor conducătorilor de partid și de stat în cadrul clădirilor și cu prilejul manifestărilor de masă au fost convenite prin hotărârea Biroului Politic (BP) din aprilie 1965¹⁸ și expuse în cadrul plenarei CC al PMR din 14-15 aprilie 1965. Conform noilor reglementări, portretele membrilor Biroului Politic (ulterior reorganizat și redenumit ca Prezidiul Permanent) urmau să fie așezate în cadrul sălilor de festivități ale diferitelor instituții din cadrul sistemului de partid, de stat sau de învățământ, într-o ordine prestabilită începând cu prim-secretarul (ulterior, secretarul general), președintele Consiliului de Stat, președintele Consiliului de Miniștri, ceilalți membri ai BP (sau, mai târziu, Prezidiului Permanent) în ordine alfabetică. Acestor portrete trebuiau să li se adauge și cele ale clasicilor marxism-leninismului, precum și cel al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. În cadrul aceleiași plenare, Leonte Răutu sublinia că în cadrul BP s-a decis să nu se expună portretele individuale ale unuia sau altuia din membrii conducerii superioare de partid, concluzionând astfel semnificația acestor măsuri adoptate: „Considerăm că în modul acesta noi fixăm atribuțiile pe care le au tovarășii din conducerea partidului și subliniem, în același timp, principiul muncii colective de care se călăuzește partidul nostru și căreia BP îi acordă o importanță excepțională”¹⁹. În cazul manifestărilor sau demonstrațiilor urmau să fie folosite portretele membrilor plini ai Comitetului Executiv (CEx) al CC al PCR, alături de însemnele oficiale ale partidului și statului român²⁰. Atât din observațiile făcute de Leonte Răutu în plenara menționată anterior, cât și din mărturiile lui Paul Niculescu-Mizil²¹ rezultă că problema afișării portretelor tuturor membrilor Prezidiului Permanent (PP) sau ai CEx era

interpretată ca o garanție legală a respectării și, implicit, a reflectării funcționării principiului conducerii colective în cadrul partidului.

Ținând cont de evoluțiile menționate mai sus, diminuarea prezenței publice a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, cu referire la ziarul oficial al partidului *Scânteia*, nu trebuie interpretată retroactiv în virtutea evenimentelor din aprilie 1968. Ea trebuie văzută în contextul mai larg al strategiei noului lider de a-și prezenta propria conducere ca pe un nou început, menit să asigure și să fie caracterizat, printre altele, de respectarea principiului conducerii colective la nivelul organismelor de conducere ale partidului. Respectarea acestui principiu era prezentată în materialele publicate de *Scânteia* ca fiind o condiție esențială pentru prevenirea și combaterea arbitrarului decizional al conducătorului partidului. Astfel, luările de poziție ale lui Ceaușescu pe această temă, precum și reglementările care trebuiau să transmită în spațiul public imaginea unei conduceri colective erau menite să confirme și să exteriorizeze atașamentul formal al noii conduceri de partid față de principiul egalității în procesul decizional al partidului. De asemenea, așa cum menționa Nicolae Ceaușescu în discursul său din 7 mai 1966, „exagerarea meritelor unor militanți” și reducerea, din această cauză, a rolului maselor populare în „lupta pentru dezvoltarea socială” contrazicea doctrina marxist-leninistă, a cărei forță legitimatoare pentru regimul comunist român nu fusese diminuată de decesul lui Gheorghiu-Dej²². În aceste condiții, o accentuare prin intermediul mecanismului comemorativ a prezenței fostului conducător al partidului în discursul propagandistic al PCR ar fi pus sub semnul întrebării atașamentul noii sale conduceri față de principiul conducerii colective și rolul atribuit liderului în procesul dezvoltării istorice conform doctrinei marxist-leniniste. O altă explicație privind diminuarea prezenței publice a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej

trebuie legată și de caracterul surselor analizate. Faptul că aspecte din biografia fostului lider al PMR, cum a fost, de exemplu, contribuția sa la mișcările greviste din ianuarie-februarie 1933, nu se regăsesc menționate în paginile *Scântei* este și rezultatul unor opțiuni editoriale. De cele mai multe ori, articolele de fond, care marcau comemorarea regulată, an de an, a unui anumit eveniment istoric, înregistrau doar semnificația sa politică din perspectiva obiectivelor concrete ale strategiei de legitimare a partidului. Astfel, acțiunile muncitorești de la începutul anului 1933 erau prezentate ca fiind unul dintre momentele care au definit istoria confruntării partidului cu vechiul regim, istorie menită să justifice poziția sa de conducere dobândită în contextul sfârșitului celui de-al Doilea Război Mondial. Totodată, grevele muncitorilor petroliști și ceferiști din 1933 erau incluse în galeria evenimentelor din istoria partidului, care, prin mesajul lor centrat pe afirmarea și susținerea idealului politic al acestuia, anticipau oportunitatea adoptării cu succes a unui curs socialist în evoluția țării²³.

Totuși, cu ocazia aniversării unui număr „rotund” de ani de la petrecerea respectivului eveniment, articolele publicate ofereau detalii privind desfășurarea propriu-zisă a evenimentelor, pe lângă menționarea semnificației politice a acestora²⁴. În acest fel, putem explica de ce, după moartea lui Gheorghiu-Dej, materialele publicate de *Scântea*, care semnalau în mod curent, de exemplu, evenimentele din ianuarie-februarie 1933, nu detaliau în mod expres contribuția acestuia, contribuție care s-a limitat, din motive obiective, doar la pregătirea acestor mișcări greviste. O situație similară am identificat-o, de altfel, și în articolele publicate pe acest subiect înainte de martie 1965²⁵. Totodată, abordarea subiectului grevelor muncitorilor petroliști din anul 1933 făcea inadecvată și inoportună orice referire la persoana fostului lider al PMR, a cărui

activitate era legată, așa cum am precizat anterior, de pregătirea manifestărilor de protest ale lucrătorilor din atelierele CFR²⁶.

Modul în care au fost aplicate măsurile privind „eternizarea memoriei” lui Gheorghe Gheorghiu-Dej este relevant pentru descifrarea intențiilor lui Nicolae Ceaușescu în ceea ce privește stabilirea locului și rolului predecesorului său în cadrul istoriei oficiale a partidului.

Aceste măsuri, adoptate în ședința comună a CC al PCR, Consiliului de Stat și Consiliului de Miniștri ale RPR din 22 martie 1965 și publicate în ziua următoare în ziarul *Scânteia*²⁷, includeau următoarele tipuri de acțiuni comemorative: editarea lucrărilor și a unei biografii a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, ridicarea unor statui în orașele București și Cluj, așezarea bustului acestuia în incinta clădirii Comitetului Central al PMR, a Marii Adunări Naționale, clubului CFR „Grivița Roșie” din orașul București și a Casei de Cultură din orașul Galați, așezarea unor plăci comemorative sau atribuirea numelui „Gheorghe Gheorghiu-Dej” unor instituții legate de activitatea fostului lider al PMR, unor obiective economice și culturale, emiterea unui timbru memorial cu efigia acestuia, organizarea în cadrul Muzeului de Istorie a Partidului din orașul București a unei săli memoriale, consacrată vieții și activității lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, instituirea bursei republicane „Gheorghe Gheorghiu-Dej”, care să fie acordată celor mai merituoși studenți etc.²⁸.

Intervențiile lui Nicolae Ceaușescu din cadrul aceleiași ședințe comune a organismelor de stat și de partid din 22 martie 1965 au pus în evidență preocuparea sa pentru imprimarea unui caracter moderat organizării acțiunilor comemorative preconizate pentru Gheorghe Gheorghiu-Dej. Astfel, luând cuvântul în numele membrilor BP al PMR, care stabiliseră forma inițială a măsurilor preconizate pentru „eternizarea memoriei” fostului lider al PMR și care a fost supusă spre aprobare

ședinței mai sus menționate, Nicolae Ceaușescu menționa următoarele: „Noi [Biroul Politic – n.n.] considerăm că dacă am face mai multe statui, aceasta n-ar fi folositor, ci ar dăuna...”, iar la propunerea formulată de Chivu Stoica de a se mai atribui numele Gheorghe Gheorghiu-Dej și altei întreprinderi care nu se găsea pe lista propunerilor și care fusese construită la sugestia acestuia, noul lider al partidului a refuzat, invocând în favoarea poziției sale criteriul reprezentativității unor astfel de acțiuni: „Dacă luăm toate fabricile, au fost ideile lui și a muncit pentru ele. Noi vrem să eternizăm memoria tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej așa cum trebuie”. De asemenea, Nicolae Ceaușescu, susținut în mod evident de Ion Gheorghe Maurer, a sprijinit varianta înhumării liderului PMR decedat și nu aceea a mumificării și așezării sale într-un mausoleu, care ar fi putut fi transformat într-un loc de pelerinaj. Această opțiune, prezentată de cei doi lideri ca fiind poziția comună a BP, era justificată în cadrul ședinței prin faptul că „eternizarea memoriei” lui Gheorghiu-Dej trebuia să aibă în vedere evidențierea aspectelor general valabile, a rezultatelor excepționale ale contribuției sale în construcția socialismului în România. În acest sens, Ion Gheorghe Maurer menționa:

Este de nediscutat că ceva trebuie făcut pentru a înfățișa ceea ce Gheorghiu-Dej a fost și trebuie să continue să fie și să rămână în mintea și sufletele noastre. Dacă ne gândim la această treabă, apare cu totul nerațional că mumificarea aceasta să poată constitui exteriorizarea valorii lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în ceea ce în fapt este vie, dinamică, activă. Nu putem face ca imaginea acestui cadavru să apară peste tot ceea ce a reprezentat ca trăire Gheorghiu-Dej.

Acesta adăuga că scopul măsurilor propuse ca semn de omagiu adus celui care a fost liderul PMR, Gheorghe Gheorghiu-Dej, era acela de a eterniza „ceea ce a fost viu și ce trebuie să rămână permanent din ceea ce a fost”. Concluzionând cele spuse de premierul român, Nicolae Ceaușescu adăuga în legătură cu același subiect al mumificării predecesorului său:

Am umbri dacă am proceda astfel pentru generații memoria tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej, ne-ar spune că n-am ajuns la înțelegerea științifică a ceea ce trebuie să fie Gheorghiu-Dej [...]. Noi îl cunoaștem prin muncă și activitate; el a fost omul care împreună cu partidul, cu clasa muncitoare, cu poporul am reușit să făurim ceea ce am făurit. Uite de ce credem că nici un alt exemplu din altă parte nu ne poate face să procedăm astfel. Acesta este singurul fel de a privi just, partinic²⁹.

Câteva luni mai târziu, în urma ședinței Secretariatului CC al PMR din 8 iunie 1965, au fost aprobate primele măsuri incluse în Hotărârea CC al PCR, Consiliului de Stat și Consiliului de Miniștri ale RPR privind „eternizarea memoriei” lui Gheorghiu-Dej. Astfel, s-a decis ca statuia fostului lider al partidului să fie amplasată în Piața Republicii din capitală și, în consecință, ca această piață, dar și Bulevardul „6 martie” să poarte denumirea „Gheorghe Gheorghiu-Dej”. Pentru realizarea statuilor preconizate în „Hotărârea” menționată anterior, secretariatul a aprobat organizarea de către Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă a unui concurs public. Competiția era deschisă tuturor celor interesați, concurenților punându-li-se la dispoziție planurile locurilor de amplasare a statuilor, precum și mai multe tipuri de materiale documentare (masca mortuară, vizionarea de filme documentare, fotografii și documente de la Muzeul de Istorie a Partidului). Din componența juriului făceau parte membri ai aparatului local (Maxim Berghianu, Florian Dănălache, Rusu Clement, Cosma Ioan) și central (Emil Bodnăraș, Paul Niculescu-Mizil, Constanța Crăciun, Manea Mănescu) de partid și de stat, oameni de presă (George Ivașcu, Dumitru Popescu), artiști și scriitori (Demostene Botez), sculptori (Boris Caragea, Ion Jalea), arhitecți (Maicu Horea, Paiu Mircea) din București și Cluj³⁰.

Un an mai târziu, același Secretariat al CC al Partidului aproba organizarea Casei memoriale „Gheorghe Gheorghiu-Dej” în orașul natal al fostului lider de partid – Bârlad, fără ca acest punct să fi fost inclus pe lista măsurilor publicate în martie 1965 în legătură cu „eternizarea memoriei” fostului lider al PMR. În nota înaintată secretariatului, preconizata organizare a casei memoriale includea o încăpere care trebuia să reconstituie viața de familie a lui Gheorghiu-Dej (mobilier, fotografii de familie, obiecte personale). Celelalte două camere urmau să găzduiască o expoziție documentară dedicată activității acestuia din anii ilegalității partidului și după momentul 23 august 1944. În holul casei urma să fie așezat un bust al lui Gheorghiu-Dej, iar pe clădirea propriu-zisă se propusese așezarea unei plăci memoriale cu următorul text: „În această casă s-a născut la 8 noiembrie 1901 Gheorghe Gheorghiu-Dej, patriot înflăcărat, militant de seamă al mișcării muncitorești, care timp de aproape două decenii s-a aflat în fruntea PCR și a statului, în opera de construire a socialismului în România”. Atașat notei erau incluse o fotografie a casei părintești a fostului lider al PMR, precum și două planuri ale acesteia³¹.

Paul Niculescu-Mizil menționează însă că nici una dintre măsurile preconizate pentru „eternizarea memoriei” lui Gheorghe Gheorghiu-Dej nu s-a materializat din cauza opoziției lui Nicolae Ceaușescu, care ar fi amânat mereu luarea unor decizii în acest sens³².

Cercetările noastre în arhiva fostului CC al PCR au evidențiat, așa cum am arătat mai sus, faptul că au existat decizii ale secretariatului, semnate chiar de Nicolae Ceaușescu, prin care se preconiza, cel puțin la nivelul deciziei politice, inițierea și organizarea punerii în aplicare a unora dintre măsurile care vizau „eternizarea memoriei” fostului lider al partidului.

În acest sens, pe 6 noiembrie 1966, cu prilejul împlinirii a 65 de ani de la nașterea fostului lider al PMR a fost inaugurată la Bârlad Casa memorială „Gheorghe Gheorghiu-Dej”³³. Aceasta se va regăsi și în lista obiectivelor memoriale naționale, alcătuită în 1973³⁴, existența sa prelungindu-se până după anul 1989, în cele din urmă fiind demolată³⁵.

Deși în ședința Secretariatului CC al PCR din 18 septembrie 1967 s-a decis includerea printre obiectivele planului de activitate științifică și editorială al Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă CC al PCR pentru perioada 1967-1970 a editării biografiei și lucrărilor lui Gheorghe Gheorghiu-Dej³⁶, acest punct de pe lista măsurilor preconizate pentru „eternizarea memoriei” sale a rămas nematerializat. De asemenea, nu a fost realizată nici sala memorială consacrată vieții și activității lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în cadrul Muzeului de Istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România. Cu toate acestea, personajul politic Gheorghe Gheorghiu-Dej s-a regăsit, alături de alți militanți ai partidului, pe panoul dedicat grevelor din ianuarie-februarie 1933 (sala a V-a), în materialul fotografic privind acțiunile organizate de partid după 23 august 1944 (sala a VII-a) și principalele evenimente care au marcat evoluția partidului după martie 1945, cum au fost conferința națională din octombrie 1945 și congresul din februarie 1948 (sala a IX-a)³⁷. Hotărârea privind instituirea și acordarea bursei republicane, „Gheorghe Gheorghiu-Dej”, în fapt o reluare a unei mai vechi decizii a Consiliului de Miniștri, datând din anul 1951, nu a fost pusă nici ea în aplicare³⁸.

Cu toate că lansarea concursului privind realizarea statuilor lui Dej a devenit publică prin publicarea regulamentului său în cotidianul *Scânteia*

din 1 iulie 1965, doar un singur bust al fostului prim-secretar al CC al PMR va fi amplasat la Casa de Cultură din Galați³⁹.

Măsurile privind „eternizarea memoriei” lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, stabilite în martie 1965 și aplicate ulterior, vizează emiterea unui timbru memorial, amplasarea unor plăci comemorative sau atribuirea numelui fostului lider al partidului unor obiective economice și culturale. Astfel, la un an de la decesul lui Gheorghiu-Dej era pusă în circulație o emisiune comemorativă de mărci poștale, formată dintr-o marcă în valoare de 55 de bani și o coliță de 5 lei, având imprimate portretul acestuia. Plăcile comemorative au fost amplasate, așa cum preconiza hotărârea adoptată în martie 1965, pe clădirile legate de activitatea din ilegalitate a fostului prim-secretar al CC al PMR, și anume Atelierele CFR „Grivița Roșie” din București, Galați și Dej. O serie de obiective economice, cum ar fi Combinatul Siderurgic Galați, Hidrocentrala „16 februarie” de pe Argeș, Combinatul chimico-metalurgic din Baia Mare, respectiv Institutul Politehnic din București, au primit numele fostului lider comunist. De asemenea, orașul Onești⁴⁰, respectiv piața și bulevardul din capitală localizate între Piața Victoriei și Parcul Herăstrău⁴¹ vor păstra denumirea „Gheorghe Gheorghiu-Dej” până în anul 1990.

Din punctul de vedere al subiectului nostru, câteva observații sunt necesare în legătură cu aplicarea măsurilor privind „eternizarea memoriei” lui Gheorghiu-Dej. În primul rând, toate aceste inițiative au fost puse în aplicare înainte de aprilie 1968 și au rămas în vigoare până la prăbușirea regimului lui Nicolae Ceaușescu. În al doilea rând, dintre măsurile preconizate în martie 1965, nu s-au materializat cele referitoare la editarea lucrărilor și biografiei lui Gheorghiu-Dej, la crearea în cadrul Muzeului de Istorie a Partidului Comunist a unei săli speciale dedicate

vieții și activității sale, la ridicarea unei statui a fostului lider al PMR București și la instituirea unei burse republicane care să-i poarte numele. Needitarea lucrărilor semnate de Gheorghiu-Dej ar putea fi explicată prin faptul că fuseseră publicate antum mai multe volume cu selecții din discursurile sale sub titlul *Articole și cuvântări*⁴². De asemenea, apariția acestora ar fi precedat sau ar fi coincis ca publicarea, începând cu anul 1968, a primelor volume dintr-o serie extrem de longevivă (*România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, redenumită începând cu anul 1970 *România pe drumul construcției societății socialiste multilateral dezvoltate*), care conținea selecții din discursurile rostite de Nicolae Ceaușescu cu diferite prilejuri. Mai mult, detașarea simbolică a noului lider al PCR de moștenirea „obsedantului deceniu” proclamată în aprilie 1968 ar putea constitui o altă explicație pentru nepublicarea postumă a lucrărilor lui Gheorghiu-Dej. Aceleași impedimente care au întârziat elaborarea și apariția până în 1989 a unei istorii a PCR pot fi invocate ca explicații și pentru nepublicarea biografiei fostului lider al PMR. O astfel de lucrare biografică ar fi trebuit, printre altele, să stabilească și să evalueze contribuția politică a lui Gheorghiu-Dej la dezvoltarea instituțională a partidului și la transformarea socialistă a țării, dar și să clarifice o serie de aspecte controversate din activitatea partidului din perioada interbelică și postbelică. Totodată, un astfel de volum ar fi reprezentat un permanent reper, care ar fi pus sub semnul întrebării veridicitatea reinterpretărilor recurente ale momentelor din istoria partidului care au caracterizat perioada conducerii lui Nicolae Ceaușescu. Așa cum am arătat mai sus, personajul politic Gheorghe Gheorghiu-Dej s-a regăsit în discursul documentar al fotomontajelor din „Muzeul de Istorie a Partidului Comunist”, chiar dacă nu a fost creată o sală specială în acest sens. Propunerea privind instituirea unei burse republicane pentru

„eternizarea memoriei” fostului lider al PMR relua, în fapt, o hotărâre de partid mai veche, datând din anul 1951⁴³. Faptul că această măsură nu a fost aplicată nici după moartea lui Gheorghiu-Dej demonstrează lipsa constantă de interes din partea conducerii partidului față de un astfel de mijloc neproletar de comemorare. Ridicarea în centrul Bucureștiul a unei statui a lui Gheorghiu-Dej ar fi constituit o manifestare a perpetuării *post mortem* a cultului personalității sale, o practică denunțată voalat de Nicolae Ceaușescu prin sintagma „exagerarea meritelor unor militanți” folosită în discursul său din mai 1966. În legătură cu acest aspect trebuie menționat faptul că, în ciuda exceselor asociate cultului personalității sale, nicio statuie a liderului PCR nu a fost amplasată în vreun spațiu public din România.

Ca o concluzie a considerațiilor noastre privind măsurile de „eternizare a memoriei” lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, putem afirma că în majoritatea lor acestea au fost puse în aplicare chiar dacă cu un anumit grad de moderație. Iar această moderație a fost în primul rând rezultatul atașamentului formal și unanim exprimat de noua conducere a partidului față de poziția liderului ca *primus inter pares*⁴⁴ în cadrul acesteia. Astfel, locul și rolul pe care noul regim i le atribuia lui Gheorghiu-Dej erau acelea ale unui fost mare lider de partid, al cărui nume era legat de unul dintre evenimentele semnificative ale luptei istorice și ideologice a partidului împotriva vechiului regim din timpul perioadei interbelice și a cărui activitate politică a stat la baza dezvoltării instituționale a partidului și a transformării socialiste a țării. Pentru această excepțională contribuție a sa, fostul lider al partidului era onorat prin punerea în aplicare a măsurilor preconizate în acest sens în martie 1965. Chiar și în discursul său din aprilie 1968 din cadrul adunării activului de partid din capitală, Nicolae Ceaușescu recunoștea că „Gheorghiu-Dej are merite

incontestabile, după cum a avut și serioase lipsuri și greșeli”. Faptul că noul lider al partidului limita greșelile predecesorului său la încălcarea normelor de partid, înțelegând prin aceasta mai ales inițierea unor măsuri represive neîntemeiate împotriva adversarilor săi politici⁴⁵, este edificator din punctul de vedere al subiectului nostru. În acest sens, aspectele represive ale regimului lui Gheorghiu-Dej erau interpretate de Ceaușescu ca fiind un episod nefericit, dar izolat din istoria partidului și care nu anula sau diminuea contribuția acestuia și a liderului său la dezvoltarea cu succes, pe coordonate socialiste, a țării.

Așa cum am precizat anterior, abordarea subiectului biografiei politice a lui Gheorghiu-Dej va include atât perioada anterioară momentului 23 august 1944 corespunzătoare activității sale ca revoluționar de profesie, cât și perioada de după această dată, care marchează ascensiunea sa politică în calitate de lider al partidului.

Fără a avea pretenția unei analize complexe a activității lui Gheorghiu-Dej din perioada ilegalității partidului sau a modului în care cultul personalității a valorificat acest subiect, ne vom limita la a identifica principalele episoade ale biografiei sale revoluționare, înregistrate de propaganda și istoriografia de partid. Din punctul de vedere al subiectului nostru este relevant modul în care aceste segmente date ale fostului lider al PMR au fost reinterpretate în perioada conducerii lui Nicolae Ceaușescu și integrate în istoria „revoluționară” a acestuia.

Trei episoade au fost incluse ca părți distincte ale biografiei revoluționare a lui Gheorghiu-Dej: implicarea sa în acțiunile de pregătire a mișcărilor greviste de la începutul anului 1933 și evenimentele judiciare care au urmat; perioada detenției; respectiv evadarea de la Târgu-Jiu și participarea la evenimentele de la 23 august 1944.

Materialele publicate înainte de martie 1965 și până la mijlocul anilor 1970 confirmă implicarea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în pregătirea evenimentelor muncitorești din ianuarie-februarie 1933. Recomandat atât de entuziasmul său, cât mai ales de atașamentul profund față de cauza Partidului Comunist, Gheorghiu-Dej s-a numărat printre delegații care au participat la conferința pe țară a muncitorilor ceferiști din martie 1932 de la București. Cu acest prilej, datorită impresiei deosebite pe care a lăsat-o participanților la conferință și unora dintre membrii conducerii partidului, Gheorghiu-Dej a fost ales secretar al Comitetului Central de Acțiune al muncitorilor ceferiști. Sarcina atribuită acestui comitet de Partidul Comunist era aceea de a realiza unitatea organizațională a clasei muncitoare din sectorul CFR, ca unică soluție prin care revendicările sale puteau fi luate în considerare de conducerea de la acea dată a țării. În contextul accentuării crizei economice interne și a măsurilor represive inițiate de guvernul român împotriva muncitorilor care-și exprimau nemulțumirile față de deteriorarea situației lor economico-sociale, Partidul Comunist a decis inițierea unor mișcări greviste de amploare, care au culminat cu evenimentele din 11-14 februarie 1933 de la Atelierele CFR Grivița. În aceste condiții, autoritățile române au trecut la arestarea liderilor muncitorilor, inclusiv a membrilor Comitetului Central de Acțiune și apoi la înăbușirea în forță a revoltei de la Grivița⁴⁶. Pentru că recursul înaintat de avocații apărării a fost admis, procesul conducătorilor mișcărilor greviste de la începutul anului 1933 va fi rejudecat la Craiova în intervalul iunie-iulie 1934. Cu acest prilej, Gheorghiu-Dej, împreună cu ceilalți inculpați au transformat acțiunea judiciară îndreptată împotriva lor într-un rechizitoriu dur la adresa politicii guvernului român, denunțând nu doar măsurile sale economice, care ar fi afectat cu precădere interesele economice ale clasei muncitoare, cât mai

ales caracterul represiv, injust al regimului burghezo-moșieresc. Părți din declarația primului lider al PMR, făcută în timpul procesului din iunie-iulie 1934, au fost incluse în conținutul materialelor publicate, până la începutul anilor 1970, pe marginea acestui subiect, pentru a sublinia curajul, determinarea și credința acestuia în victoria finală a cauzei generoase a clasei muncitoare și a ideologiei sale⁴⁷.

Analiza modului în care aceste evenimente incluse în biografia revoluționară a lui Gheorghiu-Dej s-au regăsit în materialele publicate după anul 1965 se bazează atât pe articolele apărute în presă, cât și pe volumele de studii referitoare la activitatea din perioada interbelică a Partidului Comunist. Astfel, articolele de presă publicate ulterior lunii martie 1965 fie nu fac întotdeauna referire la rolul pe care Gheorghiu-Dej l-a avut în cadrul evenimentelor din ianuarie-februarie 1933, fie se opresc numai asupra momentului alegerii sale în cadrul Comitetului Central de Acțiune în 1932. Această neregularitate în prezentarea rolului fostului lider al PMR în evenimentele de la începutul anului 1933, care se va menține până 1978, poate fi explicată prin specificul opțiunilor editoriale, aspect asupra căruia ne-am oprit în considerațiile noastre anterioare privind posibilele rațiuni care au stat la baza diminuării prezenței sale în mecanismul comemorativ al partidului după 1965⁴⁸. De asemenea, lipsa detaliilor privind activitatea revoluționar-organizatorică a lui Gheorghiu-Dej din 1933 poate fi parțial explicată prin caracterul general, de popularizare, specific contribuțiilor de presă. Aceasta în condițiile în care culegerile de studii privind istoria partidului au continuat, cel puțin până la începutul anilor 1970, să prezinte în detaliu contribuția fostului lider al PMR la organizarea grevelor muncitorești din 1933.

Aniversarea a 50 de ani de la „eroicele lupte revoluționare din 1933 ale muncitorimii române” a fost transformată într-un nou prilej de

manifestare a cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu, care a început să domine discursul propagandei de partid încă din ianuarie 1978. Astfel, articolul publicat în *Scânteia* nu menționează contribuția lui Gheorghiu-Dej la organizarea acestor evenimente. Din contră, se precizează că acest eveniment solemn avea loc la scurt timp după o altă aniversare, cea care marca „împlinirea a 50 de ani de strălucită activitate revoluționară a tovarășului Nicolae Ceaușescu, care s-a afirmat din fragedă tinerețe ca un remarcabil luptător revoluționar, ca un strălucit militant pentru întărirea capacității de acțiune a clasei muncitoare, a unității și coeziunii rândurilor sale”⁴⁹. În discursul său rostit în cadrul adunării festive organizate cu acest prilej în capitală, Nicolae Ceaușescu a menționat numele lui Gheorghiu-Dej și a celorlalți lideri comuniști implicați în evenimentele din 1933, subliniind însă că aceștia au acționat la ordinele partidului, căruia, de altfel, trebuia să i se atribuie și meritul de a le fi organizat⁵⁰. Aceeași dinamică, observabilă din analiza conținutului articolelor de presă, este valabilă și pentru culegerile de studii despre istoria partidului în perioada interbelică. Astfel, în timp ce volumele publicate în prima parte a anilor 1970 includ detalii privind contribuția lui Gheorghiu-Dej la derularea evenimentelor premergătoare grevelor din 1933⁵¹, cele apărute după anul 1978 reduc spațiul acordat acelor părți din istoria partidului care nu puteau fi legate, nici prin falsificarea lor grosolană, de biografia tânărului revoluționar Nicolae Ceaușescu⁵².

O transformare similară este identificabilă și în cazul materialelor publicate pe marginea procesului de la Craiova, după momentul înhumării lui Gheorghiu-Dej în martie 1965. Astfel, pe măsura intensificării cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu, în special după 1978, versiunea oficială vehiculată în presă cu privire la procesul din 1934 este una care se

concentrează pe implicarea liderului PCR, din partea unei organizații-paravan legale ale PCdR, Comitetul Național Antifascist (Român), în aducerea unor liste de adeziuni semnate de muncitori în sprijinul liderilor mișcărilor greviste judecați la Craiova. Pentru că acțiunea lui Ceaușescu a devenit elementul principal al materialelor publicate pe tema acțiunii judiciare din 1934, figurile celorlalte personaje implicate sunt estompate într-un anonimat colectiv. Astfel, numele inculpaților, inclusiv cel al lui Gheorghiu-Dej, nu vor mai fi menționate, după cum nici detaliile referitoare la soarta lor nu-și vor mai găsi locul, după finalizarea procesului, în materialele publicate pe acest subiect⁵³.

Un al doilea element al biografiei revoluționare a lui Gheorghiu-Dej este reprezentat de perioada detenției sale, ca urmare a condamnării în procesul de la București (iulie 1933) și, ulterior, în cel de la Craiova (iunie-iulie 1934). Deși materialele publicate pe această temă îl prezintă ca un martir al cauzei partidului, care ar fi suportat chinurile detenției în cele mai cunoscute închisori românești, o atenție specială este acordată perioadei pe care viitorul lider al PMR a petrecut-o la Doftana și Târgu-Jiu. Pentru că episodul detenției în lagărul de la Târgu-Jiu este legat, într-o mai mare măsură, de evenimentele de la 23 august 1944, în cele ce urmează ne vom opri doar asupra perioadei în care Gheorghiu-Dej și-a executat sentința la Doftana. În acest sens, vom identifica posibilele motivații care au stat la baza individualizării acestui episod în biografia revoluționară a primului lider al PMR și în ce măsură perspectiva propagandei oficiale asupra acestuia s-a modificat după momentul morții sale.

Doftana a fost singura închisoare a deținuților politici comuniști, transformată, după august 1944, în muzeu, și a ocupat un loc central în cadrul mitologiei/istoriei partidului. Doftana a fost locul unde au fost

concentrați, după 1936, majoritatea deținuților politici comuniști și viitorii lor lideri. Totodată, această închisoare a devenit în perioada comunistă un simbol al represiunii vechiului regim și, în acest context, al rezistenței comuniștilor, fiind astfel transformată într-o adevărată „universitate de partid” și într-un câmp de luptă politică împotriva autorităților statului. Nu în ultimul rând, această închisoare a fost considerată în istoria partidului un loc al sacrificiului suprem al deținuților comuniști pentru idealul lor, în condițiile confruntării dure, de pe poziții inegale, cu reprezentanții vechiului regim, dar și ca urmare a cutremurului care a distrus Doftana din temelii (10 noiembrie 1940)⁵⁴. Toate acestea au fost suficiente motive pentru ca atât Gheorghiu-Dej, cât și Nicolae Ceaușescu să opteze pentru includerea și individualizarea perioadei de detenție la Doftana ca parte a biografiei lor revoluționare.

Compararea celor două volume dedicate muzeului de la Doftana, apărute la o distanță de 8 ani⁵⁵, este în măsură să evidențieze atât dimensiunea rolului pe care propaganda oficială de partid i l-a atribuit lui Gheorghiu-Dej, în contextul detenției sale aici, cât și momentul și modul în care acesta a fost îndepărtat din istoria partidului, în ce privește episodul Doftana.

În ediția volumului din 1960 intitulat *Muzeul Doftana*, Gheorghe Gheorghiu-Dej era prezentat ca liderul organizației deținuților comuniști de la Doftana. El a fost cel care a impulsionat, după aducerea sa aici, în mai 1937, munca de educare politică a cadrelor și care ar fi contribuit la stabilirea unei tactici unitare de luptă pentru menținerea și îmbunătățirea regimului politic în închisori pentru deținuții comuniști. Totodată, viitorul lider al PMR era prezentat în cadrul volumului în calitate de conducător al conferinței celulei de partid de la Doftana, organizată în februarie-martie 1938. Spre deosebire de Gheorghiu-Dej, citat la începutul volumului și a

căruia poză era reprodusă de două ori, ceilalți militanți importanți închiși la Doftana, cu excepția lui Chivu Stoica, erau doar nominalizați: fără poză-portret, li se prezenta doar fișa de carceră, ca în cazul lui Gheorghe Apostol, Emil Bodnăraș, Nicolae Ceaușescu, Alexandru Drăghici, Alexandru Moghioroș⁵⁶.

În lucrarea *Muzeul Doftana* publicată în 1968, militanții comuniști care s-au aflat în această închisoare sunt nominalizați în ordine alfabetică, iar pozele portret, reproduse în paginile volumului, au aceeași dimensiune⁵⁷. Preocuparea pentru a sublinia statutul egal al tuturor liderilor de partid care au trecut pragul acestei închisori, preocupare determinată de atașamentul formal al noii conduceri a PCR la respectarea principiului conducerii colective în procesul decizional de partid, este evidentă și în tratamentul aplicat personajelor Gheorghiu-Dej și Nicolae Ceaușescu în cadrul organizării exponatelor muzeului. Astfel, cei doi sunt citați o singură dată, fără a li se preciza funcția deținută⁵⁸, numele lor sunt incluse în aceeași enumerare alfabetică a militanților comuniști care au trecut prin închisoarea de la Doftana, iar pozele lor se regăsesc și ele, o singură dată, în materialele fotografice ale muzeului⁵⁹. Totodată, volumul marchează începutul reinterpretării istoriei Doftanei prin diminuarea importanței contribuției lui Gheorghiu-Dej și sporirea corespunzătoare a celei a lui Ceaușescu la organizarea și desfășurarea vieții de partid din cadrul acestei închisori. Astfel, din narațiunea volumului lipsesc mențiunile legate de rolul pe care Gheorghiu-Dej l-a avut în organizarea și conducerea grevelor la începutul anului 1933 sau la întărirea organizatorică și politică a colectivului de militanți comuniști și a celulei de partid de la Doftana (de exemplu, nu mai este menționată conferința celulei de partid din februarie-martie 1938 condusă de el). Toate

activitățile desfășurate la Doftana erau prezentate în volumul din 1968 ca fiind rezultatul unei munci colective: nu e vorba de nici un lider absolut, ci doar de mai mulți lideri, militanți comuniști nominalizați alfabetic⁶⁰.

Subiectul închisorii de la Doftana a revenit în atenția presei românești și a istoricilor de partid în cursul anilor 1970, în contextul marcării oficiale a unor evenimente legate de istoria interbelică a PCR, cum ar fi, de exemplu, obținerea regimului politic pentru „deținuții antifasciști” sau sărbătorirea unor date aniversare de la crearea acestei organizații. În legătură cu aceste contribuții, este important de menționat că singurul personaj nominalizat dintre foștii deținuți de la Doftana era Nicolae Ceaușescu. Până în 1978, referirile la persoana sa erau relativ modeste, reducându-se la același citat privind perioada detenției sale și sprijinul pe care deținuții de la Doftana l-ar fi primit din partea locuitorilor din Câmpina⁶¹. După această dată și în legătură directă cu intensificarea cultului personalității liderului PCR, aprecierile elogioase privind comportamentul său în condițiile grele ale detenției s-au intensificat și permanentizat. În fapt, ele reluau și îi atribuiau exclusiv lui Nicolae Ceaușescu, în calitate sa de lider neoficial al comuniștilor închiși la Doftana, aceleași acțiuni care, înainte de 1965, erau invocate pentru a descrie activitatea lui Gheorghiu-Dej în perioada detenției sale aici, cum ar fi, de exemplu, inițierea și coordonarea acțiunii de (re)organizare a activității celulei de partid sau a învățământului politic și de cultură generală pentru comuniștii încarcerați la Doftana⁶².

Materialele publicate până la începutul anilor 1970 pe marginea evenimentelor premergătoare zilei de 23 august 1944 menționau contribuția lui Gheorghiu-Dej și a celulei de partid din lagărul de la Târgu-Jiu în organizarea forțelor Partidului Comunist pentru „răsturnarea dictaturii militaro-fasciste”. Astfel, în schimbul său de scrisori cu

militanții comuniști aflați în libertate, primul lider al PMR ar fi indicat măsurile ce trebuiau luate pentru pregătirea întregului partid, nu doar a liderilor săi, în vederea acestei acțiuni. În același timp, el sublinia necesitatea respectării măsurilor de securitate și a conspirativității muncii, precum și oportunitatea creării unui sistem propriu al partidului care să-i ofere o bază informațională unitară pentru acțiunile sale. Un alt obiectiv al planului de acțiune elaborat de Gheorghiu-Dej era legat de înlăturarea conducerii oficiale a partidului și a liderului său de la acea dată, Ștefan Foriș, acuzați, printre altele, de trădare și colaborare cu Siguranța antonesciană. Evadarea lui Gheorghiu-Dej și a altor militanți închiși în lagărul de la Târgu-Jiu ar fi asigurat partidului nu doar o nouă conducere, „sănătoasă” din punct de vedere politic, ci și un plan pentru „pregătirea insurecției armate din august 1944”⁶³.

O analiză a materialelor publicate înainte și după momentul martie 1965 evidențiază două modalități distincte de abordare a subiectului semnificației zilei de 23 august 1944 în istoria recentă a țării și implicit a contribuției lui Gheorghiu-Dej în acest sens. Astfel, articolele de presă care marcau anual sărbătorirea zilei naționale a României comuniste se concentrau pe relevarea importanței evenimentului de la 23 august 1944 din perspectiva succeselor dobândite de partid, condus de Gheorghiu-Dej sau de Nicolae Ceaușescu, în activitatea sa de transformare socialistă a țării⁶⁴. În acest context, detaliile privind pregătirea evenimentului de la 23 august apăreau preponderent cu prilejul aniversării unui număr „rotund” de ani⁶⁵ sau în studiile și articolele publicate în reviste sau volume de specialitate⁶⁶. Totodată, exprimarea publică a atașamentului noilor lideri ai partidului față de principiul conducerii colective este în măsură să explice, cel puțin până la începutul anilor 1970, opțiunea presei

de partid și a istoriografiei oficiale pentru evidențierea rolului PCR în organizarea acțiunii politice de la 23 august 1944. Descriș ca o entitate politică colectivă, dar dotată cu o conștiință revoluționară, Partidul Comunist din România și-ar fi asumat sarcina organizării și conducerii maselor populare în lupta împotriva „dictaturii militaro-fasciste” și, ulterior, a consolidării controlului său deplin asupra puterii în România⁶⁷.

Plecând de la considerațiile noastre anterioare, putem afirma că în perioada conducerii lui Nicolae Ceaușescu se constată o diminuare a locului și rolului lui Gheorghiu-Dej în cadrul istoriei oficiale a partidului. Această evoluție a fost influențată de câțiva factori. Primul privește atașamentul formal față de principiul conducerii colective, pe care noii lideri ai PCR au înțeles să-l exprime în mod public prin sublinierea contribuției lor comune la structurarea și funcționarea procesului decizional din cadrul organismelor de conducere a partidului. În acest context, o accentuare a meritelor lui Gheorghiu-Dej ar fi pus sub semnul întrebării acest punct al programului politic al noii conduceri de partid. Cel de-al doilea factor este legat de consecințele negative pe care dezvăluirile făcute în cadrul plenarei CC al PCR din aprilie 1968 le-au avut asupra imaginii fostului lider al PMR. Astfel, în condițiile în care Nicolae Ceaușescu încerca să-și definească viziunea asupra modului de conducere a partidului prezentând-o ca diferită calitativ de cea a predecesorului său, episodul denunțării abuzurilor „obsedantului deceniu” este în măsură să explice anonimizarea graduală a rolului lui Gheorghiu-Dej în istoria partidului. În al treilea rând, intensificarea cultului personalității liderului PCR și accentul pus în cadrul manifestărilor acestuia pe sublinierea caracterului „revoluționar” al biografiei sale a determinat o reinterpretare a istoriei partidului, care îi arunca în anonimat

pe toți ceilalți lideri ai partidului din perioada interbelică, inclusiv pe Gheorghiu-Dej.

Ultima parte a analizei noastre se va concentra asupra biografiei politice a primului lider al PMR după august 1944. Fără a avea pretenția unei evaluări complete cu privire la modul în care această parte a activității politice a lui Gheorghiu-Dej s-a regăsit sau a fost valorificată în manifestările cultului personalității sale⁶⁸, vom încerca, pe marginea materialelor publicate la scurt timp după moartea sa, să evidențiem, pe de o parte, principalele constante tematice ale discursului omagial privind acest subiect, iar pe de alta, să evaluăm în ce măsură și cum au supraviețuit acestea mediatic în perioada guvernării lui Nicolae Ceaușescu.

Articolele publicate în *Scânteia* înaintea funeraliilor naționale din martie 1965 conțineau referiri elogioase cu privire la activitatea politică a lui Gheorghiu-Dej. Astfel, pentru toți cei care l-au cunoscut personal sau în calitatea sa oficială de lider al partidului, el a fost un „conducător de tip nou”, „înțelept”, întruchipând „exemplul minunat al unei vieți puse pe de ntregul în slujba marilor idealuri ale partidului, ale clasei muncitoare și poporului”. Rezultatele excepționale ale implicării consecvente și depline a lui Gheorghiu-Dej în materializarea planului partidului de transformare pe coordonate socialiste a țării au recomandat includerea sa în „șirul lung de eroi pe care poporul îi venerază și-i va venera veșnic, a căror pildă devine și rămâne o componentă a patrimoniului spiritual al poporului”, în acest context, el devenind un „simbol al celor mai nobile trăsături ale poporului din care s-a născut și pe care l-a slujit cu devotament și eroism”⁶⁹.

Aceleași aprecieri superlative la adresa activității fostului lider al PMR au fost menționate și în discursurile rostite cu prilejul înhumării sale

de membrii noii conduceri a partidului. Astfel, Gheorghiu-Dej a fost un „eminent conducător de partid și de stat”, care „și-a legat până la identificare întreaga activitate de tot ceea ce, prin strădania și geniul lor creator, au înfăptuit și desăvârșesc milioane de oameni ai muncii: orânduirea socialistă”. Activitatea sa nu s-a limitat doar la domeniul politicii interne. Din contră, „întreaga politică externă a României socialiste poartă sigiliul voinței de pace, respectul deplin al independenței și demnității naționale” pe care „tovarășul Gheorghiu-Dej le-a susținut și promovat cu neobosită convingere și energie”⁷⁰. În discursul său rostit cu același prilej, Nicolae Ceaușescu recunoștea amprenta indubitabilă pe care contribuția predecesorului său a lăsat-o asupra devenirii socialiste a țării, poziția sa de „militant remarcabil al mișcării comuniste și muncitorești internaționale” și, nu în ultimul rând, calitatea sa de principal arhitect al noului curs de politică externă, inaugurat odată cu „Declarația din aprilie 1964”⁷¹. Aceleași două teme mari, identificate anterior și axate pe evidențierea contribuției lui Gheorghiu-Dej la trasarea și implementarea cu succes a politicii interne și externe a partidului, sunt menționate și în cele două articole cu miză comemorativă publicate în 1966, la împlinirea unui an de la moartea sa, respectiv la aniversarea a 65 de ani de la nașterea sa, dar cu o anumită nuanță. Această nuanță ține de sublinierea faptului că Gheorghiu-Dej a fost liderul partidului și că rezultatele activității sale erau, în primul rând, consecința directă a aplicării politicii acestuia⁷². Această reinterpretare, în sensul diminuării rolului său în istoria recentă a partidului, poate fi considerată un rezultat al afirmării în spațiul public românesc a atașamentului noii conduceri față de principiul structurării pe baze colective a procesului decizional, aspect pe care l-am discutat deja. Cu toate că în aprilie 1968 Nicolae Ceaușescu nu a criticat contribuția predecesorului său la implementarea planurilor de

transformare socialistă a țării, nici o referire pe această temă nu se va mai regăsi în continuare în paginile *Scânteii*. Diminuarea importanței perioadei conducerii lui Gheorghiu-Dej la istoria partidului va deveni evidentă odată cu începerea sărbătoririi, în anul 1975 și apoi, în mod constant, pe parcursul anilor 1980, a anilor scurși de la Congresul al IX-lea al PCR. Această sărbătorire a atribuit forumului partidului din 1965 o semnificație ctitorială, marcând în acest fel începutul unei noi etape în evoluția României socialiste, etapă care ar fi fost caracterizată prin schimbări radicale și realizări fără precedent în planul politicii interne. Mai mult, intensificarea cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu a contribuit la considerarea activității sale a fi unică sursă a tuturor acestor succese înregistrate în construcția socialistă națională. În aceste condiții, *Scânteia* a publicat materiale care făceau referire la perioada anterioară anului 1965. Acestea prezentau doar cifre și statistici care descriau începutul dezvoltării socialiste a țării și care, indirect, ofereau o bază de comparație menită să pună în evidență cursul ascendent fără precedent al dezvoltării României din perioada guvernării lui Nicolae Ceaușescu⁷³.

Deși a continuat principalele direcții ale politicii externe creionate de predecesorul său, noul lider al partidului a ajuns, datorită condamnării intervenției trupelor Tratatului de la Varșovia în Cehoslovacia din august 1968, să se identifice și să personifice, atât pentru populația țării, cât și pentru mediul politic occidental, esența „Declarației din aprilie 1964”: afirmarea independenței politice a României și a PCR față de Uniunea Sovietică prin apărarea dreptului fiecărui partid comunist de a-și elabora, alege sau schimba, conform priorităților naționale, formele și metodele construcției socialiste⁷⁴.

În concluzie, analiza noastră privind modul în care imaginea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej s-a perpetuat în perioada conducerii lui Nicolae

Ceaușescu s-a concentrat pe trei direcții distincte. Ele au vizat evoluțiile politice care au însoțit schimbarea de la vârful conducerii Partidului Comunist și care au definit un anumit context politic menit să justifice diminuarea prezenței lui Gheorghiu-Dej în mecanismul comemorativ-istoric al partidului. Modul în care au fost puse în aplicare măsurile privind „eternizarea memoriei” fostului lider al PMR, precum și subiectul biografiei sale politice înainte și după momentul 23 august 1944 au constituit celelalte două perspective ale analizei noastre. În acest context, estomparea treptată, până la dispariția publică, a personajului istoric Gheorghiu-Dej a fost influențată în primul rând de atașamentul exprimat public prin diverse mijloace a noilor lideri ai PCR față de principiul conducerii colective și al egalității decizionale în organele conducătoare ale partidului. Această situație făcea nepotrivită sau inadecvată orice accentuare a rolului liderului, fie el și decedat, în organizarea și desfășurarea activității partidului. În acest context, denunțarea parțială, în aprilie 1968, a abuzurilor săvârșite de Gheorghiu-Dej a justificat, de asemenea, o diminuare a prezenței sale în discursul propagandistic al partidului. Iregularitatea menționării contribuției fostului lider al PMR la organizarea luptei revoluționare împotriva vechiului regim poate fi explicată atât prin caracterul diferit al surselor avute în vedere (presă, volume de specialitate), cât mai ales prin apariția și dezvoltarea treptată, începând cu 1968, a cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu. Această evoluție a redus întreaga istorie interbelică și chiar postbelică a partidului la activitatea unui singur personaj politic: liderul său ales în martie 1965. Cu toate acestea, punerea în aplicare a măsurilor legate de „eternizarea memoriei” lui Gheorghiu-Dej și menținerea valabilității lor până la prăbușirea regimului comunist român în 1989 i-au păstrat acestuia un loc în galeria liderilor partidului, a căror activitate politică a intrat într-un con

de umbră odată cu apariția și dezvoltarea cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu.

1. Vezi, de exemplu, Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Editura Polirom, Iași, 2002, pp. 39-99; Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, Editura Evenimentul Românesc, 1999, pp. 185-186; Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se... Aburul halucinogen al cernelii. Memorii I*, Editura Curtea Veche, București, 2005, pp. 36-37.
2. Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, Editura Litera, București, 1994, p. 243.
3. Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), Fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 166/1944, ff. 6-7, 37, 54, 60, 73 și 75.
4. *Ibidem*, ff. 8, 79; ANIC, Fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 37/1954, f. 2.
5. ANIC, Fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 166/1944, f. 10.
6. Pentru mai multe amănunte privind implicarea lui Nicolae Ceaușescu în lupta pentru putere din interiorul conducerii PMR, vezi volumele de documente semnate de Alina Tudor, Dan Cătănuș, *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chișinevski (1956-1961)*, Editura Elion, București, 2001; Alina Tutore, Dan Cătănuș, *Amurgul ilegalistilor. Plenara PMR din 9-13 iunie 1958*, Editura Vremea, București, 2000; „Din dezbaterile la Plenara CC al PMR. Intervenții ale participanților în legătură cu Darea de seamă a delegației PMR la cel de al XXII-lea Congres al PCUS prezentată de tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej. Cuvântul tovarășului Nicolae Ceaușescu”, în *Scânteia*, 13 decembrie 1961, pp. 2-3.
7. Aceeași poziție de numărul doi în ierarhia de partid, asociată funcției sale de secretar în problemele organizatorice, este confirmată și în Dumitru Popescu, *Un lider comunist se destăinuie: Am fost și cioplitor de himere*, Editura Expres, București, 1994, p. 95.
8. ANIC, Fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 166/1944, ff. 8, 10-12 și 14.
9. *Ibidem*, ff. 10-11 și 14.
10. Manuela Marin, *Originea și evoluția cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu 1965-1989*, Editura ALTIP, Alba Iulia, 2008, pp. 60-64.
11. Vladimir Tismăneanu, „Gheorghe Gheorghiu-Dej and the Romanian Workers’ Party: From the De-Sovietization to the Emergence of National Communism”, în *Cold War International History Project, Working Papers*, nr. 37, pp. 27-30.
12. Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri – mărturii despre stalinizarea României*, Editura Ioan Slavici, Arad, 1995, p. 272; Paul Niculescu Mizil, *O istorie trăită. Memorii*, vol. I, ediția a II-a, Editura Enciclopedică, București, 2002, pp. 398-401; Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej...*, ed. cit., pp. 176-178; Rodica Chelaru, *Culpe care nu se uită. Convorbiri cu Cornel Burtică*, Editura Curtea Veche, București, 2001, pp. 91-93. Aceleași greșeli săvârșite de Nicolae Ceaușescu în domeniul colectivizării agriculturii și, în plus, caracterul său orgolios și

- revendicativ sunt menționate și în Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000, pp. 170-181.
- [13.](#) Vezi în acest sens, Manuela Marin, *op. cit.*, pp. 56-59.
- [14.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar 36/1965, f. 8.
- [15.](#) *Ibidem*, dosar 99/1965, ff. 2-3; dosar 102/1965, ff. 2-3, dosar 103/1965, f. 4.
- [16.](#) Manuela Marin, *op. cit.*, pp. 304-305.
- [17.](#) *Congresul al IX-lea al PCR*, Editura Politică, București, 1965, p. 803.
- [18.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar 103/1965, ff. 2-3.
- [19.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar 54/1965, ff. 54-55.
- [20.](#) *Ibidem*, dosar 103/1965, ff. 2-3.
- [21.](#) Vezi în acest sens, Paul Niculescu-Mizil, *De la Comintern la comunism național. Despre Consfătuirea partidelor comuniste și muncitorești, Moscova, 1969*, Editura Evenimentul Zilei, 2001, București, pp. 436-437.
- [22.](#) „Expunere la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea PCR”, în Nicolae Ceaușescu, *Opere alese*, vol. I, Editura Politică, București, 1982, p. 147.
- [23.](#) Vezi, de exemplu, Paul Diaconescu, „Ceferiștii”, în *Scânteia*, 16 februarie 1969, pp. 1, 5.
- [24.](#) „Momente din pregătirea eroicelor lupte din februarie 1933”, în *Scânteia*, 7 februarie 1963, p. 2; „30 de ani”, în *Scânteia*, 15 februarie 1963, p. 1; Titus Popovici, „Verdictul istoriei”, în *Scânteia*, 15 februarie 1963, p. 3.
- [25.](#) Ioan Turcu, Traian Hubulescu, „O voință de fier clocotea în piepturile noastre...”, în *Scânteia*, 16 februarie 1967, p. 2; „16 februarie – o aniversare glorioasă”, în *Scânteia*, 16 februarie 1962, p. 1.
- [26.](#) Ion Brutus, „Amintirile unui participant la luptele petroliștilor din 1933. O pagină glorioasă”, în *România Liberă*, 16 februarie 1967, p. 1; Ada Gregorian, Nicolae Popescu, „La aniversarea luptelor din 1933 ale muncitorilor petroliști din Valea Prahovei. O pagină eroică din istoria mișcării noastre muncitorești”, în *Scânteia*, 1 februarie 1966, pp. 1-2.
- [27.](#) „Hotărârea CC al PMR, a Consiliului de Stat și a Consiliului de Miniștri ale RPR pentru eternizarea memoriei tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej”, în *Scânteia*, 23 martie 1965, p. 1.
- [28.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar 37/1965, ff. 8-9.
- [29.](#) *Ibidem*, ff. 5-7.
- [30.](#) *Ibidem*, dosar 77/1965, ff. 2, 8-15.
- [31.](#) *Ibidem*, dosar 99/1966, ff. 4, 52-56.
- [32.](#) Paul Niculescu-Mizil, *O istorie trăită*, vol. I, ed. a II-a, Editura Enciclopedică, 1997, p. 431.
- [33.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar 41/1966, f. 2.
- [34.](#) *Ibidem*, dosar 21/1973, f. 42.
- [35.](#) Constantin Gherasim, „Casa memorială Gheorghe Gheorghiu-Dej a fost demolată”, *Ziarul de Iași*, 29.07.2002, ediția online,

http://www.ziaruldeiasi.ro/cms/site/z_is/news/casa_memoriala_gheorghe_gheorghiu_dej_a_fost_demolata_88817.html, accesat la 23 august 2008.

- [36.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Cămară, dosar 130/1967, f. 2.
- [37.](#) Muzeul de Istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, 1967, pagini nenumerate; Muzeul de Istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, Editura Politică, București, 1969, pagini nenumerate; Muzeul de Istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, București, 1974, pagini nenumerate; ANIC, CC al PCR – Secția Cămară, dosar 12/1969, ff. 38-51.
- [38.](#) Elisabeta Pleșa, „Eternizarea memoriei lui Gheorghiu-Dej”, în *Dosarele istoriei (Dezvăluiri din arhiva CNSAS. România sub Gheorghiu-Dej)*, An X, nr. 7, 2005, p. 38.
- [39.](#) *Ibidem*.
- [40.](#) *Ibidem*. Vezi și „Adunări cu prilejul atribuirii numelui de Gheorghe Gheorghiu-Dej”, în *Scânteia*, 28 martie 1965, p. 3.
- [41.](#) Dan Berindei, Sebastian Bonifaciu, București. *Ghid turistic*, Editura Sport-Turism, București, 1978, p. 180; Al. Ionescu, Constantin Kiriac, București. *Ghidul străzilor*, Editura Sport-Turism, București, 1982, p. 47; „În legătură cu eternizarea memoriei lui Gheorghe Gheorghiu-Dej”, în *Scânteia*, 20 iunie 1965, p. 3.
- [42.](#) Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1951; și *Articole și cuvântări* (iunie 1961 – decembrie 1962), Editura Politică, București, 1962.
- [43.](#) Elisabeta Pleșa, art.cit., p. 38.
- [44.](#) Andrzej Korbonski, „Leadership Succession and Political Change in Eastern Europe”, în *Studies in Comparative Communism*, vol. IX, nr. 1-2, primăvara/vara, 1976, pp. 7-8.
- [45.](#) „Cuvântarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la adunarea activului de partid din Capitală”, în *Scânteia*, 28 aprilie 1968, pp. 1, 3.
- [46.](#) Vezi Chivu Stoica, *Eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din 1933*, Editura pentru Literatură Politică, București, 1953, pp. 5-115; Gheorghe Stoica, „Conducător de tip nou”, în *Scânteia*, 21 martie 1965, p. 3; Alexandru Szatmari, „Nețărmată încredere în victoria clasei muncitoare”, în *Scânteia*, 21 martie 1965, p. 3; Vasile Bâgu, Ovidiu Șandru, „35 de ani de la luptele muncitorilor ceferiști din ianuarie-februarie 1933. Comuniștii – sufletul viguroaselor acțiuni declanșate la Grivița”, în *Scânteia*, 16 februarie 1968, p. 5; *Partidul comunist în viața social-politică a României 1921-1944. Culegere de studii*, Editura Militară, București, 1971, pp. 78-88; 1933. *Luptele revoluționare ale muncitorilor ceferiști și petroliști*, Editura Politică, București, 1971, pp. 72-384.
- [47.](#) Vezi, de exemplu, Chivu Stoica, *Eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști*, ed. cit., pp. 116-127; 1933. *Luptele revoluționare ale muncitorilor*, ed. cit., pp. 389-489; „Procesul din 1933-1934 al conducătorilor luptelor ceferiștilor și petroliștilor din 1933”, în *Analele Institutului de Istorie a partidului de pe lângă CC al PMR*, nr. 3/1964, pp. 3-22; Titus Popovici, „Verdictul istoriei”, în *Scânteia*, 15 februarie 1963, p. 3.

- [48.](#) Gheorghe Unc, „33 de ani de la eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști”, în *România Liberă*, 16 februarie 1966, pp. 1, 5; Vasile Bâgu, Ovidiu Șandru, art. cit., p. 5; „Februarie 1933. O pagină glorioasă din istoria mișcării noastre muncitorești”, în *Scânteia Tineretului*, 16 februarie 1970, p. 2; Silviu Achim, „Vâltoarea luptelor revoluționare cuprinsese largi și diverse detașamente ale clasei muncitoare”, în *Scânteia*, 16 februarie 1978, p. 3; M.C. Stănescu, „Partidul Comunist, în fruntea bătăliei pentru apărarea intereselor vitale ale clasei muncitoare, ale întregului popor”, în *Scânteia Tineretului*, 15 februarie 1978, p. 1; M.C. Stănescu, „File din marea luptă a partidului și poporului împotriva fascismului, pentru cauza eliberării patriei. Clasa muncitoare – forța hotărâtă a luptei antifasciste. Dârzenie și combativitate. 40 de ani de la procesul conducătorilor luptelor muncitorești din 1933”, în *Scânteia*, 29 iunie 1974, p. 3; „Adunarea din Capitală consacrată eroicelor lupte ale clasei muncitoare din ianuarie-februarie 1933”, în *Scânteia*, 16 februarie 1978, p. 5.
- [49.](#) „Adunarea festivă din capitală consacrată împlinirii a 50 de ani de la eroicele lupte revoluționare din 1933 ale muncitorimii române”, în *Scânteia*, 17 februarie 1983, p. 1.
- [50.](#) Open Society Archives (HU-OSA), Fond 300: Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute, Subfond 60: Romanian Unit, 1: Subject files, 1949-1992, box 612; „Cuvântarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la adunarea festivă din capitală consacrată împlinirii a 50 de ani de la eroicele lupte revoluționare din 1933 ale muncitorimii române”, în *Scânteia*, 17 februarie 1983, p. 3.
- [51.](#) Vezi, de exemplu, *Partidul comunist în viața social-politică a României 1921-1944*, ed. cit, 1933. *Luptele revoluționare ale muncitorilor ceferiști și petroliști*, ed. cit.
- [52.](#) În acest sens, vezi Olimpiu Matichescu, Stelian Neagoe, *Ani de luptă comunistă 1933-1944*, Editura Politică, București, 1982; Ion Spălățelu, *Izbânzi prin veacuri. Comuniștii – o istorie trăită*, Editura Scrisul Românesc, Craiova 1981; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcare muncitorească din România 1821-1948*, Editura Academiei RSR, București, 1981.
- [53.](#) Vezi, în acest sens, Stelian Neagoe, Silviu Achim, „Moment memorabil al luptei poporului, condus de partid, pentru democrație și pace, pentru apărarea libertății și integrității patriei”, în *Scânteia*, 19 iunie 1983, p. 2; Emil Poenaru, „Sub steagul luptei revoluționare”, în *Luceafărul*, 24 mai 1986, p. 6; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, „Mărețe pagini de luptă în istoria clasei muncitoare a PCR”, în *Scânteia*, 11 februarie 1983, p. 4; Olimpiu Matichescu, Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 111.
- [54.](#) Vezi, în acest sens, *Doftana. Istoric și ghid*, Federația Națională a Foștilor Deținuți Politici Antifasciști, București, 1951; *Muzeul Doftana*, Editura Politică, București, 1960 (volumul nu are paginile numerotate și nici autor); Ion Ardeleanu, *Muzeul Doftana*, Editura Meridiane, București, 1968; Olimpiu Matichescu, *Doftana, simbol al eroismului revoluționar*, Editura Politică, București, 1979.
- [55.](#) *Muzeul Doftana*, ed. cit.; Ion Ardeleanu, *op. cit.*

- [56.](#) *Muzeul Doftana*, ed. cit.
- [57.](#) Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 24, poza nr. 40.
- [58.](#) *Ibidem*, pp. 16 și 27.
- [59.](#) *Ibidem*, p. 24, poza nr. 40.
- [60.](#) *Ibidem*, pp. 21-31.
- [61.](#) Olimpiu Matichescu, „Neînfrânți în apărarea intereselor clasei muncitoare, ale întregului popor. Acum 38 de ani, PCR obține o importantă victorie în lupta ilegală – regimul politic pentru deținuții antifasciști”, în *Scânteia*, 2 aprilie 1976, p. 3; V. Bârlădeanu, „O pagină de neînfrântă dârzenie revoluționară din istoria partidului. 39 de ani de la cucerirea regimului politic pentru deținuții comuniști și antifasciști”, în *Scânteia*, 2 aprilie 1977, p. 4.
- [62.](#) De exemplu, Olimpiu Matichescu, *Doftana, simbol...*, ed. cit., pp. 169-170, 177-178; Ion Ardeleanu, „O pagină glorioasă în tradițiile revoluționare”, în *România Literară*, 14 august 1986, p. 3; Marin Badea, „Doftana – un simbol al devotamentului comunist, pentru cauza libertății, independenței și demnității poporului român. Tovarășul Nicolae Ceaușescu, neînfricat erou al luptei revoluționare”, în *Flacăra*, 15 august 1986, p. 3.
- [63.](#) Vasile Zaharescu, „Întărirea partidului și a legăturilor lui cu masele-factor hotărâtor în lupta pentru organizarea și înfăptuirea insurecției armate din august 1944”, în *Analele Institutului de Istorie a partidului de pe lângă CC al PMR*, nr. 4/1962, pp. 7-18; Mihail Roșianu, „Cum a fost organizată evadarea tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej din lagărul de la Târgu-Jiu în august 1944”, în *Scânteia*, 18 august 1964, pp. 2-3; *Lecții în ajutorul celor care studiază istoria PMR*, Editura Politică, București, 1961, pp. 442-460; *Muzeul de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România*, 1967, p. 68; *Partidul Comunist Român în viața social-politică a României*, p. 377; Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Editura Humanitas, București, 2008, p. 122.
- [64.](#) A se vedea, de exemplu, „Glorioasa sărbătoare”, în *Scânteia*, 22 august 1962, p. 1; „Marea noastră sărbătoare”, în *Scânteia*, 22 august 1963, p. 1; „Marea sărbătoare a României socialiste”, în *Scânteia*, 22 august 1965, pp. 1, 3.
- [65.](#) De exemplu, Mihail Roșianu, „Cum a fost organizată evadarea tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej din lagărul de la Târgu-Jiu în august 1944”, în *Scânteia*, 18 august 1964, pp. 2-3.
- [66.](#) Vasile Zaharescu, „Întărirea partidului și a legăturilor lui cu masele – factor hotărâtor în lupta pentru organizarea și înfăptuirea insurecției armate din august 1944”, în *Analele Institutului de Istorie a partidului de pe lângă CC al PMR*, nr. 4/1962, pp. 7-18; *Partidul Comunist Român în viața social-politică a României*, p. 377.
- [67.](#) *Probleme ale istoriei patriei, a PCR*, Secția de Propagandă a CC al PCR, 1981, pp. 343-346; *Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România. Ghid istoric*, București, 1974, p. 87; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească*, ed. cit., pp. 277-295; Gheorghe Zaharia, „Act al voinței întregului popor”, în *Scânteia*, 22

august 1967, pp. 1, 4; Eugen Bantea, „PCR – sufletul insurecției antifasciste”, în *Scânteia*, 22 august 1972, pp. 1, 6.

[68.](#) Vezi, în acest sens, Elis Neagoe-Pleșa, „Reflectarea cultului personalității lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în presă (1945-1965)”, în *Analele Universității „Dunărea de Jos”*, tom VI, 2007, pp. 147-179.

[69.](#) Gheorghe Stoica, art. cit., p. 3; Alexandru Szatmari, „Nestrămutată încredere în victoria clasei muncitoare”, în *Scânteia*, 21 martie 1965, p. 3; Titus Popovici, „Din durere, hotărâre”, în *Scânteia*, 22 martie 1965, p. 2.

[70.](#) „Cuvântarea tovarășului I. Gheorghe Maurer”, în *Scânteia*, 25 martie 1965, p. 3.

[71.](#) „Cuvântarea tovarășului Nicolae Ceaușescu”, în *Scânteia*, 25 martie 1965, p. 3.

[72.](#) „Fiu credincios al partidului și poporului român”, în *Scânteia*, 19 martie 1966, pp. 1-2; „65 de ani de la nașterea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej”, în *Scânteia*, 8 noiembrie 1966, p. 2.

[73.](#) Manuela Marin, *op. cit.*, pp. 288-295, 332-333.

[74.](#) *Ibidem*, pp. 83-84, 502-575.

Partea a IV-a

POLITICI ȘI PRACTICI ALE REGIMULUI DEJ

ECONOMIA ROMÂNIEI ÎN ANII SOCIALISMULUI. UN MODEL DE DEZVOLTARE DE TIP EXTENSIV

Maria Mureșan

23 august 1944 reprezintă pentru economia României un moment de referință și un punct de discontinuitate în lungul drum către modernitate, înțeleasă ca adecvare a ei la modelul european. Timp de aproape un secol și jumătate, economic, politic și instituțional, decidenții scenei politice românești au încercat – și în cea mai mare parte au reușit – să impună, în diferite grade de maturitate și profunzime, instituțiile și mecanismele specifice economiei de piață concurențiale funcționale. După momentul amintit, ca urmare a conjuncturii politico-militare determinate de sfârșitul celei de-a doua conflagrații mondiale, precum și a înțelegerilor dintre marile puteri, România a rămas în sfera de influență sovietică și, pe acest fundal, a început o dificilă și frământată tranziție pe o altă cale: integrarea în lagărul socialist, numit ulterior sistemul socialist mondial. Procesul integrării României în lumea socialistă, derulat pe parcursul a aproape o jumătate de secol, se manifestă în două planuri: intern și extern. În plan intern a fost statuat un model politico-economic și social străin până atunci de lumea românească, respectiv economia de comandă, denumită și economie planificată centralizat. Pe plan extern, încadrarea în fluxurile economice dintre țările sistemului socialist era dirijată de Consiliul de

Ajutor Economic Reciproc, înființat la începutul anului 1949. Prezența trupelor sovietice pe teritoriul țării și a consilierilor sovietici a avut un rol important în inițierea și desfășurarea acestui proces.

Drumul economiei românești către economia de comandă

În primii ani postbelici, respectiv 1944-1948, economia românească cunoaște un dublu proces: refacerea de după război și pregătirea pentru economia planificată centralizat. Cele două procese se desfășoară concomitent, se îngreunează reciproc și exercită o presiune sporită asupra populației.

Pregătirea pentru economia de comandă s-a înfăptuit printr-o serie de măsuri care au avut un pretins rol de reformă și un pronunțat caracter politic. La sfârșitul anului 1944 și în prima parte a celui următor, activitatea economică era canalizată, cu eforturi umane și materiale deosebite, spre satisfacerea nevoilor frontului, ceea ce a afectat grav nivelul de trai al populației. Decalajul accentuat dintre cererea și oferta de bunuri de consum individual a dus la creșterea spectaculoasă a inflației, extinderea deosebită a „pieței negre”, apelul la cartelări și/sau raționalizări de produse alimentare etc., aceste fenomene fiind însoțite și de revendicări salariale și neliniști sociale. Toate acestea s-au desfășurat în condițiile unui nivel scăzut de resurse materiale și financiare, ca urmare a efortului impus de război și a distrugerilor provocate de acesta, a dezorganizării producției din cauza transporturilor, îndeosebi ale celor feroviare, a blocării devizelor în străinătate, a statutului conferit României prin Convenția de Armistițiu și mai ales a obligațiilor economice prevăzute de aceasta. Menționăm și greutatea inerente procesului de reorientare a producției a unor industrii care produsese ră bunuri impuse

de condițiile de război ș.a. Toate acestea impuneau adoptarea unor măsuri cu caracter etatist-dirijist, menite să contracareze sau cel puțin să limiteze stările de lucruri extrem de grave și să conducă la normalizarea vieții economico-sociale, la sporirea producției, redresarea comerțului, a circulației bănești, la ameliorarea condițiilor de trai ș.a. Elaborarea unui ansamblu coerent și eficient de măsuri în acest sens a fost întârziată de versatilitatea clasei politice românești, dar în bună măsură și de disputele politice dintre factorii de putere tradiționali și cei sprijiniți sau impuși direct de reprezentanții URSS, care urmăreau orientarea vieții economico-sociale românești după modelul celei sovietice.

Nu trebuie omisă nici situația creată de seceta din anii 1945-1946, iar în unele zone ale țării chiar și în 1947. În aceste împrejurări au fost luate o serie de măsuri menite să atenueze impactul urmărilor războiului asupra economiei și nivelului de trai al populației, unele dintre ele având un caracter populist-reformator, dar care vizau limitarea și, în perspectivă, eliminarea capitalului și a inițiativei particulare. Astfel, în 1945 și în prima parte a anului 1946 au fost adoptate numeroase legi, dintre care vom menționa doar câteva. La 3 mai 1945 a fost adoptat un pachet de măsuri care cuprindea: legea pentru reglementarea salariilor și înființarea economatelor; legea de reglementare a regimului prețurilor și a circulației mărfurilor; legea pentru reprimarea speculei ilicite și a sabotajului economic; legea pentru punerea în circulație a mărfurilor; legea pentru înființarea organelor de control cetățenesc. În iulie 1945 a fost adoptată o nouă lege referitoare la circulația produselor agricole, prin care Institutul Național al Cooperației era învestit cu calitatea de mandatar al statului pentru cumpărarea (achiziționarea) produselor agricole vegetale de la producătorii agricoli. Pentru a dispune de cantitatea de produse agricole necesare în vederea îndeplinirii obligațiilor stipulate în Convenția de

Armistițiu, pentru însămânțări, consumul armatei și al populației civile, formarea unor rezerve ale statului ș.a. Prin legea menționată, guvernul introducea principiul livrării obligatorii de către producătorii agricoli a unei părți și, ulterior, a întregului surplus pentru unele produse agricole (grâu, secară, orz, orzoaică, ovăz, orez, porumb, mei, mazăre, soia, linte, semințe oleaginoase și furajere de orice fel), respectiv pentru produsele care depășeau nevoile proprii de însămânțare și de consum gospodăresc. Potrivit legii, cantitățile de produse ce trebuiau livrate erau stabilite în raport cu suprafața însămânțată cu fiecare dintre produsele menționate, ținându-se cont de productivitatea regiunii sau a zonei.

În februarie 1946, printr-o altă lege, Institutul Național al Cooperației a obținut și calitatea de mandatar al statului pentru vânzările de produse de strictă necesitate în mediul rural. Potrivit acestei legi, producătorii agricoli puteau cumpăra mărfuri industriale la prețuri oficiale într-o proporție care varia, în funcție de produsul solicitat și de felul cerealelor livrate, între 20% și 60% din contravaloarea produselor agricole livrate obligatoriu. Tot în februarie 1946 a fost adoptată legea de reorganizare a Oficiilor Economice Județene, înființate încă din 25 mai 1945, ca organe administrative și economice, înzestrate cu competență și răspundere în ceea ce privește problemele județului și preocupările guvernului referitoare la controlul producției – colectarea, circulația, repartiția, distribuția și consumul produselor –, precum și la controlul prețurilor, organizarea și supravegherea activității organelor de control județene.

Dintre măsurile cu caracter legislativ-reformator adoptate în a doua jumătate a deceniului al cincilea și care au vizat segmentele fundamentale ale economiei de piață, patru au avut un rol și, mai ales, urmări deosebite. Astfel, prin legea pentru reforma agrară¹, adoptată la 23 martie 1945, o reformă care începuse, în fapt, încă din luna februarie a aceluiași an, s-a

urmărit desființarea mării proprietăți funciare și, în egală măsură, câștigarea unei mai mari adeziuni electorale în favoarea noii puteri care se instala. Prin legea din 28 decembrie 1946² a fost etatizată Banca Națională a României, statul asigurându-și astfel îndrumarea, dirijarea și controlul creditelor acordate de toate instituțiile de creditare și premisele reformei monetare, care va fi înfăptuită la 15 august 1947³, fapt ce a condus la o limitare drastică a capitalului și a inițiativei particulare. La acestea se adaugă legea naționalizării principalelor mijloace de producție, promulgată în 11 iunie 1948⁴, prin care numeroase unități din industrie, transporturi și telecomunicații, precum și din comerț și din sistemul bancar au fost trecute în proprietatea statului. Prin legea menționată au fost naționalizate 8.894 de întreprinderi industriale, dintre care 3.560 de interes local. Legea pentru naționalizare excepta întreprinderile aflate în proprietatea statelor străine care făceau parte din Organizația Națiunilor Unite și care dobândiseră aceste bunuri în urma aplicării Tratatului de Pace de la Paris din 1947. O parte însemnată din patrimoniul economic naționalizat aparținea unor cetățeni străini sau unor societăți cu capital străin. De asemenea, în economia României existau importante plasamente străine. Aceste aspecte au fost soluționate mai târziu, după anul 1965, în cadrul unor reglementări speciale, prin tratative între statul român și statele ale căror firme sau cetățeni nu fuseseră despăgubiți în 1948.

Potrivit recensământului industriei din 31 octombrie 1948, ponderea sectorului de stat în industrie, format din întreprinderi de subordonare centrală și din cele de interes local, calculată după numărul de salariați, era de 76%; în transporturi și comunicații, de 98%; în comerț și credit, de 42%. Ca urmare, la sfârșitul anului 1948, în industrie ponderea sectorului de stat varia de la o ramură la alta: în industria energetică era de 89%, în

cea extractivă de 70%, în metalurgie de 80%, în chimie de 77%, în industria lemnului de 80%, în cea alimentară de 85% etc. După forța motrice, potrivit datelor aceluiași recensământ, sectorul de stat deținea 80% din industria energetică, 58% din cea extractivă și 80% din industria prelucrătoare. Efectele legii pentru naționalizare au fost întregite ulterior printr-o serie de alte legi, care au operat trecerea sub controlul statului a unor linii private de cale ferată, a industriei cinematografice, a instituțiilor sanitare particulare, farmaciilor, depozitelor de medicamente, a unei părți a fondului de locuințe etc. În 1949 a fost instituit monopolul statului asupra comerțului exterior, prin Decretul din 28 iulie 1949 referitor la reglementarea operațiunilor de import, export și tranzit. Pentru facilitarea și coordonarea relațiilor economice externe ale României, în decembrie 1949 a fost înființată Camera de Comerț Exterior a României. Din considerente de oportunitate politică, cu scopul de a obține o mare adeziune a populației pentru noua putere care se instala, naționalizarea nu a vizat pământul, întreprinderile mici, cele care aveau mai puțin de zece lucrători și sub 20 CP, și micul comerț. Aceste din urmă sectoare au constituit domeniul unei politici sistematice de îngrădire-limitare-lichidare, desfășurată între 1950 și 1960.

Legile amintite au creat suportul legal pentru instituirea monopolului statului în economie în vederea trecerii la economia centralizată, condusă prin instituții înființate în acest scop și care trebuiau, prin atribuțiile lor, să răspundă comandamentelor puterii care se instala, dar, într-o anumită măsură, și unor cerințe obiective ale vieții economice. Astfel, prin legea din 5 aprilie 1947⁵, a fost înființat Ministerul Industriei și Comerțului, prin reorganizarea și contopirea Ministerului Economiei Naționale, a Subsecretariatului Aprovizionării, a Comisariatului Prețurilor, a Comisariatului pentru Comerț Exterior și a Subsecretariatului Industriei

de Stat. Iar prin legea de la 1 iulie 1948 a fost înființată Comisia de Stat a Planificării⁶ și au fost reorganizate ministerele economice pe ramuri de producție, cu atribuții de planificare și control. Întreprinderile naționalizate au fost înzestrate cu noi echipe de conducere, formate din persoane loiale ordinii politice care se instala, dar care nu aveau și o calificare managerială corespunzătoare. Ca urmare, în a doua jumătate a anului 1948, întreprinderile de stat, devenite majoritare, își desfășurau activitatea pe bază de programe lunare de producție.

La sfârșitul anului 1947, toate pârghiile puterii de stat erau profund transformate și subordonate partidului unic. Administrația publică, magistratura, armata, presa și radioul fuseseră epurate de elementele „dușmănoase” față de puterea politică exercitată de comuniști. În legătură cu preluarea puterii de stat, dar mai ales cu „vasta activitate din domeniul construcției de stat” care a urmat preluării puterii, liderul de partid Gh. Gheorghiu-Dej nu a făcut nici un secret în privința căilor și metodelor folosite. Astfel, acesta arăta:

Condițiile istorice în care s-a născut democrația populară [în România – n.n.] au permis ca statul să-și desfășoare puternic, încă din prima sa fază de dezvoltare, odată cu funcția represivă și de apărare, funcția economico-organizatorică și cultural-educativă și să devină astfel instrumentul principal al construcției socialiste. Pentru îndeplinirea acestor funcții *au fost create organele și aparatul de stat necesare pentru apărarea cuceririlor revoluționare și a legalității noi, populare – securitatea, miliția, justiția populară, procuratura* – ca și instituțiile și aparatul economic și cultural, necesare operei de construcție [subl. n.]⁷.

Victoria comuniștilor în alegerile parlamentare din toamna anului 1946 a permis folosirea aparentei transformări economico-sociale în dezbaterile parlamentare, dar în spatele acestei aparente funcționa un amplu mecanism de represiune. Referindu-se la „esența prefacerilor revoluționare”, Gh. Gheorghiu-Dej avea să aprecieze, câțiva ani mai

târziu, că ea constă în „instalarea puterii noi, democrat-populare, deoarece, așa cum ne învață Lenin, problema fundamentală a oricărei revoluții este problema puterii”⁸.

În anul 1948 au loc încă două evenimente de importanță majoră pe termen lung. Astfel, în februarie 1948, prin fuzionarea Partidului Comunist Român cu Partidul Social-Democrat s-a constituit partidul unic, sub denumirea de Partidul Muncitoresc Român, denumire menținută până în 1965, când se revine la denumirea de Partidul Comunist Român, partid cu rol conducător al vieții politice, economice, sociale și culturale a țării. Iar în aprilie 1948 este adoptată Constituția Republicii Populare Române⁹, care, în principal, a avut menirea de a reprezenta suportul legal al etatizării ce urma a fi adoptată ulterior și care, în acel moment, era deja hotărâtă.

Referitor la prefacerile politico-economice din primii ani postbelici, în documentele de partid din epocă se aprecia că sunt „revoluționare” și că s-au petrecut în două etape distincte. Prima etapă „a avut un caracter agrar, antifeudal și antiimperialist”. Ca urmare a parcurgerii primei etape, „a fost instalat regimul democrat popular, formă a dictaturii revoluționar-democratice a proletariatului și țărănimii, sub conducerea proletariatului”. Așadar, subliniază Gh. Gheorghiu-Dej, „în prima etapă a revoluției a fost instaurată puterea democrat-populară; au fost lichidate rămășițele feudale la sate și desființată moșierimea ca clasă; au fost înfăptuite reforme democratice; au fost zdrobite forțele politice ale burgheziei și moșierimii; țara noastră s-a desprins de sistemul imperialist și a pus capăt stării de dependență față de țările imperialiste”. Iar a doua etapă, numită „etapa revoluției socialiste”, în plină desfășurare la jumătatea anilor '50 ai secolului trecut, era caracterizată sintetic astfel: „statul democrat-popular a devenit o formă a dictaturii proletariatului, al cărei principiu suprem este

alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare, un stat de tip socialist; a fost desființată ca clasă burghezia industrială și financiară; s-a statornicit concordanța deplină între relațiile de producție și caracterul forțelor de producție în ramurile naționalizate ale economiei; oamenii muncii, sub conducerea partidului, construiesc baza economică a socialismului”. Concluzia acestor considerente:

Nu există alt drum de construire a socialismului decât acela indicat de marxism-leninism, verificat de experiența istorică a gloriosului Partid Comunist al Uniunii Sovietice, ca și de experiența propriului nostru partid și a altor partide comuniste și muncitorești din țările de democrație populară. Acesta este drumul înlocuirii puterii claselor exploatare și al instaurării puterii clasei muncitoare – singura clasă revoluționară până la capăt, forța conducătoare a luptei maselor asuprite și exploatate; este drumul consolidării continue a acestei puteri și al construirii orânduirii noi, socialiste^{[10](#)}.

Odată cu adoptarea Constituției din 1948 s-a deschis o nouă etapă în evoluția economiei românești. În ceea ce privește structura social-economică a țării, articolul 5 prevedea că „în Republica Populară Română, mijloacele de producție aparțin statului, ca bunuri ale întregului popor, sau organizațiilor cooperative, sau particularilor, persoane fizice și juridice”. Același articol preciza că „bogățiile de orice natură ale subsolului, zăcămintele miniere, pădurile, apele, izvoarele de energie naturală, căile de comunicație ferate, rutiere, pe apă și pe mare, poșta, telegraful, telefonul și radioul aparțin statului ca bunuri ale întregului popor”, iar articolul 10 anticipa intențiile viitoare ale puterii care se instalase la cârma țării și care își legitima în acest fel existența. Astfel, se stipula că „pot fi făcute exproprieri pentru cauze de utilitate publică”; atunci „când interesul general cere, mijloacele de producție, băncile și societățile de asigurare, care sunt proprietatea particulară a persoanelor fizice sau juridice, pot deveni proprietatea statului, adică bun al poporului

în condițiile prevăzute de lege”. Articolul 18 explica direcția viitoare a mersului economiei românești precizând că „Statul îndrumază și planifică economia națională în vederea dezvoltării puternice a țării, asigurării bunăstării poporului și garantării independenței naționale”.

Prin votul Marii Adunări Naționale de la 11 iunie 1948 a fost deschisă calea de aplicare a modelului sovietic de dezvoltare economică, bazat pe planificarea de comandă. Ulterior, momentul a fost și teoretizat. Astfel, în unele lucrări se apreciază că *proprietatea socialistă* „are două componente, respectiv proprietatea socialistă de stat și proprietatea socialistă cooperatistă, ambele aparțin aceluiași tip și alcătuiesc, în unitatea lor organică, baza economică a societății socialiste”. Iar principala caracteristică a ei era aceea că „este o proprietate unică și indivizibilă, constituind baza conducerii unice, planificate a întregii economii naționale”¹¹. Iar a planifica însemna „*a decide* în vederea îndrumării economiei într-o anumită direcție, dar și *a stabili* într-un document cu caracter *imperativ* obiective cuantificate și termenele la care obiectivele trebuie atinse, *a preciza* sarcinile concrete ce revin diferiților factori economici și sociali, *a stabili* măsurile necesare realizării lor, *a controla* modul cum sunt îndeplinite cele stabilite de către toate organismele și toate nivelurile”. În țara noastră, „premisele trecerii la planificarea activității economico-sociale au fost create prin preluarea puterii politice de către clasa muncitoare, sub conducerea Partidului Comunist Român, prin formarea proprietății socialiste, plecând de la naționalizarea principalelor mijloace de producție în iunie 1948 și de la cooperativizarea agriculturii”¹².

Proprietatea socialistă creează deci premisele pentru acțiunea legii dezvoltării planice, proporționale, iar din punct de vedere istoric „această lege înlocuiește legea concurenței și anarhiei în producție, respectiv

desfășurarea spontană a proceselor și fenomenelor economice, caracteristice capitalismului, proprietății private asupra mijloacelor de producție”¹³. Ca urmare, legea dezvoltării planice proporționale reprezintă legea formei de mișcare planică a proceselor și fenomenelor economice în socialism. Ca rezultat al acțiunii ei, planicitatea devine trăsătura dominantă, fundamentală a mecanismului economic¹⁴.

Planificarea de comandă

Planificarea de comandă, privită ca principiu general de desfășurare a activității economice al unei țări care trece la socialism, își are sorgintea în lucrările teoretice și practica revoluționară ale lui V.I. Lenin. Acesta aprecia că „victoria socialismului asupra capitalismului și consolidarea socialismului pot fi considerate asigurate numai atunci când puterea de stat proletară, lichidând definitiv orice împotrivire a exploatatorilor și asigurându-și o stabilitate absolută și supunerea deplină a acestora, va reorganiza întreaga industrie pe baza marii producții colective și a celei mai moderne tehnici, bazate pe electrificarea întregii economii”¹⁵. Cu alt prilej, acesta arăta că „fără o mare industrie bine organizată nici nu poate fi vorba de socialism în general și, mai cu seamă, într-o țară cu caracter țărănesc”¹⁶.

Majoritatea categoriilor, tezelor și ideilor din teoria economică a socialismului au fost formulate în perioada revoluției și construcției socialismului în URSS. Timp de peste o jumătate de secol, această teorie a fost rafinată, completată și diversificată prin practica și teoria din celelalte țări care au format sistemul socialist. Indiferent de nuanțele acestei teorii, printre argumentele ei întâlnim o delimitare clară în ceea ce privește

menirea planificării în țările industrializate și cele neindustrializate. Astfel, pentru țările care au preluat de la orânduirea capitalistă forțe de producție avansate¹⁷, sarcina principală a planificării este de a le reorganiza și de a le extinde, prin creșterea intensivă a industriei. Pentru țările neindustrializate, care au moștenit de la orânduirea capitalistă o stare de înapoiere economică¹⁸ și o industrie slab dezvoltată, sarcina planificării constă în crearea acestei industrii. Pentru aceste țări, planificarea economiei este garantul industrializării, apreciată ca „o necesitate absolută, singura în măsură să asigure transformarea socialistă a agriculturii, pentru repartizarea rațională a forțelor de producție în profil teritorial, reducerea și lichidarea decalajelor economice față de țările dezvoltate, victoria și consolidarea relațiilor de producție socialiste”¹⁹.

Planificarea socialistă, de comandă, întemeiată pe proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție, cu alte cuvinte, prin desființarea proprietății private și instituirea monopolul statului asupra acesteia, înlocuiește libera inițiativă cu voluntarismul organelor de partid și de stat și se substituie mecanismului pieței. În ideologia epocii, se aprecia cvasiunanim că planificarea este un instrument „modern și eficient de conducere a economiei naționale”, care „aplică metode și tehnici de vârf”. Documentele de partid precizau cu fiecare prilej că „întreaga metodologie a planificării socialiste este subordonată principiilor conducerii științifice social-politice a societății socialiste”, precum și că „metodele și tehnicile utilizate în planificarea socialistă au un caracter complex, vizând fiecare în parte determinarea planului în ansamblul său și diferitele sale componente”²⁰.

Experiența românească în domeniul planificării este sintetizată într-o serie de documente de partid²¹ și de stat²², considerate fundamentale în

acei ani, precum și într-o vastă literatură economică²³ ce avea ca scop teoretizarea și justificarea măsurilor economice ale partidului unic ce conducea societatea românească.

În sinteză, principalele *caracteristici ale planificării* au fost:

- planificarea are ca scop întocmirea, adoptarea și executarea planului unic, indivizibil și atotcuprinzător de dezvoltare economico-socială a țării²⁴;
- planificarea asigură materializarea prin planul unic național de dezvoltare economico-socială a obiectivului și a direcțiilor fundamentale ale dezvoltării economico-sociale ce decurg din strategia generală a partidului și statului;
- planificarea are caracter de directivă;
- planul este atotcuprinzător la scara economiei naționale;
- planificarea în socialism are caracter științific;
- planificarea economico-socială în socialism este o manifestare a democratismului socialist.

Principiile planificării economice în România, clasificate în două categorii, generale și speciale, potrivit documentelor menționate, pot fi sistematizate după cum urmează:

- a) *principii generale ale planificării*: conducerea de către partid a economiei; creșterea rolului statului în coordonarea și îndrumarea activității de elaborare a planului; împletirea conducerii de partid cu aceea a statului și a organizațiilor de masă și obștești; centralismul democratic în privința transmiterii direcțiilor și directivelor privind dezvoltarea economico-socială; munca și răspunderea colectivă; apropierea conducerii de producție; autogestiunea economică; eficiența economică; cointeresarea materială;

- b) *principii speciale ale planificării*: continuitatea în planificare; principiul variantelor multiple; elaborarea în etape.

Mecanismul de funcționare a economiei socialiste a cunoscut numeroase modificări în perioada care a urmat Congresului al IX-lea și Conferinței Naționale din 1967 ale Partidului Comunist Român, cunoscute ca perfecționări ale acestuia. Sunt modificate/perfecționate criteriile de apreciere și măsurare a efortului unităților economice pentru îndeplinirea sarcinilor de plan, se înființează noi verigi organizatorice, cu activitate – uneori – formală (ceea ce a condus la suprapuneri de atribuții, raportări triumfaliste, neconforme cu realitatea), sunt redenumite și reorganizate numeroase instituții ale statului ș.a. Apreciem însă că *ceea ce a rămas neschimbat și a constituit numitorul comun al tuturor documentelor și acțiunilor care au rezultat din cele șase congrese și tot atâtea conferințe naționale care au urmat a fost prevalența deciziilor partidului unic în raport cu deciziile statului și voluntarismul aparatului de partid.*

Iar *Planul*²⁵, privit ca instrument operațional al activității de planificare, urmare a unei experiențe acumulate și decantate în decurs de patru decenii, este definit astfel:

Planul de dezvoltare economică și socială al fiecărei țări socialiste este instrumentul principal prin care se realizează conducerea unitară a economiei. El cuprinde un complex de decizii și opțiuni, corelate optim, prin care se prevăd pentru o perioadă determinată de timp direcțiile, nivelurile, ritmurile și proporțiile dezvoltării economice și sociale, formarea, repartiția și utilizarea resurselor materiale, umane, financiare și valutare, în vederea realizării obiectivelor stabilite, pe ansamblul țării, pe ramuri ale economiei, pe departamente și zone teritoriale²⁶.

În ceea ce privește raportul plan-piață, relație care, în anii '70 și '80 ai secolului trecut, a stârnit numeroase controverse între partidele unice ale țărilor ce formau sistemul socialist, punctul de vedere românesc este ferm, atât în documentele de partid²⁷, cât și în literatura de specialitate. În socialism, „piața cade sub incidența planificării, mecanismul funcționării ei devenind în bună măsură un mecanism dirijat în mod conștient în direcția realizării obiectivelor majore pe care le are de rezolvat societatea”²⁸. Acest punct de vedere este valabil atât în ceea ce privește cererea și oferta de mijloace de producție, cât și de bunuri de consum.

Planificarea de comandă, principala formă a conducerii economiei românești în perioada 1949-1989

Conducerea economiei românești pe bază de plan național, consecință a implementării măsurilor legislative, politice și reformiste din anii 1944-1948 (prezentate mai sus), a început prin planurile de stat din anii 1949²⁹ și 1950³⁰, concepute ca planuri anuale, cu caracter macroeconomic. „Naționalizarea a creat condițiile pentru conducerea planificată a economiei și a constituit premisa trecerii la industrializarea socialistă a țării”, proces anticipat încă de la Conferința Națională a Partidului Comunist din 1945. Documentele conferinței, dar și cele ulterioare atestă că au avut un pronunțat caracter programatic, întrucât au indicat „căile refacerii economiei distruse de război” și „au trasat ca linie generală a dezvoltării economice a României linia industrializării și a electrificării”³¹. De altfel, anul 1950 reprezintă un moment de referință al puterii care se instalase; este anul în care, la Plenara Comitetului Central al Partidului din octombrie, a fost aprobat planul de 10 ani de

electrificare, iar la plenara din decembrie, primul plan cincinal ce urma să înceapă în 1951.

Rezultatele îndeplinirii planurilor anuale din 1949 și 1950 sunt apreciate, în presa și în documentele de partid din epocă, drept „însuflețitoare” pentru întregul popor, iar în ceea ce privește amploarea sectorului socialist la sfârșitul anului 1950, acesta reprezenta în industrie aproape 100%, în transporturi, peste 90%, în sistemul bancar-financiar și de asigurări, 100%, iar în agricultură, „se dezvoltă continuu”³².

Amploarea și complexitatea problemelor ce stăteau în fața economiei românești, lipsa experienței în domeniul economic, insuficiența studiilor de anvergură în ceea ce privește necesitățile și resursele economiei au impus abordarea anuală a primelor planuri, concomitent cu unele măsuri de reorganizare a întreprinderilor naționalizate. În acest sens, un rol important l-a jucat Decretul nr. 199 din 1949³³, care prevedea că întreprinderile și organizațiile economice de stat își desfășoară activitatea ca unități distincte, au la bază principiile gestiunii economice, au plan de producție propriu și sunt dotate cu mijloace fixe și circulante proprii. Prin același act normativ se renunță la creditul acordat de furnizor cumpărătorului și se generalizează sistemul de credit bancar pentru investiții și nevoi sezoniere și curente. Iar finanțarea întreprinderilor de stat cu mijloace circulante proprii se făcea pe baza normativelor stabilite proporțional cu volumul producției și al desfacerii de mărfuri.

Mecanismul economic ce se năștea ca urmare a conducerii planificate a economiei este întregit prin reglementări privind stabilirea prețurilor³⁴ și organizarea sistemului statistic la nivel național, prin înființarea Comisiei Naționale de Statistică, a unui nou sistem de contabilitate, a unui nou sistem de salarizare ș.a.

Pentru că regimul politic care s-a instaurat își exprima dorința de a crea „un om nou”, cu deziderate pe care numai noua orânduire le putea satisface, toate prefacerile sociale și politice erau subordonate acestui țel clamat cu toate prilejurile publice, de regulă propagandistice. Ca atare, în 1950 a fost adoptat un nou Cod al muncii³⁵ prin care erau consacrate noile principii generale și obligatorii în domeniul angajării și retribuirii, drepturile și obligațiile angajaților, reglementarea regimului de muncă, a concediului plătit pentru salariați ș.a.

La sfârșitul anului 1949 se declara oficial încheierea refacerii de după război și atingerea nivelului antebelic al produsului social și al venitului național.

Începând din 1951, planificarea este cincinală. În decembrie 1989 era în derulare cel de-al optulea plan cincinal, care ar fi trebuit finalizat în 1990, dar pentru care istoria „nu a mai avut răbdare”. Funcția de planificare a cuprins toate palierele societății românești, ea având caracter obligatoriu la toate nivelurile: național, de ramură, al unităților economice și teritorial-administrative.

Planurile cincinale, detaliate pe ani, pe verigi economico-organizatorice și teritorial-administrative, după ce parcurgeau metodologia fiecărei etape, erau supuse dezbaterii și aprobării Marii Adunări Naționale, devenind astfel lege. Ca urmare a acestui fapt, sarcinile de plan erau obligatoriu de îndeplinit și deveneau directive.

În ceea ce privește gradul de îndeplinire a sarcinilor de plan, putem aprecia că avea valoare de cutumă raportarea îndeplinirii și depășirii lor, atât în valori absolute, cât și relative.

În legătură cu evoluția economiei românești în perioada 1950-1989, trebuie menționat că datele statistice cuprinse în anuare și în alte lucrări din acea perioadă sunt relativ incerte, ele având, în mare parte, un caracter

propagandistic. Primul anuar statistic în perioada de după al Doilea Război Mondial a fost editat în 1957 și cuprindea date începând cu deosebire din 1955. Datele cuprinse în anuarele statistice, precum și continuitatea și comparabilitatea lor în timp sunt relative și datorită modificării structurii anuarelor statistice, evoluției sistemului monetar, a sistemului și metodologiei stabilirii prețurilor, modificării metodologiei de calcul și de exprimare a unor indicatori ș.a. Pentru eliminarea – cel puțin parțială – a impreciziei datelor statistice pe care se întemeiază interpretarea faptelor și fenomenelor economice din perioada 1950-1989, am folosit cu predilecție Anuarul Statistic al României pentru anul 1990, care cuprinde, în parte, date recalculate pentru perioada menționată, precum și capitole și indicatori noi, nepublicați până atunci. În egală măsură, am folosit date statistice cuprinse în lucrări de certă reputație științifică, editate înainte și după 1989 atât în țară, cât și de unele organisme internaționale.

Industrializarea socialistă în România

Transpunerea în fapt a modelului sovietic de dezvoltare economică, respectiv sporirea producției industriale bazate pe industria grea³⁶ s-a concretizat într-un mare efort investițional, orientat prin directivele cuprinse în plan.

Industrializarea, privită în accepțiunea epocii ca o necesitate fundamentală și o cerință absolută a legilor economice specifice socialismului, este pusă în evidență de o serie de legități³⁷, sub incidența cărora ea se desfășoară, și procesul de creare și dezvoltare a complexului economic național-statal³⁸.

În socialism se considera că „acumularea reprezintă procesul planificat de creare de noi fonduri fixe și circulante, de lărgire și modernizare a celor existente, precum și de sporire a bazei materiale a sferei neproductive și a formării fondurilor de rezervă și de asigurare”³⁹. Asigurarea corelației optime dintre fondul de consum și fondul de acumulare a reprezentat una dintre temele viu dezbătute, sub aspect teoretic, cu deosebire în anii ’70 ai secolului trecut, în special pe fondul dezideratului de recuperare a decalajelor economice față de țările dezvoltate economic, precum și al faptului că în documentele de partid se aprecia că era momentul unui „salt calitativ”, respectiv trecerea la construirea societății socialiste multilateral dezvoltate.

Tabelul 1. Venitul național utilizat pentru fondul de consum și fondul de acumulare, în perioada 1951-1989 (în %)

Anii	Fond de consum	Fond de acumulare
1951-1955	75,70	24,30
1956-1960	82,90	17,10
1961-1965	74,50	25,50
1966-1970	70,50	29,50
1971-1975	66,30	33,70
1976-1980	64,00	36,00
1981-1985	69,30	30,70
1986-1989	74,30	25,70

Sursa: *Anuarul Statistic al României 1990*, p. 240

Așa cum reiese din tabelul 1, care exprimă utilizarea venitului național pentru fondul de consum și cel de acumulare, pe parcursul derulării planurilor cincinale este evidentă, credem, forțarea investițiilor în defavoarea consumului populației, în special în perioada 1966-1985. În

accepțiunea documentelor de partid și a literaturii economice a timpului, „de o importanță hotărâtoare, pentru dezvoltarea prezentă și viitoare a economiei, este stabilirea proporției dintre fondul de consum și fondul de acumulare...”, care „determină implicații adânci asupra celor mai importante procese economice” și devine „o problemă cardinală a reproducției lărgite și a progresului neîntrerupt al economiei naționale”⁴⁰.

În perioada analizată, investițiile realizate în economia românească au cunoscut o curbă ascendentă. Momentul de salt îl reprezintă perioada 1970-1980, în care, în medie anuală, asistăm la o triplare a volumului lor. Iar momentul de vârf, cel puțin statistic, îl reprezintă investițiile realizate în anul 1986. Ulterior, în special în anii 1988 și 1989, tendința de scădere se accentuează, fenomen petrecut pe fondul degradării vieții economice și sociale.

Tabelul 2. Investiții realizate în economia națională și în industrie, pe grupele A și B, în perioada 1950-1989

Anii	Investiții realizate în economia națională	Investiții realizate în industrie		din care:			
				Grupa A		Grupa B	
				mil. lei în prețuri curente	în procente față de investițiile în industrie	mil. lei în prețuri curente	în procente față de investițiile în industrie
1950	6.304	2.751	43,64	2.372	86,23	379	13,77
1960	27.665	11.828	42,75	10.051	84,98	1.777	15,02
1970	79.990	37.961	47,75	32.139	84,66	5.822	15,34
1980	210.451	107.058	50,87	89.880	83,95	17.178	16,05

1985	246.302	119.121	48,36	106.980	89,81	12.141	10,19
1986	249.001	124.668	50,07	110.941	88,99	13.727	11,01
1987	245.473	116.047	47,27	102.695	88,49	13.352	11,51
1988	240.208	114.592	47,70	101.532	88,60	13.060	11,40
1989	236.411	102.527	43,37	88.437	86,26	14.090	13,74

Sursa: *Anuarul Statistic al României 1990*, pp. 526-527

Din datele statistice cuprinse în tabelul 2 se desprind importante concluzii privind politica investițională generală. Astfel, este evident că investițiile efectuate în economia națională înregistrează o tendință de creștere permanentă, în proporții diferite de la un interval la altul, până în 1986, iar ulterior o tendință de scădere. În cadrul investițiilor efectuate în economia națională, cele alocate industriei ocupă locul central, ele situându-se în jurul a 45-46%, în unii ani depășind chiar 50%. Deosebit de semnificativă este alocarea investițiilor industriale pe cele două grupe ale industriei. Astfel, grupa A, în care erau incluse ramurile producătoare de mijloace de producție, adică de bunuri investiționale, respectiv industriile metalurgică, siderurgică, constructoare de mașini, extractivă ș.a., a beneficiat de cea mai mare parte a investițiilor, peste 80% în întreaga perioadă, apropiindu-se uneori chiar de 90%. Grupa B, în care erau incluse industriile producătoare de bunuri de consum individual, industriile alimentară, textilă, a pielăriei ș.a., a beneficiat, în medie, de aproximativ 11% din investițiile industriale, rareori ajungând în jurul a 16%. Toate acestea confirmă conceperea și aplicarea consecvențe ale modelului producției industriale bazate pe industria grea, cu toate implicațiile negative care l-au însoțit, în ceea ce privește ansamblul și structura economiei românești, dar mai ales nivelul de trai al populației.

În ceea ce privește resursele din care s-au asigurat aceste investiții, e necesar să adăugăm că, până în anii '70, ele au fost asigurate în cea mai mare parte prin efort intern. Ulterior, creșterea producției industriale a fost susținută și prin resursele externe atrase, prin credite. După 1980, utilizarea unei părți însemnate a resurselor interne pentru plata datoriei externe a reprezentat unul dintre factorii care au dus la încetinirea sensibilă a ritmurilor de creștere a investițiilor, în general, și a producției industriale, în special. De asemenea, în prima jumătate a deceniului al nouălea din secolul trecut, conjunctura economică internațională a fost extrem de nefavorabilă activităților industriale. Ritmurile de creștere a producției industriale în majoritatea țărilor occidentale europene, în perioada 1981-1989, s-a situat în intervalul 1,3-2,3%.

Efectuarea, în economia românească, a unor investiții de asemenea proporții s-a concretizat într-o creștere cantitativă, *de tip extensiv, evidențiată cel puțin prin trei aspecte*: creșterea numărului de întreprinderi, mai ales al celor de subordonare republicană și, în mai mică măsură, al celor de subordonare locală și al celor cooperatiste; creșterea valorii fondurilor fixe naționale, în special ale industriei; creșterea populației ocupate în economie, cu deosebire în industrie. Dintre aspectele menționate, sunt relevante în special ultimele două. Așa cum rezultă din tabelul 3, evoluția valorii complete de inventar a fondurilor fixe ale economiei românești și a ponderii în cadrul acestora a celor ale industriei se înscrie pe o curbă pronunțat ascendentă, fapt care demonstrează creșterea cantitativă, dar nu oferă informații privind eficiența și managementul utilizării lor. Ar mai trebui, credem, să precizăm că multe dintre întreprinderile nou-fondate au fost amplasate, sub aspect teritorial, în zonele care, din punct de vedere istoric, erau cronic deficitare în ceea ce privește activitățile de tip industrial.

Amplasarea nu a fost decisă după criterii economice, ci predominant politice, sub pretextul unei politici sociale care viza „omul nou”. În parte adevărată, motivația nu conducea și la o eficiență economică corespunzătoare a acestora.

Tabelul 3. Valoarea fondurilor fixe ale economiei naționale și ale industriei, în perioada 1950-1989

Anii	Fonduri fixe ale economiei naționale	Fonduri fixe ale industriei	
	miliarde lei	miliarde lei	% în totalul fondurilor fixe ale economiei naționale
1950	210,1	40,9	19,46
1960	337,9	92,1	27,25
1970	766,2	271,9	35,48
1980	1.880,3	820,2	43,62
1981	2.035,9	893,3	43,87
1982	2.211,2	978,3	44,24
1983	2.397,2	1.069,9	44,63
1984	2.613,8	1.172,1	44,84
1985	2.797,9	1.263,6	45,16
1986	2.992,2	1.372,7	45,87
1987	3.182,0	1.471,4	46,24
1988	3.359,2	1.574,7	46,87
1989	3.526,1	1.673,6	47,46

Sursa: *Anuarul Statistic al României 1990*, pp. 248-249

În legătură cu dotarea industriei cu fonduri fixe, precizăm că ea s-a desfășurat concomitent cu prelungirea duratei normate de funcționare a lor și chiar cu menținerea în funcțiune după expirarea acesteia. Altfel

spus, sporirea fondurilor respective are loc în paralel cu un proces de creștere a gradului de uzură fizică și morală, reînnoirea lor tehnică fiind nesemnificativă la nivelul ansamblului economiei naționale. Practica aceasta acționează negativ asupra eficienței economice a întreprinderilor, în dublu sens: imprimă beneficiului o tendință de scădere și cresc cheltuielile cu întreținerea și repararea utilajelor. Fenomenul devine pregnant în special în anii '80 ai secolului trecut și constituie unul dintre motivele majore de reducere a profitabilității industriei românești.

Pe de altă parte, dezvoltarea extensivă a industriei a indus importante modificări în economie și a antrenat semnificative schimbări în structura populației ocupate, așa cum reiese din tabelul 4.

Tabelul 4. *Populația ocupată în economie (industrie și agricultură), în perioada anilor 1950-1989*

Anii	Populația ocupată în economie	Populația ocupată în industrie		Populația ocupată în agricultură	
	mii de persoane	mii de persoane	% din totalul populației ocupate	mii de persoane	% din totalul populației ocupate
1950	8.377,2	1.000,7	12,0	6.208,7	74,1
1960	9.537,7	1.440,2	15,1	6.233,1	65,4
1970	9.875,0	2.276,8	23,0	4.848,6	49,1
1980	10.350,1	3.678,7	35,5	3.048,1	29,4
1985	10.586,1	3.927,8	37,1	3.020,8	28,5
1986	10.669,5	3.978,4	37,3	3.018,9	28,3
1987	10.718,6	4.013,8	37,4	3.017,3	28,2
1988	10.805,4	4.064,6	37,6	3.024,2	28,0
1989	19.945,7	4.169,0	38,1	3.012,3	27,5

Sursa: *Anuarul Statistic al României 1990*, pp. 102-103

O primă observație cu privire la datele selectate și prezentate este aceea că în cele patru decenii analizate a crescut populația ocupată, mai ales în prima parte a intervalului, respectiv în anii 1950-1980, ulterior creșterea fiind mai temperată. Creșterea populației ocupate a avut ca suport sporul natural al populației, atragerea femeilor în activități de tip salarial⁴¹, dar mai ales transferul masiv de populație din mediul rural către cel urban. Agricultură a reprezentat bazinul de alimentare al industriei în expansiune. Creșterii extensive a industriei i-a corespuns depopularea satelor, care, de altfel, prezentau un exces relativ de forță de muncă. Creșterea spectaculoasă a gradului de ocupare a forței de muncă în industrie este evidentă, credem, în perioada 1960-1980, mai ales în prima parte a intervalului, când s-a dublat.

În ceea ce privește agricultura, pe fondul cooperativizării ei, care a fost declarată încheiată în aprilie 1962, dar și în deceniul care i-a urmat, scăderile de forță de muncă sunt accentuate. În intervalul 1960-1970, populația rurală care putea reprezenta forța de muncă activă era direcționată către industria în expansiune. Ulterior, între 1970 și 1980, ea a fost direcționată către construcții, care au o curbă ascendentă în contextul urbanizării accelerate care a urmat și a fost determinată de procesul de industrializare. Din agricultură au plecat cu deosebire tinerii și bărbații de vârstă medie, din segmentul 30-45 de ani. Nu trebuie omis nici segmentul numit „navetiști”, populația care, sub aspectul rezidenței, aparținea mediului rural, dar sub aspectul activității prestate aparținea activităților de tip industrial: navetiștii se deplasau zilnic către și de la locul de muncă, de regulă pe o rază medie de 50-60 km.

Ca urmare, la sfârșitul perioadei analizate, din punctul de vedere al populației ocupate în economia românească se constată o situație paradoxală. În industrie, pe fondul subutilizării capacităților de producție,

șomajul mascat, prin diferite subterfugii, contribuie la pierderi importante de venit național. Iar în agricultură se constată o evidentă discrepanță între ponderea populației ocupate și capacitatea efectivă de muncă a acesteia. Feminizarea și îmbătrânirea demografică, excesive, au afectat producția agricolă, cu deosebire în sectorul numit în epocă „agricultura cooperatistă”. La acestea se adaugă și insuficienta stimulare a celor care lucrau în agricultura cooperatistă, al căror sistem de salarizare era diferit de cel din agricultura de stat, precum și de cel practicat în industrie.

În ceea ce privește mișcarea populației pe fondul parcurgerii procesului de industrializare, situația economiei românești nu s-a deosebit de cea cunoscută de alte țări ori în alte epoci istorice. Este unanim recunoscut în literatura economică faptul că în perioada industrializării, agricultura elibera în ritmuri relativ înalte forță de muncă. Aceasta se îndrepta în primul rând spre industrie, în al doilea rând spre construcții și apoi spre sectorul de servicii. Pe măsură ce industrializarea se apropie de sfârșit, populația eliberată din agricultură are ca destinație sectorul terțiar. Ceea ce a particularizat țara noastră a fost industrializarea forțată care a malformat economia, lipsa unei concomitențe între diminuarea forței de muncă și modernizarea dotării tehnice din agricultură, fenomen care s-a reflectat în productivități modeste, ceea ce va influența direct și indirect atât venitul național, cât și produsul social. Ar trebui adăugat, desigur, atât efectul economic, cât și cel psihologic asupra populației rurale în deceniul 1980-1990 ca urmare a campaniei de „sistematizare a satelor”.

Rezultatele industrializării socialiste

Industrializarea socialistă, așa cum s-a desfășurat ea în România în decursul celor patru decenii, reflectă tipul de economie cu caracter

extensiv, respectiv creșterea producției pe seama creșterii capacităților de producție, a creșterii volumului resurselor utilizate în economie, a creșterii nivelului tehnic fără schimbări esențiale în structura tehnicii utilizate – deci fără urmări semnificative în ceea ce privește productivitatea.

Rezultate cantitative

Sub aspectul creșterii capacităților de producție, este important să evidențiem creșterea numărului de întreprinderi industriale. În lipsa datelor statistice certe anterioare anului 1960, nu putem evidenția decât parțial această creștere.

Tabelul 5. Numărul întreprinderilor industriale, în perioada 1960-1989

An Tip de întreprindere	1960	1970	1980	1985	1986	1987	1988	1989
Total, din care:	1.658	1.731	1.752	1.913	2.048	2.072	2.091	2.102
– industrie de stat de subordonare republicană și locală	1.319	1.372	1.334	1.456	1.520	1.526	1.532	1.541
– industrie cooperatistă	339	359	418	457	528	546	559	561

Sursa: *Anuarul Statistic al României 1990*, p. 420

Datele statistice din tabelul 5 demonstrează o creștere constantă a numărului de întreprinderi, în special a celor de subordonare republicană și locală; în mai mică măsură a crescut numărul de întreprinderi din industria cooperatistă. În ceea ce privește numărul întreprinderilor, trebuie precizat că specifice industrializării socialiste, ca urmare a ratelor înalte ale acumulării, sunt întreprinderile mari și foarte mari, între care, uneori, există legături intermediare de tipul centralelor industriale, plecând de la

considerentul teoretic al sporirii eficienței structurii organizaționale. Cele 8.894 de întreprinderi naționalizate în iunie 1948, la care s-au adăugat cele fondate ulterior, au devenit doar 1.658 în 1960, prin comasare și reorganizare. Ca urmare, pentru aprecierea urmărilor politicii sistematice de industrializare prin planificarea de comandă, trebuie să avem în vedere și evoluția dimensiunii acestor întreprinderi industriale.

Tabelul 6. *Evoluția dimensiunii întreprinderilor industriale de stat și cooperatiste, după numărul de muncitori/salariați (%)*

	Număr de întreprinderi			Număr de muncitori (salariați)*			Producție globală (marfă)**		
	1970	1980	1989	1970	1980	1989	1970	1980	1989
Industrie, total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
sub 200	14,7	8,5	6,7	1,8	0,7	0,5	3,2	1,8	1,2
între 201 și 500	24,4	19,5	18,8	9,2	4,1	3,6	10,0	4,6	4,8
între 501 și 1.000	25,9	23,0	23,4	18,4	10,2	9,3	16,8	9,4	9,1
între 1.001 și 2.000	20,3	23,3	22,4	28,2	20,2	17,0	25,8	18,4	16,9
între 2.001 și 3.000	6,2	11,5	12,5	14,7	17,1	16,7	13,0	15,7	17,5
între 3.001 și 5.000	3,8	8,5	9,4	13,4	19,5	20,0	12,9	17,2	16,7
peste 5.000	1,7	5,7	6,8	14,3	28,2	32,9	18,3	32,9	33,8

Surse: *Anuarul Statistic al României 1971*, pp. 64-65; *Anuarul Statistic al României 1981*, p. 144; *Anuarul Statistic al României 1990*, pp. 428-429

* Pentru anii 1970 și 1980, număr de muncitori; pentru anul 1989, număr de salariați.

** Pentru anii 1970 și 1980, producție globală; pentru anul 1989, producție marfă.

Pe baza datelor statistice cuprinse în tabelul 6, este evident, credem, că tendința prioritară a industrializării a fost concentrarea producției industriale în întreprinderi mari și foarte mari, întreprinderile mici și mijlocii ocupând un loc periferic în ansamblul politicii de industrializare. Cel puțin teoretic, aceasta reprezenta calea de a obține ceea ce în epocă s-a numit „economie de scară” sau „economie dimensională”. În fapt, întreprinderile mari și foarte mari asigurau considerarea conducerii planificate și a controlului ideologic al maselor de angajați. Este evident că, îndeosebi după anul 1960, s-a accentuat procesul de concentrare a producției industriale în unități mari și foarte mari. Ponderea întreprinderilor cu peste 2.000 de muncitori în totalul unităților industriale a ajuns în 1970 la 11,7%, sporind în continuare, până în anul 1980, la 25,7%. În aceste întreprinderi și-au desfășurat activitatea peste 42%, respectiv 65% din numărul total al muncitorilor din industrie. În 1989, întreprinderile cu peste 3.000 de salariați ofereau o ocupație pentru circa 53% din numărul total al celor angajați în industrie și obțineau mai mult de jumătate din valoarea producției industriale de marfă. În legătură cu procesul de concentrare a producției, s-au desfășurat și numeroase reorganizări de tipul *întreprindere – direcție generală de subramură – minister* ori *întreprindere – centrală industrială – minister*. Deși era evident pentru factorii decidenți din acei ani că unitățile mari aveau numeroase dezavantaje rezultate din gradul scăzut de flexibilitate a structurii lor de producție, precum și din inerția în conducerea operativă, a fost totuși menținută această tendință din considerente politice. Dovadă sunt întreprinderile care concentrau peste 5.000 de angajați și care, în intervalul 1970-1989, au crescut de la 1,7%, la 6,8%. Ele realizau în 1989 33,8% din producția de marfă industrială.

O imagine de ansamblu a evoluției industriei românești în perioada 1950-1989, comparativ și cu nivelul antebelic, ne oferă datele statistice din tabelul 7, privind dinamica producției industriale.

Tabelul 7. *Dinamica producției industriale în perioada 1938-1989*

Ani comparați								
Ani de bază	1938	1950	1960	1970	1980	1985	1988	1989
1938	100	147	502	17 ori	48 de ori	58 de ori	66 de ori	65 de ori
1950		100	340	11 ori	33 de ori	40 de ori	45 de ori	44 de ori
1960			100	334	966	12 ori	13 ori	13 ori
1970				100	289	348	394	386
1980					100	120	136	134
1985						100	113,3	110,9
1988							100	97,9

Sursa: *Anuarul Statistic al României 1990*, pp. 432-433

Datele din tabel atestă o creștere cantitativă substanțială a producției industriale și, indirect, creșterea sorto-tipo-dimensională a bunurilor fabricate în România. Dar, cum am arătat mai sus, ea a fost însoțită și de numeroase consecințe negative, ale căror efecte se manifestă cu deosebire în ultimul deceniu, când ritmul mediu anual de creștere cunoaște o tendință evidentă de diminuare, la 3,3% în perioada 1981-1986, la 2,6% în perioada 1986-1989, în timp ce pentru ansamblul perioadei, adică 1951-1989, el a fost de 10,2%. Putem vorbi, în termeni reali, de creșterea economiei românești, având în vedere că în perioada 1950-1989 a crescut atât producția, cât și populația, producțiile pe locuitor, apreciate pentru diferite produse, înregistrând în cele mai numeroase situații creșteri evidente. Aprecierea are în vedere, desigur, nivelul producțiilor pe locuitor în 1938, moment considerat de referință pentru perioada

antebelică, și nivelul producțiilor pe locuitor în anul 1950, primul an de după încheierea refacerii de după război. În selecția de date statistice cuprinse în tabelul 8 am avut în vedere produse ale industriei grele, dar și produse ale altor industrii. Din datele tabelului este evident, de asemenea, că după anul 1960 începe și producția unor bunuri de folosință îndelungată destinate uzului gospodăresc.

Tabelul 8. *Producția unor produse industriale, pe locuitor, în perioada 1938-1989*

	UM	1938	1950	1960	1970	1980	1985	1989
Energie electrică	kwh	72	130	416	1.732	3.040	3.160	3.276
Cărbune extras	kg	181	239	444	1.127	1.703	2.192	2.871
Țiței extras	kg	423	309	625	660	518	472	396
Gaz metan extras	m ³	20	126	364	986	1.268	1.197	960
Fontă	kg	9	20	55	208	406	405	391
Oțel	kg	18	34	98	322	593	607	623
Acid sulfuric, 100%	kg	3	3	12	49	79	81	73
Sodă caustică, 100%	kg	1	1	4	16	33	36	33
Îngrășăminte chimice, 100% substanță activă	kg	–	sub 0,1	4	44	110	136	121
Materiale plastice și rășini sintetice, 100%	kg	–	sub 0,1	1	10	26	28	28
Aparate radio	buc [*]	–	2	9	22	39	25	25
Televizoare	buc [*]	–	–	–	14	24	23	22
Frigidere	buc [*]	–	–	1	7	17	18	20
Tractoare	buc [*]	–	2	9	14	32	31	7
Autoturisme	buc [*]	–	–	1	12	40	59	62
Ciment	kg	33	63	166	401	658	492	528
Cherestea	m ³	0,143	0,218	0,213	0,262	0,207	0,204	0,163

Țesături	m ²	8	12	18	30	52	48	48
Încălțăminte	perechi	0,3	1	2	3	5	5	5
Uleiuri comestibile	kg	1	2	6	14	17	14	11
Zahăr	kg	6	5	21	19	23	26	30
Bere	l	3	5	21	19	23	26	30

Sursa: *Anuarul Statistic al României 1990*, pp. 496-497

* Bucăți/1.000 locuitori.

Ca urmare a dezvoltării industriale, în perioada 1950-1989 a crescut producția principalelor bunuri industriale pe locuitor: la energie electrică, de la 130 la 3.276 kWh; la cărbune extras, de la 239 la 2.871 kg; la țesături de la 12 la 48 m²; la încălțăminte, de la una la 5 perechi; la carne, de la 9 la 30 kg; la brânzeturi, de la unul la 4 kg; la zahăr, de la 5 la 30 kg; la televizoare, de la 14 (în 1970) la 22 bucăți/1.000 locuitori; la frigidere, de la unul (în 1960) la 20 bucăți/1.000 locuitori; la autoturisme, de la unul (în 1960) la 62 bucăți/10.000 locuitori ș.a. În literatura de specialitate este menționată adesea creșterea deosebită a producției de oțel pe locuitor, care, în 1988, era în România de 621 kg, depășind uneori cu mult producțiile din țări dezvoltate economic, care erau, de exemplu, în SUA de 363 kg, în Suedia de 577 kg și în Franța de 319 kg. Nivelul acestui indicator exprimă la scară redusă dezechilibrele sectoriale ale economiei românești, rezultat al politicii industriale din perioada menționată. Sub aspect strict cantitativ, rezultatele sunt remarcabile, dar ele au fost însoțite de numeroase neajunsuri de ordin calitativ, care se manifestă de-a lungul celor patru decenii și se cronicizează, în special între 1980 și 1989.

La nivelul anului 1989, performanțele industrializării românești par modeste atât față de țările dezvoltate economic, cât și față de unele țări socialiste în ceea ce privește producția pe locuitor a unor bunuri

industriale. În lucrări de referință din literatura de specialitate⁴², din 25 de state europene comparate, prin prisma unor indicatori specifici exprimați în producții pe cap de locuitor sau a nivelului de trai, România ocupa aproape invariabil unul dintre ultimele locuri.

Rezultate calitative

Productivitatea muncii a reprezentat principala slăbiciune, „călcâiul lui Ahile” al industriei românești de-a lungul întregii ei evoluții în decursul perioadei avute în vedere, în ciuda virtuților imaginare sau reale ale planificării de comandă. La sfârșitul primului plan cincinal, liderul de partid Gh. Gheorghiu-Dej constata că dintre problemele care frâneau fundamental „desfășurarea mai rapidă a construcției noastre economice”, productivitatea muncii este esențială. Sub acest aspect, în cincinalul 1951-1955, „pe ansamblul industriei, *productivitatea muncii a crescut cu numai 47,7% în loc de 75% cât prevedea planul*”, în ciuda investițiilor făcute. Și, continuă el, „principalele cauze ale rămânerii în urmă a productivității muncii sunt slaba preocupare pentru introducerea tehnicii noi, a metodelor înaintate de muncă, folosirea nesatisfăcătoare a utilajelor și mecanismelor, slaba mecanizare a proceselor grele și cu volum mare de muncă, pierderi din timpul de muncă”, la care adaugă și unele subterfugii statistice prin care normarea muncii conducea la sporirea câștigurilor salariale independent de creșterea productivității. Cauza, după aprecierea lui, o constituie faptul că acest aspect fundamental al producției nu a fost luat în considerare în mod corespunzător de eșaloanele de decizie: CSP, ministere, direcții generale din ministere, directori de întreprinderi, organizații de sindicat și organizații de partid. El arăta că numai la nivelul anului 1954 pierderile „de timp productiv în industria republicană ajung la 9.000.000 de zile/om, din care 5.700.000 datorită absențelor nemotivate și

2.300.000 absențelor aprobate de conducerile întreprinderilor”. Concluziile liderului de partid sunt clare și fără echivoc. „Eliminarea acestor pierderi [de timp productiv – n.n.] ar fi permis creșterea suplimentară a productivității muncii cu circa 5%”. Iar la scară națională, „o creștere cu numai 1% a productivității muncii în industria socialistă ar da o producție suplimentară în valoare de aproape 450.000.000 de lei pe an”. Dej își continuă raționamentul prin următoarele exemplificări și aprecieri: „reducerea cu 1% a prețului de cost în industria republicană reprezintă, în 1955, aproape 320.000.000 lei”, sumă cu care s-ar putea obține în echivalent, fie 20.000.000 kwh, fie 100.000 tone cărbune, fie 21.000 tone fontă, fie 110.000 m³ bușteni de gater de fag, fie 5.600.000 m de țesături de bumbac, fie 216.000 de perechi de pantofi bărbătești. Iar aceste neajunsuri, în cascadă, vor influența economia și la nivel macroeconomic, pentru că „fără o creștere neîntreruptă a productivității muncii și fără o scădere neîntreruptă a prețului de cost nu poate exista progres, nu poate fi concepută creșterea venitului național și a acumulărilor, întărirea puterii de cumpărare a leului, mărirea salariului real și creșterea nivelului de trai”⁴³.

Se cuvin, credem, câteva precizări cu privire la constatările făcute de Gh. Gheorghiu-Dej la încheierea primului cincinal pe care l-a parcurs economia românească. Prin aprecierile redate, relativ amplu, am dorit să reliefăm faptul că, în limbajul specific aparatului de partid și exprimate în sistemul categorial și noțional al științei economice din epocă, erau cunoscute și afirmate public importanța, cauzele, formele de manifestare, precum și implicațiile micro- și macroeconomice ale insuficienței creșterii a productivității muncii în plan economic. Erau cunoscute și exprimate, în același timp, și modalitățile de soluționare a acestui neajuns major care s-a cronicizat în timp. Am dorit să facem această subliniere, pentru că,

ulterior, timp de aproape patru decenii, s-au adoptat ori s-au impus numeroase programe de creștere a productivității muncii și de reducere a costurilor de producție, s-au trasat sarcini la toate nivelurile de decizie ale economiei, s-au luat angajamente ferme etc., fără să se fi schimbat nimic, indiferent de forma de calcul ori exprimare a acestor indicatori. Cauza principală a acestui fenomen a fost, credem, planificarea centralizată, de comandă. Aceasta constituia un instrument ipotetic ideal de armonizare a cerințelor economico-sociale cu resursele disponibile, dar, în practică, prin instituirea monopolului de stat asupra proprietății mijloacelor de producție, care a condus la absența liberei inițiative și a concurenței, și în condițiile unui management defectuos, rentabilitatea întreprinderii de tip socialist a fost scăzută.

În ceea ce privește managementul întreprinderilor socialiste, care nu constituie decât indirect subiectul analizei noastre, trebuie făcute totuși unele precizări. Selecția cadrelor de conducere urma un ritual riguros stabilit de către ierarhia de partid, care avea ca suport criterii clare și se concretiza în „dosarul de cadre”, periodic reînnoit și verificat. Dosarul trebuia să demonstreze originea „sănătoasă” a persoanei selecționate, dar și a membrilor familiei sale, o conduită morală ireproșabilă și să exprime adeziunea acesteia față de politica dusă de partidul unic și supunerea față de deciziile ierarhiei de partid. Probabilitatea ca exigențele dosarului să coincidă cu gradul de calificare și experiența persoanei selecționate era relativ mică. În această situație, primordial în desemnarea persoanei alese era criteriul politic. Ca urmare a acestui mecanism, menținut și perfecționat progresiv de-a lungul întregii perioade, managementul unităților economice era, în general, unul defectuos, neconform cu principiile și practicile economice ale actului de decizie și conducere.

Productivitatea muncii individuale, privită generic drept eficiența cu care era cheltuită o anumită cantitate de muncă și calculată ca raport între producția totală obținută și factorul de producția muncii, respectiv numărul de salariați, are pentru perioada 1960-1989⁴⁴ evoluția prezentată în tabelul 9.

Tabelul 9. Productivitatea muncii la unele produse industriale, în perioada 1960-1989

	În unități naturale					Ritmul creșterii indicelui mediu general al productivității (%)		
Ani	1960	1970	1980	1985	1989	1970/ 1960	1980/ 1970	1989/ 1980
Producția de energie electrică, per muncitor: mii kWh	856	3.179	4.055	2.825	2578	271,3%	27,5%	-8,8%
Producția de fontă per muncitor din secțiile de furnale: tone	536	1.892	3.023	2.684	2.569	252,9%	59,7%	-4,3%
Producția de oțel per muncitor din secțiile de cuptoare Siemens-Martin: tone	577	1.404	1.879	1.673	1.472	143,3%	33,8%	-12,1%
Producția de cărbune per muncitor ocupat în extracție: tone	200	466	603	696	723	133%	29,3%	3,8%
Producția de ciment per muncitor din fabricile de ciment: tone	436	1.025	1.195	896	975	135%	16,5%	8,8%

Sursa: *Anuarul Statistic al României 1990*, p. 519

Datele sintetice prezentate evidențiază că în perioada 1960-1970 creșterile absolute și relative ale productivității muncii sunt – în bună măsură – consistente și se coroborează cu datele sintetice privind

investițiile. În perioada 1960-1970 asistăm la o triplare a investițiilor în economia națională, proporție păstrată pentru industriile ce aparțineau Grupei A, așa cum rezultă din tabelul 2, fapt care a condus la dublarea fondurilor fixe ale economiei naționale și la triplarea fondurilor fixe ale industriei, așa cum evidențiază datele din tabelul 3. Mai trebuie adăugat, credem, și faptul că între 1960 și 1970, precum și în prima jumătate a anilor următori, un volum însemnat din fondurile fixe puse în funcțiune au provenit din importuri de utilaje din țările vestice ale Europei, fapt ce va conduce la o influență favorabilă asupra modernizării producției. Pe acest fond al înnoirii utilajelor și tehnologiilor a crescut și productivitatea muncii. Între 1970 și 1980, ritmul înnoirii încetinește și se prelungesc duratele de utilizare ale mijloacelor fixe. În plus, cele două crize mondiale ale petrolului din anii '70, precum și criza siderurgiei mondiale de la începutul anilor '80 și-au pus amprenta asupra evoluției industriei românești și au creat probleme suplimentare legate de consumurile de materii prime și energie, costurile produselor, piețele de desfacere etc. Ca urmare, în industria românească din anii '80 ai secolului trecut au apărut și s-au manifestat puternic procese specifice unei profunde crize de producție, iar contribuția productivității muncii la creșterea venitului național realizat în industrie s-a redus continuu, de la 83,8% pentru perioada 1951-1960, la 76,4% pentru cincinalul 1981-1985. În 1989, comparativ cu 1985, scăderea cu 5,8% a venitului național obținut în industrie a fost determinată integral de diminuarea productivității muncii cu 11,2%. De subliniat faptul că în perioada anilor 1981-1989 productivitatea muncii pe salariat în ramurile puternic afectate de criza de materii prime și combustibil a înregistrat ritmuri medii anuale negative sau sub creșterea de ansamblu a industriei. Excepție de la această regulă, din considerente de oportunitate a momentului, respectiv plata accelerată

a datoriei externe în anii '80, au făcut-o ramurile ale căror capacități de producție au fost intens solicitate pentru obținerea de produse destinate exportului. În cazul acestor industrii, ritmurile medii anuale de creștere a productivității muncii pe salariat au fost superioare celor înregistrate pe ansamblul industriei: de exemplu, în confecții, 6,1%, în industria pielăriei și încălțăminte, 4,5%, în industria alimentară, 4%.

În legătură cu importanța fundamentală a productivității muncii pentru eficientizarea/rentabilizarea întreprinderii, trebuie discutat și raportul dintre productivitatea muncii și salarizare. Corelația salarii-productivitate presupune legarea directă a rezultatelor muncii de nivelul și dinamica retribuției muncii și de nivelul și dinamica productivității, pe baze economice obiective. În această privință, o importanță deosebită o au decalajele temporale între creșterea celor doi indicatori. Dacă unei creșteri sensibile de productivitate nu-i va urma o creștere corespunzătoare a retribuției, într-un interval de timp bine determinat economic și social, atunci elementul „cointeresare materială” își slăbește influența, determinând o serie de neajunsuri în ceea ce privește sporirea eficienței producției sociale. Privind corelația în sens invers, dacă unei creșteri salariale nu-i corespunde o creștere a productivității muncii, se petrece o demobilizare a salariaților. În acest context, credem că prezintă un interes deosebit examinarea evoluției salariului mediu, care constituie un element esențial al costurilor de producție, comparativ cu dinamica productivității muncii, știut fiind că politica salarială practică în România, în perioada la care ne referim, a presupus o importantă componentă politică. Voluntarismul politic al liderilor de partid, în anumite perioade, a determinat, din considerente politico-propagandistice, eliberarea în exces a fondului de salarii comparativ cu nivelul producției realizate, încălcându-se principiul socialist al retribuiri după cantitatea și calitatea

muncii. În alte situații, nu puține la număr, fondul de salarii era diminuat, pe baza unor criterii neeconomice.

Tabelul 10. *Indicii de devansare a salariului mediu net de către dinamica productivității muncii, în anii 1950-1989*

Perioada	Salariu mediu net	Productivitatea muncii/salariat	Indici de devansare *
1955/1950	154,0	160,0	1,039
1960/1955	157,9	148,1	0,938
1965/1960	128,6	144,7	1,125
1970/1965	120,8	142,0	1,175
1975/1970	124,4	136,0	1,093
1980/1975	144,4	139,0	0,965
1985/1980	122,4	121,0	0,989
1989/1985	107,5	107,0	0,995
1975/1950	469,8	666,0	1,418
1989/1975	189,6	180,0	0,949
1989/1950	890,6	1.195,3	1,342

Sursa: *Anuarul Statistic al României 1981*, p. 132 și pp. 212-216; *Anuarul Statistic al României 1990*, p. 123 și pp. 514-517

* Indicele de devansare a fost calculat ca raport între productivitatea muncii pe salariat și salariul mediu net.

Este evident că, în ansamblu, la nivelul întregii perioade, respectiv 1951-1989, dinamica productivității muncii a devansat creșterea salariului mediu, dar, pe etape, proporțional cu interesele sau considerentele politice, corelația nu s-a respectat. În special între 1981 și 1989, pentru a nu amplifica nemulțumirile sociale, forța de muncă a fost menținută în întreprinderile care funcționau sub capacitatea de producție, fie din lipsa materiilor prime și a energiei, fie din lipsa piețelor de desfacere. Ca o

situație de compromis, pentru o perioadă considerată trecătoare și conjuncturală, s-a recurs la diferite subterfugii. Unul dintre acestea era menținerea în producție a salariaților și reducerea salariului mediu al acestora proporțional cu ritmul productivității muncii.

La începutul anilor '90, în lucrări de sinteză privind nivelul de dezvoltare al economiei românești după aproape o jumătate de secol de planificare de comandă, dar și locul acesteia în concertul european al momentului, este determinată productivitatea socială a muncii în România⁴⁵. Calculată ca raport între mărimea indicatorilor sintetici, respectiv produsul național brut (PNB) sau produsul intern brut, exprimat în dolari SUA, și populația ocupată, pe baza datelor furnizate de Banca Mondială, proporțional cu unele precauții metodologice, au rezultat două variante, pe care le prezentăm mai jos.

Tabelul 11. Productivitatea socială a muncii în România și în alte țări europene în anul 1989
(varianta I)

Nr. crt.	Țara	PNB per persoană ocupată	Decalaje România = 1,0
I. Țări dezvoltate			
1	Elveția	56.277	11,1
2	Olanda	48.442	9,5
3	Germania Federală	46.784	9,2
4	Franța	46.650	9,2
5	Norvegia	45.728	9,0
6	Finlanda	44.596	8,8
7	Belgia	43.092	8,5
8	Italia	41.855	8,2
9	Suedia	41.252	8,1
10	Danemarca	40.439	8,0

11	Austria	39.467	7,8
12	Regatul Unit	31.626	6,2
13	Spania	29.229	5,6
14	Irlanda	27.931	5,5
II. Țări mai puțin dezvoltate			
15	Grecia	14.616	2,8
16	Portugalia	10.066	2,0
17	Cehoslovacia	9.898	1,9
18	Ungaria	5.614	1,1
19	Iugoslavia	5.507	1,1
20	<i>România</i>	<i>5.076</i>	<i>1,0</i>
21	Bulgaria	4.779	0,9
22	Polonia	3.814	0,8
23	URSS	3.605	0,7
24	Albania	1.899	0,4
<i>Media țărilor dezvoltate (1-14)</i>		<i>41.013</i>	<i>8,1</i>
<i>Media țărilor mai puțin dezvoltate (15-24)</i>		<i>4.442</i>	<i>0,9</i>
<i>Media fostelor țări socialiste (17-24)</i>		<i>4.127</i>	<i>0,8</i>
<i>Media europeană (1-24)</i>		<i>19.067</i>	<i>3,8</i>

Sursa: Grigorescu, Constantin (coord.), *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context european*, Editura Expert, București, 1993, p. 38

Tabelul 12. Productivitatea socială a muncii în România și în alte țări europene în anul 1989
(varianta II) – dolari SUA la paritatea puterii de cumpărare

Nr. crt.	Țara	Productivitatea per persoană ocupată	Decalaje România = 1,0
I. Țări dezvoltate			
1	Olanda	43.952	6,9

2	Italia	40.384	6,3
3	Franța	40.097	6,3
4	Belgia	38.412	6,0
5	Norvegia	36.992	5,8
6	Germania de Vest	36.303	5,7
7	Elveția	35.587	5,6
8	Spania	33.837	5,3
9	Austria	32.961	5,2
10	Regatul Unit	32.426	5,1
11	Finlanda	31.744	5,0
12	Irlanda	30.690	4,8
13	Danemarca	30.613	4,8
14	Suedia	30.563	4,8
II. Țări mai puțin dezvoltate			
15	Grecia	20.662	3,2
16	Portugalia	18.390	2,9
17	Cehoslovacia	15.750	2,5
18	Ungaria	13.340	2,1
19	Bulgaria	11.580	1,8
20	Iugoslavia	11.390	1,8
21	URSS	10.585	1,7
22	Polonia	9.045	1,4
23	<i>România</i>	6.366	1,0
24	Albania	2.271	0,4
<i>Media țărilor dezvoltate (1-14)</i>		36.362	5,7
<i>Media țărilor mai puțin dezvoltate (15-24)</i>		10.855	1,7
<i>Media fostelor țări socialiste (17-24)</i>		10.497	1,6
<i>Media europeană (1-24)</i>		21.203	3,3

Prima variantă are ca bază surse statistice ale Băncii Mondiale, PNUD și OECD, iar a doua variantă, surse statistice ale OECD, FAO și ale publicației *The Economist*.

Compararea datelor din cele două tabele arată că oricare ar fi varianta de calcul, realitatea este aceeași. Nivelurile foarte scăzute ale productivității sociale a muncii din România, ca de altfel și nivelurile de productivitate din țările ce au format sistemul socialist, atestă că economia de comandă nu a putut asigura o valorificare corespunzătoare a resurselor materiale și umane. Aceasta rezultă și din faptul că decalajele de productivitate dintre România și țările europene, la nivelul anului 1989, erau mai mari decât cu o jumătate de secol în urmă, respectiv în 1938. Potrivit unei importante sinteze statistice⁴⁶ din anii '90 ai secolului trecut, în care autorii își sprijină afirmațiile pe datele cuprinse în prestigioase anuare statistice internaționale⁴⁷, în ceea ce privește productivitatea muncii în industria din România⁴⁸, aceasta reprezenta 290 \$ SUA per persoană ocupată, adică 40,84% din nivelul mediu al celor 18 țări luate în calcul, care reprezenta 710 \$ SUA per persoană ocupată. De menționat că sub acest aspect România ocupa ultimul loc din cele 18 țări. În ceea ce privește productivitatea muncii⁴⁹ în industria mare⁵⁰ în 1938 în România, aceasta reprezenta 440 \$ SUA, adică 55% din nivelul mediu al celor 13 țări luate în calcul și se plasa pe locul 11. În termeni relativi, aceasta înseamnă că, în comparație cu țările europene, la nivelul anului 1989 România a regresat față de performanțele anului 1938. Potrivit variantei I, redată în tabelul 11, de calcul al productivității sociale a muncii în 24 de țări europene în anul 1989 și exprimată în PNB per locuitor, România ocupă locul 20 din 24 de țări luate în calcul și are un

PNB de 5.076 \$/locuitor, adică 26,62% din media europeană care reprezintă 19.067 \$/locuitor. Potrivit variantei II, redată în tabelul 12, de calcul al productivității sociale a muncii în 24 țări europene în anul 1989 și exprimată în dolari SUA la paritatea puterii de cumpărare, România ocupă locul 23 din 24 de țări comparate, cu 6.366 \$/persoană ocupată, nivel care reprezintă 30,02% din media europeană ce se situează la 21.203 \$/persoană ocupată.

Creșterea decalajelor de productivitate între economia românească și economia celorlalte țări europene cu economie de piață, în condițiile în care s-au făcut mari eforturi investiționale și a fost plătit un preț social uriaș, arată că sistemul economic bazat pe proprietatea socialistă nu și-a dovedit viabilitatea. Desigur, la această constatare a contribuit un întreg complex de factori, dintre care voluntarismul politic se plasează pe primul loc. Cu diferite grade de adâncime, fenomenul a fost prezent și în celelalte țări care au format sistemul mondial socialist.

După patru decenii de industrializare socialistă, derulată sub forma planificării de comandă și prin adoptarea modelului sovietic de dezvoltare economică, industria românească se caracterizează, în sinteză, prin datele din tabelul 13.

Tabelul 13. Locul industriei în economia națională, în anii 1950-1989

	1950	1960	1970	1980	1985	1989
Populația ocupată	12,1	15,1	23,0	35,5	37,1	38,1
Salariați, număr mediu anual	38,3	38,6	40,0	45,4	46,8	47,5
Produs Intern Brut	...	...	...	52,7	53,0	52,9
Produs social	46,6	52,4	64,1* 61,4**	63,1	65,5	66,8
Venit național	44,0	44,1	60,3*	59,5	59,0	58,1

			58,0 ^{**}			
Cheltuieli materiale	49,4	60,3	66,7 [*] 63,7 ^{**}	65,5	69,3	71,0
Investiții	43,6	42,8	47,5	50,9	48,4	43,4
Fonduri fixe ^{***}	19,5	27,3	37,0 ^{*****} 35,5 ^{*****}	43,6	45,2	47,5
Consum de energie electrică, total destinații industriale	63,7	61,9	55,8	64,3	65,7	66,4

Sursa: *Anuarul statistic al României 1990*, pp. 102-103, 108-109, 230- 233, 245, 248-249, 500-501

* Conform metodologiei din perioada 1950-1970.

** Conform metodologiei din anul 1974.

*** Valoarea completă de inventar la sfârșitul anului.

**** Din anii precedenți.

***** Din anii următori.

1. „Decret-lege nr. 187 pentru înfăptuirea reformei agrare”, în *Monitorul Oficial*, nr. 68 bis, 23 martie 1945, pp. 2205 și urm.
2. „Legea nr. 1056. Legea pentru etatizarea și organizarea Băncii Naționale a României”, în *Monitorul Oficial*, nr. 298, 28 decembrie 1946, pp. 13158 și urm.
3. „Legea nr. 287. Lege pentru reforma monetară”, în *Monitorul Oficial*, nr. 187, 16 august 1947, pp. 7345 și urm.
4. „Legea nr. 119. Legea pentru naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transporturi”, în *Monitorul Oficial*, I, nr. 133 bis, 11 iunie 1948, pp. 5047 și urm.
5. „Legea nr. 114”, în *Monitorul Oficial*, I, nr. 89, 19 aprilie 1947, pp. 3042 și urm.
6. Ulterior este redenumită Comitetul de Stat al Planificării (CSP) și definit drept „organ central al administrației de stat care asigură înfăptuirea unitară a politicii partidului și statului în domeniul planificării economiei naționale. El coordonează activitatea de planificare, asigură proporțiile necesare între diferitele ramuri și subramuri ale economiei, precum și echilibrul material, financiar, valutar și monetar al planului de stat”. CSP are importante atribuții: 1) în domeniul elaborării planului național unic de dezvoltare economico-socială; 2) în domeniul

- executării planului; 3) în domeniul controlului îndeplinirii planului de stat. Vezi pe larg în N.N. Constantinescu (coord.), *Dicționar de economie politică*, Editura Politică, București, 1974, p. 139.
7. Gh. Gheorghiu-Dej, „Raportul de activitate al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român la Congresul al II-lea al partidului, 23 decembrie 1955”, în Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări, 1955-1959*, Editura Politică, București, 1959, p. 31.
8. *Ibidem*, p. 20.
9. „Legea nr. 114. Constituția RPR”, în *Monitorul Oficial*, I, nr. 87 bis, 13 aprilie 1948, pp. 3379 și urm.
10. Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, pp. 24-25.
11. N.N. Constantinescu (coord.), *Dicționar de economie politică*, ed. cit., pp. 626-627.
12. *Ibidem*, pp. 554-555.
13. Nicolae N. Constantinescu (coord.), *Mecanismul acțiunii legilor economice obiective în socialism. Studii*, Editura Politică, București, 1980, p. 90.
14. *Ibidem*, p. 91.
15. V.I. Lenin, *Opere complete*, vol. 41, Editura Politică, București, 1966, pp. 180-181.
16. V.I. Lenin, *Opere complete*, vol. 43, pp. 313-314.
17. N.N. Constantinescu, I.V. Totu (coord.), *Tratat de economie contemporană*, vol. 1, Editura Politică, București, 1986, p. 442.
18. *Ibidem*, p. 443.
19. *Ibidem*.
20. *Planificarea și prognoza dezvoltării economico-sociale*, Academia Ștefan Gheorghiu, București, 1978, pp. 105-106.
21. *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintării României spre comunism*, Editura Politică, București, 1975, pp. 97-99; Nicolae Ceaușescu, „Raport prezentat la Conferința Națională a Partidului Comunist Român, decembrie 1967”, în *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 2, Editura Politică, București, 1968, pp. 504-611; Nicolae Ceaușescu, *Raport prezentat la Conferința Națională a Partidului Comunist Român, iulie 1972*, Editura Politică, București, 1972, pp. 13-106; Nicolae Ceaușescu, „Raport prezentat la Conferința Națională a Partidului Comunist Român, decembrie 1977”, în *Conferința Națională a Partidului Comunist Român, decembrie 1977*, Editura Politică, București, 1978, pp. 15-72; Nicolae Ceaușescu, „Conducerea unitară a economiei”, în *Din gândirea economică a președintelui României, Nicolae Ceaușescu*, Editura Politică, București, 1979, pp. 67-103 ș.a.
22. „Legea nr. 8/1972, cu privire la dezvoltarea economico-socială a României”, în *Buletinul Oficial*, Partea I, 23 noiembrie 1972, modificată și completată cu „Legea nr. 1/1979”, adoptată de Marea Adunare Națională, în ședința din 6 iulie 1979, în *Buletinul Oficial*, Partea I, 13 iulie 1979.

- [23.](#) Fără pretenția unei enumerări exhaustive, menționăm: V. Rausser, *Bazele planificării economiei naționale*, Editura Academiei Române, București, 1968; C. Danciu, *Coordonate ale conducerii planificate a activității economico-sociale a României*, Editura Academiei Române, București, 1976; Em. Dobrescu, *Optimul economiei socialiste*, Editura Politică, București, 1976, pp. 254-287; A. Sobaru, *Conducerea planificată în contextul conducerii generale, a dezvoltării economico-sociale în R.S. România*, Oficiul de informare și documentare pentru comerț interior, București, 1977; I. Nistor (coord.), *Planificarea și prognoza dezvoltării economico-sociale*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1980 ș.a.
- [24.](#) În legătură cu termenul „indivizibil” cuprins în acest principiu, au existat numeroase dispute cu Moscova, înțelegând drept centru de putere al lumii socialiste, în special până în anii '60 ai secolului trecut. În legătură cu termenul „atotcuprinzător” au existat numeroase dispute între decidenții lumii politice românești. În numeroase lucrări, dintre care unele au fost citate mai sus, se apreciază că obiectul direct al planificării îl formează activitățile unităților și organizațiilor economice, iar obiectul indirect, care, de regulă, se determină prin estimări, îl formează celelalte categorii de unități, inclusiv populația. În plus, din rațiuni ce țin de eficientizarea activității de planificare, există o limită maximă și una minimă a domeniilor ce intră în incidența planului.
- [25.](#) În numeroase lucrări întâlnim diferite definiții ale planului, dar, în esență, ele sunt asemănătoare. Considerăm a fi cea mai cuprinzătoare următoarea: Planul Național Unic al dezvoltării economico-sociale este „principalul instrument prin care partidul marxist-leninist și statul socialist stabilesc, pe baza cunoașterii profunde a legilor economice, a realităților și aspirațiilor poporului, obiectivele majore ale progresului rapid al societății, asigură organizarea și conducerea conștientă a progresului și reproducției socialiste și realizarea eficienței maxime, în vederea satisfacerii necesităților determinate științific, atât pentru asigurarea reproducției largite, cât și a consumului tuturor membrilor societății”. Vezi N.N. Constantinescu (coord.), *Dicționar de economie politică*, ed. cit., p. 558.
- [26.](#) N.N. Constantinescu, I.V. Totu (coord.), *Tratat de economie contemporană*, vol. 2, cartea I, Editura Politică, București, 1987, p. 600.
- [27.](#) *Directivele Congresului al XIII-lea al Partidului Comunist Român cu privire la dezvoltarea economico-socială a României în cincinalul 1986-1990 și orientările de perspectivă până în anul 2000*, Editura Politică, București, 1985, p. 58.
- [28.](#) N.N. Constantinescu, I.V. Totu (coord.), *Tratat de economie contemporană*, vol. 2, ed. cit., p. 616.
- [29.](#) „Legea nr. 1 pentru Planul general economic al R.P. Române pe anul 1949”, în *Buletinul Oficial*, nr. 1, 1 ianuarie 1949.
- [30.](#) „Legea nr. 21 pentru Planul de Stat al R.P. Române pe anul 1950”, în *Buletinul Oficial*, nr. 85, 31 decembrie 1950.
- [31.](#) Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 27.

- [32.](#) *Ibidem*.
- [33.](#) „Decretul nr. 199 privind organizarea și funcționarea întreprinderilor și organizațiilor economice de stat”, în *Buletinul Oficial*, nr. 29, 14 mai 1949.
- [34.](#) „Decretul nr. 142 pentru reorganizarea regimului de stabilire a prețurilor și înființarea Comitetului pentru Prețuri”, în *Buletinul Oficial*, nr. 45, 1950.
- [35.](#) „Legea nr. 3”, în *Buletinul Oficial*, nr. 50, 8 iunie 1950.
- [36.](#) Concret, prin plan erau impulsionate în special cinci domenii: metalurgia, siderurgia, construcțiile de mașini, mineritul și producția de energie electrică. Începând din anul 1965, li s-a adăugat și chimia.
- [37.](#) Vezi, pe larg, I.V. Totu, „General și particular în procesul de industrializare”, în I.V. Totu (coord.), *Politica Partidului Comunist Român de industrializare socialistă a țării*, Editura Academiei, București, 1978
- [38.](#) Vezi I. Blaga, *Industrializarea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
- [39.](#) N.N. Constantinescu, I.V. Totu (coord.), *Tratat de economie contemporană*, vol. 1, ed. cit., p. 511.
- [40.](#) *Ibidem*, p. 512.
- [41.](#) În documentele de partid care raportau rezultatele primului plan cincinal se aprecia că, în decursul perioadei 1951-1955, peste 300.000 de femei au intrat în producție ca salariate. În deceniile următoare, fenomenul se va amplifica.
- [42.](#) Vezi, pe larg, C. Grigorescu (coord.), *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României, în context european. 1989*, Editura Expert, București, 1993, pp. 165-266.
- [43.](#) Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, pp. 52-57.
- [44.](#) Datele statistice anterioare anului 1960 în ceea ce privește productivitatea muncii sau posibilitatea de a o calcula au un grad mare de relativitate. Din această cauză, am folosit datele cuprinse în *Anuarul statistic al României* din 1990, care, în ceea ce privește productivitatea muncii, face precizări doar începând cu anul 1960.
- [45.](#) Vezi pe larg C. Grigorescu (coord.), *op. cit.*, pp. 36-43.
- [46.](#) Gh. Dobre (coord), *Economia României în context european – 1938*, Editura Fundației Științifice MEMORIA ȚECONOMICA, București, 1996.
- [47.](#) *Economic Survey of Europe in 1948*, Geneva, 1949.
- [48.](#) Gh. Dobre, *op. cit.*, p. 153.
- [49.](#) *Ibidem*, p. 154.
- [50.](#) În perioada interbelică, prin sintagma *industrie mare*, potrivit legii de încurajare din 1912, erau desemnate unitățile industriale care depășeau 20 de lucrători permanenți și forță motrice de peste cinci cai putere.

POLITICI DE GEN ÎN TIMPUL REGIMULUI GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ

Luciana Jinga

Introducere

Venirea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej la conducerea Partidului Comunist din România și ulterior în fruntea statului comunist român se confundă, din perspectiva politicilor de gen, cu cea mai efervescentă perioadă din cele patru decenii de comunism: dobândirea drepturilor politice și civile depline și înlocuirea organizațiilor feministe și feminine care au activat în perioada interbelică cu o unică organizație aflată în coordonarea directă a Partidului Comunist. Din punctul de vedere al statutului de cetățean cu drepturi depline, de-a lungul primelor două decenii de comunism s-au făcut pași importanți pentru depășirea handicapului dat de gradul redus de școlarizare, de absența cvasitotală din sfera decizională, atât la nivel central cât și local, sau de autonomia financiară precară. Fragila egalitate între sexe astfel dobândită a fost instrumentalizată în beneficiul diferitelor proiecte ale statului comunist, femeile devenind treptat un sprijin important pentru regim, fie că vorbim aici de procesul de industrializare, colectivizare ori urbanizare și dezvoltare edilitară.

Politicile amintite reprezintă tot atâtea direcții de cercetare, motiv pentru care, în cadrul acestui studiu, ne vom limita din punct de vedere

cronologic la ultimul deceniu al regimului Dej. După un preambul în care vom sublinia principalele măsuri legislative egalitare, două sunt dimensiunile asupra cărora vom insista. Prima vizează discursul existent la nivelul anilor '50 cu privire la rolul femeilor în cadrul viitorului stat comunist, iar cea de-a doua – evoluția organizației de masă controlate de Partidul Comunist Român, principalul for de coagulare a activității politice duse de femeile din România, fie ele membre de partid ori nu. Aflat în fruntea partidului, Gheorghe Gheorghiu-Dej a fost unul dintre principalii actori implicați în apariția Uniunii Femeilor Antifasciste din România și a transformării treptate a acesteia în organizație feminină unică, sub denumirea de Uniunea Femeilor Democrate din România (UFDR). Nu a fost străin nici de conflictul din interiorul partidului dintre curentele pro și contra necesității menținerii unei astfel de organizații, diferende de opinie care, sub presiunea modelului sovietic, au dus în cele din urmă la suprimarea UFDR. Vom insista asupra soluțiilor găsite de Partidul Muncitoresc Român pentru a păstra proiectele organizației de femei și reinstaurarea organizației de masă feminine sub denumirea de Consiliul Național al Femeilor (CNF).

Drepturi civile și politice

Politicile de gen implementate de statul comunist român nu au fost acte singulare, bazate pe o filosofie proprie socialismului românesc, ci parte a unui întreg care cuprinde trei paliere diferite de influență: marxism-leninismul¹, modelul sovietic² și contextul internațional din cadrul blocului comunist³. O legislație egalitară dublată de intrarea masivă a populației feminine într-o muncă salariată și preluarea de către stat a

obligațiilor ce țin de activitățile domestice erau principalele măsuri propuse de comuniști. Omul nou, produs al societății de tip egalitar, cel puțin la nivelul discursului, nu cunoștea diferențierea de sex. Bărbați și femei deopotrivă răspundeau chemării pentru făurirea visului comunist.

Asigurarea egalității între bărbați și femei a fost una dintre temele programului de guvernare propus de mișcarea comunistă imediat după 23 august 1944 și ieșirea ei din ilegalitate. Până la câștigarea alegerilor și adoptarea primei constituții comuniste în 1948, principalele acte legislative menite a stabili un regim juridic egal pentru bărbați și femei au vizat dreptul la vot și eliminarea restricțiilor referitoare la intrarea și promovarea în cadrul diferitelor categorii profesionale.

Legea electorală a fost aprobată de Consiliul de Miniștri din 13 iulie 1946 și promulgată la 15 iulie 1946, cu titlul „Legea 560 privitoare la alegerile pentru Adunarea Deputaților”. Deși erau păstrate și prevederi ale legislației electorale din perioada interbelică, noutatea adusă de acest legislativ era lărgirea considerabilă a bazei electoratului prin includerea pe lista electorilor cu drepturi depline a funcționarilor publici, militarilor și femeilor⁴. Articolul 3 al legii preciza: „Femeile au drept de vot și pot fi alese în Adunarea Deputaților⁵ în aceleași condițiuni ca și bărbații”⁶.

Legea prin care se instaura votul universal încheia o prima etapă care a cunoscut și alte măsuri egalitare vizând în special sfera profesională. Primul semnal important a fost numirea în februarie 1945 a primelor două femei magistrat în justiția românească. În discursul ocazionat de instalarea celor doi magistrați, Lucrețiu Pătrășcanu, ministrul Justiției, preciza: „Una dintre revendicările principale ale mișcării muncitorești, una dintre revendicările de bază ale democrației consecvente a rămas până în ziua de azi asigurarea deplinei egalități (pe plan economic, social și politic) între femei și bărbați [...] Asistăm astăzi la un modest început”⁷. În luna aprilie

1945 a fost aleasă prima femeie primar din România: Alexandrina Georgescu, vicepreședintă a Apărării Patriotice, a fost aleasă în postul de primar al localității Țândărei⁸.

Egalitatea între femei și bărbați în toate sferele vieții economice, sociale, politice a fost stipulată pentru prima dată în Constituția României din 1948. La Congresul I al Partidului Muncitoresc Român, Gheorghe Gheorghiu-Dej, referindu-se la prevederile constituționale ce urmau a fi votate, spunea:

În sfârșit, constituția noastră trebuie să proclame deplina egalitate în drepturi între toți cetățenii Republicii Populare Române, fără deosebire de sex, naționalitate, rasă, religie, grad de cultură sau stare materială. [...] pentru a putea pune capăt inegalității în drepturi între femei și bărbat, noi vom consfinți prin constituție deplina egalitate politică, economică, socială, juridică de care se bucură femeia în Statul nostru democrat și vom asigura o protecție specială femeii mame, femeii gravide și copilului⁹.

Prezentând proiectul de statut al partidului, Lothar Rădăceanu făcea referire directă la prezența femeilor ca membre cu drepturi depline:

Proiectul de statut prevede că membru al Partidului Muncitoresc Român poate fi oricine fără deosebire de sex, naționalitate sau rasă. [...] Prin aceasta statutul Partidului Muncitoresc Român statornicește înaltul principiu de deplină egalitate între diferitele naționalități, principiul dreptului egal pentru oricine, bărbat sau femeie, care se dovedește demn de a face parte din detașamentul de avangardă al clasei muncitoare. Tocmai aceste principii înalte au permis să atragem în luptă, alături de poporul român, toate naționalitățile conlocuitoare, masele largi de femei și tineri¹⁰.

Vorbind în cadrul dezbaterii proiectului de constituție și referindu-se la noutățile pe care acesta le aducea în statutul femeilor, Liuba Chișinevschi spunea:

Femeile reprezintă o altă parte și mai numeroasă a populației căreia în multe țări nu i se recunoaște aptitudinea de a lua parte la viața cetățenească. [...] Noi însă ne călăuzim de alte principii decât de principiile demne de Evul Mediu, pe care le aplică regimurile de democrație burgheză. La noi în țară, toate drumurile sunt deschise femeii: femeia poate deveni orice, de la mecanic până la ministru. Vedem crescând din sânul poporului, din rândurile muncitorimii și țărănimii, femei cu larg orizont politic, cu o energie clocotitoare, cu conștiința limpede, femei oameni de Stat¹¹.

Concret, egalitatea între toți cetățenii țării era stipulată în articolul 16: „Toți cetățenii, fără deosebire de sex, naționalitate, rasă, religie, grad de cultură, sunt egali în fața legii”. Articolul 18 relua prevederile legii electorale din 1946: „Toți cetățenii, fără deosebire de sex, naționalitate, rasă, religie, grad de cultură, profesiiune, inclusiv militarii, magistrații și funcționarii publici, au dreptul să aleagă și să fie aleși în toate organele Statului”¹². Articolul 21 făcea referire directă și explicită la egalitatea în drepturi a femeilor și bărbaților: „Femeia are drepturi egale cu bărbatul în toate mediile vieții de stat, economic, social, cultural, politic și de drept privat. La muncă egală, femeia are drept de salarizare egală cu bărbatul”¹³. Relațiile în cadrul familiei, reluate ulterior și de Codul familiei, erau reglementate prin articolul 26: „Căsătoria și familia se bucură de protecția Statului. Mama precum și copiii până la vârsta de 18 ani se bucură de protecția deosebită, stabilită prin lege. Părinții au aceleași îndatoriri față de copiii născuți în afara căsniciei ca și pentru cei născuți în căsătorie. Sunt valabile numai actele de stare civilă încheiate de organele Statului”¹⁴.

Aceste linii generale au fost păstrate în toate constituțiile date în timpul regimului comunist, modificări survenind doar în gruparea prevederilor pe articole¹⁵.

Codul muncii

Prevederile cuprinse în primul Cod al muncii, cel din 1950, reglementau regimul juridic general al desfășurării muncii salariate: încheierea contractelor de muncă, normele de producție, condițiile salarizării, durata timpului de lucru, timpul de odihnă, pregătirea profesională, protecția muncii. Deși nu se fac precizări suplimentare în acest sens, articolele legii se refereau la angajați indiferent de sex. Două sunt mențiunile importante care privesc direct angajatele. În capitolul privind salarizarea, articolul 33 specifica: „la muncă egală se va plăti un salariu egal, fără să se facă vreo deosebire de vârstă, sex sau naționalitate”¹⁶. Cea de-a doua este mai substanțială, fiind inclusă de capitolul XI, „Munca tinerilor și a femeilor”. Articolele 88-93 reglementau strict regimul de lucru al femeilor gravide, în sensul repartizării acestora la munci mai ușoare, fără scăderea salariului, și interzicerii muncii pe timp de noapte atât pentru angajatele gravide, cât și pentru cele care alăptau. Tot pentru protejarea gravidei, dar și a fătului, se acorda un concediu prenatal de 35 de zile și unul postnatal de 45 de zile, cu posibilitatea prelungirii până la 55 de zile. După reluarea lucrului, angajatele care alăptau aveau dreptul la pauze speciale, la fiecare trei ore lucrate. Pentru femeile angajate care aveau în grijă copii cu vârstă mai mică de doi ani, se acordau concedii pentru îngrijirea copilului bolnav¹⁷. Protecția specială acordată mamelor și viitoarelor mame fusese unul dintre punctele importante ale propagandei comuniste înaintea alegerilor din 1946 și era o copie a măsurilor similare luate de Uniunea Sovietică. Dacă prima măsură referitoare la femei, și anume acordarea unui salariu egal la muncă egală, este ceea ce se poate numi o politică de includere, stabilind egalitatea de șanse între angajați și angajate, măsurile privind protecția angajatelor mame sunt măsuri de excludere ce conduc la

un dezechilibru al egalității de șanse. Posibilitatea de a evita muncile considerate ca fiind „dăunătoare sănătății”, chiar dacă legea prevedea păstrarea salarizării inițiale, existența unui nomenclator al meseriilor interzise femeilor, deoarece puneau în pericol sănătatea acestora, în special cea reproductivă, interzicerea lucrului pe timpul nopții, toate arată că femeile rămâneau în ochii legislatorului strâns legate de condiția lor biologică. Este important de subliniat că prevederile Codului muncii din 1950 au fost promulgate cu mult înainte de isteria demografică a regimului Ceaușescu.

Codul familiei

Elaborarea unui nou cod al familiei a fost amânată până în 1954. După adoptarea Constituției din 1948, s-a considerat că acordarea de drepturi egale pentru femei și bărbați a instituit automat și egalitatea de drepturi între soți în cadrul căsătoriei. Astfel, deși nu scoteau raporturile de familie de sub reglementarea Codului civil și nu abrogau în mod expres anumite texte ale acestuia, noile principii constituționale au condus la abrogarea implicită a unora dintre ele: dispariția regimului dotal, exercitarea de către femeie a drepturilor depline, fără necesitatea autorizației maritale¹⁸. Regimul separației de bunuri, deși a rămas în vigoare până la punerea în aplicare a Codului familiei, după adoptarea Constituției din 1948, a suferit și el anumite corective aduse de practica judiciară, pe baza principiilor enunțate de legea fundamentală. Astfel, în pofida regimului separației de bunuri consacrat ca regim matrimonial de drept comun, practica instanțelor judecătorești, pornind de la principiul constituțional al egalității sexelor, a statuat regula regimului comunității de bunuri. Noțiunile noi utilizate erau acelea de „patrimoniu conjugal” și „comunitate de fapt”, prin ele urmărindu-se consacrarea comunității de

bunuri, precum și recunoașterea contribuției soției prin munca în gospodărie la dobândirea acestor bunuri¹⁹.

Intervenția practicii judecătorești s-a dovedit insuficientă, motiv pentru care Codul familiei a fost adoptat prin Legea nr. 4 din 4 ianuarie 1954, modificat și completat prin Legea nr. 4 din 4 aprilie 1956 și republicat în *Buletinul Oficial*, nr. 13, 18 aprilie 1956.

Conform principiilor constituționale în vigoare, art. 1 statua egalitatea deplină dintre soți în cadrul familiei: „În Republica Populară Română statul ocrotește căsătoria și familia și apără interesele mamei și copilului. Familia are la bază căsătoria liber consimțită între soți. În relațiile dintre soți, precum și în exercițiul drepturilor față de copii, bărbatul și femeia au drepturi egale”²⁰. În completarea acestor prevederi venea art. 2 care preciza că „relațiile de familie se bazează pe prietenie și afecțiune reciprocă” între membrii ei, care sunt datori să-și acorde unul altuia „sprijin moral și material”²¹. Din prevederile acestor prime două articole decurg celelalte reglementări privind legiferarea relațiilor în cadrul familiei.

În privința raporturilor patrimoniale dintre soți, prin dispozițiile acestui cod, în capitolul III, secțiunea a II-a, art. 29-36, s-au consacrat noi reguli care promovau „o familie de tip nou, întemeiată pe egalitate, prietenie, afecțiune și ajutor reciproc”. Astfel, prin art. 2 și art. 29 s-au statornicit principalele îndatoriri reciproce dintre soți, care constau în obligația acestora de a suporta cheltuielile căsniciei și obligația de sprijin material. Premisele „realizării lor armonioase” erau gospodărirea în comun a soților și îndeplinirea obligațiilor de natură personală dintre soți. Prin art. 30 alin. (1) s-a instituit regimul comunității de bunuri, prezumându-se că orice bun dobândit de soți sau numai de către unul

dintre ei în timpul căsătoriei este bun comun. Codul familiei a consacrat astfel un regim matrimonial unic, obligatoriu și imutabil²².

Discursul anilor '50

Odată cu adoptarea Codului familiei se încheie o etapă importantă în practica și discursul liderilor comuniști. Asigurarea unei baze legislative egalitare, intrarea tot mai semnificativă a femeilor într-o activitatea salariată și existența unei organizații unice de femei au reprezentat pentru liderii comuniști semnalul că programul partidului în direcția „problemei femeilor” a fost finalizat cu succes, dovada fiind modificările la nivelul discursului folosit în privința egalității de gen. „Drepturile femeii”, element omniprezent al propagandei comuniste, s-au transformat în doar câteva luni în „obligățiile femeii”, perspectivă care a rămas neschimbată până la înlăturarea regimului comunist. Elementul de continuitate între cele două perioade a fost *munca*. Așa cum se va vedea explicit în cazul regimului Nicolae Ceaușescu, calitatea de actor politic va depinde în primul rând de participarea la viața activă, ca salariat al sistemului socialist. Pentru a intra în partid sau pentru a candida în diferitele foruri ale statului la nivel local și central, factorii diferențiatori, pe lângă atașamentul față de democrația populară, erau rezultatele meritorii într-un anumit domeniu de activitate, fiecărei categorii sociale și profesionale fiindu-i trasate sarcini specifice în funcție de prioritățile de moment ale statului.

De-a lungul anilor '50, subiectul egalității de șanse și al unor măsuri destinate exclusiv populației feminine devine marginal în discursul oficial. O posibilă explicație poate fi dispariția de pe scena politică a Anei Pauker, alături de desființarea organizației de masă feminine, dar și

diminuarea reprezentării feminine în poziții de conducere, absență mai vizibilă în cadrul organismelor din fruntea PMR, unde, la congresul partidului din 1955, femeile dispar atât din Biroul Politic, cât și din componența Secretariatului²³. Preocuparea oficială pentru o reprezentare feminină cât mai numeroasă în rândul partidului și a organelor sale de conducere centrale și teritoriale s-a menținut. Semnificativ este însă faptul că figurile politice care includeau în discursurile lor această problemă nu mai erau cele importante, responsabilitatea fiind delegată exclusiv reprezentantelor organizației de femei²⁴ de pe lângă comitetele regionale de partid. Gheorghe Gheorghiu-Dej nu a mai vorbit public despre implicarea femeilor în viața politică, referirile sale la populația feminină a țării, cu prilejul congreselor PMR, conținând de obicei referiri punctuale la numărul de femei intrate în producție și la prognoza acestui fenomen pentru intervalul următor:

Una dintre cele mai importante realizări ale regimului democrat-popular este participarea femeii cu drepturi egale cu ale bărbaților, la activitatea de stat, economică și culturală. În cursul primului plan cincinal, peste 300.000 de femei au intrat în producție. Ele îndeplinesc astăzi un rol important în construcția economică și culturală, ca muncitoare, maiștri, ingineri, medici, învățătoare, profesoare și creatoare în domeniul cercetării științifice, al artelor și literaturii. În 1938 – după datele ministerului muncii din acea vreme – salariile femeilor erau cu 50% mai reduse decât ale bărbaților. Astăzi, femeile primesc salarii egale la muncă egală cu bărbații și contribuie la creșterea veniturilor bănești ale familiei²⁵.

Același tip de discurs a fost prezentat și în cadrul conferințelor naționale ale organizației de femei. La 8 martie 1958, la conferința care a consfințit reinstaurarea organizației de masă a femeilor, discursul lui Dej a fost construit în jurul a trei idei principale: binefacerile aduse de mișcarea comunistă în viața tuturor femeilor din România, aprecierea efortului depus de populația feminină la realizarea proiectelor economice și

sarcinile care le reveneau pentru viitor. Egalitatea de șanse între femei și bărbați este adusă în discuție strict pentru planul profesional, fără referire la recrutarea și prezența în rândul membrilor de partid: „Promovate curajos în munci de răspundere în economie, în instituții de stat și organizații obștești, *potrivit pregătirii și aptitudinilor lor* [subl. n.], femeile vor da o contribuție de seamă la continua întărire și dezvoltare a regimului nostru democrat-popular”²⁶. Două elemente noi apar în discursul oficial. Existența unor „aptitudini feminine” care urmau a fi transferate din sfera casnică în cea publică, precum și datoria femeii de a fi mamă: „Femeile au nobila misiune de a crește și educa copiii în spiritul dragostei de patrie, al prețuirii mărețelor cuceriri revoluționare ale poporului nostru, al dragostei de muncă”²⁷. Cu siguranță, astfel de referiri nu au lipsit niciodată din scrierile propagandistice, dar până la acel moment cuvântările liderilor politici priveau mai ales crearea unui climat de egalitate între femei și bărbați, estompând tocmai acele specificități feminine care ar fi putut constitui o cauză a dezechilibrului. În 1962, în discursul ocazionat tot de conferința anuală a organizației femine, Dej nu a operat modificări substanțiale în privința conținutului mesajului adresat, vorbind despre „milioanele de femei muncitoare, țărânci, intelectuale, gospodine care au adus o mare contribuție la toate victoriile obținute de poporul nostru pe drumul construcției socialiste”, amintind în același timp „rolul de seamă” pe care acestea îl aveau de îndeplinit „în lupta pentru dezvoltare economiei naționale, pentru înfăptuirea mărețului program trasat de Congresul al III-lea al partidului”²⁸. După o trecere în revistă a sarcinilor ce reveneau organizației de femei, ca reprezentantă și responsabilă pentru toată populația feminină, Gheorghe Gheorghiu-Dej și-a încheiat cuvântarea cu „Trăiască femeile muncitoare din țara noastră,

participante active la opera de desăvârșire a construcției socialiste, la lupta pentru pace și prietenie între popoare!”²⁹.

Consiliul Național al Femeilor

Gheorghe Gheorghiu-Dej, paralel cu eliminarea grupului Ana Pauker, Vasile Luca și Teoharie Georgescu, a luat decizia desființării organizației feminine de masă. Documentele de arhivă nu arată explicit o relație de cauzalitate între cele două acțiuni. Merită însă subliniat faptul că imaginea Anei Pauker era sinonimă cu cea a organizației feminine controlate de partid, indiferent de forma sau denumirea pe care aceasta a purtat-o încă din 1921³⁰. Decisă în vara lui 1952, dizolvarea Uniunii Femeilor Democrate din România s-a realizat *de facto* în două etape: prin hotărârea CC al PMR din 14 ianuarie 1953, privind înființarea până la 1 martie 1953 a secțiilor de femei pe lângă CC al PMR, și HCM 1088/1953 din 9 aprilie 1953 privind înființarea „Comisiilor de Femei” pe lângă Comitetele Executive ale Sfaturilor Populare³¹. Motivul invocat a fost formarea unei mentalități greșite în rândul altor organizații și organe de partid: mai precis, era dezavuată ideea conform căreia „sarcina muncii între femei” revenea exclusiv acestei organizații. Caracterul său de organizație unică a femeilor din România s-a dovedit a avea efect de bumerang. Păstrarea UFDR în forma sa consacrată reprezenta în viziunea partidului, o tendință către „sectarism” menită „a îngusta munca în rândul maselor largi de femei”. Forma de organizare, în sistem piramidal, introdusă odată cu Uniunea Femeilor Antifasciste din România, a fost abandonată în favoarea organizării de secțiuni feminine pe lângă consiliile populare, reprezentantele în aceste secții fiind alese prin vot în cadrul unui

sistem complex cunoscut sub numele de *adunări ale delegatelor*. La centru, reprezentantele la nivel național se întruneau în cadrul Comitetului Femeilor Democrate. În mod curent, relația dintre partid și secțiile feminine de pe lângă consiliile populare era asigurată de Secția Muncii de Partid în Rândul Femeilor, înființată la nivelul Comitetului Central al PMR.

La nici trei ani de la desființarea UFDR și apariția Comitetului Femeilor Democrate, organizația de masă destinată femeilor a fost din nou supusă unui șir de modificări care anulau în mare parte aspectele novatoare stipulate în HCM 1088/1953 și HCM nr. 700/1954. Motivul oficial indicat de liderii Partidului Comunist pentru a justifica o nouă formă de organizare a „muncii cu femeile” erau rezultatele neconvingătoare înregistrate în intervalul 1954-1957, precum și dorința de a simplifica procesul birocratic. Conform hotărârilor Biroului Politic al CC al PMR din iulie, respectiv octombrie 1957, modificările instituționale privind organizarea și desfășurarea muncii cu femeile constau în două măsuri principale. Comitetul Femeilor Democrate, ca principală formă de conducere a organizației de femei a fost desființat, locul său fiind luat de Consiliul Național al Femeilor din RSR ca principal organ de conducere a mișcării de femei din România. Structura și modalitatea de alegere a filialelor din teritoriu a fost și ea modificată pentru o mai bună colaborare între centru și teritoriu. Se revenea la structura de organizare a Uniunii Femeilor Democrate din România, cu filiale la nivel regional, raional, orășenesc, comunal și sătesc³². În al doilea rând, s-a dispus desființarea atât a secției de pe lângă CC al PMR privind „munca în rândul femeilor”, cât și a filialelor acesteia în teritoriu aflate în structura consiliilor populare³³.

Conform notei de justificare ce însoțea textul hotărârii, motivația din spatele schimbării formei de organizare a activității în rândul femeilor se sprijinea pe neconcordanța dintre forma de organizare existentă și realizarea planurilor stipulate la cel de-al II-lea Congres al PMR. Fără îndoială, justificarea oficială nu era complet lipsită de adevăr. Femeile fuseseră și continuau să fie privite din perspectiva unică a utilității lor pentru Partidul Comunist. Forma după care funcționa organizația de femei trebuia să asigure în primul rând rezolvarea cu rezultate maxime a directivelor pe care conducerea Partidului Comunist le stabilise pentru întreaga populație feminină.

O nouă conducere

Conducerea mișcării de femei revenea la nivel central Consiliului Național al Femeilor, structură ce reunea totalitatea delegatelor desemnate la nivel regional pentru a face parte din acest for. Desemnarea delegatelor s-a realizat la fiecare patru ani în urma unui proces electoral național la nivel de sat, comună, oraș, raion/județ și regiune. Odată definitive listele delegatelor, era convocat un congres național în cadrul căruia era ales Comitetul Executiv al Consiliului Național compus din: o președintă, șase vicepreședinte, șase secretare și o comisie de cenzori alcătuită din zece membre.

Noutatea o reprezenta componența pe care acest consiliu trebuia să o respecte și mesajul implicit conținut de acesta. Se sublinia încă o dată preeminența femeii active. Viitoarele membre nu puteau fi decât muncitoare fruntașe în producție, țărânci muncitoare, fruntașe în sectorul socialist și individual al agriculturii, funcționare, mame eroine. Dat fiind caracterul de masă al organizației, în conducerea acesteia erau rezervate și locuri pentru gospodine și soțiile de ofițeri³⁴.

Prin hotărârea de înființare, Consiliul Național al Femeilor deținea un număr total de 115 mandate a căror distribuție respecta un algoritm bine stabilit. 80 de mandate erau împărțite în mod egal între categoria muncitoarelor și cea a țărilor. Este important de subliniat că, spre deosebire de momentul 1954, acum cele două grupe profesionale nu mai prezintă omogenitate. În fiecare dintre cele două categorii a fost operată o clasificare. Pentru categoria muncitoarelor, repartizarea locurilor ținea mai ales de ponderea femeilor în diferitele ramuri ale industriei. Dacă industriei grele, domeniu în care, în anul 1957, femeile nu reprezentau decât 10%³⁵ din totalul angajaților, îi fuseseră repartizate opt mandate, industria ușoară și alimentară, ramuri deja feminizate, au primit 28 de locuri, celelalte patru revenindu-le muncitoarelor din domeniul agricol. Altele sunt însă criteriile repartiției în rândul țărilor. Aici distribuția ține mai degrabă de dorința încurajării unui anumit sector și mai puțin de situația reală la momentul respectiv. Astfel, 20 de mandate erau destinate femeilor din Gospodăriile Agricole Colective (GAC) și celor din Cooperativele Agricole de Producție (CAP). Urmau țărilor care aderaseră la sistemul întovărășirilor, cu 16 mandate, pentru femeile care-și păstraseră gospodăriile individuale fiind repartizate doar patru mandate. Intelectualele, după cum se făcea precizarea, își păstrau procentul obținut în 1954, fiindu-le repartizate 23 de mandate, alte șapte revenindu-le funcționarilor³⁶. Statutul de membru al PMR nu era o condiție eliminatorie, doar 45% dintre locuri fiind destinate membrilor și candidaților de partid³⁷.

Pânza de paianjen

În teritoriu, activitatea în rândul femeilor avea următoarea formă organizatorică: comitete ale femeilor pe sate, comune, orașe, raioane și regiuni; comisii ale femeilor în întreprinderi și instituții, Gospodării Agricole de Stat (GAS) și Gospodării Agricole Colective (GAC), în circumscripții electorale orășenești și delegate ale femeilor în circumscripțiile electorale la sate. Atât comitetele, cât și comisiile și delegatele femeilor erau alese în adunări și conferințe ale femeilor din raza lor de activitate. Comisiile femeilor din întreprinderi, instituții și GAS își desfășurau activitatea sub conducerea comitetelor sindicale. Comitetele femeilor verificau activitatea comisiilor de femei din întreprinderi, instituții și GAS-uri³⁸.

Comitetele regionale, raionale/județene, orășenești, comunale și satești ale femeilor își desfășurau activitatea, după cum se stipula în regulamentul de funcționare, sub îndrumarea directă a organelor de partid locale, pe baza sarcinilor trasate de Comitetul Organizatoric Central. Activitatea era dusă conform unui plan de muncă axat pe obiectivele sfaturilor populare, ținând seama de problemele specifice fiecărei regiuni, raion/județ, oraș, comune, sat. Fiecărei membre din comitet îi era repartizată o sarcină specifică. În funcție de prioritățile existente în planurile de muncă, membrele active organizau colective de lucru axate pe probleme specifice. Nelipsite erau comitetele pentru educația politică și cetățenească a femeilor, cele pentru educația sanitară, îndrumarea comitetelor de părinți, pentru activitatea obștească a femeilor în probleme edilitare și gospodărești, pentru organizarea cercurilor gospodărești. Noi colective erau înființate în funcție de prioritățile locale de moment³⁹.

Controlul și coordonarea comitetelor pe activitate se realiza dinspre baza sistemului către vârf: în comitetele satești, fiecărei membre îi revenea o anumită sarcină și coordona unul dintre colectivele pe

probleme. Membrele comitetului raional coordonau comitetele pe comună, iar cele din comitetele regionale coordonau comitetelor raionale. Comitetele orășenești își sprijineau activitatea pe comisiile femeilor din circumscripțiile electorale, principalele responsabile cu îndeplinirea sarcinilor din planul de activitate. Lunar, erau organizate ședințe cu președintele comisiilor de circumscripții pentru analiza activității și stabilirea priorităților pentru etapele următoare. Comitetele orășenești și satești organizau de două-trei ori pe an ședințe plenare în care erau prezentate raportul de activitate, analiza rezultatelor obținute și măsurile preconizate pentru intervalul următor⁴⁰.

Comisiile de femei din întreprinderi, instituții și GAS-uri

În întreprinderi, instituții, GAS-uri și GAC-uri se alegeau comisii ale femeilor în adunările generale ale femeilor. Același procedeu era urmat și în cadrul diferitelor centre sindicale, pe ramuri de producție. Aceste organisme aveau ca principală responsabilitate îndeplinirea obiectivelor din unitățile economice respective: creșterea producției și a productivității muncii, ridicarea nivelului de calificare în rândul muncitoarelor, popularizarea rezultatelor obținute de femei, respectarea drepturilor acordate prin lege femeilor, organizarea de creșe, cămine, a pregătirii școlare suplimentare și a mesei la cantină pentru copii muncitorilor.

În cazul particular al comisiilor de femei din GAC-uri, activitatea se desfășura pe baza planului de muncă al Consiliului GAC și sub îndrumarea directă a organizației de partid, având ca scop respectarea de către angajate a prevederilor din statutul GAC, participarea lor la întreaga activitate a gospodăriei și depășirea numărului minim de zile-muncă. Aceste comisii au fost păstrate până la definitivarea procesului de colectivizare. După această dată, funcțiile comisiilor de femei din GAC-

uri au fost preluate de comitetul de femei din satul, comuna, raionul sau regiunea respectivă⁴¹.

În organizațiile UTM existau în cadrul birourilor și al organizațiilor de bază, responsabile cu munca în rândul tinerelor fete. Cu sprijinul comitetelor de femei erau organizate cicluri de conferințe pe diferite teme de cultură generală, cercuri practice (gospodărie, școala mamei)⁴².

Desemnarea primului Consiliu Național al Femeilor

În vederea alegerii noilor comitete de femei la nivel regional, raional și orașenesc și, bineînțeles, a Consiliului Național al Femeilor, în perioada 12 noiembrie – 10 decembrie 1957 au fost constituite la nivel de regiuni, raioane și orașe comitete organizatorice ale femeilor, formate din 21-35 de membre. La constituirea acestor comitete au participat comisiile de femei de pe lângă sfaturile populare regionale, raionale și orașenești, reprezentanți ai organizațiilor de masă, și, bineînțeles, viitoarele membre⁴³. Similar cu forma anterioară de organizare, alegerile, desfășurate între 1 decembrie 1957 și 31 ianuarie 1958, au mers dinspre periferie spre centru: comitetele sătești, comunale, orașenești (31-41 de membre), raionale (41-51 de membre), ultima etapă constituie alegerea comisiei regionale (53-65 de membre) de către membrele consiliilor raionale și ale orașelor de subordonare raională⁴⁴.

Comitetele orașenești, raionale și regionale ale femeilor și-au ales birouri formate din 5-7 membre, la orașele de subordonare raională, 7-9, la raioane, și 9-11, la comitetele regionale. La conducerea tuturor comitetelor a fost aleasă o președintă și o secretară. La comitetele orașenești de subordonare regională, comitetele raionale și regionale au fost alese și două vicepreședinte. Desemnarea delegatelor s-a făcut de

către prezidiul adunării în cazul satelor și comunelor. La nivel orășenesc, raional și comunal, au fost organizate comisii de propuneri alcătuite din 5-7 membre⁴⁵.

Din analiza documentelor întocmite la nivel regional și raional, se observă că întreaga acțiune de alegere a delegatelor a constituit o nouă ocazie de revigorare a activității în cadrul organizațiilor de femei. Presiunea a venit de la centru prin intermediul instrucțiunilor privind pregătirea și organizarea alegerilor în vederea organizării Congresului Național al Femeilor de la București. Acestea precizau intervalul în care trebuiau să aibă loc alegerile, precum și ordinea de zi a întrunirilor. În mod obligatoriu, primul punct îl reprezenta darea de seamă a comitetului organizatoric, moment urmat de alegerea propriu-zisă a comitetului de femei din circumscripția respectivă, pentru ca în încheiere să fie adoptat planul de măsuri. Darea de seamă, mai ales la nivel regional, reprezenta enumerarea diferitelor măsuri întreprinse la nivelul respectiv, în special la nivel comunal și orășenesc⁴⁶. În iarna 1957-1958, principalele acțiuni care figurau pe agenda comitetelor și comisiilor de femei priveau atragerea cât mai multor familii către sistemul colectiv de muncă a pământului, depășirea producției atât în industrie, cât și în agricultură, priorități stabilite cu ocazia alegerii Congresului Femeilor Democrate⁴⁷. Planurile de activitate marcau deja schimbarea decisă prin hotărârea Comitetului Central al PMR. Accentul cădea acum pe promovarea femeilor în diferite ramuri ale producției, în special în acele domenii ale industriei în care ponderea femeilor nu era una foarte ridicată, „ridicarea nivelului cultural al femeilor” prin organizarea de cercuri de lectură, organizarea de conferințe pe teme de agricultură și zootehnie. Munca de

„lămurire a femeilor” trebuia să fie una neîncetată, la câmp, în timpul pauzelor, prin lectura publică a unor broșuri cu caracter propagandistic⁴⁸.

Reinstaurarea organizației de masă a femeilor sub denumirea de Consiliul Național al Femeilor a fost punctată în mod oficial prin organizarea unei conferințe naționale a organizației. Conform metodelor de muncă deja însușite, pregătirea conferinței avea în fapt o valoare mai însemnată decât evenimentul în sine. Dorința partidului era antrenarea unei părți cât mai semnificative a populației feminine în activitatea organizației de masă prin alegerea candidatelor la nivel regional. Conform statisticilor, 400.000 de femei au fost alese ca reprezentante ale comitetelor și comisiilor de femei, cifră care, în opinia conducătorilor de partid, arăta potențialul organizației feminine de a-și lărgi baza aderentelor, „în vederea formării și dezvoltării conștiinței socialiste a femeilor”⁴⁹.

Lucrările au început pe 8 martie 1958, cu salutul adresat conferinței de Gheorghe Gheorghiu-Dej. După o trecere în revistă prealabilă a tuturor progreselor înregistrate în condiția femeii de la venirea la putere a Partidului Comunist Român, inclusiv a resurselor alocate pentru dezvoltarea infrastructurii sanitare și a celei de îngrijire a copilului, populația feminină a țării era chemată la „intensificarea luptei pentru propășirea și înflorirea scumpei noastre patrii, pentru fericirea poporului, pentru viața și viitorul luminos al copiilor, pentru victoria deplină a socialismului în Republica Populară Românie”⁵⁰.

Dintre cele 522 de delegate prezente la Conferința Națională, 155 erau muncitoare în industrie, 126 agricole, și 116 funcționare, gospodine și lucrătoare în cooperăția de consum. Repartiția se realiza și de această dată în funcție de situația ocupațională a delegatelor, prioritar ca reprezentare fiind femeile muncitoare. Dacă în componența Comitetului Femeilor

Democrate distribuția portofoliilor reflecta mai ales prezența femeilor în diferite ramuri de activitate, preponderente fiind agricultoarele, la Conferința Națională organizată pentru organizarea activității nou-înființatului Consiliu Național al Femeilor, majoritare au devenit muncitoarele, care, la acel moment, nu reprezentau mai mult de 27% din totalul populației feminine salariate, proporția scăzând drastic dacă ne raportăm la totalul populației ocupate, unde țărăncile erau prezente în proporție de aproximativ 60%. Cauza acestei priorități acordate femeilor din industrie nu rezidă doar în simpla propagandă de partid privind rolul conducător al clasei muncitoare. Guvernul comunist, aflat la mijlocul celui de-al doilea plan cincinal, dorea să dea pe această cale un nou semnal, indicând intrarea în număr tot mai mare a femeilor într-o formă de activitate salariată, de preferință în industrie. Concomitent, funcțiile de conducere la nivelul organizației de femei tind să fie atribuite doar membrilor de partid, sporind astfel proporția intelectualelor în totalul delegatelor. Pentru prima dată, nu se mai fac precizări clare privind ponderea gospodinelor în cadrul mișcării, ele fiind incluse în categoria funcționarilor și a lucrătoarelor din cooperativa de consum.

În consiliu au fost alese 115 membre: muncitoarele și țărăncile ocupau aceeași proporție, 35%, iar intelectualele, 23%. Funcționarele nu depășeau 3%, în timp ce femeile casnice erau prezente în proporție de 7%, fiind confirmată astfel dorința partidului de a încuraja, și în acest fel, ipostaza femeii ca salariat⁵¹. Din punctul de vedere al compoziției politice, candidatele și membrele de partid erau într-o ușoară minoritate, reprezentând 45% din totalul celor alese.

Prima schimbare semnificativă în conducerea organizației s-a petrecut la începutul anului 1963, când Maria Rosetti a încetat din viață⁵². În martie același an, la Plenara Consiliului Național al Femeilor, a fost aleasă

o nouă președintă, Suzana Gâdea, prorector al Institutului Politehnic din București.

Structura pe care o adoptase Consiliul Național al Femeilor nu își avea corespondent în cadrul organizațiilor similare din celelalte state comuniste, ci în l'Union des Femmes Françaises (UFF), organizația de femei a Partidului Comunist Francez. Fără a beneficia de suportul unui partid-mamă aflat la guvenare sau, și mai mult, al unui partid unic, UFF își crease o structură care să favorizeze proximitatea față de publicul-țintă. Plecând de la aceste considerente, se renunță la forma complexă și greoaie a unor comitete locale foarte numeroase, pentru o variantă mai suplă, bazată pe organizații de cartier, dar și de întreprindere, care să se adreseze femeilor punctual pe acele probleme de interes comun al micii comunități locale : deschidere de școli, construirea de locuințe⁵³. Diferența majoră față de organizația similară din România era direcția de organizare a campaniilor. Activistele UFF organizau și mobilizau femeile pentru a cere și obține anumite beneficii în cadrul comunității locale. Inițiativa pornea de la bază, dinspre populație spre reprezentanții politici, având un caracter militant. În cazul UFDR și, ulterior, al Consiliului Național al Femeilor, activistele mișcării de femei nu căutau să afle care erau prioritățile diferitelor categorii socioprofesionale de femei. Dimpotrivă, populația trebuia convinsă că măsurile luate de statul comunist în privința lor erau cele corecte. Între cei doi parteneri, populația feminină și puterea politică, medierea organizației de femei era una bilaterală în cazul Franței și unilaterală în cel românesc. În Cehoslovacia, până în 1952 nu a existat decât o secție feminină în cadrul Partidului Comunist din Cehoslovacia și comisii feminine în cadrul sindicatelor. În 1954, urmând modelul din URSS, activitatea politică în rândul femeilor a fost transferată autorităților locale, măsură luată și de statul comunist

bulgar⁵⁴. Prima organizație feminină de masă a Partidului Comunist Bulgar a fost dizolvată în 1951, locul ei fiind luat de Comitetul Femeilor Bulgare, al cărui unic obiectiv era de a susține mișcarea internațională feminină. În paralel, au fost create, pe lângă Consiliul Național al Frontului Patriei și filialele locale ale acestuia, secții de muncă în rândul femeilor. În toamna anului 1968 a fost convocată o conferință națională a femeilor în care s-a hotărât constituirea unui organism autonom și unic, Consiliul Femeilor Bulgare, care să preia conducerea consiliilor de femei la nivel local⁵⁵. Singura organizație de masă feminină care și-a păstrat intactă forma de organizare de la creare și până la cădere regimului comunist a fost Uniunea Femeilor din Albania⁵⁶.

Activitatea Consiliul Național al Femeilor în timpul regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej

Comparând scopul noului Consiliu al Femeilor cu cel al Comitetului Femeilor, se observă o schimbare totală de viziune, schimbare care urma, bineînțeles, strategia economică a României. Spre sfârșitul anului 1957, campania de colectivizare, chiar dacă încă departe de finalizare, cu siguranță se îndrepta în direcția urmărită de liderii PMR. În aceste condiții, femeilor din România li se pregăteau sarcini noi, importante, departe de „ridicarea nivelului gospodăresc al satului, întreținerea culturilor, sau creșterea pășărilor”, priorități ce le fuseseră trasate cu doar trei ani mai devreme⁵⁷. Se trece din planul concretului imediat, al cotidianului satului românesc, la sintagme generale în care linia dominantă este cea de ascensiune, dezvoltare: „mobilizarea maselor largi de femei din orașe și sate la opera de construire a socialismului, ridicarea

conștiinței cetățenești a femeilor” și, factorul pe care îl considerăm definitoriu, „atragera femeilor în producție, în activitatea obștească”. Petru prima dată este introdus în manieră explicită binomul sovietic *femeia activă/femeia mamă*. Din cele trei puncte care explicau scopul noii organizații, două menționează datoria femeii în „consolidarea familiei și creșterea tinerei generații” și importanța „atragerii femeilor în acțiunile de ocrotire a mamei și copilului”⁵⁸.

Sarcinile și atribuțiile comitetelor de femei difereau în funcție de mediul în care funcționau (urban/rural), însă cu respectarea principalelor direcții indicate în programul Consiliului Național al Femeilor.

În mediul urban

Pentru comitetele de femei din mediul urban, activitățile gravitau în jurul nevoilor sfaturilor populare, ținând în principal de întreținerea edilitară: buna gospodărire și înfrumusețarea orașelor, a fondului locativ, susținerea sindicatelor în acțiunile de control prin care să se urmărească buna deservire a populației în magazine, piețe, restaurante, cultivarea de legume și zarzavaturi pe loturi individuale ș.a. Principala metodă prin care s-a urmărit realizarea acestor deziderate era organizarea de cursuri, conferințe și întruniri de informare pentru femeile și ceilalți parteneri implicați în realizarea respectivelor acțiuni. A doua direcție principală de intervenție era ridicarea nivelului cultural-politic al femeilor prin popularizarea diferitelor hotărâri ale partidului, participarea generală a femeilor în diferite sectoare de activitate, având, bineînțeles, un rol de *exempla*, discutarea prin evenimente politice interne și internaționale, explicarea științifică a fenomenelor naturii pentru a combate superstițiile și misticismul, precum și prin educația sanitară a femeilor în vederea creșterii și educării copiilor. Pentru realizarea acestor obiective au fost

organizate cercuri de lectură, cicluri de conferințe, prezentări de recenzii de carte, programe speciale în mass-media dedicate femeilor, vizite la muzee și la monumente istorice, întâlniri cu personalități ale vieții publice⁵⁹.

Cea de-a treia direcție de acțiune decurgea tot din calitatea primordială de mamă a femeii. Erau exploatate acele preocupări care țineau de îngrijirea casei, dar și a membrilor familiei. Mai exact, femeile erau chemate să sprijine și, în același timp, să verifice activitatea din instituțiile sanitare, instituțiile de „ocrotire a minorilor”, precum și din instituțiile de învățământ. Forma de acțiune era cea a comitetelor de sprijin. În sarcina acestora revenea buna funcționare și gospodărire a instituțiilor pe lângă care funcționau, asigurarea unei bune aprovizionări cu alimente, atât prin comerțul de stat, cât și din surse proprii, prin dezvoltarea de gospodării-anexe⁶⁰.

Mamelor, principalele responsabile cu educarea copiilor, le revenea obligația de a se constitui în comitete care, în colaborare cu personalul didactic, trebuiau să asigure buna desfășurare a activităților școlare și extrașcolare, frecventarea cursurilor și prevenirea abandonului școlar⁶¹.

Cât privește statutul de „regină a casei”, răspunderea comitetelor de femei nu putea ocoli problemele ce țineau strict de sfera domestică. Direcțiile de acțiune variaua în funcție de statutul beneficiarelor. De la femeile casnice, chiar dacă nu participau la producție, se aștepta o îmbunătățire constantă a performanțelor de mamă și soție, motiv pentru care erau îndrumate către cursuri practice de gospodărie, croitorie, lucru de mână, tricotaje, țesături etc. Pentru femeile care optaseră deja pentru o ocupație plătită, proiectele vizau o reducere a timpului activităților casnice prin înființarea unor unități de deservire la domiciliu, care să

acopere atribuțiile casnice ale femeii în familie (aprovizionare, gătit, spălat, curățenie)⁶².

În mediul rural

Principala sarcină a comitetelor și comisiilor de femei era aceea de a asigura, după definitivarea procesului de colectivizare a proprietății private, atragerea femeilor ca muncitoare în Gospodăriile Agricole și Cooperativele Agricole de Stat. Această acțiune era însoțită de preocuparea generală pentru îmbunătățirea constantă a diferitelor activități agricole. Datorită proporției mari deținute în rândul lucrătorilor agricoli, femeile reprezentau cel puțin jumătate din publicul vizat de cursuri și prelegeri pe teme legate de metodele de muncă în agricultură, cursuri a căror organizare ținea de competența comitetelor și comisiilor de femei.

Ridicarea nivelului profesional-agricol depindea însă de îmbunătățirea generală a nivelului de școlarizare a femeilor⁶³. Cum proporția analfabetismului în rândul populației feminine era ridicată în preajma celui de-al Doilea Război Mondial, primul pas în asigurarea unei propagande corespunzătoare în rândul femeilor din mediul rural era garantarea unui nivel minim de cultură generală. Pentru realizarea acestui deziderat au fost organizate într-o primă fază cursuri de alfabetizare, urmate de cercuri de lectură. Începând cu anii '60, primelor două forme de instruire li s-au adăugat prelegerile și conferințele pe teme diverse care mergeau de la simpla lecturare a programului PMR, până la lecții de istorie și probleme de politică internă și internațională⁶⁴. Nu erau trecute cu vederea nici prezentarea recenziilor de carte și audițiile colective, în special la stațiile locale de radio-amplificare.

Unul dintre punctele importante ale propagandei comuniste a fost lărgirea sistemului sanitar, îmbunătățirea adresabilității față de serviciile de îngrijire medicală, eradicarea unor serii de afecțiuni cu caracter infecțios, reducerea mortalității infantile care, deși în descreștere cu 10-20 de procente față de perioada interbelică, prezenta valori de trei, patru ori mai mari decât în celelalte state europene, fie ele democrații vestice ori state comuniste⁶⁵. Dimensiunile corpului medical nu permiteau atingerea acestei ținte, motiv pentru care traducerea în realitate a planurilor Ministerului Sănătății s-a sprijinit și pe ajutorul comitetelor de femei. Modalitatea concretă era organizarea de echipe sanitare în alcătuirea cărora intrau și reprezentante ale Crucii Roșii, echipe care trebuiau să depisteze potențialele cazuri de îmbolnăvire la copii, să organizeze campanii de curățenie și salubritate a satului sau comunei, să promoveze și să organizeze cursurile din ciclul „Școala Mamei” destinate îngrijirii sugarului și a copilului mic⁶⁶.

Similar cu preocupările comitetelor de femei din mediul urban, și în mediul rural se organizau cursuri de croitorie, bucătărie, confecționarea diferitelor obiecte de artizanat. Scopul nu mai ținea de această dată strict de sfera casnică, privată, ci trebuia să se reflecte în economia comunei respective prin intermediul cooperativei meșteșugărești. Un beneficiu suplimentar era posibilitatea ca în cadrul acestor cercuri gospodărești să se continue activitatea de propagandă pe diferite teme, în special politice, care nu atrăgeau întotdeauna numărul dorit de participante. Similar cu mediul urban, comisiile de femei erau responsabile și de buna gestionare și funcționare a instituțiilor sanitare și de învățământ de pe raza comunei în care activau⁶⁷.

Lupta pentru pace

O temă recurentă în toate organizațiile de femei subordonate partidelor comuniste era „lupta pentru pace”. Afilierea la FDIF a făcut ca în intervalul 1945-1989 organizația de femei a PCR, fie ea UFAR, UFDR sau Consiliul Național al Femeilor, să se ralieze permanent la rezoluțiile și planurile de activitate ale organizației internaționale. Principalul scop era asigurarea păcii mondiale. Plecând de la acest considerent, între acțiunile principale ale comitetelor și comisiilor de femei s-au regăsit: „mobilizarea femeilor de la orașe și sate la lupta poporului nostru pentru pace și colaborare între state la susținerea tuturor inițiativelor menite să ducă la destinderea în relațiile internaționale, la dezarmare, la folosirea cuceririlor științei în scopuri pașnice, pentru progresul omenirii”⁶⁸. Cum puteau contribui femeile casnice sau agricultoarele din România comunistă la întărirea și dezvoltarea solidarității internaționale? Acțiunile preconizate nu erau ale unor militante, ci mai degrabă ale unui club de duminică, concentrate în jurul corespondenței cu femei din Uniunea Sovietică și din celelalte țări comuniste, prezentării situației femeilor și copiilor din țările capitaliste și coloniale în vederea susținerii acestora pentru dobândirea drepturilor politice sau în jurul schimburilor de experiență cu membrele din organizațiile de femei similare, membre ale FDIF⁶⁹. Din enumerarea acestor sarcini, este vizibil faptul că mult popularizata acțiune de „luptă pentru pace și prietenie între popoare” nu era decât un alt canal de manifestare a propagandei comuniste.

Concluzii

Politicile de gen ale regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej nu au fost acte singulare, bazate pe o filosofie proprie socialismului românesc, ci

constituie parte a unui întreg care a presupus trei paliere diferite de influență: marxism-leninismul, modelul sovietic și contextul internațional prezent în cadrul blocului comunist. Principalele direcții de acțiune au presupus adoptarea unei legislații egalitare, o politică coerentă de integrare masivă a populației feminine într-o activitate salariată, înregimentarea populației feminine în cadrul organizației de masă care, prin structura sa, se constituia într-o curea de transmisie între puterea politică și populație. Fără a introduce un principiu de promovare a femeilor bazat pe cote de gen, cu o reprezentare mai mult simbolică a femeilor în rândul conducerii superioare de partid și de stat, perioada deșistă, din perspectiva politicilor de gen derulate, pare la prima vedere mult mai puțin spectaculoasă comparativ cu ultimele decenii ale regimului comunist. Procesul de alfabetizare și creșterea treptată, dar constantă a populației școlare și implicit a vârstei de școlarizare, procesul de industrializare, cu deplasarea masivă a populației feminine dinspre sat spre oraș, liberalizarea accesului la întreruperea voluntară a sarcinii au fost tot atâția factori pentru o renegociere a relațiilor de gen bazate pe valorile patriarhale, o renegociere specifică mediului comunist, care a menținut pentru femei o cetățenie de rang inferior. Coroborate, toate aceste elemente au influențat ulterior politicile lui Nicolae Ceaușescu de asigurare a reprezentării prin cote de gen, scoaterea în afara legii a întreruperii voluntare a sarcinii sau politizarea accentuată a organizației feminine de masă.

1. Vezi Rosemarie Tong, *Feminist Thought*, ed. a III-a, Westview Press, Philadelphia, 2009, p. 92; Friedrich Engels *apud* Maximilien Rube, „L’émancipation des femmes dans l’oeuvre de Marx et d’Engels”, în Christine Fauré (coord.), *Nouvelle Encyclopédie Politique et Historique des Femmes*, Les Belles Lettres, Paris, 2010, p. 484; Karl Marx, Friedrich Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, ed. a II-a îngrijită de Cristian Preda, Nemira, București, 2006; Friedrich Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a V-a, Editura Politică,

București, 1961; V.I. Lenin, „A great Beginning, 28 June 1919”, în *Women and Communism. Selections from the writings of Marx, Engels, Lenin and Stalin*, Lawrence&Wishart, Londra, 1950.

2. Vezi Elena Shulman, *Stalinism on the Frontier of the Empire-Women and State Formation in the Soviet Far East*, Cambridge University Press, Cambridge și New York, 2008; Susan E. Reid, „The New Soviet Woman and the Leader Cult on Soviet Art în Melanie Ilic (ed.), *Women in the Stalin Era*, Palgrave, New York, 2001, pp. 194-215; Barbara Evans Clemens, *Bolshevik Women*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, pp. 243-278; Wendy Z. Goldman, *Gender and Industry in Stalin's Russia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, pp. 39-41; Janet S. Schwartz, „Women under Socialism: Role Definitions of Soviet Women”, în *Social Forces*, vol. 58:1, septembrie 1979, p. 70, la <http://www.jstor.org/stable/2577785> , accesat la 07.02.2009; Evelyn Enderlein, *Les femmes en Russie Soviétique 1945-1975. Perspectives 1975-1999*, L' Harmatan, Paris, 1999.
3. Barbara Wolfe Jancar, *Women under communism*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore și Londra, 1978; Francisca de Haan, „Continuing Cold War Paradigms in Western Historiography of Transnational Women's Organisations: the case of the Women's International Democratic Federation (WIDF)”, în *Women's History Review*, vol. 19, nr. 4, septembrie 2010, pp. 547-573; Andrea Peto, *Women in Hungarian Politics, 1945-1951*, Columbia University Press/East European Monographs, New York, 2003; Eva Fodor, *Working Difference. Women's working lives in Hungary and Austria, 1945-1995*, Duke University Press, Durham și Londra, 2003; Chris Corrin, *Magyar Women. Hungarian Women's Lives, 1960s-1990s*, St. Martin's Press, New York, 1994; Vida Tomsic, *Women in the development of socialist self-managing Yugoslavia*, Belgrad, 1980; Roumiana Gantcheva, Milanca Vidova, *100 Questions et Reponses sur la Femme Bulgare*, Sofia Presse, Sofia, 1983; *La femme en R.P. de Bulgarie. Caractéristiques démographiques et socio-économiques*, Sofia Presse, Sofia, 1980; *The Impact of economic and political reform on the status of women in eastern Europe: proceedings of a United Nations Regional Seminar, Vienna, 8-12 April 1991*, United Nations, New York, 1992.
4. În 1918, Marea Adunare de la Alba Iulia hotăra votul direct, egal, secret, pentru ambele sexe. Această decizie nu a fost însă preluată nici în Constituția din 1923, nici în legea electorală din 1926. Femeilor le este permisă participarea la viața politică prin legea dată în 1929, inițiată de guvernarea Partidului Național-Țărănesc, însă dreptul de vot nu se putea exercita decât la nivelul comunelor. Alexandra Petrescu, *Femeia în imaginarul politic*, Editura Ars Docendi, București, 2008, p. 21.
5. Aceeași lege electorală preciza că dispozițiile din Constituția României din martie 1923 privitoare la Senat și Adunarea Deputaților vor fi considerate ca referindu-se numai la Adunarea Deputaților, Senatul fiind desființat. Vasile Budrigă, *Sistemul electiv Românesc*, Editura Budrigă-Mavoz, București, 1998, p. 7.

6. *Monitorul Oficial*, CXIV (1946), Partea I, nr. 161, 15 iulie, p. 7267.
7. „Primele femei magistrați din România”, în *Romania Liberă*, nr. 171, 19 februarie 1945, p. 8.
8. „Prima femeie primar din România”, în *Romania Liberă*, nr. 216, 12 aprilie 1945, p. 1.
9. *Congresul I al PMR*, Editura Partidului Muncitoresc Român, București, 1948, p. 75.
10. *Ibidem*, pp. 182-183.
11. *Constituția Republicii Populare Române*, 1948, p. 29.
12. *Ibidem*, p. 51.
13. *Ibidem*, p. 52.
14. *Ibidem*.
15. *Vezi Constituția Republicii Socialiste România*, Editura Politică, București, 1969, art. 17-25; *Constituția Republicii Socialiste România*, 1986, art. 17-23.
16. „Legea nr. 3 cuprinzând Dreptul Muncii”, în *Buletinul Oficial al Republicii Populare Române*, nr. 50, 8 iunie 1950, p. 593.
17. *Ibidem*, p. 596.
18. În regimul separației de bunuri, fiecare soț păstra drepturile asupra bunurilor sale, cu obligația de a contribui la cheltuielile căsniciei. Bărbatul era considerat capul familiei, iar femeia era supusă „puterii maritale” a bărbatului. Ea era din punct de vedere juridic incapabilă și își exercita drepturile altfel decât în baza unei „autorizații maritale” prealabile. În regimul dotal, femeia nu putea face acte de dispoziție cu privire la bunurile dotale decât cu încuviințarea soțului sau, în caz de refuz, cu încuviințarea justiției. Bunurile dotale imobile erau inalienabile. Femeia măritată își păstra dreptul de administrare, de folosință și de dispoziție asupra bunurilor parafernale. În schimbul bunurilor sale constituite în dotă, pe care femeia le transfera în administrarea și folosința bărbatului, acesta trebuia să o întrețină. *Vezi Adrian Alexandru Banciu, Raporturile patrimoniale dintre soți*, Editura Hamangiu, București, 2011, p. 4.
19. *Ibidem*, p. 5.
20. *Scarlat Șerbănescu, Codul familiei comentat și adnotat*, Editura Științifică, București, 1963, p. 11.
21. *Codul familiei* disponibil online la adresa <http://legal.dntis.ro/familie/index-fam.html> (accesat la 20.03.2011). Singurele diferențe în formularea celor două articole între edițiile consultate privesc modificarea denumirii oficiale a statului român, și nu formulările de fond.
22. *Scarlat Șerbănescu, Codul familiei comentat și adnotat...*, ed. cit., p. 11.
23. *Congresul II-lea al PMR*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1956, pp. 892-893.
24. Aritina Momuleț, delegata organizației regionale de partid Craiova la cel de-al II-lea Congres al PMR, în cuvântarea susținută, după prezentarea tuturor transformărilor din industrie și agricultură, atinge și problema slabei prezențe a femeilor ca membre în cadrul PMR: „Raportul Comitetului Central arată că organizațiile de partid, comitetele executive ale Sfaturilor populare, sindicatele, UTM-ul manifestă în general o preocupare cu totul insuficientă față de

problemele specifice ale muncii politice în rândul femeilor și promovează cu destulă timiditate femei în posturi de conducere. Acest lucru se manifestă și în regiunea noastră. Astfel, în regiunea Craiova nu avem nici o femeie președintă de gospodărie agricolă colectivă, procentul femeilor brigadiere în gospodării agricole este de 2%, ca președintă de întovărire sunt numai 5 femei, în consiliile de conducere ale cooperativelor sunt abia 10%, iar ca președinte de cooperative numai 1% femei. La aceasta contribuie și faptul că femeile nu sunt ajutate să-și ridice pregătirea profesională, să urmeze diferite cursuri și școli. [...] Această situație este o urmare a faptului că înseși în unele organizații de bază nu se preocupă de promovarea femeilor în munci de răspundere și de creșterea nivelului lor politic și cultural. În școlile de partid sunt cuprinse încă un număr mic de femei. Dintre membrii birourilor organizațiilor de bază numai 9,7% sunt femei. Pentru înlăturarea acestor lipsuri și îndeplinirea sarcinilor mari pe care partidul le pune în fața noastră, va trebui să facem ca experiența pozitivă dobândită de unele organe de partid în această privință să devină un bun al tuturor organizațiilor de partid. Să învățăm toate organizațiile de partid cum trebuie să ducă munca politică în rândul femeilor [...] pe baza capacității și pregătirii profesionale, să fie promovate cât mai multe femei în munci de răspundere” (*ibidem*, pp. 295-297).

[25.](#) *Ibidem*, p. 75.

[26.](#) „Salutul CC al PMR adresat Conferinței de către tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej”, în *Femeia*, anul XI, nr. 4, 1958, p. 1.

[27.](#) *Ibidem*.

[28.](#) Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări, 1961-1962*, Editura Politică, București, 1962, p. 349.

[29.](#) *Ibidem*, p. 352.

[30.](#) Problema „muncii în rândul femeilor” a constituit o preocupare a comuniștilor români încă de la înființare. În 1929, făcându-se trimitere la paragraful 17 din Rezoluția politică a Celui de-al IV-lea Congres al Partidului, se spunea: „trebuie pusă în fața Partidului problema necesității unei activități speciale sistematice în rândul femeilor”. În acest sens, a fost alcătuit un plan de activitate complex ce organiza „activitatea cu femeile” pe plan național. Proiectele îndrăznețe au rămas însă la nivel scriptic, fapt dovedit și de o rezoluție din aprilie 1934 în care se sublinia faptul că până în acel moment nu fuseseră puse în practică hotărârile partidului privind „munca specială în rândul femeilor muncitoare”. După cel de-al Doilea Război Mondial, în urma acordării dreptului universal de vot populației feminine, preocuparea pentru atragerea celor din urmă către mișcarea comunistă a devenit un punct deosebit de important în programul partidului. Potențialul electoratului feminin în perspectiva alegerilor care urmau nu a rămas indiferent liderilor comuniști care, preluând modelul stalinist, au optat pentru integrarea femeilor pe diferite paliere ale vieții economice și sociale prin intermediul organizațiilor de masă: syndicate, Apărarea Patriotică și Uniunea Patriotică. Fiecare dintre aceste organisme își avea propria structură de organizare, cu acțiunile specifice. Așa cum rezultă din raportul asupra

activității comisiei de femei a PCR pe octombrie 1944, în ciuda eforturilor depuse, în „munca cu femeile” se făcea simțită lipsa de coordonare. La acest neajuns se adăuga și concurența celorlalte organizații feminine existente la acel moment pe plan național, în special cele ce țineau de alte partide politice. În acest context, ideea formării unei uniuni a tuturor organizațiilor feminine, structură adoptată deja de partidele comuniste ale altor state din Europa Centrală și de Est, a părut mutarea cea mai firească. Prima acțiune către o unificare a „muncii în rândul femeilor” în cadrul Partidului Comunist o constituie crearea Uniunii Femeilor Antifasciste din România (UFAR) la 15 aprilie 1945. În jurul acestei organizații a fost creată la 8 martie 1946 Federația Democrată Femeilor din România (FDFR), structură intermediară care a făcut trecerea către organizația feminină de masă, ceea ce în ianuarie 1948 avea să se numească Uniunea Femeilor Democrate din România. Vezi Luciana Jinga, „Forme de organizare ale «Muncii cu femeile» în cadrul PCR (1944-1954)”, în *Structuri de partid și de stat în timpul regimului comunist. Anuarul IICCR*, vol. III, Polirom, Iași, 2008; Ioana Cârstocea, „Cooptation et adhésion des femmes au Parti communiste roumain”, în Rose Marie Lagrave (coord.), *Fragments du communisme en Europe Centrale*, Editions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 2011, pp. 143-185.

- [31.](#) Arhiva Guvernului României, Fond *Hotărâri ale Consiliului de Miniștri*, HCM 1088/953, ff. 1-9 (mulțumesc, pe această cale, colegului meu, Mihai Burcea, care mi-a pus la dispoziție acest document).
- [32.](#) ANIC, Fond *CC al PCR – Cancelarie*, dosar 43/1957, ff. 6-7.
- [33.](#) *Ibidem*, f. 6.
- [34.](#) ANIC, Fond *CC al PCR – Cancelarie*, dosar 48/1957, f. 9.
- [35.](#) *Recensământul populației din 21 februarie 1956, Structura social economică a populației*, vol. 1, Direcția Generală de Statistică, 1957, p. 4.
- [36.](#) ANIC, Fond *CC al PCR – Cancelarie*, dosar 43/1957, f. 8.
- [37.](#) *Ibidem*, dosar 48/1957, f. 12.
- [38.](#) *Ibidem*, f. 7.
- [39.](#) *Ibidem*, f. 9.
- [40.](#) *Ibidem*.
- [41.](#) *Ibidem*.
- [42.](#) *Ibidem*, ff. 10-13.
- [43.](#) Serviciul Județean al Arhivelor Naționale (în coninuire SJAN) Bihor, Fond *Comitetul regional PMR privind „Munca cu femeile”*, dosar 46/1958, ff. 2-5; dosar 6/1958, ff. 1-8; SJAN Vaslui, Fond *Comitetul raional al femeilor Vaslui*, dosar 8/1958, ff. 8-12.
- [44.](#) *Ibidem*.
- [45.](#) *Ibidem*.
- [46.](#) SJAN Bihor, Fond *Comitetul regional PMR privind „Munca cu femeile”*, dosar 46/1958, ff. 18-22.

- [47.](#) *Ibidem.*
- [48.](#) *Ibidem.*
- [49.](#) „Salutul CC al PMR adresat Conferinței de către tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej”, în *Femeia*, an XI, nr. 4, aprilie 1958, p. 3.
- [50.](#) *Ibidem.*
- [51.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 47/1957, f. 5.
- [52.](#) „Funeraliile Mariei Rosetti”, în *Femeia*, an XV, nr. 1, ianuarie 1963, pp 2-3.
- [53.](#) Sandra Fayolle, „L’Union des Femmes Françaises: une organisation de masse du parti communiste français, 1945-1965”, teză de doctorat sub coordonarea lui Philippe Braud, Universitatea Paris I – Panthéon Sorbonne, octombrie 2005, p. 69.
- [54.](#) Alena Heitlinger, *Women and State Socialism. Sex inequality in the Soviet Union and Czechoslovakia*, Macmillan Press, Londra, 1979, pp. 42-68.
- [55.](#) Arasimira Koïnova, *La femme en R.P. de Bulgarie. Caractéristiques démographiques et socio-économiques*, Sofia Presse, Sofia, 1980, pp. 5-8.
- [56.](#) *La femme en Albanie, grande force de la Révolution*, Editions „8 Nentori”, Tirana, 1978.
- [57.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 43/1957, ff. 6-7.
- [58.](#) *Ibidem.*
- [59.](#) SJAN Vaslui, Fond *Comitetul regional de femei Vaslui*, dosar 8/1958, ff. 18-31; Fond *Comitetul Raional al femeilor Bârlad*, dosar 3/1959, ff. 1-12; SJAN Iași, Fond *Comitetul județean al femeilor Iași*, dosar 34/1972, ff. 2-13.
- [60.](#) *Ibidem.*
- [61.](#) SJAN Bihor, Fond *Comitetul regional PMR privind „Munca cu femeile”*, dosar 46/1958, ff. 80-82.
- [62.](#) *Femeia*, an X, nr. 4-9, aprilie-septembrie 1958.
- [63.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 43/1957, f. 11.
- [64.](#) SJAN Bihor, Fond *Comitetul regional PMR privind „Munca cu femeile”*, dosar 46/1958, f. 83.
- [65.](#) Arhiva Ministerului Sănătății, Fond *Direcția Asistenței Medicale – Ocrotirea Mamei, Copilului și Tineretului*, dosar 4/1978, nenumarat.
- [66.](#) SJAN Bihor, Fond *Comitetul regional PMR privind „Munca cu femeile”*, dosar 46/1958, f. 85.
- [67.](#) *Ibidem.*
- [68.](#) „Din activitatea comisiilor și comitetelor de femei” (rubrică permanentă), în *Femeia*, 1958 – decembrie 1989.
- [69.](#) *Ibidem.*

GHEORGHIU-DEJ ȘI „DECLARAȚIA DE INDEPENDENȚĂ” DIN 1964. PMR ÎNTRE MOSCOVA ȘI BEIJING¹

Mihai Croitor

De la Moscova la București: lagărul socialist în căutarea unității ideologice

Discursul secret rostit de Hrușciiov în ședința închisă din 25 februarie 1956, pe parcursul desfășurării Congresului al XX-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS)², avea să creeze o stare de neliniște în rândul liderilor comuniști din Europa Centrală și Răsăriteană (și nu numai!), dată fiind devoalarea parțială a abuzurilor săvârșite de Stalin. O primă reacție, ce părea să spulbere aparenta unitate a blocului comunist, avea să vină din partea Beijingului, care, după o serie de ședințe tensionate ale Secretariatului Central al Partidului Comunist Chinez (PCC), desfășurate în martie-aprilie 1956, adopta decizia publicării poziției PCC față de procesul destalinizării, lansat de către Hrușciiov în Uniunea Sovietică³. Astfel, cu deplinul consimțământ al decidenților politici chinezi, la 5 aprilie 1956, *Renmin Ribao* publica un amplu articol intitulat „Cu privire la experiența istorică a dictaturii proletariului”, pe parcursul căruia se afirmă următoarele:

Unii oameni consideră că Stalin a greșit în totalitate; aceasta este o concepție falsă. Stalin a fost un mare marxist-leninist, însă în același timp un marxist-leninist care a comis câteva grave greșeli, fără a-și da seama că acestea erau erori. Ar trebui să-l privim pe Stalin dintr-un punct de vedere istoric, să realizăm o analiză generală corespunzătoare, pentru a vedea unde a avut dreptate și unde a greșit, și să tragem învățăminte⁴.

Prin urmare, editorialul din 5 aprilie 1956 reflecta poziția adoptată de către Mao Zedong pe parcursul desfășurării ședințelor Secretariatului Central al PCC, când liderul chinez a invocat chiar și procente în ceea ce privește acțiunile lui Stalin: 30% dintre acestea erau erori, iar 70% erau considerate pozitive⁵. Și totuși, poziția nuanțată promovată de chinezi vizavi de procesul destalinizării lansat în URSS nu a fost interpretată de cancelariile occidentale ca semnalând debutul unor divergențe ideologice în interiorul lagărului comunist. Cât privește rațiunile care l-au determinat pe Mao Zedong să adopte o atare poziție, acestea sunt cât se poate de evidente: asemenea celorlalți lideri comuniști, și liderul chinez preluase toate preceptele staliniste, acționând în conformitate cu directivele emise de Moscova. Or, o recunoaștere a greșelilor săvârșite de Stalin echivala cu asumarea propriilor erori, demers pe care, din motive lesne de înțeles, Mao Zedong era înclinat să-l evite. Dar spre deosebire de ceilalți lideri comuniști, președintele PCC dispunea de două atuuri importante: preluarea puterii în octombrie 1949 la capătul unui război civil (1946-1949), precum și imensul potențial demografic al Republicii Populare Chineze (RPC), avantaje ce îi vor permite lui Mao ca, începând cu Congresul al XX-lea al PCUS, să conteste primatul ideologic al Moscovei (mai întâi subtil, prin nuanțări de poziție, iar mai apoi deschis, odată cu debutul așa-numitei „polemici asupra liniei generale a mișcării comuniste internaționale”). Atitudinea refractară promovată de chinezi vizavi de

măsurile Kremlinului va deveni evidentă pe parcursul „Mișcării Celor O Sută de Flori” în China precum și odată cu debutul evenimentelor din Ungaria și Polonia. Deși inițial percepută ca o consecință directă de „dezghețului” hrușciovist, „Mișcarea Celor O Sută de Flori” (care viza inițial încurajarea intelectualilor în direcția semnalării abuzurilor săvârșite de cadrele PCC) se va transforma rapid într-o campanie de identificare a „elementelor de dreapta”, campanie căreia îi vor cădea victime peste 500.000 de oameni⁶ (era, de altfel, debutul unei ebuliții ideologice chineze, care va continua doi ani mai târziu cu lansarea „Marelui Salt Înainte”, iar începând din 1966 cu „Revoluția Culturală”, care va arunca RPC într-un deceniu de haos și întuneric). Evenimentele din Polonia și Ungaria vor constitui un nou moment de manifestare a atitudinii disonante a Beijingului în raport cu Kremlinul. Astfel, factorii decizionali chinezi vor susține accederea la putere a liderului polonez Władysław Gomułka⁷, nemulțumirea polonezilor vizavi de Moscova fiind percepută de Beijing ca o consecință directă a „șovinismului de mare putere practicat de către PCUS în raport cu «partidele frățești»”⁸. Cât privește revoluția ungară, atitudinea Chinei a fost una relativ ambiguă. Delegația chineză (alcătuită din Liu Shaoqi și Zhou Enlai), prezentă la Moscova începând cu 23 octombrie 1956, fusese mandatată de conducerea PCC să organizeze întâlniri separate atât cu reprezentanții polonezilor, cât și cu sovieticii. Pe parcursul șederii în Moscova, delegația chineză nu se va feri să aducă în discuție atât rolul „important” jucat de URSS în interiorul mișcării comuniste internaționale, cât și gravele erori săvârșite de PCUS, la loc de cinste fiind plasat „șovinismul de mare putere”⁹. În privința revoluției ungare, după o perioadă inițială dominată de incertitudine (perioadă pe parcursul căreia chinezii se vor pronunța pentru o rezolvare pașnică a

crizei ungare), odată cu precipitarea evenimentelor din Ungaria, delegația chineză se va plasa ferm de partea Kremlin-ului, susținând intervenția militară sovietică¹⁰.

Primatul ideologic al PCUS fusese serios afectat de discursul secret din 25 februarie 1956, precum și de evenimentele din Polonia și Ungaria. În aceste condiții va încolți în mintea lui Hrușciov necesitatea convocării unei consfături a partidelor comuniste și muncitorești, consfătuire ce urma să stabilească preceptele ideologice ale mișcării comuniste internaționale. Astfel, chestiuni precum „conținutul principal al epocii contemporane”, dihotomia război vs coexistență pașnică, principiile relațiilor dintre „partidele frățești”, importanța Congresului al XX-lea al PCUS sau „formele de trecere de la capitalism la socialism” urmau să-și găsească expresia deplină într-o declarație semnată de partidele comuniste și muncitorești. Pentru convocarea consfăturii în cauză, Hrușciov se va folosi de pretextul aniversării a 40 de ani de la „Revoluția din Octombrie”, un bun prilej pentru a profita de prezența reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești.

În cele ce urmează ne propunem să facem o descriere succintă a acestei declarații, urmând apoi să ne oprim asupra dezbaterilor ideologice care au jalonat adoptarea documentului în cauză. Declarația finală, semnată la Moscova în noiembrie 1957, se dorea așadar o însumare de principii ideologice, asumate de părțile semnatare, ceea ce, în viziunea Kremlinului, ar fi dus în viitor la evitarea unor noi tendințe centrifuge. Încă de la începutul documentului în cauză (semnat de reprezentanții celor 12 state socialiste)¹¹, se sublinia: „conținutul principal al epocii noastre este trecerea de la capitalism la socialism, inaugurată de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie din Rusia”¹². În ceea ce privește principiul coexistenței pașnice, acesta era catalogat ca fiind „temelia de neclintit a

politicii externe a țărilor socialiste”. Totodată, în textul declarației, din dorința de a mulțumi delegația chineză prezentă la Moscova, va fi adăugat și următorul pasaj: „Intereselor coexistenței pașnice le corespund, de asemenea, cele cinci principii¹³ formulate în comun de Republica Populară Chineză și Republica India”¹⁴. Referitor la principiile ce guvernav relațiile dintre statele socialiste, documentul de la Moscova sublinia următoarele: „Țările socialiste își bazează relațiile reciproce pe principiile egalității depline în drepturi, respectării integrității teritoriale, independenței de stat și suveranității, neamestecului în treburile interne ale altora”¹⁵. Totodată, în cadrul declarației se va releva faptul că „marxism-leninismul cere o aplicare creatoare a principiilor generale ale revoluției socialiste și construcției socialiste, în funcție de condițiile istorice concrete din fiecare țară, el nu admite copierea mecanică a politicii și tacticii partidelor comuniste din alte țări”¹⁶. Un loc important în cadrul principiilor înscrise în declarație l-a avut cel referitor la „formele de trecere de la capitalism la socialism”. În această ordine de idei, documentul distingea între două „forme de trecere de la capitalism la socialism”: forma pașnică și cea violentă. „Revoluția” pașnică presupunea „cucerirea unei majorități ferme în parlament” și transformarea acestuia „dintr-un instrument în slujba intereselor de clasă ale burgheziei într-un instrument în slujba poporului muncitor”¹⁷. În egală măsură, declarația menționa și revoluția violentă, aceasta fiind percepută ca o consecință directă a contextului în care „clasele exploatatoare recurg la violență împotriva poporului”¹⁸. În fine, ultima parte de documentului este dedicată chestiunii importanței Congresului al XX-lea al PCUS, relevându-se faptul că hotărârile acestuia „nu prezintă numai o mare importanță pentru PCUS și pentru construirea comunismului în URSS,

dar au marcat începutul unei noi etape în mișcarea comunistă internațională”¹⁹.

Deși declarația din 1957 sublinia faptul că, pe parcursul desfășurării consfățuirii de la Moscova, se confirmase „unitatea de vederi a partidelor comuniste și muncitorești în problemele fundamentale ale revoluției socialiste și construcției socialiste”, documentele de arhivă ne expun un tablou tensionat al dezbaterilor privind adoptarea documentului în cauză. Principalele obiecții la adresa proiectului de declarație propus de sovietici au fost ridicate de delegația chineză, dar și de cea poloneză²⁰. Astfel, în condițiile debutului polemicii asupra liniei generale a mișcării comuniste internaționale, printr-o serie de articole (în fapt comentarii pe marginea scrisorii deschise a PCUS, din 14 iulie 1963) publicate în *Renmin Ribao* și *Hongqi*, liderii comuniști chinezi vor lansa o serie de acuze la adresa „revizionismului sovietic”, ilustrând totodată o serie de detalii cu privire la elaborarea declarației de la Moscova, din 1957.

Divergențele ideologice sovieto-chineze par a fi vizat trei chestiuni: doctrina coexistenței pașnice, „formele de trecere de la capitalism la socialism” și problema importanței Congresului al XX-lea pentru mișcarea comunistă internațională (și, implicit, rolul jucat de Stalin în cadrul acesteia). În privința primei chestiuni (cea a coexistenței pașnice), încă de pe parcursul desfășurării consfățuirii de la Moscova Mao Zedong și-a manifestat deschis dezacordul, afirmând: „Văd și simt că acum ne găsim temporar într-un punct de cotitură, suflă două vânturi, de la apus și de la răsărit. În China este un proverb: «sau vântul de la răsărit va învinge vântul din apus sau cel din apus îl va învinge pe cel din răsărit», care pe care”²¹. Spre totalul disconfort al liderului de la Kremlin, în noiembrie 1957 Mao nu se va sfii să invoce (e adevărat, într-un cadru neoficial!)

posibilitatea izbucnirii unui conflict nuclear, dat fiind antagonismul dintre cele două tabere:

S-ar putea să fie [victime omenești] o treime din cei 2.700.000 de oameni (sic!) [...]. Dacă vom avea război, va fi folosită arma atomică și cu hidrogen. Personal cred că asupra întregii lumi se vor abate asemenea suferințe, de pe urma cărora va pieri o jumătate din omenire sau poate și mai mult de jumătate. [...] În schimb, imperialismul va fi distrus în întregime și în întreaga lume va rămâne doar socialismul, iar într-o jumătate de secol sau într-un secol populația va spori din nou chiar mai mult de jumătate²².

În decembrie 1963, moment în care polemica sovieto-chineză devenise deja una publică, liderii PCC își vor manifesta, din nou, dezacordul cu privire la doctrina coexistenței pașnice, de această dată în termeni mult mai caustici, afirmând următoarele:

Politica coexistenței pașnice, [promovată de] Lenin se bazează pe lupta de clasă [la nivel] internațional, pe când [politica] coexistenței pașnice, [promovată de] Hrușciov ambiționează să înlocuiască lupta de clasă [la nivel] internațional cu colaborarea de clasă [la nivel] internațional. [...] Hrușciov a schimbat politica coexistenței pașnice într-una de capitulare de clasă. În numele coexistenței pașnice, el a renunțat la principiile revoluționare ale Declarațiilor [de la Moscova] din 1957 și 1960, a spoliat marxism-leninismul de esența sa revoluționară, l-a distorsionat și mutilat. Aceasta este o trădare nerușinată a marxism-leninismului!²³.

Factorii decizionali din China etichetau doctrina coexistenței pașnice ca fiind, în fapt, o „teorie de fetișism nuclear și șantaj nuclear”, menită să garanteze monopolul nuclear doar celor doi exponenți ai sistemului bipolar – SUA și URSS (invaliditatea aceste idei avansate de liderii PCC rezidă și în faptul că la momentul respectiv nu doar cele două superputeri dețineau un arsenal nuclear)²⁴. A doua chestiune divergentă care a caracterizat procesul decizional al adoptării declarației din 1957 a fost reprezentată de viziunile sovieto-chineze distincte cu privire la „forme

de trecere de la capitalism la socialism”. În esență, în proiectul sovietic de declarație era menționată doar posibilitatea tranziției pașnice de la capitalism la socialism, respectiv așa-numita „cale parlamentară” (preluarea pașnică a puterii în parlament și demararea „revoluției” pașnice). La polul opus, Mao Zedong susținea că istoria încă nu consemnase un asemenea precedent și, prin urmare, singura cale de urmat era cea a înfăpturii revoluției socialiste prin violență²⁵. Atașamentul liderului chinez față de ideea revoluției violente nu ne surprinde, în condițiile în care, în martie 1927 acesta afirmase:

O revoluție nu e [precum] o cină de partid, sau scrierea unui eseu, sau pictarea unui tablou, sau realizarea unei broderii; [revoluția] nu poate fi atât de rafinată, lentă și nobilă, cumpătată, cordială, politicoasă, moderată și generoasă. O revoluție e o insurecție, un act de violență prin intermediul căreia o clasă înlătură alta²⁶.

Însă pe parcursul desfășurării consfăturii de la Moscova, obiecțiile chinezilor nu au rămas fără răspuns, partea sovietică acceptând două modificări ale proiectului de declarație. Prima dintre ele viza menționarea alături de ideea revoluției pașnice și pe cea a revoluției violente, menționându-se totodată că „leninismul ne învață – iar experiența confirmă – că clasele conducătoare nu renunță niciodată de bunăvoie la putere”²⁷. A doua modificare, acceptată de sovietici și inclusă în declarație, sublinia necesitatea „declanșării unei lupte de masă extraparlamentare, a zdrobirii rezistenței forțelor reacționare și a creării condițiilor necesare pentru înfăptuirea pașnică a revoluției socialiste”²⁸. În fine, ultima obiecție ridicată la Moscova de delegația chineză condusă de Mao Zedong viza semnificația Congresului al XX-lea pentru mișcarea comunistă internațională. În contextul lansării publice a polemicii

ideologice sovieto-chineze, poziția adoptată de liderii PCC va fi una tranșantă, pozițiile oficiale asumate de Beijing considerând Congresul al XX-lea al PCUS ca fiind „primul pas pe calea revizionismului” asumat de Kremlin. Din perspectivă chineză, congresul în cauză comisese două „greșeli grosolane de principiu”: pe de o parte, negase „complet” rolul lui Stalin „sub pretextul combaterii cultului personalității”, iar pe de alta, formulase „teza” trecerii pașnice de la capitalism la socialism²⁹. Trebuie, totuși, să menționăm că toate aceste opinii cu privire la Congresul al XX-lea al PCUS fuseseră exprimate la începutul anilor '60, moment în care tensiunile ideologice sovieto-chineze atingeau intensitatea maximă. În 1957 însă, delegația chineză prezentă la Moscova va avea să formuleze obiecții cu privire la procesul destalinizării lansat în februarie 1956, justificându-și (ulterior) o atare poziție prin necesitatea recurgerii (în 1957) la un compromis, dată fiind „poziția dificilă” în care se afla, în acel moment, PCUS³⁰. În realitate însă, în 1957 asistența economică sovietică acordată Chinei era una consistentă, iar Mao Zedong nu voia să riște înrăutățirea divergențelor ideologice sovieto-chineze, fapt ce ar fi atras după sine abandonarea planurilor economice chineze, care puteau fi implementate doar cu sprijin sovietic.

În ciuda intenției vădite a Kremlinului de a emite, prin intermediul declarației de la Moscova, un set de principii aplicabile la nivelul întregului lagăr socialist (principii care să nu permită contestarea primatului ideologic al Moscovei și, implicit, să sancționeze rapid apariția unor potențiale tendințe centrifuge în interiorul taberei comuniste), un atare deziderat se va dovedi greu de implementat în condițiile formulărilor ambigue (și, prin urmare, ușor interpretabile) ce caracterizau acest document.

Pe parcursul următorilor doi ani, relațiile sovieto-chineze se vor înrăutăți constant, tensiunile latente perceptibile în cadrul Consfăturii de la Moscova (din 1957) manifestându-se acum plenar. Astfel, în cursul anului 1958, propunerea sovietică cu privire la construirea unei stații radio pe teritoriul Chinei (ce urma să asigure comunicarea cu submarinele sovietice din Pacific) a fost primită cu îngrijorare de către Mao Zedong, acesta convocându-l (la 22 iulie 1958) pe ambasadorul sovietic la Beijing (Pavel Iudin). Pe parcursul discuțiilor, liderul chinez va cataloga propunerea Kremlinului ca o tentativă de limitare a suveranității Chinei³¹. Alarmat de raportul lui Iudin, Nikita Hrușciiov va vizita Beijingul (între 31 iulie și 3 august 1958), discuțiile dintre cei doi lideri părăd să aplaneze criza ce se profila între cele două state comuniste³². Un an mai târziu, relațiile sovieto-chineze se înrăutățeau din nou, ca urmare a sistării asistenței sovietice acordate Chinei în direcția dezvoltării propriului program nuclear³³. Prin urmare, nu e surprinzător faptul că întâlnirea din 2 octombrie 1959 dintre Mao și Hrușciiov a degenerat într-o conflict verbal de anvergură (iritarea Beijingului fusese acutizată și de întâlnirea dintre Hrușciiov și Eisenhower – așa-numitul „spirit de la Camp David”³⁴).

Tensiunile ideologice dintre cele două partide vor cunoaște un nou reviriment în primăvara anului 1960 (mai exact în aprilie), odată cu publicarea de către factorii decizionali de la Beijing a unei broșuri (intitulate *Trăiască leninismul*) cu prilejul aniversării a 90 de ani de la nașterea lui Lenin. În ciuda apelului constant la preceptele leniniste în textul broșurii în cauză, liderii chinezi vor pune din nou (de această dată în mod deschis) în discuție posibilitatea izbucnirii unui război:

Noi, în mod constant, ne opunem lansării războaielor criminale de către imperialism, pentru că aceste războaie ar impune enorme sacrificii asupra populației din diferite țări (inclusiv populația Statelor Unite ale Americii și a altor state imperialiste). Dar dacă imperialiștii impun asemenea sacrificii asupra popoarelor din diferite țări, noi credem că, după cum experiența revoluțiilor ruse și chineze demonstrează, aceste sacrificii vor fi recompensate. Pe ruinele imperialismului, popoarele victorioase ar crea cu o rapiditate extremă o civilizație de o mie de ori superioară orânduirii capitaliste, își vor crea un viitor cu adevărat frumos³⁵.

Moscova nu a rămas indiferentă la „erezia” ideologică chineză și, drept urmare, la 2 iunie 1960 a adresat partidelor comuniste și muncitorești o scrisoare în care solicita organizarea unei consfătuiri la București (după finalizarea lucrărilor Congresului al III-lea al PMR), „pentru a se face un schimb de păreri” cu privire la eșecul summitului de la Paris (cauzat de cunoscutul „Incident U-2” din 1 mai 1960). Probabil intuind faptul că preconizata consfătuire de la București va lua în discuție și linia ideologică promovată de PCC, liderii chinezi vor refuza să dea curs invitației sovietice, invocând convocarea intempestivă a acestei întâlniri³⁶. Drept urmare, CC al PCUS adresa partidelor comuniste și muncitorești o nouă scrisoare în care, deși se afirma că „unele partide s-au pronunțat în sensul ca o astfel de consfătuire să se întrunească mai târziu”, solicita organizarea acestei întâlniri, adăugând, totodată, că nu se va adopta „vreo hotărâre”, vizându-se doar un schimb de vederi³⁷. În atare condiții, la 10 iunie 1960, conducerea PCC își manifesta deplinul acord cu propunerea sovietică. Însă, între timp, cea de-a XI-a sesiune a Consiliului General al Federației Sindicale Mondiale (desfășurată la Beijing între 5 și 9 iunie 1960 și reunind delegații din 57 de țări)³⁸ a fost martora manifestării plenare a tensiunilor ideologice sovieto-chineze. Înaintea debutului consfăturii de la București (desfășurată între 24 și 26 iunie 1960), conducerea PCUS înmâna delegațiilor prezente la cel de-al III-lea

Congres al PMR o notă informativă, intitulată (într-o manieră nu tocmai succintă!): „Cu privire la faptele care au avut loc în timpul ședinței Consiliului General al FSM, care a avut loc la Beijing în luna iunie 1960, în care se expune totodată poziția noastră în chestiunile ridicate de tovarășii chinezi”. Pe parcursul acestui document, autoritățile sovietice recurgeau la un aspru rechizitoriu al comportamentului delegației chineze în cadrul sesiunii mai sus menționate, unde formulară „teze complet (sic!) opuse pozițiilor marxist-leniniste ale PCUS și ale celorlalte partide comuniste și muncitorești”³⁹. Condamnând viziunile ideologice greșite expuse în presa chineză, precum și în broșura *Trăiască leninismul*, nota informativă sovietică conținea o expunere amplă a principalelor divergențe ideologice sovieto-chineze. În cele ce urmează, ne propunem să ilustrăm, într-o manieră cât mai concisă, aceste divergențe. În privința „caracterului epocii contemporane”, sovieticii imputau autorităților de la Beijing faptul că tindeau să o eticheteze doar ca „epoca imperialismului, războaielor și revoluțiilor”, pe când aceasta era în egală măsură și „epoca trecerii de la capitalism la socialism, a formării și consolidării sistemului socialist mondial”⁴⁰. O a doua divergență între cele două partide era reprezentată de „problema păcii și a războiului”. În conformitate cu postulatele ideologice din 1957, nota informativă sovietică sublinia faptul că „în prezent, forțele păcii au crescut într-atât, încât există posibilitatea reală de a se preîntâmpina un război”⁴¹. Or, după cum afirmau sovieticii, această viziune venea în contradicție evidentă cu atitudinea chineză belicoasă afirmată în cadrul broșurii *Trăiască leninismul*⁴². Principiului „leninist” al coexistenței pașnice îi erau, de asemenea, dedicate câteva constatări cu caracter general, relevându-se faptul că acesta reprezenta „linia generală a politicii externe a țărilor socialiste”. Or, potrivit notei

sovietice, tocmai acest principiu fusese încălcat de autoritățile chineze (ce achiesaseră la acesta în anul 1957), care afirmaseră faptul că „până la lichidarea completă (sic!) a capitalismului și imperialismului în toată lumea, alternarea războiului și a păcii va fi un fenomen permanent și inevitabil”⁴³ (așa-numita teză a „inevitabilității războiului”). În fine, ultima chestiune ideologică divergentă ilustrată de nota informativă sovietică viza problema „formelor de trecere de la capitalism la socialism”, liderii de la Kremlin contestând preferința ideologică chineză pentru înfăptuirea așa-numitei „revoluții violente”⁴⁴.

În mod evident, nota informativă sovietică a stârnit rumoare în rândul delegației chineze, întreaga consfătuire asistând la un schimb dur de replici între reprezentanții URSS și ai sateliților săi, pe de o parte, și reprezentanții Chinei și Albaniei, pe de alta. La rândul lor, reprezentanții PCC vor distribui în rândul participanților la consfătuire o declarație în cuprinsul căreia se stipula că la București fusese încălcat „principiul consultării între partidele frățești”, iar atitudinea afișată de Hrușciiov era caracterizată ca fiind „patriarhală, samavolnică și arbitrară”. Totodată, delegația chineză avertiza participanții la consfătuire asupra faptului că o atare atitudine va „atrage după sine urmări foarte serioase în mișcarea comunistă internațională”⁴⁵. Cât privește atitudinea PMR pe parcursul desfășurării Consfăturii de la București (ca de altfel și pe parcursul Consfăturii de la Moscova, din 1957), acesta s-a plasat în cadrele conformismului ideologic față de Moscova. Astfel, Gh. Gheorghiu-Dej va critica „tezele greșite” expuse în broșura *Trăiască leninismul*, catalogând intervenția delegatului chinez – Peng Zhen – ca fiind „confuză și contradictorie”⁴⁶. Mai mult decât atât, pe parcursul Plenarei CC al PMR din 1 august 1960, Gh. Gheorghiu-Dej a criticat comportamentul

„violent” și chiar „obraznic”⁴⁷ etalat de delegația chineză la București; o zi mai târziu, autoritățile române trimiteau Beijingului o scrisoare pe parcursul căreia criticau declarația deoarece în cadrul desfășurării întâlnirii din București nu respectase „principiul consultării între partidele frățești”⁴⁸.

Ca urmare a înrăutățirii relațiilor sovieto-chineze, liderii de la Kremlin vor lua decizia repatrierii tuturor experților sovietici de pe teritoriul Chinei⁴⁹. Până în acel moment, URSS acordase Chinei o consistentă asistență economică, constând în construirea a 198 de fabrici, precum și în furnizarea a 21.000 de seturi de documentație științifică⁵⁰. Totodată, autoritățile sovietice au interzis tipărirea săptămânalului *Prietenia sovieto-chineză* și au suspendat difuzarea revistei *Prietenia*, editată de Republica Populară Chineză⁵¹. După cum se decisese pe parcursul consfăturii de la București, la inițiativa CC al PCUS, urma să se organizeze la Moscova (în cursul lunii noiembrie 1960) o nouă întâlnire a partidelor comuniste și muncitorești. Pentru pregătirea proiectului de declarație s-a instituit o comisie redacțională (alcătuită din delegațiile a 26 de partide comuniste și muncitorești)⁵², care și-a desfășurat activitatea în intervalul septembrie-octombrie 1960⁵³. În atare condiții nu e surprinzător climatul tensionat în care s-au desfășurat lucrările Comisiei Redacționale, precum și dezbaterile propriu-zise ale Consfăturii de la Moscova, din noiembrie 1960 (ce a reunit reprezentanții a 81 de partide comuniste și muncitorești). Pe lângă chestiunile divergente prezente încă din 1957, dezbaterile ideologice sovieto-chineze vor cunoaște noi teme, precum activitatea fracționistă și inadmisibilitatea acesteia, chestiunea revizionismului contemporan (cu accent pe cel iugoslav) sau chestiunea „însemnătății” Congresului al XXI-lea al PCUS (evident, alături de

Congresul al XX-lea). Delegația chineză va înregistra pe parcursul negocierilor de la Moscova câteva „succese”, în sensul că sovieticii au acceptat să abandoneze o serie de principii înscrise în proiectul de declarație⁵⁴. Însă, pe de altă parte, factorii decizionali de la Beijing au recunoscut că în privința „problemelor Congresului al XX-lea al PCUS”, precum și în chestiunea „formelor de trecere de la capitalism la socialism” au fost nevoiți să recurgă la „anumite concesii” (în privința celor două principii ideologice au fost reluate formulările cuprinse în declarația din 1957)⁵⁵. Ca și documentul elaborat în 1957, declarația din 1960, în ciuda „unității de vederi” pe care o propovăduia încă din preambul, nu va contribui la adoptarea unor poziții unitare în privința preceptelor ideologice ale mișcării comuniste internaționale, ci, dimpotrivă, va determina apariția unor atitudini disonante în interiorul blocului comunist, acestea revendicându-și legitimitatea tocmai în documentele adoptate în noiembrie 1957, respectiv noiembrie 1960.

PMR: de la obediența față de Kremlin la distanțare. Geneza „Declarației din aprilie 1964”

După momentul de incertitudine ce caracterizase perioada scursă între Congresul al XX-lea al PCUS și revoluția din Ungaria, prin intermediul unor plenare ale CC al PMR, Gh. Gheorghiu-Dej va reuși să-și asigure controlul total asupra partidului, astfel încât, pe viitor, tentativele de „rebeliune” (precum tentativa de „uzurpare” a puterii de către Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu, în 1956) ce vizau contestarea ierarhiei de partid să nu mai fie posibile⁵⁶. Cu o poziție vizibil întărită în interiorul partidului, Gh. Gheorghiu-Dej se va angaja, pe parcursul

Congresului al III-lea al PMR (din iunie 1960) să recurgă la o industrializare masivă a României (subliniem caracterul prevalent al dezvoltării industriei grele). Astfel, în iunie 1960, în cadrul congresului au fost prezentate două planuri economice, unul cu durata a șase ani, precum și unul de perspectivă, vizând următorii 15 ani⁵⁷. Însuși Hrușciiov își va manifesta acceptul pentru cele două planuri economice, fapt ce nu a scăpat atenției presei occidentale⁵⁸. Fidelitatea liderului PMR avea să fie testată câteva zile mai târziu de către oaspetele sovietic, în cadrul consfăturii de la București, unde, după cum am mai afirmat, Hrușciiov recursese la o amplă retorică antichineză, iar Gh. Gheorghiu-Dej adoptase o atitudine prosovietică, situându-se, în cadrul dezbaterii ideologice sovieto-chineze, ferm pe pozițiile Kremlinului. În egală măsură, consfătuirea de la București avea să marcheze un moment de ruptură în relațiile româno-chineze (de altfel, până în martie 1964, între cele două state nu au mai avut loc întâlniri la nivel înalt). Deloc surprinzător, în cadrul Consfăturii de la Moscova, din noiembrie 1960, PMR va opta pentru aceeași viziune ideologică promovată de Kremlin. De altfel, în cadrul ședinței Biroului Politic al CC al PMR (din 24 octombrie 1960), Dej va recurge la o etichetare a reprezentanților chinezi (din cadrul comisiei redacționale de la Moscova) nu tocmai măgulitoare (însă conformă retoricii marxist-leniniste promovate de Kremlin în acel moment): „sunt troțchiști”⁵⁹.

Plasarea pe pozițiile ideologice ale Kremlinului părea să-i aducă beneficii politice liderului român, în condițiile în care, în cadrul vizitei efectuate de o delegație a PMR (condusă de Gh. Gheorghiu-Dej) la Moscova (între 31 iulie și 12 august 1961), Nikita Hrușciiov își va afirma public acordul pentru industrializarea masivă imaginată de liderul român. Astfel, în cadrul mitingului dedicat „prieteniei româno-sovietice” –

organizat la Moscova, la 11 august 1961 –, liderul sovietic afirma următoarele: „România înapoiată s-a transformat astăzi într-o țară înaintată, cu o industrie care se dezvoltă rapid și cu o agricultură cooperativizată”⁶⁰. În egală măsură, referindu-se la relațiile dintre PCUS și PMR, Nikita Hrușciov releva „unitatea deplină de păreri atât în problemele construcției socialiste și comuniste, cât și în problemele politicii externe a mișcării comuniste și muncitorești internaționale”⁶¹. Dată fiind totala identitate ideologică dintre PCUS și PMR, probabil nu este hazardată afirmația lui Bagaev (secretar III în cadrul Secției V din Ministerul Afacerilor Externe al URSS, referentura RPR), potrivit căreia „Uniunea Sovietică are cu România cele mai bune relații, în comparație cu toate celelalte țări de democrație populară”⁶². Pe linia aceluiași conformism ideologic, în cadrul Congresului al XXII-lea al PCUS (octombrie 1961), congres ce marchează revirimentul procesului destalinizării în URSS, delegația PMR va susține necondiționat demersul sovieticilor⁶³. Mai mult decât atât, la inițiativa Kremlinului, PMR împreună cu PCUS, Partidul Muncitoresc Socialist Ungar, Partidul Muncitoresc Unit Polonez, Partidul Socialist Unit German, Partidul Comunist Bulgar și Partidul Comunist din Cehoslovacia semnavo scrisoare adresată conducerii PCC, prin intermediul căreia autoritățile de la Beijing erau înștiințate că trimiterea propriilor observatori la ședințele Comitetului Politic Consultativ al Organizației Tratatului de la Varșovia nu mai era „necesară”⁶⁴.

Și totuși evenimentele din cursul anului 1962 aveau să determine o reconfigurare totală a relațiilor româno-sovietice. Anul debutase cu deja consacrată fidelitate a liderilor PMR față de directivele Kremlinului. Astfel, la 8 ianuarie 1962, ambasadorul sovietic la București (Ivan

Kuzmici Jegalin) solicita autorităților române să trimită Beijingului o scrisoare în cuprinsul căreia să fie condamnate deviațiile ideologice chineze, cea mai recentă manifestare a acestora fiind reprezentată de comportamentul delegației chineze în cadrul sesiunii Consiliului Mondial al Păcii de la Stockholm (din decembrie 1961)⁶⁵. Date fiind directivele Kremlinului, la 3 martie 1962, CC al PMR adresa CC al PCC o caustică scrisoare, recurgând la un aspru rechizitoriu al viziunilor ideologice promovate de Beijing și de Tirana⁶⁶.

În atare condiții, factorii decizionali de la București s-au arătat surprinși de faptul că la 10 aprilie 1962 (în mod evident, cu acceptul Kremlinului), Władysław Gomułka (prim-secretar al CC al Partidului Muncitoresc Unit Polonez) și József Cyrankiewicz (președintele Consiliului de Miniștri al Republicii Populare Polone) adresau conducerii PMR o scrisoare ce conținea și un proiect (elaborat la 5 martie 1962) vizând dezvoltarea „colaborării economice între țările membre ale Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER)”⁶⁷. În fapt, proiectul propus de polonezi (și redactat la indicațiile sovieticilor) milita pentru implementarea unei viziuni economice de factură integraționistă în cadrul CAER, scopul aplicării acesteia rezidând în eficientizarea activității acestei structuri economice⁶⁸. Pe parcursul aceleiași scrisori, din 10 aprilie, polonezii propuneau și convocarea la Moscova a unei consfătuiri a reprezentanților statelor membre CAER⁶⁹. Dată fiind preferința lui Gh. Gheorghiu-Dej pentru industrializarea masivă a României, în mod evident, materialul polonez a fost receptat la București cu reticență și îngrijorare. Analiza materialului polonez de către Biroul Politic al CC al PMR avea să fie întreruptă de sosirea unui nou proiect polonez, cu un ton vizibil edulcorat⁷⁰.

Consfătuirea de la Moscova a reprezentanților statelor membre CAER va debuta la 6 iunie 1962, liderul PMR adoptând o atitudine rezervată față de cea expusă pe larg de către Nikita Hrușciov. Astfel, Gh. Gheorghiu-Dej va opta pentru un refuz voalat al propunerilor economice integraționiste, preferând, pe parcursul discursului său, să se pronunțe pentru „coordonarea” planurilor economice (și nu pentru integrarea acestora)⁷¹. Dat fiind comportamentul adoptat de liderul PMR pe parcursul desfășurării Consfătuirii de la Moscova, vizita efectuată de Nikita Hrușciov în România, între 18 și 25 iunie 1962, a fost martora apariției primelor tensiuni româno-sovietice. Ne-am aștepta ca aceste disensiuni să vizeze propunerile economice integraționiste, al căror principal promotor era Moscova. Într-adevăr, la București, Hrușciov va eticheta „naționalismul” ca principalul vinovat pentru eșecul consfătuirii de la Moscova, din cursul aceleiași luni, adăugând că unele state încă preferau „frontierele economiei naționale”⁷². Însă temele recurente ale disensiunilor româno-sovietice, pe parcursul vizitei efectuate de Hrușciov în România, au vizat două aspecte hilare: greutatea medie de tăiere a porcilor în România și cultivarea porumbului „în pătrat”. Astfel, în cadrul primelor convorbiri oficiale (din seara zilei de 18 iunie 1962), Hrușciov va afirma următoarele: „eu dispun de anumite date din care rezultă că porcii la dv. se taie când sunt de 25 kg”. Afirmațiile liderului sovietic vor provoca reacția rapidă a lui Ceaușescu, care va afirma că greutatea medie de tăiere a porcilor era de 90 de kg⁷³. Hrușciov va abandona chestiunea în cauză, însă o va relua a doua zi, de această dată schimbându-și opinia și afirmând că greutatea medie de tăiere a porcilor era de 56,1 kg⁷⁴. Tot în cursul zilei de 18 iunie 1962, Hrușciov își va cantona atenția și asupra marotei sale – cultivarea porumbului „în pătrat” – acuzând autoritățile

române de faptul că refuză să utilizeze o atare metodă în agricultură. Pe parcursul săptămânii petrecute în România, Hrușciiov va reveni frecvent la cele două teme de discuție, ilustrate mai sus. În plus, în cadrul ultimelor discuții oficiale, desfășurate la 24 iunie 1962, subiectul „greutății medii de tăiere a porcilor în România” va conduce la o finalizare bruscă a discuțiilor dintre cele două delegații, pe un ton nu tocmai „amical” și, cu siguranță, nu tocmai protocolar:

Gh. Gheorghiu-Dej: Nu văd de ce să discutăm astfel lucrurile. Dv., Nikita Sergheevici, ați spus doar că nu veți mânca porcii noștri.

N.S. Hrușciiov: Treaba voastră cum procedați. În definitiv, faceți cum credeți – sunteți independenți, răspundeți pentru ceea ce faceți.

Gh. Gheorghiu-Dej: Ar trebui să mergem, e timpul.

N.S. Hrușciiov: Au împruțit aci atmosfera porcii ăștia. Să ne sculăm, o să vină vântul și o să spulbere împruțala⁷⁵.

De altfel, dat fiind temperamentul coleric al liderului de la Kremlin, întreaga vizită efectuată de acesta în România a fost presărată cu aspecte hilare, de genul celor prezentate mai sus⁷⁶.

În ciuda eșecului consfăturii de la Moscova din iunie 1962⁷⁷, Nikita Hrușciiov nu va abandona retorica integraționistă, în septembrie 1962 (într-un articol semnat de liderul sovietic în revista *Probleme ale păcii și socialismului*) acesta subliniind necesitatea aplicării planificării unice⁷⁸. O lună mai târziu, în cadrul plenarei CC al PCUS, Hrușciiov afirma:

După toate probabilitățile, într-un viitor apropiat reprezentanții țărilor care fac parte din CAER vor trebui să se întâlnească din nou la nivel înalt pentru a face încă un pas înainte pe calea dezvoltării colaborării economice. Trebuie să pășim cu mai multă îndrăzneală spre crearea unui organ unic de planificare comun pentru toate țările⁷⁹.

Prin urmare, nu este surprinzătoare convocarea, la Moscova, în februarie 1963, a unei sesiuni a Comitetului Executiv al CAER. După cum anticipaseră factorii decizionali de la București (în condițiile în care majoritatea statelor membre CAER sprijineau inițiativele economice integraționiste venite dinspre Kremlin), misiunea reprezentantului României – Alexandru Bârlădeanu – nu avea să fie una facilă. Beneficiind de sprijinul conducerii de la București, Bârlădeanu se va opune în mod deschis propunerii liderului sovietic care viza crearea unui „organ unic de planificare”, atrăgând atenția autorităților sovietice că un atare demers ar atrage după sine știrbirea suveranității naționale⁸⁰. De altfel, Plenara CC al PMR din 5-8 martie 1963 aproba „în unanimitate directivele date de Biroul Politic al CC al PMR reprezentantului RP Române în CAER, activitatea delegației RP Române condusă de tov. Alexandru Bârlădeanu și poziția adoptată la ședința Comitetului Executiv CAER din februarie 1963”⁸¹. Până în martie 1963, în presa occidentală apăruseră doar unele „zvonuri” cu privire la existența divergențelor economice româno-sovietice. În consecință, comunicatul Plenarei CC al PMR din 5-8 martie 1963 punea capăt acestor zvonuri, majoritatea comentatorilor occidentali fiind pe deplin convinși de existența unor astfel de divergențe (dincolo de comunicatul plenarei, trebuie remarcat faptul că România fusese singura țară membră CAER care convocase o atitudine plenară, dedicată analizării discuțiilor din cadrul sesiunii Comitetului Executiv, din februarie 1963)⁸². Comunicatul plenarei în cauză fusese preluat și de presa chineză, aceasta – după cum transmitea ambasadorul român la Beijing – preluându-l „cu titluri groase, unele ziare încadrându-l în chenar, pentru a-l face mai vizibil”⁸³. Poziția PMR în privința tendințelor economice integraționiste promovate de Kremlin a rămas inflexibilă, chiar și în

condițiile în care sovieticii au trimis la București o delegație condusă de Andropov, delegație al cărei scop rezida în convingerea factorilor decizionali români cu privire la faptul că instituirea unui „organului unic de planificare” nu atrăgea după sine o știrbire a suveranității⁸⁴. În ciuda atitudinii ferme manifestate de PMR vizavi de „chestiunea specializării”, în cadrul sesiunii Comitetului Executiv al CAER de la Varșovia (din 10-13 mai 1963), delegația est-germană va înainta propunerea creării „uniunilor interstatale de ramură”, propunere respinsă de delegația română⁸⁵. În aceste condiții, din nou, nu a fost adoptată nici o decizie cu privire la implementarea vreunei viziuni economice de sorginte integraționistă⁸⁶. Mai mult, la 26 mai 1963, liderul PMR primea o scrisoare pe care Hrușciiov i-o adresase personal⁸⁷. De remarcat este tonul conciliator cu care debutează scrisoarea:

Vă spun sincer, m-am gândit mult dacă trebuie să vă mai trimit o scrisoare, neprimind răspuns la cea precedentă. După cum vă amintiți, m-am adresat dvs., tovarășe Gheorghiu-Dej, cu invitația de a veni la noi în Uniunea Sovietică, pe litoralul Mării Negre, unde ne-am fi putut odihni și discuta asupra problemelor care ne frământă pe amândoi. [...] Poate mă înșel, dar n-am simțit din partea dumneavoastră o dorință activă pentru o asemenea întâlnire în viitorul apropiat. Aceasta m-a pus pe gânduri. Este lesne de înțeles de ce n-ați putut veni dvs. Dar îmi este greu să găsesc o explicație a faptului că dvs. n-ați susținut propunerea privind vizita mea în România [...]. Caut, dar nu găsesc explicație, vreau, dar nu pot să înțeleg ce s-a întâmplat în relațiile dintre noi, ce ar fi putut servi drept cauză a unor evenimente care nu pot stârni decât un sentiment de regret⁸⁸.

Însă, în egală măsură, liderul sovietic își manifesta dezaprobarea față de discuțiile ce au avut loc cu „activul de partid” după plenara CC al PMR din 5-8 martie 1963, discuții pe parcursul cărora se formulară critici la adresa conducerii PCUS. În aceste condiții, liderul de la Kremlin îi atrăgea atenția lui Gh. Gheorghiu-Dej asupra unui potențial reviriment al

„naționalismului”⁸⁹. În scrisoarea de răspuns (7 iunie 1963), liderul PMR recurgea la o amplă analiză a diferendelor economice româno-sovietice, reafirmând opoziția Bucureștiului față de implementarea oricăror structuri economice de sorginte integraționistă. De asemenea, Gh. Gheorghiu-Dej își manifesta acordul deschis pentru o întâlnire cu liderul sovietic⁹⁰. În aceste condiții, între 24 și 25 iunie 1963, o delegație a PCUS, condusă de Nikita Hrușciov vizita România, subiectul principal al discuțiilor fiind reprezentat de poziția PMR față de propunerile integraționiste susținute de către sovietici (și nu numai!) în cadrul CAER. Din nou, liderul sovietic va încerca, fără succes, să-i convingă pe factorii decizionali de la București cu privire la faptul că mult discutata „chestiune a specializării” în cadrul CAER nu știrbea suveranitatea națională⁹¹. Ca urmare, pe parcursul desfășurării „Consfătuirii prim-secretarilor Comitetelor Centrale ale partidelor comuniste și muncitorești, și șefilor de guverne ale țărilor membre CAER”, desfășurată la Moscova în iulie 1963, retorica virulentă privind caracterul urgent al implementării structurilor economice integraționiste va fi abandonată⁹².

Și totuși, insistențele sovietice în vederea reformării CAER, expuse începând cu a doua jumătate a anului 1962, vor determina din partea PMR o reacție pe care liderii de la Kremlin nu o anticipaseră. Astfel, treptat, autoritățile române vor abandona profunda retorică antichineză (ce debutase odată cu consfătuirea de la București din iunie 1960) și, plasându-se pe poziții „neutre”, vor îndemna ambele părți implicate în polemica ideologică să opteze pentru calea negocierilor, cu scopul preservării „unității comuniste”. Noua orientare a Bucureștiului devenea vizibilă pe parcursul desfășurării Congresului al VI-lea al Partidului Socialist Unit German, unde reprezentanții PMR se declarau de acord cu

propunerea lui Hrușciov, în virtutea căreia trebuiau depuse toate eforturile în direcția ștergerii polemicii dintre cele două partide (PCUS-PCC). De asemenea, cu aceeași ocazie, PMR se pronunța și pentru necesitatea interzicerii criticării „altor partide în sânul propriului partid”⁹³. O altă atitudine disonantă promovată în martie 1963 de către București a vizat retrimiteră ambadorului României la Tirana, fapt ce provocat rumoare în rândul statelor comuniste din Europa Centrală și Răsăriteană⁹⁴.

În egală măsură, liderul comunist român plănuia o reconfigurare a relațiilor româno-chineze, serios afectate după consfătuirea de la București din iunie 1960. În consecință, Gh. Gheorghiu-Dej îi va solicita ministrului de Externe să-i informeze pe factorii decizionali de la Beijing cu privire la schimbarea de optică ce survenise la București (faptul că România nu mai avea să urmeze orbește indicațiile Moscovei), pe fondul tensiunilor din CAER⁹⁵. Ca urmare, la 16 mai 1963, Corneliu Mănescu îl va convoca pe ambadorul chinez la București (Xu Jianguo), discuțiile vizând disensiunile economice româno-sovietice⁹⁶. O lună mai târziu, Hrușciov va solicita organizarea unei întâlniri a prim-secretarilor partidelor comuniste și muncitorești din Europa Centrală și Răsăriteană în Berlinul de Est. La convocarea liderului sovietic vor răspunde pozitiv, W. Ulbricht, W. Gomułka, T. Jivkov și J. Kádár (A. Novotny se afla în momentul respectiv în Asia și, prin urmare, nu a putut da curs invitației sovietice)⁹⁷. Spre surprinderea liderului sovietic, ca, de altfel, și a Occidentului, nici Gh. Gheorghiu-Dej nu se va prezenta la întâlnirea convocată în Berlinul de Est⁹⁸. Mai mult, după cum remarcă comentatorii occidentali, liderul român, invocând motive de sănătate, putea să-l trimită în locul său pe Maurer, dar se va mărgini la expedierea unei telegrame⁹⁹. Prin urmare, ce rațiuni îl determinaseră pe Gh.

Gheorghiu-Dej să refuze invitația sovietică? Reuniunea din Berlinul de Est fusese convocată în contextul în care tensiunile sovieto-chineze atingeau punctul culminant, în cursul aceleiași luni trei angajați ai ambasadei Chinei în URSS fiind expulzați ca urmare a demersurilor întreprinse în direcția diseminării (în rândul membrilor CC al PCUS) scrisorii adresate de PCC conducerii sovietice, la 14 iunie 1963¹⁰⁰. Cum în cursul lunii iulie erau preconizate noi negocieri sovieto-chineze, liderul sovietic dorea să se asigure de sprijinul total al partidelor comuniste și muncitorești din Europa Centrală și Răsăriteană. Dacă în 1960, în cadrul consfăturii de la București, Gh. Gheorghiu-Dej urmasse întocmai liniile directe ale conformismului ideologic, în iunie 1963, date fiind tensiunile economice româno-sovietice, precum și tentativa PMR de a recurge la o reconfigurare a relațiilor cu PCC, liderul român va refuza să se prezinte la întâlnirea convocată de Hrușciiov în Berlinul de Est.

Șirul acțiunilor „disidente” promovate de PMR va fi continuat prin publicarea, în octombrie 1963, a articolului intitulat „Temelia de neclintit a unității mișcării comuniste internaționale” (semnat de Ion Gheorghe Maurer). În realitate, revista *Probleme ale păcii și socialismului* îi solicitase lui Gh. Gheorghiu-Dej redactarea unui articol (ce urma să se intituleze „Declarația în acțiune”) cu ocazia aniversării a trei ani de la adoptarea Declarației de la Moscova (din 1960). Liderul PMR nu se va supune cerințelor revistei, Biroul Politic al CC al PMR elaborând, în schimb, articolul citat mai sus, convenindu-se că unicul semnatar al acestuia urma să fie Maurer¹⁰¹. La momentul respectiv, presa sovietică centrală obișnuia să preia articolele cu un conținut puternic antichinez, publicate de către celelalte „partide frățеști”¹⁰². Însă articolul semnat de Ion Gheorghe Maurer nu conținea nimic din retorica antichineză agreată de Kremlin, ci se rezuma doar la o ilustrare a principiilor ideologice

înscrise în Declarația de la Moscova din 1960 (caracterul epocii contemporane, natura „neschimbătoare” a imperialismului, problema războiului și a păcii, formele de trecere de la capitalism la socialism etc.)¹⁰³. Or, tocmai absența retoricii antichineze pare să-i fi deranjat pe sovietici, această ipoteză fiind acreditată inclusiv de către Gh. Gheorghiu-Dej¹⁰⁴. De altfel, presa centrală sovietică nu a preluat articolul semnat de Maurer, invocând că acesta fusese deja publicat de revista *Probleme ale păcii și socialismului* (era, în mod evident, un răspuns diplomatic)¹⁰⁵. Comentatorii occidentali, deși recunoșteau deplina identitate ideologică româno-sovietică (în privința principiilor Declarațiilor de la Moscova din 1957 și 1960), remarcau faptul că vizavi de polemica sovieto-chineză, articolul semnat de Maurer continua linia dezangajării promovate de PMR încă de la începutul anului 1963 (militând pentru suspendarea polemicii publice și reluarea negocierilor PCUS-PCC)¹⁰⁶. Articolul în cauză avea să fie prima manifestarea publică asumată de liderii PMR în chestiunea preceptelor ideologice ale mișcării comuniste internaționale (fiind urmată în martie 1964 de Proiectul de Apel transmis conducătorilor PCC și PCUS, iar în aprilie 1964 de cunoscuta Declarație a CC al PMR).

Însă reticența factorilor decizionali chinezi de a răspunde semnalelor de „disidență” ale României (expuse prin comunicatul Plenarei CC al PMR din 5-8 martie 1963, în cadrul întâlnirii – din 16 mai 1963 – dintre Corneliu Mănescu și Xu Jianguo, precum și pe tot parcursul anului 1963) îl vor determina pe Gh. Gheorghiu-Dej să se implice personal în chestiunea reconfigurării relațiilor dintre PMR și PCC. Astfel, la 12 decembrie 1963, liderul PMR avea să-l convoace pe ambasadorul chinez la Snagov (de asemenea, prezenți au fost și Emil Bodnăraș, Alexandru Bârlădeanu și Andrei Păcuraru). Pe parcursul celor nu mai puțin de șase

ore și jumătate de discuții, Gh. Gheorghiu-Dej își va prezenta propria versiune cu privire la modul în care reacționase PMR vizavi de PCC pe parcursul Consfăturii de la București, adăugând că: „am avut impresia că partea chineză a fost puțin supărată – și pe drept cuvânt”¹⁰⁷. Astfel, potrivit liderului român, anterior întâlnirii de la București, sovieticii nu au informat partea română cu privire la intenția lor de a disemina în rândul participanților cunoscuta, de acum, notă informativă: „Cum v-ați pomenit cu acel material de 79 de pagini”, spunea Dej, „tot așa ne-am pomenit și noi”¹⁰⁸. Nu contestăm că sovieticii nu înștiințaseră în prealabil partea română cu privire la intenția lor de a sancționa, la București, „deviațiile ideologice chineze”, însă liderul comunist român nu a amintit nimic de luările de poziție ale PMR, vădit antichineze, după Consfătuirea de la București. Pentru a-și convinge oaspetele chinez de noua orientare a politicii externe promovate de București, Gh. Gheorghiu-Dej va recurge la o retrospectivă a relațiilor româno-sovietice, condamnând totodată viziunile sovietice promovate de Kremlin în conflictul ideologic cu Beijingul (în conformitate cu dezangajarea asumată de conducerea PMR, liderul român susținea calea dialogului între părțile implicate și nu pe cea a polemicii)¹⁰⁹. Intervențiile ambasadorului chinez au fost sumare, acesta mărginindu-se la a asculta opiniile formulate de către Dej și Bodnăraș. La finalul întâlnirii, Xu Jianguo avea să afle și motivul convocării sale la Snagov. Astfel, potrivit stenogramei întâlnirii:

La ieșire, înainte de plecare, s-au mai repetat unele dintre problemele discutate și îndeosebi necesitatea contactelor mai regulate și forma sub care acestea să se realizeze. În afară de formele amintite, tov. Emil Bodnăraș a sugerat trecerea spre Coreea, Vietnam, Birmania cu oprire la Beijing, sau venirea unor tovarăși chinezi la București din altă parte decât din China¹¹⁰.

Așadar, liderii PMR se pronunțau pentru creșterea în intensitate a relațiilor dintre cele două partide, însă un astfel deziderat putea fi îndeplinit doar prin intermediul întâlnirilor la nivel înalt, de natură bilaterală. Or, o întâlnire la nivel înalt între PMR și PCC ar fi stârnit, cu siguranță, o reacție negativă din partea Kremlinului, de unde și ideea „rutelor ocolitoare” sugerată de Bodnăraș. De această dată, Beijingul avea să răspundă propunerilor părții române, la 24 ianuarie 1964, ambasadorul român la Beijing fiind primit în audiență de președintele RPC. Cu această ocazie, Liu Shaoqi îi va transmite lui Dumitru Gheorghiu faptul că partea chineză se declara de acord cu o întâlnire la nivel înalt între delegațiile PMR și PCC, stabilindu-se ca aceasta să fie organizată „nu mai târziu de primăvară” (cât privește modalitatea concretă privind realizarea acestor contacte dintre PMR și PCC, din rațiuni lesne de înțeles, partea română își manifesta preferința pentru metoda rutelor ocolitoare)¹¹¹.

Debutul anului 1964 avea să fie martorul unor noi evoluții survenite în polemica dintre PCUS și PCC, evoluții care, coroborate cu „ingeniozitatea” liderilor PMR, vor crea premisele unor contacte directe româno-chineze. Astfel, la 4 februarie 1964, *Renmin Ribao* și *Hongqi* publicau cel de-al șaptelea comentariu pe marginea scrisorii deschise a PCUS din 14 iulie 1963, comentariu intitulat „Liderii PCUS sunt cei mai mari scizioniști ai timpurilor noastre”¹¹². Câteva zile mai târziu, la 13 februarie 1964, Moscova informa Bucureștiul cu privire la decizia sovietică de a publica materialele plenarei PCUS (ce urma să fie organizată în cursul aceleiași luni), plenară ce urma să sancționeze dur „erezia” ideologică chineză¹¹³. În aceste condiții, liderii PMR au întrezărit posibilitatea realizării unor contacte directe româno-chineze, fără a mai recurge la deja cunoscutele „rute ocolitoare”. Prin urmare, uzând de misiunea salvagădării unității lagărului comunist, la 14 februarie

1964, CC al PMR adresa CC al PCUS¹¹⁴ și CC al PCC câte o scrisoare, în care își manifesta îngrijorarea pentru agravarea polemicii sovieto-chineze, solicitând totodată încetarea acesteia (deloc surprinzător, în cadrul scrisorii adresate de către comuniștii români liderilor chinezi se propunea organizarea unei întâlniri PMR-PCC)¹¹⁵. Cum era de așteptat, atât CC al PCUS (la 14 februarie 1964)¹¹⁶, cât și CC al PCC (la 16 februarie 1964)¹¹⁷ vor accepta propunerile formulate de PMR. Astfel, se creiona strategia PMR de „mediere” a conflictului sovieto-chinez, în fapt un simplu pretext invocat de autoritățile române pentru organizarea unor discuții directe cu liderii PCC, fără a stârni suspiciunile sovieticilor. Și cum într-o mediere este necesară organizarea de discuții cu ambele părți (în cazul de față PCC și PCUS), delegația condusă de Ion Gheorghe Maurer va vizita atât China (și Coreea de Nord), cât și Uniunea Sovietică. Parcurgerea stenogramei discuțiilor româno-chineze de la Beijing (din 3-10 martie 1964) ne relevă intenția vădită a delegației PMR de a convinge liderii PCC cu privire la faptul că România nu mai urmărea liniile directe ale conformismului ideologic față de Moscova (de altfel, aceste discuții, și nu apelurile privind încetarea polemicii publice, au avut un caracter prevalent la Beijing)¹¹⁸. Pe de altă parte, era de înțeles reticența autorităților de la Beijing cu privire la noua opțiune de politică externă a Bucureștiului, în condițiile în care cu aproape patru ani în urmă, pe parcursul consfătuirii de la București, România se alăturase corului contestatarilor „inovațiilor” ideologice propuse de China. Poate nu este de neglijat remarca lui Mao Zedong din 10 martie 1964, de la finalul întâlnirii cu delegația PMR:

Mao Zedong: Vedeți numai în timp de un an de zile atitudinea dv. s-a schimbat. Ce sunteți dv., curent de stânga, de mijloc sau de dreapta, sunteți dogmatici sau revizionişti, ori adoptați o

atitudine de mijloc?

Nicolae Ceaușescu: Noi suntem marxiști-leniniști...^{[119](#)}.

Pe termen lung, însă, discuțiile româno-chineze din 3-10 martie 1964 se vor dovedi fundamentale în realizarea dezideratului conducerii PMR – concretizarea unei apropieri româno-chineze. În ceea ce privește discuțiile româno-sovietice de la Pițunda, din 15 martie 1964, acestea s-au rezumat la transmiterea de către partea română a deciziei PCC de a continua polemica publică, precum și la ilustrarea de către Hrușciov a principalelor evenimente ce marcaseră relațiile bilaterale sovieto-chineze^{[120](#)}. Totodată, la 25 martie 1964, partea română va adresa CC al PCUS și CC al PCC un proiect de apel, care, odată acceptat, urma a fi expediat tuturor partidelor comuniste și muncitorești. După cum procedaseră și în cazul articolului semnat de Maurer, pe parcursul proiectului de apel, factorii decizionali reliau o serie de precepte incluse în declarațiile de la Moscova (precum formele de trecere de la capitalism la socialism, egalitatea în drepturi a partidelor comuniste și muncitorești, modalitățile particulare de „construcție a socialismului etc.), în paralel cu îndemnul ferm de a se pune capăt polemicii sovieto-chineze, care se răsfrângea negativ asupra unității lagărului socialist. În această ordine de idei, PMR propunea convocarea de urgență a unei comisii, căreia să îi revină sarcina de a elabora materialele unei preconizate consfătuiri a partidelor comuniste și muncitorești, consacrate „întăririi unității și coeziunii mișcării comuniste și muncitorești”^{[121](#)}. Dacă sovieticii au răspuns pozitiv propunerii PMR (la 28 martie 1964)^{[122](#)}, liderii chinezi au preferat (mai întâi) un răspuns indirect, la 31 martie 1964 fiind publicat al optulea comentariu pe marginea scrisorii sovietice din 14 iulie 1963 (intitulat „Revoluția proletară și revizionismul lui Hrușciov”)^{[123](#)}.

Așadar, la capătul unei singure luni, PMR reușise să se erijeze în exponentul purității doctrinare (în numele declarațiilor de la Moscova), asumându-și „nabila” misiune a „medierii” conflictului sovieto-chinez, beneficiind de atuul „dezangajării” (de altfel, scrisorile prin care autoritățile române își asumaseră „misiunea” în cauză fuseseră diseminate tuturor partidelor comuniste și muncitorești). După cum am afirmat deja, obiectivul principal al discuțiilor româno-chineze era nu de a stopa polemica sovieto-chineză (liderul PMR fiind convins că acest demers avea puține șanse de reușită), ci ilustrarea divergențelor româno-sovietice și, implicit, glisarea politicii externe românești de pe culoarul obedienței totale față de Moscova, pe cel la distanțării¹²⁴. Prin urmare, publicarea în presa centrală sovietică, la 3 aprilie 1964, a materialelor Plenarei CC al PCUS din februarie 1964 (inclusiv a cunoscutului „raport Suslov”)¹²⁵, materiale impregnate de o profundă retorică antichineză, nu a îngrijorat autoritățile de la București.

Profitând de noul „prestigiu” de care se bucura PMR în lagărul comunist, în cadrul ședinței Biroului Politic al CC al PMR din 2 aprilie 1964, Gh. Gheorghiu-Dej ridică în mod deschis problema redactării unei declarații „publice”, elaborând și liniile directoare ale acesteia.

Consider că va trebui să explicăm partidului nostru însemnătatea misiunii întreprinsă de noi, scopurile pe care le-a urmărit partidul nostru prin intervențiile făcute pentru încetarea polemicii, rezultatele obținute și să exprimăm în același timp dezaprobarea noastră față de acțiunile întreprinse pentru continuarea polemicii. Să rezulte clar că, ca (sic!) urmare a acțiunii noastre, timp de o lună polemica a fost întreruptă, nu s-au mai publicat articole polemice și nu s-a mai întâmplat nimic deosebit din această cauză [...]. Consider că este bine să facem chiar o declarație publică în legătură cu această poziție a partidului nostru. [...]. Să întocmim o declarație cuprinzătoare. Noi avem baza morală să spunem public părerile noastre în așa fel încât aceasta să privească pe oricine – și PCUS și PCC. De aceea consider că este necesar să începem imediat să pregătim o declarație cuprinzătoare [...] din care însă să rezulte clar că noi nu ne angajăm în polemică nici de partea PCUS și nici de partea PCC. [...] Subliniez din nou,

în această declarație trebuie să tratăm poziția partidului nostru în toate problemele fundamentale ca: problemele păcii și războiului, coexistenței pașnice, principiilor care trebuie să stea la baza relațiilor dintre partidele frățești pe baza celor stabilite în cele două declarații ale Consfătuirilor din 1957 și 1960 etc. [...]. Spre sfârșitul materialului, ca o romanță care sună plăcut la ureche, să avem apelul nostru pentru încetarea polemicii¹²⁶.

Prin urmare, între 15 și 22 aprilie 1964 era convocată o plenară a CC al PMR, menită să sublinieze poziția autorităților române în legătură cu preceptele ideologice ale mișcării comuniste internaționale și să evidențieze „eforturile” întreprinse de București în vederea încetării polemicii publice sovieto-chineze¹²⁷. Între timp, într-un editorial al Radio Europa Liberă (din 8 aprilie 1964), dedicat poziției asumate de PMR în cadrul polemicii sovieto-chineze, se remarca faptul că presa centrală din România ignorase total publicarea în presa sovietică a „Raportului Suslov”. În același timp, posturile românești de radio ignoraseră total discursurile antichineze rostite de Hrușciiov la Budapesta, în timp ce presa se rezumase la publicarea unor simple dări de seamă¹²⁸. Mai mult decât atât, *Izvestia* publicase o listă cu țările care se raliaseră Kremlinului în polemica sa cu Beijingul, România (exceptând Albania, bineînțeles) fiind singura țară din Europa Centrală și Răsăriteană care nu era menționată¹²⁹.

Cum era de așteptat, adoptarea Declarației din aprilie 1964 va atrage după sine o înrăutățire a relațiilor româno-sovietice. Continuând practica instituită pe parcursul articolului semnat de Maurer, precum și a proiectului de apel (din 25 martie 1964), Declarația CC al PMR nu conținea nici o abatere de preceptele ideologice incluse în declarațiile de la Moscova (caracterul epocii contemporane, importanța Congresului al XX-lea al PCUS, egalitatea în drepturi a partidelor comuniste și muncitorești, formele de trecere de la capitalism la socialism, coexistența

pașnică, problema dezarmării, chestiunea unității comuniste etc.)¹³⁰. De altfel, majoritatea acestor precepte veneau în contradicție evidentă cu cele promovate de Beijing. Dar, încă din 10 aprilie 1964, Gh. Gheorghiu-Dej îl informa pe noul ambasador chinez la București (Liu Fang) cu privire la posibilele puncte de vedere diferite exprimate în cadrul preconizatei Declarații a CC al PMR: „E posibil” – spunea Dej – „să exprimăm puncte de vedere cu care nu veți fi de acord. E posibil ca punctele noastre de vedere să fie, de asemenea, diferite și de cele ale PCUS. [...] E posibil să fim criticați și de tovarășii chinezi și de tovarășii sovietici”¹³¹. Și totuși, Vestul a catalogat Declarația CC al PMR din aprilie 1964 ca fiind un „document antisovietic”. Astfel, deși comentatorii occidentali recunoșteau identitatea ideologică dintre PMR și PCUS, notau totuși faptul că „sfidarea” României la adresa Moscovei era evidentă în condițiile în care în chestiunea polemicii sovieto-chineze factorii decizionali de la București promovau o evidentă „disidență” în interiorul lagărului comunist¹³². Mai mult decât atât, după cum remarca istoricul Dan Cătănuș, în cadrul Declarației din aprilie 1964 dezbaterile economice din interiorul lagărului comunist denotă locul prevalent pe care acestea îl ocupau pe agenda PMR, fiind atent „sanctionate” viziunile economice integraționiste promovate în interiorul CAER¹³³. Nu sunt de neglijat nici „prelucrările” documentului în cauză, pe parcursul cărora se creionaseră vădite poziții antisovietice în rândul membrilor PMR¹³⁴.

Concluzii

În privința rațiunilor care au stat la baza elaborării declarației din aprilie 1964, trebuie să menționăm că acestea au fost atât de ordin intern, cât și

extern. Astfel, ilustrarea divergențelor economice preliminare în cadrul CAER, precum și „prelucrările” documentului în cauză aveau menirea de a crea un minim suport (date fiind văditele sentimente antisovietice în rândul populației) pentru un regim politic instaurat cu sprijinul nemijlocit al Armatei Roșii. În egală măsură, declarația transmitea un mesaj clar Occidentului, anume că România era pregătită să mențină o „atitudine sfidătoare” la adresa Moscovei și chiar să și-o asume public (or, cum negocierile româno-americeane – care vizau relațiile politico-diplomatice și economice dintre cele două state – urmau a fi organizate o lună mai târziu, o astfel de atitudine a PMR nu putea fi decât benefică). Desigur, această „sfidare” a Bucureștiului se va repercuta negativ asupra relațiilor româno-sovietice, tensiunea dintre PMR și PCUS crescând semnificativ (elocvente în această perspectivă, fiind discuțiile purtate cu autoritățile sovietice de către delegațiile PMR conduse de Chivu Stoica și Ion Gheorghe Maurer, în iunie, respectiv iulie 1964). Însă zădărnicierea de către PMR a planurilor Kremlinului în privința convocării unei consfătuiri a partidelor comuniste și muncitorești (care să condamne viziunile ideologice promovate de Beijing) va contribui, fără îndoială, la fundamentarea unei apropieri româno-chineze.

1. Articol realizat în cadrul proiectului „Rețea transnațională de management integrat al cercetării postdoctorale în domeniul Comunicarea științei. Construcție instituțională (școală postdoctorală) și program de burse (CommScie)”, finanțat de către Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane, POSDRU/89/1.5/S/63663.
2. Vezi discursul în cauză în Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 23/1956, ff.1-61.
3. Chen Jian, *Mao's China and the Cold War*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2001, pp. 64-65.
4. „On the Historical Experience of the Dictatorship of the Proletariat, April 5, 1956”, în *The Historical Experience of the Dictatorship of the Proletariat*, Foreign Languages Press, Beijing, 1959, p. 18.

5. Chen Jian, *op. cit.*, p. 65.
6. Pentru o perspectivă mai detaliată asupra acestei chestiuni vezi Mihai Croitor, Sanda Borșa, *În numele revoluției: Mao și cultura politică chineză*, Editura Mega, Cluj-Napoca, București, 2008, pp. 144-146.
7. Mark Kramer, „The USSR Foreign Ministry’s Appraisal of the Sino-Soviet Relations on the Eve of the Split September 1959”, în *Cold War International History Project Bulletin*, nr. 6-7, 1995-1996, Washington DC, p. 173.
8. De altfel, într-un discurs din ianuarie 1957, Mao Zedong afirma următoarele: „Sub presiunea împrejurărilor [actuale], cei din Uniunea Sovietică ce doresc în continuare să practice un șovinism de mare putere vor întâlni, invariabil, dificultăți. Să-i convingem rămâne politica noastră curentă și ne solicită să ne angajăm într-un dialog direct cu ei”. Vezi în acest sens „2. Speech, Mao Zedong, «On Sino-American and Sino-Soviet Relations»” 27 January, 1957”, în loc. cit., p. 152.
9. Péter Vámos, *Evolution and Revolution: Sino-Hungarian Relations and the 1956 Revolution*, Working Paper nr. 54, Cold War International History Project, Washington, DC, 2006, p. 13.
10. Mark Kramer, art. cit., p. 173.
11. ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 1/1957, ff. 8-11.
12. *Ibidem*, dosar 12/1957, f. 3.
13. Cele cinci principii ale coexistenței pașnice (respectul reciproc pentru suveranitatea națională și integritatea teritorială, neagresiunea, neamestecul în treburile interne, egalitate și oportunități reciproce și coexistență pașnică) fuseseră articulate pentru prima oară pe parcursul desfășurării Conferinței de la Bandung. Vezi în acest sens Lawrence R. Sullivan, *Historical Dictionary of the People’s Republic of China*, The Scarecrow Press, Maryland, 2007, p. 54; Mineo Nakajima, „Foreign Relations: from the Korean War to the Bandung Line”, în Roderick MacFarquhar, John K. Fairbank (eds.), *The Cambridge History of China: the People’s Republic – the Emergence of Revolutionary China, 1949-1965*, vol. 14, partea I, Cambridge University Press, New York, 1995, pp. 283-284.
14. ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 12/1957, f. 8.
15. *Ibidem*, f. 10.
16. *Ibidem*, f. 13.
17. *Ibidem*, f. 19.
18. *Ibidem*.
19. *Ibidem*, f. 22.
20. Cea mai importantă solicitare de modificare a proiectului de declarație înaintată de delegația poloneză viza eliminarea din proiect a următoarei fraze: „În prezent, datoria internațională a partidelor comuniste și muncitorești din toate țările constă, înainte de toate, în apărarea marii Uniuni Sovietice, primul și cel mai puternic stat socialist”. O analiză atentă ne relevă faptul că, deși proiectul de declarație a fost modificat, declarația finală nu ținea totuși cont de opiniile

formulate de polonezi. Vezi toate obiecțiile formulate de către polonezi în *ibidem*, dosar 9/1957, ff. 1-13.

[21.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 2/1957, f. 22.

[22.](#) *Ibidem*, dosar 28/1964, vol. II, f. 41. În cadrul consfăturii partidelor comuniste și muncitorești (organizată la Moscova în noiembrie 1960), secretarul general al PCC – Deng Xiaoping – va justifica astfel discursul rostit de Mao Zedong cu trei ani înainte, tot la Moscova: „Unii consideră că în cazul unui război nuclear omenirea va pieri. De fapt, aceasta înseamnă că în acest caz nu rămâne decât capitularea în fața politicii imperialiste de șantaj nuclear. Având în vedere această părere, tov. Mao Zedong a arătat că în cazul dezlănțuirii de către imperialiști a unui război nuclear, chiar dacă, în cazul extrem, va pieri jumătate din omenire, perspectiva omenirii va fi totuși luminoasă. Tov. Mao Zedong, pe de o parte, a combătut vederile pesimiste, potrivit cărora într-un război nuclear va pieri omenirea, iar pe de alta, a luat în considerare pe deplin consecințele serioase ale unui război nuclear” (*ibidem*, dosar 74/1960, f. 19).

[23.](#) Vezi: „Peaceful Coexistence – Two Diametrically Opposed Policies, December 12, 1963”, în *The Polemic on the General Line of the International Communist Movement*, Foreign Languages Press, Beijing, 1965, p. 278. De altfel, în scrisoarea adresată de CC al PCUS tuturor organizațiilor de partid din Uniunea Sovietică (14 iulie 1963), se afirmă următoarele: „Tovarășii chinezi, subapreciază, în mod evident, întregul pericol al unui război termonuclear. «Bomba atomică este un tigru de hârtie», ea «nu este nicidecum îngrozitoare», afirmă ei. Important e, spun ei, să se pună capăt cât mai curând posibil imperialismului, dar pe ce cale, cu ce pierderi se va obține aceasta, este o problemă, chipurile, secundară. Secundară pentru cine, putem întreba – pentru sutele de milioane de oameni care ar fi condamnați la moarte dacă o bombă termonucleară ar fi detonată?”. Vezi în acest sens „Open Letter of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union to All Party Organizations, to All Communists of the Soviet Union, July 14, 1963”, în loc. cit., pp. 542-543.

[24.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 28/1964, vol. II, ff. 44-45. Vezi, de asemenea, „Two Different Lines on the Question of War and Peace, November 19, 1963”, în *The Polemic on the General Line of the International Communist Movement*, ed. cit., p. 245.

[25.](#) De altfel, într-un editorial publicat de presa chineză, în martie 1964, se afirmă următoarele: „Când subliniem faptul că istoria lumii nu a produs încă un asemenea precedent, al trecerii pașnice de la capitalism la socialism, liderii PCUS folosesc jocuri de cuvinte, afirmând că «experiența practică rezidă în realizarea revoluției socialiste într-o formă pașnică». Vezi, în acest sens, „The Proletarian Revolution and Khrushchov’s Revisionism, March 31, 1964”, în *The Polemic on the General Line of the International Communist Movement*, ed. cit., p. 378.

[26.](#) Vezi *Quotations from Chairman Mao Tse-Tung*, Foreign Language Press, Beijing, 1966, pp. 11-12; *Selected Works of Mao Tse-tung*, vol. I, Foreign Language Press, Beijing, 1965, p. 28.

[27.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 71/1963, f. 19 (sau *ibidem*, dosar 12/1957, f. 19);

- [28.](#) *Ibidem*, dosar 71/1963, ff. 19-20.
- [29.](#) *Ibidem*, f. 5.
- [30.](#) Potrivit poziției oficiale a PCC (din anul 1963), „*delegația PC Chinez* a făcut unele compromisuri necesare. În afară de formularea asupra problemei trecerii pașnice, noi nu am fost de acord cu referirea la Congresul al XX-lea al PCUS și am propus modificări. Dar, din considerație față de poziția dificilă în care se afla în acel timp conducerea PCUS, noi nu am insistat asupra acestor modificări. Cine și-ar fi imaginat că aceste compromisuri, făcute din considerație față de interesul mai larg, vor fi folosite ulterior de conducerea PCUS ca un motiv pentru agravarea divergențelor și crearea unei sciziuni în mișcarea comunistă internațională?” (*ibidem*, f. 21).
- [31.](#) „6. Minutes, Conversation between Mao Zedong and Ambassador Iudin, 22 July 1958”, în *Cold War International History Project Bulletin*, nr. 6-7, 1995-1996, pp. 155-159.
- [32.](#) „Document No. 1 First Conversation of N.S. Khrushchev with Mao Zedong Hall of Huaizhentan [Beijing], 31 July 1958”, în *Cold War International History Project Bulletin*, nr. 12-13, 2001, pp. 250-260.
- [33.](#) Decizia sovietică (din iunie 1959) fusese adoptată în condițiile inițierii negocierilor sovieto-americe ce aveau ca scop final interzicerea testelor nucleare. Deloc întâmplător, prima bombă atomică (fabricată în China și detonată la 16 octombrie 1964) va avea codul „596” (aluzie la luna iunie 1959). Vezi în acest sens Jonathan D. Spence, *The Search for Modern China*, W.W. Norton & Company, New York, 1990, p. 598.
- [34.](#) Pentru o perspectivă mai amplă vezi „Document No. 3 Memorandum of Conversation of N.S. Khrushchev with Mao Zedong, Beijing, 2 October 1959”, în *Cold War International History Project Bulletin*, nr. 12-13, 2001, pp. 262-264.
- [35.](#) Vezi în acest sens *Long Live Leninism*, Foreign Languages Press, Beijing, 1960, p. 22.
- [36.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 28/1964, vol. II, f. 27.
- [37.](#) *Ibidem*.
- [38.](#) *Ibidem*, dosar 34/1960, f. 1.
- [39.](#) *Ibidem*, dosar 33/1960, f. 7.
- [40.](#) *Ibidem*, f. 12.
- [41.](#) *Ibidem*, f. 17.
- [42.](#) Vezi *Long Live Leninism*, ed. cit., p. 22.
- [43.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 33/1960, ff. 24-25.
- [44.](#) *Ibidem*, ff. 44-48.
- [45.](#) *Ibidem*, dosar 35/1960, vol. II, ff. 234-235.
- [46.](#) *Ibidem*, vol. I, f. 104.
- [47.](#) Vezi în acest sens: „1960 august 1. Stenograma Plenarei CC al PMR în care au fost analizate rezultatele Conferinței de la București a reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești

din iunie 1960”, în Dan Cătănuș (ed.), *Între Beijing și Moscova. România și conflictul sovieto-chinez*, vol. I, 1957-1965, INST, București, 2004, p. 79.

[48.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 7C/1960, f. 3.

[49.](#) „Note: The Soviet Embassy in Beijing to the Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China, 18 July 1960”, în *Cold War International History Project Bulletin*, nr. 8-9, 1996-1997, pp. 249-250.

[50.](#) „Open Letter of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union to All Party Organizations, to All Communists of the Soviet Union, July 14, 1963”, în loc. cit., p. 532.

[51.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 8C/1960, f. 6.

[52.](#) *Ibidem*, dosar 60/1960, ff. 37-42.

[53.](#) *Ibidem*, dosar 28/1964, vol. II, f. 31.

[54.](#) Potrivit oficialităților de la Beijing, împotrivirea delegației chineze a condus la respingerea următoarelor „teze” formulate de PCUS: „teza greșită a conducerii PCUS potrivit căreia coexistența pașnică și întrecerea economică constituiau linia generală a politicii externe a țărilor socialiste”; teza „potrivit căreia ivirea unei noi etape în criza generală a capitalismului este rezultatul coexistenței pașnice și a întrecerii pașnice”; „teza greșită privind posibilitatea trecerii pașnice [de la capitalism la socialism]”; teza „privitoare la opoziția față de politica «independentă» din partea țărilor socialiste”; teza „privind opoziția față de așa-numitele «activități de clică» și «activități fracționiste» în mișcarea comunistă internațională”; teza „privind subaprecierea primejdiei grave pe care o prezintă revizionismul contemporan” – *ibidem*, dosar 71/1963, f. 35.

[55.](#) *Ibidem*, ff. 36-37. Pentru o perspectivă mai amplă asupra declarației de la Moscova din noiembrie 1960, vezi *Declarația Consfățuirii partidelor comuniste și muncitorești (noiembrie 1960)*, Editura Politică, București, 1960, *passim*.

[56.](#) Avem în vedere cunoscutele plenare ale CC al PMR din 28 iunie – 3 iulie 1957, respectiv 9-13 iunie 1958 (care au contribuit, în mod evident, la consolidarea și acapărarea deplină a puterii de către Dej), precum și Congresul al III-lea al PMR (ce a marcat eliminarea lui Constantin Pârvulescu ca membru al Biroului Politic și al CC al PMR). Vezi, în acest sens, Alina Tudor, Dan Cătănuș, *Amurgul ilegaliștilor. Plenara PMR din 9-13 iunie 1958*, Editura Vremea, București, 2000, *passim*; Alina Tudor, Dan Cătănuș, *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chișinevschi*, Elion, București, 2001, *passim*; Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea politicului: Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 90. În anul 1964, în condițiile distanțării de Kremlin și a apropierii româno-chineze, Gh. Gheorghiu-Dej va prezenta (în cadrul întâlnirii cu vicepremierul chinez, Li Xiannian, din august 1964) acțiunile lui Chișinevschi, Constantinescu și Pârvulescu ca pe o tentativă a Moscovei de a-l înlătura de la putere. Vezi ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 40/1964, f. 49.

- [57.](#) „Directivele Congresului al III-lea al PMR cu privire la planul de dezvoltare a economiei naționale pe anii 1960-1965 și la schița planului economic de perspectivă pe 15 ani”, în *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român*, Editura Politică, București, 1960, pp. 645-688.
- [58.](#) Open Society Archives (în continuare: HU OSA) 300-60-1, 602 *Communist party: Foreign relations: USSR*, 1961 – 1963, BOX 86, nepaginat.
- [59.](#) „1960 octombrie 24. Stenograma ședinței Biroului Politic al CC al PMR cu privire la lucrările comisiei pregătitoare a Conferinței partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova”, în Dan Cătănuș (ed.), *Între Beijing și Moscova. România și conflictul sovieto-chinez*, vol. I, 1957-1965, ed. cit., p. 110.
- [60.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 32/1961, vol. II, f. 243.
- [61.](#) *Ibidem*, f. 246.
- [62.](#) *Ibidem*, vol. I, f. 5.
- [63.](#) Spre deosebire de anul 1956, când Gh. Gheorghiu-Dej percepușe ca fiind primejdioase (la adresa propriei poziții politice) evoluțiile ideologice survenite pe parcursul Congresului al XX-lea al PCUS, în 1961, datorită schimbărilor din conducerea PMR, liderul român se va raporta cu calm la revirimentul procesului destalinizării din URSS, sprijinind inițiativele sovietice. Pentru o perspectivă mai amplă asupra Congresului al XXII-lea al PCUS, precum și asupra plenarei CC al PMR din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961, vezi Dan Cătănuș (ed.), *A doua destalinizare. Gh. Gheorghiu-Dej la apogeul puterii*, Vremea, București, 2005, *passim*.
- [64.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 9C/1961-1964, f. 8.
- [65.](#) *Ibidem*, dosar 15U/1962, ff. 143-145.
- [66.](#) *Ibidem*, dosar 9C/1961-1964, ff. 22-29.
- [67.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 14/1962, f. 150.
- [68.](#) *Ibidem*, dosar 29/1962, ff. 174-226.
- [69.](#) *Ibidem*, dosar 14/1962, f. 150.
- [70.](#) *Ibidem*, dosar 6/1963, vol. I, ff. 83-84.
- [71.](#) Dan Cătănuș, „Divergențele româno-sovietice din CAER și consecințele lor asupra politicii externe a României, 1962-1963, II”, în *Arhivele Totalitarismului*, 3-4/2005, p. 82.
- [72.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 39/1962, vol. II, f. 53.
- [73.](#) *Ibidem*, f. 114.
- [74.](#) *Ibidem*, f. 46.
- [75.](#) *Ibidem*, f. 72.
- [76.](#) Pentru descrierea pe larg a vizitei efectuate de către Nikita Hrușciiov în România (între 18-25 iunie 1962), vezi Mihai Croitor, „An Episode of the Romanian-Soviet Differences: the medium body weight of slaughtered pigs in Romania”, în *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”. Historia*, vol. 56, nr. 2/2011, pp. 105-115.

- [77.](#) Utilizăm termenul „eșec” tocmai pentru că hotărârile adoptate în cadrul consfățuirii nu au vizat chestiunea „specializării” (se decisese doar crearea Comitetului Executiv al CAER, înființarea Comisiilor Permanente pentru coordonarea cercetării științifice, precum și instituirea Biroului Comitetului Executiv). Vezi în acest sens ANIC, Fond CC al PCR – *Cancelarie*, dosar 30/1962, ff. 14-17.
- [78.](#) ANIC, Fond CC al PCR – *Relații Externe*, dosar 28/1964, vol. II, f. 129.
- [79.](#) ANIC, Fond CC al PCR – *Cancelarie*, dosar 6/1963, vol. I, f. 86.
- [80.](#) Potrivit celor relatate ulterior de Bârlădeanu, în discuția cu Hrușciiov, primul i-ar fi transmis următoarele: „Noi nu avem interese antagonice [...]. Noi considerăm că toate cele spuse de Dvs. înainte, precum și cele care izvorăsc din necesitățile specifice ale țărilor pot fi rezolvate numai prin coordonarea planurilor, pe baze benevole, prin respectarea integrală a suveranității și a neamstecului în treburile fiecărei țări. Dvs. nu ați vorbit nimic de suveranitate” (*ibidem*, dosar 4/1963, f. 15).
- [81.](#) *Ibidem*, dosar 6/1963, f. 1.
- [82.](#) HU OSA 300-60-1, 602 *Communist party: Foreign relations: USSR, 1961-1963*, BOX 86, nepaginat.
- [83.](#) ANIC, Fond CC al PCR – *Secția Relații Externe*, dosar 55/1963, f. 6.
- [84.](#) Pentru o perspectivă mai amplă asupra discuțiilor din 3 aprilie 1963 între reprezentanții PCUS și cei ai PMR, vezi „1963 aprilie 3. Notă cu privire la discuțiile cu delegația condusă de A.I. Andropov, referitoare la evoluția relațiilor româno-sovietice”, în Dan Cătănuș (ed.), *Între Beijing și Moscova. România și conflictul sovieto-chinez*, vol. I, 1957-1965, ed. cit., pp. 204-217.
- [85.](#) Ghiță Ionescu, *The Reluctant Ally: a study of communist Neo-colonialism*, Ampersand, Londra, 1965, p. 91.
- [86.](#) ANIC, Fond CC al PCR – *Secția Relații Externe*, dosar 28/1963, ff. 121-122.
- [87.](#) Scrisoarea în cauză a fost citită de către Podgornîi (șeful delegației PCUS), pe parcursul discuțiilor cu membrii Biroului Politic al CC al PMR. Vezi în acest sens „1963 mai 26. Stenograma discuțiilor avute la Snagov între delegația de activiști ai PCUS în frunte cu N.V. Podgornîi și membrii Biroului Politic al CC al PMR”, în Dan Cătănuș (ed.), *Între Beijing și Moscova. România și conflictul sovieto-chinez*, vol. I, 1957-1965, ed. cit., p. 218.
- [88.](#) ANIC, Fond CC al PCR – *Secția Relații Externe*, dosar 18U/1963, ff. 169-170.
- [89.](#) *Ibidem*, ff. 171-179.
- [90.](#) ANIC, Fond CC al PCR – *Secția Relații Externe*, dosar 16U/1963, ff. 17-41.
- [91.](#) *Ibidem*, ff. 42-116.
- [92.](#) ANIC, Fond CC al PCR – *Secția Relații Externe*, dosar 25/1963. vol. I, ff. 12-139.
- [93.](#) *Ibidem*, dosar 28/1964, vol. II, f. 118.
- [94.](#) ANIC, Fond CC al PCR – *Cancelarie*, dosar 40/1963, f. 18.

- [95.](#) Lavinia Betea, *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea*, Polirom, Iași, 2001, p. 89.
- [96.](#) Vezi pe larg conținutul discuției în Mihai Croitor, *România și conflictul sovieto-chinez (1956-1971)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009, pp. 273-275.
- [97.](#) Ghiță Ionescu, *op. cit.*, p. 101.
- [98.](#) HU OSA 300-60-1, 602 *Communist party: Foreign relations: USSR*, 1959-1963, BOX 86, nepaginat.
- [99.](#) *Ibidem*.
- [100.](#) *Ibidem*.
- [101.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 94/1963, f. 14.
- [102.](#) Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare: AMAE), Fond URSS, problema 220/1963, f. 8.
- [103.](#) Vezi Ion Gheorghe Maurer, „Temelia de neclintit a unității mișcării comuniste internaționale”, în *Lupta de clasă*, seria a V-a, an XLIII, nr. 10/1963, pp. 13-26.
- [104.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 94/1963, f. 14.
- [105.](#) AMAE, Fond URSS, problema 220/1963, f. 5.
- [106.](#) HU OSA 300-60-1, 602 *Communist party: Foreign relations: USSR*, 1959-1963, BOX 86, nepaginat.
- [107.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 94/1963, f. 4.
- [108.](#) *Ibidem*, f. 5.
- [109.](#) *Ibidem*, ff. 3-31.
- [110.](#) *Ibidem*, f. 32.
- [111.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 93/1963, ff. 23-33.
- [112.](#) Scrisoarea deschisă din 14 iulie 1963, adresată de către PCUS tuturor organizațiilor de partid de pe teritoriul Uniunii Sovietice, conținea un aspru rechizitoriu la adresa viziunilor ideologice promovate de China. Reacția factorilor decizionali de la Beijing a constat în publicarea în presa centrală chineză a unor comentarii pe marginea scrisorii sovietice. Până la publicarea celui de-al șaptelea comentariu, mai fuseseră publicate următoarele editoriale: „Originea și evoluția diferențelor dintre conducerea PCUS și noi” (6 septembrie 1963); „Cu privire la Stalin” (13 septembrie 1963); „Este Iugoslavia o țară socialistă?” (26 septembrie 1963); „Apologetii neocolonialismului” (22 octombrie 1963); „Două linii diferite cu privire la chestiunea războiului și a păcii” (19 noiembrie 1963) și „Coexistența pașnică – două viziuni diametral opuse” (12 decembrie 1963). Vezi în acest sens *The Polemic on the General Line of the International Communist Movement*, ed. cit., pp. 55-301.
- [113.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 10/1964, f. 37.
- [114.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 9C/1961-1964, f. 117.
- [115.](#) *Ibidem*, ff. 115-116.
- [116.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 20U/1964, ff. 26-27.

- [117.](#) *Ibidem*, dosar 9C/1961-1964, ff. 125-126.
- [118.](#) *Ibidem*, dosar 29/1964, ff. 1-110.
- [119.](#) *Ibidem*, f. 122.
- [120.](#) *Ibidem*, dosar 30/1964, ff. 2-68.
- [121.](#) *Ibidem*, dosar 9C/1961-1964, ff. 234-242.
- [122.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 20U/1964, ff. 18-19.
- [123.](#) Vezi în acest sens „The Proletarian Revolution and Khrushchov’s Revisionism”, în *The Polemic on the General Line of the International Communist Movement*, ed. cit., pp. 359-413.
- [124.](#) Pentru discuția, pe larg, asupra tuturor demersurilor asumate de către PMR vizavi de PCUS și PCC, în cursul lunii martie 1964, precum și cu privire la rațiunile care au stat la baza acestora, vezi Mihai Croitor, *România și conflictul sovieto-chinez (1956-1971)*, ed. cit., pp. 250-288.
- [125.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 96/1964, f. 12.
- [126.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 13/1964, ff. 5-9.
- [127.](#) Vezi stenograma plenarei în cauză în Florian Banu, Liviu Țăranu (eds.), *Aprilie 1964. Primăvara de la București. Cum s-a adoptat „Declarația de independență”, a României?*, Editura Enciclopedică, București, 2004, pp. 30-291.
- [128.](#) HU OSA 300-60-1, 602 *Communist party: Foreign relations: USSR*, 1964, BOX 86, nepaginat.
- [129.](#) *Ibidem*.
- [130.](#) *Declarația cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale, adoptată de Plenara lărgită a CC al PMR din aprilie 1964*, Editura Politică, București, 1964, *passim*.
- [131.](#) ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 5/1964, f. 16.
- [132.](#) HU OSA 300-60-1, 602 *Communist party: Foreign relations: USSR*, 1964, BOX 86, nepaginat.
- [133.](#) Dan Cătănuș, „Declarația din aprilie 1964: context istoric și ecou internațional”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3-4/2006, p. 121.
- [134.](#) HU OSA 300-60-1, 602 *Communist party: Foreign relations: USSR*, 1964, BOX 86, nepaginat. Vezi, de asemenea, ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 5/1964, f. 59.

Partea a V-a

IDENTITATE ȘI COTIDIAN ÎN ROMÂNIA POPULARĂ

INDUSTRIALIZARE ȘI URBANIZARE – MUNCITORII. STUDIU DE CAZ: HUNEDOARA

Mara Mărginean

În februarie 1964 un grup de diplomați străini conduși de șeful legației britanice la București descriau Hunedoara ca locul în care „hotelurile anacronice dotate cu instalații sanitare haotice, bunurile de consum costisitoare, cozile de la magazinele alimentare erau în mare contrast cu interesul năvalnic pe care Fordul Thunderbird din 1963 al domnului Christiano l-a suscitât unei mulțimi de peste două sute de curioși”¹. Fără să pună sub semnul întrebării statutul de oraș al acestui centru industrial, vizitatorii occidentali s-au raportat la condițiile de trai ale localnicilor din perspectiva a ceea ce ei considerau un stil de viață tihnit: felul în care locuitorii erau îmbrăcați, abundența mărfurilor în magazine, arhitectura și aspectul străzilor sau mijloacele de recreere disponibile. Drept urmare, Hunedoara le-a oferit acestora un instantaneu al provinciei românești². Însă din punctul de vedere al regimului lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, Hunedoara era „primul oraș socialist al țării”. Construită în jurul Uzinelor de Fier, redenumite în noiembrie 1951 Combinatul Siderurgic Gheorghe Gheorghiu-Dej (CSH), această localitate a înregistrat în primele două decenii de după al Doilea Război Mondial una dintre cele mai ridicate rate de creștere a populației urbane la nivel de țară. Explozia demografică a survenit pe fondul mobilității forței de muncă din zonele rurale spre

urban, în special ca urmare a colectivizării agriculturii, proces care a modificat radical structura socială a regiunii prin creșterea numărului de muncitori industriali în raport cu alte categorii socioprofesionale. Stabilirea în centrul industrial hunedorean nu a fost urmată de integrarea efectivă în colectivitate și adoptarea unui stil de viață specific urban. Menținând strânse legături cu comunitățile rurale de origine, inclusiv prin alternarea slujbelor industriale cu cele din agricultură, muncitorii au avut un comportament „individualist și utilitarist”³ în raport cu proiectul promovat de guvern, cel de dezvoltare a industriei grele.

Acest studiu analizează cine erau muncitorii din timpul regimului lui Gheorghiu-Dej și care era nivelul lor de trai. Deși conceptul de urbanizare circumscris problematici complexe însumând aspecte arhitectural-constructive, birocratice, igienice și culturale, studiul nostru va analiza cotidianul hunedorean în contextul strategiilor statului și ale conducerii combinatului de recrutare și formare a forței de muncă⁴. Am optat pentru o astfel de abordare din două motive. Pe de o parte, imaginea „fabricii de fericire” promovată cu aplomb de propaganda de partid era în flagrantă contradicție cu realitatea economico-socială deosebit de sumbră creionată de condițiile de trai ale muncitorilor, în special în cadrul forței de muncă necalificate. Pe de altă parte, mobilitatea ridicată a forței de muncă și incapacitatea statului de a asigura locuințe tuturor locuitorilor au devenit un factor de presiune socială asupra autorităților care au inițiat politici de modernizare a zonelor rurale limitrofe, cu scopul cazării muncitorilor.

Industrializare și urbanizare – o formă de inginerie socială?

Parte a „avântului patriotic al clasei muncitoare de ridicare a producției”, construcția Hunedoarei începând cu 1945 a îmbinat viziuni ideologice și priorități economice⁵. În noiembrie 1945, într-un discurs rostit la Conferința Națională a Partidului Comunist, Gheorghiu-Dej a identificat în Hunedoara un important punct pe harta industrială a țării datorită tradiției siderurgice îndelungate a zonei. Angajând o argumentație de tip stalinist, conform căreia economiile socialiste trebuie să-și asigure independența financiară față de celelalte state, Dej a susținut că sursa puterii statului urma să fie localizată într-o industrie grea capabilă să asigure stabilitate financiară și coeziune instituțională. Dej a arătat că prin intermediul industriei grele capacitatea statului de a acumula resurse și mijloace de producție va crește, fapt care va facilita stabilizarea puterii politice, și că, în acest context, „uzinele din Hunedoara, după estimările specialiștilor, vor asigura producția de oțel necesară pentru următorii treizeci de ani”⁶. Ulterior, pe termen lung, alte sectoare, precum dezvoltarea urbană, construcția de locuințe, producția de bunuri de larg consum, aveau să fie integrate în cadrul sistemului socialist de management al statului: „progresul continuu al principiilor industriale sovietice va produce creșterea condițiilor de trai ale populației, datorită existenței unor centre industriale de tip sovietic”⁷. Modernizarea individului urma să fie o consecință a modernizării statului sau, în cuvintele lui Gheorghiu Dej, „dacă de existența unei industrii dezvoltate se leagă existența clasei muncitoare, [...] atunci Hunedoara este una din pozițiile cele mai importante pe care clasa muncitoare le are în țara noastră”⁸.

Hunedoara ilustrează transformarea unui concept industrial de factură sovietică într-un factor generator de naționalism și modernizare internă, un deceniu mai târziu, această dinamică fiind cel mai bine ilustrată de planurile producției siderurgice ale combinatului. Plenara CC al PMR din noiembrie 1958 anunța o creștere cantitativă a producției industriei grele la nivel național, decizie radical diferită de opțiunile celorlalte state ale blocului estic care promiseseră politici ferme, unele chiar nerealiste, de îmbunătățire a nivelului de trai al populației. Observatorii străini prezenți la București au identificat în strategia liderilor români un prim semnal al unei posibile viitoare politici de autonomie, fapt confirmat de evenimentele ulterioare⁹.

La Hunedoara, după o creștere graduală a capacității combinatului pe parcursul anilor '50, începând cu 1959 reevaluări succesive au indicat ca până în anul 1964 producția anuală să se mărească de la 1,5 la 3,3 milioane de tone, numai în anul 1960 estimându-se o creștere cu o treime a cantității de oțel¹⁰. Însă dublarea producției de oțel în decursul a câțiva ani era dificilă în condițiile nivelului de dezvoltare tehnică din România. Intensificarea schimburilor tehnologice cu Occidentul a asigurat țării un capital de imagine semnificativ în raport cu statele blocului estic, o stare de lucruri folosită de regimul de la București pentru continuarea industrializării ca expresie a politicii de autonomie. Programul construit de regimul lui Dej în jurul conceptelor de „industrializare, autonomie, suzeranitate și mândrie națională” a vizat „să reziste destalinizării prin elaborarea unei strategii naționale de atragere a intelighenției și de creare a unor punți între elita de partid și populație”¹¹. Convertirea acestei preocupări pentru tehnologizare în politici de resurse umane a însemnat creșterea semnificativă a influenței simbolice și legitimității decizionale a cadrelor tehnice – ingineri, maiștri, muncitori calificați – în interiorul

statului. Proiectul pare să fi funcționat, deoarece directorul Nuță, care s-a ocupat de îndrumarea diplomaților britanici la combinatul hunedorean în februarie 1964,

era bine informat în chestiunile generale, dar nu a făcut abuz de explicațiile inevitabile legate de performanța economiei românești și de ideologie. Nu-mi amintesc să fi folosit cuvintele socialism sau comunism, iar jargonul a fost limitat la termeni economici precum planificare, ținte economice etc. Linia generală a discursului lui a fost mai degrabă sociologică decât ideologică, făcând diferența între înainte și acum, de fiecare dată în termeni materiali, accentuând dezvoltarea țării.

Britanicii au mai remarcat că „puțin surprinzător, în lumina evoluțiilor politice din România, am simțit că sentimentul național a jucat un rol important în acest proces și, de asemenea, am sesizat o preocupare onestă pentru creșterea nivelului de trai”¹².

În ce măsură această angajare în industrializare a influențat nivelul de trai al muncitorilor? Pornim de la premisa că urbanizarea Hunedoarei a fost mai degrabă „un proces decât un dictat”¹³. Experiența cotidiană a muncitorilor nu a fost o reflecție a unui proiect teoretic de transformare socială pus în practică fără cusur – deși statul ar fi dorit asta –, ci rodul acțiunii conjugate a unui aparat birocratic și a unor actori ale căror autoritate și coerență decizională au fost articulate de resursa financiară. Într-o atare abordare găsim util conceptul de „ultramodernism” prin care James C. Scott explică starea de tensiune dintre un proiect eminamente ideologic de inginerie socială și reacțiile de rezistență instituționale și/sau sociale apărute la diferite nivele ale societății. Scott a identificat două condiții esențiale pentru ca ultramodernismul să se materializeze: o elită progresistă care elaborează o critică amplă a societății existente și care propune soluții de transformare din temelii a acesteia într-un regim

autoritar; o societate pasivă, care nu are resursele sau puterea de a reacționa la impulsul modernizator. La baza ultramodernismului „se află o mare încredere în sine în ceea ce privește progresul constant și continuu, dezvoltarea cunoașterii științifice și tehnice, creșterea pronunțată a producției, proiectarea rațională a ordinii sociale, satisfacerea tot mai eficientă a nevoilor oamenilor și, nu în ultimul rând, controlul sporit asupra naturii, inclusiv a celei umane, proporțional cu nivelul înțelegerii științifice a legilor sale”¹⁴.

De exemplu, orașul socialist ideal ar fi trebuit să fie rodul combinației dintre eficiență economică, echitate socială și un nivel ridicat de trai. Proiectul de modernizare era condus de Partidul Comunist și implica și o serie de obiective asumate în mod formal de „o populație foarte educată, bine instruită și conștientă politic” care era, deopotrivă, beneficiară și autoare a proiectului¹⁵. Statul s-a erijat în garantul bunăstării generale, acțiunile sale legate de aprovizionarea populației, asigurarea de slujbe, bunuri de larg consum și locuințe fiind în fond expresia unei „dictaturi asupra nevoilor”¹⁶. Astfel de practici fundamentate pe cunoașterea științifică au vizat fie transformările radicale ale spațiului după modelul iluminist de dominație asupra naturii, fie normarea parametrilor vieții sociale prin crearea de categorii comportamentale, clasificări și standardizări atotcuprinzătoare, prin care toate aspectele unei societăți să fie cuantificabile, și deci, previzibile pentru factorii de decizie.

Realitatea a fost cu totul alta, fiind marcată de contradicții în ceea ce privește egalitatea regională în raport cu eficiența economică, tensiunea dintre interesul individual și cel general, sau participarea politică a cetățenilor și coerența politicilor statului¹⁷. Creșterea nivelului de trai al forței de muncă nu s-a materializat ca urmare a funcționării instituționale

a unui sistem centralizat preexistent. Din contră, cadrul birocratic a fost construit simultan cu procesele de industrializare și urbanizare, reflectând un cumul de modele organizatorice sovietice și practici negociate și adaptate atât la nivelul conducerii de la București, cât și al celei locale. Mai mult, simultaneitatea proceselor de colectivizare, industrializare și urbanizare cumulate cu statutul fragil al Partidului Comunist au delimitat un cadru în interiorul căruia acțiunile și motivațiile politicianilor au fost de multe ori articulate de practicile cotidiene ale cetățenilor, ale căror acțiuni le confereau tot mai multă „vizibilitate” în sensul definit recent de Kligman și Verdery¹⁸. Ca urmare, în pofida faptului că o primă impresie asupra politicilor sociale înclină spre practicile eminamente coercitive și restrictive, ea ascunde, de asemenea, încercări de legitimare, statul solicitând în mod periodic muncitorilor un răgaz suplimentar pentru a-și continua politicile¹⁹.

Ce înseamnă un muncitor? Productivitatea muncii și nivelul de trai

Între 1945 și 1956, populația Hunedoarei a crescut de la 7.000 la aproximativ 36.000 de locuitori, ceea ce a echivalat cu un spor mediu anual al persoanelor stabilite definitiv de 20%, aceasta fiind una dintre cele mai ridicate valori consemnate la nivel de țară. Pe parcursul deceniului următor (până în 1966) numărul locuitorilor a ajuns la peste 70.000, iar dacă se includ și zonele suburbane, spațiul urban al Hunedoarei însuma 90.000 de indivizi. Dintre aceștia doar 14.000 erau născuți în localitate, restul fiind originari din alte regiuni ale țării, în special din Vaslui, Botoșani sau Dolj. După 1955, a imigrat forță de

muncă în număr mare și din alte zone ale țării: Alba, Cluj, Bistrița, Gorj, Mehedinți, Sălaj. Arealul mobilităților nu a inclus aproape deloc populația din celelalte regiuni industrializate din sudul Transilvaniei – Caraș, Brașov – și nici din Banat sau Crișana, datorită alternativelor oferite de Uzinele de la Reșița și de la Oțelul Roșu²⁰. Însă numărul locuitorilor zonei nu poate fi determinat cu exactitate în condițiile în care datele statistice oficiale înregistrau numai populația stabilă. De exemplu, un raport al miliției municipale din 1962 arăta că celor 55.000 de locuitori stabili ai orașului li s-au adăugat, numai în 1960 și 1961, încă 44.511 flotanți și numeroși membri ai familiilor hunedorenilor, a căror prezență în urbe nu a fost oficial înregistrată în documentele de evidență ale autorităților locale²¹. Creșterea spectaculoasă a populației orașului a fost determinată de oferta de locuri de muncă a combinatului siderurgic, dar și de alternativele de angajare de la Uzinele Victoria din Călan sau exploatările miniere din Valea Jiului. Unii dintre muncitori au fost aduși prin acțiuni organizate ale conducerilor întreprinderilor, însă cea mai mare parte au venit pe cont propriu, motivați de perspectiva unei slujbe mai bine plătite. În primii ani ai industrializării, recrutarea se realiza haotic, în funcție de necesarul imediat de forță de muncă. Un muncitor de la Uzinele din Călan povestea cum reprezentanți ai Oficiului Brațelor de Muncă erau trimiși în gări să aștepte trenurile cu tineri sosiți din toată țara și să-i convingă să accepte diferite slujbe. Negocierea lua în calcul nivelul de salarizare și condițiile de trai care difereau de la un centru industrial la altul. Astfel, mulți dintre nou-sosiții care plecaseră de acasă cu gândul de a-și găsi o slujbă în minerit ajungeau muncitori siderurgiști în Hunedoara; uneori se întâmpla și invers.

Ponderea industriei grele în economia locală a generat o situație particulară a centrului urban în raport cu restul țării în ceea ce privește

raportul numeric dintre populația activă și cea inactivă, dintre femei și bărbați. Astfel, în 1956, din totalul de 36.000 de locuitori ai Hunedoarei, 26.000 constituiau forța de muncă activă de gen masculin, deci mai bine de două treimi. Populația feminină era mult mai puțin numeroasă și avea un foarte scăzut grad de ocupare în câmpul muncii. După mai bine de un deceniu de industrializare, în Hunedoara 92% din forța de muncă activă era angajată într-una dintre cele două mari întreprinderi din localitate: Combinatul Siderurgic și ICSH – o creștere explozivă în condițiile în care în 1946 erau înregistrați aproximativ 2.600 de muncitori. Numai în 1954 uzina ar fi angajat 6.500 de muncitori, dintre care 5.000 de bărbați și 1.500 de femei²².

De regulă, productivitatea delimitează raportul dintre industrializare și managementul muncii prin dotări tehnologice, politici de mobilitate a forței de muncă, pregătire profesională și strategii de control preponderent coercitive, dar, deopotrivă, implică și o dimensiune eminamente sociologică, consecință a răspunsului la o chestiune centrală pentru valoarea ideologică a procesului de industrializare: în ce măsură politica salarială a autorităților asigură creșterea reală și constantă a nivelului de trai?

La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, nivelul de salarizare al muncitorilor de la Uzinele de Fier era superior celui al funcționarilor din localitate; veniturile mai mari decât ale altor categorii socioprofesionale îi avantajau în condițiile devalorizării rapide a leului și a secetei prelungite din ultima perioadă²³. Aprovizionarea cu bunuri de larg consum se făcea prin intermediul economatelor administrate de Uzinele de Fier, iar alimentele, deși raționalizate, erau suficiente pentru a menține o „stare de spirit calmă” a locuitorilor. Sosirea în 1947 a brigăzii Gheorghe Apostol din Moldova, formată din 400 de muncitori, a produs însă primele

nemulțumiri printre localnici. În condițiile scumpirii tot mai accentuate a alimentelor și a aprovizionării deficitare a economatelor, „acești moldoveni își vând cartelele de masă la persoane streine de uzină și totuși pretind să li se dea masă, motivând pe un ton ostentativ că și-au pierdut cartelele”²⁴. Pentru alimentarea noilor veniți, conducerea a decis achiziționarea alimentelor din satele învecinate la un preț mult superior celui din comerț, privând astfel populația orașului de accesul la o sursă alternativă de aprovizionare cu alimente²⁵. Era semnalul că, pe fondul înrăutățirii accentuate a nivelului de trai, într-un viitor nu foarte îndepărtat s-ar fi putut dezvolta relații conflictuale între localnici și nou-veniții, pe de o parte, și între populație și autorități, pe de alta. Deși la momentul respectiv era greu să se prevadă dimensiunile pe care avea să le atingă mobilitatea forței de muncă, felul în care conducerea Uzinelor de Fier a înțeles să acopere necesarul de hrană pentru proprii angajați în defavoarea populației orașului este simptomatic pentru incapacitatea cronică de a remedia problemele sociale care apăruseră.

După instaurarea regimului comunist, urmând ideea lui Stalin de a impune diferențieri clare în salarizarea muncitorilor în funcție de importanța ideologică a ramurii în care activau, valoarea medie a câștigului unui angajat al Uzinelor din Hunedoara a rămas printre cele mai ridicate din țară, chiar dacă puterea de cumpărare s-a depreciat continuu. Valoarea câștigului salarial al muncitorilor depindea de nivelul de specializare, vechime și experiență, dar și gradul de îndeplinire a normelor de producție. În 1954, veniturile variau între 300 și 900 de lei pentru un muncitor calificat bărbat și între 250 și 450 de lei pentru femei cu aceeași calificare, în vreme ce maiștrii câștigau între 900 și 1.300 de lei lunar. Cel mai bine erau plătiți inginerii și cadrele de conducere, al căror venit lunar putea ajunge la câteva mii de lei lunar. Muncitorii necalificați,

reprezentând aproximativ 60% din totalul angajaților, erau mai prost plătiți, cu sume între 250 și 350 de lei bărbații, respectiv, între 150 și 250 de lei femeile²⁶.

Nivelul veniturilor era stabilit într-o manieră așa-zis științifică pentru a imprima populației un comportament „rațional”, regulile pieței specifice sistemului capitalist fiind înlocuite cu o interpretare politică a valorii muncii. Nivelul de salarizare era stabilit astfel încât să garanteze accesul la bunurile necesare traiului zilnic, precum alimente și bunuri de strictă necesitate, iar statul, prin politicile sale paternaliste, se angaja să asigure forței de muncă locuințe și facilități urbane. În realitate, lucrurile au fost foarte diferite. La Hunedoara, de exemplu, muncitorii necalificați o duceau cel mai greu: „ei trăiau în sărăcie lucie, cerșind de la muncitorii calificați câte o țigară sau o bucată de pâine. La vremea prânzului, majoritatea stăteau în curte, ghemuiți peste o găletușă luând ceapă și bucăți de mămăligă rece stropită abundant cu sare. Pe măsură ce mâncau, își potoleau setea din căni mari de apă”²⁷. Pentru cei cu un venit substanțial, cantina combinatului asigura masa de prânz și cina, contra unei sume de 150 de lei lunar. Însă muncitorii se plângeau adesea că mâncarea era insuficientă și de foarte proastă calitate, constând preponderent din pâine, macaroane, arpacaș și, doar din când în când, carne. Ca urmare, suplimentul necesar de mâncare era obținut de la bufetul combinatului, de unde muncitorii puteau cumpăra pâine, unt, conserve de carne, brânză, marmeladă sau biscuiți. Vândute la suprapreț, achiziționarea acestor bunuri presupunea o cheltuială zilnică de încă zece, cincisprezece lei, astfel că numai cei cu un venit de cel puțin 500 de lei lunar puteau să își asigure hrana necesară. Traiul foarte dificil al burlacilor părea totuși bun față de cel al muncitorilor cu familii, cărora le era tot mai dificil să supraviețuiască²⁸.

Inițial, muncitorii au acceptat presiunea statului deși nivelul de trai se înrăutățea, apoi au avut o serie de tentative de eludare a autorității acestuia, prin muncă de proastă calitate, absențe nemotivate sau părăsirea slujbei, refuzul cursurilor de calificare sau comportament deviant²⁹. De exemplu, „furtul era la ordinea zilei”. În timp, s-au dezvoltat adevărate rețele de schimb și trafic de produse sustrase din combinat și folosite ca monedă de schimb contra bunurilor de larg consum și a alimentelor. Furturile de mâncare, materiale industriale și piese de schimb erau expresia puterii de cumpărare foarte scăzute a muncitorilor. Nemulțumirile tot mai profunde ale angajaților față de nivelul scăzut de salarizare și de condițiile de trai mizerabile au generat o scădere continuă a calității muncii, dar și tentative de sabotare a producției industriale³⁰. Foarte mulți muncitori se plâneau că nu pot să îndeplinească norma de producție pentru că fie nu aveau suficiente materii prime, fie calitatea dotărilor tehnologice era foarte proastă. Pentru mulți dintre aceștia, prezența specialiștilor sovietici la Hunedoara pentru a verifica cu regularitate calitatea oțelului și bunul mers al întreprinderii era o sursă suplimentară de presiune³¹.

Conform mărturiei unui repatriat grec care a trăit la Hunedoara între 1950 și 1954, în 1954, cu ocazia vizitei lui Gheorghe Apostol în localitate pentru a inaugura noul furnal al combinatului, muncitorii i-ar fi înmănat acestuia un set de solicitări care vizau creșterea salariilor, îmbunătățirea condițiilor de muncă, alimentarea regulată cu lemne de foc pe timpul iernii și rezolvarea problemei locuințelor³². În perioada următoare, nemulțumirea generată de deprecierea constantă a nivelului de trai s-a cronicizat atât timp cât industrializarea intensivă nu a fost urmată de

construirea unui oraș socialist model în proximitatea perimetrului siderurgic. Procesul de urbanizare a fost însă fragmentat, astfel că

acest oraș are procentajul cel mai ridicat de bărbați din țară, este murdar, fără distracții, cu mult praf de la combinat, foarte puțin atrăgător și prost aprovizionat cu alimente și bunuri de consum. De aceea, nu vin aici decât cei ce nu s-au putut instala în altă parte sau care, plecând de la țară, consideră că prin munca din fabrică fac un pas înainte. Mâna de lucru este foarte puțin calificată, fluctuația mergând până la 70% pe an. Mediul este incult și amestecat. În comparație cu restul țării, procentajul de boli venerice este ridicat³³.

Îmbunătățirea vieții cotidiene cădea în directă responsabilitate a conducerii întreprinderilor, care, confruntându-se cu disfuncționalități în aprovizionarea cu materii prime și fiind presată de prevederile economiei planificate, a optat pentru creșterea permanentă a numărului de angajați. Însă resursele financiare erau limitate, astfel încât procesul industrial propriu-zis a lăsat pe un loc secund investițiile în construcția de locuințe, aprovizionarea populației cu alimente și bunuri de larg consum. După adoptarea noului curs economic, în 1953, au existat câteva încercări izolate de îmbunătățire a nivelului de trai al muncitorilor: reducerea prețului la gaz și la energie precum și scăderea prețului produselor electrocasnice. O astfel de măsură nu avea însă capacitatea de a genera o îmbunătățire reală minimală a nivelului de trai, pentru că astfel de bunuri erau foarte costisitoare și practic inaccesibile majorității populației³⁴.

Creșterea vertiginoasă a numărului de angajați nu a fost proporțională cu îmbunătățirea semnificativă a productivității muncii și deci cu eficientizarea funcționării industriei siderurgice. De fapt, „în perioada 1948-1958, numai 45% din creșterea producției industriale a fost obținută pe seama creșterii productivității muncii”³⁵. Situația se anunța îngrijorătoare și necesita acțiuni urgente, o parte dintre acestea fiind

cuprinse în propunerile celui de-al doilea plan cincinal. Astfel, industria siderurgică urma să absoarbă în continuare cea mai mare parte a resurselor, dar pentru prima dată resurse semnificative erau alocate construcției de locuințe. Deși măsura a vizat creșterea nivelului de trai, ea a mascat totodată un proiect eminamente pragmatic de creștere a productivității muncii. Conform practicilor în vigoare la momentul respectiv, stabilirea nivelului câștigului muncitorilor în funcție de îndeplinirea normelor de producție s-a dovedit în scurt timp dezavantajoasă pentru stat, în condițiile în care, în ultima perioadă, normele erau îndeplinite cu regularitate 170%. O propunere a unor lideri locali din conducerea partidului, datând din 1955, dar preluată un an mai târziu de Gheorghe Apostol, a dispus schimbarea mijloacelor de cuantificare a productivității muncii prin renunțarea la „normele statistic experimentale” în favoarea „normelor tehnice”. Cu alte cuvinte, metodele brigăzilor fruntașe din întreprindere aveau să fie aplicate prin intermediul progresului tehnologic de toți angajații³⁶. Ca urmare, la Hunedoara, după modificarea sistemului de calcul al salariilor, „normele de lucru au fost crescute și ele nu pot fi depășite atât de ușor ca în trecut, fie din cauza muncitorilor, fie a echipamentului”³⁷. Venitul mediu al muncitorilor hunedoreni a scăzut în anul 1958 față de anii precedenți de la 1.000-1.300 de lei până la 800-950 de lei³⁸.

Conștiente că scăderea salariilor urma să adâncească starea de tensiune în rândul angajaților, ceea ce s-a și întâmplat, autoritățile și-au motivat măsura ca un pas necesar pentru bunăstarea națională ulterioară și au promis măsuri concrete în sensul îmbunătățirii nivelului de trai. De data aceasta însă, demersul lor a luat forma unui veritabil program de inginerie socială, iar cea mai clară ilustrare din acest punct de vedere a fost noua viziune urbană a orașului, care trebuia să fie „rațional” și

„comunist”³⁹. Reprezentanții Consiliului de Miniștri implicați în proiect au susținut că atât timp cât la Hunedoara „nu se construiește doar un cartier – căruia să i se poată atribui la nevoie un caracter experimental –, ci se ridică un oraș nou”⁴⁰, locuința trebuie proiectată în interconexiune cu „cadrul social care determină caracterul său complex tehnic-economic-estetic”⁴¹. Însă ceea ce surprinde în acest context este faptul că „diferențele reale în modul de trai al diferitelor categorii de locatari” trebuiau să se găsească în centrul preocupărilor proiectanților, iar o astfel de abordare nu putea fi făcută decât în urma familiarizării pe baze științifice cu nevoile sociale particulare ale indivizilor și ale familiilor acestora. Cât privește regimul alimentar și accesul la bunurile de larg consum ale muncitorilor, o directivă a Consiliului de Miniștri din 1958 prevedea ca documentația oficială să „înlocuiască noțiunea de cheltuieli minime cu cea de cheltuieli necesare” și să definească riguros necesarul caloric pentru familiile de muncitori⁴².

Au existat o serie de măsuri ulterioare de calibrare a veniturilor prin creșterea cu regularitate a salariilor. În perioada următoare, veniturile salariale aveau să crească anual, astfel că în 1964 salariul mediu al unui muncitor ajungea la 1.380 de lei și se menținea pe mai departe în fruntea salarizării din industria grea la nivel de țară, iar un inginer câștiga între 1.200 și 1.800 de lei. Prin sistemul de bonusuri și prime, era foarte posibil ca un muncitor să își dubleze venitul⁴³. De cele mai multe ori însă, creșterea salariilor era simultană cu creșterea prețurilor la alimente și la bunurile de strictă necesitate. Conform unor analize locale, în 1959 cheltuielile medii lunare pentru o familie de muncitori hunedoreni se ridicau la 1.473 de lei, sumă acoperită doar parțial de venitul salarial al capului de familie, în vreme ce restul provenea din alocația pentru copii și

contravaloarea în bani a intrărilor în natură, ca urmare a schimburilor dintre sat și oraș⁴⁴.

Bunurile de larg consum au continuat să reprezinte o „pasăre rară” în peisajul urban hunedorean și, surprinzător, populația nu a pierdut ocazia de a-și manifesta nemulțumirea când s-a ivit ocazia. Așa cum remarcă Sheila Fitzpatrick, astfel de manifestări de „răzvrătire” erau acceptate și chiar încurajate de regim, cu o singură condiție. Ele trebuiau să fie formulate sub forma criticilor și autocriticilor; criticile însă nu puteau fi adresate regimului, ci structurilor administrative locale⁴⁵. Expoziția de bunuri de larg consum, deschisă la Deva în 1957, a oferit vizitatorilor posibilitatea de a-și exprima, bineînțeles, pe un ton moderat și împăciuitor în raport cu efortul statului de a asigura așa-zisa creștere continuă a condițiilor de trai, eventualele nemulțumiri legate de penuria de bunuri de larg consum. Cartea de oaspeți a expoziției, păstrată în fondurile arhivistice ale PCR Regiunea Hunedoara, este ilustrativă în acest sens. Alături de intervențiile laudative și comentariile entuziaste, găsim totuși câteva referiri la bunurile de larg consum expuse, dar care lipseau de multă vreme din magazine⁴⁶.

Ca și cum veniturile scăzute nu ar fi reprezentat o problemă suficient de serioasă, aprovizionarea cu alimente a locuitorilor Hunedoarei a rămas pe mai departe printre cele mai proaste din țară. Pe tot parcursul anilor '50, sinteze statistice ale dinamicii economice a orașului raportau îndeplinirea prevederilor de plan în proporție de cel mult 80-90% la produse precum pâine, lapte sau carne. În 1961, în magazinele statului era disponibil cel mult un litru de lapte la 20 de locuitori sau 60 de grame de unt pe lună pentru o persoană⁴⁷.

Experiențe cotidiene în taberele provizorii

Una dintre consecințele strategiilor de industrializare a zonei prin ignorarea aproape în totalitate a nivelului de trai a fost cazarea celei mai mari părți a forței de muncă în tabere provizorii (barăci). Imediat după adoptarea planului de reconstrucție a combinatului, în 1951, s-a dispus amenajarea unor cvartale de barăci provizorii în care să fie adăpostiți muncitorii și familiile acestora⁴⁸. Ulterior, Combinatul Siderurgic, Întreprinderea de Construcții Siderurgice Hunedoara (ICSH) și Trustul 4 Construcții au început să își amenajeze astfel de spații în proximitatea perimetrului industrial, gestionându-le independent de jurisdicția sfaturilor populare raionale și orășenești. Trei dintre tabere au fost construite de-a lungul unor afluenți ai râului Cerna, pâraiele Batagi, Mânerău și Peteag. Alte zece tabere erau localizate în interiorul perimetrului orașului Hunedoara, unele dintre ele purtând nume sugestive: Molotov, Dimitrov, Gheorghe Apostol, Orașul Tineretului (OT), Mohănescu, Gazometru, Stufit, ICCF, Piața Traian, ICSH Piața, Castel sau Ceangăi.

Dezvoltarea unor astfel de așezăminte a fost soluția aleasă în tot în blocul estic, începând cu lucrările de la combinatul de la Magnitogorsk din munții Urali și continuând cu perioada de reconstrucție în țările satelit⁴⁹. Barăcile urmau să asigure locuirea temporară a forței de muncă venite de la distanțe considerabile, cu precădere a constructorilor și familiilor acestora, urmând ca pe măsură ce orașele erau finalizate, forța de muncă care își manifesta dorința de a rămâne în localitate să fie cazată în locuințe permanente, iar taberele să fie desființate. Planul inițial era viabil atât din punct de vedere financiar, realizându-se economii substanțiale cu cazarea muncitorilor, cât și social, pentru că, pe termen

scurt, erau asigurate condiții minimale de trai pentru forța de muncă. Perioada de „maximă înflorire” a baracamentelor a coincis cu primul deceniu de industrializare, iar primele demersuri serioase ale autorităților pentru desființarea lor datează din anul 1958, imediat după adoptarea planului de sistematizare al orașului ca expresie a proiectului politic de inginerie socială. Numărul exact al locuitorilor coloniilor de barăci nu se cunoaște, estimările variind în funcție de perioadă. De exemplu, o raportare a celor două întreprinderi de construcții din oraș arată că în anul 1958 peste 11.000 de muncitori nefamiliști și alți 2.000 de familiști angajați ai celor două întreprinderi ar fi locuit acolo; nu se face însă referire și la forța de muncă a Combinatului Siderurgic, care, în realitate, constituia majoritatea rezidenților⁵⁰. Pe de altă parte, în 1966 autoritățile locale semnalau că, în pofida intensificării construcției de locuințe definitive în oraș, alte 17.000 de persoane mai locuiau încă acolo.

Contra unei sume de 24 de lei lunar, muncitorii primeau un pat în dormitoarele comune ale unei barăci, „lungi de 20 de metri”, alături de alți 45 de burlaci. Aceasta era o soluție pentru muncitorii necalificați, căci „viața este imposibilă în barăcile murdare și contaminate cu gândaci și șobolani”⁵¹. În jurul caselor de carton și scânduri conviețuiau oameni, porci, cai și oi. Condițiile de viață erau precare, locuitorii neavând acces permanent la sistemul de alimentare cu apă potabilă sau la rețeaua de canalizare, „cabanele sunt vechi și uzate, locuințele au dușumea putredă, pereții crăpați și instalațiile de apă defecte”⁵². Pe timpul iernii, pentru fiecare dormitor de 15 persoane erau alocate zilnic zece kilograme de lemne, mult prea puțin pentru a asigura un confort minim. La fiecare 140 de muncitori existau doar două toalete⁵³. Aceste condiții erau în totală contradicție cu idealul de viață decentă într-un mediu industrial precum

Hunedoara, unde „camerele în blocurile mari erau spațioase și curate cu apă rece curentă, electricitate și băi”⁵⁴.

Tabăra Gheorghe Apostu, din cartierul Ceangăi, era supraaglomerată, densitatea populației ajungând la 400 de locuitori pe hectar, deși baracamentele aveau un singur nivel. O astfel de valoare indică o concentrare enormă a populației, în condițiile în care, conform normelor sanitare în vigoare la sfârșitul anilor '50 în România, valoarea densității maxime admise pentru un cartier de locuințe format din clădiri cu patru nivele era de cel mult 250 de locuitori pe hectar⁵⁵. De multe ori, muncitorii erau diagnosticați cu tuberculoză sau alte boli așa-zis sociale. De exemplu, în 1958, „în tabăra numărul 4 din Bluming sunt foarte multe ploșnițe datorită proastei gospodăririi”, „muncitorii trebuind să doarmă cu lămpile aprinse din această cauză”⁵⁶. Tot atunci, un deputat în Sfatul Popular al orașului atrăgea atenția că foarte mulți dintre locuitori aveau păduchi⁵⁷. Trei ani mai târziu, discuțiile legate de tabăra de la Bluming se purtau cam în aceeași notă: „situația taberei este dezastruoasă. Aici sunt oameni veniți și locuiesc în această tabără din toate colțurile țării. Nu știu să se îngrijească, nu se spală la timp, constatându-se, în același timp, că au paraziți”⁵⁸.

Condițiilor mizere de trai li se adăuga lipsa alimentelor de bază și a produselor de larg consum. Spre deosebire de cartierele construite ale orașului, unde cele câteva centre comerciale existente asigurau cât de cât un nivel minim de aprovizionare, în Orașul Tineretului alimentele ajungeau adeseori alterate și pline de praf. La cantinele din taberele din Bataga și nr. I, mâncarea se pregătea cu apă luată direct din râul Cerna, în care Combinatul, la rândul său, deversa apa folosită în procesul de producție a oțelului⁵⁹.

Din punctul de vedere al oficialilor locali, în interiorul acestor perimetre era concentrată întreaga sursă de probleme sociale ale urbei. Cu foarte puține excepții, locatarii taberelor de barăci nu erau înregistrați în evidența Miliției, dar atât timp cât erau angajați ca muncitori în siderurgie, nici nu puteau fi evacuați. Mai mult, atât timp cât spațiile în care locuiau erau ridicate ilegal, ei nu puteau fi taxați pentru consumul de apă sau electricitate și nu plăteau „la nimeni nimic”⁶⁰. Imediat după aprobarea de către Consiliul de Miniștri a planului de sistematizare al orașului, autoritățile locale și-au intensificat demersurile pentru desființarea taberelor, susținând de fiecare dată că spațiile respective sunt focare de infecție pentru întreaga comunitate hunedoreană⁶¹. Tot atunci, Sfatului Popular al Orașului a adoptat măsuri coercitive împotriva întreprinderilor, astfel încât să se asigure remedierea situației deficitare și impunerea „unei curățenii perfecte”⁶².

Nepăsarea conducerii celor două întreprinderi din oraș pentru îmbunătățirea și menținerea la un nivel rezonabil a condițiilor de trai a generat numeroase tensiuni între reprezentanții Sfatului Popular și Combinatul Siderurgic din Hunedoara. Amenziile aplicate CSH-ului și ICSH-ului, dar și numeroasele sesizări scrise și verbale ale reprezentanților secției de sănătate a Sfatului Popular nu au sensibilizat conducerea celor două întreprinderi. Conform uzanțelor în vigoare, acestea din urmă erau direct responsabile de menținerea curățeniei în coloniile muncitorești și de facilitarea accesului reprezentanților autorităților locale pentru acțiuni de igienizare și asistență sanitară. În realitate, situația era cu totul alta. Sanepidul, care era subordonat ierarhic Sfatului Popular Orășenesc, depindea de resursa financiară a Combinatului Siderurgic și a ICSH-ului, astfel încât, de cele mai multe

ori, activitatea sa era blocată pentru că „lichidul insecticid trebuie planificat și procurat de către conducerea întreprinderilor”⁶³.

Începând cu 1959, o serie de măsuri cu caracter strict sanitar au vizat prevenirea izbucnirii unor epidemii prin controlul curățeniei, al depozitării și al manipulării produselor alimentare, controlul periodic al surselor de apă, inclusiv prin clorinare, și stabilirea unui control sanitar periodic, o dată la trei zile – mai frecvent decât în restul orașului –, al populației și, de asemenea, organizarea de raiduri în taberele provizorii. Campanii de educație sanitară a muncitorilor prin filme de instrucție, articole publicate în presa locală și texte citite la radio pe tema „sfatul medicului”, propaganda vizuală și distribuirea de materiale scrise au fost demarate începând cu 1959 pentru că „este necesar a se face o educație sanitară mai intensă astfel ca fiecare muncitor să fie convins că este necesar a se curăța el în primul rând pe sine și a păstra într-o perfectă ordine locul în care stă”⁶⁴.

Promiscuitatea mediului înconjurător nu putea decât să genereze promiscuitatea socială. Atât timp cât condițiile de trai erau mai mult decât dificile, iar presiunile oficialilor asupra populației pentru a adopta un stil de viață corect fără a avea însă și resursele financiare necesare pentru așa ceva erau constante, comportamentul locuitorilor din Ordinul Tineretului s-a caracterizat în general prin valori foarte ridicate ale incidenței cerșetoriei și vagabondajului. Raportări ale Miliției către autoritățile locale atrăgeau atenția asupra unui fapt semnificativ. Majoritatea autorilor actelor de vagabondaj, tâlhărie și violență în perimetrul orașului proveneau din aceste zone periferice. În sectorul Bataga, de exemplu, „există o serie de elemente necorespunzătoare, străine de interesele orașului care pur și simplu se dedau la furturi, spargerii și acte de huliganism”. În același timp, tot aici trăiau numeroși copii abandonați. De

asemenea, tot în perimetrul acestui spațiu a fost semnalat „un număr prea mare de cârciumi care nu-și au locul”⁶⁵.

Încetul cu încetul, aceste locuințe provizorii au fost dezafectate, iar populația a fost mutată în blocuri nou-construite. Părea să fie o victorie a urbanizării, celebrată prin imagini fotografice publicate în presa locală și centrală. Cu toate acestea însă, pe fondul lipsei resurselor financiare, situația locuințelor era departe de a fi rezolvată. În 1966, un număr de 2.213 familii, însumând 5.622 de persoane locuiau în 1.110 apartamente. Dintre acestea, 883 de familii, compuse din 2.437 persoane trăiau în 443 de apartamente cu două camere nedecomandate. În apartamentele cu două camere locuiau în medie 5,2 persoane, însă au existat și cazuri deosebite: familii foarte numeroase, în care s-a înregistrat o medie de 4,2 persoane pe cameră. Cazarea a două, uneori chiar trei familii în interiorul aceleiași locuințe a generat numeroase conflicte între locatari, atât timp cât foarte multe apartamente nu erau decomandate, iar una dintre familii trebuia să suporte permanent traficul celeilalte familii între intrare și cea de-a doua cameră. Pe parcursul anului 1965, Comisia de Împăciuire a ICSH-ului și a CSH-ului a avut de rezolvat peste 600 de plângeri primite de la locuitorii acestor apartamente; jumătate dintre acestea erau încadrate în categoria „infracțiuni”, iar un procent semnificativ erau pe tema divorțurilor motivate de lipsa condițiilor decente de trai. Mai mult, câteva sute de cereri de evacuare a colocatarilor au fost depuse la Tribunalul Hunedoara, reclamantii invocând motive diverse generate de traiul în comun: folosirea bucătăriei și dependințelor în mod exclusiv de către o familie, certuri apărute ca urmare a folosirii în comun a acestor spații, inclusiv în privința curățeniei din apartament, deranjarea colocatarului când acesta se odihnea sau organizarea de petreceri. Mai mult, doar pe parcursul anului 1965 la tribunal s-au înregistrat 342 de acțiuni cu caracter penal, precum

crime, injurii, loviri, amenințări sau vătămarea integrității corporale, toate cauzate de traiul în comun în aceste apartamente⁶⁶.

Astfel, Hunedoara a înregistrat cel mai ridicat grad de aglomerare a locuințelor din mediul urban pe țară. Nu mai puțin de 2,7 persoane erau cazate într-o singură cameră, o valoare aproape dublă față de următoarea clasată, Tulcea, cu un grad de ocupare de 1,6 locuitori/cameră⁶⁷. Media pe țară a fost raportată la 1,8 persoane/cameră în mediul urban, în vreme ce la nivel mondial o statistică a ONU din 1966 indica o medie de o persoană/cameră în țările occidentale și valori cuprinse între 1,5 și 1,9 în țările lagărului socialist⁶⁸. Pe lângă oamenii cazați în comun în aceste apartamente, statisticile oficiale menționau alte 250 de familii care se adăposteau în spălătoriile, uscătoriile, pivnițele și podurile blocurilor nou construite⁶⁹.

Implicațiile sociale ale acestei realități au fost multiple. Sociologii au utilizat conceptul de „dependență de stat a muncitorului” pentru a surprinde nuanțele procesului de mobilitate a forței de muncă din mediul rural în cel urban. Astfel, cuplarea industrializării intensive cu colectivizarea a generat un număr impresionant de „migranți dezrădăcinați”⁷⁰. Cum acest exod nu a fost urmat de o creștere a șomajului, deoarece statul a gestionat prin metode coercitive încercările repetate ale muncitorilor de a părăsi locul de muncă, au existat o serie de reacții contrare, de rezistență, dar și, în termenii lui Moshe Lewin, de „ruralizare a orașelor”⁷¹. Pe de altă parte, prezența ubicuă a statului prin pârgھیile sale de control a forței de muncă a crescut în permanență dependența muncitorilor de strategiile protecționiste ale statului și avea să se regăsească în anii post-socialismului în incapacitatea populației de a identifica mecanisme de supraviețuire într-un sistem capitalist. Din

punctul de vedere al muncitorilor recent urbanizați, faptul că statul le asigura un venit foarte scăzut și condiții de trai mizere nu a constituit o problemă imediată, deoarece, la nivelul cotidianului, s-au dezvoltat relativ rapid o serie de elemente tipice unei „subculturi a barăcilor”, ilustrativă pentru practicile semiurbane ale grupurilor marginale⁷².

Concluzii

Jiri Musil, într-un influent studiu referitor la politicile de urbanizare în Europa Centrală și de Est, analizează „strategiile” urbane postbelice în termenii similitudinilor cu procese similare derulate în Europa Occidentală și în restul țărilor capitaliste. Punând accentul pe politica autorităților de la București de industrializare și urbanizare intensivă pe fondul constrângerilor ideologice ale marxism-leninismului, el a atras atenția că creșterea populației urbane în România a echivalat cu creșterea numărului de locuitori, în vreme ce numărul locuitorilor din mediul rural a rămas același la finele anilor '60 în raport cu anii '40. Cu alte cuvinte, deși ponderea populației rurale a scăzut de la 76,6% la 59,9%, la '20 de ani de la începutul procesului de industrializare și de urbanizare, 12 milioane de oameni continuau să locuiască în mediul rural. Mai mult, România a fost singura țară din blocul socialist în care între 1956 și 1966 numărul muncitorilor din industrie cu rezidență în mediul rural a crescut de la 1,5 milioane la 3,2 milioane⁷³. O astfel de abordare circumscrie esența procesului de industrializare și urbanizare în România lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. În condițiile mobilităților interne din mediul rural în urban, cu precădere spre cele câteva centre industriale puternice, lipsa unor programe coerente de construcție urbană a făcut ca o mare

parte a muncitorilor să se stabilească în satele din apropiere și să se deplaseze zilnic sau săptămânal la locul de muncă, evidențiind în felul acesta tendința spațiului urban românesc de a se concentra în jurul unor nuclee de tip metropolitan. Din punct de vedere economic, un astfel de proces social a forțat autoritățile să inițieze diversificarea industriilor în zonele respective, prin înființarea unor întreprinderi care să absoarbă forța de muncă feminină. În același timp, zonele rurale limitrofe orașelor au devenit mult mai expuse influenței mediului urban, fie prin intermediul locuitorilor care munceau în oraș, fie prin schimburile comerciale. Surprinzător, această tendință de coagulare a unor zone metropolitane a fost soluția aleasă și de statele vest-europene în contrapondere la supraaglomerarea orașelor pe parcursul anilor '50.

1. British National Archives, Londra – Kew Gardens (în continuare BNA), Fond *Foreign Office* (în continuare FO) 371, dosar 177629, item nr. 1102/4, p. 9.
2. *Ibidem*, dosar 122712, item nr. 1102/1, p. 1.
3. Martha Lampland, *The Object of Labour. Commodification in Socialist Hungary*, The University of Chicago Press, Chicago, 1995, pp. 1-2.
4. Pentru studii referitoare la procesul de urbanizare în România regimului comunist, vezi Per Ronnas, *Urbanization in Romania: A Geography of Social and Economic Change since Independence*, Economic Research Institute, Stockholm School of Economics, Stockholm, 1984; Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2000)*, Editura Polirom, Iași, 2010, pp. 348-355. Analize ale experiențelor muncitorilor în raport cu industrializarea s-au concentrat cu precădere pe spațiul Uniunii Sovietice: Donald Filtzer, *The Hazards of Urban Life in Late Stalinist Russia. Health, Hygiene, and Living Standards, 1943-1953*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010; Donald Filtzer, *Soviet Workers and De-Stalinization: The Consolidation of the Modern System of Soviet Production Relations, 1953-1964*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992; Jeffrey Rossman, *Worker Resistance Under Stalin: Class and Revolution of the Shop Floor*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2005; Lewis Siegelbaum, Ronald Suny, „Conceptualizing the Command Economy: Western Historians on Soviet Industrialization”, în William Rosenberg, Lewis Siegelbaum (eds.), *Social Dimensions of Soviet Industrialisation*, Indiana University Press, Bloomington, 1993.

- [5.](#) Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Raportul politic al Comitetului Central la Conferința națională a Partidului Comunist Român, octombrie 1945” în Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1959, pp. 61-68.
- [6.](#) *Ibidem*, p. 62.
- [7.](#) *Buletinul Comitetului de Stat pentru Construcții, Arhitectură și Sistemalizare* nr. 1, 1946, pp. 1-2.
- [8.](#) Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (în continuare DJAN Hunedoara), Fond PCR – Regional, dosar 1414/1954, f. 161.
- [9.](#) BNA, Fond FO 371, dosar 143326, item nr. 1011/1, ff. 1-9; dosar 151853, itemi nr. 1102/2, ff. 1-8, nr. 1102/4, ff. 1-5, nr. 1102/6, ff. 1-2; Mark Landsman, *Dictatorship and Demand: the Politics of Consumerism in East Germany*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., Londra, 2005, pp. 173-179; Mark B. Smith, „Khrushchev’s Promise to Eliminate the Urban Housing Shortage. Rights, Rationality and the Communist Future”, în Melanie Ilic, Jeremy Smith (eds.), *Soviet State and Society under Nikita Khrushchev*, Routledge, Londra, New York, 2009, pp. 26-45; R.W. Davis, Melanie Ilic, „From Khrushchev (1935-1936) to Khrushchev (1956-1964): Construction Policy Compared”, în Melanie Ilic, Jeremy Smith (eds.), *Khrushchev in the Kremlin: Policy and Government in the Soviet Union, 1953-1964*, Routledge, Londra, 2011, pp. 202-231.
- [10.](#) Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), Fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 134/1966, f. 106; vezi și Katalin Miklossy, „Khrushchevism after Khrushchev. The Rise of National Interest in the Eastern Bloc”, în Melanie Ilic, Jeremy Smith (eds.), *Khrushchev in the Kremlin*, ed. cit., pp. 155-157.
- [11.](#) Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a stalinismului românesc*, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 205.
- [12.](#) BNA, Fond FO 371, dosar 177629, item nr. 1102/4, pp. 2 și 8.
- [13.](#) Karl D. Qualls, *From Ruins to Reconstruction. Urban Identity in Soviet Sevastopol after World War II*, Cornell University Press, Ithaca, Londra, 2009, p. 4.
- [14.](#) James C. Scott, *În numele statului. Modele eșuate de îmbunătățire a condiției umane*, Polirom, Iași, 2007, p. 120.
- [15.](#) Trod Gilberg, „Romania: Problems of the Multilaterally Developed Society,” în Charles Gati (ed.), *The Politics of Modernization in Eastern Europe. Testing the Soviet Model*, Praeger Publishers, Londra, New York, 1976, pp. 123-124.
- [16.](#) Ferenc Fehér, Ágnes Heller, György Márkus, *Dictatorship over Needs*, Blackwell, Oxford, 1983; Julie Hessler, *A Social History of Soviet Trade: Trade Policy, Retail Practices, and Consumption, 1917-1953*, Princeton University Press, Princeton, 2004.
- [17.](#) Steven L. Sampson, *National Integration Through Socialist Planning. An Anthropological Study of a New Romanian Town*, University of Colorado Press, Boulder, 1984, pp. 96-102.

- [18.](#) Gail Kligman, Katherine Verdery, *Peasants under Siege: the Collectivization of Romanian Agriculture, 1949-1962*, Princeton University Press, Princeton, 2011.
- [19.](#) Lewis H. Siegelbaum, „«Dear Comrade, You Ask What We Need»: Socialist Paternalism and Soviet Rural «Notables» in the Mid-1930^s”, în *Slavic Review*, vol. 57, nr. 1 (primăvara 1998), p. 107.
- [20.](#) DJAN Hunedoara, Fond *Direcția Județeană de Statistică*, dosar 17/1960, f. 190; *Recensământul Populației din 1966*, vol. IV, p. 379.
- [21.](#) DJAN Hunedoara, Fond *PCR Municipiul Hunedoara*, dosar 1/1962, f. 57.
- [22.](#) DJAN Hunedoara, Fond *Direcția Județeană de Statistică*, dosar 17/1960, f. 230; Fond *Comisariatul de Poliție Hunedoara*, dosar 26/1946, ff. 1-37.
- [23.](#) DJAN Hunedoara, Fond *Comisariatul de Poliție Hunedoara*, dosar 2/1946, f. 3.
- [24.](#) DJAN Hunedoara, Fond *Comisariatul de Poliție Hunedoara*, dosar 18/1947, f. 3. Pentru starea de spirit a muncitorilor pe parcursul intervalului cuprins între 1945 și 1948, vezi dările de seamă lunare ale Comisariatului de Poliție, dosarele 2/1946, 3/1947, 26/1946, 19/1947 și 18/1947; vezi, de asemenea, mărturiile diplomaților britanici despre nivelul de trai al muncitorilor hunedoreni în urma vizitei în Transilvania și Banat din 1946 în BNA, Fond *FO 496*, dosar 1.
- [25.](#) DJAN Hunedoara, Fond *Comisariatul de Poliție Hunedoara*, dosar 18/1947, f. 7.
- [26.](#) HU OSA, 300-60-1, REF Research Institute, Romanian Unit, box 388, item nr. 2747/56, f. 3.
- [27.](#) *Ibidem*.
- [28.](#) HU OSA, 300-60-1, REF Research Institute, Romanian Unit, box 388, item nr. 11095/54, f. 3; ANIC, Fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 129/1956, ff. 5-93.
- [29.](#) BNA, Fond *FO 495*, dosar 5, ff. 8-13.
- [30.](#) HU OSA, 300-60-1, REF Research Institute, Romanian Unit, box 388, item nr. 11327/54, f. 1.
- [31.](#) *Ibidem*, item nr. 11327/54, f. 2.
- [32.](#) *Ibidem*, item nr. 11095/54, f. 3.
- [33.](#) *Ibidem*, item nr. 2280/68, f. 3.
- [34.](#) BNA, Fond *F.O. 371*, dosar 159510, item nr. 1102/6, f. 1.
- [35.](#) DJAN Hunedoara, Fond *Direcția Județeană de Statistică*, dosar 17/1960, f. 230.
- [36.](#) „Raportul prezentat de tovarășul Gheorghe Apostol, Președintele Consiliului Central al Sindicatelor. Sarcinile sindicatelor în lupta pentru aplicarea istoricelor hotărâri ale Celui de-al Doilea Congres al P.M.R.”, *Munca*, an XII, nr. 2576, 1 februarie 1956, pp. 1-3; BNA, Fond *F.O. 371*, dosar 122761, item nr. 2181/1, ff. 1-2; DJAN Hunedoara, Fond *Direcția Județeană de Statistică*, dosar 1/1957, f. 10.
- [37.](#) HU OSA, 300-60-1, REF Research Institute, Romanian Unit, box 388, item nr. 4482/52, f. 1.
- [38.](#) *Ibidem*; vezi și DJAN Hunedoara, Fond *Direcția Județeană de Statistică*, dosar 6/1959, f. 21.
- [39.](#) Mark B. Smith, „Khrushchev’s Promise to Eliminate the Urban Housing Shortage. Rights, Rationality and the Communist Future”, în Melanie Ilic, Jeremy Amith (eds.), *Soviet State and*

Society under Nikita Khrushchev, ed. cit., pp. 26-28.

- [40.](#) Primăria municipiului Hunedoara, Fond *Direcția de urbanism și amenajarea teritoriului*, dosar 30/1958, secțiune „Avize pentru Proiecte 2012 și 2013”, f. 6.
- [41.](#) „Pentru reducerea costului în construcțiile de locuințe. Ședința plenară lărgită a comitetului de conducere al Uniunii Arhitecților din RPR din 18 și 19 iunie 1958” în *Arhitectura RPR*, nr. 7 (1958), p. 2.
- [42.](#) ANIC, Fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 429/1958, ff. 1 și urm.
- [43.](#) BNA, Fond *FO 371*, dosar 177629, item nr. 1102/4, p. 3.
- [44.](#) DJAN Hunedoara, Fond *Direcția Județeană de Statistică*, dosar 6/1959, f. 19. Vezi și BNA, Fond *FO 371*, dosar 128892, item nr. 1011/1, p. 2.
- [45.](#) Sheila Fitzpatrick, „Popular Sedition in the Post-Stalin Soviet Union”, în Sheila Fitzpatrick, Vladimir A. Kozlov, Sergei V. Mironenko (eds.), *Sedition: Everyday Resistance in the Soviet Union under Khrushchev and Brezhnev*, Yale University Press, New Haven, pp. 1-4.
- [46.](#) DJAN Hunedoara, Fond *PCR – Regional*, dosar 64/1958, ff. 26, 28, 30, 35.
- [47.](#) ANIC, Fond *CC al PCR – Secția Economică*, dosar 36/1961, f. 2; DJAN Hunedoara, Fond *Direcția Județeană de Statistică*, dosar 1/1957, f. 5.
- [48.](#) DJAN Hunedoara, Fond *Combinatul Siderurgic Hunedoara*, Biroul Documente Secrete – BDS, dosar 8/1950-1951, ff. 5-6.
- [49.](#) Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*, University of California Press, Berkeley, 1995; Karl D. Qualls, *op. cit.*, pp. 85-123.
- [50.](#) DJAN Hunedoara, Fond *Întreprinderea de Construcții Siderurgice Hunedoara – Proiecte*, Predarea nr. 21, dosar 466, ff. 7-9.
- [51.](#) HU OSA, 300-60-1, REF Research Institute, Romanian Unit, box 388, item nr. 2747/56, f. 3.
- [52.](#) DJAN Hunedoara, Fond *Sfat Popular Regional*, dosar 1/1959, ff. 62-65; dosar 2/1959, ff. 106-107; dosar 8/1959, f. 61; ANIC, Fond *CC al PCR – Cancelarie*, dosar 16/1959, ff. 14-15.
- [53.](#) HU OSA, 300-60-1, REF Research Institute, Romanian Unit, box 388, item nr. OSA, pict. 807.
- [54.](#) HU OSA, 300-60-1, REF Research Institute, Romanian Unit, box 388, item nr. 2747/56, f. 3.
- [55.](#) Primăria municipiului Hunedoara, Fond *Direcția de urbanism și amenajarea teritoriului*, dosar 7/1962, ff. 24-25.
- [56.](#) DJAN Hunedoara, Fond *Sfat Popular Regional*, dosar 3/1958, ff. 2 și 8.
- [57.](#) *Ibidem*, f. 4.
- [58.](#) DJAN Hunedoara, Fond *Sfat Popular Regional*, dosar 11/1961, f. 130.
- [59.](#) DJAN Hunedoara, Fond *PCR – Regional*, dosar 8/1958.
- [60.](#) DJAN Hunedoara, Fond *Sfat Popular Regional*, dosar 11/1963, f. 86.
- [61.](#) *Ibidem*, dosar 3/1958, f. 8.
- [62.](#) *Ibidem*, dosar 7/1958, f. 14; dosar 8/1959, f. 62.
- [63.](#) *Ibidem*, dosar 3/1958, ff. 2 și 7; dosar 7/1958, f. 32.
- [64.](#) *Ibidem*, dosar 8/1959, ff. 65-66; dosar 11/1961, ff. 135-137.

- [65.](#) *Ibidem*, dosar 2/1960, ff. 155 și 173; dosar 6/1959, f. 27.
- [66.](#) DJAN Hunedoara, Fond PCR – *Regional*, dosar 27/1966, ff. 23-24.
- [67.](#) ANIC, Fond CC al PCR – *Secția Economică*, dosar 66/1967, f. 8.
- [68.](#) Cf. *Annuaire Statistique ONU 1966*, pp. 694-709, New York, 1967, și „DCS – Rezultatele preliminare ale recensământului populației și locuințelor din 15 martie 1966”, ambele citate în: ANIC, Fond CC al PCR – *Secția Economică*, dosar 66/1967, f. 44.
- [69.](#) DJAN Hunedoara, Fond PCR – *Regional*, dosar 27/1966, f. 26; ANIC, Fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 134/1965, f. 10.
- [70.](#) R.A. French, F.E. Ian Hamilton, „Is there a Socialist City?”, în R.A. French, F.E. Ian Hamilton (eds.), *The Socialist City: Spatial Structure and Urban Policy*, John Wiley, Chichester, New York, 1979, p. 98; James H. Bater, *The Soviet City: Ideal and Reality*, Edward Arnold, Londra, 1980; R.A. French, „Changing spatial patterns in Soviet Cities – Planning or Pragmatism?”, în *Urban Geography*, 8 (1987), pp. 309-320; Gregory D. Andrusz, *Housing and Urban Development in the USSR*, State University of New York Press, Albany, 1984, p. 220; Victor Zaslavsky, „Contemporary Russian Society and its Soviet Legacy: The Problem of State-Dependent Workers”, în Bruno Grancelli (ed.), *Social Change and Modernization. Lessons from Eastern Europe*, Walter de Gruyter & Co., Berlin, New York, 1995, p. 47.
- [71.](#) Moshe Lewin, *The Making of the Soviet System: Essays in the Social History of Interwar Russia*, Pantheon Books, New York, 1985.
- [72.](#) Henry W. Morton, Robert C. Stuart (eds.), *The Contemporary Soviet City*, Sharpe, New York, 1984; Victor Zaslavsky, „Contemporary Russian Society and its Soviet Legacy: The Problem of State-Dependent Workers”, în Bruno Grancelli (ed.), *Social Change and Modernization. Lessons from Eastern Europe*, Walter de Gruyter & Co., Berlin, New York, 1995, p. 48. Pentru relația dintre nivelul de sănătate a copiilor și proveniența socială, vezi N.B. Barbash, „Physical Development of Infants as an Indicator of the Condition of the Urban Environment”, în *Soviet Geography*, vol. 24 (1983), pp. 204-213; David Marshall Smith, *Geography, Inequality and Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987; David Smith, „The Socialist City”, în Gregory Andrusz, Michael Harloa, Iván Szeléni (eds.), *Cities after Socialism*, Blackwell, Oxford, 1996, pp. 80-83; E. Hamilton, „Social areas under state socialism: the case of Moscow”, în S. Solomon (ed.), *Beyond Sovietology: Essays on Politics and History*, M.E. Sharpe, New York, 1993, pp. 192-225.
- [73.](#) Jiri Musil, *Urbanization in Socialist Countries*, M.E. Sharpe Croom Helm, Londra, 1980, pp. 128-129.

INTELECTUALII. COTIDIAN ȘI IDENTITATE PUBLICĂ ÎN TIMPUL REGIMULUI GHEORGHIU-DEJ

Clara Mareș

„Niciodată nu s-a irosit,
într-o așteptare fără speranță,
atâta capital de inteligență,
într-un mod atât de condamabil”¹.

Dincolo de implicațiile militare sau diplomatice ale evenimentului, 23 august 1944 reprezintă și momentul de ascensiune a Partidului Comunist de la marginea vieții politice spre centru. Clandestinitatea, închisorile și exilul transformaseră acest partid într-un „segment exterior societății, neintegrat și cu influență redusă”². Cu toate acestea, ideologia comunistă îi insuflase credința că membrii lui sunt revoluționarii de profesie care cunosc sensul istoriei, iar societatea se reduce la *ei* și *noi*. Privind exclusiv antagonic, comuniștii considerau că *ei* trebuie „aduși la credință, schimbați, îndoctrinați. Dacă operația nu reușea, *ei* trebuiau distruși”³. Dincolo de ideologie, tancurile sovietice ofereau acestei paradigme o veritabilă și consistentă forță persuasivă.

Totuși, imediat după 23 august 1944, din motive tactice, Partidul Comunist a avut un comportament conjunctural, mimând normalitatea democratică, acționând aparent pentru instaurarea legalității. Ținta finală viza însă controlul asupra instituțiilor care i-ar fi permis monopolizarea puterii, centralizarea proprietății sau planificarea economiei. Tocmai acest proiect secret va sta la baza atât a anihilării elitei anterioare, cât și la transformarea fundamentală a societății românești.

Obsedați de ideea dușmanului, fie el din interior sau de clasă, comuniștii au instaurat o stare de asediu social. Fără a se identifica cu dezideratele majorității românilor, minoritatea comunistă nu și-a propus guvernarea societății, ci transformarea și controlarea ei.

În numele dictaturii proletariatului, PCR a impus o răsturnare socială, în urma căreia oameni cu pregătire superioară, capabili, talentați, au fost conduși de șefi mediocri, de multe ori cu șapte clase primare sau mai puțin.

Subtil, cu pași mărunți, dar cu tenacitate și consecvență, societatea românească a fost asaltată, iar valorile anterioare distruse. Listele negre ale cenzurii fac parte din acest program. În 1946, sub pretextul „defascizării” spațiului public, au fost tipărite cataloage cu titlurile publicațiilor scoase din circulație: 1.843 de titluri, 762 în limba română, 607 în limba maghiară, multe în germană, franceză, engleză, italiană. În 1948 a fost tipărit un nou catalog, cu 522 pagini, în care 10.000 de titluri erau interzise pe motiv că „majoritatea lucrurilor produse în țara noastră în ultimele trei decenii era infestată de idei șovine, reacționare, rasiste”⁴.

Titlurile menționate în aceste cataloage au fost retrase din librării și biblioteci, iar consultarea lor se putea face numai cu un permis special. Circulația acestor titluri sau lectura lor erau considerate infracțiuni, fiind aspru pedepsite de o legislație tot mai restrictivă. Studenții la filologie de

primii ani de după război își amintesc încă de geamurile bibliotecilor, vopsite cu negru, pentru a-i ascunde pe Maiorescu, Lovinescu și chiar pe Eminescu.

Nici cititorii nu erau neglijăți. A fost publicată o *Călăuză a cititorilor*, broșură pentru „cititorii care n-au avut o pregătire deosebită în școală și care doresc prin forțe proprii să câștige, să realizeze ceea ce regimurile trecute i-au împiedicat să realizeze în domeniul culturii”⁵. De fapt, îndrumarea cititorilor viza controlul lecturilor lor. Politizarea excesivă reiese din fiecare rând tipărit de ideologii partidului. Ambiția majoră era, desigur, crearea unei noi elite, iar accesul la educație s-a dorit un prim pas. Însă dirijismul, dogmele și canoanele impuneau o matriță fixă în care individualitatea era complet anulată.

Epurarea învățământului

Între 1945 și 1950, structura cadrelor didactice, dar și cea a disciplinelor din învățământul universitar au fost permanent alterate de legi și decrete.

„Legea 217 din 1945 prevedea prin articolul 10 «întrebuințarea la muncă obligatorie în folosul statului în lagăre de muncă speciale» a celor îndepărtați din serviciu. Se deschidea astfel calea transformării epurării în detenție.”⁶

Sub umbrela defascizării, în presă apar chiar și numele celor care urmează a fi internați în lagărul de la Caracal, spre exemplu, fiind salutară încarcerarea „legionarilor”: Eugen Chirnoagă, P.P. Panaitescu, Radu Meitani, Radu Paul, Victor Jinga, Iuliu Hațieganu, Onisifor Ghibu⁷. Generalizarea masca abuzul la adesea celor care nu fuseseră legionari, ca profesorul Jinga, Hațieganu sau Ghibu.

În universități, comisiile de epurare erau prezidate de rectorii lor: Al. Myller la Iași, Simion Stoilow la București sau Al. Borza și Emil Petrovici la Cluj. Pentru această perioadă de început, funcționarea comisiilor era supravegheată de Lucrețiu Pătrășcanu⁸.

Pasul următor pe calea controlului învățământului superior s-a făcut prin Decretul 658 din 1946, care aducea legii învățământului modificări suplimentare, desființând autonomia universitară. Din acest moment, ministrul Învățământului numea senatul universitar, profesorii diferitelor discipline și alcătuia programa de învățământ fără consultarea forurilor universitare⁹.

Începând din 1947/1948, a fost introdus marxism-leninismul ca materie de studiu, iar din 1948 această disciplină devine obligatorie și generalizată. Manualul său era *Cursul scurt de Istoria Partidului Comunist (bolșevic) al URSS*, tradus din limba rusă. La București, acest curs era predat de Constanța Crăciun, G.C. Stere, Paul Niculescu-Mizil, Constantin Nicuță, Stanciu Stoian, Sorin Toma. Deși fiecare dintre aceștia făcea parte dintre cadrele fidele partidului, neîncrederea patologică în tot și toate a partidului impunea ca fiecare să își citească cursul. Textul era unic și aprobat, fără abateri, fără improvizații¹⁰.

Dincolo de țintele universitare, Partidul Comunist înțelegea să modifice în întregime sistemul de învățământ românesc, iar accentul reformei educației s-a pus pe repetarea mimetică a informațiilor citite la cursuri.

Anii 1947-1948 sunt cei ai campaniilor de presă pentru „curățirea școlii românești”. Nume ilustre sunt atacate direct și necruțător. Astfel au fost calomniați Gh. Brătianu, C.C. Giurescu, Sabin Manuilă, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Ion Nistor, Sextil Pușcariu, Lucian Blaga, Ion Petrovici,

Gr.T. Popa, Nicolae Ciorănescu sau C. Rădulescu-Motru¹¹. Statul comunist nu avea nevoie de serviciile unor asemenea profesori, acuzațiile publice prefigurând detențiile multora dintre ei. În plus eliminându-i pe ei, comuniștii ținteau valorile pe care acești profesori le insuflau studenților. Atacul la dresa educației era unul premeditat și gândit pe termen lung.

În acest context, toamna anului 1947 înregistrată cea mai amplă campanie de epurare universitară. În octombrie 1947, ziarul Partidului Comunist, *Scânteia*, anunță măsura de excludere din învățământul superior a cadrelor de peste 65 de ani sau chiar de peste 60 de ani. În completare, tot partidul a decis ca efectul legii să fie retroactiv. Astfel, mai mult de 80 de profesori au fost concediați începând cu 1 septembrie 1947¹².

În cazul celor mai tineri dintre universitari, aceștia nu puteau fi pensionați de activiștii de partid; de aceea li s-au suprimat temporar sau definitiv posturile. *Monitorul Oficial* din 4 octombrie 1947 publicat un număr de 300 de posturi suspendate în cazul personalului didactic ajutător. Patru zile mai târziu, lista va fi completată substanțial: astfel, 500 de persoane și 229 de catedre și conferințe au fost suprimate¹³.

Disciplinele sociale sunt afectate în cea mai mare măsură. De la Facultatea de Drept din București dispar nouă profesori, cinci conferențieri și opt asistenți, de la Litere și Filosofie sunt dați afară Gh. Brătianu, deja arestat la domiciliu, Gr. Nandriș, Dragoș Protopopescu, Ioan Hudiță, dar și asistenții Dinu Pillat, Adrian Marino sau Barbu Theodorescu¹⁴.

În urma unei analize statistice, cercetătoarea Maria Someșan a ajuns la concluzia că la Facultatea de Litere și Filosofie din București doar 10%

dintre universitarii români din 1944 au reușit să își păstreze funcțiile și în 1950¹⁵.

Cursa cu obstacole la care era supusă societatea românească era departe de a fi încheiată. Valuri succesive de arestări, domiciliu forțat, interdicții vor completa măsurile de epurare prezentate mai sus.

Îndrumarea literaturii

Ca o noutate absolută a vieții culturale românești, în 1947 Partidul Comunist reclama necesitatea îndrumătorilor ideologici¹⁶. Mihai Roller, unul dintre ei, coordonează manualul de *Istorie a României*. Falsificarea realității cunoaște apogeul: tot trecutul istoric este prezentat prin prisma luptei de clasă. Mai mult decât atât, lumea slavă devine explicație și soluție pentru orice evoluție românească din trecut. Generații succesive de elevi sunt îndoctrinați metodic cu aceste idei, unele conștiințe fiind iremediabil deformat.

Plecând doar de la acest aspect al manualului de istorie, am putea constata fractura iremediabilă pe care discursul oficial o creează în societate. Părinții știu adevărul, dar nu îl pot spune de teama represaliilor, iar copiii își însușesc o perspectivă falsă asupra trecutului, proferând minciuna. Partidul Comunist și ideologia lui sunt responsabili pentru sute de alte asemenea sciziuni, afectând iremediabil și pe termen lung societatea românească.

Următorul pas, mic, dar vital pentru suprimarea libertății de exprimare, s-a făcut în 1948, când a fost înființat un minister al Artelor și Informațiilor. Direcțiile sale erau Îndrumarea Creației literare, Critică și Documentare, Edituri și Control¹⁷. Acest ultim serviciu reia lista titlurilor

interzise, stipulând că nimic nu poate fi publicat fără acordul lui. Astfel, cenzura era instituționalizată, devenind o „întreprindere” cu sediu și funcționari.

Etatizarea producției de carte înseamnă și controlul ei absolut, adică exact ceea ce dorea PCR. De aceea, nu trebuie să ne mire că, începând cu 1948, toate cărțile sunt publicate exclusiv de stat¹⁸. Dacă în 1944 funcționau 100 de edituri, în 1948 mai aveau drept de tipărire doar nouă, proprietate a statului sau conduse de stat. Editura Cartea Românească este naționalizată în 1948, iar patrimoniul său va fi absorbit de Editura Partidului.

Dincolo de interzicerea unor autori, sunt prohibite și anumite genuri literare. Literatura de aventuri, polițistă sau erotică sunt considerate „decadente și corupătoare ale tineretului muncitor”. Importul de literatură este strict controlat, locul literaturii occidentale este luat de literatura sovietică și de noile producții socialiste intens promovate¹⁹.

Cea mai prolifică activitate o are Cartea Rusă: în doar patru ani, publică 188 de cărți de literatură rusă sau sovietică. „Autorii ruși sunt tipăriți în milioane de exemplare. ARLUS, Asociația Română pentru strângerea legăturilor cu Uniunea Sovietică, avea la dispoziție fonduri enorme pentru promovarea culturii sovietice. Presa și radioul difuzau continuu materiale de propagandă sovietice, de elogiare a istoriei și culturii URSS”²⁰. Tirajele autorilor ruși și sovietici întrec orice așteptări: 10.000 de exemplare pentru titlul lui Șolohov *Pe Donul liniștit* și 16.000 exemplare pentru Ostrovski cu *Așa s-a călit oțelul*²¹. Autorii ruși și sovietici beneficiază și de singurele ediții de *Opere complete*, tipărite pe cea mai bună hârtie.

Pentru a copia modelul sovietic, a fost încurajată producția proprie pe aceeași linie. Editura pentru Literatură și Artă publică *Uzina Vie* sau *Ploaia de iunie*, scrise de Al. Sahia, sau nuvela *Dușmănie* de Petru Dumitriu în tiraje de 15.000-20.000 de exemplare la prețul de 10, 12 lei. Câțiva ani mai târziu, Lucian Blaga va afla cu stupeoare că traducerea lui *Faust* la care lucrase intens, urma să fie publicată în... 3.000 de exemplare²².

Teroarea dezlănțuită

După detronarea regelui Mihai și proclamarea republicii, responsabilii comuniști au deplină libertate de acțiune. În domeniul literar, realismul socialist devine normă și dogmă, unica formulă de exprimare artistică, manifestându-se „cu brutalitate primară și în exclusivitate”²³.

Plecând de la cadrul juridic și instituțional, caracterul tot mai coercitiv al noului regim devine evident pentru oricine. Editurile și revistele literare sunt foarte puține și exclusiv de stat, conduse de cadre verificate politic și controlate de activiștii din instituțiile centrale. Deși intelectualilor nu li se spune explicit că nu au voie să abordeze anumite stări de lucruri, statul monopolizase orice cale de acces către public, fie ea tribună, catedră sau coloană de ziar.

Formele prin care se instituie controlul și imixtiunea politicului în literatură sunt numeroase. Cea mai insidioasă, mai generală și mai eficientă este însă frica, frica generalizată, a tuturor, de tot și toate, pe care regimul o alimentează neconținut printr-o gamă rafinată de presiuni morale și fizice, prin apeluri zilnice la vigilență, prin întreținerea unei atmosfere de tensiune, prin pretextul „ascuțirii” luptei de clasă a

războiului rece, prin imensul său aparat de propagandă și, mai ales, prin arestări și condamnări drastice la închisoare.

Folosind frica în calitate de instrument fundamental al puterii, regimul instituie și cea mai eficientă formă de cenzură: autocenzura²⁴. De teama represaliilor, fiecare autor își verifică neconținutul textului, renunțând din teamă, la libertatea de creație.

Prin cenzură și autocenzură, literatura este complet subordonată politicului și pusă la dispoziția sa. Orice temă, eveniment, deziderat politic devine subiect obligatoriu pentru artiștii noii republici. În dispreț total față de inspirație sau creație, ideologii fixează cu rigoare temele standard: „noua atitudine față de muncă și de avutul obștesc; educarea omului nou socialist; mobilizarea oamenilor muncii din fabrici și uzine pentru îndeplinirea sarcinilor impuse de Partid și Guvern și de Planul de Stat; lupta pentru întărirea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare împotriva chiaburimii; dragostea pentru statul socialist, prietenia dintre RPR și URSS, educarea oamenilor în spiritul socialist, eroismul luptei”; „combaterea misticismului, a obscurantismului, a superstițiilor”; „popularizarea luptei pentru pace și demascarea imperialismului”²⁵.

Geometric, ne putem reprezenta maniera subordonării societății sub forma unei piramide a educatorilor. În vârful ei stă *Partidul*, oniscient și infailibil; pe a doua treaptă stau *ideologiile*, purtătorii de cuvânt ai Partidului pe următoarea s-ar afla *scriitorii profesioniști* care, la rândul lor, au obligația educării maselor largi.

Chiar dacă un scriitor dobândește statutul de educator, nici măcar atunci nu își poate manifesta libertatea de creație sau de expresie. Anumite teme rămân apanajul unor „aleși”. Matei Călinescu relatează în *Amintirile* sale o întâmplare extrem de elocventă în acest sens: „Proaspăt

beneficiar al dreptului de semnătură în a doua jumătate a deceniului șase, Șerban Cioculescu face greșeala de a înmâna *Gazetei literare* din 1958 un articol encomiastic la adresa construcției socialismului. El nu știa că un asemenea text nu putea fi [...] semnat de oricine”. Departe de a stârni bunăvoință, gestul a fost interpretat ca jignitor de către deținătorii monopolului asupra edificiului realist-socialist:

Când a venit să examineze și să aprobe paginile, înainte ca acestea să fie date la calandru și apoi la rotativă, Paul Georgescu a explodat pur și simplu văzând textul lui Cioculescu. „Cum îndrăznește el să vorbească de partid și de construcția socialistă? Cine i-a dat acest drept? Afară! Să fie mulțumit că i se permite să scrie despre Budai Deleanu și Codru Drăgușanu!”. Numele sacru al partidului nu trebuia luat în deșert, nu putea fi rostit decât de adevărații fideli sau de cei cărora adevărații fideli le acordau acest privilegiu, sugera Paul Georgescu...²⁶.

Pentru educarea scriitorilor, partidul înființează ateliere de creație unde aceștia sunt îndrumați de „persoane avizate” asupra subiectului sau manierei de tratare. În realitate, era o formă de control, de vreme ce oricine scria despre trecut trebuia să contribuie la opera de rescriere a lui în manieră comunistă, iar cine scria despre prezent trebuia să-l fardeze pe măsura „multiplelor înnoiri” pe care regimul le adusesese²⁷. Altfel spus, fiecare creație trebuia să contribuie la generalizarea minciunii comuniste.

Nici măcar redactorii *Scânteii*, ziarul oficial al Partidului, nu aveau libertatea tratării temelor. Dumitru Micu, critic și istoric literar, redactor la *Scânteia* în perioada analizată de noi, relatează minuțios cum decurgeau lucrurile:

pentru a face, de exemplu, o cronică la o carte, volumul respectiv trebuia mai întâi citit de toți sau de cât mai mulți dintre membrii secției. Era în plină vigoare concepția că un cronicar sau orice articler nu exprimă doar punctul său de vedere, ci poziția redacției. Redacția, la rândul ei, nu putea să exprime decât poziția Partidului. În fine, începea redactarea. La unii „munca de redactare” dura o zi, două, la alții săptămâni sau chiar luni. Redactat, după un timp oarecare de

la inițiere, materialul devenea „bază de discuții”. Nu o singură discuție i se consacra, ci *n* discuții, câte deveneau necesare până ce se obținea versiunea convenabilă tuturor. Practica umblării în text era instituționalizată. Nimeni nu ezita să schimbe, să suprima, să adauge. După toate modificările pe care erai constrâns (firește, prin „metoda convingerii”) să le operezi, te pomeneai, la apariția materialului, cu fraze și cuvinte în plus și în minus, cu aprecieri ce nu-ți aparțineau...[28](#).

Se poate observa din acest exemplu grija insistentă pe care regimul o acorda textului tipărit. Orice literă imprimată devenea purtătoarea mesajului oficial și de aceea trebuia verificată cu maximă atenție. Această precauție excesivă este și una dintre explicațiile pentru care breasla scriitorilor a fost atât de intens urmărită. Sutele de dosare pe care Securitatea le-a întocmit pe numele scriitorilor, chiar și pentru unii care vegetau creator cu anii, au fost dublate de arhiva partidului, a uniunilor de creație, a comitetelor de cenzură, de verificare, de avizare, de arhivele tuturor roțițelor care constituiau mecanismul publicării într-un stat totalitar.

Scriitorii între rezistență și adeziune

Dornici să obțină legitimarea simbolică pe care un nume ilustru ar fi oferit-o prin susținere, activiștii comuniști curtează metodic lumea literară: „scriitorii, în masa lor, trebuie câștigați”, precizează un document din 3 mai 1946 al Comitetului de Artă și Cultură din Secția centrală de educație politică trimis către CC al PCR. De altfel, „scriitorii mari, în covârșitoarea majoritate, sunt alături de noi”, ca și „cei mai mulți dintre cei tineri”[29](#), preciza același document.

Partidul Național Popular, paravan intelectual și civic al comuniștilor, avea pe lista de candidați pentru alegerile din 1946 pe Andrei Oțetea,

Petre Constantinescu-Iași, Gh. Vlădescu-Răcoasa, George Călinescu³⁰. Comuniștii reușesc chiar și recrutarea lui George Enescu, care candidează ca independent, dar pe listele Blocului Pentru Democrație, alături de Mihail Sadoveanu³¹.

La nivelul discursului oficial, regimul comunist oferă o poziție centrală scriitorilor care aderă la noua construcție socială. Astfel, scriitorii devin „elita care educă masele”, „ingineri ai sufletelor” – după cuvintele lui Stalin –, având rolul de „a schimba ordinea lumii”. O asemenea putere trebuie să fi avut un impact considerabil pentru vanitatea multora dintre membrii breslei.

Un alt beneficiu frecvent invocat de noul regim se referă la ameliorarea statutului profesional. Scriitorii sunt plătiți să scrie, li se oferă stagii de documentare și credit pentru redactarea operelor. Puțini sunt însă cei care înțeleg că „instituționalizarea scriitorilor înseamnă și poziționarea lor sub un control politic atent, cât și supunerea lor propagandei oficiale”³².

Un aspect care nu trebuie neglijat ar fi și renunțarea de bunăvoie a unor scriitori la propria libertate de creație. În contul privilegiilor obținute în urma promovării naționale, scriitorul acceptă ca opera să-i fie analizată în cele mai mici detalii, așteptând avizul a numeroase comisii, consimțind chiar și la modificările de formă și fond pe care nespecialiștii partidului le impun în numele ideologiei. Toate acestea pentru că poziția de scriitor privilegiat implica beneficii materiale și simbolice la care mulți creatori visau. Urmează o spirală a cerințelor și nevoilor pe care cei mai mulți scriitori o urmează în defavoarea valorii intrinsece a operei. Astfel, Mihail Sadoveanu acceptă indicațiile activiștilor și scrie *Mitrea Cocor* sau *Păuna mică*, iar Petru Dumitriu face complet abstracție de realitatea exterminării

fizice de la Canalul Dunăre – Marea Neagră și scrie *Drum fără pulbere*. Pe ambii publicul i-a sancționat moral.

Pentru perioada august 1944 – decembrie 1947, un observator atent poate decela cu ușurință eforturile constante ale comuniștilor de atragere a unui număr cât mai mare de intelectuali. Primul pas în această distincție presupunea „să nu-i tracaseze peste limită cu indicații privitoare la rosturile lor profesionale”³³. După 1948, intervenționismul cultural câștigă tot mai mult teren, pe fondul sporirii puterii politice.

La nivel cultural, partidul derulează un demers paralel celui de racolare și fidelizare a unor intelectuali binecunoscuți, anume încurajarea unor autori noi. Prin dogmatism și virulență, noile vedete, semidocți sau doar oportuniști, își impun viziunea despre literatură. Numele lui Leonte Răutu, Nicolae Moraru, Ion Vitner, Mihail Novicov, Sorin Toma, Paul Georgescu pot stârni nedumerire astăzi, însă în anii '50 ei stabileau orice detaliu legat de creația literară. Ei și alții asemenea lor sunt inițiatorii și susținătorii unor îndelungate și furibunde campanii de presă în numele realismului socialist. În urma articolelor lor, Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Vasile Voiculescu, Ion Barbu vor fi excluși din literatura română. Se va merge până la marginalizarea literară completă (interzicerea semnăturii) sau marginalizarea socială (detenția politică) pentru cei care refuzau linia oficială.

În ciuda dovezilor de fidelitate, neîncrederea generalizată care anima elita comunistă obliga la ripostă continuă. Astfel, periodic, chiar și activiștii de serviciu erau muștrați, fiind constrânși să își facă autocritica. Într-un număr din *Viața Românească*, M. Novicov scrie, în cel mai pur stil dogmatic, împotriva „devierilor de la estetica marxist-leninistă” de care se făceau vinovați Ion Vitner și Ovid S. Crohmălniceanu³⁴, adică nici mai

mult, nici mai puțin decât niște ideologi la fel de dogmatici ca și el. Acest tip de comportament avea ca scop înrădăcinarea fricii.

Tensiunea socială se propagă asemenea undelor radio; din paginile *Vieții Românești*, ea se revarsă în conștiința publică. Annie Bentoiu notează în memoriile³⁵ sale impresia stranie pe care i-o lasăse acest articol:

Crohmălniceanu și Vitner au fost aspru criticați, primul pentru că scrisese, cel de-al doilea pentru că acceptase să publice un articol în care se declara nici mai mult, nici mai puțin decât că 95% dintre tinerii care scriau atunci ar fi fost lipsiți de talent și trebuiau eliminați. Dezbaterile de la CC redată în *Scânteia*, au ajuns la concluzia că era vorba de o propunere revoltătoare, „plină de dispreț ciocoiesc” și inspirată de „buruiana otrăvitoare a cosmopolitismului”. Cosmopolitismul însemna lipsă de dragoste pentru realizările patriei, pentru socialism și dispreț pentru clasa muncitoare. Trebuia să fie creată o nouă categorie de intelectuali și mai ales critici care să se orienteze către literatura sovietică și să combată formalismul cu toată tăria³⁶.

Esențialul rămâne totuși nerostit, lipsa de talent nu putea fi suplinită prin cantitate, iar cei doi critici, Vitner și Crohmălniceanu, reclamau exact lipsa talentului, pe când Moraru devia atenția către probleme secundare. Canalizarea atenției în direcții diferite a fost, de altfel, o tactică folosită cu predilecție în anii regimului comunist.

Cert este că avertismentul lui Moraru a avut ecou, de vreme ce presa literară s-a mobilizat în identificarea tuturor „ism”-elor care otrăveau literatura română: deviaționism, cosmopolitism, formalism, idealism, oportunism, decadentism, reacționarism, obiectivism. O pleiadă de nume sunt atacate furibund în numele acestor concepte stranii a căror definiție se inventa sau se modifica peste noapte.

Uniunea Scriitorilor, instituția constrângerii

La Societatea Scriitorilor Români (SSR), lucrurile evoluează rapid în direcția dorită de comuniști. La mijlocul lunii septembrie 1944 este ales un nou comitet, condus de președintele Victor Eftimiu; vicepreședinte era N.D. Cocea, secretar general – Mihai Celerianu, iar membri – H.P. Bengescu, Zaharia Stancu (înlocuit cu Perpessicius), Lucia Demetrius, Radu Boureanu, Mihai Beniuc, Eugen Jebeleanu, Cicerone Theodorescu. Cenzori erau Cezar Petrescu și Al. Cazaban³⁷.

În cel mai scurt timp, comitetul decide adeziunea scriitorilor la proiectul-platformă elaborat de Partidul Comunist: Frontul Național Democrat. Destul de curând, noua conducere demarează și epurările. 30 de membri sunt excluși din SRR (cam 10% din totalul de 268 în 1943). Printre excluși îi regăsim pe Nicolae Herescu, Al.I. Brătescu-Voinești, Nichifor Crainic, Ion Petrovici, Alexandru Marcu, N. Batzaria, Ion Marin Sadoveanu, Radu Gyr, Sextil Pușcariu, Romulus Dianu.

În mai 1945 sunt admiși noi membri: G. Călinescu, Al. Rosetti, Ion Pas, Miron Radu Paraschivescu, Geo Bogza, Radu Tudoran, Tudor Teodorescu-Braniște, fiecare admis întrecându-se în declarații de adeziune la cauza comunistă.

Din ianuarie 1948, șeful scriitorilor este Zaharia Stancu. Însă anul următor Societatea Scriitorilor din România dispare, locul ei fiind luat, la 27 martie 1949, de Uniunea Scriitorilor (US), condusă de Mihai Beniuc, până nu demult atașat al României la Moscova³⁸.

Uniunea Scriitorilor este, încă de la început, un instrument al spațiului politic împotriva spațiului literar, „un centru de luptă împotriva servilismului cosmopolit, împotriva culturii capitaliste putrede, împotriva imitației servile a diferitelor curente ale literaturii burgheze”, după cum îi

cerea Gheorghiu-Dej în martie 1949³⁹. Arta pentru artă este interzisă, după cum devin teme tabu și pesimismul, formalismul sau evadarea din realitate.

În mod paradoxal, deși Uniunea Scriitorilor reprezenta voința politicului și deloc pe cea a creatorilor de literatură, adeziunea la US este totuși majoritară. Explicația este simplă: creația și publicarea erau imposibile în afara ei. Uniunea Scriitorilor deținea monopolul asupra aparatului de editare și difuzare a cărții, prin controlul total asupra editurilor, revistelor și ziarelor.

În plus, ca recompensă a adeziunii, Uniunea Scriitorilor pune la dispoziție forme de recunoaștere simbolică: conferințe, lecturi, călătorii în străinătate și traduceri în limbi străine, posturi vizibile în spațiul cultural și politic, fără a mai aminti de consistentele premii naționale⁴⁰.

Noua instituție beneficiază și de Fondul Literar, o bancă fără dobândă care finanța adesea creații iluzorii. Fondul acordă ajutoare de boală, pensii, burse de studiu, stagii de documentare, asistență socială și medicală. Din punct de vedere legal, Fondul era finanțat din trei surse: cotizațiile membrilor, bugetul statului și o parte a drepturilor de autor⁴¹. Implicarea statului denotă interesul pe care oficialii comuniști îl aveau pentru creatorii de literatură. Pe termen lung, împrumuturile pe care Fondul le acordă devin forme de presiune și șantaj, modalitate de control a fidelității datornicilor.

A scrie în comunism

În rândul breslei scriitoricești, schimbarea puterii politice era privită diferit. Unii scriitori aderă la proiectul comunist entuziast și total, ca

Mihail Sadoveanu sau George Călinescu, alții ezită și tergiversează ca Tudor Arghezi, Camil Petrescu⁴² sau Tudor Vianu. De altfel, inclusiv documentele partidului propun inițial o recuperare nuanțată a unor „scriitori burghezi realiști mai puțin legați politicește de reacțiune sau chiar aflați la un moment dat pe poziții ostile acesteia”⁴³. Există însă și o categorie care refuză cu orice preț colaborarea, printre aceștia numărându-se Lucian Blaga, Vasile Voiculescu, George Brătianu, Ion Vineanu, Adrian Maniu, Ionel și Păstorel Teodoreanu.

Arbitrarul dirijat ce caracteriza literatura acelor ani face ca nici măcar aderenții să nu fie răsfățați. Marin Preda, după ce scrie nuvela *Ana Roșculeț*, stârnește controverse, iar în presă se dezlănțuie un adevărat atac la adresa sa. Celebra scrisoare (falsă!) a muncitoarei care semnala lipsurile nuvelei a fost urmată de discuții ale autorului cu muncitoarele de la Filatura Română de Bumbac. Ulterior, Preda însuși va mărturisi că Novicov și Chișinevschi își propuseseră crearea unui caz pentru a declanșa „bătălia împotriva naturalismului” și pentru a înfieră critica literară insuficient de „combativă”. Totul trebuia să demonstreze că pot „aluneca pe panta naturalismului chiar și cei mai înzestrați autori ai noștri”⁴⁴.

Între adeziune și tăcere. Patru paradigme

După 1948, noul regim politic a pus majoritatea românilor în fața unei alegeri: aderare sau refuz. De cele mai multe ori, adeziunea însemna ascensiune, recompense, privilegii, dar și renunțarea la principii, demnitate, verticalitate, după cum refuzul putea însemna marginalizare, detenție și, nu rareori, moarte. Fiecare caz în parte are particularitățile lui,

nenumărate nuanțe, însă fără cunoașterea contextului istoric, aceste cazuri devin de neînțeles.

Confrunțați și ei cu această dilemă, unii intelectuali acceptă, beneficiind de avantajele inerente, pe când alții preferă tăcerea demnă oricărei colaborări compromițătoare. Dacă scriitorii Mihail Sadoveanu, G. Călinescu, Cezar și Camil Petrescu acceptă încolonarea ideologică, Tudor Arghezi ezită aproape un deceniu, în vreme ce Lucian Blaga sau Vasile Voiculescu plătesc un preț enorm pentru verticalitatea lor. Blaga traversează inflexibil eliminarea din sistemul universitar, marginalizarea, interdicția literară și mizeria materială, pe când Vasile Voiculescu își va pierde libertatea, și chiar viața după implicarea sa în lotul „Rugul Aprins”.

Spațiul acestui studiu nu ne permite nuanțarea fiecărui caz în parte, însă am ales prezentarea câtorva cazuri unice care pot constitui modele diferite de comportament pentru dilema *a adera/a refuza*.

Cele patru paradigme comportamentale pe care le-am ales se referă la adeziunea totală, necondiționată (George Călinescu), colaborarea ezitantă, compozit de iluzii și oportunism (Tudor Vianu), tergiversarea până la frângerea voinței și colaborarea decentă (Tudor Arghezi) și rezistența totală (Lucian Blaga).

G. Călinescu (1899-1965). Credința neclintită în propria valoare⁴⁵ a determinat la Călinescu un comportament felin, de mlădiere continuă în fața puternicilor zilei, indiferent ce orientare politică ar fi avut ei. Vladimir Streinu spunea despre el că „știe să combată cu același scump condei pentru toate concepțiile”⁴⁶, iar lipsa oricărei axe morale, stabilitatea în idei și convingeri personale au fost subliniate de majoritatea contemporanilor lui Călinescu. Mihail Sebastian îl numește chiar „politician literar”, de vreme ce stăpânea cu măiestrie arta acomodărilor

cu orice, cu oricine. Deși nu era insensibil la acuzele care i se aduceau, Călinescu și-a cosmetizat neconținut contradicțiile, prin sofisticare și nuanțări infinite.

Dintre acțiunile procomuniste ale lui Călinescu, capitolul cel mai categoric este cel gazetăresc. După ce îl asemuise pe Carol al II-lea lui Ludovic al XIV-lea, imediat după 1944 scrie cu abnegație în favoarea partidelor de stânga. Ziarist deplin angajat la *Tribuna Poporului*, *Lumea*, *Națiunea*, apoi la *Lumea* sau *Contemporanul*, Călinescu scrie fără nici o ezitare despre faptul că „opinia publică populară cere subiecte care s-o intereseze. Nu numai că asta nu atinge libertatea estetică a artistului, dar e un prilej fericit...”⁴⁷.

Atacul furibund asupra reperelor culturale regizat de către partid îl atinge chiar și pe Călinescu, în ciuda activismului său slugarnic. Ion Vitner îi desființează *Istoria literaturii...* reproșându-i confuzia valorilor și un estetism prea afectiv, lipsit de rațiune⁴⁸. Acest articol este semnalul care declanșează scoaterea lui Călinescu de la catedră în 1949, însă rămîne mai departe membru al Academiei RPR și deputat MAN. În mod paradoxal, în acte Călinescu figura ca șef de catedră la Facultatea de Litere, însă a revenit în fața studenților abia în 1960 și doar ca profesor onorific cu ore consultative. Pozițiile simbolice, privilegiile politice nu pot totuși masca lipsa de încredere pe care partidul o are în profesorul Călinescu. De altfel, consistentul dosar de urmărire informativă deschis pe numele „optimistului” Călinescu este și el elocvent în acest sens.

Dincolo de teribilisme sale, Călinescu se face vinovat

de a se fi lăsat utilizat în chip de marionetă culturală, în perioada proletcultistă, de a fi dorit el însuși acest lucru, servind astfel acțiunii anticulturale, când ar fi putut, datorită prestigiului pe care îl avea, să se opună acestor manifestări. Nu s-a opus și nu a tăcut. Pe măsură ce tăvălugul negației proletcultiste se rostogolea peste valorile culturii naționale, George Călinescu făcea

eforturi vizibile pentru a se adapta noului limbaj și noii atitudini. Lucru care i-a reușit impecabil. Nu numai că nu a făcut nimic pentru a apăra marile valori ale trecutului, dar a pus umărul pentru a le împinge cât mai curând în prăpastie, sporind astfel, prin girul personalității sale, șansele de credibilitate în rândul generațiilor tinere a acțiunilor proletcultiste.

Definiția succintă a culpabilității călinesciene aparține unui fost contemporan, Marin Nițescu, și el critic literar, dar care a înțeles să se comporte radical diferit.

Răsfoind radiografia presei literare pe care Ana Selejan o face în cele șase volume ale lucrării *Literatura în totalitarism*⁴⁹, observăm cum definiția lui Nițescu capătă consistență. Încă din 1944 Călinescu intră în campania de denigrare a partidelor politice adversare comuniștilor, scriind ignobil despre Iuliu Maniu. Apoi, în 1948, califică abdicarea regelui drept benevolă în urma „unei serioase cântăriri a împrejurărilor”⁵⁰.

Dornic să fie mereu în prim-planul vieții literare, Călinescu face concesii fără să clipească⁵¹. Aderă la subminarea lui Titu Maiorescu și a lui E. Lovinescu. Lui Maiorescu îi reproșează „schopenhauerismul” din cauza căruia nu poate fi adus pe linia „esteticii și criticii științifice și progresiste” chiar și în iulie 1960⁵². Singurele lucruri care puteau fi menționate din creația maioreșciană se refereau la oroarea de formulări goale, de beția de cuvinte sau la interesul față de poezia populară. Doi ani mai târziu, Călinescu revine la problema operei lui Maiorescu, considerând că articolele despre beția de cuvinte și formele fără fond sunt cele mai reprezentative, „capodopere de construcție”, în rest opera maioreșciană fiind „abstractă, confuză și discutabilă”⁵³.

În 1963, când profesorul clujean Liviu Rusu⁵⁴ începe reconsiderarea lui Titu Maiorescu, Călinescu are o atitudine vinovat-ambiguă. De altfel,

Călinescu nu a încercat reabilitarea nici unui scriitor interzis, deși avea trecerea la puternicii zilei.

Un studiu aprofundat asupra psihologiei călinesciene ar putea explica în parte un asemenea comportament, însă frustrările personale, invidia, oportunismul nu pot fi scuze suficiente pentru o atitudine deliberat distructivă.

Privind în altă oglindă, cea a arhivelor, vedem un Călinescu umil în fața lui Gheorghiu-Dej, care, de la nivelul celor opt clase primare, știa mai bine cum trebuie scrisă literatura⁵⁵. „Sunt lucruri pe care nu le putem pătrunde și de aceea este bine ca partidul să ne dea acest ajutor”, spune Călinescu, dorind să-și vadă *Scrinul negru* publicat cu orice preț.

Dincolo de probele vinovăției călinesciene, în timp s-au păstrat totuși și urme ale dragostei și respectului discipolilor săi.

Dinu Pillat, asistentul lui Călinescu la Facultatea de Litere, al cărui post a fost desființat în 1946, s-a raportat permanent la Călinescu ca la un model de erudiție și talent. Deși martor direct la toate abdicările profesorului său, respectul fără margini pe care Dinu Pillat îl avea pentru Călinescu l-a oprit de la o judecată severă. Singura atitudine pe care Dinu Pillat a adoptat-o ca reacție la comportamentul profesorului său a fost rezistența și demnitatea proprii.

Însă și profesorul avea respect pentru discipolul său, de vreme ce în 1957 Călinescu face tot posibilul ca Pillat să fie angajat pe post de cercetător la Institutul de Folclor și Istorie Literară. Însă protecția încetează în martie 1959, când Dinu Pillat își începe drama penitenciară. Nu-i putem totuși reproșa lui Călinescu că între sine și altul s-a preferat pe sine: mașina distrugătoare comunistă îl putea strivi oricând chiar și pe marele Călinescu.

Chiar dacă este suspect faptul că i-a ignorat pe marii săi contemporani și că nu a scris nici un rând la moartea lui Blaga (1961), după cum nu a scris nimic nici la moartea lui Ion Barbu (1961), Călinescu a făcut totuși posibilă salvarea lui Vladimir Streinu. El a fost cel care i-a procurat alimente și antibiotice pentru boala de plămâni de care suferea. În 1965, după eliberarea lui Streinu din detenție, propune angajarea lui la Institutul de Folclor și Istorie Literară, protejându-l astfel de umilința muncilor necalificate.

Complexitatea cazului Călinescu depășește spațiul îngăduit de acest studiu, însă am dorit expunerea unor fapte și conturarea unor nuanțe pentru o mai bună înțelegere a ceea ce a însemnat presiunea ideologică în viața unui vanitos om de litere.

Tudor Vianu (1898-1964). Cazul Vianu este unul special: fiecare critic sau istoric literar care l-a abordat a avut această percepție.

Lovit direct de politica antisemită a guvernării legionare și apoi antonesciene, Vianu se vede sancționat de „studenții legionari care nu pot avea un profesor jidan”⁵⁶. Deși excelent pregătit, autor al unor lucrări excepționale, Tudor Vianu este menținut doar conferențiar la Facultatea de Litere din 1927 până în 1944. Prietenia sa profundă cu Mihail Ralea, fervent susținător al comuniștilor, cât și promisiunea comunistă a democratizării României îl propulsează pe Vianu în arena publică. În toamna anului 1944 este președinte al Cercului de studii al Partidului Socialist Țărănesc, condus de Ralea, iar în februarie 1945 director al Teatrului Național. Din martie 1946 până în decembrie 1947 a fost ambasador la Belgrad. Colaborarea cu legionarul Ion Frunzetti, de altfel un excelent profesionist, îi va aduce reprobarea partidului.

Analizându-i luările de poziție publice, profesorul Lucian Boia constată că „Vianu a fost cel mai ponderat dintre colaboraționiști, exact

opusul lui G. Călinescu”⁵⁷. În anii '50 când lupta pentru pace era obligatorie pentru orice persoană publică, Vianu scrie fraze banale, anemice, dovedind că nu poate sau nu vrea să respecte canonul oficial. Însă această atitudine nu-i aduce certitudinea zilei de mâine. Spectrul excluderii universitare și chiar al detenției l-au însoțit permanent. Cel mai adesea, fișele de cadre îl considerau „un om străin de noi și are atitudinea unui om speriat”⁵⁸.

În 1947 i se ia Catedra de Estetică, însă rămâne profesor la Litere predând istoria literaturii universale. Studenții acelor ani i-au rămas recunoscători pentru calitatea cursurilor sale care ofereau acces la marea literatură a lumii într-o Românie prizonieră. Exclus din învățământul universitar în 1951, în anul următor Tudor Vianu este cercetător la Institutul de Lingvistică, iar în 1953 reîntră în circuitul universitar cu sentimentul unei mari umilințe⁵⁹. În 1955 este ales membru al Academiei RPR.

La începutul anilor '60 acceptă să reprezinte România la UNESCO, fiind apoi cooptat în conducerea organismului, însă dezamăgirea rămâne. Fiului său îi spune: „Am devenit un personaj oficial. Dar inima mea?”⁶⁰.

Traseul parcurs de Tudor Vianu este cel al unui om lucid în contact cu totalitarismul. Deși face un „compromis” cu Puterea, nu o agreează, nu înțelege să-i facă jocul decât în măsura în care putea rămâne ceea ce era: un creator, un profesor. Însă nu aderă la excesele ideologice. Tudor Vianu vorbește, publică, însă niciodată nu dă semne că ar fi un adept al regimului, se păstrează în limitele decenței.

Totuși, eforturile continue pe care le face între 1944 și 1964 pentru a menține o atitudine de normalitate îi alterează profund ființa. Dezamăgirea, remușcările îi marchează ultimii ani ai vieții. Fiecare

revenire acasă din autoexilul parizian devine o crudă reamintire a faptului că el putea pleca din țară, dar discipolii lui, Edgar Papu, Ion Negoitescu, Nicolae Balotă nu puteau; ba mai mult, el era liber să predea literatură universală, iar ei erau închiși pentru că iubeau literatura.

Astăzi ne este imposibil să judecăm obiectiv un caz de o asemenea complexitate; consecințele rămânerii lui Vianu la catedră au avut, pe termen lung, efecte benefice incalculabile. Vianu a fost un punct de lumină, cultură și decență într-o lume a dogmaticilor și semidoctilor. Cazul lui Tudor Vianu face cu atât mai condamnabil demersul comuniștilor de a reduce la tăcere atâtea conștiințe prin marginalizare sau suprimare fizică.

Tudor Arghezi (1880-1967). Poziția fățișă pe care Arghezi o ia împotriva Germaniei naziste după publicarea pamfletului „Baroane”, pentru care va și plăti cu câteva luni de încarcerare în lagărul de la Târgu-Jiu, îi va aduce o lungă perioadă de tatonare din partea autorităților comuniste dornice să defileze public cu un intelectual autentic și vocal antifascist.

Pentru început, fideli politiciii de curtare a scriitorilor importanți, activiștii sau „tovarășii lor de drum” duc o campanie de fermecare a poetului de la Mărtișor. Deși face greșeala de a susține public guvernarea Rădescu în conflictul ei deschis cu comuniștii, după 1946 Arghezi are o poziție ambiguă, de expectativă. Voalat, se alătură tinerilor critici Virgil Ierunca sau Ion Caraion, care reclamă o criză a culturii, identificând drept cauză majoră a acesteia „lipsa libertății”⁶¹.

Decernarea Premiului Național pentru Poezie în 1945 ar fi trebuit să sporească gradul adeziunii lui Arghezi la demersurile comuniștilor, însă poetul s-a limitat doar la a-i mulțumi pentru premiu.

În anul următor, bunii lui prieteni N.D. Cocea și Gala Galaction sunt ambasadorii Partidului Comunist în tentativa de a-l determina să scrie „în favoarea celor calomniate de presa manistă”, ca profesorul Parhon sau Mihail Sadoveanu. Oferta era însoțită de suma de 200.000 de lei, echivalentul unui salariu bun pe un an. Însă Arghezi este tranșant: ar scrie despre Parhon „un om de inimă și de bună-credință”, de care comuniștii se servesc „fără considerație și fără cruțare”, dar niciodată despre Sadoveanu, „onoruri și bani a luat de la toți, acum îi ciupește pe comuniști”⁶². În final a refuzat oferta și nu a scris despre nimeni.

Tot în 1946 Arghezi este sărbătorit cu fast pentru cinci decenii de activitate literară, după care începe o perioadă în care se transformă dintr-un mare poet într-un personaj tolerat la marginea iritării. Războiul fățiș între puterea comunistă și Tudor Arghezi începe odată cu publicarea articolului lui Sorin Toma, „Poezia putrefacției sau putrefacția poeziei. Răsfoind volumele lui T. Arghezi”, publicat în ziarul oficial al partidului, *Scânteia*. În patru numere succesive, Toma îl desființează metodic pe omul și poetul Arghezi.

Postfestum, Sorin Toma, emigrant în Israel, își povestește amintirile, publicate la Editura Compania sub titlul *Privind înapoi*. Astfel, avem o relatare directă a celui care s-a pus la dispoziția partidului pentru a declanșa atacul la adresa valorilor literaturii române. Toma povestește că Arghezi devenise un „publicist și poet incomod”, un „opozant intratabil și foarte virulent”, iar campania de înfierare trebuia să aibă rolul de a „elimina modernitatea lirică din peisajul literar, cât și întemeierea criticii literare marxiste și, mai ales, etatizarea literaturii”⁶³. Deci Toma recunoaște că partidul era deranjat de atitudinea lui Arghezi, care putea constitui un model și pentru alți intelectuali; de aceea, distrugerea lui era imperios necesară. „Articolul trebuia să zdruncine prestigiul și influența

lui Arghezi și să ofere scriitorilor un exemplu nedemn de urmat”⁶⁴, povestește Sorin Toma.

În ceea ce privește fondul problemei, Toma amintește despre furia pe care Arghezi ar fi stârnit-o prin publicarea volumului *Una sută una poeme*, în care unele texte făceau aluzie la o târguială cu privire la înstrăinarea pământului țării.

Basarabia și Bucovina de Nord erau teritorii vădit nerecuperabile, dar Partidul și Gheorghiu-Dej personal făcuseră mari eforturi în cadrul tratativelor de pace și în afara lor pentru recunoașterea internațională a suveranității României asupra Transilvaniei. Meritele astfel câștigate erau considerate un important capital politic și orice încercare de a le minimaliza [însemna] un atac politic de o deosebită gravitate. Conducerea Partidului a văzut în publicarea poemelor menționate o declarație de război împotriva sa. Cartea a fost interzisă, tirajul a fost dat la retopit. S-a hotărât să i se dea lui Arghezi o ripostă drastică⁶⁵.

Însă Ana Selejan consideră argumentul acesta unul contrafăcut, pentru că versurile lui Arghezi fuseseră publicate în 1941 și făceau parte din ciclul *Letopiseți*.

În ceea ce privește forma problemei, adică redactarea articolelor, aflăm că munca a fost una colectivă și că persoane din cea mai înaltă ierarhie comunistă au lucrat pe text. Deși Toma nu îl indică pe Gheorghiu-Dej ca autor direct, Iosif Chișinevschi, mâna sa dreaptă, a fost intermediarul desemnat. Scris „în câteva săptămâni” și „în mare secret chiar față de colegii de redacție”, din însărcinarea lui Iosif Chișinevschi, articolul a avut parte de „revizuirii la nivel înalt”. „Pe întreg parcursul elaborării lui, Chișinevschi a fost singura mea legătură. El a subliniat că îmi transmitea indicațiile conducerii Partidului și că inițiativa a avut-o însuși tovarășul Dej”⁶⁶.

Cert este că semnalul dat de Toma a fost unul pe care toți politrucii l-au înțeles: valorile culturii române erau supuse unui asediu constant și

necruțător. Timp de o lună, presa de partid face referiri elogioase la acest articol. În mod fulgerător, a devenit canon oficial în ce privește critica marxistă, ajungând chiar obiect de studiu în învățământul de partid și de stat⁶⁷. Campania împotriva lui Arghezi i-a adus lui Sorin Toma un post la Facultatea de Litere din București, spre spaima studenților acelor ani.

Spre lauda lui, Tudor Arghezi nu s-a lăsat îngenuncheat nici la această tentativă; astfel, în 1949 îl găsim pe Leonte Răutu proferând furios la adresa „artiștilor cu trecut pătat. Dar cu ei trebuie să lucrăm, dacă ne-am convins că vor să se apropie. Noi vrem să creăm forțe proprii noi, dar până atunci lucrăm cu ei... trebuie să avem o atitudine foarte elastică. E adevărat, care sunt și astăzi dușmani trebuie bătuți fără milă. [Pe] Tudor Arghezi, care nici acum nu s-a schimbat, l-am desființat...”⁶⁸.

Privind retrospectiv, prăbușirea lui Arghezi are simbolistica unei catastrofe, acel amurg al zeilor care lasă loc doar pietrelor și prafului. Pentru el, traversarea deșertului va mai dura câțiva ani. Abia la mijlocul anilor 1950 poetul a acceptat o colaborare cu comuniștii. În această problemă, Lucian Boia aduce câteva argument demne de luat în seamă: „Comunismul arăta că se instalase pentru multă vreme. Un scriitor care voia să fie auzit și citit n-avea de ales”⁶⁹. Însă meritoriu pentru acest caz ni se pare argumentul că „Arghezi n-a ținut trena Partidului Comunist în calea lui spre putere”.

Mizeria materială, interdicțiile literare, șantajele emoționale pot oferi câteva explicații pentru pactul compromițător. După ce publică trei volume, în 1955 Arghezi devine membru al Academiei RPR. Volumele *1907 Peizaje* și *Cântare omului* sunt probe ale metamorfozei argheziene. În 1960 și 1965, Arghezi este sărbătorit ca poet național în cinstea celor 80, respectiv 85 de ani de viață, primește premiul Johann Gottfried von Herder, iar la moartea sa, în 1967, i s-au organizat funeralii naționale.

Lucian Blaga (1895-1961). Mentor și model pentru majoritatea studenților săi, cu o influență majoră asupra tinerilor care, în 1941, constituiseră Cercul Literar de la Sibiu (Ion Negoitescu, Ștefan Augustin Doinaș, Radu Stanca, Ion D. Sîrbu, Cornel Regman, Nicolae Balotă, Eugen Todoran, Ioanichie Olteanu, Ovidiu Cotruș), Lucian Blaga deranja autoritățile comuniste în cel mai înalt grad, deoarece încuraja demnitatea, verticalitatea, onoarea.

Lui Lucian Blaga comuniștii îi vor reproșa apartenența la Frontul Renașterii Naționale în 1938, ministeriatul de la Lisabona, între 1938 și 1939, cât și numirea directă de rege ca membru al Senatului în iunie 1939⁷⁰, motiv pentru care, după 1944, a fost ignorat de autorități, preferând el însuși o poziție marginală.

Represaliile au fost declanșate însă destul de curând, în 1946, când devine „un caz” în *Viața Românească*:

Astăzi [...] când a început să se facă judecata criminalilor mari și mărunți, astăzi datorită noastră este să denunțăm, să spulberăm confuzia, să rupem măștile – oricât de bine ticluite, să aruncăm raza de lumină în besna din care a colcăit fascismul. Trebuie să stărpim răul din rădăcini, să-l smulgem din cotloanele spiritului. De aceea am deschis „cazul Blaga”, să știe toți aceia cari au visat viitorul într-un anume fel „eonic” [...] că pedeapsa totuși sosește și că în fața judecății nimicitoare a istoriei nu are scăpare nimeni și nimic⁷¹.

Semnatarul acestor rânduri furibunde era Nestor Ignat.

În aceeași perioadă, lui Ion D. Sîrbu i se cere explicit, de către Pavel Apostol, responsabilul comunist al Universității clujene, publicarea unui articol infamant la adresa omului Blaga: „Nu ne interesează acum sistemul lui filosofic. NOI îți cerem un articol prin care să-l demaști, să-l compromiți ca om, ca bărbat, ca cetățean...”⁷².

În decembrie 1949 va fi exclus din învățământul universitar, iar Blaga înțelege că, din acest moment, începe traversarea deșertului și scrierea propriului tratat de etică⁷³, ajungând simplu bibliograf la Biblioteca Academiei din Cluj.

Împiedicat să-și publice lucrările, scos din manuale și din biblioteci, Blaga se dedică traducerilor. Lucrează intens la traducerea lui *Faust*, apoi se apleacă asupra operelor lui Lessing sau ale altor poeți germani clasici și moderni. În paralel, își compune propriile versuri, pe care le încredințează prietenilor de suflet.

Preferând marginalizarea și interdicția privilegiilor, Blaga refuză orice pact dezonorant. Deși partidul trimite pentru racolarea sa unul dintre cei mai educați activiști, Miron Constantinescu, Blaga nu-și trădează conștiința. Nici măcar promisiunea unui premiu Nobel⁷⁴ nu îl face să-și revizuiască atitudinea.

Treptat, represiunea se face simțită și în cerul de apropiați ai poetului, în momentul în care unii dintre cei mai buni prieteni sunt arestați și condamnați în lotul doctorului Iubu pentru ajutorul acordat rebelilor din munți.

Mulți istorici consideră că Blaga a murit la timp, adică înainte de a îndura umilința unei detenții; alții consideră însă că regimul nu își permitea arestarea unui simbol ca Lucian Blaga, bine cunoscut în străinătate, însă precedentul arestării lui Constantin Noica ne îndeamnă să credem că regimul comunist nu avea asemenea rezerve.

Valorile pe care Blaga le reprezenta – onoarea, demnitatea, verticalitatea, erudiția – făceau din el un simbol prea periculos. De aceea comuniștii vor avea nevoie de două decenii pentru a-l recupera filosofic și literar. Abia începând cu 1981 îi sunt publicate cărțile și îi sunt reprezentate piesele de teatru. Posteritatea lui Blaga are o complexitate pe

măsura autorului însuși, sute de lucrări au fost dedicate operei sale, însă una dintre componentele ei esențiale ar trebui să fie verticalitatea sa morală în anii obsedantului deceniu.

În loc de concluzii

Tratarea unei probleme și a unei perioade cum sunt cele abordate în demersul nostru nu poate avea decât un aspect rezumativ, motiv pentru care, în loc de concluzii, preferăm să analizăm un raport pe care academicianul Mihail Ralea l-a prezentat în 1955 cu titlul „Atitudinea intelectualilor față de regim și a calității producției intelectuale”⁷⁵. Cu prilejul acestui raport, Ralea sintetizează erorile pe care partidul le-a făcut în abordarea intelectualilor, fără a uita totuși să accentueze beneficiile aduse de Partidul Comunist.

Pentru prima perioadă, 1944-1948, Ralea subliniază „buna dispoziție a intelectualilor cinstiți spre a se ralia cauzei construcției socialismului. În ciuda anarhiei, producției fără plan, cu vechi metode și concepții, majoritatea lucrătorilor spirituali s-au raliat sau așteptau într-o rezervă binevoitoare”⁷⁶, pentru ca în cea de-a doua perioadă, 1948-1953, multe dintre aceste inteligențe să fie pierdute în urma erorilor comise.

Ralea consideră că mijloacele de realizare a orientării marxist-leniniste n-au fost „totdeauna fericit găsite”⁷⁷. Astfel, el identifică frânarea, descurajarea și interzicerea inițiativelor. Printre rânduri, academicianul strecoară aluzii la diverse blocaje, „nejustificate total de vreme ce nici cei care aveau dreptul de veto nu erau foarte competenți și, de teamă de a nu greși, interziceau cu desăvârșire lucrarea. În filosofie și psihologie lucrările erau respinse *a priori*, fără a fi citite, invocându-se

formalism, obiectivism, cosmopolitism”⁷⁸. Discernem aici, ca o caracteristică a perioadei, teama generalizată care stăpânea societatea românească și care îi modifică chiar și pe activiștii de partid, teama de a nu suporta consecințele violente pe care regimul le aplica sabotorilor.

Ralea are chiar curajul să afirme răspicat că „grupul de tovarăși care prezidau înlocuirea vechii culturi dădeau dovadă de un dogmatism excesiv”⁷⁹, în condițiile în care mulți dintre acești tovarăși ocupau mai departe posturi importante în ierarhia de partid.

Pentru a exemplifica erorile la care se referă, Ralea scrie despre „picturile [care] se modificau la minister de pictori angajați, fără să se consulte autorul”, despre „statuile cărora li se făceau ochi cu burghiul sculptorilor direct în expoziții”, despre „studiile și articolele scrise, dar modificate în redacții, lăsându-se doar iscălitura autorului în josul paginii”⁸⁰.

Raportul amintește și despre „agenții informatori [care] se așezau în amfiteatre, banca întâia, câte cinci-șase la fiecare oră, amenințător, se luau note”. Nu lipsesc statisticile despre menționarea autorilor occidentali comparativ cu a celor sovietici, ajungându-se la situația în care „profesorul, paralizat de frică pe catedră, bâlbâia lamentabil și făcea multe greșeli numai din panică”⁸¹.

Ralea nu ocolește nici politica de cadre dezastruoasă din acei ani, în care s-a ajuns la „destituirea de la catedră și din Institut a unor lingviști de valoare, membri de partid, ca Iorgu Iordan, Al. Graur, Al. Rosetti, Jacques Beck, pentru greșeli neînsemnate, și numiți în locul lor oameni fără nici o valoare”⁸². Evident, autorul nu putea face aluzie la numele savanților care fuseseră epurați de la catedre și încarcerați la Sighet, Gherla sau

Canal, dar se referea la cei care, deși simpatizaseră cu mișcarea de stânga, fuseseră tratați nedrept.

Este perioada de asalt total asupra culturii române, când orice inițiativă sau manifestare a individualității este penalizată. Aceste abuzuri grosolane ar fi determinat, în opinia lui Ralea, o stare de timorare, o dedublare și o apatie generalizate. „Cu metode s-a reușit a se compromite multe inițiative nobile, iar intelectualii s-au închis în ei, au refuzat să mai producă.”

Cea de-a treia etapă pe care Ralea o identifică se referă la perioada 1953-1955, când „exagerările s-au îndepărtat, libertatea de creație a început să se accentueze”⁸³. Metodele „mai înțelepte, mai psihologice, mai istorice” care au înlocuit teroarea anterioară se refereau în fapt la dezghețul provocat de moartea lui Stalin și la scurta perioadă de confuzie în privința direcției de urmat.

Dispariția lui Stalin îl puna pe Gheorghiu-Dej într-o poziție incomodă, pentru că nu avea certitudinea reconfirmării sale în funcție de către noul suveran de la Kremlin, iar o politică de pacificare socială îi putea oferi răgazul necesar pentru o mai bună orientare.

Probabil această scurtă perioadă de dezgheț ideologic a provocat și apariția acestui document care trebuia să ofere o imagine detaliată a relației dintre intelectuali și Partidul Comunist. În această problemă, Ralea identifică trei categorii de intelectuali:

1. unii câștigați sau educați complet de învățătura și concepția de viață marxist-leniniste. „Sunt tovarășii și prietenii noștri care susțin convingși și credincioși regimul.”⁸⁴
2. „Cărturarii ori artiștii nelămuriți complet ori indiferenți doctrinar sau apolitici. Aceștia erau aderenți pasivi ori colaboratori locali, însă

formau o masă compactă, numeroasă...” [85](#)

3. Dușmanii iremediabili. „Aceștia dacă, după o experiență răbdătoare, nu puteau fi câștigați, trebuiau părăsiți și izolați, împiedicați să saboteze.”

Pentru fiecare categorie se impunea o abordare diferită, nuanțată de la caz la caz. De vreme ce nemulțumirile sunt firești pentru categoria a treia, cea a dușmanilor, pentru categoria indiferenților era nevoie de o conduită atentă, deoarece ei reprezentau majoritatea intelectualilor; de aceea, „doleanțele lor trebuie ascultate și, întrucât nu sunt incompatibile cu liniile noastre de conduită, interpretate mai larg, mai uman, mai generos ori mai înțelept, trebuiesc satisfăcute”.

Însă cu adevărat elocvent este faptul că Ralea identifică nemulțumiri chiar și la prima categorie de creatori, aceea a fidelilor. „Unii dintre ei, în intimitatea lor, pot avea nemulțumiri sau decepții în raport cu unele practici greșite. Trebuie căutate și înțelese cauzele stării lor sufletești.” [86](#) Plecând deci de la acest raport, vedem cum, după aproape un deceniu de regim comunist, partidul nu reușise să-și fidelizeze intelectualii, ba dimpotrivă, stăruise doar nemulțumirea lor profundă.

Raportul sintetizează nemulțumirile a 50-60 de intelectuali și menționează starea materială precară sau insuficientă, lipsa libertății de creație, instabilitatea funcțiilor, dificultăți de schimb și cunoaștere a producției intelectuale din Occident. Primele nemulțumiri se referă la salariile mizere, mult sub nivelul pozițiilor similare din Occident, 2.000 de lei la București, 12.000-15.000 la Sorbona. Se adaugă apoi plata în funcție de numărul de studenți, ceea ce obliga profesorii facultăților cu studenți puțini la eforturi suplimentare.

Nici situația studenților nu găsește un ecou favorabil în raportul din 1955. Aceștia erau cazați deficitar și insuficient hrăniți, „aspectul lor fizic e adesea acela de oameni subalimentați”⁸⁷. În plus, plasarea lor în muncă era improprie, trimiși în provincie în posturi care nu existau sau care erau ocupate de mult, „decizie total nepolitică care tinde să compromită în ochii tineretului politica generoasă a partidului”⁸⁸.

Politica de cadre era complet aberantă și la sate, „neglijarea învățătorilor care se zbat în sărăcie duce la lipsa de propagandiști la sate care ar putea ridica nivelul cultural al masei țărănești”⁸⁹. În acest punct, Ralea punctează precis: *„În ce privește cultivarea învățătorimii, noi suntem, din nenorocire, în urma politicii școlare a burgheziei”*⁹⁰ (frază este subliniată și în original).

Se adaugă abuzurile pe care puterea locală le săvârșea împotriva corpului didactic rural, amintind doar folosirea învățătorilor la muncile câmpului sau la activități propagandistice.

În ceea ce privește libertatea de creație, Ralea amintește lungul drum al operei de la autor la publicul său, care dura între șase luni și trei ani. În plus, plata autorului se făcea la pagină, 30.000 de lei pentru 400-500 de pagini⁹¹, însă, cu cât se întârzia apariția, suma defalcată în timp devenea tot mai mică. De vreme ce era recompensată cantitatea, romanele aveau tendința de a se lungi până la diluare epică.

Tot din cauza plății pe pagină proliferase și poemul epic ca gen literar, în defavoarea sonetului care aproape dispăruse⁹².

Mergând în profunzime, Ralea identifică o legătură directă între libertatea de creație și calitatea producțiilor artistice. Perioada anilor 1948-1953 fiind una de coerciție și presiune⁹³, nici creația literară nu a

excelat. De teama acuzațiilor, autorii scriau pentru sertar, iar pictorii sau sculptorii își ascundeau lucrările.

Cauza principală a acestor situații era intervenția abuzivă și dogmatică a cenzurii „în probleme legate de conținutul formei, dar și în legătură cu trecutul autorului”⁹⁴. Urmau semnificațiile aberante pe care le căpătau anumite cuvinte scoase din context, cuvinte care, în imaginația cenzorului, făceau aluzii la anumite situații sau persoane.

O altă cauză majoră de nemulțumire a intelectualilor viza tematica șablonardă, care descuraja orice viziune personală. Mai mult, ideologii de partid eliminaseră marile teme ale literaturii – dragostea, suferința, moartea –, interzicând tratarea lor. De aceea, din cauza impunerii manierei de tratare, mulți creatori au preferat posturi minore, inferioare pregătirii lor profesionale.

Deosebit de iritantă era și imixtiunea Direcției Presei, care, „deși trebuie să verifice linia politică și ideologică a creației, se amestecă și în realizarea artistică sau tehnică a operei”⁹⁵. În consecință, pentru a scăpa de constrângerile ei, scriitorii se refugiază în trecut: de aici proliferarea literaturii istorice.

Ralea nu se sfiește să menționeze și necesitatea reabilitării unor clasici ca Liviu Rebreanu, Nicolae Iorga sau C. Stere, după modelul lui Tudor Arghezi care „iată! a produs *Laudă omului* și 1907”⁹⁶.

Fără a indica direct partidul ca responsabil pentru campania furibundă împotriva lui Arghezi, Ralea transferă responsabilitatea Uniunii Scriitorilor. Acesteia îi reproșează „o serie de vexațiuni de demnitate, lăsarea lui aproape în mizerie, publicarea de pamflete la adresa sa, [care] l-au descurajat și l-au pironit în sterilitate. S-au pierdut astfel pentru cultura socialistă zece ani, în care acest remarcabil poet n-a putut să

scrie”⁹⁷. Însă pentru cine avea abilitatea de a lectura printre rânduri era evidentă implicarea partidului în acest caz spinos, iar Ralea era destul de transparent atunci când scria că Arghezi „n-a putut fi reconsiderat decât cu intervenția directă a conducerii partidului”⁹⁸.

În finalul raportului său, Ralea consideră necesară și diversificarea circulației clasicii străini, a operelor lui Anatole France, Diderot, Zola, cât și jucarea unor piese de Shakespeare, Lope de Vega, Molière, Victor Hugo, Gogol, Tolstoi. De asemenea, autorul cerea insistent cenzurii să renunțe la mutilarea textelor clasice: „un text clasic nu poate fi mutilat, el trebuie cunoscut în întregime, cu calități și defecte, tocmai ca critica (*sic!*), pozitivă și negativă, să se poată exercita”⁹⁹.

Raportul semnat de Mihai Ralea în 1955 face o radiografie destul de precisă a vieții culturale românești, fără a fi însă completă. Trebuie să remarcăm totuși că, din poziția de privilegiat, Ralea își asumă riscuri imprevizibile într-un regim totalitar. Chiar dacă are inteligența și talentul de a masca acuzațiile sau de a redirecționa responsabilitatea anumitor acțiuni, operațiunea putea avea totuși consecințe dintre cele mai neplăcute pentru el.

Astăzi știm că societatea românească se afla atunci în pragul unui nou val de teroare, iar victimele sale urmau să fie preponderent intelectualii. Oscilând între liberalizarea societății prin permisivitate la dialog, la critică și conservarea certă a puterii prin opacizare și dogmatizare, Gheorghiu-Dej a ales a doua cale. Teama pierderii puterii era mai profundă decât dorința obținerii unor adeziuni sincere.

1. Marin Nițescu, *Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii*, Editura Humanitas, București, 1995, p. 164.

2. Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948-1965*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 46.

- [3.](#) *Ibidem*, p. 48.
- [4.](#) Marin Nițescu, *op. cit.*, p. 149.
- [5.](#) Lucia Dragomir, „Schimbarea ordinii lumii – misiunea politică a scriitorilor în «democrațiile populare»”, în Ruxandra Ivan (coord.) *„Transformarea socialistă”. Politici ale regimului comunist între ideologie și administrație*, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 193.
- [6.](#) Maria Someșan, *Universitate și politică în deceniile 4-6 ale secolului XX. Episoade și documente*, Editura Universității din București, 2004, pp. 246-247.
- [7.](#) *Ibidem*, p. 247.
- [8.](#) *Ibidem*.
- [9.](#) *Ibidem*, p. 258.
- [10.](#) *Ibidem*, p. 267.
- [11.](#) *Ibidem*, pp. 260-261.
- [12.](#) *Ibidem*, p. 262.
- [13.](#) *Ibidem*, p. 263.
- [14.](#) Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 256.
- [15.](#) Maria Someșan, *op. cit.*, p. 265.
- [16.](#) Lucian Boia, *op. cit.*, p. 291.
- [17.](#) Lucia Dragomir, *art. cit.*, p. 196.
- [18.](#) *Ibidem*, p. 194.
- [19.](#) *Ibidem*, p. 193.
- [20.](#) Stelian Tănase, *Elite și societate...*, ed. cit., p. 167.
- [21.](#) Lucia Dragomir, *art. cit.*, p. 195.
- [22.](#) Nicolae Mareș, *Lucian Blaga, Epistolarul de la Academie*, Editura Altip, Alba Iulia, 2012, p. 55.
- [23.](#) Marin Nițescu, *op. cit.*, p. 55.
- [24.](#) Marin Nițescu, *op. cit.*, p. 97.
- [25.](#) Lucia Dragomir, *art. cit.*, p. 193.
- [26.](#) Alex Goldiș, *Critica în tranșee. De la realismul socialist la autonomia esteticului*, Editura Cartea Românească, București, 2011, p. 17,
- [27.](#) Lucia Dragomir, *art. cit.*, p. 197.
- [28.](#) Ana Selejan, *Adevăr și mistificare în jurnale și memorii apărute după 1990*, Editura Cartea Românească, București, 2011, p. 119.
- [29.](#) Lucian Boia, *op. cit.*, p. 271.
- [30.](#) Lucian Blaga îi relatează lui Ion D. Sîrbu despre tentativele succesive ale partidului de a-l numi în funcția de președinte al acestui partid. Disperat, hărțuit, Blaga își cheamă discipolul la spitalul unde era internat sub un diagnostic fals: „Eu toată viața am refuzat să fac politică [...] vocația mea este Filosofia și Libertatea. L-am refuzat pe Carol II, părăsind diplomația. Am

refuzat legionarii, am refuzat și pe Antonescu. Cum să accept acum să mă mut din Catedrala sistemului meu ca să ajung să semnez afișe electorale într-un cort militar rusesc... Am refuzat! Dar sunt foarte amenințat, mi-e frică, mi-e frică să nu fiu ucis....” Pentru detalii, vezi capitolul „Addenda” în Clara Mares, *Zidul de sticlă. Ion D. Sîrbu în arhivele Securității*, Editura Curtea Veche, București, 2011.

- [31.](#) Lucian Boia, *op. cit.*, p. 272.
- [32.](#) Lucia Dragomir, în *op. cit.*, p. 192.
- [33.](#) Lucian Boia, *op. cit.*, p. 295.
- [34.](#) Marin Nițescu, *op. cit.*, pp. 69-70.
- [35.](#) Annie Bentoiu, *Timpul care ni s-a dat. Memorii 1947-1959*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 207.
- [36.](#) *Ibidem*.
- [37.](#) Lucian Boia, *op. cit.*, p. 262.
- [38.](#) Lucia Dragomir, în *op. cit.*, p. 199.
- [39.](#) *Ibidem*, p. 200.
- [40.](#) *Ibidem*, p. 201.
- [41.](#) *Ibidem*, p. 202.
- [42.](#) Documentele de arhivă arată că adaptarea lui Camil Petrescu la noile norme ideologice nu a fost simplă. În 1948 scrie piesa *Bălcescu* care ajunge pe masa comitetelor de lectură din Ministerul Artelor și Informațiilor, unde, deși este considerată măreață, i se cere modificarea unor replici nepotrivite. În 1950 el refuză să scrie despre Eminescu, însă în 1952, când este solicitat din nou pentru aniversarea a 100 de ani de la nașterea lui Caragiale, nu se mai poate eschiva și scrie o piesă la presiunea activiștilor (*ibidem*, p. 207).
- [43.](#) *Ibidem*, p. 206.
- [44.](#) *Ibidem*, p. 210.
- [45.](#) Barbu Cioculescu își amintea că, în particular, Călinescu era furios pe Dej pentru că ocupa locul care i s-ar fi cuvenit lui de drept, conducătorul românilor, idee care spune multe despre modul în care se percepea criticul literar. Vezi Stelian Tănase, *Anatomia mistificării*, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, p. 150.
- [46.](#) Marin Nițescu, *op. cit.*, p. 189.
- [47.](#) Lucian Boia, *op. cit.*, p. 289.
- [48.](#) *Ibidem*, p. 307.
- [49.](#) Ana Selejan, *Literatura în totalitarism. 1949-1951. Întemeietori și capodopere* (vol. 1, 1994, ed. a II-a, 2007); *Literatura în totalitarism. 1952-1953. Bătălii pe frontul literar* (vol. 2, 1995, ed. a II-a, 2007); *Literatura în totalitarism. Anul 1954. Anul „gloriosului deceniu”* (vol. 3, 1996, ed. a II-a, 2009); *Literatura în totalitarism. 1955-1956. Clasicizarea realismului socialist* (vol. 4, 1998, ed. a II-a, 2010), *Literatura în totalitarism. 1957-1958* (vol. 5, 1999), *Literatura*

în *totalitarism. 1959-1960* (vol. 6, 2000), toate apărute la Editura Cartea Românească, București.

[50.](#) M. Nițescu, *op. cit.*, p. 192.

[51.](#) Deși instinctul de critic literar îl îndemnase să-l lase pe „marele poet A. Toma”, după cum era numit de propaganda comunistă, în afara paginilor *Istoriei literaturii...*, în 1950 la intrarea acestuia în Academie, Călinescu îl compară cu Eminescu. Șocul auditorilor este dublu: cum să te numești George Călinescu și să faci o asemenea comparație? Sau oare Călinescu își permitea să-l ironizeze pe poetul oficial sub ochii activiștilor?

[52.](#) M. Nițescu, *op. cit.*, p. 204.

[53.](#) *Ibidem*, p. 208.

[54.](#) Demersul lui Liviu Rusu a avut loc în 1963, când profesorul clujean a întocmit un memoriu de 75 de pagini adresat CC-ului. Vezi Marin Nițescu, *op. cit.*, p. 153.

[55.](#) Vezi Stenograma discuției dintre G. Călinescu și Gheorghe Gheorghiu-Dej din 2 martie 1960 cu privire la romanul *Scrinul negru*, publicată în *România literară*, http://www.romlit.ro/stenograma_discuiei_dintre_gh._gheorghiu-dej_i_g._clinescu_-_2_martie_1960, accesat la 11 iulie 2012.

[56.](#) Lucian Boia, *op. cit.*, p. 173.

[57.](#) *Ibidem*, p. 262.

[58.](#) *Ibidem*, p. 307.

[59.](#) „Dacă nu ați fi fost voi” [prin „voi” înțelegea „voi, copiii”], „nu aș fi acceptat această umilință” *apud* Ion Vianu, *Amor intellectualis, Romanul unei educații*, Editura Polirom, Iași, 2011, p. 111.

[60.](#) *Ibidem*, p. 320.

[61.](#) *Ibidem*, p. 278.

[62.](#) Lucian Boia, *op. cit.*, p. 279.

[63.](#) Ana Selejan, *Adevăr și mistificare...*, ed. cit., p. 148.

[64.](#) *Ibidem*, p. 154.

[65.](#) *Ibidem*, p. 152.

[66.](#) *Ibidem*, p. 154.

[67.](#) *Ibidem*.

[68.](#) Lucian Boia, *op. cit.*, p. 304.

[69.](#) *Ibidem*, p. 279.

[70.](#) *Ibidem*, pp. 133-135.

[71.](#) <http://atelier.liternet.ro/articol/2359/Daniel-Cristea-Enache/Atitudinea-dumitale-tovarase-Sirbu-nu-este-marxista-XIV.html>, accesat la 12 iulie 2012.

[72.](#) Clara Mareș, *Zidul de sticlă. Ion D. Sîrbu în arhivele Securității*, Editura Curtea Veche, București, 2011, p. 462.

- [73.](#) „Lui Blaga îi apăruse ultimul volum din trilogia sa. L-am zărit de departe, era senin, mulțumit și luminos. Înalt și adânc. S-a oprit în grupul nostru. Îi eram cu toții studenți și ucenici. Atunci, unul din noi cinci (nu îndrăznesc să-mi aduc aminte care din noi; poate că am fost chiar eu, nu sunt sigur), cu acea barbară cruzime și inconștiență a tinereții, i-a spus următoarele: «Domnule Profesor, chiar acum discutăm despre Catedrala d-voastră. Sistemul e încheiat, are toate articulațiile: metafizică, epistemologie, axiologie, ontologie, estetică, filosofia artelor, psihologie abisală... Un singur, dar important etaj lipsește. Nu aveți în sistemul d-voastră o Ethică. Sau măcar un cod moral...». După excluderea din Universitate în fața furiei lui Ion D. Sîrbu, Blaga îi spune: «Acum, dragă Gary, vom scrie fiecare tratatul nostru de Ethică»” – Clara Mareș, *op. cit.*, p. 465.
- [74.](#) În 1956, Rosa del Conte și Basil Munteanu, la sugestia lui Mircea Eliade, îl propun pe Lucian Blaga la Premiul Nobel pentru Literatură, însă era nevoie și de susținerea națională a candidatului, iar regimul comunist i-a refuzat acest suport.
- [75.](#) Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Fond CC al PCR – *Secția propagandă și agitație*, dosar 141/1955, 63 file.
- [76.](#) *Ibidem*, f. 2.
- [77.](#) *Ibidem*, ff. 2-3.
- [78.](#) *Ibidem*, f. 3.
- [79.](#) *Ibidem*, f. 4.
- [80.](#) *Ibidem*.
- [81.](#) *Ibidem*.
- [82.](#) *Ibidem*, f. 5.
- [83.](#) *Ibidem*.
- [84.](#) *Ibidem*, f. 6.
- [85.](#) *Ibidem*.
- [86.](#) *Ibidem*.
- [87.](#) *Ibidem*, f. 13.
- [88.](#) *Ibidem*, f. 14.
- [89.](#) *Ibidem*.
- [90.](#) *Ibidem*,
- [91.](#) *Ibidem*, f. 18.
- [92.](#) *Ibidem*.
- [93.](#) *Ibidem*, f. 25.
- [94.](#) *Ibidem*, f. 26.
- [95.](#) *Ibidem*, f. 32.
- [96.](#) *Ibidem*, f. 33.
- [97.](#) *Ibidem*, f. 58.
- [98.](#) *Ibidem*.

[99](#). *Ibidem*, f. 34.

O ALTĂ VIZIUNE ASUPRA COLECTIVIZĂRII: COTIDIANUL SATELOR

Octavian Roske

Încă de la începutul campaniei de colectivizare, Partidul Comunist a asociat creșterea productivității muncii în agricultură cu intensă, rapidă mecanizare a lucrărilor agricole. Unindu-și pământurile pe mari suprafețe și concentrând forța de muncă după un plan stabilit de la centru, țăranii colectiviști ar fi trebuit să obțină recolte mai mari folosind cele mai moderne utilaje. Spre deosebire de perioada interbelică, necesarul de utilaje urma să fie asigurat prin creșterea potențialului industriei constructoare de mașini, renunțându-se astfel la masivele importuri din trecut¹. În ciuda tonului triumfalist din documentele de partid, extinderea mecanizării în primii ani de colectivizare a fost lentă. „Avem nevoie de 30.000 de tractoare”, observa Gheorghe Vasilichi la Plenara CC al PMR din 3-5 martie 1949. „Cu industria noastră și cu posibilitățile noastre de import, nu putem avea așa de repede cât avem nevoie.”² La rândul său, ministrul Agriculturii Vasile Vaida remarcă în 1950 slaba dotare tehnică a noilor structuri colectiviste: „Noi vedem că, la crearea gospodăriilor colective, vin câte 50-60 de familii de țăranii cu câte 30 de căruțe, un cal sau două vaci, în cel mai bun caz [...]. Ne aflăm într-o situație foarte grea cu mecanizarea”³.

Numărul tractoarelor produse în România a crescut de la 3.469 în 1950 la numai 3.500 în 1955, el ajungând la doar 4.202 în 1956. Cel al semănătorilor a crescut de la 450 în 1950 la 1.428 în 1955, pentru ca în 1956 să scadă la 901⁴. În 1957, forța de tracțiune animală din agricultură reprezenta încă 67,5%, comparativ cu forța de tracțiune mecanică, limitată la numai 32,5%⁵. Producția anuală de tractoare în România va ajunge abia în 1960 la 17.102 unități⁶. Producției interne i s-au adăugat, în primii ani de colectivizare, importurile din Uniunea Sovietică. „Trecerea la marea gospodărie agricolă colectivă se poate face cu succes, deoarece condițiile materiale necesare acestei treceri permit acest lucru”, se spunea într-o broșură de propagandă editată în 1953. „Marile combine, tractoare, secerători și semănători de tot felul trimise din Uniunea Sovietică și date agriculturii noastre socialiste au dus la o ridicare a producției agricole.”⁷ Bilanțul mecanizării, cel puțin în primul deceniu al colectivizării, ar trebui să includă atât producția internă, cât și importurile. Astfel, de la 12.227 de tractoare convenționale de 15 CP, câte existau în România în 1948, s-a ajuns la 16.746 în 1951, 23.256 în 1954, 27.108 în 1955, 30.488 în 1956 și 32.160 în 1957. Numărul semănătorilor mecanice a crescut de la 5.100 în 1948 la 6.350 în 1951, 9.376 în 1954, 10.973 în 1955, 12.454 în 1956 și 12.679 în 1957⁸.

Efectuarea în condiții optime a lucrărilor agricole a depins însă și de înzestrarea Stațiunilor de Mașini și Tractoare (SMT), care a fost mai lentă decât extinderea structurilor colectiviste. Despre slaba dotare tehnică a SMT unități și lipsa specialiștilor din agricultură vorbise și Gheorghiu-Dej, cu ocazia plenarei din 3-5 martie 1949⁹. În Regiunea Craiova existau în 1950 doar 15 SMT-uri, cu 525 de tractoare fizice, 693 de tractoare

convenționale de 15 CP, 88 de semănători mecanice, 291 de batoze pentru păioase. În 1953, SMT-urile din aceeași regiune dispuneau de 553 de tractoare fizice, 723 de tractoare convenționale de 15 CP, 144 de semănători mecanice și 305 batoze pentru păioase¹⁰. În 1952 existau în România doar 212 SMT-uri, dintre care unele funcționau doar ca ateliere de reparații. La acea dată, SMT-urile reușeau să are doar 430.000 de hectare aflate în folosința gospodăriilor colective¹¹. La sfârșitul anului 1954 numărul SMT-urilor crescuse doar cu trei față de cel din 1952, iar la sfârșitul anului 1956 numărul de SMT-uri ajunsese la 235 care dispuneau de 18.700 de tractoare convenționale de 15 CP¹².

Totuși, efectele mecanizării întârziu să apară. Iată ce își amintește un fost colectivist din comuna Reviga, județul Ialomița: „La început, GAC-ul nu a primit prea mult ajutor extern. Au lucrat cu caii, căruțele și grapa cu dinți. Așa s-a semănat grâu între 1959-1961. SMA Andrășești deservea 20 de comune, iar în Reviga avea o secție de mecanizare. Aveau tractoare pe șenile de tip KDP și IAR, însă nu reușeau să execute la timp lucrările”¹³. Abia spre sfârșitul campaniei de colectivizare se înregistrează o creștere a gradului de mecanizare a lucrărilor agricole, după cum anunțau cifrele comunicate de autorități. Spre exemplu, în regiunea Galați existau, în 1961, 4.031 de tractoare convenționale, 2.100 semănători, 1.136 de combine și alte mașini agricole, adică un potențial de utilaje agricole mai mare decât cel existent în întreaga țară înainte de 1930¹⁴. Față de începuturile colectivizării, lucrările agricole în cooperativele agricole de producție în 1970 erau în mare parte mecanizate. Pentru arat se asigura un procent de 97,4% de lucrări mecanizate; pentru semănat, 90,5 %; pentru prășit, 66,6%, față de 34,3% în 1963; pentru recoltat păioase, 81,3%, față de 50,2% în 1963¹⁵.

Pe de altă parte, prognozele factorului politic sau ale administrației structurilor colectiviste s-au situat, de regulă, peste posibilitățile industriei producătoare de mașini. Vasile Enache, prim-secretar al Comitetului Raional de Partid Botoșani, promitea în 1960 că, la sfârșitul anului 1965, vor lucra pe „ogoarele patriei” 100.000 de tractoare, peste 70.000 de semănători, peste 43.000 de combine de cereale păioase și peste 8.000 de combine de porumb¹⁶. Conform datelor statistice publicate de Ministerul Agriculturii și Alimentației în 1992, la sfârșitul anului 1965 România dispunea de 81.356 de tractoare agricole fizice, 64.266 de semănători cu tracțiune mecanică, 35.552 de combine pentru păioase și 3.143 de combine pentru porumb¹⁷. Diferențele față de prognozele din 1960 sunt majore, mai ales la combinele pentru porumb, unde nu se ajunsese în 1965 nici măcar la jumătatea cifrei estimate. Exagerate erau și estimările făcute de conducerea uneia dintre cele mai eficiente structuri colectiviste din țară, GAC „Viața nouă” din Sântana, județul Arad. Aceștia anunțau în 1961 că, prin mecanizarea lucrărilor, îmbunătățirea fertilizării solului și folosirea unor semințe selecționate, vor obține în 1965 producții de 4.000 kg de grâu la hectar, 4.000 kg de orz, 6.000 kg de porumb boabe, 3.000 kg de floarea-soarelui¹⁸. Statisticile oficiale dădeau pentru Regiunea Crișana, de care a depins administrativ comuna Sântana, o producție medie la hectar în 1964 de 1.090 kg la grâu, 1.860 kg la orz și orzoaică și 1.860 kg la porumb, cu mult sub cifrele prognozate de conducerea GAC „Viața Nouă”¹⁹. Decalajul dintre prognoze și realitate era observat și de Nicolae Ceaușescu la Plenara CC al PCR din 17-19 martie 1970: „Dacă nu vom înțelege că trebuie să facem eforturi materiale pentru înzestrarea tehnică a acestei ramuri, pentru folosirea largă a cuceririlor agrotehnice și

zootehniei moderne, agricultura socialistă nu va duce la rezolvarea problemei de fond – creșterea producției vegetale și animale”²⁰.

Mecanizarea lucrărilor agricole constituie totuși unul dintre puținele aspecte ale colectivizării despre care martorii au impresii favorabile. Dincolo de lozincile ideologice, promisiunea unei mecanizări rapide a avut un rol determinant în hotărârea multor țărani de a semna cererea de înscriere în structurile colectiviste. Ioan Puiac din Chețani, județul Mureș, declara într-un interviu din anul 2000: „Oamenii o fost neîncrezători la început, repede s-o cunoscut lucrătura, arătura de tractor, față de aia făcută cu plugul”²¹. Iustin Bugnar din Ocnița, județul Bistrița-Năsăud, își aduce aminte că munca anevoioasă cu vacile la arat a fost înlocuită de „tractoarele pe șenile”. „Dacă știam”, precizează el referindu-se la avantajele mecanizării, „intram mai repede”²². În 1953 se aprecia că un tractor ară într-o singură zi cât o pereche de boi în cinci-șase zile, iar adâncimea arăturii cu tractorul putea să ajungă la 25 cm²³. Sprijinului tehnic i s-au adăugat unele facilități la semnarea contractelor, mai ales în primii ani când SMT-urile au aplicat tarife preferențiale pentru gospodăriile agricole colective, în special pentru cele care aveau un nivel economic scăzut²⁴. Deși raportările despre recolte mari se fac, în regimul comunist, mai ales în contexte propagandistice, cifrele nu pot fi considerate exagerate. Întrebat cum a reușit să crească producția de porumb de la 900 kg la hectar în 1961 la 8.500 în 1971, Vasile Costache din comuna Lucieni, județul Dâmbovița, găsea o explicație: „Cu tractorul, tovarășe! Cu tractorul, cu semănătoarea, cu prășitoarea mecanică, cu îngrășământul chimic, cu agrotehnica pe care am învățat-o iarnă de iarnă la casa-laborator”²⁵. Colectiviștii din GAC „Zorile” din comuna Grădinari, regiunea București, declarau că au obținut 2.000 kg de grâu la

hectar și 2.500 kg de porumb fiindcă utilizaseră mașini și tractoare, în timp ce gospodăriile individuale care nu dispuneau de aceleași mijloace ar fi obținut doar 1.000-1.200 kg de grâu la hectar și 1.200-1.300 kg de porumb la hectar²⁶. Acolo unde recoltele erau mici motivația era slaba mecanizare a lucrărilor agricole. În opinia inginerului-șef din comuna Colțea, județul Brăila, numărul mic de tractoare era explicația pentru recoltele slabe obținute în 1962 de CAP „9 Mai”, unde prima combină intrase în lanurile de grâu ale cooperativei abia în 1960-1961: 1.536 kg de grâu la hectar, 2.470 kg de porumb și 1.490 kg de floarea-soarelui. Prin comparație, producția medie obținută pe terenurile GAS în 1962 fusese de 2.080 kg de grâu la hectar și 2.830 kg de porumb²⁷.

Dacă factorul politic a considerat aportul mecanizării un element hotărâtor în creșterea producției agricole, munca în comun, pe suprafețe întinse, pe de o parte, răspundea unui comandament politic, alinierea la gândirea stalinistă, iar pe de alta, prelua sugestii din tradiția cooperatistă susținută în România de Partidul Național-Țărănesc în perioada interbelică. După ce Lenin arătase că mica proprietate țărănească nu poate asigura progresul în agricultură, și cu atât mai puțin nu poate „să elibereze omenirea de starea de mizerie și de asuprire în care se află masele”²⁸, Stalin a susținut în 1927 la Congresul al V-lea al partidului că singura soluție este de „a uni, treptat, dar fără oprire, prin presiune și prin exemplu și convingere, gospodăriile țărănești mici și foarte mici în mari gospodării bazate pe cultivarea pământului în comun, în întovărășiri, în colective”²⁹. Pe plan intern, doctrina țărănistă, deși accepta unele teze marxiste, a promovat interesele țărănimii, văzută ca „o clasă social omogenă și autonomă”³⁰. Într-un articol publicat în ziarul *Dreptatea* din 31 iulie 1943, prof. dr. M. Chirițescu-Arva nota: „Integrarea țărănimii

noastre în rolul ei dinamic de clasă producătoare, capabilă de a folosi toate mijloacele tehnice și descoperirile științei, nu se poate face decât prin organizarea eforturilor colective. Organizarea fermei colective se impune, deci, ca o necesitate de neînlăturat ce este menită să constituie cheia de boltă în noul edificiu al statului țărănesc”³¹. Combinând cele două argumente și sprijinindu-se pe date statistice ce indicau fărâmițarea proprietății în agricultură, 94% din suprafața arabilă fiind deținută de proprietari care aveau între 1 și 10 hectare, Gheorghiu-Dej promitea, în martie 1949, că, atunci când se va trece la munca în comun, pe suprafețe întinse, cu sprijinul tractoarelor și mașinilor, folosindu-se îngrășăminte și „datele celei mai avansate științe agrotehnice din lume, știința sovietică”, producția la hectar va spori, iar creșterea vitelor va cunoaște un avânt fără precedent³².

În structurile colectiviste, munca individuală se va desfășura în cadrul unor brigăzi, structuri menite să înlocuiască caracterul imprevizibil al activității în gospodăriile individuale, printr-o planificare minuțioasă a etapelor care asigurau ciclul complet al lucrărilor agricole. „Brigăzile permanente de producție”, formate pe principiul specializării (agricole, zootehnice, grădinărit), ar fi trebuit să-i grupeze doar pe țăranii pricepuți, de regulă 40-60 de indivizi, în echipe de șase, opt persoane, sub conducerea unui brigadier, „un membru al gospodăriei cu simț de răspundere, harnic și cinstit”, ajutat de un „socotitor” care ținea evidența lucrărilor³³. Uneori brigadierii erau trimiși la cursuri de pregătire sau urmau cursuri de agrozootehnie de trei ani, organizate în anumite gospodării colective³⁴. Brigăzile primeau de obicei în grijă același număr de unelte, o suprafață egală de teren agricol și pășune și animale de muncă³⁵. Munca brigăzilor se desfășura conform unui plan de producție

anual care stabilea ce plante trebuie însămânțate, pe ce suprafețe, ce cantități de îngrășăminte se utilizau, și succesiunea lucrărilor potrivit unui calendar prestabilit³⁶. Desigur, planul menționa și cantitatea de produse care trebuia obținută. Pentru a crește productivitatea muncii în brigăzi conducerea GAC declanșa întreceri pentru îndeplinirea și depășirea planului³⁷. Munca fiecărui membru al brigăzii era consemnată într-o fișă individuală pentru evidența lucrărilor efectuate³⁸. Avantajați în acest sistem erau cei care proveneau din familii cu mai mulți membri care puteau lucra, acumulând astfel un număr sporit de zile-muncă³⁹. Pe de altă parte, cei care erau mai obișnuiți cu lucrările agricole erau nemulțumiți de superficialitatea altor membri din brigadă. „La colectiv nu știai cum lucrează alții. Eu săpam bine la porumb, dar venea altul și la prașila a doua săpa prost”, declară V.S. din satul Reviga, într-un interviu din 2002⁴⁰. Alții se plâneau că în brigăzi trebuiau să facă și munca lăsată în urmă de „leneși” și „bețivani”⁴¹.

Au existat și gospodării colective de succes. De exemplu, GAC „Viața nouă” din Sântana, județul Arad, pornise de la un fond de bază de 32.418 lei în 1950 pentru a ajunge în 1960 la 10.000.000 de lei, ceea a făcut posibilă alocarea de fonduri pentru cheltuieli social-culturale (50.000 de lei) și de ajutorare (105.258)⁴². GAC „Vasile Roaită” din satul Oprișenești, raionul Filimon Sârbu, avea la înființare, în 1950, un fond de bază de 150.000 de lei. La sfârșitul anului 1959 acesta ajunsese la 1.656.551 lei⁴³. GAC „Înainte” din Berveni, raionul Carei, Regiunea Baia Mare, raporta la sfârșitul anului 1957 un fond de bază de 3.863.479 de lei, o creștere de aproape 2,5 ori față de anul 1953⁴⁴. În 1958, GAC „11 Iunie 1948” din comuna Pechea, Regiunea Galați, care exploata o

suprafață de 44.664 ha, dispunea de un fond de bază de 2.500.000 de lei⁴⁵. Mai târziu, regimul a încercat să acorde stimulente celor care își îndeplineau planul. În acest sens, a fost adoptată o hotărâre în ședința de lucru a CC al PCR din 23 noiembrie 1970 prin care s-a renunțat la sistemul bazat pe zile-muncă în CAP, introducându-se retribuirea pe baza acordului global, care dădea „posibilități nelimitate de câștig cooperativitorilor”, legând direct „retribuirea acestora de rezultatele obținute în producție”⁴⁶.

Dacă sistemul muncii în comun ar fi asigurat o productivitate mărită pe termen lung, probabil că statul nu ar fi trebuit să susțină financiar GAC-urile și apoi CAP-urile, iar asigurarea fondului de stat cu produse nu s-ar fi bazat, în mare măsură, tot pe gospodăriile individuale. În mai 1953, Gheorghiu-Dej atrăgea atenția că GAC-urile „furnizează încă cereale marfă într-o proporție nesatisfăcătoare față de posibilitățile pe care le au”⁴⁷. Cauzele erau de natură economică și organizatorică, observa Gheorghiu-Dej la acea dată. Conform unei note informative trimise Sfatului Popular Regional Dolj la 17 septembrie 1951, pierderile estimate pentru GAC „Victoria Socialismului” erau de 869.000 de lei. Cauza era producția prea mică la hectar⁴⁸. Specialiștii de la Institutul de Cercetări Economice apreciau în 1973 că „agricultura cooperatistă nu a contribuit pe măsura posibilităților la sporirea producției globale agricole și a venitului național obținut în agricultură”⁴⁹. În octombrie 1977, Nicolae Ceaușescu, vorbind din nou despre problemele cu care se confruntau structurile colectiviste, cerea CAP-urilor să „acorde mai multă atenție problemelor de eficiență economică, reducerii cheltuielilor materiale și de producție”⁵⁰. Dacă la început ineficiența economică a fost asumată ca un preț al aplicării stricte a unui model ideologic, după 1965 ea a fost pusă pe

seama proastei administrări și a lipsei de disciplină în sistem. Pentru a acoperi cheltuielile și pierderile din sectorul socialist în agricultură, guvernul era obligat să avanseze sume de la bugetul de stat, după cum rezultă din declarația lui Nicolae Ceaușescu din aprilie 1986, de la Plenara CC al PCR: „De ce trebuie să finanțăm noi agricultura, de la început și până la sfârșit, și să dăm avansul pentru toată producția agricolă pe care am contractat-o, ca producătorii să cheltuiască banii și apoi, când vin să predea producția, să ne spună că n-o mai au? În agricultură practic, începând din aprilie – vorbesc acum de sectorul vegetal – trebuie să iasă legume și, practic, să aibă încasări în fiecare lună, din care să-și finanțeze activitatea”⁵¹. Instituită încă din primii ani ai colectivizării, această practică a continuat până în 1989. Trifan Pascu, fost președinte de CAP, mărturisea că în jurul anului 1980 „salariile se luau din credite de la stat. Ne critica de o sută de ori și, după aceea, îți dădea credit, și la sfârșit de an se iartă creditele. Nu erai sigur de nimic”⁵².

Dacă principiul muncii în comun nu a reușit să facă din structurile colectiviste niște instituții profitabile, pe termen scurt și la nivel individual el a adus unele beneficii, mai ales acelor categorii de țărani cu un potențial economic modest la intrarea în GAC. Nu numai mărturiile consemnate de broșurile de propagandă din perioada comunistă, dar și declarațiile martorilor după 1989 confirmă un grad ridicat de satisfacție față de „răsplata muncii” în brigăzi. Există cel puțin două explicații pentru acest mod de administrare a „belșugului” la nivelul unei structuri colectiviste. Mai întâi, se poate constata că experiența unor beneficii substanțiale suprapune perioadele de început ale GAC sau CAP, când, din dorința de a stimula adeziunea țăranilor nehotărâți, conducerea structurilor colectiviste administra „belșugul” într-un regim de maximă generozitate. A doua explicație ține de condiția materială a fiecărei familii

și de raportul dintre cât se pierduse prin înscrierea în GAC, de la teren și animale până la utilaje și sămânță, și cât se câștiga în urma zilelor-muncă în brigăzile din comună. Acolo unde înscrierea a avut ca efect depozitarea de un cumul substanțial de bunuri, beneficiile acordate la sfârșitul anului pentru munca în comun nu puteau anula frustrările, regretul de a fi semnat o adeziune care, de cele mai multe ori, a schimbat destinul întregii familii.

Desigur că, în afară de marii depozedați, existau numeroase familii care nu aveau ce regreta că deveniseră colectiviste. Pentru acestea, administrarea „belșugului” confirma principiul după care „se dă fiecăruia potrivit cu numărul de zile-muncă făcute și cu rezultatele pe care le-a dobândit în munca făcută”⁵³. Marin Mușat din comuna Siliștea, județul Teleorman, povestește că în primii ani de activitate ai structurii colectiviste „membrii GAC luau căruțe de porumb și bani”, iar Ion Burcea din aceeași comună își amintește că în primul an, pentru 500 de zile-muncă acumulate de tatăl și sora lui, familia a umplut un pătul de porumb⁵⁴. O familie din satul Dobrosloveni, despre care se spunea că înainte de colectivizare mânca „mămăligă cu ceapă”, a luat după prima recoltă organizată la GAC „Viața Nouă” o cantitate atât de mare de porumb, încât nu a avut unde s-o depoziteze. După ce și-au dus produsele acasă, ei au organizat o petrecere în familie, bucurându-se că noul GAC „i-a făcut oameni”⁵⁵. Dumitru Pantea din comuna Sântana, regiunea Arad, primea în 1951 pentru munca depusă la GAC 20.243 kg produse diferite, față de 1.700 kg cât obținuse în 1949 când lucra singur pe terenul său⁵⁶. Un colectivist din GAC „7 Noiembrie” din comuna Furculești, regiunea Teleorman, care lucrase cu familia sa 953 zile-muncă, a primit la împărțirea veniturilor, în 1951, 9.396 kg de grâu, 3.656 kg de porumb,

734 kg de floarea-soarelui, 467 kg de ceapă, 350 kg de cartofi, 22 kg de fir de bumbac, 187 m de țesături de bumbac⁵⁷. Ioan Tanki, membru în GAC „Budai Nagy Antal” din comuna Andrid, județul Maramureș, declara la 25 noiembrie 1951 că a primit, pentru 746 de zile-muncă, 3.352 kg de grâu, 312 kg de secară, 5.029 kg de porumb, 3.725 kg de cartofi, 402 kg de floarea-soarelui, 2.011 kg de sfeclă, 6.000 kg de fân, 700 kg de paie și 40.000 de lei. „Atâta recoltă cât am primit eu nici un mijlocăș înstărit nu are”, observa Ioan Tanki⁵⁸. Tot în toamna anului 1951, un colectivist din GAC „30 Decembrie” din comuna Costești, Regiunea Teleorman, primea pentru 745 de zile-muncă 2.652 kg de grâu, 3.000 kg de porumb, 156 m de pânză și peste 80.000 de lei, iar un colectivist din GAC „Zorile” din comuna Grădinari, Regiunea București, primea pentru 736 de zile-muncă 2.665 kg de porumb, 275 kg de zarzavat, 839 kg de cartofi, 331 kg de ceapă, 246 l de vin și 53.735 de lei vechi⁵⁹. Nicolae Anton din comuna Păstrăveni, Raionul Tg. Neamț, primea, împreună cu soția, în 1952, pentru 520 de zile-muncă, 3.373 kg de grâu, 2.100 kg de porumb, 614 de kg furaje și „o importantă sumă de bani”⁶⁰. În timp ce țărani colectivști își primeau răsplata muncii, chiaburii erau obligați, sub amenințarea pedepsei cu închisoarea, să predea cote de produse agricole, carne și lapte. Astfel, un proprietar de pământ care deținea 12 hectare și 50 de ari trebuia să predea statului în 1952 2.200 kg de grâu, 600 kg de ovăz, 3.400 kg de porumb, 700 kg de floarea-soarelui, 300 kg de mazăre, 1.470 kg de furaje, la care se adăugau restanțele din 1951. În 1954, un proprietar de pământ care deținea o suprafață de 18 hectare era obligat să predea statului 3.503 kg de grâu, 299 kg de porumb, 447 kg de alte boabe, 195 kg de floarea-soarelui, 334 kg de ceapă, 1.165 kg de fân, 182 kg de

carne de vită, 58 kg de carne de porc, 264 l de lapte de vacă, 6 kg de lână⁶¹.

Mărturiile din ultimii ani ai campaniei de colectivizare se derulează în același ton, indicând un grad sporit de satisfacție pentru felul în care conducerea structurilor collectiviste administra „belșugul”. Colectivistul Ion Ștefan de la GAC „11 Iunie” din comuna Pechea primea în 1957 pentru munca familiei sale, socotită în 612 zile-muncă, 5.509 kg de porumb, 3.060 kg de grâu, 459 kg de floarea-soarelui, 244 kg de orz, 61 kg de ovăz, 91 kg de fasole, 183 kg de cartofi, 61 kg de varză, 3.672 kg de fân, 214 l de vin, 30 kg de brânză, 3,67 kg de lână și 5.509 lei. Familia colectivistului Gheorghe Sofian de la GAC „Unirea”, Bucecea, Raionul Botoșani, primea în 1960 pentru cele aproape 300 de zile-muncă 810 kg de grâu, 1.800 kg de porumb, 22,5 kg de brânză, 35 l de ulei, 150 kg de zarzavaturi și 3.600 lei⁶². Familia colectivistului Teodor Cilan, formată din trei persoane, care muncea la GAC „Viața Nouă” din comuna Sântana, județul Arad, a primit în 1960, pentru 580 zile-muncă, 2.528 kg de grâu, 2.900 kg de porumb, 284 kg de orz, 9 kg de brânză, 125 kg de zahăr și 8.704 lei. Cilan a mai primit în plus pentru depășirea planului 325 kg de grâu, 80 kg de orz și 1.840 kg de porumb⁶³. Gh. Ioan Avădanei de la GAC „Zorii Socialismului”, din comuna Săucești, Raionul Bacău, obținea în 1960 pentru munca depusă împreună cu alți doi membri ai familiei 4.179 kg de porumb și grâu, 298 kg de orzoaică, 166 kg de zahăr, 265 kg de cartofi, 166 kg de varză, 120 kg de ceapă și praz, 1.513 kg de paie de orz și ovăz, 2.256 kg de coceni, brânză, lână, prune și 8.964 lei⁶⁴. Gheorghe Achiței, colectivist din comuna Negrilești, Raionul Tecuci, declara: „În 1960 familia mea a primit o cantitate de 3.500 kg de grâu, 4.500 kg de porumb știuleți, 500 kg de orz și ovăz, 250 kg de cartofi, 250

kg de ceapă și alte produse”⁶⁵. În plus, Achiței primise 9.000 de lei. Că Gheorghe Achiței considera că făcuse o alegere corectă atunci când semnase adeziunea la GAC o arată chiar declarația sa: „Puținii ani de când muncim în gospodăria colectivă ne-au adus în casă numai fericire și belșug, cum n-am avut nicicând. Viața noastră este așa legată de gospodăria colectivă, încât n-aș putea să mă despart de ea pentru nimic în lume. Cum ai putea fugi de fericire? E singurul lucru pe care și-l doresc oamenii și pe acesta mi l-a dat numai gospodăria colectivă”⁶⁶.

Valoarea unei zile-muncă nu era fixă, ci depindea de mai mulți factori. Normele după care se făceau plățile erau stabilite de adunarea generală a GAC, ținându-se seama de „cantitatea și calitatea muncii, de condițiile de muncă, precum și de calificarea muncitorului”⁶⁷. Astfel, la GAC „11 Iunie 1948” din comuna Pechea, Regiunea Galați, o zi-muncă în 1958 era plătită cu 35 de lei, față de 15 lei în 1950⁶⁸. O zi-muncă la GAC „Vasile Roaită”, satul Oprișenești, era plătită în 1960 cu 31,40 lei. La această sumă se adăugau banii și produsele ca plată suplimentară pentru depășirea producției⁶⁹. În Raionul Botoșani, în 1960 valoarea unei zile-muncă în produse și bani se situa între 25 și 32 de lei⁷⁰. La GAC „23 August” din comuna Iernut ziua-muncă în 1960 era de 26 de lei, față de 10 lei, valoarea sa din 1952⁷¹. În 1966, la CAP din comuna Vaida, Regiunea Crișana, valoarea zilei-muncă ajunsese la 31 de lei⁷².

Dincolo de beneficiile muncii în comun, țăranul colectivist era îndemnat să se bucure de o emancipare, un ideal pe care partidele de guvernământ din perioada interbelică nu reușiseră să-l atingă decât parțial. Conform documentelor de partid, colectivizarea aducea nu numai speranța într-o viață îmbelșugată, ci și eliberarea de sub orice formă de

asuprire, precum și eliminarea condiției mizere în care țăranii săraci fuseseră obligați să trăiască. Pentru colectivștii din Pechea, Regiunea Galați, înființarea gospodăriei în 1949 a „pecetluit victoria țăranilor muncitori în calea spre o viață mai bună, bogată și îmbelșugată, lipsită de exploatare, umilință și întuneric”⁷³. Despre colectivistul Dumitru Drăgan din GAC „Zorile” comuna Grăinari se spunea că a scăpat de exploatare. „Când argățea la chiaburii Vilea Bocu și Ioniță Marton nici nu visa să poată ieși vreodată din sărăcie, să trăiască o viață omenească.”⁷⁴ Într-o adunare publică organizată în comuna Berveni, județul Maramureș, la 2 octombrie 1950, șase membri colectivști arătau că „înainte de a intra în GAC pe la sfârșitul lunii decembrie nu mai aveau pâine ce să dea la copii, deși munceau zi și noapte la chiaburi”, în timp ce în noile condiții, primind doar 15% din avansul de la GAC, și-au asigurat pâinea pe un an întreg⁷⁵.

Asemenea aprecieri se întâlnesc frecvent în broșurile de propagandă de la începutul anilor 1950, când Partidul Comunist vedea în alianța dintre clasa muncitoare și țăranimea săracă un mijloc de a-i distruge pe chiaburi, pătura înstărită de la sate, principalul obstacol în instalarea structurilor colectiviste. „Toată viața am argățit la curtea bogătanilor”, spunea Marin Gâscă din comuna Scărișoara, înscris în GAC „Partizanii Păcii” în 1952⁷⁶. Colectivistul Vasile Ivan din GAC din comuna Păstrăvani, Raionul Târgu-Neamț, declara în 1952: „Niciodată în cei 63 de ani de viață pe care îi am n-am apucat să am atâta belșug în casă. O viață întreagă am argățit pe la câinii de chiaburi și m-am ales cu sărăcia și amarul. Acum s-au schimbat lucrurile. Am urmat povața partidului și ca mine au făcut sute de țărani și rodul iată-l: bucuria și belșugul”⁷⁷. Broșura în care era reprodusă declarația respectivă fusese tipărită în 1953

sub coordonarea Comitetului pentru așezămintele culturale de pe lângă Consiliul de Miniștri al RPR, Serviciul de propagandă, și era prezentată în cadrul unor conferințe la căminele culturale. Deși moșierii fuseseră eliminați încă din martie 1949, prin aplicarea Decretului nr. 83, când toate exploatările agricole, imobilele, instalațiile agricole și materialele destinate exploatării agricole au trecut în proprietatea statului, iar chiaburii, după ce li se impuseseră cote și impozite majorate și în cazul neachitării cotelor fuseseră condamnați la închisoare și, în unele situații, li se confiscase averea, ajunseseră în 1958 să mai reprezinte doar 1,58% din totalul gospodăriilor țărănești⁷⁸, totuși propaganda de partid a continuat să-i evoce, pentru a sublinia contrastul cu lumea veche. „Erau vremuri grele pe atunci”, povestește Ștefan Cojocaru de la GAC „Partizanii Păcii”, comuna Scărișoara, Raionul Caracal, în 1961. „Trudeam din zori până noaptea târziu pe moșiile boierilor. Toamna când trebuia să împărțim bucatele ne alegeam cu un sac, doi de mălai. Pâine mâncam numai la zile mari, că n-aveam.”⁷⁹ „Ce viață a dus în trecut Ilie Munteanu?”, se întreabă autorii unei broșuri de propagandă din Regiunea Galați din 1961. „Locuia într-o casă ca vai de ea, o cocioabă. Înscriindu-se în colectivă, Ilie Munteanu și-a făcut viața din ce în ce mai bună. Veniturile obținute, an de an tot mai mari, i-au permis să-și facă o casă nouă, să-și cumpere aparat radio, bicicletă, să-și tragă lumină electrică și, în plus, să aibă bucate din belșug.”⁸⁰ Având în vedere numărul mare de țărani angajați să lucreze pe terenurile chiaburilor, este posibil ca unele mărturii să reflecte experiențe personale. Astfel, conform recensământului agricol din 1941, pe pământurile moșierești și chiaburești erau angajați permanent aproximativ 200.000 de lucrători, iar peste 800.000 de țărani lucrau și pe alte exploatări agricole pentru a obține venituri suplimentare. Pe de altă parte, în memoria satului chiaburii rămâneau ca gospodari pricepuți, care,

având știința folosirii bazei tehnice, a îngrășămintelor naturale și a semințelor selecționate pentru cultură, reușiseră să reinvestească profitul, cumpărând sau luând în arendă alte suprafețe de pământ. Dând dovadă de un comportament economic formativ, ei continuau să aibă o influență considerabilă asupra comunității locale, fapt recunoscut chiar de Gheorghiu-Dej: „Și în ochii țăranilor, chiaburimea trece încă drept niște oameni vrednici, buni gospodari”⁸¹.

Beneficiarii colectivizării, după cum susțineau documentele de partid, nu erau numai gospodăriile individuale, ci întreaga comunitate. Dintre efectele binefăcătoare ale colectivizării, conform statisticilor oficiale, cele mai vizibile au fost electrificarea satelor, creșterea numărului de locuințe noi, construcția de cămine culturale, biblioteci și școli, precum și un acces mai mare la bunurile de larg consum. Iată cum este descrisă comuna Iernut după zece ani de colectivizare. „La tot pasul, ochii îți întâlnesc case noi, frumoase, spațioase, confortabile. Numărul colectiviștilor care în ultimii ani și-au clădit case se ridică la 186. În locuințe, lumină electrică, căci cu trei ani în urmă satul a fost electrificat. Aparatul de radio, fierul de călcat electric, bicicleta, mașina de cusut au devenit obiecte obișnuite în casele colectiviștilor iernuțeni. În sat sunt 300 de aparate de radio, 240 de biciclete.”⁸² „Când te-ai dus în colectiv, ai crezut că mergi într-un oraș”, declară într-un interviu din anul 2001 S.A., care intrase în GAC „Viața Nouă” din Sântana în 1962. Colectiviștii beneficiau de o baie, grădiniță-creșă, unde copiii celor plecați la lucru erau îngrijiți gratuit până seara, și un club unde se putea juca șah și biliard⁸³. La sfârșitul lui 1955 existau în satele României 12.025 de cămine culturale și case de citit, 712 biblioteci comunale și 11.428 de biblioteci sătești⁸⁴. Într-un singur an, 1959, 16 colectiviști de la GAC „Vasile Roaită” din satul Oprișenești își

construiseră case noi, iar alți 15 colectiviști își cumpăraseră aparate de radio⁸⁵. În comuna Săucești, Raionul Bacău, în 1960, după opt ani de la înființarea GAC „Zorile Socialismului”, din 295 de familii, peste 25 și-au cumpărat mobilă nouă, 67 aveau aparate de radio, 20 – mașini de cusut, două și-au cumpărat televizoare, iar altele două – motociclete⁸⁶. În Regiunea Galați, numărul caselor nou construite în perioada 1957-1960 s-ar fi ridicat la 15.000, iar cel al satelor electrificate ar fi ajuns de la 21 în 1950 la 112 în 1961⁸⁷. Uneori, investițiile pentru electrificarea localităților se făcuseră prin implicarea GAC din comunele respective⁸⁸. Bilanțul colectivizării în Dobrogea s-ar fi măsurat în 1961 în construcția sau renovarea a 33.000 de case și achiziționarea a 25.000 de aparate de radio, precum și a unui număr important de biciclete, aragazuri, covoare sau mobilă⁸⁹. Bilanțul la nivelul anului 1971 în județul Gorj ar fi fost de 357 de sate electrificate, beneficiarii acestei modernizări fiind 32.000 de familii țărănești care „au înlocuit lampa de petrol cu becul electric”⁹⁰. Un alt semn distinctiv al modernizării satului, sub influența procesului de colectivizare, îl reprezintă extinderea rețelei de apă potabilă. Astfel, în 1971, din 194 de sate ale județului Constanța, în 141 erau deja introduse rețelele de apă potabilă⁹¹.

De departe, cele mai mari progrese sub impactul colectivizării se înregistraseră, după datele consemnate de istoriografia perioadei comuniste, în domeniul construcției de locuințe, al școlilor și al localităților electrificate. În perioada 1951-1963 la sate s-ar fi construit peste 830.000 de case. Numărul școlilor de cultură generală se ridica în 1962 la 6.250, adică era de opt ori mai mare comparativ cu 1939, iar numărul satelor electrificate – la 5.520, față de 450 câte existau în

1938⁹². Meritul acestor realizări era atribuit politicii Partidului Comunist, după cum susținea în 1971 Dumitru Mursa, din comuna Plugari, județul Iași:

Cooperativa agricolă ne-a dat nouă, țăranilor, viața pe care o râvneam. Așa ne-au spus comuniștii. Comuniștii sunt oamenii adevărului și ai dreptății. Noi am fost însetați de dreptate. Acum o avem. De aceea suntem legați cu toată ființa de partidul nostru comunist. Satul nostru s-a schimbat că nu-l mai recunosc cei care au plecat mai de mult de pe aceste meleaguri. Case noi s-au construit peste tot. Avem un cămin cultural, un dispensar nou, un magazin universal modern⁹³.

Modernizarea satului nu i-a împiedicat pe țărani să migreze spre orașele apropiate, în căutarea unor slujbe stabile care le ofereau și garanția unei pensii decente. Fenomenul începe să se contureze spre finalul colectivizării, când devine evident că Partidul Comunist nu-și îngăduise decât un scurt răgaz, în anii 1953-1957, și că desăvârșirea colectivizării, scoasă acum de sub influența modelului colhoznic și prezentată ca un factor de progres pentru întreaga societate, va duce la depozitarea de pământ, unelte și animale într-un timp scurt. Munca în brigăzi, în cadrul structurii colectiviste, era departe de a asigura o securitate materială. Răsplata muncii în comun, în ciuda promisiunilor lansate în timpul campaniei de colectivizare, era sub așteptări. Gheorghe Șerban din satul Aurel Vlaicu, Regiunea Hunedoara, își amintește: „În primul an, am arat tot bine, cu caii și cu vitele. Și-apoi toamna... n-am căpătat 1.500 kile de porumb. Eu și soția. Și-am lucrat toată vara cu caii și cu vitele”⁹⁴. Ștefan Iosif Lazăr din același sat povestește într-un interviu din 1999 că a muncit doi ani la colectiv, primind 2 lei pe zi și un kilogram de „bucate”⁹⁵. În Dărăbani, Regiunea Suceava, se plăteau 2 lei pe zi, în urma unei hotărâri a adunării generale din 1957. Ca produse, colectiviștii primeau pentru o zi-

muncă 8 kg de grâu, 1,5 kg de orz, 0,120 kg de brânză, 0,014 kg de lână, 0,200 kg de ceapă, 0,012 kg de miere, 9 kg de paie, 3 kg de fân. Comparativ cu alte GAC-uri, cei din Dărăbani erau mai slab retribuiți⁹⁶.

Plecările din GAC aveau de multe ori ca motiv retribuiția prea mică în raport cu munca depusă. După cum se arată într-un raport al Procuraturii Regiunii Constanța din 1953, țăranii părăseau în masă GAC, fiindcă, deși li se promisese că vor fi scutiți de cote și impozite, acest lucru nu s-a întâmplat, iar cantitatea de cereale primită pentru ziua-muncă era insuficientă. Pe de altă parte, ei constatau că gospodăriile particulare obțineau recolte mai mari decât GAC, asigurându-și astfel necesarul de produse⁹⁷. Ioan Rogoz din Brad povestește într-un interviu din 2006: „Cei care s-au înscris în CAP lucrau zi-lumină, primind în schimbul muncii produse, care nu erau îndeajuns supraviețuirii”⁹⁸. Cei care îndrăzneau să facă publică incapacitatea GAC-urilor de a asigura un venit minim erau condamnați după proceduri sumare. Marin Stoica din comuna Cosmești-Videle le spunea în 1958 consătenilor că, dacă se vor înscrie în GAC, vor muri de foame. A fost arestat în 1959 și condamnat la trei ani de închisoare corecțională⁹⁹. Ioan Crișan din satul Băgău, Regiunea Cluj, vorbise în același fel, afirmând în 1959 că intrarea în colectivă nu le va asigura sătenilor pâinea zilnică. A fost condamnat la opt ani de închisoare corecțională¹⁰⁰. Letiția Lupea din satul Țebea, comuna Baia de Criș, declara într-un interviu din 2005: „Colectivul nu știu dacă a avut ceva bun. A fost rău, că nu aveai salariu, nu-ți dădea nimic, dacă nu aveai din altă parte, nu aveai cu ce trăi. Îți dădea la zi-muncă, dacă se făcea, un kilogram-două: noa du-te și sapă și seceră; două zile făceai pe o zi; noa, a fost bine? Că nici la colectiv nu puteai să trăiești. Nu căpătai bani de la colectiv, n-aveai ce mânca”¹⁰¹. Colectiviștii erau obligați să se achite de

obligațiile lor față de GAC sub amenințarea că nu vor mai putea achiziționa alimente de la cooperativa din sat. Pompiliu Bărbulea din satul Aurel Vlaicu, Regiunea Hunedoara, declară: „Venea pita la cooperativă și nu dădea dacă spunea primarul că nu și-o făcut zilele de muncă sau nu și-o săpat”¹⁰². În ciuda raportărilor triumfaliste care vorbeau de sume uriașe ca echivalent pentru ziua-muncă, martorii susțin că plata de la GAC abia dacă era suficientă pentru asigurarea hranei. B.S. din comuna Ieud susține că la începutul anilor 1960 ziua-muncă era retribuită cu 14 lei, în timp ce mâncarea la cantină costa 12 lei¹⁰³.

Sentimentul de inechitate era amplificat și de manifestările de favoritism. „La împărțire, toamna, șefii luau mai mult, muncitorii luau mai puțin. Nu ne ajungeam.”¹⁰⁴ Despre președintele CAP din satul Țebea se povestește că își făcea partea sa, după cum susține Constantin Leac, din același sat, într-un interviu din 2006: „Noi nu căpătam 10 kg de cartofi, dar la el veneam cu 16 saci, nu-l controla nimeni. De jos până sus era aceeași tactică”¹⁰⁵. După unele mărturii, nici brigadierii nu ar fi reușit să-și asigure un minim de subzistență. Toma Mariș, fost brigadier în satul Aurel Vlaicu, Regiunea Hunedoara, declara: „Trăiam foarte rău, n-aveam ce mânca”¹⁰⁶. Că răsplata muncii era insuficientă o recunosc și fostele cadre de conducere ale structurilor colectiviste. Pascu Trifan, fost președinte de CAP, recunoaște într-un interviu din 2006 că nu putea recompensa echitabil munca oamenilor: „Din punctul de vedere al prețuirii și al răsplătirii muncii, CAP a avut defecțiunea lui – că a muncit omul, și nu i s-a plătit. Că am ajuns să zic: Măi, vino azi la muncă, dar să știi că nu am de unde te plăti, să nu vii mâine să-mi ceri, că nu am de unde te plăti. Deci a fost o mare greșeală. Putea să se organizeze și activitatea în CAP cu o răsplată, dar statul a vrut să înghită tot”¹⁰⁷.

Incapacitatea structurilor collectiviste de a asigura stabilitate economică familiilor care fuseseră deposedate de pământ, unelte și animale, în schimbul unei vieți îmbelșugate, a generat două fenomene. O parte dintre țărani, împreună cu familiile lor, au migrat spre zonele urbane limitrofe, căutând o sursă de venit sigură în industrie, construcții sau minerit. Alții au preferat soluția navetismului, angajându-se în slujbe care le permiteau să revină periodic acasă, unde puteau să-și îngrijească în continuare lotul individual. „În cadru’ CAP nu se putea supraviețui cu ceea ce se câștiga, fiind o zonă de munte și absolut necesita să fim angajați undeva. Norocu’ că în cadru’ zonei în comună, în special, a fost o serie întreagă de întreprinderi care au permis angajarea tuturor locuitorilor din comună, din Brad și chiar din satele din jur. A fost întreprinderea minieră Barza, aici au fost cei mai mulți angajați, în jur de 7.000 de oameni,” declara Nicolae Ruda din satul Zdrapți, comuna Crișcior, într-o anchetă de istorie orală din 2005¹⁰⁸. Migrația spre oraș a colectivștilor din comuna Mirșid, după 1964, s-a datorat în primul rând rechiziționării terenurilor și uneltelor, animalelor și produselor agricole, îngrădirii accesului la credite cu dobânzi mici, impozitelor excesive și comportamentului abuziv al autorităților locale. Nu numai simpli membri ai GAC au ales să plece la Baia Mare, Zalău sau Cluj, ci și o parte din consiliul de conducere¹⁰⁹. După încheierea colectivizării, majoritatea bărbaților s-au angajat la oraș, fiindcă, după cum susține Letiția Lupea din satul Țebea, comuna Baia de Criș, într-un interviu din 2005, cu ce se câștiga „de la colectiv nu puteai să trăiești. Nu căpătai bani de la colectiv și oamenii se duceau pe unde căpătau bani. Toți s-au angajat; înainte de colectiv n-au fost angajați decât puțini, în perioada colectivului s-au angajat toți, că n-aveau ce mânca”¹¹⁰. Modernizarea satului s-ar datora nu belșugului GAC, așa cum clamau documentele de partid, ci veniturilor

obținute de cei plecați la oraș, o parte a acestora fiind investite în construcția de locuințe și achiziții de bunuri. Rodica Doica din satul Zdrapți, comuna Crișcior, declara într-un interviu din 2005: „La prosperitatea satului CAP-ul nicidecum nu a contribuit, ci Întreprinderea Minieră Barza a contribuit în proporție de 100% – la ceea ce se vede astăzi la Zdrapți, case noi și frumoase”¹¹¹.

Nedorind să-și abandoneze satul, unele femei au preferat naveta, lucrând în paralel la oraș și în structura colectivistă. Leontina Florea din satul Rișca, comuna Baia de Criș, declara într-un interviu din mai 2006: „M-am angajat la Policlinica din Brad, mergeam dimineața cu cursa cu minerii și veneam la două și numai repede mâncam și mergeam la colectiv, eram angajată la colectiv la vaci. Și mă duceam la vaci. Eram întruna la lucru”¹¹². Voichița Ruda din satul Zdrapți, comuna Crișcior, povestește într-un interviu din 2005: „Când nu eram la serviciu, mergeam la grădină, tot la CAP: la morcovi, păstârnac, varză, ardei, la curățat, la plantat, la plivit, săpam; roșiile – legate, stropite, castraveți erau – ne chemau la cules și îi ducea după aia la cantină, la aprozare. Nu se ținea cont că era sărbătoare sau zi de lucru”¹¹³. Fenomenul a fost subliniat și de specialiștii în economie, care vorbeau în 1973 de un proces de „feminizare” a muncilor agricole, dublat de unul de „relativă îmbătrânire” a forței de muncă din structurile collectiviste. Ei consemnau, de asemenea, migrația masivă spre zonele industriale a „forței de muncă celei mai active și mai dotate” de la sate, un aspect observat și de martorii intervievați după 1990, care vorbesc despre un sat aproape pustiu, după ce multe familii plecaseră spre orașele apropiate¹¹⁴. Aurel Bulz din satul Lunca, comuna Baia de Criș, declara într-un interviu din iulie 2007: „Toți se retrăseseră, că credeau că scapă de colectivizare și și-au făcut buletin

de oraș și pace bună! – am rămas numai vreo 10-12 familii să lucrăm tot terenul”¹¹⁵. Ghicu Roșca din Șpălnaca, județul Bistrița-Năsăud, își amintește că după colectivizare s-a golit satul, la CAP rămânând să lucreze doar „o mână de oameni”. Cei plecați s-au stabilit în orașul Ocna-Mureș și în cartierul Uioara de Sus, unde „străzi întregi au fost construite de cei plecați din Șpălnaca”¹¹⁶. Depopularea satului nu a iertat nici localitățile unde GAC-urile obținuseră rezultate bune. În satul Reviga, unde încă din 1959 pe malul apei se înființase o grădină cu ceapă, ardei, roșii, iar după 1960 se construiseră grajduri, n-au mai rămas, spre sfârșitul anilor 1980, decât patru brigăzi din cele șapte care lucrau la începutul colectivizării¹¹⁷.

Absenteismul a crescut pe măsură ce procesul de industrializare a avansat. Statisticile oficiale consemnează că în 1970 doar 75,6% din cooperatori participau la lucrările agricole, o scădere semnificativă față de 1962, când procentul era de 92,9%. În schimb, ponderea cooperativelor care nu-și făcuseră numărul minim de zile-muncă a rămas aproape constantă, 49,7% în 1962, 48,8% în 1970¹¹⁸. O explicație ar fi lipsa de interes a celor rămași în sat, un aspect semnalat încă de la începutul anilor 1950. Într-o notă a Comitetului Județean Maramureș al PMR din 6 iulie 1950 se observa că membrii GAC din comuna Ieud „nu sunt destul de disciplinați și nu vin toți regulat la muncă, dintre 161 de membri nu vin la muncă decât 80”¹¹⁹. Comitetul Regional Baia Mare al PMR raporta la 2 noiembrie 1955 că membrii GAC Ariniș refuză să participe la muncile de toamnă, la însămânțări și recoltat. Când colectivii erau îndrumați de activiștii de la Comitetul raional să participe la recoltat, ei răspundeau: recoltați voi, că și așa voi trageți foloasele”¹²⁰. Problemele legate de masivul absenteism au constituit un subiect de studiu pentru cercetătorii

dezvoltării economice a României. Aceștia observau că „lipsa de participare sau participarea redusă, sub nivelul necesităților reale ale proceselor de producție, determină dereglări, perturbări în desfășurarea normală a proceselor de producție, face ca diferite lucrări agricole sau procese de muncă ce intră ca părți componente ale tehnologiilor de producție să nu se execute în întregime”¹²¹. Totuși, rata absenteismului cunoștea mari variații, în funcție de regiune. Astfel, în 1969, în județele Timiș, Constanța, Brăila și Arad numărul mediu de zile-muncă efectuate de un cooperator a fost de 200-270. În județele Argeș, Bacău, Dâmbovița, Maramureș și Suceava, numărul mediu de zile-muncă a fost sub 100¹²². În zonele de deal și submontane, participarea scădea la o medie de 50-60 de zile-muncă pentru un cooperator¹²³. Deși masiva migrație spre oraș a bărbaților a sugerat o percepție generală asupra preluării sarcinilor în gospodăriile colective de către femei, statisticile arată că în 1970 doar 42% din totalul normelor de lucru erau îndeplinite de femei¹²⁴. Se aprecia că potențialul de muncă al femeilor nu depășea 60% din cel al bărbaților apti de muncă în structurile colectiviste¹²⁵.

Confruntată cu perspectiva de a se baza la muncile agricole doar pe femeile și bătrânii din sat, conducerea structurilor colectiviste, cu acordul factorului politic, a încercat să încetinească ritmul angajărilor la oraș. La Ședința Plenară a Comitetului Raional PMR Brad din 30 iunie 1965, un participant a afirmat că cei angajați ar trebui să fie lăsați să muncească numai în CAP și „să trăiască numai din zile-muncă, ca să nu mai sfideze pe cei ce muncesc acolo”¹²⁶. Au fost adoptate și măsuri în acest sens, angajarea în întreprinderi din oraș fiind condiționată de eliberarea unei adeverințe din partea președintelui GAC și de angajamentul salariatului de a-și îndeplini toate obligațiile față de structura colectivistă. „Foarte

greu m-am angajat după ce m-am înscris în colectiv”, povestește Lazăr Duma din satul Lunca, comuna Baia de Criș, într-un interviu din 2007. „Ziceau că trebuie să dea președintele colectivului o adeverință, și președintele nu voia să dea, fiindcă pierdea oamenii, și pe urmă, ori erai angajat, ori nu erai angajat, îți dădea porție. Au rezolvat așa. Mergi, te angajezi, dar aici ai porție.”¹²⁷ Presiunile politice erau atât de mari, încât președinții de GAC-uri care eliberau astfel de adeverințe riscau să fie dați afară din funcția de conducere sau chiar din GAC¹²⁸. Alții își obțineau cu greu actele de studii fără care nu ar fi putut să se angajeze nicăieri. Relatează Iosif Bota din satul Aurel Vlaicu, județul Hunedoara, într-un interviu din 1999: „Abia am scos certificatul școlar, că atunci fiecare încerca să intre în serviciu. Unde mergeai zicea să-ți dea dovadă de la CAP că nu are nevoie de tine. Și nu-ți dădeau. Cu mare lucru am primit de la învățător certificatul de 7 clase ca să pot intra la școală la CFR”¹²⁹.

Dacă unii țărani au optat pentru a părăsi satul ori au ajuns navetiști, alții au recurs la furt pentru a-și asigura existența, o reacție de apărare în fața actelor succesive de violență și deposare „patronate” de un partid care nu era capabil să-și îndeplinească promisiunile făcute în timpul campaniei de colectivizare. Din această perspectivă, furtul ar constitui, de fapt, un reglaj social menit să recalibreze statutul individului în societate, după ce statul îl deposase de bunuri, obligându-l să lucreze într-o structură care nu putea să-i asigure securitatea materială¹³⁰. B.S. din comuna Ieud susține că, la începutul anilor 1960, dacă nu furai „nu puteai viețui, fiindcă numai cu o mâncare pe zi nu puteai trăi, și de aceea ai fost nevoit să furi, pe urmă, fără nici o jenă”¹³¹. La fel explică relația dintre neplata muncii și furt Ioan Radău din satul Sărățel, municipiul Brad, într-un interviu din 2005: „Era un hal de nehal – nu ne plătea că se fura, omu’

dacă nu-i dădea, fura, așa că...”¹³². Pentru a-și completa resursele, colectivii erau constrânși să fure din produsele GAC-ului. Uneori președinții de GAC sau CAP „închideau ochii” în fața furturilor din producția agricolă. Nicolae Indrieș, fost președinte la GAC Rîșca în 1960-1971, povestește într-un interviu din 2006: „Oamenii, săracii, tot mai căutau să mai fure, și eu îi tot mai ascundeam că mi-era milă de ei, că-i condamna pe 2-3 luni. Unul de la batoză a pus niște saci de orz în paie. Și a venit noaptea și a luat sacii și un vecin l-a văzut și l-o spus la șeful de post... I-au dat două luni pușcărie”¹³³. Un alt fost președinte de GAC, Aurel Coman din Ocnița, județul Bistrița-Năsăud, admite, într-un interviu din 1997, că oamenii nu căpătau multe produse pentru munca lor la colectivă, dar „cu ce aveau, cu ce mai furau, se descurcau. Se fura mult. Toamna cucuruzu’ se fura, și numa’ jumătate rămânea la colectiv”¹³⁴. După cum își amintește Iustin Bugnar din aceeași localitate, într-un interviu din 1997, oamenii lucrau mult la câmp, dar mai și furau, iar „șefii”, chiar dacă îi vedeau, nu spuneau nimic¹³⁵. Deși prinși, unii scăpau doar cu o penalizare de zile-muncă. „Care a putut a furat”, povestește Sabin Vraciu Jr din satul Birtin, comuna Vața de Jos, într-un interviu din 2007: „Pe care l-a prins că a furat, pentru 3-4 știuleți de porumb te pune să lucrezi la rând la vite la grajd o lună de zile, dacă nu îi făcea dosar penal”¹³⁶. Dimensiunile fenomenului sunt greu de evaluat, întrucât nu toate furturile din avutul structurii collectiviste erau consemnate într-un dosar penal. Dinamica furturilor a înregistrat totuși o creștere constantă. Spre exemplu, în 1955, numai în trimestrul IV, Procuratura Regională Constanța semnală că, dintr-un total de 1.090 de cazuri judecate, 20,18% îl reprezentau „furturile din avutul obștesc” de care se făceau vinovați unii țărani muncitori¹³⁷. Cele mai multe cazuri

rămâneau și în 1956 furturile de pe tarlalele satelor colectivizate. Chiar și după anunțul încheierii colectivizării în Dobrogea, în 1957, furturile de cereale dominau în statistica dosarelor penale. În octombrie 1957, din 114 dosare pe rol, 51 aveau ca obiect furtul de cereale¹³⁸.

Confruntată cu migrația forței de muncă spre oraș și cu furturile din avutul obștesc, conducerea GAC sau CAP mai avea de îndeplinit și sarcinile de plan. Pentru a putea raporta la termen încheierea lucrărilor agricole și obținerea recoltelor planificate, conducerea colectivelor, cu sprijinul autorităților locale, recurgea la soluții de moment, de la aducerea unor salariați din orașele apropiate, sub lozinca „muncii voluntare”, până la mobilizarea elevilor, studenților și profesorilor la muncile agricole. Alteori, pe durata campaniei erau dislocate subunități militare care suplineau forța de muncă necesară GAC-urilor sau CAP-urilor¹³⁹. Mircea Oprișan, fost președinte al CAP „Zarand” din Brad în perioada 1977-1989, recunoștea într-un interviu din 1997 că strânsul recoltei era asigurat prin mobilizarea anagajaților de la întreprinderile miniere din zonă și cu elevii de la Liceul „Avram Iancu” din Brad¹⁴⁰. Gheorghe Împărat Jr din Brad declara, într-un interviu din 2009, că „mare parte din munca manuală în CAP era efectuată de elevi și profesori de la școlile din Brad, aceștia fiind scoși abuziv de la cursuri”¹⁴¹. Primăvara erau scoși la lucrări de sezon în legumicultură. Toamna, cursurile începeau cu întârziere, fiindcă se lucra la culesul porumbului și al sfeclei, la depozitarea și sortarea cartofilor și zarzavaturilor. Pe timpul vacanței de vară, elevii și profesorii erau obligați să facă două săptămâni de munci agricole, fără să primească nici un ban¹⁴². Florica Tod, profesoară de istorie și geografie în Brad, povestește într-un interviu din 2003 cum muncea împreună cu elevii la CAP, începând de la 20 septembrie până la

1 noiembrie, la recoltatul morcovilor, cartofilor și porumbului. Pe timpul muncilor la câmp, elevii și profesorii nu primeau hrană, iar la sfârșit nu primeau nici un ban¹⁴³. Aristița Luca, fostă învățătoare la școala din Șpălnaca între 1956 și 1962, își amintește că profesorii erau folosiți „mai puțin pentru educarea copiilor și mai mult pentru muncă patriotică. Eram trimiși să mobilizăm oamenii la semănat primăvara, la arat toamna, vara, cu copiii de la școală, trebuia să adunăm paie după combină, gândacii de Colorado, ghindă, fier vechi, cârpe, astea ne erau obligațiile. Nu interesa pe nimeni cum învățau copiii sau dacă copiii știu carte”¹⁴⁴. În timp ce recoltele erau culese cu elevi, studenți și profesori, uneori cu muncitori sau funcționari aduși din orașele apropiate sau cu soldați, Partidul Comunist considera că procentul forței de muncă ocupate în agricultură era prea mare. Nicolae Ceaușescu, în Raportul prezentat la Conferința Națională a PCR din 19-21 iulie 1972, fixa ca obiectiv reducerea forței de muncă ocupate în agricultură la 10-15%, obiectiv imposibil de atins în condițiile în care, la acea dată, acest segment de populație reprezenta încă 47%¹⁴⁵.

Pornit sub dubla determinare a factorului extern (comandamentele Moscovei în 1949 erau de neocolit, după cum s-a văzut și în celelalte țări comuniste care au declanșat campania de colectivizare), dar și a unui efort de modernizare a țării, materializat prin dezvoltarea accentuată a industriei grele, mai ales la sfârșitul anilor 1950, proiectul inițiat de Partidul Comunist și-a păstrat până la sfârșit dimensiunea pregnant ideologică. Într-o primă fază, cea de convingere a țărănimii, s-a acționat prin mobilizarea unor forțe importante – activiști de partid trimiși să demonstreze la început superioritatea modelului colhoznic, apoi, când s-a trecut la colectivizarea compactă, după 1957, prin promisiunea unei vieți îmbelșugate și a unui sat modernizat. După încheierea campaniei,

dimensiunea ideologică a fost menținută prin prezența activiștilor locali, printr-o propagandă vizuală agresivă, prin chemări la întreceri în muncă și prin presiunea constantă a factorului politic pentru îndeplinirea indicatorilor de plan. În memoria martorilor, politizarea excesivă le-a confirmat țăranilor opinia că structurile colectiviste au fost impuse din exterior, fără nici o legătură cu realitățile vieții de zi cu zi, distrugând obiceiuri și valori tradiționale, fără a le aduce în schimb belșugul promis.

La început, țăranilor din România li s-a spus că vor duce o viață mai bună, așa cum țăranii din colhozurile sovietice aveau deja o viață îmbelșugată muncind împreună. Direcția o stabilise chiar Gheorghiu-Dej la Plenara din 3-5 martie 1949: „Avem datoria să ducem în mod sistematic o campanie largă de propagandă și agitație la țară, care să arate succesele imense ale gospodăriei colective în Uniunea Sovietică și metodele sovietice de organizare”. Era, desigur, sarcina activiștilor de la raion de a pune în practică directiva liderului de partid. Astfel, în vara anului 1952, cetățenii din Raionul Turda au fost solicitați pentru a merge în sate „pentru popularizarea sistemului sovietic de colhozuri și sovhozuri”¹⁴⁶. Alteori erau trimise în Uniunea Sovietică delegații de țărani pentru a fi folosiți apoi ca propagandiști în campania de colectivizare. „Curioși să cunoaștem cât mai multe din această țară îmbelșugată, ne-am dus să vedem și cum locuiesc colhoznicii”, relatează Aurelia Bărbulescu din comuna Bujor, raionul Lugoș, Regiunea Timișoara, care vizitase în 1953, împreună cu alți 33 de țărani muncitori, RSS Uzbekă. „Mult ne-am minunat de cele văzute! Iată, spre pildă, în casa brigadierului Baboragiabov am văzut un aparat de radio, telefon, mașină de gătit electrică, mașină de cusut și câte altele... Baboragiabov, un simplu colhoznic, pe lângă toate acestea, mai are și un automobil propriu.”¹⁴⁷ „Drumul experienței Uniunii Sovietice în agricultură este

drumul bunei stări, este drumul progresului, al fericirii”, se spunea într-o broșură de propagandă din 1953. „Pe acest drum trebuie să se îndrepte țărani muncitori din țara noastră, încrezători fiind că numai astfel își vor da contribuția lor la întărirea regimului nostru de democrație populară.”¹⁴⁸ Nenumărate erau exemplele oferite țăranilor spre a-i convinge să urmeze experiența sovietică. O familie din colhozul Stalin, raionul Bausca, Letonia, primea în 1951 peste 6 tone de grâu, 5 tone de cartofi, multe alte produse și câteva mii de ruble pentru zilele muncă prestate în colhoz¹⁴⁹. Cu banii obținuți familia și-ar fi cumpărat o casă spațioasă, un aparat de radio și o bibliotecă. Un cioban din colhozul „Budionîi” primise în 1951 pentru munca depusă 5 tone de grâu, 18 miei, 54 kg de lână și 7.000 de ruble¹⁵⁰. În RSS Cazahă colhoznicii își cumpărau din munca lor automobile „Pobeda”. Printr-o modernizare rapidă, străzile și bulevardele viitorului urmau să fie acoperite de clădiri din cărămidă acoperite cu țiglă, din care nu aveau să lipsească lumina electrică, apa curentă, băile și aparatele de radio¹⁵¹.

Asemenea formule propagandistice au convins puțini țărani. Foarte precauți se dovedeau chiar cei care fuseseră prizonieri în Uniunea Sovietică, unde cunoscuseră direct eșecul colectivizării. Ioan Wratsch din comuna Teaca, județul Bistrița-Năsăud, povestește într-un interviu din 1997 că tatăl său se convinsese că această formă de organizare nu aducea nimic bun. „Odată a mers într-un sat și era mult pământ nelucrat și pustiu. Oamenii stăteau în curte și fumau și tata i-a întrebat de ce nu lucrează pământul. Nu-i al nostru, este al colectivului.”¹⁵² Învățătorul Dumitru Aniței din satul Mircești, comuna Tăcuta, județul Vaslui, își amintește: „Războiul se terminase; cei care fuseseră pe frontul rusesc și cunoșteau situația agriculturii de acolo nici nu voiau să audă” de colectivizare.

Supus presiunilor pentru a intra în GAC, țăranul mijlocăș Juncu Vasilescu, care deținea un teren de 5 ha, declara „că nu merge el în colhoz să mănânce din cazan, că el a fost în Rusia și știe cum este acolo”. În satul Goiești, comuna Lungani, județul Iași, prizonierii întorși din Uniunea Sovietică le spuneau sătenilor că acolo „colhozul nu este așa cum lămuresc activiștii noștri pe teren”, fiindcă ei „au văzut realitatea pe teren”, au văzut cu ochii lor ce înseamnă un colhoz¹⁵³. Alții refuzau să se înscrie în GAC fiindcă nu voiau să mănânce la cazan ca în URSS¹⁵⁴.

Presiunea politică asupra satului se reflectă în numărul mare de deplasări ale activiștilor la sate. Conform unei Hotărâri a CC al PMR din septembrie 1952, fiecare activist al Comitetelor regionale și raionale de partid avea obligația ca, o dată la șase săptămâni, să țină conferințe politice la sate în GAC-uri, GAS-uri și SMT-uri. Numai în primul trimestru al anului 1953, în regiunea Craiova au fost ținute peste 1.135 de conferințe la sate. Foarte puține tratau însă probleme agrotehnice sau zootehnice, accentul punându-se pe dimensiunea ideologică¹⁵⁵. Dacă țăranii asociau introducerea colectivizării cu o intervenție din afară susținută de activiști de partid, uneori cu ajutorul Miliției și al administrației locale, organele de partid puneau rezultatele slabe din campania de colectivizare pe seama unei prea firave implicări politice. Astfel, într-un raport al Comitetului Regional Baia Mare al PMR din iulie 1956, se ajungea la concluzia că principala cauză a stagnării colectivizării în 1954-1955, când doar două GAC-uri fuseseră înființate în toată Regiunea Maramureș, fusese neglijarea muncii de partid la sate¹⁵⁶.

Spre finalul colectivizării, munca politică „desfășurată sub conducerea organelor și a organizațiilor de partid a căpătat treptat un caracter sistematic, fiind desfășurată permanent și cu răbdare”, printr-o campanie

de convingere de la om la om. După cum subliniau bilanțurile colectivizării de după 1965, „prezența în mijlocul țăranilor muncitori a activiștilor de partid cu munci de răspundere a ridicat calitatea activității politice la sate”¹⁵⁷. Finalul campaniei de colectivizare are anumite similitudini cu cel din URSS. Stalin anunța la Congresul al XVII-ea al Partidului Comunist, în ianuarie 1934, că procentul gospodăriilor colectivizate crescuse de la 3,9 % în 1929 la 65% în 1933¹⁵⁸. La 20 iunie 1960, Gheorghiu-Dej anunța că 81% din gospodăriile țărănești erau colectivizate¹⁵⁹. Saltul era, într-adevăr, spectaculos, fiindcă în 1956 existau în România doar 683.900 de familii în GAC și 452.100 în întovărășiri. Un an mai târziu, numărul familiilor înscrise în GAC va crește la 1.453.300, iar al celor din întovărășiri la 1.073.300¹⁶⁰. „Numai în ultimele două luni, decembrie și ianuarie”, declara Gheorghiu-Dej la sfârșitul lunii ianuarie 1962, „au intrat în gospodării colective un număr de 205.000 familii țărănești”¹⁶¹. Dacă e să comparăm această cifră cu bilanțul colectivizării în România în perioada 1949-1956, care se ridica la 231.407 gospodării, putem înțelege amploarea mobilizării și importanța factorului politic în reușita proiectului. Există, desigur, și deosebiri față de campania din Uniunea Sovietică. În România nu s-a recurs la deportări și execuții în masă și nici nu s-a trecut la înfometarea unor regiuni întregi. Bilanțul colectivizării în URSS se soldase cu aproximativ 30.000 de execuții, 2.600.000 de deportări și 6.000.000 de persoane supuse „deschiaburirii”. După cum observă Roy Medvedev, în cursul masivelor dislocări de populație „sute de mii de bărbați, femei, bătrâni și copii erau expediați în vagoane reci, neîncălzite, în regiuni îndepărtate din Ural, Kazahstan, Siberia. Mii dintre ei au murit pe drum, de foame, de frig, de diferite boli”¹⁶².

În România, munca politică la sate a fost susținută de un arsenal bogat de mijloace, de la rețineri la amenințări, de la descinderi nocturne la bătăi administrate la Sfatul Popular sau la postul de Miliție, de la șantajul cu eliminarea copiilor din învățământ până la confiscări de bunuri. Țăranii care au protestat ori și-au exprimat dorința de a părăsi GAC-urile, eventual îndemnându-i și pe alții, au fost condamnați la închisoare sau internați în unități de muncă. Pe acest fundal de abuzuri și violență și-au desfășurat campania propagandistică activiștii de partid. Mobilizarea forțelor la nivel de regiune sau raion urma de obicei unor angajamente de a atinge ritmuri înalte ale colectivizării. În februarie 1956, când s-a elaborat planul declanșării „colectivizării totale” în Dobrogea, o atenție deosebită s-a acordat muncii politice¹⁶³. Li s-a cerut atunci organizațiilor de partid să-și îndrepte atenția spre „comune-pilot” unde agitatorii, de obicei activiști de vârstă medie, urmau să convingă doi-trei țărani, pentru ca apoi să se treacă la atragerea satelor învecinate¹⁶⁴. În 1957, conducerea de partid a Regiunii Galați a trimis „comisii de oameni ai muncii”, selectați din comunele deja colectivizate, în comunele încă necolektivizate, pentru a duce muncă de lămurire din casă în casă. Constantin Fotache din comuna Cudalbi, județul Galați, declara într-un interviu din 2006: „Au venit prima dată la moară, aici, în centru, în niște camioane descoperite. Într-o mașină era un moș bătrân care stătea jos și cu toporul în mână făcea spre noi... că să ne trecem la colectiv... aveau la ei bâte, ghioage și le arătau. Au închis moara, că dacă nu ești colectivist nu macini. Că moara e a statului”¹⁶⁵. Însoțite de membrii organizației de partid din comună, echipele de agitatori intrau cu forța în case, loveau, prindeau degetele oamenilor în ușa, „forțau sătenii să înmoaie degetul în cerneală și apoi să îl pună pe cerere”¹⁶⁶. Și martorii din Vadu Roșca,

intervievați în 2001, își amintesc că „grosul echipelor era întotdeauna format din persoane din afara satului, exclusiv din muncitori și activiști de partid din centrele industriale apropiate”, care ar fi fost plătiți în funcție de numărul celor pe care reușeau să-i convingă să adere la GAC¹⁶⁷. Ca forță suplimentară, primăria angaja uneori țărani săraci din satele învecinate, care puteau trece la acțiuni în forță, confiscând cai, căruțe, recolta obținută¹⁶⁸. În memoria colectivă prezența activiștilor a rămas asociată cu presiunile și intimidările. Mărioara Bărbulea din satul Aurel Vlaicu, Regiunea Hunedoara, își amintește: „Ăștia care erau activiști erau oamenii dracului... își băteau joc de oamenii înstăriți. Ne era frică de ei ca de dracu. Ȑia tăiau și spânzurau. Ce zicea ăla dimineața... se făcea. Trebuia să faci ce zic ei”¹⁶⁹. Martorul N.B., primul președinte de GAC în Nănești, județul Vrancea, susținea într-un interviu din 2001 că echipele de activiști „n-aveau habar cum să vorbească cu oamenii; săreau cu bătaia pe ei, de se ascundeau oamenii care pe unde puteau”¹⁷⁰.

Când nu amenințau, activiștii promiteau o viață de belșug viitorilor colectiviști. Traian Câmpean din Teaca, județul Bistrița-Năsăud, își amintește că prin 1957 propaganda pentru colectivizare o făceau „activiști cu școală” de la Bistrița, care, odată ajunși în sat, le promiteau țăranilor că toată producția va fi împărțită între colectiviști și că nu vor fi obligați să mai dea nimănui cote¹⁷¹. Mărioara Bărbulea din satul Aurel Vlaicu, Regiunea Hunedoara, relatează într-un interviu din 1999 că activiștii veneau de la fabrică de la Orăștie sau de la Cugir și făceau program artistic. „Acolo, la program, aruncau cu grâu, că se face grâu mai mare, crește bobu...”¹⁷² M.D. din Teaca, județul Bistrița-Năsăud, își amintește că „instructorii străini”, însoțiți uneori de președintele GAC, promiteau că „o să fie bine, că nu dăm la nimeni nimic și nu o să mai fie cote”¹⁷³.

Activiștilor de la oraș li se adăugau forțe locale mobilizate în campanie. Ioan Banu, fost secretar de partid în comuna Sânpetru de Câmpie, Regiunea Cluj, își amintește: „Ca secretar comunal eram trimis să lămuresc pe oameni la fața locului și mergeam, n-aveam încotro”¹⁷⁴. M.T., fost secretar al organizației de partid din comuna Jurilovca și al treilea președinte al GAC, își amintește că organiza la el acasă ședințe cu aproximativ 30 de activiști pe care, cu sprijinul primarului, îi împărțea în echipe de 5-10 persoane pe care le trimiteau în sat să ducă muncă de lămurire de la om la om. Când țăranii îl acuzau că își urmărește propriile interese, M.T. spunea: „Eu nu am venit pentru mine să îți iau caii, căruța. Eu am venit... sunt trimis de stat. Trebuie să facem colectivizarea”¹⁷⁵. Gheorghe Mohaci din comuna Mândruloc, județul Arad, își amintește: „Păi, erau activiștii trimiși de la partid, de la județ, adică regiune era atunci, și de la raion... și din ai noștri din sat care erau membri de partid, care erau după la primărie conducători de acolo, îi lua în grup și hai să mergă cât mai mulți”¹⁷⁶. Activiștii locali nu aveau nici ei o imagine mai bună, fiind „țărani din sat, oameni săracuți, pe care comuniștii au știut să-i manevreze așa cum doreau ei”, după cum afirmă Aristița Luca, originară din Șpălnaca, județul Alba. „Partidul le-o dat funcție, ei dețineau puterea în comună.”¹⁷⁷

Zelul activiștilor trebuie înțeles și din perspectiva presiunilor pe care aparatul de partid le exercita asupra lor. Astfel, în Maramureș, a avut loc în perioada 1 noiembrie 1961 – 1 martie 1962 o adevărată întrecere între activiștii mobilizați în campania de colectivizare. Ei raportau că în patru luni 46.629 de familii aderaseră la GAC, cifră modificată după doar două zile la 48.648 de familii¹⁷⁸. Uneori, locul activiștilor era luat de intelectualii cu influență din sat. Ioan Wratsch din Teaca, județul Bistrița-

Năsăud, își amintește că prin 1957, când s-a trecut la ultima fază a colectivizării, o comisie mergea din casă în casă. Erau mobilizați profesori și învățători din sat care aveau datoria să convingă „că o să fie bine, că oricum nu scăpăm, că-i sarcină de partid”¹⁷⁹. Pompei Arcălean, el însuși profesor la școala din Ocnița, județul Bistrița-Năsăud, își amintește că avea sector în sat unde trebuia să convingă oamenii să intre în GAC. „Trebuia să le spun după cum îmi indicau activiștii, că dacă vor intra va fi mai bine, că o să vină tractoare, că o să bage lumină electrică, că o să fie cinematograf.”¹⁸⁰ Spectrul promisiunilor a fost însă mult mai mare. În campania de colectivizare din Dobrogea li s-a promis țăranilor că doar pământul arabil va fi colectivizat, viile, livezile și pășunile rămânând în continuare în proprietatea lor¹⁸¹. De asemenea, li s-a spus că datoriile către stat, restanțele de la impozitul agricol le vor fi anulate. Nici una dintre aceste promisiuni nu a fost onorată. La colectivizare ei au pierdut pământul, viile, livezile, precum și utilajele agricole. Cât despre datoriile la stat, acestea au fost reținute din zilele-muncă la GAC¹⁸².

Presiunea ideologică a continuat însă și după înființarea structurilor collectiviste. Ea s-a manifestat fie prin controlul exercitat de organizația de bază care influența deciziile consiliului de conducere al GAC, fie prin activitatea agitatorilor care, așa cum se exprimau broșurile de propagandă, „ajută gospodăria în mod creator la obținerea unor indici mai mari de producție”¹⁸³. Munca politică se desfășura pe brigăzi și avea ca obiectiv „îndeplinirea sarcinilor prevăzute în planul de producție”. Agitatorii organizau și informarea politică a membrilor GAC, prezentând hotărârile partidului, explicând articole din presă sau făcând rezumatul unor broșuri de propagandă¹⁸⁴. Bobi Badea din satul Florica, comuna Colțea, județul Brăila, povestește despre experiența sa în CAP „9 Mai”:

Și eu am fost agitator. Am înțeles poate mai înaintea altora cuvântul partidului, chemarea lui și am răspuns prezent. Am fost solicitat să discut cu oamenii și am discutat. Mergeam de dimineața până seara cu Costică Bădescu, fostul primar al comunei Colțea, și lămuriam problemele pe îndelete, de la om la om, de la suflet la suflet. Și argumentul cel mai convingător în ultimă instanță era cererea pe care o purtam neconținut la piept și o arătam tuturor celor ce vroiau să se convingă demonstrându-le că între cuvântul meu și faptă nu există deosebire¹⁸⁵.

Deși în activitatea de popularizare a realizărilor GAC sau CAP erau angrenate cadrele didactice sau directorii căminelor culturale, succesul colectivizării era considerat, de fapt, meritul activiștilor: „Într-adevăr, realizările gospodăriei agricole colective din Săucești arată că aici organizația de bază desfășoară o permanentă muncă politică în rândurile membrilor gospodăriei”, se spune într-o broșură de propagandă din 1961.

Ea îi însufletește în lupta pentru îndeplinirea sarcinilor legate de creșterea producției agricole, educându-i în spiritul muncii colective, al grijii și dragostei față de avutul obștesc... Membrii de partid și ceilalți agitatori au dus muncă de lămurire de la om la om, au organizat discuții și convorbiri, explicând colectivizatorilor că cea mai bună cale de întărire a gospodăriei, de îmbunătățire a vieții lor este munca sânguincioasă, dezvoltarea fondului de bază, a avutului obștesc¹⁸⁶.

În februarie 1960, în comuna Dărăbani, Regiunea Suceava, agitatorii erau instruiți în cadrul unor cursuri de două zile pentru a face propagandă privind „transformarea socialistă a agriculturii, problema asigurării fondului centralizat al statului, pregătirea și desfășurarea campaniilor agricole”¹⁸⁷.

Dincolo de aspectul pur propagandistic, desfășurarea activității într-un GAC sau CAP s-a aflat în permanență sub controlul factorului politic. În 1967 se sublinia că, prin activitatea lor, „comitetele de partid și organizațiile de bază controlează modul în care consiliile de conducere” ale structurilor collectiviste „apreciază potențialul de producție, asigurând

repartizarea diferențiată a sarcinilor de plan pe brigăzi și mai departe pe echipe, grupe de familii, cooperatori”¹⁸⁸. După cum observă Mihai Marcu, fostul primar al comunei Todireni, județul Botoșani, indicatorii de plan și măsurile tehnico-economice necesare pentru realizarea lor erau aprobate inițial de comitetul de partid, după care, în mod formal, planul era supus adunării generale. „Cooperatorii știau foarte bine că, ori cu votul lor, ori fără votul lor, planul rămânea neschimbat și trebuia dus la îndeplinire.”¹⁸⁹ Politizarea excesivă a structurilor colectiviste a dus la transformarea GAC-urilor sau CAP-urilor într-un simbol al regimului comunist. Imediat după 1989, chiar și în localitățile în care aceste structuri își dovediseră eficiența economică, mai ales prin priceperea unor conducători cu experiență, care primiseră sprijinul administrației locale, s-a trecut la desființarea colectivelor și la împărțirea terenurilor și a animalelor. Cele peste patru decenii de propagandă în favoarea muncii în comun nu reușiseră să schimbe mentalitatea țăranului. După cum observa Gheorghiu-Dej în 1951, fără să știe că istoria îi va confirma spusele: „Sunt multe cazuri când țăranii nu se arată dispuși să intre în gospodăria colectivă. Proprietatea privată le este puternic imprimată în conștiință. Ei preferă să sufere pe petecul lor de pământ decât să se despartă de dânsul”¹⁹⁰.

1. În 1938, din cele 2.002 tractoare de care dispunea agricultura românească, cele mai multe, 1.626, erau cumpărate din Statele Unite. Vezi O. Feneșan *et al.*, *Dezvoltarea agriculturii în Republica Populară Română*, Editura Agro-Silvică de Stat, București, 1958, p. 78.
2. Camelia Moraru *et al.*, *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, vol. II, 1949, Arhivele Naționale ale României, București, 2003, p. 154.
3. Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, trad. de Cristina Pupeza și Ioana Gagea, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 84.
4. O. Feneșan, *op. cit.*, p. 78.

- [5.](#) *Dezvoltarea economiei R.P.R. pe drumul socialismului 1948-1957*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1958, p. 273.
- [6.](#) *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, Editura Politică, București, 1969, p. 448; O. Feneșan, *op. cit.*, p. 78.
- [7.](#) *Gospodăria Agricolă Colectivă, drumul bunei stări și al fericirii țăranimii muncitoare*, Societatea pentru răspândirea științei și culturii, f.l., 1953, p. 7.
- [8.](#) O. Feneșan, *op. cit.*, p. 80.
- [9.](#) Dan Cătănuș, Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică*, vol. I, 1949-1953, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2000, p. 65.
- [10.](#) Cezar Avram, *Politici agrare în Oltenia anilor 1949-1962. Mutații socio-economice în satul românesc*, Editura de Sud, Craiova, 1999, p. 235.
- [11.](#) Petrică Daniel, *Lupta împotriva procesului de colectivizare în județul Galați. Revolta populară din comuna Cudalbi din ziua de 11 ianuarie 1958*, Editura Lumen, Iași, 2012, p. 60; O. Feneșan, *op. cit.*, p. 195.
- [12.](#) O. Feneșan, *op. cit.*, pp. 196-197.
- [13.](#) Liviu Chelcea, „«Aici, în Reviga, nu a avut cine să facă lupta de clasă»: colectivizarea într-o comună din Bărăgan”, în Dorin Dobrințu, Constantin Iordachi (eds.), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 439.
- [14.](#) *Gospodăriile agricole colective din regiunea Galați în plină dezvoltare*, Galați, 1961, p. 5.
- [15.](#) Grigore Vâlceanu, *Agricultura cooperatistă și creșterea economică. Cercetări macroeconomice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973, pp. 29 și 75.
- [16.](#) *Gospodăria Agricolă Colectivă, drumul belșugului și bunăstării*, Secția agricolă a Sfatului Popular Regional Suceava, f.l., 1960, p. 3.
- [17.](#) *Agricultura României: 1938-1990*, Editura Tehnică Agricolă, București, 1992, pp. 208-209.
- [18.](#) G.A.C. „Viața nouă” Sântana: *O gospodărie agricolă colectivă milionară*, f.ed., f.l., 1961, p. 19.
- [19.](#) *Dezvoltarea agriculturii Republicii Populare Române. Culegere de date statistice*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1965, pp. 274 și 276.
- [20.](#) Grigore Vâlceanu, *op. cit.*, p. 22.
- [21.](#) Mirena Roman, „Colectivizarea agriculturii în zona Ludușului. Studiu de caz: localitățile Chețani și Hădăreni”, în *Anuarul de Istorie Orală*, Cluj-Napoca, II, 2001, p. 391.
- [22.](#) Florin Cioșan, „Colectivizarea agriculturii. Studiu de caz (localitățile Teaca și Ocnița, jud. Bistrița-Năsăud). Cercetare de istorie orală”, în *Anuarul de Istorie Orală*, Cluj-Napoca, I, p. 327.
- [23.](#) *Gospodăria Agricolă Colectivă, drumul bunei stări și al fericirii țăranimii muncitoare*, ed. cit., pp. 8-9.

- [24.](#) Grigore Vâlceanu, *op. cit.*, p. 69.
- [25.](#) Ion D. Costea, *Mărturii. Zece ani de la încheierea cooperativizării agriculturii*, Editura Politică, București, 1972, p. 158.
- [26.](#) *Gospodăria Agricolă Colectivă aduce belșug și bunăstare țăranimii muncitoare*, Editura Partidului Muncitoresc Român, f.l., 1952, p. 8.
- [27.](#) *Cooperativa agricolă de producție „Colțea” la a XX-a aniversare: 1952-1972*, f.ed., f.l., 1972, p. 38; *Dezvoltarea agriculturii Republicii Populare Române. Culegere de date statistice*, ed. cit., pp. 274 și 276.
- [28.](#) Octavian Roske (coord.), *Dosarul colectivizării agriculturii în România, 1949-1962*, Studiu întocmit de Comisia pentru cercetarea abuzurilor și pentru petiții din Camera Deputaților, Parlamentul României, București, 1992, p. 3.
- [29.](#) Cezar Avram, *op. cit.*, p. 33.
- [30.](#) Vasile Nicolae, Ion Ilincioiu, Stelian Neagoe (eds.), *Doctrina țăranistă în România. Antologie de texte*, Editura Noua Alternativă, București, 1994, p. 25.
- [31.](#) *Ibidem*, p. 177.
- [32.](#) Octavian Roske, „Colectivizarea agriculturii în România: scenarii ideologice”, în Sergiu Mustață, Igor Cașu (coord.), *Fără termen de prescripție. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa*, Editura Cartier, Chișinău, 2011, p. 228; Octavian Roske (coord.), *Dosarul colectivizării*, ed. cit., p. 4.
- [33.](#) *Gospodăriile agricole colective și întovărășirile agricole de lungă durată, exemplu de superioritate a muncii în colectiv pentru țăranimea muncitoare*, Societatea pentru răspândirea științei și culturii, f.l., 1952, p. 5.
- [34.](#) G.A.C. „Viața nouă” Sântana: *O gospodărie agricolă colectivă milionară*, ed. cit., p. 5; *O gospodărie colectivă în plină dezvoltare. Din experiența gospodăriei agricole colective „Vasile Roaită” din satul Opișenești, raionul Filimon Sârbu*, f.ed, f.l., 1960, p. 18; O. Feneșan, *op. cit.*, p. 111.
- [35.](#) *O gospodărie colectivă în plină dezvoltare. Din experiența gospodăriei agricole colective „Vasile Roaită” din satul Opișenești, raionul Filimon Sârbu*, ed. cit., p. 18.
- [36.](#) *Gospodăriile agricole colective și întovărășirile agricole de lungă durată, exemplu de superioritate a muncii în colectiv pentru țăranimea muncitoare*, ed. cit., p. 6.
- [37.](#) *Gospodăriile agricole colective din regiunea Galați în plină dezvoltare*, ed. cit., p. 11.
- [38.](#) *O gospodărie colectivă în plină dezvoltare. Din experiența gospodăriei agricole colective „Vasile Roaită” din satul Opișenești, raionul Filimon Sârbu*, ed. cit., p. 20.
- [39.](#) Kápolnasi Zsolt, „Procesul colectivizării în satul Ciceu, județul Harghita (1949-1962)”, în *Anuarul de Istorie Orală*, Cluj-Napoca, II, 2001, p. 412.
- [40.](#) Liviu Chelcea, art. cit., p. 440.
- [41.](#) Smaranda Vultur, „Etnicitate și colectivizare în Banat: cazul comunei Tomnatic, 1949-1956”, în Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (eds.), *op. cit.*, 2004, p. 223.

- [42.](#) G.A.C. „Viața nouă” Sântana: O gospodărie agricolă colectivă milionară, ed. cit., pp. 5-6.
- [43.](#) O gospodărie colectivă în plină dezvoltare. Din experiența gospodăriei agricole colective „Vasile Roaită” din satul Oprișenești, raionul Filimon Sârbu, ed. cit., p. 17.
- [44.](#) O. Feneșan, op. cit., p. 233.
- [45.](#) Gospodăria Agricolă Colectivă Pechea – gospodărie milionară. Aspecte de la Gospodăria Agricolă Colectivă „11 Iunie 1948” din comuna Pechea – Regiunea Galați, Consiliul Regional FDP, Galați, 1958, p. 3.
- [46.](#) Nicolae Giosan, Ion Ceaușescu, Mihnea Gheorghiu (coord.), *Agricultura socialistă a României*, Editura Politică, București, 1983, p. 142; Grigore Vâlceanu, op. cit., p. 62.
- [47.](#) Dan Cătănuș, Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică*, vol. II, 1953-1956, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2005, p. 41.
- [48.](#) Cezar Avram, op. cit., p. 237.
- [49.](#) Grigore Vâlceanu, op. cit., p. 21.
- [50.](#) Nicolae Ceaușescu, *Din gândirea economică a președintelui României Nicolae Ceaușescu. Direcții de dezvoltare a agriculturii socialiste românești. Conceptul și obiectivele noii revoluții agrare*, Editura Politică, București, 1987, p. 220.
- [51.](#) *Ibidem*, p. 215.
- [52.](#) Livia Sicoie-Coroi, *Colectivizarea agriculturii în raionul Brad între istorie și memorie (1949-1962)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2009, p. 378.
- [53.](#) Gospodăria Agricolă Colectivă aduce belșug și bunăstare țăranimii muncitoare, ed. cit., p. 11.
- [54.](#) Constantin Țîntariu (coord.), *Colectivizare în Teleorman (1949-1962). Rezistență și acceptare forțată*, vol. I, Muzeul Județean Teleorman, Editura Tipoalex, Alexandria, 2004, p. 170.
- [55.](#) Puiu Lățea, „Cum să câștigi din pierdere: colectivizarea într-un sat din Oltenia”, în Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (eds.), op. cit., p. 398.
- [56.](#) Gospodăriile agricole colective și întovăărișirile agricole de lungă durată, exemplu de superioritate a muncii în colectiv pentru țăranimea muncitoare, ed. cit., p. 9.
- [57.](#) Gospodăria Agricolă Colectivă aduce belșug și bunăstare țăranimii muncitoare, ed. cit., p. 11.
- [58.](#) Andreea Dobeș, Gheorghe Mihai Bârlea, Robert Fürtös, *Colectivizarea în Maramureș. Contribuții documentare (1949-1962)*, vol. I, Fundația Academia Civică, București, 2004, p. 272.
- [59.](#) Gospodăria Agricolă Colectivă aduce belșug și bunăstare țăranimii muncitoare, ed. cit., p.12; Gospodăriile agricole colective și întovăărișirile agricole de lungă durată, exemplu de superioritate a muncii în colectiv pentru țăranimea muncitoare, ed. cit., pp. 8-9.
- [60.](#) Gospodăria Agricolă Colectivă, drumul bunei stări și al fericirii țăranimii muncitoare, ed. cit., p. 3.
- [61.](#) Octavian Roske, op. cit., pp. 73-74.
- [62.](#) Gospodăria Agricolă Colectivă, drumul belșugului și bunăstării, ed. cit., p. 21.
- [63.](#) G.A.C. „Viața nouă” Sântana: O gospodărie agricolă colectivă milionară, ed. cit., p. 13.

- [64.](#) *Gospodăria agricolă colectivă din Săucești, raionul Bacău în plină dezvoltare*, f.ed., Bacău, 1961, p. 16.
- [65.](#) *Gospodăriile agricole colective din regiunea Galați în plină dezvoltare*, ed. cit., p. 22.
- [66.](#) *Ibidem*.
- [67.](#) *Gospodăria Agricolă Colectivă, drumul bunei stări și al fericirii țăranimii muncitoare*, ed. cit., p. 10.
- [68.](#) *Gospodăria Agricolă Colectivă Pechea – gospodărie milionară. Aspecte de la Gospodăria Agricolă Colectivă „11 Iunie 1948” din comuna Pechea – Regiunea Galați*, ed. cit., p. 5.
- [69.](#) *O gospodărie colectivă în plină dezvoltare. Din experiența gospodăriei agricole colective „Vasile Roaită” din satul Opișenești, raionul Filimon Sârbu*, ed. cit., pp. 26-27.
- [70.](#) *Gospodăria Agricolă Colectivă, drumul belșugului și bunăstării*, ed. cit., p. 30.
- [71.](#) *Gospodăria Agricolă Colectivă din Iernut, izvor de belșug și fericire*, f.ed., f.l., 1961, p. 13.
- [72.](#) *Organizarea producției în cooperativele agricole. Culegere de lecții*, Editura Politică, București, 1967, p. 38.
- [73.](#) *Gospodăria Agricolă Colectivă Pechea – gospodărie milionară. Aspecte de la Gospodăria Agricolă Colectivă „11 Iunie 1948” din comuna Pechea – Regiunea Galați*, ed. cit., p. 9.
- [74.](#) *Gospodăria Agricolă Colectivă aduce belșug și bunăstare țăranimii muncitoare*, ed. cit., pp. 13-14.
- [75.](#) Andreea Dobeș, Gheorghe Mihai Bârlea, Robert Fürtös, *op. cit.*, pp. 159-160.
- [76.](#) *Gospodăria Agricolă Colectivă „Partizanii Păcii”, comuna Scărișoara, Raionul Caracal. 45 lei valoarea unei zile muncă*, Secția de propagandă și agitație a Comitetului Regional PMR Oltenia, f.l., 1961, p. 4.
- [77.](#) *Gospodăria Agricolă Colectivă, drumul bunei stări și al fericirii țăranimii muncitoare*, ed. cit., p. 4.
- [78.](#) Octavian Roske, Florin Abraham, Dan Cătănuș, *Colectivizarea agriculturii în România. Cadrul legislativ, 1949-1962*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2007, p. 86; Octavian Roske, „Radiografia unui eșec. Colectivizarea agriculturii în România”, în Ruxandra Ivan (coord.) *„Transformarea socialistă”: politici ale regimului comunist între ideologie și administrație*, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 79.
- [79.](#) *Gospodăria Agricolă Colectivă „Partizanii Păcii”, comuna Scărișoara, Raionul Caracal. 45 lei valoarea unei zile muncă*, ed. cit., pp. 3-4.
- [80.](#) *Gospodăriile agricole colective din regiunea Galați în plină dezvoltare*, ed. cit., p. 26.
- [81.](#) O. Feneșan, *op. cit.*, p. 40; Dumitru Șandru, *Satul românesc între anii 1918-1944*, Casa de Presă și Editură „Cronica”, f.l., 1996, pp. 128-129; Dan Cătănuș, Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică*, vol. I, ed. cit., p. 16.
- [82.](#) *Gospodăria Agricolă Colectivă din Iernut, izvor de belșug și fericire*, ed. cit., p. 15.
- [83.](#) Călin Goina, „«Ce poți face azi nu lăsa pe mâine»: cazul colhozului-model «Viața nouă», Sântana”, în Dorin Dobrințu, Constantin Iordachi (eds.), *op. cit.*, p. 383.

- [84.](#) *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, ed. cit., p. 451.
- [85.](#) *O gospodărie colectivă în plină dezvoltare. Din experiența gospodăriei agricole colective „Vasile Roaită” din satul Oprișenești, raionul Filimon Sârbu*, ed. cit., p. 27.
- [86.](#) *Gospodăria agricolă colectivă din Săucești, raionul Bacău în plină dezvoltare*, ed. cit., p. 20.
- [87.](#) *Gospodăriile agricole colective din regiunea Galați în plină dezvoltare*, ed. cit., pp. 25-27.
- [88.](#) *O gospodărie colectivă în plină dezvoltare. Din experiența gospodăriei agricole colective „Vasile Roaită” din satul Oprișenești, raionul Filimon Sârbu*, ed. cit., p. 29.
- [89.](#) Constantin Iordachi, „«Constanța, prima regiune colectivizată»: specific regional, colectivizare și propagandă în Dobrogea, 1949-1962. Studiu de caz: satul Jurilovca, județul Tulcea”, în Dorin Dobrințu, Constantin Iordachi (eds.), *op. cit.*, p. 202.
- [90.](#) Ion D. Costea, *op. cit.*, p. 184.
- [91.](#) *Ibidem*, p. 143.
- [92.](#) *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, ed. cit., 1969, p. 528.
- [93.](#) Ion D. Costea, *op. cit.*, p. 227.
- [94.](#) Cosmin Budeancă, „Colectivizarea agriculturii în Regiunea Hunedoara. Studiu de caz: satul Aurel Vlaicu”, în *Anuarul de Istorie Orală*, Cluj-Napoca, II, 2001, pp. 369-370.
- [95.](#) *Ibidem*, p. 370.
- [96.](#) Dorin Dobrințu, „Persuasiune, temporizare și coerciție. Colectivizarea târzie în nordul Moldovei: cazul Dărăbani”, în Dorin Dobrințu, Constantin Iordachi (eds.), *op. cit.*, p. 329.
- [97.](#) Marian Cojoc, *Dobrogea de la reforma agrară la colectivizarea forțată (1945-1957)*, Editura Muntenia & Leda, Constanța, 2001, p. 87.
- [98.](#) Livia Sicoie-Coroi, *op. cit.*, p. 398.
- [99.](#) Octavian Roske, „Colectivizarea agriculturii. Represiunea totală, 1957-1962”, IX, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1/1998, p. 177.
- [100.](#) Octavian Roske, „Colectivizarea agriculturii. Represiunea totală, 1957-1962”, IV, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 4/1995, p. 111.
- [101.](#) Livia Sicoie-Coroi, *op. cit.*, pp. 398-399.
- [102.](#) Cosmin Budeancă, art. cit, p. 372.
- [103.](#) Gail Kligman, „Crearea autorității comuniste: luptă de clasă și colectivizare în Ieud, Maramureș”, în Dorin Dobrințu, Constantin Iordachi (eds.), *op. cit.*, p. 243.
- [104.](#) Cosmin Budeancă, art. cit., p. 370.
- [105.](#) Livia Sicoie-Coroi, *op. cit.*, p. 402.
- [106.](#) Cosmin Budeancă, art. cit., p. 371.
- [107.](#) Livia Sicoie-Coroi, *op. cit.*, p. 398.
- [108.](#) *Ibidem*, p. 368.
- [109.](#) Florin Abraham, „Colectivizarea comunei Mirșid, județul Sălaj, 1956-1962”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2/2000, p. 123.
- [110.](#) Livia Sicoie-Coroi, *op. cit.*, p. 368.

- [111.](#) *Ibidem*, p. 371.
- [112.](#) *Ibidem*, p. 392.
- [113.](#) *Ibidem*, p. 393.
- [114.](#) Grigore Vâlceanu, *op. cit.*, p. 29; Ionuț Costea, „Procesul colectivizării și memorie generațională. Studiu de istorie orală”, în *Anuarul de Istorie Orală*, Cluj-Napoca, I, 1998, p. 296.
- [115.](#) Livia Sicoie-Coroi, *op. cit.*, p. 391.
- [116.](#) Nicolae Luca, „Procesul colectivizării în Șpălnaca între 1949-1962”, în *Anuarul de Istorie Orală*, Cluj-Napoca, I, 1998, p. 349.
- [117.](#) Liviu Chelcea, art. cit., p. 440.
- [118.](#) Grigore Vâlceanu, *op. cit.*, p. 39.
- [119.](#) Andreea Dobeș, Gheorghe Mihai Bârlea, Robert Fürtös, *op. cit.*, p. 114.
- [120.](#) *Ibidem*, p. 329.
- [121.](#) Grigore Vâlceanu, *op. cit.*, p. 38.
- [122.](#) *Ibidem*, pp. 44-45.
- [123.](#) *Ibidem*, p. 52.
- [124.](#) *Ibidem*, p. 40.
- [125.](#) *Ibidem*, p. 41.
- [126.](#) Rodel Rujan, „Procesul colectivizării în Mândruloc și Cichir, jud. Arad”, în *Anuarul de Istorie Orală*, Cluj-Napoca, II, 2001, p. 348; Livia Sicoie-Coroi, *op. cit.*, p. 375.
- [127.](#) Livia Sicoie-Coroi, *op. cit.*, p. 391.
- [128.](#) Cosmin Budeancă, art. cit., p. 371.
- [129.](#) *Ibidem*.
- [130.](#) Dorin Dobrințu, „Încheierea colectivizării în România. Ultimul asalt împotriva țărănimii”, în Romulus Rusan (ed.), *Analele Sighet*, vol. 9, *Anii 1961-1972: Țările Europei de Est, între speranțele reformei și realitatea stagnării*, Comunicări prezentate la Simpozionul de la Sighetu Marmației (13-15 iulie 2001), Fundația Academia Civică, București, 2001, p. 197.
- [131.](#) Gail Kligman, art. cit., p. 243.
- [132.](#) Livia Sicoie-Coroi, *op. cit.*, p. 402.
- [133.](#) *Ibidem*, p. 402.
- [134.](#) Florin Cioșan, art. cit., p. 328.
- [135.](#) *Ibidem*, p. 327.
- [136.](#) Livia Sicoie-Coroi, *op. cit.*, p. 403.
- [137.](#) Marian Cojoc, *op. cit.*, p. 91.
- [138.](#) *Ibidem*, pp. 91-92.
- [139.](#) Andreea Dobeș, Gheorghe Mihai Bârlea, Robert Fürtös, *op. cit.*, p. 329.
- [140.](#) Livia Sicoie-Coroi, *op. cit.*, p. 394.
- [141.](#) *Ibidem*, p. 395.

- [142.](#) *Ibidem*.
- [143.](#) *Ibidem*, pp. 394-395.
- [144.](#) Nicolae Luca, art. cit., p. 348.
- [145.](#) Grigore Vâlceanu, *op. cit.*, p. 27.
- [146.](#) Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Sarcinile Partidului Muncitoresc Român în lupta pentru întărirea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare și pentru transformarea socialistă a agriculturii. Raport făcut la ședința plenară a C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949*, ediția a II-a, Editura PMR, f.l., 1952, p. 73; Virgiliu Țârău, „Strategii în politica de colectivizare în regiunea Cluj. Studiu de caz: raioanele Aiud și Turda”, în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (eds.), *op. cit.*, p. 258.
- [147.](#) Claudiu Degeratu, Octavian Roske, „Colectivizarea agriculturii. Modelul sovietic: Drumul belșugului”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3/1994, p. 55.
- [148.](#) *Gospodăria Agricolă Colectivă, drumul bunei stări și al fericirii țăranimii muncitoare*, ed. cit., p. 14.
- [149.](#) *Gospodăria Agricolă Colectivă aduce belșug și bunăstare țăranimii muncitoare*, ed. cit., p. 5.
- [150.](#) *Ibidem*, pp. 5-6.
- [151.](#) *Ibidem*.
- [152.](#) Florin Cioșan, art. cit., p. 318.
- [153.](#) Octavian Roske, *Dosarul colectivizării*, ed. cit., pp. 25 și 59; Gheorghe Onișoru, „Propagandă și contrapropagandă: tema colhozului (1944-1949)”, în Romulus Rusan (ed.), *Analele Sighet*, vol. 2. *Instaurarea comunismului – Între rezistență și represiune*, Comunicări prezentate la Simpozionul de la Sighetu Marmăției (9-11 iunie 1995), Fundația Academia Civică, București, 1995, p. 44.
- [154.](#) Constantin Iordachi, art. cit., p. 198.
- [155.](#) Cezar Avram, *op. cit.*, p. 228.
- [156.](#) Viorel Rusu, „Aspecte ale colectivizării în Regiunea Maramureș reflectate în documente de partid (1954-1962)”, în Romulus Rusan (ed.), *Analele Sighet*, vol. 8, *Anii 1954-1960: Fluxurile și refluxurile stalinismului*, Comunicări prezentate la Simpozionul de la Sighetu Marmăției (2-4 iulie 2000), Fundația Academia Civică, București, 2000, p. 243.
- [157.](#) *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, ed. cit., p. 499.
- [158.](#) Octavian Roske (coord.), *Dosarul colectivizării*, ed. cit., p. 95.
- [159.](#) Octavian Roske, „Colectivizarea agriculturii. Represiunea totală, 1957-1962”, art. cit., p. 167.
- [160.](#) *Dezvoltarea agriculturii Republicii Populare Române. Culegere de date statistice*, ed. cit., p. 38.
- [161.](#) Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări, iunie 1961-decembrie 1962*, Editura Politică, București, 1962, pp. 266-267.
- [162.](#) Stéphane Courtois (coord.), *Dicționarul comunismului*, trad. de Mihai Ungurean, Aliza Ardeleanu, Gabriela Ciubuc, Editura Polirom, 2008, pp. 164-165; Roy Medvedev, *Despre*

- Stalin și stalinism. Consemnări istorice*, trad. și note de Margareta Șipoș, Editura Humanitas, București, 1991, pp. 97-98.
- [163.](#) Constantin Iordachi, art. cit., p. 188.
- [164.](#) *Ibidem*.
- [165.](#) Petrică Daniel, *op. cit.*, p. 70.
- [166.](#) *Ibidem*, p. 71.
- [167.](#) Cătălin Augustin Stoica, „Instituționalizarea partidului-stat și a proprietății colective în Vadu Roșca și Nănești, județul Vrancea”, în Dorin Dobrințu, Constantin Iordachi (eds.), *op. cit.*, p. 451.
- [168.](#) Constantin Iordachi, art. cit., p. 198.
- [169.](#) Cosmin Budeancă, art. cit., p. 359.
- [170.](#) Cătălin Augustin Stoica, art. cit., p. 452.
- [171.](#) Florin Cioșan, art. cit., p. 315.
- [172.](#) Cosmin Budeancă, art. cit., p. 362.
- [173.](#) Florin Cioșan, art. cit., p. 314.
- [174.](#) Petre Din, „Colectivizarea la Sânpetru de Câmpie”, în *Anuarul de Istorie Orală*, Cluj-Napoca, I, 1998, p. 356.
- [175.](#) Constantin Iordachi, art. cit., p. 198.
- [176.](#) Rodel Rujan, art. cit., p. 342.
- [177.](#) Nicolae Luca, art. cit., p. 345.
- [178.](#) Gail Kligman, Katherine Verdery, *Peasants under Siege. The Collectivization of Romanian Agriculture*, Princeton University Press, Princeton-Oxford, 2011, p. 376.
- [179.](#) Florin Cioșan, art. cit., p. 314.
- [180.](#) *Ibidem*, p. 315.
- [181.](#) Constantin Iordachi, art. cit., p. 189.
- [182.](#) *Ibidem*, p. 190.
- [183.](#) G.A.C. „Viața nouă” Sântana: *O gospodărie agricolă colectivă milionară*, ed. cit., p. 19.
- [184.](#) *O gospodărie colectivă în plină dezvoltare. Din experiența gospodăriei agricole colective „Vasile Roaită” din satul Oprișenești, raionul Filimon Sârbu*, ed. cit., p. 24.
- [185.](#) *Cooperativa agricolă de producție „Colțea” la a XX-a aniversare: 1952-1972*, ed. cit., p. 10.
- [186.](#) *Gospodăria agricolă colectivă din Săucești, raionul Bacău în plină dezvoltare*, ed. cit., pp. 5-6.
- [187.](#) Dorin Dobrințu, art. cit., p. 330.
- [188.](#) *Organizarea producției în cooperativele agricole. Culegere de lecții*, ed. cit., p. 323.
- [189.](#) Mihai Marcu, *Cincinalul unui primar comunist (1975-1979)*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2005, p. 83.
- [190.](#) Camelia Anghelache, „Aspecte selectate din documentele deținute de arhivele naționale din fosta arhivă a CC al PCR privind colectivizarea”, în Romulus Rusan (ed.), *Analele Sighet*, vol.

7, *Anii 1949-1953: Mecanisme terorii*, Comunicări prezentate la al VII-lea Simpozion al Memorialului de la Sighetu Marmăției (2-4 iulie 1999), Fundația Academia Civică, București, 1999, p. 624.

ANEXĂ

Casa din municipiul Bârlad (jud. Vaslui), în care, la 8 noiembrie 1901, s-a născut Gheorghe Gheorghiu-Dej (ANIC)

1920. Portret al Anicăi Gheorghiu, mama lui Gheorghe Gheorghiu-Dej (Fototeca online)

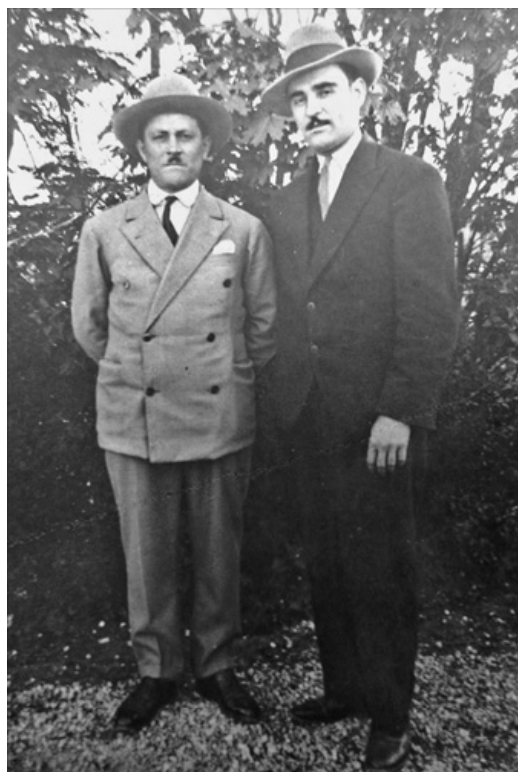
1916. Gheorghe Gheorghiu-Dej la vârsta de 15 ani (ANIC)

1927. Gheorghe Gheorghiu-Dej la Galați (ANIC)

1928. Gheorghe Gheorghiu-Dej (în dreapta) la Galați (ANIC)

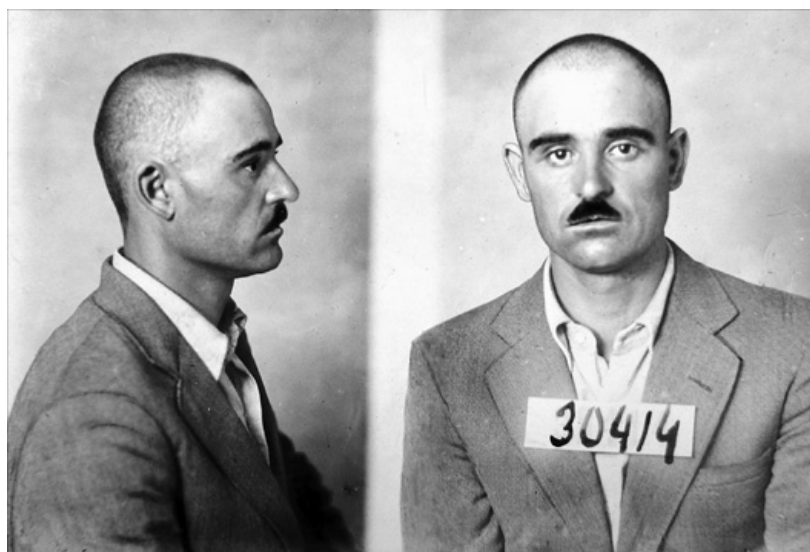
1928-1931 (?). Gheorghe Gheorghiu-Dej (în dreapta) la Galați (ANIC)

1931. Gheorghe Gheorghiu-Dej la Dej (ANIC)

Ianuarie 1931. Gheorghe Gheorghiu-Dej (în mijloc, așezat) la Atelierele CFR Dej. Alături de el, de la stânga la dreapta: Ioan Olaru, Emil Lăzăruică, Dionisie Henegariu (ANIC)

1932. Gheorghe Gheorghiu-Dej în arestul Siguranței (ANIC)

Ilie Pintilie (n. 1903, mun. Iași – d. 9-10 nov. 1940, Doftana, jud. Prahova), membru al PCdR din ilegalitate. A fost unul dintre liderii acțiunilor greviste din ianuarie-februarie 1933 de la Atelierele CFR Iași. A decedat, în urma cutremurului din toamna anului 1940, în închisoarea Doftana (ANIC)

1933, București. Constantin Doncea (n. 26 sept. 1904, com. Cocu, jud. Argeș – d. 4 nov. 1973, mun. București) în arestul Siguranței. A fost unul dintre liderii grevelor de la Atelierele CFR Grivița (ANIC)

1933, București. Gheorghe Vasilichi (n. 7 sept. 1902, com. Cetate, jud. Dolj – d. 31 oct. 1974, mun. București) în arestul Siguranței. A fost unul dintre liderii grevelor petroliștilor din 1933 (ANIC)

Foto 1

Foto 2

Dumitru Petrescu-Grivița (n. 10 mai 1906, mun. București – d. 13 sept. 1969, Praga) a fost unul dintre liderii grevelor de la Atelierele CFR Grivița.

Foto 1 – În arestul Siguranței; Foto 2 – În uniformă de colonel al Armatei Regale Române (după 6 martie 1945) (ANIC)

Primăvara anului 1934. Închisoarea militară din Craiova. Rândul de sus (de la stânga la dreapta):
Gheorghe Vasilichi (n. 7 sept. 1902, com. Cetate, jud. Dolj – d. 31 oct. 1974, mun. București),
Constantin Doncea (n. 26 sept. 1904, com. Cocu, jud. Argeș – d. 4 nov. 1973, mun. București),
Dumitru Petrescu-Grivița (n. 10 mai 1906, mun. București – d. 13 sept. 1969, Praga) și Gheorghe
Gheorghiu-Dej (n. 8 nov. 1901, mun. Bârlad, jud. Vaslui – d. 19 mart. 1965, mun. București).
Rândul de jos (de la dreapta la stânga): Chivu Stoica (n. 7 aug. 1908, com. Smeenii, jud. Buzău – d.
17 febr. 1975, mun. București), Marin Ion-Ionescu alias „Neica” (n. 28 nov. 1896, com. Vasilați,
jud. Călărași – d. 1964, mun. București), Alex. („Șoni”) Rozemberg (ANIC)

1934. Carte poștală tipărită de Secția franceză a Ajutorului Roșu Internațional (MOPR) – „Solidaritate pentru eliberarea inculpaților din procesul ceferiștilor români”: Constantin Doncea,

Chivu Stoica, Dumitru Petrescu, Dumitru Popa, Gheorghe Vasilichi și Gheorghe Gheorghiu-Dej
(ANIC)

Foto 1

Foto 2

Foto 3

Foto 4

Artizanii planului de evadare a liderilor grevelor din ianuarie-februarie 1933. Prin implicarea Cominternului, Constantin Doncea, Gheorghe Vasilichi și Dumitru Petrescu au evadat din Arestul Central din Craiova, în ianuarie 1935.

Foto 1: Alexandru Sencovici (n. 30 iul. 1902, mun. Dej, jud. Cluj – d. 10 nov. 1995, mun. București); Foto 2: Nicolae Goldberger (n. 1 mai 1904, com. Someș-Odorhei, jud. Sălaj – d. 19 sept. 1970, Viena, Austria); Foto 3: Marcel Pauker (n. 6 dec. 1896, mun. București – d. 1938, URSS); Foto 4: Gheorghe Stoica pe numele adevărat Moscu Cohn (n. 1900, mun. Dorohoi, jud. Botoșani – d. 10 aug. 1976, mun. București) (ANIC)

1934. Gheorghe Gheorghiu-Dej în detenție la Craiova (ANIC)

1937. Gheorghe Gheorghiu-Dej în detenție la Aiud (ANIC)

1938. Gheorghe Gheorghiu-Dej (în dreapta) în detenție la Doftana (ANIC)

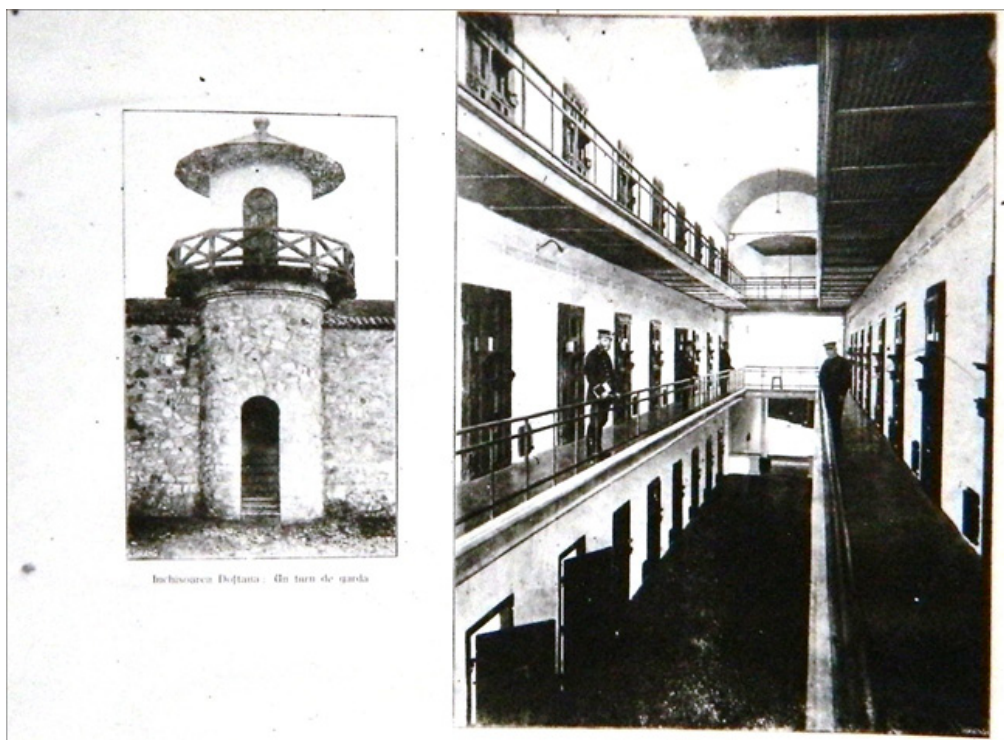

Foto 1

Foto 2

Penitenciarul Special Doftana (anii 1930)

Foto 1: vedere din exterior (turn de gardă); Foto 2: celularul (ANIC)

Lagărul de internați politici de la Târgu-Jiu (intrarea principală). Unitatea de deținere a funcționat între anii 1939 și 1944, fiind ulterior transformată în muzeu de către puterea politică instalată după 1948 (ANIC)

Monumentul ridicat în incinta Muzeului „Lagărului de internați politici de la Târgu-Jiu” în anii „democrației populare” (ANIC)

Ion Gheorghe Maurer (n. 23 sept. 1902, București – 8 feb. 2000, București) în vizită de lucru la Târgu-Mureș (1968). Maurer a fost unul dintre artizanii planului de evadare al lui Gheorghiu-Dej din Lagărul de la Târgu-Jiu (august 1944) (Fototeca online)

Foto 1

Foto 2

Evadarea lui Gheorghiu-Dej din Lagărul de la Târgu-Jiu (august 1944)

Foto 1: Casa conspirativă din aleea Budișteanu, nr. 9, unde a locuit Ion Gheorghe Maurer în timpul șederii sale la Târgu-Jiu, în vederea pregătirii evadării lui Gheorghiu-Dej; Foto 2: Mașina lui Mihail Dugăeșescu, cu care Ion Gheorghe Maurer și Mihail Roșianu au călătorit de la Craiova la Târgu-Jiu, în ziua evadării lui Gheorghiu-Dej din lagăr (ANIC)

Foto 3

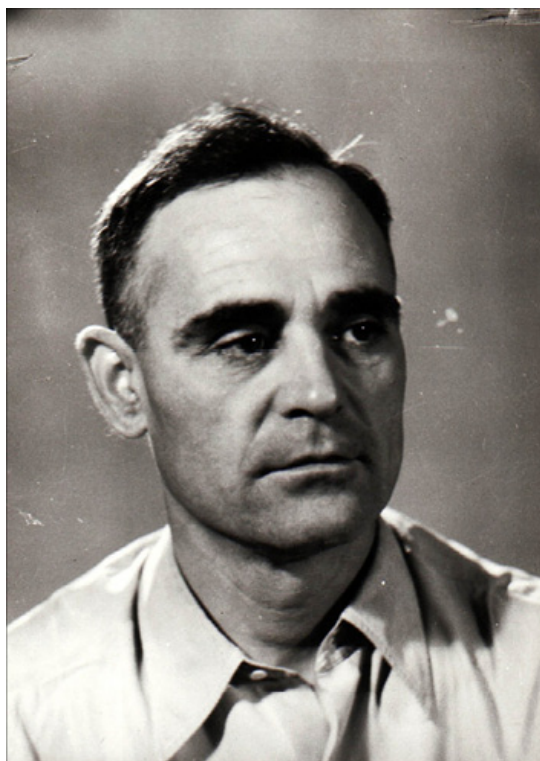
Foto 4

Foto 5

Evadarea lui Gheorghiu-Dej din Lagărul de la Târgu-Jiu (august 1944)

Foto 3: Hotel Țapu, Horezu, jud. Vâlcea. Loc de întâlnire pentru „conspiratorii” care au pus la punct planul evadării lui Gheorghiu-Dej; Foto 4: Casa conspirativă din comuna Miloștea, jud. Vâlcea, unde a poposit Gheorghiu-Dej în prima noapte după evadare (august 1944); Foto 5: Casa învățătorilor Dumitru și Maria Ionescu din Râmănești, alt loc de popas al lui Gheorghiu-Dej după evadarea de la Târgu-Jiu. În casa acestor învățători, Gheorghiu-Dej a stat până pe 23 august 1944. Aici a aflat despre evenimentele petrecute la București în după-amiaza acelei zile. De aici a plecat spre București în dimineața următoare (ANIC)

Gheorghe Gheorghiu-Dej la scurtă vreme după evadarea din Lagărul de internați politici de la Târgu-Jiu (1944) (Fototeca online)

Ana Pauker (n. 13 febr. 1893, com. Codăești, jud. Vaslui – d. 3 iun. 1960, mun. București) în arestul Siguranței

Teohari Georgescu (n. 31 ian. 1908, mun. Bacău – d. 31 dec. 1976, mun. București) alături de soția sa, Elena, și fiica lor, Ana

Vasile Luca, pe numele adevărat Luka László (n. 8 iun. 1898, com. Sâncatulna/Catalina, jud. Covasna – d. 27 iul. 1963, Penitenciarul Aiud, jud. Alba) (ANIC)

1950, București. Gheorgiu-Dej (stânga) și „grupul moscovit” (Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu) (Fototeca online)

30 decembrie 1952. A V-a aniversare a Republicii Populare Române. Alături de Gheorghiu-Dej (primul din stânga) se află „noua” conducere a PMR, după înlăturarea „grupului moscovit”. De la stânga la dreapta: Iosif Chișinevschi, Alexandru Moghioroș, Miron Constantinescu, Gheorghe Apostol, Chivu Stoica (Fototeca online)

Lucrețiu Pătrășcanu (n. 4 nov. 1900, mun. Bacău – d. 17 apr. 1954, mun. București) în arest
(ANIC)

Ianuarie 1941, Galați. Miron Constantinescu (n. 13 dec. 1917, Chișinău, Rep. Moldova – d. 18 iul. 1974, mun. București) în arestul Siguranței (ANIC)

30 august 1944. Gheorghiu-Dej vorbește mulțimii de la balconul sediului CC al PCdR din Aleea Alexandru, nr. 21 (ANIC)

7 noiembrie 1944. Conducătorii PCdR sărbătoresc „Marea Revoluție din Octombrie” pe străzile Bucureștiului. În primul rând (de la stânga la dreapta): Nicolae Ceaușescu, Lucrețiu Pătrășcanu, Emil Bodnăraș, Andrei Pătrașcu, Iosif Rangheț, Constantin Pârvulescu, Ana Pauker, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Vasile Luca (Fototeca online)

16 februarie 1945. Gheorghe Gheorghiu-Dej vorbește muncitorilor de la Atelierele CFR Grivița, la 12 ani de la grevele din 1933 (ANIC)

12 martie 1945, Cluj. Gheorghe Gheorghiu-Dej (în dreapta) alături de prim-ministrul României, Petru Groza. Administrația românească recupera Ardealul de Nord, teritoriu pierdut în vara anului 1940 prin Dictatul de la Viena (ANIC)

Octombrie 1945. Prima Conferință Națională a PCR în legalitate. Gheorghe Gheorghiu-Dej va fi ales în funcția de secretar general al PCR (ANIC)

1947, Fostul penitenciar Doftana. Comemorarea victimelor cutremurului din 1940. Alături de Gheorghiu-Dej (primul din stânga) mai sunt: Nicolae Ceaușescu (în spate), Chivu Stoica și Marin Ion-Ionescu (primii doi din dreapta) (ANIC)

Februarie 1948. Gheorghe Gheorghiu-Dej (în centru) în mijlocul delegaților la Primul Congres al Partidului Muncitoresc Român (ANIC)

Octombrie 1948. Inaugurarea liniei ferate Bumbesti-Livezeni. Alături de Gheorghe Gheorghiu-Dej (în centru, tăind panglica) se află prim-ministrul Petru Groza (în dreapta) și președintele

Prezidiului Marii Adunări Naționale, C.I. Parhon (în stânga) (ANIC)

1950. Gheorghe Gheorghiu-Dej (în centru, în negru) participând la manevre militare. În stânga imaginii, în uniforme militare: Emil Bodnăraș și Nicolae Ceaușescu (ANIC)

1955, București. Gheorghe Gheorghiu-Dej și Nikita Hrușciov (ANIC)

Septembrie 1956. Gheorghe Gheorghiu-Dej în vizită în Republica Populară Chineză (ANIC)

Aprilie 1957, Berlin. Gheorghe Gheorghiu-Dej în vizită în Republica Democrată Germană (ANIC)

Martie 1958. Gheorghe Gheorghiu-Dej (în centru) în mijlocul delegatelor care au participat la
Congresul Național al Femeilor (ANIC)

Iulie 1958, lângă Târgu-Neamț. Gheorghe Gheorghiu-Dej (în stânga) împreună cu Emil Bodnăraș
și Chivu Stoica (în dreapta) în vizită la Mihail Sadoveanu (al doilea din stânga) (ANIC)

Septembrie 1959, Hunedoara. Gheorghe Gheorghiu-Dej (în stânga) împreună cu muncitorul oțelar Ștefan Tripșa, „Erou al muncii socialiste” (ANIC)

Aprilie 1960, București. Inaugurarea statuii lui V.I. Lenin, din Piața Scânteii. Gheorghe Gheorghiu-Dej la tribună. În plan îndepărtat: Alexandru Drăghici, Gheorghe Apostol, Nicolae Ceaușescu,

Emil Bodnăraș, Chivu Stoica, Petre Borilă (ANIC)

Septembrie 1960. Gheorghe Gheorghiu-Dej împreună cu Nikita Hrușciiov la bordul motonavei „Baltica” (ANIC)

Octombrie 1960, New York. Gheorghe Gheorghiu-Dej se întâlnește cu cetățeni americani originari din România (ANIC)

Martie 1960, Cluj-Napoca. Gheorghe Gheorghiu-Dej împreună cu studenți și cadre didactice de la Universitatea „Babeș-Bolyai” (ANIC)

Iunie 1961, Reșița. Gheorghe Gheorghiu-Dej la Cantina Combinatului Siderurgic din Reșița (ANIC)

Septembrie 1961, Iași. Gheorghe Gheorghiu-Dej împreună cu Emil Bodnăraș în vizită de lucru la Iași (ANIC)

Septembrie 1961, Budapesta. Gheorghe Gheorghiu-Dej în vizită în Republica Populară Ungară (ANIC)

Mai 1961, București. A 40-a aniversare a PCR. Gheorghe Gheorghiu-Dej (în centru). Gheorghe Apostol (în dreapta sa). În stânga lui Dej, în ordine: Chivu Stoica, Petre Borilă, Nicolae Ceaușescu, Alexandru Drăghici, Ion Gheorghe Maurer și Ștefan Voitec (ANIC)

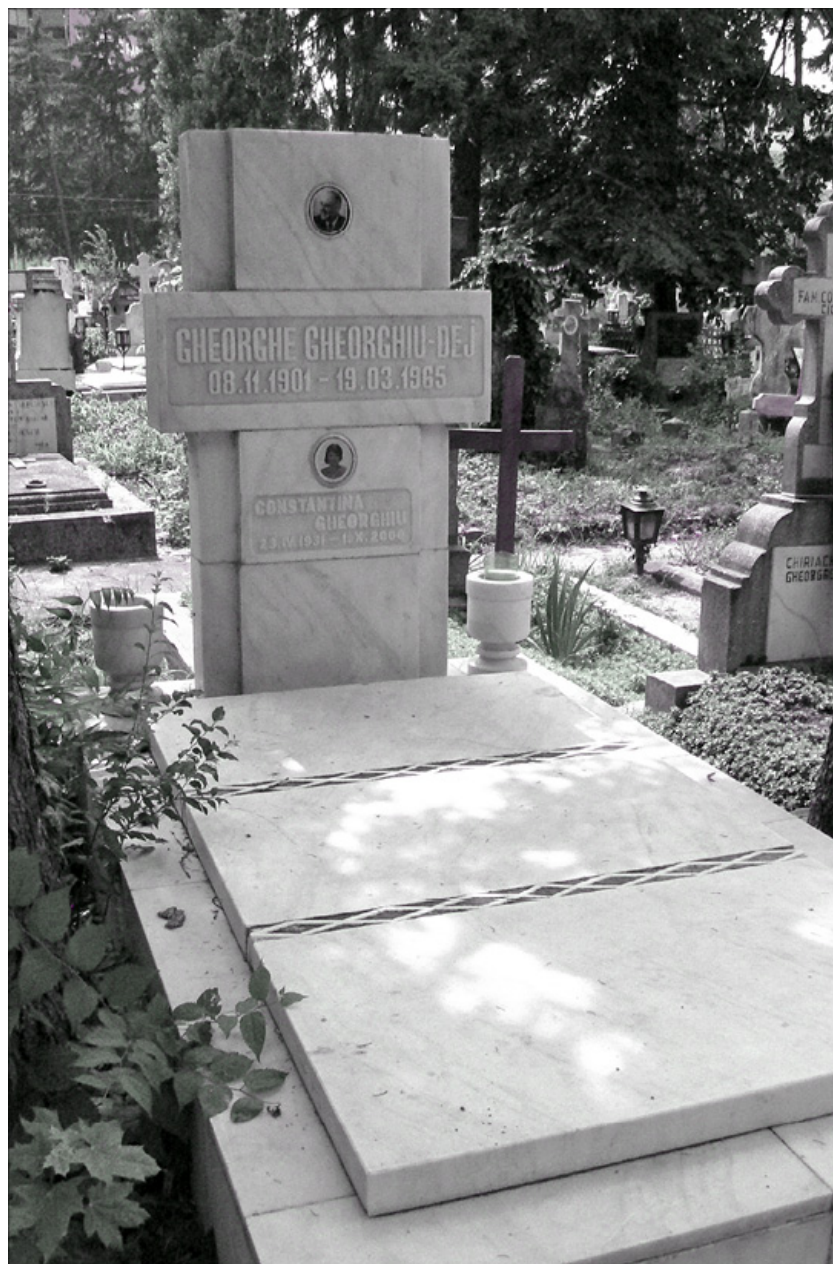
Noiembrie 1961, București. Gheorghe Gheorghiu-Dej la împlinirea vârstei de 60 de ani. În plan îndepărtat: Alexandru Drăghici, Petre Borilă, Emil Bodnăraș și Nicolae Ceaușescu (Fototeca online)

24 martie 1965, București. O parte a delegațiilor străine care au participat la funeraliile lui Gheorghe Gheorghiu-Dej (Fototeca online)

6 noiembrie 1966, Bârlad, jud. Vaslui. Inaugurarea Casei Memoriale „Gh. Gheorghiu-Dej”
(Fototeca online)

2009, București. Piatra tombală a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, Cimitirul Bellu Militar (Foto: Mihai Burcea)